
3 1761 05912280 4

EX·LIBRIS
MISLEY SÁNDOR

VELUT
ARBOR
ÆVO

VELUT
ARBOR
ÆVO

MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNELME.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

AZ ÚJ DOLGOZAT MASODIK, BÖVITETT KIADÁSA.

HETEDIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A „FRANKLIN-TÁRSULAT"
MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1873.

Budapest. Franklin-Társulat nyomdája.

TARTALOM.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

A nemzeti kibékülés és meggyöngülés korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

III. Károly országlata a pragmatica sanctióig.

I. Visszapillantás a forradalmak korszakára. A szatmári békekötést Eleonora özvegy császárné megerősíti; de nehány magyar úr mindenféle fondorlattal ki akarja játszani, mígnem a Spanyolországból megjött Károly azt ünnepélyesen megerősíti s kihirdetteti. A koronázó országgyülés. Az elöleges tanácskozmányokban szóba hozatik a nőági örökösödés, melyet a horvát rendek már elfogadtak; de viszhangra nem talál. A koronázás után új törvény alkottatik a királyválsaztás jogának feléledéséről az uralkodóház férfi ágának kihalta után. De a szatmári béke ellen hasztalan újítják meg fondorlataikat némely urak. Mialatt ezután a vallásügy felett folynak a viták, a terjedező mirigyhalál a rendeket szétoszlani kényszeríti. Károly 1713-ban a pragmatika sanctionak nevezett örökösödési törvényt családilag megalkotja. Az utrechti békét el nem fogadván, még egy ideig hadakozik Francziaországgal; de 1714-ben békétköt Rastadtban; ezután ismét egybehívja a megszakadt országgyülést. Pálfy Miklós nádorrá választatván, a viták most is a szatmári béke és a vallásügy felett folynak leghevesebben. A békekötés végre beczikkelyeztetik; de nem úgy mint Károlyi Sándor és Pálfy János kivánja. A vallás ügye sem a protestansok kivánatai s a lelkiösmereti szabadság igényei szerint intéztetik el a két új törv. czikkben. A jobbára reactionarius szellemű urak a felségsértés ügyében is sulyos törvényt alkotnak. Egy törvény az állandó hadsereget s hadiadót alapítja meg; más törvények a kormányszékek függetlenségét biztosítják.

II. A törökök háborút kezdvén Velenczével, abba ennek szovetségese, Károly is belékeveredik. Eugen 1716. Futaknál száll táborba; miután pedig Pálfy az ellenséggel egy fényes csatát vívott, a péterváradi sánczokba rendeli hadait, s a törököt, ki azt ostromolni szándékozék, egy elhatározó ütközetben megveri. Innen Temesvár alá száll, s egy török hadat, mely a várbeliek segedelmére jön, megvervén, a várost, majd a várat is megveszi s az egész bánságot visszafoglalja és Mercy tábornok kormányára bízza. E közben Steinvill Erdélyből Oláhországba tör, Maurocordato vajdát elfogja. A török Montagu angol követ által (kinek neje magyarországi útját érdekesen írja le) sürgeti a békét; de ez meg nem adatván, a háború 1717-ben is foly. Eugen Nándorfehérvár ostromát tüzi ki czélul; de midőn hadait Pancsováról a Dunán átszállitja, Károlyi Sándor alatt Magyarországban is intézkedik a bujdosók netaláni betörése ellen. Eugen seregének vezérei. Nándorfehérvár megszállása; előkészületek az ostromra. A török 200 ezernyi sereget hoz a vár megsegéllésére. Vékony János hasznos felfedezései után Eugen a török tábort megtámadja s megveri; minek következtében Nándorfehérvár is feladja magát. Ez alatt azonban tatárok törnek be Erdélybe s Magyarországba; a Szamosközt elpusztítják, majd Ugocsában rabolnak. Károlyinak nincs ereje ellentállni; de Bagosy egy éjen szerencsésen megüti őket; kik aztán a felkelt néptől Mármaroson keresztül üzetnek. A német vezérek alaptalanul vádolják Károlyit hanyagsággal. Horvátországban ez alatt a törökök némi előnyöket nyernek; de az Al-Dunánál Eszterházy József és Splényi őket megverik. E közben Fülöp spanyol király Olaszországban támadja meg Károlyt; minisztere, Alberoni, meg a törököt izgatja, hívná meg Párisból Rákóczyt, s készítene általa felkelést Magyarországban. A török hajlik a tanácsra. Rákóczynak nem nagy reménye van ugyan a sükerre Európa s Magyarország jelen állapotában; de bizonyos feltételek alatt elfogadja a meghivást. Mire azonban ő Törökországba érkezik, ott minden békére néz, s az alku meg is kezdetik Passzaroviczán. Rákóczy tanácsai a török iránt, melyeket azonban a franczia meghiúsít. A béke Passzaroviczban megköttetik. Feltételei szerint Szerb és Oláhország egy része is Károly birtokává lesz. Rákóczy pedig bujdosó társaival a határszélekről távolabb belebbeztetik. Ezek egy ideig Konstantinápolyban s vidékén élnek, de 1720-ban az osztrák követ müködései következtében Rodostóba kénytelenek menni. Rákóczy jól elláttatik a töröktől; de ő visszavágy a nyugatra, vágya azonban nem teljesedik. Számüzöttségben többféle terveket készít, hogy hazája ügyén, melyet figyelemmel kisér, egynémit lendítsen; de a francziát semmire sem nyerheti meg. Levelei Dubois és Morville franczia miniszterekhez, az orleansi herczeghez. Szigorú, klastromias magánélete. A bujdosók egyenkénti halálozásai. Rákóczy György megjelenése Rodostóban Ennek elhanyagolt neveltetése; útja Francziaországba.

III. A béke helyreállta után a különféle országos bizottmányok kez-

denek tanácskozni; melyek azonban, kevés vagy semmi eredményt sem mutathatnak fel. Az udvar ez alatt főleg oda munkálkodik, hogy a pragmatika sanctiot mind a külhatalmakkal, mind saját népeivel elfogadtassa. A német örökös tartományokban ez 1720-ban s a következő évben meg is történik. A magyar korona tartományaira nézve, kivált az 1715-ki 4-dik t. cz. után, e tekintetben törvényre lévén szükség, az udvar czéljai sikeresítésén kéz alatt egyeseknél hosszan működik; s mihelyt kedvező híreket vesz, Erdélyben országgyülést tart, hol aztán a pragmatica sanctio nehézség nélkül elfogadtatik. Hasonló czélból Magyarországban is országgyülést hirdet 1723-ban Csáky Imre érsek működése. A pragmatica sanctio alaptörvénynyé lételének története; e törvény horderejе. Az országgyülés egyéb munkái. Az előleges kivánatok; a kir. válasz azokra. A vallásügyi kérdés fejleménye. Az adó s katonatartás, porcziók, deperditák. A többi törvények; az ország többféle jogainak megerősítése. A helytartótanács felállítása. Az ország épségére, az igazságszolgáltatásra s az anyagi érdekekre vonatkozó törvények. Az országgyülés vége.

IV. Kir. rendelet a vallásügyben. Vallási surlódások Pest megyében. Eszterházy Imre prímássá neveztetik. Az új helytartótanács első működései leginkább az anyagi érdekek emelésére irányozók; de pénz hijában keveset tehet. A földmüvelés, jobbágyok állapota, új telepek. A kereskedelem akadályai, közlekedési eszközök hiánya. A helytartótanács feladata; melyet azonban pénzhiány miatt meg nem oldhat. Károly maga is ügyekezik emelni a kereskedelmet. Fiumét szabad kikötővé teszi, a tengerpartra útat készíttet. Az anyagi érdekekre nézve legtöbb történik a temesi bánságban, hol Mercy tábornok s kormányzó áldásosan működik. Béga-csatorna. Selyemipar.

V. A cambrayi congressus eredménytelen maradván, a spanyol király kéz alatt s titkon egyezkedik Károlylyal; de az így kötött szerződések ezt majdnem megint háborúba bonyolítják; a pápának még is sikerül hét évre fegyverszünetet eszközölni. A béke ideiglen biztosíttatván, Károly 1728-ban országgyülést hirdet. Az udvar czélja az, hogy a jobbágyi földeket az adó alapjává tétesse; de a rendeknél, kik a jobbágy személyét s nem földjét akarják kitüzetni adóalapul, nagy ellenzésre talál. A gyülés heves, mint rég nem volt. Eszterházy József és Zichy Ádám végre személyesen felkeresvén Károlyt, őt engedésre birják. Az adófelosztásra kiküldött bizottmány esküje miatt igen heves vita támad a kathol. és protestans felek közt, míg végre a király, mind a két féltől felkéretvén, közbelépte által békét nem eszközöl. A kir. rendelet azonban, melyet a vallásügyben kibocsát, nem elégítheti ki a protestansokat. Mi azonban váratlan vala, annak Althan váczi püspök is nyilván ellentmond Pest megye gyülésén; miért a püspök meg is fenyíttetik. Az önkény, melyre a vallásügyben magok a rendek hívják fel a kormányt, a vallásügyről egyebekre is mindinkább elterjed. Hogy ezt a nemzet élén álló

férfiak tűrik, sőt elősegítik, méltán gáncsot érdemelnek, mert ekkor fészkeli be magát annyira az ország kormányában a bécsi német kormányférfiak befolyása, hogy azt utóbb a legújabb időkig sem tudta magáról lerázni.

VI. Az ügyek ezen állapotát jól ismeri Rákóczy Ferencz, ki, azonban minthogy az európai viszonyokat sem látja lyanoknak, melyek közt valamit lendíteni lehetne hazája javára, ez okoknál fogva le is mond minden politikai terveiről, s 1729-ben abban kezd vala működni, hogy bujdosó társai és saját fiai sorsát a jövőre biztosítsa. E végett ki akar békülni a bécsi udvarral. Közbenjárásra a porosz és lengyel királyokat kéri fel; de bár ezek azt szivesen megteszik, a bécsi udvart arra nem találják hajlandónak. Rákóczy minden útat elvágva látván maga előtt, ismét felkelési tervekben kezd működni. Némi kilátást erre a lengyel örökösödés nyujt neki. Ebbeli reményei 1733-ban II. Ágost lengyel király halálával teljesednek ugyan; de mivel sem a portát nem sikerült háborúra birni Károly ellen, sem segedelmet a szultántól nem kaphat Törökországból távoznia, a lengyel örökösödési háború is befejeztetik a nélkül, hogy hazája mellett valamit tehetne. E miatti búja megöli őt 1735 aprilban. Végrendelete. Bujdosó társainak sorsa. Fia, Rákóczy József lesz a bujdosók fejévé. — Már sírjában feküdt Rákóczy Ferencz, midőn neve megint fegyverzaj közt kezd hangzani Magyarországban, a Peró-féle zendülésben. A szerb telepek sorsa Magyarországban. A köztök kitört elégületlenség Szegedinecz Péter ezredest lázadásra indítja. Szegedinecz, más néven, Peró és társai tervei, izgatásai a magyarok közt. Ezeknek fellázadása. A zendülők elfogatása s a bünösök kivégeztetése.

VII. Károly, birodalma örökösét, Mária Terézia leányát 1736-ban Lothringeni Ferencz herczeggel házasítja egybe. Eugen herczeg, a nagy hadvezér meghal. Hiányát nem sokára érzi Károly, mert az orosz és saját foglalásvágya őt 1737-ben a törökkel megint háborúba bonyolítja. Pálfy János mellőztével Seckendorf neveztetik fővezérré; ki azonban felette ügyetlenül és szerencsétlenül működik. A törökök Nisszát megveszik és Boszniában is előnyöket nyernek, Oláhországban pedig Wallist megverik. Az udvar Seckendorfot hadi törvényszék elébe állítatja s Grétzben fogságra vetteti. A békekisérletek meghiúsulván, 1738-ban is foly a háború, a mult évinél még szerencsétlenebbül. A fővezér, Königseck, oly ügyetlenül működik, hogy a törökök a császáriakat a Száváig visszanyomják, Vég-Szendrőt, Mehádiát megveszik. A török Rákóczy Józsefet is szerepeltetni kezdi; általa, kit Erdély fejedelmévé nevez, a magyarokat, erdélyieket felkelésre izgatja. De Rákóczy József nem csak az országban, hanem bujdosó társai közt sem tud rokonszenvet ébreszteni maga iránt; a beteges ifjú az év vége felé Csernavodán meghalálozik. A másodévi hadjárat végével megint tétetnek némi békekisérletek; de mivel a török Belgrádot és Temesvárt visszakivánja, eredménytelenül. Az 1739-ki hadjárat még szerencsétlenebb a két elébbinél. A fővezérlet most

Wallis kezébe kerül; Koroczkánál megveretik. A győzedelmes török Belgrádot szállja meg: Wallis és Neiperg a béke felett kezdenek vele alkudozni s annak fejében az ép s még nem is vívott várat neki átadják: miért aztán mind a ketten börtönnel lakolnak. Károly halála.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A nemzet s a királyi ház közti bizodalom helyreállta.

ELSŐ FEJEZET.

Mária Terézia országlatának első fele.

I. Mária Terézia a kormány átvételét tudatván, koronázó országgyülés összehivását s a nemzeti jogok megtartását előleg is igéri. Külviszonyai eleitől fogva veszélyesek, a fejedelmek nem akarván elismerni a pragmatica sanctio érvényességét. A bajor fejedelem s a porosz király az osztrák birtokot azonnal meg is támadják, s példájok által a lengyel, szárd és spanyol királyt is támadásra ingerlik. Francziaország mind ezen ellenségeket szövetségbe egyesíti Mária Terézia ellen. Ő is szövetségesek után lát; de Anglia s Holland vonakodik s csak közbenjárást ajánl; az oroszt a franczia által felizgatott svéd foglalja el. II. Fridrik a királyné hadait 1741-ben megveri s egész Sléziát elfoglalja; a bajor, segíttetve franczia hadaktól Ausztriába tör. Mária Terézia nagy veszélyben forog; nemcsak miniszterei, de már férje is azt tanácsolják, hogy a porosznak és a bajornak engedje át tartományai egy részét. E körülmények közt nyílik meg a pozsonyi országgyülés. A magyarok erre azon szándékkal jelennek meg, hogy az ország minden sérelmei orvosoltassanak, s az alkotmány azok ellen a jövőre is biztosíttassék. E végett új hitlevelet akarnak késziteni. A RR. a királyné férjét kormánytársnak elfogadni nem akarják; Pálfy Jánost nádorrá választják. Mária Terézia a hitlevelet megváltoztatni nem engedi, de abban előleg is megegyez, hogy némely főkivánatok törvénybe igtattassanak; koronázat. Mária Terézia oly bizalmat gerjeszt maga iránt, hogy némelyek már oda is kezdenek törekedni, hogy Magyarország tétessék a monarchia középpontjává, s a királyné itt lakjék, csak így lehetvén mellőzni a német miniszterek befolyását. Előleg is azt kivánják, hogy a királyné több magyart vegyen fel titkos tanácsába, s egészen függetlenné tegye a magyar igazgatást. A királyné törekvése Ferencz n. herczeget kormánytárssá fogadtatni. Párbeszéd Eszterházy Józseffel. A RR. elégületlensége a sérelmek s kivánatokra adott válaszszal. Újabb felirat ez iránt. E közben a királyné kül ügyei mind veszélyesbekké válnak: a bajor Linczet megveszi s Csehországba megy; az osztrákok és csehek neki hódolnak. Nagy tanács. A magyarok javasolják. fedezze fel állapota egész veszélyességét a nemzet előtt;

de ezt a német miniszterek ellenzik; a királyné végre még is elhatározza magát reá. Szept. 11-ke: a királyné szemben a nemzettel; ennek nagylelkü elhatározása. Nemesi fölkelés és 30 ezernyi rendes had ajánltatik. A királyné újabb törekvése Ferencz herczeget kormánytárssá fogadtatni, miben végre nagy nehezen czélt is ér. A herczeg feleskűvése. A királyné bemutatja a kis Józsefet a nemzetnek. A sérelmek s kivánatokra érkezett második válasz nagy zajt okoz, mert nyomába jönek, hogy a királyné akarata megmásíttatott. Harmadik felirat ez iránt; mire a válasz kielégítő lévén, a RR. nagy buzgalommal készítik elő a királyné védelmének eszközeit, s evvel a gyülés befejeztetik. A megalkotott fontos törvények.

II. Az országgyülést nagyszerü fegyverkezés váltja fel; de e közben a királyné ügyei a veszély tetőpontjára jutnak. A bajor, franczia hadaktól segítve, Prágát megveszi, a cseh rendeket meghódoltatja, 1742. elején magát császárrá választatja. Egy franczia had Lombardiába tör. A veszély azonban csak addig tart, míg a magyarok fel nem készülnek. Ez meg lévén. Khevenhüller visszafoglalja Felső-Ausztriát; hadaink Bajorországba törnek, s azt elfoglalják; Károly császár földönfutóvá lesz. De II Fridrik újra fegyvert fog, Brünnt vívja, majd Lothringeni Károly herczeget megveri; a békére még is hajlandó, azt Berlinben megköti, miért a királyné Sléziát neki átengedi. Most a Csehországban lévő francziák ellen fordulnak hadaink, s azokat onnan kiverik; utóbb Bajorországot is másodszor elfoglalják. Batthyáni lesz kormányzójává. E közben már az angolok is kiállították a pragmaticai hadat s a francziákat Dettingennél megverik; Lothringeni Károly Elsasst fenyegeti. Hadaink Olaszországban is szerencsések; a szárd király békét köt; a spanyol sereg megveretik, s Toscanából kiüzetik. A wormsi szerződés. Még csak két ellenség marad: a franczia és bajor. A királyné Erdélyben országgyülést tart. Ez alatt a háború új fordulatot vesz: Francziaország, mely eddig csak a bajort segíté, a szövetségeseknek háborút izen. Lothringeni Károly Elsasst elfoglalja; Nádasdy Lauterburgot megveszi. A királyné hálalevele a nádorhoz. II Fridrik megint fegyverhez nyúl s Prágát Csehország nagy részével elfoglalja. A királyné idején újabb segélyre szóllítja a vármegyéket; majd Pozsonyban „magyar miniszteriumával" tanácsot tart, mely után Pálfy nádor közönséges felkelést hirdet. Hadaink a poroszokat Csehországból kiüzik. Károly császár meghálálozván, fia békét köt Mária Teréziával. A háború 1745-ben mindemellett is szerencsétlenül foly: de Saxe marechal Belgiumot elfoglalja; a spanyol-franczia hadak Lombardiát meghódoltatják; II. Fridrik több győzedelmet nyer. Mária Terézia vele 1746-ban békét köt Dresdában. A háború ezentúl még két évig foly a francziával, mi végre 1748-ban Aachenben közönséges béke köttetik.

III. Hogy oly csekély áldozattal mentheti meg a felosztástol birodalmát, leginkább a magyaroknak köszönhette Mária Terézia. Ezért ő mind

haláliglig hálás érzelmeket táplál szívében a nemzet iránt; de hálája mákonyszerű hatást gyakorol a nemzetre. Háláját leginkább az urak s nemesek iránt tanusítja; de kiterjed az az egész nemzetre is. A bécsi kormánynál uralkodó kényuralmi elvek azonban ezt gyakran a nemzet ellen fordítják. Az udvar régóta törekedik államhatalmának szilárdítására, az egység és központosítás által az igazgatásban. Mária Terézia ezt a német örökös tartományokban teljesen végrehajtja. Magyarországban az alkotmányos formákat nem szándékozik mellőzni; de a kényuralmi elveket itt is alkalmazni törekszik; mi neki nagy mértékben sikerül is. E végre mindenek előtt a magyar nemzetiséget ügyekezik gyöngíteni s a németséghez simítani. E műtételt az arisztokratiánál különféle fogásokkal teszi foganatba; mi által annak nemzeties erkölcseit elkoresítja, elnémetesíti. Hasonló módon ügyekezik hatni a nemességre is, kivált a testőrsereg és a Thereziánum által.

IV. Mária Terézia az aacheni békekötés után megváltoztatja házának hagyományos külpolitikáját. Sléziát Poroszországtól, mihelyt csak lehet visszavenni óhajtván, a megunt angolok helyett a francziákkal akar szövetségbe lépni; e czélra Kaunitz párisi követe által nem siker nélkül törekedik. Az 1751-ki országgyülés; ennek fő oka; a kir. előadások adószaporítást kivánnak, mit a rendek, bár nem ellenzés nélkül, végre megadnak. A királyné útazása Budapestre, Gödöllőre. Viták a kormány s a rendek közt az új kir. városok miatt. Miért ellenzik azt a RR.? A királyné e miatt boszús, s bár a rendek végre engednek, boszúsan fejezi be az országgyülést.

V. E boszúság nem tartós ugyan a királyné részéről; s ő azontúl is a kegyes királyné marad, kivált a nemesség iránt; de országgyülést 13 évig nem tart s a minden lépten nyomon feltűnő hiányokat egyedül királyi hatalmából pótolja, s önkényesen intéz egynémi reformot. Ő ezeknél nem mellőzi, ugyan az alkotmányos kormányorganumokat; de a kanczelláriára, helytartótanácsra s kamarára mind több befolyást enged a német statustanácsnak; mi által a kényuralmi kormányelvek a mi kormányszékeinknél is erős gyökereket vernek. Ezen idegen befolyás különösen a hadi, finaneziai és kereskedelmi ügyekben fészkeli magat. A hadi kormány és nemzeti hadálladék; a végvidéki katonaság kormánya; a budai s károlyfehérvári hadi kormányszékek. A bécsi német kamara befolyása pénz és kereskedelmi ügyeinkre; a közjövedelmek Magyarországból.

VI. E belreformok mellett nagy gondja van arra is, hogy a Franczia-országgal megkezdett barátságos viszonyt ápolja. Midőn a háború Franczia- s Angolország közt 1755-ben kitört, sem ez a poroszszal kötött szövetséget, Mária Terézia is megvalósítja a franczia szövetség iránt rég ápolt tervét. II Fridrik ennél fogva háborút izen Mária Teréziának. Magyarország e hét éves háborúban is hűségesen részt vesz, újonczokat állítva, pénzben, gabonában

lóban stb. segedelmet nyújtva. A királyné a háboru alatt nyújtott segélyt többféleképp ügyekszik meghálálni. Az „apostoli“ kir. czim; a testőrsereg felállítása: Sz. István díszrendjének megalapítása.

MÁSODIK FEJEZET.

Mária Terézia reformtörekvései.

I. A háború tetemes statusadósságot hagy maga után, miért Mária Terézia, ki sem a sereget, sem udvartartása fényét csökkenteni nem akarja, az adót kivánja fölemeltetni; e végett 1764-ben országgyülést hirdet. E gyülés előtt jelent meg Kollár Adám könyve, mely a nemesség kiváltságait hevesen megtámadja, s e miatt nagy haragot von magára a nemesség részéről. A gyülésen a RR. meghallgatván a kir. előadásokat, melyek az adó fölemelését s a nemesi fölkelés szabályozását indítványozzák, nem kételkednek, hogy Kollár könyve az udvar tudtával jelent meg; a könyv ellen tehát feliratot készítenek. De a királyné annak felküldését megelőzve, a könyvet eltiltja. A RR. ezután a nemzeti sérelmekkel s kivánatokkal foglalkodnak, hogy lássák, lehetne-e feljebb emelni az adót. A királyné, őket jó kedvben tartandó, ünnepélyeket rendeztet; Váczra s Budára is lerándul. De a RR.-ket mindez nem hajlítja az adó felemelésére. A tagadó válasz viszont a királynét boszantja fel; Bécsbe távozik. A RR. végre némileg engednek, s felemelik az adót; de részökről nem akarják szabályozni az úrbért. Az országgyülés bezáratik.

II. Ferencz császár 1765-ben meghalálozván, eleintén úgy látszék, Mária Terézia visszavonul a közügyektől; de utóbb még nagyobb szenvedélylyel ragadja meg a kormány rúdját. Ezóta kezd a királyné Magyarország közügyeiben is intézkedni, reformálni. E reformokat ő, az alkotmányosság kárára, bár jótékonyan, de önkényesen intézi; miért azonban méginkább a minden újítástól iszonyodó nemesség érdemel megrovást. E reformokat, melyekben veje, Albert herczeg, kit Pozsonyban kir. helytartóvá nevez, őt híven gyámolítja, az úrbéri szabályozáson kezdi. Majd a polgári törvénykönyv pótlásául a Tabulare planumot készítteti. A szellemi s erkölcsi viszonyokra nézve különösen nagy és részben jótékony a hatása. Intézkedései a kath. egyház körében. A protestansok azonban nem dicsekedhetnek kegyeivel; nem üldözi őket, de a hol csak lehet még is nyomást gyakorol reájok. A köznevelésben korszakot alkot kormánya. Reformjai a tudós iskolákra nézve. A jezsuita szerzet eltörültetése. A tanulmányi bizottmány. Az irodalom. A népnevelés. Az anyagi érdekek tekintetében is jót akar, tesz is egynémiben, hol maga közvetlen vagy magyar tanácsosai által intézkedik. De mind ezt megrontja a német kormány. A Commerzien-Rath vámrendszere s kereskedelmi politikája. A vámviszonyok történelmének áttekintése. Az új gyarmati rendszer. Az ország több rendű panaszai. A királyné jószándékát a német kormány

a Commerzien-Rath eltörlése után is kijátsza. A vámrendszer annyira befonódik a monarchia adó és financz-ügyeibe, hogy aztán egy századig nem lehet segíteni anyagi érdekeinken. Mária Terézia ezeken lendíteni akar Fiume bekebelezése által: de az eredmény nem felel meg a jó szándéknak.

III. Bár ezen intézkedéseket önkényesen hajtja végre, jó szándokát, használni akarását lehetetlen félreismerni. E jó szándoknak különösen az úrbéri szabályozás és a katonaszállásolás ügyében számtalalan tanúságait adja. De jóakaró kormányának fénypontja az ország épségének helyreállítása. Intézkedései a szerb telepek iránt. A bánság visszakebelezése.

IV. Lengyelország felosztása. A lengyel nemesség önbünei által ad arra alkalmat. Orosz és Poroszország ravasz politikája Lengyelország meggyöngítésére. III Ágost halála után Oroszország tényleg beavatkozik a lengyel ügyekbe; a bári szövetségeseket megveri s II Fridrikkel osztálytervet készít. Mária Terézia azt ellenzi. Az orosz Törökországgal is háborúba keveredik s annak felosztását is indítványba teszi, mit Mária Terézia még inkább ellenez; de ha háborút kezdeni nem akar, végre még is kénytelen megegyezni Lengyelország felosztásában. Abból a szepesi városok és Galiczia jutnak neki osztályrészül. De midőn erre megegyeztét adja, kiköti Törökország épségét; Bukovinát megszállja, utóbb azt Kis-Oláhországért cserében nyeri és Splényi kormányára bízza. — A bajor örökösödési háború. Magyarország készsége királynéját segélyezni: de erre most nincs szükség, Mária Terézia békét köt. Intézkedései élete végső évében. Halála. Magán jelleme.

HUSZADIK KÖNYV.

A nemzetiséget s alkotmányt veszélyeztető önkényes újítások korszaka.

II József kormánya. 1780—1790.

I. A vérkeverés hatása az uralkodó házra. József eleitől fogva nagy reményeket s aggodalmakat ébreszt kormánya iránt, minek részint a korban, részint saját jellemében fekszik oka. A kor szelleme. Szabadelvűség; emberiséges, jótékonysági irány. E szellemet József korán magába szívja. Egyéni tulajdonságai, neveltetése, a külpéldák reformátori vágyakat keltenek benne. Anyja életében ezt magába fojtani kénytelen, útazásokban keres szórakozást; s midőn valahára a kormányra jut, annál nagyobb mohósággal kezdi meg újításait. Czélja: egységes, centralisalt, gépiesen szervezett, gazdag, erős birodalom. A nagy czélra hiányosak előkészületei. Szükségkép számos akadályokba kell ütköznie; ő azokat kényszerítéssel akarja legyőzni, mi ellenhatást szül s művét végre is megbuktatja.

II. Koronáztatását mellőzi; de a nemesség jogait fentartani igéri. Reformjait saját udvarában takarékossággal s a hivatalnokok díjainak és az évdíjaknak rendezésével kezdi. Elvei a hivatalnokok alkalmazásában; viseleti jegyzékek. A sajtó felszabadítása. Egyházi reformok. Ez iránti elvei. A kir. tetszvény. A szerzetesek összeköttetéseit Rómával megtiltja. Az In Coena Domini és Unigenitus bullák. A püspökök esküje. A püspökök ellenhatása. A türelmi rendelet a katholikusokat felingerli, a protestansokat ki nem elégíti. Az egyházi búcsújáratokat s társulatokat eltiltja. A rendszertelen újítási modor ébreszt leginkább elégületlenséget s ellenzést. A pápa útazása Bécsbe sükeretlen. Több féle szerzet eltörültetése; vallási pénztár. A császár a vallási közönyösség vádja ellen védi magát. Ő nem csak nem vallástalan, de nem is szabadelvü. Leghasznosabb intézkedése a lelkipásztorság körüli reform. Egyházi bizottmány. Ennek hatásköre. Az egyházi jövedelmek körüli reform. A plébániák szaporításán felül arra is van gondja, hogy egy felvilágosodott papságot képeztessen. Papneveldék. Népiskolák. Az összes tanulmányi ügy és rendszer reformja; tandíjak.

III. Politikai reformok. Két czélra törekszik: hogy az országot az egységes osztrák birodalomnak jog és igazgatás tekintetében egyenlő tartományává tegye; és némely nemesi kiváltságokat megszüntetvén, alattvalóit egyenlő államterhek alá vesse, s a közjóllétet felvirágoztassa. Az egyik czél, mely szerint az alkotmányt megsemmisíteni törekedik, az alaptörvényekkel s különösen a pragmatica sanctióval ellenkezvén, minden tekintetben gáncsolandó; a másikért magasztalást érdemelne, ha azt nem önkényesen, hanem alkotmányos úton ügyekezett volna létesíteni. Neki sem a régiebb erőszak, sem Mária T. kíméletes, de lassú egyesítési modora nem tetszvén, nyiltan lép fel terveivel. Eleinte oktató, felvilágosító leiratokat bocsát ki. Reformjait a kormányszékeknél kezdi. Az udvari kamarát eltörli, s az általa kezelt ügyeket részben a kanczellária, részben a helytartótanácshoz kapcsolja. A magyar és erdélyi kanczelláriákat egyesíti. A helytartótanácsot Budára helyezi át s újból szervezi. Híres intő levele a hivatalnokokhoz. Ezekben találja reformjai titkos, de leghatékonyabb ellenségeit. De nem csak ezekben, már a nemességben is mind hevesebben kezd mutatkozni az újítások ellenzése.

IV. Minden eddigi rendeleteinél nagyobb ellenzést ébreszt ama két rendeletete, melyek által a koronát Bécsbe vitetni, s hivatalos nyelvül a németet elfogadni parancsolja. Köz szomorúság s ingerültség a korona elvitele miatt. A vármegyék heves feliratai sikeretlenek. A német nyelvet illető rendelet körül némi ravaszsághoz is nyúl, szinre kérdést intézvén a kormányszékekhez, alkalmas-e a magyar nyelv az ügyvitelre. Midőn a kormányszékek a latin meghagyása mellett nyilatkoznak, kijelenti, hogy a holt nyelvet nem tűri s helyébe a németet kivánja hivatalos nyelvvé tétetni. Kétségtelen azonban, hogy eleitől fogva elhatározott szándéka volt, a magyart mellőzve, a

németet tolni fel a nemzetre. Rendeletében még felette méltánytalanul sérti is a nemzetet. A rendelet szabályai. A vármegyék feljajdulása s heves feliratai eredménytelenek maradván, a nemzet ebben méltó büntetését tekinti nemzeti nyelve elhanyagolásának, s gyülölettel fordulván el a némettől, a magyar nyelv mívelését buzgón megkezdi.

V. Még talán hevesebb ellenzést kelt, — mert a nemesi kiváltságokat sérti, a népösszeírás és házmegszámolás iránt kiadott rendelet, mit a katonaság hozzájárultával parancsol végrehajtatni. A nemesség ezt szabadsága meggyalázásának, és katonai összeírásnak tekinti. A megyék hevesen írnak fel s kijelentik, hogy készebbek mindenöket feláldozni, mint ezt türni. József hadi szemle és gyakorlatok örve alatt nagy számú katonaságot küld az országba; maga is Pestre jő, többekkel értekezik; de rendeletétől nem áll el, s a hivatalnokokat, lelkészeket és földesurakat felelősekké teszi a közcsendért. A megyék újra is felírnak; némelyek az előkészületeket is meggátolják. József erre kijelenti, hogy a nemesi kiváltságot e rendelettel nem szándékozik sérteni, de azt, ha kell kényszerítő eszközökkel is végrehajtatja. Erre több megye kijelenti, hogy engedelmeskedni fog, de csak kényszerűségből; más megyék ellenszegülnek. József ezekbe katonaságot küld s erőhatalommal hajtatja végre rendeletét. Forgách Nyitrában, Batthyány Vasban főispáni hivatalaiktól is megfosztatnak.

VI. Az összeírást illető rendelet az erdélyi oláhoknál lázadásra szolgál indokul. E lázadás sajátképeni oka az oláhok elnyomatásában fekszik, az összeírás csak alkalmul szolgál a kitörésre. A zavargás kezdete, Szalisz izgatásai; a katonatisztek könnyelmüsége. Hóra a lázongók élére áll; Kloskát és Krizsánt alvezérekké nevezi s megkezdi dúlásait a földesurak közt. Bruckenthal kormányzó s Preuss főhadi parancsnok hanyagsága terjedni engedi a lázadást. Hóra a Hunyadmegyei hegységbe vonul, magát főispánnak, majd dák királynak kiáltja ki, s a nemesség jószágait társai közt felosztja. A nemesség látván, hogy a katonaságtól nem védetik, fegyverre kel. Végre megjő a császár parancsa; Fábri új főhadi kormányzó a lázadást elfojtja. Hóra s alvezérei kivégeztetnek. A nemesség gyanúja, hogy a lázadást szándékosan hagyták kitörni a nemesség megfélénkítése végett. Józsefnek e lázadás okul szolgál az úrbéri viszonyok szabályozására; az örökváltságot a jobbágyság szegénysége még nem engedi átalánossá tétetni; de József azt is elősegíti. A czigányok rendezése.

VII. József látván, hogy reformjaiban az eddigi kormányorganumokkal nem boldogul, a megyei igazgatást is átalakítja. Az országot tíz kerületre osztja; mindenikbe egy biztost rendel; kiknek külön utasítást ad, kerületeik összes anyagi, erkölcsi és szellemi érdekeinek miként vezetésére. Az eddigi főispánokat, hivatalaikból elmozdítván, a megyei igazgatást az alispán kezébe teszi le, kit ő maga nevez ki, s felelőssé tesz a megye összes polgári igazgatá-

sára nézve Ezért a megyei gyuléseket végkép eltörli. Ezek iránti rendeletei Az igazságügyet a polgáritól egészen elválasztván, külön rendezi. Ennek élére állítja a hétszemélyes táblát, mint törlesztő széket, mely az egész igazságügyet igazgassa; a kir. táblát, mint főlebbviteli széket; a kerületi táblákat, melyek a birtokperekben stb. itéljenek; és a 38 altörvényszéket, mely minden polgári s bűnvádi pörökben, mint az első folyamodási szék itéljen. Az úriszékek eltörültetnek; az úrbéri ügyek az alispán intézése alá rendeltetnek A kamaralis ügyek igazgatását tiz kamarai helytartó kezébe adja. A centralisatió tökélyesbítésére József még a magyar kanczelláriát és a hétszemélyes táblát is beolvasztani szándékozik az illető bécsi középponti kormány és törvényszékbe; de más elfoglaltságai erre már nem engednek időt.

VIII. A physiokratiai adórendszer. Ez iránti előleges leirata a kanczellárokhoz. Részletes kidolgozására 1784-ben egy udvari bizottmányt alapít. Fő elve erre nézve, hogy minden föld terjedelme, termékenysége s jövedelme szerint egyformán rovassék meg; továbbá, hogy a kereskedelem felszabadíttassék s minden közbeeső vámok eltörültessenek. E vámok eltörlésére azonban csak oly feltétel alatt hajlandó, ha a magyar nemesség is arányosan osztozik az adóban. Erre őket hajlandóvá teendő, a közbenső vámokat ideiglen még terhesebbekké teszi; s egy levélben a kanczellárhoz 1785-ben akként fejti ki tervét, hogy ha a nemesség arányosan akar adózni a nemnemesekkel, akkor ő a fegyverrekelési terhet és fiskalitást eltörli; ha pedig az ország aztán a többi örökös tartományokkal is egyenlő adót kész elfogadni, úgy ő meg a közbenső vámokat fogja eltörülni s az országot anyagilag a monarchia többi részeivel egyenlőleg kegyelni. Ha Magyarország ezen új adó-rendszert el nem fogadja, azt még inkább gyarmattá teendi, mint eddig volt. Hogy ezen adó-viszonyokat tisztán érteni s rendezni lehessen, mindenekelőtt katasztrális felmérést rendel; kijelentvén egyelőre is, hogy utóbb, a nemesség megkérdezése végett, akarja-e az új adót elfogadni, országgyülést hirdetend. 1786 tavaszán, midőn a földfelmérés megkezdetett, maga is megint beutazta az országot. A földfelmérés, elegendő mérnökök hiánya miatt roppant nehézségekkel, de 1787 végén még is elkészül. József ezután egy bizottmányt nevez, mely az adórendszer elveit a kataszter táblákra alkalmazná.

IX. József az anyagi érdekek tekintetében egyenlőleg kivánja ugyan kegyelni Magyarországot a német örökös tartományokkal; de az általa elfogadott központosítási rendszer logikája meghiúsítja jó szándokait. E rendszernél fogva Magyarország érdekeit egészen alárendeli a többi örökös tartományok érdekeinek. A közbenső vámokat, melyeket ideiglen még súlyosabbá tesz az országokra nézve, ő el akarja ugyan törülni, ha Magyarország is egyenlő adót akar fizetni a többi tartományokkal; de ha azokat eltörülte volna. sem ápolhatja Magyarország anyagi érdekeit úgy, mint a többi tartományokét, míg rendszerét meg nem változtatja; mert tulajdonkép a monarchia szá-

mára a külfold felé fölállított védvámrendszer az, mi Magyarország iparának s kereskedelmének ártalmas. Az osztrák ipart gyorsan emelendő, minden külföldi gyártmányt eltilt, vagy felette magas vámokkal terhel, miket Ausztria kiállíthat. Hogy ez a gyári kellékeket olcsón beszerezhesse Magyarország külkereskedését is megkorlátozza, s azon szerepet juttatja az országnak, hogy a többi tartományok gyárkellékeinek szállítója, gyártmányainak fogyasztója legyen. A külföld visszatorlásokkal él, mi csak Magyarországot sujtja. Végül az osztrák ipart még a magyar ellen is védi, mi gyárainkat tönkre teszi. Az elszigetelési rendszer ekkép bizonyos fokig gyorsan emeli Ausztriát; de megrontja Magyarországot, József minden jó szándokai daczára.

X. Török háború. József feszült viszonyai a portával azon akadályok miatt, melyekkel a törökök a magyar-osztrák alattvalók kereskedelmét megnehezítették. József elégtételt sürget megkárosult alattvalóinak s Katalin orosz czárnéval, kivel Chersonban személyesen találkozik, szövetséget köt a török ellen. A porosz közbenjárást nem fogadja el, és a háborút 1788-ban megizeni. De Lascy védő terve miatt a harcz lankadtan foly. Seregünket járványkór tizedeli; maga József is, ki egész nyáron át a táborban vala, betegen tér vissza fővárosába. E közben a nemzet, melytől újonczokat s gabonában segélyt kér, gyülések tartására alkalmat nyervén, elégületlenségét megint élénken fejezi ki, az újitásokat eltörültetni s az országgyülést egybehivatni kivánja. Az erőszakolt gabonagyüjtés a kedélyeket még inkább felingerli. József tervei 1789-re. A közvélemény nyilatkozata a háború felett. A háború elébb Hadik, azután Loudon fővezérlete alatt szerencsésen foly. A török több ízben megveretvén, Belgrádot is átadja. Servia s Oláhország nagyrésze elfoglaltatik.

XI. De e győzedelmek nem vidíthatják fel a beteg József kedélyét melyet a tartományaiban mindenfelé növekedő bonyodalmak és zavargások keserítenek. Ő mindemellett is menten halad újításaiban; telekkönyvi hivatalt állíttat; a hiteles helyeket megszünteti s az ott őrzött okmányokat egy országos levéltárban egyesíttetni parancsolja. Ezen újítás, melyet a birtokosok, a birtokaik alapjául szolgáló okmányokra nézve veszélyesnek tartanak, nagy elégületlenséget ébreszt az országban. Nemcsak a vármegyék, hanem maga a hétszemélyes főtörvényszék is visszavonatni kivánják a magánjogokat sértő rendeletet és országgyülést sürgetnek. József e feliratokkal mit sem gondolva, a következő 1790-ki hadjáratra is újonczokat s gabonaadót vet az országra. De a vármegyék többsége kijelenti, hogy országgyülésen kivül sem újonczot sem gabonasegélyt nem adhatnak. Több megye az országbirót is felszólítja, hogy ha a fejedelem nem akarja, törvényes joga szerint ő hívja egybe az országgyülést. József erre kijelenti, hogy mihelyt a háborúnak vége szakad, ki fogja hirdetni a gyülést; addig is adják meg a megyék mi az ellenség előtt lévő hadak élelmére szükséges, különben azt erőszakkal is beszedeti, mit aztán

némely megyében teljesíttet is. De az erőszak most a nemzetet is daczra keményíti. Látván, hogy kérelmeik, feliratsik sükertelenek, több megye az országbirót az országgyülés kihirdetésére hívja fel. József leirata: királyi szavát adja, hogy a béke helyreállván, országgyülést fog hirdetni; a hadi-segélyt azonban mindjárt megadatni kivánja. De a kedélyek mind inkább elkeserednek: rögtön országgyülést kivánnak; több megye az újitásokat tényleg eltörli, s ezt Józsefnek is feljelenti. Nyitra, Bihar, Pest, Pozsony feliratai. E dacz okai részben a külviszonyokban s a porosz izgatásban keresendők, valamint abban is, hogy József a fellázadt belgáknak kivánatát megadja: a magyarok is lázongani kezdének tehát, hogy mit kéréssel ki nem eszközölhettek, daczczal csikarják ki.

XII. József ez alatt mind közelebb ér sírjához. Sulyos belső harcz után, magát meggyőzve, újításait eltörli. A január 28-kán (1790.) kelt leírat. A koronát visszaküldi. Ez a nemzettől nagy ünnepélylyel fogadtatik. De sem a korona visszaküldése, sem a leirat nem képes már lecsillapítani a forrongást. József e közben meghal. Végnapjai. Észrevételek kormánytörténelmére.

Vége a hetedik kötetnek.

TÁRGYMUTATÓ.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A nemzeti kibékülés s meggyöngülés korszaka. 1711–1740.

ELSŐ FEJEZET.

III Károly országlata a pragmatika sanctióig.

MÁSODIK FEJEZET.

A pragmatica sanctió elfogadása.

HUSZADIK KÖNYV.

A nemzet s a királyi ház közti bizodalom helyreálltának korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

Mária Terézia országlatának első fele.

MÁSODIK FEJEZET.

Mária Terézia reformtörekvései.

HUSZONEGYEDIK KÖNYV.

A nemzetiséget s alkotmányt veszélyeztető önkényes újítások korszaka.

II József kormánya 1780—1790.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A NEMZETI KIBÉKÜLÉS

S MEGGYÖNGÜLÉS KORSZAKA.

1711–1740.

ELSŐ FEJEZET.

III Károly országlata a pragmatika sanctióig.

I.

A szatmári békekötéssel szakad vége azon fölkelések- 1711.
nek melyek, rövid szünetekkel minduntalan megújulva, egy Visszatekintés.
egész század folytában egy nagy táborhelylyé változtatták az országot, s harczi zajjal és a háború minden rémségeivel s nyomoraival tölték vala be annak határait. I Ferdinándot s nemzetségét, mint tudjuk, leginkább azért hívta meg a magyar nemzet megürűlt trónjára, mivel reménylé, s igéretét is birá, hogy általa a Németbirodalom fejedelmei s más keresztény hatalmak is egyesíttetvén, Magyarország, a kereszténységnek ezen, százados harczaiban már meggyöngűlt, roskadozó védfala, biztosabben meg fog védetni a hódoltató izlam árja ellen. De a nemzet reményei nem teljesedtek; sőt mit üdvére válandónak hitt, veszedelmének lőn forrásává.

Egy részről a Habsburg fejedelmi ház világuralomra s a lelkiösmeret szabadságának elnyomására irányzott törekvése fölébresztė a francziák s más népek féltékenységét s ellenséges visszahatását; miszerint aztán ezek nemcsak segedelmére nem siettek többé a Habsburg dynastia birtokába jutott Magyarországnak, hanem, e dynastia gyöngítése végett, még maguk is ösztönzik vala támadásainak megújitására a különben is hódoltatni vágyó törököt, vagy legalább közönyösen nézék azóta ennek foglalásait: mert vallássza-

1711. badságunkban magok is háborgattatván, nem érzének kedvet harczolni a török ellen. A magyarok ezt nehéz szívvel ugyan, de még is eltűrék, legfölebb panaszaik kiöntésében keresve könnyebbülést szorongó kebleiknek.

De másrészről, míg az eléggé nem védett hazának mind nagyobb s nagyobb részét szállta, hódoltatta meg a török: a külföldön székelő, német s cseh miniszterektől környezett királyok kormánya az országnak épségben maradt felét is mindinkább megfosztani törekedett nemzeti függetlenségétől, ősi törvényeitől s alkotmányától, hogy igazgatására nézve azt egyenlővé tegye a fejedelmi ház német-cseh tartományaival; mindinkább elfojtani törekedett nálunk is a lelkiösmeret szabadságát, hogy az általa megindított ellenreformatiónak itt is diadalt szerezzen, mint szerzett Csehországban s a német örökös tartományokban. De ezt már nem tűrte békével a magyar nemzet.

Bár elébbi széles terjedelméből csak némi foszlányok maradtak még épségben: így megfogyva, meggyöngűlve is, az arany bulla záradékából folyó jogosság czíme alatt, több ízben fegyvert ragadt királyai ellen, nemzeti függetlenségének, alkotmányos törvényeinek s vallásszabadságának védelmére. Míg a török Budán uralkodék, elfojtá magában a gyülöletet is, melylyel e zsarnok hódoltató ellen viseltetett, és szövetséget kötött vele, hogy segedelmével saját királyai ellen támadjon s azoknak kormányát a maga megsértett nemzeti függetlenségének, törvényeinek és vallási szabadságának helyreállítására, tiszteletére kényszerítse. Miután pedig az egyesűlt keresztény hadak a törököt az országból valahára kiűzték, s a bécsi kormány ebből magának jogot képze, a megszabadult országot új szerzemény, fegyverrel meghódított tartomány gyanánt tekinthetni s nemzeti függetlenségétől, alkotmányától ismét megfoszthatni: nemzetünk egymagára maradva is újabban fölkelt szabadsága, törvényei védelmére.

Nagynak, lelkében minden egyéb fölött uralkodónak

kellett lenni a nemzet szabadságszeretetének s ragaszkodásának ősi törvényeihez s alkotmányához, hogy egyaránt magába fojtsa a gyűlöletet ellensége iránt, kivel három százados élethalál harczot vív vala, s a hálaérzelmeket fejedelme iránt, kinek szabadulását köszönheté a török járom alól! 1711.

A megtörhetlen hűséget nemzeti intézményeihez és szabadságához, melyekért vérét, javait, jólétét feláldozni nem habozott, végre is siker jutalmazta. A nemzeti függetlenség, az ősi alkotmány, bár vértől ázva, meg lőn mentve; a szabadság életfája, bár lombjaiban a vihartól megkuszálva, gyökerében szilárdan maradt ép azon korszakban, midőn az egy Angolországot, Hollandot és Svájczot kivéve, a kényuralom özöne a nemzetek alkotmányos szabadságát mindenütt elborította. S e fölött az imádott szabadság, melyért minden felekezet annyit áldozott, már a harcz alatt is hinteni kezdé áldásait: a vallási érdekek miatt egymás közt meghasonlott hazafiak szorosabban füződtek egymáshoz, s feledve elébbi villongásaikat, testvéries tűrelemre szoktak egymás irányában, azontúl csak a hazafias áldozatkészségben vetélkedendők egymással [1]). Sajnálandó azonban, hogy a kor még nem volt annyira felvilágosodva, miszerint a szabadságharcz a külön néposztályokat is közelebb hozta volna egymáshoz; sajnálandó, hogy a nemesség még önzőbb féltékenységgel ragaszkodék kiváltságaihoz, mintsemhogy állampolgári jogait megosztani hajlandó volt volna az alsóbb néposztálylyal, mely mégis, kivált vallási érdekektől ösztönöztetve, szövetségesévé lett s vele közösen harczolt az áldásait reá ki nem terjesztő alkotmányért.

A nemzet e százados felkeléseinek történelméből az uralkodó ház is üdvös tanulságot meríthetett végre jövendő

[1]) Rákóczy felkeléséből egy emlékpénz maradt reánk, melyen három áldozár látható: egy katholikus, egy reformatus és egy evangelikus; mindenik fát hoz a közös oltár áldozatának meggyujtására. Körirata: „Concurrunt, ut alant", eléggé értelmezi az ábrázolatot.

1711. kormánypolitikája tekintetében. Meggyőződhetett, hogy függetlenségét, szabadságát e nemzet semmi előnyért nem adja cserében; hogy ha ideiglen kénytelen is talán meghajólni a hatalom előtt, legelső alkalommal ismét fegyverhez nyúl a maga bálványaiért, kész azok visszaszerzéséért mindent koczkáztatni; hogy annak hűségét s áldozatkészségét csak úgy biztosíthatja magának állandólag, ha viszont a nemzet jogait, törvényeit, alkotmányát tiszteletben tartja s az országot alkotmányos módon igazgatja.

A szatmári béke megerősítése.

E tanulság látszék indítani Eleonora anyacsászárnét, kit a haldokló József a Spanyolországban lévő testvére s örököse megérkezéseig birodalma kormányzójává rendelt. Ő ezt a nádornak s a primásnak azonnal tudtára adván, több főpapokat s urakat gyűjtött a maga körébe[1]), s már május 26-kán megerősítette és Károly fia által is, mihelyt megérkezik, megerősíttetni s megtartatni igérte a szatmári békekötést[2]). Javaslák ezt most nemcsak Eugen szavójai herczeg, hanem Trautson, Wratislaw, Schönborn és Seilern miniszterek is; mert miután Angolország el volt határozva, a békét a francziával külön is megkötni, s az alkudozások eziránt már jóformán előrehaladtak, Ausztria helyzete ismét megnehezűlt a spanyol örökösödési háborúban.

Az ellenzés — ki hitte volna! — most magyaroktól, azon néhány magyar úrtól származott, kik a háború kezdetekor Bécsbe vonúlván, javaik élvezetétől megfosztattak, azokban nagy károkat vallottak volt. A szatmári szerződés azon pontjai ellen, melyekben az ország jogai fentartásáról s a sérelmeknek a jövő országgyülésen megszűntetéséről biztosíttatik, természetesen ezeknek sem volt, nem lehetett semmi kifogásuk; — hiszen azokat nemrég önmaguk is sür-

---

[1]) Eleonora levele a Cancell. levéltárában. Wagner Histor. Josephi 408.

[2]) Szilágyi Istv. Történ. Tár: VII, 213. Hazánk: II, 262.

gették volt a meghalt királynál; de annál makacsabbul ellenzik vala az amnestiát a felkeltek személyeire s még inkább azok jószágaira nézve. Ők, valamint elébb azt kivánták, hogy fegyvererővel nyomassék el a lázadás: úgy most oda törekvének, hogy részeseinek elkobzandó s köztök felosztandó javaiból kárpótlást nyerjenek szenvedett káraikért, jutalmat állandó hűségökért. 1711.

Ezek, daczára Eleonora császárné megerősítésének, nem nem is tartják vala tiszteletben a kötött szerződést, hanem, bűnös önzésük s boszújok által elragadtatva, azonnal megkezdték az engedelmességre tértek s megkegyelmezettek üldözését: ezt törvény elejébe idéztették, itélőmesterek s más országos birák által személyeik s jószágaikban elmarasztaltatták és börtönbe vettették; amazt törvényen kivül erőszakkal bántalmazták személyeik s javaikban. Mitsem gondolának avval, hogy a békeszerződést sértvén, egyszersmind hazájoknak általa biztosított jogai ellen is bűnös merényletet követnek el, s az egyeseknek bántatlanságát biztosító pontok megsértése által a kormánynak veszedelmes példát nyujtanak azon pontok megszegésére is, melyek a nemzet jogait biztosítják. Károlyi Sándor, kinek leginkább feküdt mind érdekében, mind becsületében a szerződés pontos megtartása s végrehajtása, ezt nemcsak Bécsbe küldött s fentebb említett követei, Csajági János és Pongrácz György által, hanem Károly koronaörököshöz, a Londonba utazott Eugen herczeghez, Trautson és a többi miniszterekhez intézett leveleiben sem szűnt meg az egész nyáron és őszön át sürgetni. De bár Eugen herczeg kedvezőleg válaszolt s a kötmény lelkiösmeretes megtartását igérte, s az ügyet figyelemmel kisérő angolok s hollandiak tekintetéből is, a többi miniszterek szintazon módon nyilatkoztak: a magyar uraknak — kik közől, úgylátszik, maga a nádor, Eszterházy Pál herczeg, Erdődy György országbiró, Illésházy Miklós cancellár leginkább vádolhatók, — ellenzésén megtört minden ügyekezetök; s a szatmári béke kihirdetése s végrehajtása a kormány

1712. részéről mind addig nem is ment végbe, míg azt Károly trónörökös maga nem rendelte[1]).

Károly haza-jötte Spanyolországból.

Károly, Erzsébet nejét Cataloniában hagyván, szeptember végén indult meg Barcellonából; s miután Frankfurtban császárrá választatott s deczember 22-én megkoronáztatott, 1712 elején érkezett meg Bécsbe. Károlyi Sándor, ki reá már a székvárosban várakozik vala, az elsők közt nyervén kihallgattatást, buzgón könyörgött előtte a békeokmány megerősítéseért. De bár a fejedelem azt egész készséggel megigérte, „s a felséges udvar és az egész miniszterium tapasztalhatóképen kivánta a szatmári pacificatio állandóságát“, a magyar cancellarián az még is sokáig fenakadt. Mert „a magunk részéről való magyar úri s főrendek — úgymond Károlyi Sándor — kivált a kik a felséges császár hűségében megmaradtak volt, és sok károkat vallottak, nagyon sajnálották a generalis amnestiát, a minthogy némelyek már el is kezdették volt Dunán túl és innen való földön, mind törvénynyel mind törvénytelenül, via facti, az üldözést.“ Károlyi attól tartván, hogy ezen urak az országgyülés megnyiltáig akarják elhalasztani az ügyet, hogy aztán csak korlátolt amnestiát igtathassanak a törvénykönyvbe, kéz alatt Keresztély Ágost szász herczeg s esztergami érsekprimás és Trautson herczeg s miniszter által szorgalmaztatá az okmány kiadatását. Ezek közbenjárásával aztán kinyomoztatván, hol rekedt volt meg a megerősítés, — „min a fölség nem kicsinynyé indula meg,“ — Illésházy cancellárnak nyomban meghagyatott, hogy azt haladék nélkül adja ki, mi aztán marcz. 30-kán meg is történt.

A szatmári szerződvény készültekor különösen két pont iránt maradt fenn nehézség, melyeket Pálfy János, meghatalmazás híjában, nem vélt elfogadhatni: hogy t. i. azok is mind személyeik mind javaikra nézve hasonló amnestiában részesűljenek, kik, a szövetséges rendektől már elébb

[1]) Károlyi Sándor önéletirása. Cserey Mihály. Hist 457.

elszakadván, egyenkint s csak személyeikre nyert kegyelem 1712.
következtében tértek vissza az engedelmességre; és hogy azoknak javai, kik a háború folytában egyenes örökös nélkül haltak el, ne a fiskusra, hanem az osztályos atyafiakra szálljanak. E pontokat, Károlyi Sándor kérelmeire már Eleonora császárné az illetők javára döntötte el a kötményt helybenhagyó okmányában. Ebben továbbá még azokra nézve is világosabb s határozottabb rendelkezés tétetik, kik az országon kivül s attól távol lévén, az amnestia határnapjáig meg nem érkezhettek. És végre az amnestiáltak még aziránt is bővebben biztosíttatnak, hogy a multakért semmiféle nyomozástól s keresettől tartaniok nem kell, mi a királyi kegyelmen s közhitelen nem csekély csorbát ejtene: „a fejedelem atyai kegyessége s igazsága teljesen eltörül minden elébbi vétket s azt újból feszegettetni nem engedi," — mondja okmányában a császárné.

Anyjának ezen kegyelemterjesztéseit Károly is jóváhagyta, s a maga megerősítő levelébe szóról szóra beigtatá Eleonora okmányát, „megtartani s királyi hatalmunk teljességéből — úgymond — megerősíteni akarván mind azt is, miket bővebb kegyelmesség jeléül, s az özvegyek, árvák, törvényes örökösök s minden más, hűségünkre visszatértek javára s vigasztalására, ő felsége, kedves anyánk, általunk is helybenhagyandóknak nyilvános hittel igért s fogadott" [1]). Ennek következtében a megerősítő levél mind Magyarországon mind Erdélyben minden vármegyék s városokhoz megküldetvén s kihirdettetvén, mind azoknak, „kik már üldözés alatt voltanak s tömlöczre is vettettenek, itélőmester által convincáltattanak, és exequaltattanak, szabadulásukat felséges urunk kegyelmesen resolválta; sőt azon felül az imperialis cancellariától a magyar cancellariára s úgy onnat a mélt. herczeg s palatinus és az országbiró cancellariá-

---

[1]) A „Hazánk" czimű folyóirat második évfolyamának 257. s köv. II. Szilágyi Istv. Történ. Tár VII, 233.

1712. jára kemény parancsok mentenek, hogy ezentúl legkisebb proceessust vagy parancsolatot a szatmári békekötés ellen ki ne adjanak, sőt a mi eddig esett volna, megsemmisítsék vagy jóvátegyék"[1]).

Károlyi Sándornak a béke helyreállításában szerzett érdemeiért még József biztosított volt 50 ezer ftot. Az udvari kamara azonban a szerződés megkötése után nehézségeket emelt a jutalom megadása ellen, mígnem Eugen herczeg ama nyomatékos intésére, hogy miután az igéret megtétetett, az adott szót megszegni többé nem lehet, e pénz fejében az erdődi, huszti, hód-mező-vásárhelyi és tarczali javak irattak be neki. Az adományt aztán Károly király is megerősítette, sőt még altábornagyi rangjában, melyet a felkeltek soraiban nyert volt, s a szatmármegyei főispánságban is meghagyta őt. Károlyi a király felszólítására egy emlékiratot is nyujtott be neki, azon elvek s módok iránt, melyek szerint Magyarország kormányzandó lenne, hogy a belbéke megszilárduljon.

A koronázó országgyülés. Károly a koronázó országgyülést mindjárt néhány nappal Bécsbe érkezte után kihirdette april 3-kára, a husvét utáni első vasárnapra. Az összehívó levélben, mely febr. 2-kán kelt, kijelenti a király, hogy eleget akar tenni az 1687-ki 2-dik törv. czikkely rendeletének, mely míg a fejedelmi nemzetség fiágának örökösödését megalapítja, egyszesmind azt is kiköti, hogy a mindenkori trónörökös, megkoronáztatása előtt, az ország régi szokása szerint hitlevelet adjon ki s megesküdjék az ország jogainak s törvényeinek fentartására s védelmére. S hogy ezt eddig elmulasztotta, csakis a spanyolországi bonyodalmak miatti távolléte s az út hosszasága okozta.

Bár az országban, kivéve néhány egyházi s világi urat, nagy megelégedést szűlt, hogy Károly, a szatmári békekötést marcz. 30-kán megerősítette; a rendek mindazáltal az útak nagy rosszasága miatt csak lassan gyülekeztek össze.

---

[1]) Károlyi Sándor önéletirása.

A Bihar megyei követeknek, például, három hétig tartott az utazás Pozsonyba. S így lőn aztán, hogy a rendek első ülésöket csak május 2-kán tarthatták meg teljesebb számmal. 1712.

Ezt megelőzőleg addig is, míg a rendek valamennyien összegyülnének, a jelenlévők egy bizottságot neveztek ki, mely a hosszan tartott belháború alatt nagy zavarba sülyedt országos ügyek jó karba állitásáról valamely tervet készítene. E terv pár nap alatt elkészült s a következő pontokból állott:

1. Szükség, hogy miután a százados török háborúk s hódítások által szétszaggatott ország valahára nagyob részében helyreállittatott, a visszafoglalt részek abba ismét bekebleztessenek. E részek következők: Erdély, Pozsega, Verőcze, Valkó, Szerém, Bács, Csongrád, Csanád, Arad, Torontál, Bodrog, Zaránd, Békés vármegyék, a kis és nagy kunsági s a jászsági kerületek; továbbá az arany s ezüst bányák, a bányakamarákkal; a varasdi generalatus által elfoglalt terület; a Zrínyi és Frangepán-féle tengervidék, Lika, Corbavia, s a Mokricza uradalomhoz tartozó, de Krajna tartomány által elfoglalt Száva-vidéki terület.

2. Mulhatatlanul szükséges továbbá az adók mérséklése. E sokat szenvedett ország, a hosszú kül és belháborúk s a gyakori dögmirígy pusztításai következtében emberekben s barmokban annyira megfogyatkozott, hogy legalább két-három annyit is elbirna tartani. A mívelés hiánya miatt a veszélyes, mérges legyek, egerek s patkányok, melyek a barmokat s vetéseket rontják, igen elszaporodtak; a soha sem gondozott folyamok kiáradásaikkal egész kerületeket elöntenek s pusztítanak mocsáraikkal. Pénz az országban hihetetlenül kevés létezik. A lakosoktól tehát az adót inkább termesztményekben mint pénzben kellene beszedni.

3. Az ország erejének gyarapítása végett az elpusztult, lakatlan vidékeket mennél gyorsabban be kellene népesíteni.

4. Ugyanezen okból szükséges a kereskedelem emelése, a kivitelnek felszabadítása.

1712. 5. De nem kevesbbé valamely tudományos főiskola, egyetem vagy legalább akademia felállítása.

6. S végre sürgetőleg szükséges a had, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás és nemzeti gazdaság ügyeinek czélszerű rendezése. Különösen a hadügyre nézve szükséges egy, felében honiakból, felében külföldiekből szerkesztett állandó sereg alkotása és bentartása, melyet a kassai, pesti, aradi és eszéki generalatusokra lehetne osztani. Béke idején e sereget, nehogy a népet zsarolja, a határszéleken építendő laktanyákban s a várakban kellene elszállásolni. Tartására az élelmi szereket Magyarország, a zsoldot a többi örökös tartományok szolgáltatnák. A katonai kihágások meggátlása s büntetése, az élelmezési s elszállásolási ügy rendben tartása végett ő Felsége egy országos biztost nevezzen ki s egy hadi tanácsot alkosson, mely egy elnökből, két tanácsosból állhatna a szükséges segédszemélyzettel, mely azonban magyarokból legyen választva [1]).

Míg ezek felett folynak vala az értekezletek, az ország rendei is mind számosabban gyűlöngének össze. April 16-kán a korona is nagy ünnepélyességgel hozatott le Pálfy Miklós és Kollonics Ádám őrök által Bécsből, hova az a lefolyt belháború kezdetén vitetett föl. De váratlanul egy más tárgy is merült fel, mely bár a rendek üléseiben nem került is szőnyegre, mind az udvart, mind az urak néhányait igen élénken foglalkodtatá.

A leányági örökösödés kérdése.

Midőn Pálfy János bán Horvátországban a magyar országgyülésre küldendő követek megválasztása végett márcz. 9-re tartományi gyülést hívott össze: Eszterházy Imre, zágrábi püspök azon meglepő indítványt tette a rendek előtt, miszerint a horvát nemzet, mely az osztrák házból eredt királyai iránt mindenha oly példás hűséggel viseltetett, ezek férfiága kihaltának esetére, ismerné el a leányág örökösödését is az országban. „Ez, úgymond, már a magya-

[1]) A magy. Cancellaria levéltárából.

roknak és cseheknek is szándokában lévén (?), utóbb a horvátok által is teljesítendő leszen: ne hagynák tehát elüttetni magukat az elsőség dicsőségétől. — A horvátok minden nehézség nélkül elfogadták az indítványt, meglehetvén győződve, hogy azzal kedves dolgot cselekszenek az udvarnak, melynek most municipalis jogaik megerősítése s ha lehet, kiterjesztése végett minden módon kedvébe kivántak járni. Az indítvány tehát végzésképen kimondatott, csak az köttetvén ki a női ág örökösödésének feltételéül, — hihetőleg a régóta osztrák igazgatás alatt lévő horvát őrvidék, s a töröktől való félelem tekintetéből, — hogy országukban mindig ugyanazon személyt illesse az örökösödés, ki Ausztriának, Stiriának és Karantanföldnek leend fejedelme. 1712.

A fejedelmi házban Leopoldig nem volt szabatosan meghatározva az örökösödés rende. Ő tehát, midőn magát a spanyol ágnak 1700-ban történt magvaszakadta után arra határozta, hogy nemzetségének reászállott egész örökségét két fia közt feloszsza, 1703-ki sept. 12-kén ezekkel két szerződést iratott alá. Ezek egyike szerint határoztatott, hogy a spanyol korona Károlyé s annak férfi maradékaié legyen; Magyar- és Csehország pedig, a többi osztrák tartományokkal együtt Józsefet és fiörököseit illesse. A másik szerződés arról szólott, hogy, ha a két testvér valamelyike fiutód nélkül halna meg, annak birtokait a másik fiú maradékai örököljék. Azon esetben pedig, ha mind a kettejök fiágának magvaszakadna, az örökösödés az elsőszülöttség rende szerint a nőágra szálljon.

E szerződés azonban, mely a női örökösödésre vonatkozik, eddigelé több okoknál fogva mély titokban őrizteték az udvar által. Annál meglepőbb lehetett most Károlyra nézve a horvát tartományi gyülésnek a női ág örökösödésére vonatkozó határozata. Mert hogy arra neki nem volt semmi befolyása, kétségbe vonni alig lehet. Neki eddigelé nem csak fiú, de leánygyermeke sem lévén; semmiféle érdek által nem érezheté magát arra ösztönözve, hogy a leányági örökösö-

1712. dést, s pedig épen a horvát tartományi gyülésen hozassa szóba. Sőt Károly maga is talán csak a szász-seizi herczeg, esztergami cardinál-érsek leveléből értesűlt először a horvát gyülés ilyféle határozatáról. Midőn ugyanis a horvát követek: Eszterházy Imre püspök, gr. Draskovich János, Delissimonovich Kristóf és Plenich György Pozsonyba érkeztek, s általok ez ügy az urak némely köreiben elhirűlt, s némely urak azt látszának restelni, hogy az udvar e tárgyat a horvát tartományi gyülésen hozatta szóba legelébb: a cardinal érsek april 10-kén azt írá a császárnak: miképen ő azt mondta légyen a magyar uraknak, hogy ő bizonyosan tudja, hogy a horvát végzés ő Felsége tudta nélkül alkottatott; mert ha a női ág örökösödésének megállapítását kivánta volna ő Felsége, bizonyosan nem a horvát tartományi, hanem a magyar országgyülésen nyilvánította volna kivánságát [1]).

A császár erre, már april 13-kán következőleg válaszolt: [2]) „A horvát pont iránt jól gyanítá Kedveltséged, hogy arról én eleve semmit sem tudtam. Én azonban abból csak azt következtetem, hogy azon ország ezen ügy tárgyalása esetére régi ragaszkodása mellett azt is önkénytesen akarta légyen nyilvánítani, mennyire elismeri s méltányolja e dolog illőségét s közhasznúságát. Erről egyébiránt lemenetelemkor (Pozsonyba) majd bővebben szólandok Kedveltségeddel“.

Károly e levele nyilván tanúsítja, hogy bár meglepő, még is igen kedves volt légyen neki a horvátok ezen cselekménye. És miután a horvát rendek követei azt neki april második felében mind a rendek feliratában átnyujtották, mind élő szóval is előadták: nem is akarta azt többé hallgatással mellőzni. Minthogy azonban a tárgy eddigelé egyátaljában nem volt előkészítve: mindenek előtt minisztereinek véleményét kivánta az iránt meghallgatni. E végett april

[1]) A bécsi csász. titk. levéltárból.

[2]) A császár levele u. o.

27-kén b. Seilern elnöklete alatt titkos udvari értekezletet tartatott, melynek e kérdéseket tűzte ki tanácskozása tárgyául: „mit kellend e tárgyban tenni? Hallgatással mellőzze-e most a horvátok e végzését, vagy a magyarok által is követendő példa gyanánt adassa azt elő a pozsonyi országgyülésen?“ 1712.

Az udv. értekezlet akként vélekedék, hogy miután a horvátok végzése a pozsonyi urak köreiben már elhírűlt: hallgatással nem tanácsos azt mellőzni. Elő kell tehát azt adatni s pedig oly módon, hogy nyilvánítsa ő Felsége, miképen e dologról eleve ugyan semmit sem tudott; de miután egyszer szóba hozatott, oly hasznosnak tartja azt a közügyre nézve, hogy előadását nem mellőzheti. Mindenek előtt külön külön kellene ez iránt beszélni Pálfy Jánossal, Eszterházy nádorral, Károlyi Sándorral, a primással s a kalocsai érsekkel. Illésházy cancellár oly módon készíthetné elő ezen urakat, hogy ők maguk pendítenék meg az országgyülésen e tárgyat, mint a horvátok által adott oly példát, „melyet a rendeknek nem annyira követniök, mint megelőzniök kellene“. Úgy hiszi az értekezlet, hogy a magyarok ebben nem merészlendenek ellentmondani a horvátoknak; valamint az is feltehető, hogy az említett urak örömest megteendik az önkéntes előadást, hogy annak érdeme reájok háramoljék[1]).

Károly, miniszterei e véleményét teljesen elfogadta, s pár nap mulva írt is aztán ez értelemben a primásnak. A cancellár pedig hihetőleg a többi urakat is kellőleg előkészítette. De bár kételkedni nem lehet, hogy ezen urak örömest megfeleltek volna a miniszteri véleményben irántok kifejezett bizodalomnak: erre most nem volt többé idő.

A rendek april végén már teljes számban össze lévén gyülekezve, május 2-kán megtartották az első ülést. A tanácskozások mindjárt a koronázás előkészítésével kezdettek

---

[1]) Az udv. Confer. pár szóval oda vetett jegyzőkönyvének fogalmazata. Csász. titkos levélt. Az egész felterjesztést közli Salamon Fer. A pragm. sanct. tört 88. kövv.

1712. meg. Sokan azt kivánták, hogy az ország sérelmei néhány pontba összevonva szinte igtattassanak be a hitlevélbe, s azok orvoslata a koronázás feltételéül tüzessék ki. A horvát követek viszont municipalis jogaik teljes helyreállítását és csorbíttatlan megtartását sürgették. Több napi vitatkozás után május 11-kén végre a következő öt pontban állapíttatott meg a koronázási hitlevél. 1. Hogy a király az ország valamennyi jogait, szabadságait s kiváltságait, törvényeit és szokásait megerősíti s mind maga megtartja, mind mások által megtartatja; az esküt erre az I Ferdinándé szerint, csak az 1687-ki kihagyással fogja letenni. 2. A koronát az országban őrizteti. 3. Az országnak már visszafoglalt vagy ezután visszanyerendő részeit, a törvények szerint, az országba visszakeblezi. 4. „Azon esetben (a mit isten messze távoztasson), ha ő felsége férfi ivadékának magva szakadna a nevezett KK. és RR. királyválasztási és koronázási joga visszanyeri hajdani hatályát és állapotát, s érintetlenül marad fenn ezen Magyarországnál és nevezett részeinél a régi szokás szerint“. 5. Valahányszor a király utódai megkoronázandók, e hitlevelet kiadni s annak megtartását esküvel fogadni kötelesek.

Némely udvari párton lévő urak illőbbnek vitatták, hogy Károly, mint örökös király, az eddigi szokás ellenére, csak a koronázat után adja ki a hitlevelet: mi azonban a többségnél nem talált viszhangra.

A koronázási hitlevélnek s ebben azon czikkelynek, mely szerint a fejedelmi ház férfi ivadékának magvaszakadása esetében a királyválasztási jog a nemzetre visszaszállíttatik, szerkezete már meglévén állapítva, mielőtt az udvar a fentebb említett miniszteri értekezleten ajánlott mód szerint csak meg is kezdhette volna a működést a női ág örökösödése mellett: Károly maga is annál korszerűtlenebbnek láthatá ennek most szőnyegre hozatalát s tán nagyobb zajjal[1]) is

[1]) Hogy zaj e nélkül is volt az országgyülés kezdetén, bizonyítja Károlynak, kevéssel Pozsonyba érkezte előtt kelt levele, melyben meg-

történhető tárgyalását, mivel a nőági örökösödésnek Magyarországon még egyik szövetségese, Angolország, is ellene nyilatkozott az átalános békét tárgyaló utrechti congressuson [1]). Ő tehát aztán a női ágat az örökösödésből kizáró 4-ik pont daczára is elfogadta s megerősítette a hitlevelet, mely azután valóban is ezen szerkezettel igtattatott be a törvénykönyvbe, midőn ez 1715-ben szentesíttetett. 1712.

A horvát követek az országgyülésen, úgy látszik, említést sem tettek tartományi gyülésöknek a női ág örökösödésére vonatkozó végzéséről. Ezzel nekik csak is az volt czéljok, hogy biztosítsák maguknak az udvar pártfogását municipalis jogaik megerősítésére s kiterjesztésére nézve; ezt pedig, jól tudhaták, már maga a végzés felterjesztése által is elérték. Előttök e municipalis jogok csorbítatlan fentartása s ha lehet bővítése, volt a czél, s erre aztán valóban mindjárt is igénybe vették az udvar pártfogását.

Eszterházy Imre, zágrábi püsgök, ez iránt épen az napon, melyen a koronázási feltételek szerkezete megállapíttatott, máj. 11-én írt Illésházy cancellárnak egy igen erélyes levelet, melyen meglátszik, hogy a horvát nemzet biztosnak érzi magát a fejedelmi kegy birtoka iránt. „Az indokokat — úgymond egyebek közt —, melyekből az ellenpárti rendek iránti bizalmatlanságunk s ama hő kivánságunk ered, mely szerint municipalis jogainkat az ő hozzájárulásuk nélkül tárgyalni és meghatároztatni óhajtjuk, a mellékletben [2]) kapcsolom levelemhez. Ők sem a koronázásnak, sem a női örökösödésnek nem akarnak akadályt vetni: csak azt kivánják, hogy a koronázatnak sem előtte, sem utána ne végez-

---

hagyja a nádornak, hogy, mivel miut hitelesen értesült a diéta igen zajos, a követek egymást ki sem hallgatják, sőt fenyegető szavakal is illetik: intse meg őket, ne szítsák a villongások tüzét, hanem egyetértőleg munkálják az ország javát. Cancellári levéltár.

[1]) Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's I, 352.

[2]) Sajnáljuk, hogy ezen indokokat tartalmazó csatolmányt a levél mellett nem találtuk.

1712. tessék valami az ellenféli urakkal, a horvát rendek sérelmére, s ne tétessék a szerződésbe oly záradék, mely ezeket a magyarországi rendeknek alárendeli. Ezen alárendeltséget mi el nem ismerhetjük, ha csak önmagunk nem akarjuk magunkat megfosztani országunk kiváltságaitól, melyek egyenlők Magyarország kiváltságaival. Ebből az következik, hogy az egyenlő semmi hatalmat nem birhat az egyenlők felett. Mi csak természetes urunknak vagyunk alárendeltjei oly módon, hogy, ha a férfi-ág kihaltával fenáll a választási szabadság, ezt mi az osztrák ház nőágára szorítjuk; ha pedig ekként korlátolva van, a korlátolt szabadságot önként elismerjük, de a nélkül, hogy egyszersmind bárki másnak hatalmát fölöttünk elismernők."

Azon municipalis jogokat azután, melyekről fentebb szól, így sorolja el: 1. Az adó ügye, hogy meghallgattassunk, mire és mennyit adózzunk. 2. Határszéleink ügye. 3. A varasdi generalatus, vagy inkább annak mostani területének ügye. 4. A nemesség ügye, hogy t. i. az albáni, a zágrábi és kőrösi főispánsági hivatal mindig annak kebléből töltessék be. 5. Az igazságszolgáltatás ügye; hogy t. i. a fölebbvitelnél a báni tábla ne mellőztessék. 6. A tartományi szokások és magán statutumok ügye, a mennyiben azt kivánják, hogy azok ne magyar urak, sem ezek ajánlottai, hanem inkább udvari bizottság által vizsgáltassanak s erősíttessenek meg [1]).

Valamint e levélből nyilván kitűnik, mi volt a horvátok fő czéja az örökösödési végzésökkel: úgy viszont Károlynak máj. 16-kán a horvátok felterjesztésére adott válasza világosan tanúskodik arról, hogy midőn ő a női örökösödés kérdésének, mint most időszerűtlennek mellőzésében megegyezett, azt csak elhalasztotta; elvetni azonban koránt sem volt szándokában. „Előadandják nektek ugyanazon követ urak — így szól a leirat egy pontja — mit láttunk ezen oly

[1]) A csász. titk. levéltárból.

üdvös dolog végrehajtására és szilárd megalapítására szükségesnek; s nem is kételkedünk, hogy annak előmozdításában, midőn szükség leend, velünk együtt ti is buzgók lesztek" [1]). 1712.

A nőági örökösödés eképen alkalmasb időre halasztva, a koronázási hitlevél pedig elfogadva lévén, Károly május 18-kán Pozsonyba jött. A királyi előadások más nap, május 19-kén olvastattak fel a rendek előtt. Ezekben a már az 1708-ki csonkán maradt országgyülésen megkezdett ügyek bevégzésén kivül a közigazgatás és igazságszolgáltatás javítása, s az ország határszéleinek kellő biztosítása, a közterhek arányosabb felosztása s a szatmári békekötésnek beczikkelyezése egész átalánosságban tűzetett ki a tanácskozások tárgyaiul. Inté egyszersmind Károly a rendeket, hogy a sérelmek s kivánatok tekintetében, a mikre már elődétől megnyugtató választ nyertek s ennek nyomán az illető törvényczikkelyek is elkészültek, azokat újra ne feszegessék, neki sem lévén szándoka megmásítani elődе határozatait, a rendek méltányosságával sem férhetvén meg, hogy a miben egyszer már megnyugodtak, attól ismét eltérjenek. — Más nap, május 21-kén hitlevelét is, mely a Józsefé nyomán készült, s csak öt pontra [2]) szoríttatott, szokott formában kiadván, Károly magát a következő napon, máj. 22-kén ünnepélyesen megkoronáztatta.

Hogy gondjait egészen a Hollandban folyó békealkudozásokra fordíthassa, miként már a kir. előadásokban is

[1]) A császz. titk. levéltárból.

[2]) E pontok következők: 1. Hogy az ország valamennyi jogait, szabadságait, kiváltságait, törvényeit és szokásait megerősíti, s mind maga megtartja, mind mások által megtartatja. 2. Hogy a koronát az országban őrizteti. 3. Hogy az országnak már visszafoglalt vagy ezután visszafoglalandó részeit a törvények szerint ahhoz visszakapcsolja. 4. Hogy férfiágának kihalta esetében a királyválasztás joga a nemzetre visszaszáll. 5. Hogy valahányszor férfiágának örökösei megkoronáztatnak, e hitlevelet kiadni s annak megtartását esküvel fogadni kötelesek.

1712. kijelentette volt, Károly mennél előbb befejezni óhajtá az országgyülést; s ennélfogva ott kivánta felfogni a tanácskozásokat, hol azok elődo alatt megszakadtak. Ezek menetét a maga részéről lehetőleg siettetendő, a rendeknek még József életében, az 1710-ki april 18-kán benyujtott sérelmi feliratára már május 23-án leküldé egynémiben kedvező válaszát. Véleménykülönbség a király s a rendek közt kivált két tárgyra, a felségsértési bűnökre s azok büntetésének módjára és az új szerzeményi bizottmányra nézva létezett.

Ellenben megegyezett Károly a RR. ama kivánatában, miszerint törv. czikkekben akarták biztosíttatni, hogy „ő felsége az országot nem más módon, mint annak országgyülésileg alkotott vagy ezután alkotandó saját törvényei szerint fogja kormányozni; e kijelentéssel pedig az iránt is biztosítja ő felsége a rendeket, hogy a hitlevél ama záradéka: miként a törvények értelme fölött a király s a rendek országgyülésileg közös megegyezéssel fognak intézkedni, — sem valamely országrész elszakasztására, sem a más tartományok kormánymodorának behozására nem értetik.“ A rendek erre nézve azonnal el is készítették a törvényczikkelyt, mely azonban a többiekkel együtt csak 1715-ben nyert szentesítést.

A szatmári béke beczikkelyezése.

E tárgyak bevégeztetvén, Károly máj. 26-kán oly értelmű levelet intézett Eszterházy nádorhoz, hogy ő a békeügygyel felette el lévén foglalva, a jövő szombaton kénytelen lesz elhagyni Pozsonyt. Ha tehát lehet, végezzék be addig az országgyülést, különben két kir. biztost hagy ott maga helyett [1]). De a diéta ily korai bevégzésére gondolni sem lehetett, miután az elébbi tárgynál még nagyobb hévvel folyt, mert magánérdekekbe vágott, a szatmári béke beczikkelyezésének kérdése. Nehogy e szerződvény a jövőben is hasonló sérelmeket szenvedjen, minőket fentebb említettünk, Károlyi Sándor s mind azok, kik abban üldözések ellen tá-

[1]) A császz. titkos levéltárból.

maszt kerestek, oly módon kivánák azt beigtatni a törvénykönyvbe, mint egykor a bécsi békekötéssel történt vala. De nem így azon urak, kik a nemzeti mozgalomban részt nem vettek volt, s annak részeseivel most örömest éreztették volna boszúságokat, vagy javaikból kivántak volna maguknak kárpótlást szerezni szenvedett káraikért. Ezek látván, hogy a békeokmányt a király megerősítése után megváltoztatniok többé nem lehet, annak legalább is a törvénykönyvbe felvételét akarták megakadályozni, hogy ahhoz utóbb, ha csak a volt felkelők s a fejedelem közt létrejött szerződés gyanánt, mintegy magán jogtény marad, akár törvényhozási, akár folyamodási úton még hozzáférhessenek, s azt részletenként foszthassák meg érvényétől. E tekintetben annál kevesebb tartózkodásra vélték magukat kötelezetteknek, minthogy a közjogokról a békeokmányban különben is csak átalánosan tétetik szó; attól tehát e jogokra nézve nagyobb biztosítást nem is vártak, mint a már létező törvények vagy hitlevelektől. De valamint az engedelmességre visszatértek, jövendő biztonságuk tekintetében, mulhatatlanul szükségesnek vélik vala a békeszerződvényt törvény által is szentesíteni; úgy jelenleg az udvar is érdekében fekvőnek látá a szatmári egyezés érvényben tartása iránt a kedélyeket itthon teljesen megnyugtatni, hogy aztán az utrechti congressuson, az ország megelégedésére tökéletesen befejezett tény gyanánt mutathassa fel azt. 1712.

Fentebb láttuk, hogy a szatmári szerződés Rákóczyt épen nem tartóztatá attól, hogy a kül udvaroknál s az említett congressuson buzgóan működjék, miszerint a maga erdélyi fejedelemsége s Magyarország jogai a közbéke által is biztosíttassanak. Az emlékirat, melyet Klement Mihály, Rákóczy ügynöke, ezek iránt nyomtatva is kiadott, a fejedelem és hazája előnyére nagy zajt ütött az Utrechtben időző diplomatiai körökben[1]), melyekben az sem maradt titok,

[1]) Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 348.

1712. hogy Polignac cardinal s franczia békebiztos, határozott parancsot vett királyától, mely szerint kötelességévé tétetett, Rákóczy ügyét a congressuson támogatni [1]). E körülmény, szintúgy mint az angol és porosz kabinetnek Rákóczy s a magyar ügy iránt még akkoron tanúsított jó akarata birta arra Eugen herczeget is, ki ekkor künn a békével foglalkodék, hogy a bécsi udvarnak javasolja, ne mulasztana el semmit, mi Magyarország megnyugtatására szolgálhat. Az udvar ennélfogva hajlandó is lőn támogatni Károlyi Sándor és Pálfy János sürgetéseit a szatmári békeszerződés fölvételében. S így történt aztán, hogy azon urak is, kik elébb oly zajosan kivánták e szerződésnek ha nem is teljes elvetését, — mi a királyi megerősítés után már lehetetlen volt, legalább kihagyását a törvénykönyvből, kénytelenek lőnek megegyezni, hogy az a törvényhozás által még is tárgyaltassék.

De ha ebben végre is engedni kénytelenittettek ezen urak, mindazáltal még nem mondtak le szándékukról, a szerződvényt lehetőleg meggyöngíteni. A módot erre most a formában keresték, mely alatt az a törvénykönyvben kir. szentesítés alá terjesztessék. Mellőzvén ugyanis azon módot, mely a bécsi békekötésnél követtetett, — hogy a szerződvényt akár annak eredeti, akár a király által a megerősítésnél elfogadott szövegében, egyszerűen átírva, igtatnák törvényczikkelybe: a szerződvény egyes pontjait vették majd egy majd más alkalommal s tekintetből tanácskozás alá, s külön alkottak rólok oly törvényczikkelyeket, melyek aztán a felkelés volt részeseinek több tekintetben hátrányára váltak. Így történt például a jószágok ügyében, mi egyébiránt ezen uraknak leginkább is feküdt szivökön [2]). A szatmári egyez-

---

[1]) Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 272 373.

[2]) Valószinüleg ezek állták útját a királyi kegyelemnek a Rákóczyval külföldre menekült azon urak s nemesek előtt is, kik a nyomortól kényszerítve hazatérni kivántak, de jószágaik visszanyerése tekintetében tagadó választ nyertek. Rákóczynak még szolgái sem kaphattak haza útlevelet, midőn őket mind nagyobb pénzhiányban szenvevő urok

mény második czikkében, mely mind a személyekre mind a javakra nézve biztosít amnestiát, ez iránt következő pont áll: „ide értetik pedig azon javak visszaadása is, melyek egy vagy más czímnél fogva másoknak adományoztattak, eladattak vagy elzálogosíttattak s már tényleg mások által biratnak; ezek is ... minden halogatás nélkül visszavétessenek“. A rendek azonban az országgyülésnek már ezen első szakában oly törvényczikkelyt alkottak, melyben kimondatik, hogy „az eddigelé történt jószágelkobzások a jelen állapotban maradjanak,“ — felmaradván azok számára, kik magukat ez által igazságtalanul sujtva érzik, a külön kereset joga. „Hogy pedig — úgymond tovább a törvényczikk — a felségsértés bünétől az apák még a gyermekeikre háramlandó büntetés által is elrettentessenek, ... s a közbéke állandó maradjon, végeztetett: miszerint a felségsértést elkövető atyának ... valamennyi ingó s ingatlan, bármi ősi és teljes joggal birt jószágai, ... minden bármi korú gyermekeinek s rokonainak kizárásával, a fiskus által koboztassanak el, csak a hűségben állhatatosak jogai s követelései maradván épségben“, az apa bünétől ment gyermekek sorsa pedig merő kegyelemre hagyatván. 1712.

Hasonló volt az eset a vallásszabadság tárgyában is. A protestans felekezet, valamint elébb a protestans udvaroknál, úgy most az utrechti congressuson külön követ (Körtvélyesi) által is sürgetteti vala vallása szabadságának biztosítását, s azt megnyernie ekkoron még nem is hiányzék a remény. Sinzendorf, a congressuson lévő osztrák biztos, maga is azt igéré a hollandiaknak, kiket Magyarország tekintetében csak a vallás ügye érdekel vala, hogy a császár teljesen A vallás ügye.

---

elbocsátani szándékozék. Némelyek pedig a megkegyelmezettek közöl is folyton érezték egy s más ürügy alatt ezen urak boszúját. Így Géczy Zsigmond csak Lengyelországba szökés által menekülhetett meg a fogságtól, melybe öt a Rákóczyval folytatott levelezés ürügye alatt vetni akarták; holott Rákóczy maga tanúsítja, hogy mióta a hazát elhagyta, senkinek egy betüt sem írt. U. o. II, 403.

1712 kielégítendi a magyar protestansokat, ha ők, a hollandiak és angolok, viszont Rákóczy ügyét ejtik el; miben aztán Heinsius, nagy pensionarius, teljesen meg is nyugodott[1]). És bár mennyire rajta volt is Klement, Rákóczy ügynöke, hogy a vallás ügye uraétól külön ne választassék, még sem lőn képes azt megakadályozni. Az angol, porosz és hollandi békebiztosok már aprilban (1712) elvégezték, hogy a magyar protestansok ügyét, miután azt a congressuson tárgyalni nem lehet, külön fogják ajánlani a császárnak, különösen azt követelendők tőle, hogy az 1647-ki állapotba helyezze vissza a vallási viszonyokat [2]). Ezen körülmény s befolyások indíták az udvart, hogy a szatmári szerződvénynek általa kiadott szövegében biztosítsa a protestansokat, „miképen a vallás ügyében az ország elfogadott végzései fentartatnak, a vallás gyakorlata mind Magyarországban mind Erdélyben, ugyanazon végzések s törvények szerint, az őket jogosan illető javadalmakkal együtt, megengedtetik, senkinek sem záratván el az út, sérelmei tárgyában a királyi felségnél, vagy az ország-gyülés előtt lépéseket tenni."

A protestansok tehát, a kül pártolásokra is támaszkodva, mindjárt a koronázat után folyamodtak a királyhoz, panaszosan adván elő miképen a kath. rend a bevett vallások szabadságát nyilván ellenzi, midőn nemcsak az elébbi törvényeket, békekötéseket s királyi okleveleket, hanem még a sopronyi czikkelyeket is, bár azokat a protestansok ellenzése daczára, önmaga alkotta, felforgatni s ekképen új zavarokra okot szolgáltatni ügyekezik. A szatmári békekötés bevetteknek nevezi az ágostai és helvecziai vallástételeket s e nevezettől ők nem állhatnak el. Nem akarják a vallásuk miatt szenvedett üldözéseket elszámlálni, s csak azért könyörögnek, hogy az 1681-ki sopronyi törvénykönyv 26-dik czikkelye, melynek értelme különfélekép elcsavartatik, az elébbi törvények, békekötések s kir. oklevelek szellemében módosít-

[1]) Fiedler: Actenstüke zur Gesch. Rákóczy's II, 2. 9.
[2]) U. o. II, 355. V. ö. Rákóczy levelét Klementhez márcz. 12-ről.

tassék. Ők semmi újat, az elébbi törvényekkel s a szatmári szerződvénynyel ellenkezőt nem kivánnak; de jogos kivánataik csak úgy lesznek kielégítve, ha bevett vallásuk szabad gyakorlata, egyezőleg a törvényekkel és békekötésekkel, az országban mindenütt megengedtetik, a földesurak jogai méltányos korlátok közé szoríttatnak, a vallásügyben kiküldött biztosok visszaélései megszűntettetnek [1]). 1712.

A kathol. főpapság s a vele tartó urak azonban, mivel e tárgyra nézve az udvar is így vélekedék, semmi újabb kedvezésben nem akarták részeltetni a protestansokat; minek következtében a jul. 11-kén kelt leiratában Károly is csak arról biztosítá őket, hogy a vallásukat illető sopronyi és pozsonyi törnyczikkelyek pontosan meg fognak tartatni, s a mennyiben azok megsértve volnának, a kiküldendő biztosok által helyre fognak állíttatni. De a protestansokat, kik épen a sopronyi t. czikket kivánták módosíttatni, e leirat nem elégíté ki, s a viták még tovább is folytak a gyülésen.

A gyülés elnapolása.

E tárgyakon kivül még a felségsértés, hűtlenség s az új szerzeményi bizottmány iránt alkotandó törvények foglalkodtatták leginkább a rendeket, midőn őket augusztusban a mind sürűbben feltünedező mirígyhalál szétoszlani, s a tárgyalásokat mind ezen, mind egyéb ügyekre nézve határozatlan időre felfüggeszteni kényszerítette. Október végén azonban Károly a nádorhoz írt levelében deczember 1-re megint összehívatni kivánta a rendeket, hogy az akkor aztán leküldendő resolutiókból a törvényczikkelyeket megalkotván, az országgyülést véglegesen be lehessen fejezni. De két hét mulva, értesűlvén, hogy Pozsonyban ismét dul a mirígyhalál, nem csak a netalán már felérkezett követeket, hanem azon bizottságot is haza küldetni rendelte, mely ott eddigelé az adófelosztás kidolgozásával foglalkodék [2]).

Károly idejét s figyelmét azonban a külügyek most sokkal inkább igénybe vevék a magyar ügyeknél. Minthogy a bécsi

[1]) Ribinyi: Memorab. August. Confess. II, 532.
[2]) A csász. titk. levéltárból.

1712. udvar az utrechti congressuson nagyobb követelésekkel lépett fel, mintsem a békét vele megkötni lehetett volna, Angolország, mely az európai egyensulylyal meg nem férhetőnek tekinté, hogy Károly a császári s magyar királyi koronák mellett a spanyolt is megtartsa: nemcsak külön békét kötött Francziaországgal, s példája által aztán Hollandot is elvonta az osztrák szövetségtől; hanem maga is a francziához csatlakozván, el vala határozva fegyverrel is kényszeríteni Károlyt Spanyolország feláldozására s a közönséges béke megkötésére. A tiz éves háború által kimerült bécsi udvar tehát végre is kénytelen lőn hajólni a nyugati hatalmak akaratára, s az 1713. 1713-ki marcz. 14-kén megkötötte a Spanyolország kiürítésére vonatkozó szerződvényt; minek következtében Erzsébet császárné is odahagyta Spanyolországot. Az utrechti békét azonban, mely egyrészről Francziaország, másrészről Ausztria elébbi szövetségesei, az angol, hollandi, porosz, portugal és szárd hatalmak közt ugyanazon évi april 11-kén alakult meg, Károlyi még sem fogadta el, s a háborút Francziaországgal szövetségesek nélkül is folytatni határozta.

A pragmatica sanctió megállapítása.

Az utrechti békealku folyama, s még inkább az átalános európai politikai viszonyok azon lényeges változása, mely szerint az osztrák fejedelmi ház eddigi szövetségesei, Anglia és Hollandia, tőle elpártolván, Francziaországhoz csatlakoztak, Károlyt mind hatályosabban figyelmezteté arra, hogy nemzetsége érdekeinek biztosítása végett szükséges az örökösödési rendet, melyről eddig csak egy titokban őrzött családi szerződés létezett, országai s tartományai megegyeztével is tisztába hozni s megállapítani. A horvát tartományi gyülés kezdeményezése, mely ha nyilvánosan nem tárgyaltatott is a pozsonyi rendek által, de köztudomásra jutott, már ennél fogva is igen alkalmas kiindulási pontul szolgálhatott ez ügynek ohajtott elintézésére. Az útat s módot erre elég ügyesen kijelölte már az 1712-diki april 27-kén tartott udvari értekezlet, s Károly ennek véleményét teljesen elfogadta.

E vélemény szerint az ország legbefolyásosabb férfiait kell vala a cancellárnak előkészíteni. Miután ez megtörtént, a király felszólítá herczeg Eszterházy Pál nádort, tartana a magyar tanácsosokkal értekezletet, melyből azon kérdésre adnának neki véleményt: kire szálljon a trón örökségül, ha ő fiu maradék nélkül találna kimúlni? 1713.

A nádor, a szász herczeg s cardinal-primással, Erdődy György országbiróval, Pálfy János bánnal, Pálfy Miklós koronaőrrel és Csáky Imre kalocsai érsekkel julius 7-kén (1712-ben) tartotta meg a tanácskozást, s annak eredményéről más nap lényegében a következő felterjesztést intézte a királyhoz:

„Felséged akarata szerint a nevezett uraknak előadtam, miképen Felséged azon esetre, ha fiörököse, kit azonban nyerni még reméll, nem lenne, már eleve gondoskodni kiván Magyarországról, nehogy az interregnum veszélyeiben, melyeket már a maga kárára több ízben tapasztalt, veszendőbe menjen. Véleményünk ím a következő:

Azon esetre, ha Felséged fiörökös nélkül halna el, az interregnum ama veszélyeit úgy lehetne elhárítani, ha nem csak Felséged kir. tanácsosai, hanem az országnak a jelen diétára összegyült valamennyi rendei a felséges ausztriai ház leányági örökösei közől egyet törvényes, örökös királyunkul választanának, és ezen országnak jövendő igazgatása iránt még e diétán egyezkedés történvén, a KK. és RR-nek elégséges, semmi változásnak ki nem tett diploma vagy kir. biztosítás adatnék ki, ezen feltételek alatt:

1. A felséges ház nőágának tagjai egymás közt örök szerződést kötnének, mely szerint magok és utódaik nevében lemondanának a felséges ház minden örökös országaira s tartományaira való jogukról, s azt közakarattal a nőág egyetlen utódára ruháznák át, úgy hogy a mit most felséged bir és kormányoz, azt is feloszthatlanul s elválaszthatlanul birtokolja s kormányozza. Továbbá, hogy ezen feloszthatlanság s elválaszthatlanság jogát, még a jelen diéta folyama

1713. alatt valamennyi örökös országok s tartományok statusai szintén külön szerződés által ismernék el, s magokat köteleznék, hogy a nőágnak csak egyetlen s ugyanazon utóda által akarnak kormányoztatni. E szerződés kötésekor azt is meg kellene határozni, hogy a többi örökös tartományok miként s mennyivel járulnának a magyarországi végvidék, mint a török elleni közös védfal fentartásához.

2. Ezen szerződések közöltetnének a magyar országgyüléssel.

3. Ilyetén nőnembeli utód nevében Magyarországnak s kapcsolt részeinek már most mindenkorra változhatlan hitlevél adatnék ki, hogy az ország szokásait s törvényeit megtartja, és ezen országot nem más örökös tartományok módjára, hanem magának az országnak már létező vagy a jövőben országgyülésileg alkotandó törvényei szerint fogja kormányozni; s mind azon területet, mely egykor a magyar koronához tartozott s vagy már visszafoglaltatott, vagy a jövőben visszafoglaltatik, Magyarországhoz visszakapcsolandja, és semmi szín alatt el nem idegeníti. Mihez képest

4. Az ily nőági örökös kiskorúsága esetében az ország külföldiek által ne kormányoztassék; hanem a kormányt a törvények értelmében a nádor tartsa.

5. Ha e nőnembeli utód még hajadon, az Magyarország s a többi örökös tartományok véleménye szerint adassék férjhez.

6. Ezen nőági örökösödésből eredhető háborúk elhárítása végett Magyarországon erősebb s egy részben magyarokból is álló sereg tartassék; s a végvárak is jó karba állíttassanak.

7. Minthogy az elválaszthatlanság Csehországra is kiterjed, határoztassék meg, miként fog a római birodalom electoratusában megállhatni a nőnembeli utód házassága előtt s után. Férje pedig, ki királyi méltóságot nyerend, csak kath. vallású lehessen.

8. Ezen férj is köteles lenne Magyarországon magát 1713.
megkoronáztatni, s előlegesen a hitlevelet kiadni.

9. Minthogy e tárgy a kir. előadásokban nincsen megérintve, szükséges, hogy azt a nádor az országgyülés elébe terjeszsze s felette a KK. és RR. szabadon tanácskozzanak s végezzenek.

10. Minthogy Magyarország a női örökösödés által nagy engedményt tesz: ő felsége is nyilvánítsa, mily engedményekre számíthat viszonzásul az ország a török elleni védelem felett? A jelenlevő tanácsosok ezeket véleményezik: a titkosabb tanácsban magyarok is alkalmaztassanak; a kereskedés szabad legyen valamennyi örökös tartományokban. Miután Magyarország a többi örökös tartományokkal szorosabb kapcsolatba jőne; ezek pedig a római birodalomhoz tartoznak: határoztassék meg az is, minő viszonyt s összeköttetést akar ő felsége megállapítani Magyarország s a többi örökös tartományok között; hogyan lesznek elintézendők a közös ügyek? Az országban a törvényes rendet helyre kell állítani s aztán szigorúan megtartani. A király személyesen legyen jelen az országgyüléseken.

11. Hogy a KK. és rendek hajlandókká váljanak a nőnem megválasztására, s abban mind magok mind küldőik megnyugodjanak: szükséges leend az országgyülést némely főbb sérelmek megszüntetésével megvígasztalni, nevezetesen: hogy a magyar ügyek magyarok által kezeltessenek; hogy a törökkel s másokkal való béke nem fog az ő hozzájárulások nélkül megköttetni; hogy a királyi jószágok nem fognak elidegeníttetni; az egyháziak s világiaknak szabadságukban álljon, minden királyi megegyezés nélkül, szerzett jószágaikról végintézetileg rendelkezni; a köznéptől csak az országgyülésen meghatározott adók fognak szedetni; a nemesektől midőn saját termesztményeiket kiviszik, vagy házi szükségeiket külárukkal látják el, vám, harminczad ne vétessék; az országban maradó katonaság minden kicsapongásoktól eltiltassék, a kicsapongást elkövetők szigorúan bűn-

1713. hesztessenek s elégtételre szoríttassanak; az ország egyházi s világi tisztségei csak benszülötteknek adományoztassanak" [1]).

Károlynak, kinek ekkoron még leánygyermeke sem volt, semmikép nem tetszhetett e vélemény első pontja, mely szerint nem csak már most megnevezendő volna a női utód, hanem a többiek mindnyájan, tehát az ő netalán még születendő leánygyermekei is kizárandók lennének az örökösödésből. Ő tehát julius 18-kán (1712) b. Seilern főcancellárt a kamaraelnök s Illésházy magyar cancellár kiséretében a fentebb nevezett magy. kir. tanácsosok gyülésébe küldvén, előttök a következő választ olvastatta fel beadott véleményökre:

„Ő felsége egyedül a közjó tekintetéből kivánja megállapíttatni a nőági örökösödést; várakozása ellen történt tehát, hogy a főméltóságú herczeg nádor által minap benyujtott iratból az ő s a nemzeti főrendű urak véleményét teljesen át nem érthette; annyit mindazáltal kivett belőle. hogy az ügy nálok nincs annyira előkészítve, hogy azt ő felsége rövid idő alatt s gyorsan nem a maga, hanem az ország és közjó tekintetéből kivánatos jó végre vezethesse; az ügyet tehát alkalmasabb időre szükség halasztani, s az országok és emberek viszontagságait rendező fatumra kell hagyni, melyben teljesen bízik ő felsége" [2]).

E szerint, miként már fentebb mondottuk, Károly elhalasztotta ugyan, de koránt sem bízta a fatumra a nőági örökösödés ügyét. 1713-ban marcz. 14-kén megkötötte a Spanyolország kiürítésére vonatkozó szerződvényt. S alighogy az utrechti békének april 11-kén történt megkötéséről értesült, a női örökösödés megállapitására april 19-kén már is egy nagy udvari tanácsot hivott egybe, melyben huszonnégy belső titkos tanácsos, köztök a magyar országbiró s cancellár

[1]) A csász. titkos levéltárban lévő eredetiről. Szószerinti fordításának szövegét egy másolatról közölte már Szalay is: Budapesti Szemle XIX, 267 l. kövv.

[2]) A csász. titk. levéltár másolatáról.

is megjelentek. Ezek előtt felolvastatta mindenek előtt elődeinek öröködési szabályait, különösen azon, már fentebb említett szerződéseket, melyeket Spanyolországba távozta előtt 1703-ki szept. 12-én ő maga kötött volt boldogult atyjával, I Leopolddal és bátyjával I Józseffel, s mely ez alkalommal jutott először nyilvánosságra. Ezek fel lévén olvasva, Károly kijelenté nekik, hogy ő e szerződések értelmében oly módon szabályozza az örökösödési rendet, miszerint, ha isten őt fimagzattal megáldaná, az s annak maradékai elsőszülöttségi sorban örököljék a maga halála után nemzetsége birtokait, hozzátévén, hogy azok felosztatlanul együtt maradjanak. Ha fia nem lenne, vagy annak fiágon magvaszakadna, akkor a maga leányaira s azok maradékaira szálljon az örökösödés. Ezek hijában, testvére, az elhunyt I József leánygyermekeire s azok magzataira kerüljön a sor. Ha végre mind az ő, mind József ágai kihalnának, akkoron a maga nővéreit, I Leopold leányait s következőleg a fejedelmi ház minden egyéb nőágait illesse az örökösödés, feltéve mindig az egész birtok feloszthatlanságát s az elsőszülöttségi rendet. E nyilatkozatát aztán Károly jegyzőkönyvbe iratván, felszólítá tanácsosait, hogy ezen rendelkezését érvényesíteni ők is minden módon ügyekezzenek [1]). Ezen örökösödési szabályozatnak, mely aztán sanctio pragmatica nevezettel jelöltetett, mind birodalma egyes országaiban, mind a külhatalmaknál elismertetése s érvényesítése lőn utóbb egyike Károly legbuzgóbb törekvéseinek egész hátralévő életében. 1713.

A Francziaországgal megújult háborút azonban nem pártolta a szerencse. A tiz év óta tartó nagyszerű harcz anynyira kimerítette már Ausztria erejét, hogy az ezen évi rajnai hadjáratot Eugen herczeg lángesze s hadi szerencséje sem volt képes előnyössé tenni. Károly tehát, miután a szintén kifáradt Németbirodalomtól sem nyerhetett többé teteme-

[1]) A tanács szószerinti jegyzőkönyvét közli Salamon Ferencz: A pragmatika Sanctio története 103. kövv. l.

1713. sebb segélyt, végre elfogadta a francziától megújított béke-
A rastadti békekötés. ajánlatot. Az alkudozások Rastadtban, a két fél fővezérei, Eugen herczeg és Villars tábornagy közt folytak, s a béke 1714-ben marcz. 6-kán valahára megköttetett. Értekezlet közben Villars tábornagy, udvarának utasítása szerint, Rákóczy ügyéről is tett ugyan némi említést; de mivel azt Eugen, ki a fejedelem iránt mindenha ellenszenvvel viseltették; egyszerűen mellőztetni kivánta, a franczia felhatalmazott is megszűnt azt tovább szorgalmazni. Utóbb Rákóczy még a német udvarok által tőn némi kisérletet; de általok még csak azt sem nyerhette meg, hogy két fia szabadon hozzá eresztessék. Az ifjakról, kiknek nevelése végkép elhanyagoltatott, alább leend még emlékezet.

Az országgyülés folytatása. A rastadti békekötés által gondjai legsúlyosbikától szabadulván meg Károly, a dögmirígy miatt két év előtt megszakadt országgyülést kivánta mindenekelőtt folytattatni és bevégeztetni. E végett már jul. elején véleményt kért a magy. kir. cancelláriától: mikorra lenne az kihirdetendő, s a félbeszakaszottak befejezése mellett mily újabb tárgyakat kellene ott felvenni? A cancellaria jul. 9-én tartott tanácsüléséből válaszolt a király kérdéseire. A kihirdetés idejét szept. 8-ára véleményezi. Az újabb tárgyakat illetőleg, tanácsolja a nádorválasztást s a királyné megkoronázását. A nádorválasztásra nézve véleményezi, hogy miután most a protestans mágnások közt a nádori méltóságra alkalmas egyén nem találtatik: csak a kath. főrendűek közől kellene hármat kijelölni. A király a határidőre nézve elfogadta a tanácsot; mihez képest az országgyülés szept. 8-kára haladéktalanul ki is hirdettetett. A nádorjelöltekre nézve azonban kijelenté, hogy a törvényhez és szokáshoz fogja magát tartani[1]).

A KK. és RR. csak szeptember vége felé gyűltek össze teljes számmal, Károly pedig októb. 13-kán érkezett meg Pozsonyba. A nádorválasztás mindjárt a következő napon

[1]) A magy. kir. cancellária levéltárából.

ment végbe, a király által. Ezeknek tárgyai idő közben kettővel szaporodtak meg: Eszterházy Pál herczegnek még a mult évi marcziusban történt halála új nádor választását tette szükségessé; a király pedig nejét is megkoronáztatni kivánta. A nádorválasztás októb. 14-kén ment végbe, a király által kijelöltek közől Pálfy Miklós, országbiró, egy értelemmel választatván meg a magas méltóságra. Helyét az országbiróságban Koháry István töltötte be. Erzsébet királyné fejére októb. 18-dikán a szokott ünnepélyességgel tétetett a korona. Károly ezután nemsokára visszatért Bécsbe, Traun grófot hagyván Pozsonyban biztosául az országgyülésen. Onnan adta ki deczemb. 9-kén azon oklevelét, mely által az esztergami érseket a római birodalom herczegi czímével ékesítette fel.

1714.

Az ország-gyülés folytatása.

Az ország rendei közt ugyanazon törekvéseket, ugyanazon ellenzéket találjuk, melyeket már az 1712-diki gyülés rendeiről fentebb jelölénk meg. Azon urakban, kik Rákóczy felkelésében részt nem vettek, az önérdek még most is ébren tartá az ellenszenvet a szatmári békekötés iránt; másokban pedig személyeik és javaik biztonságának, vallásuk szabadságának s a közhitel fentartásának érdeke s hasonló indokok jelenleg sem engedék megernyedni az erélyt, küzdeniök azért, mire jogot tartanak vala. A szatmári béke s a protestansok vallási szabadsága, a mennyiben azok 1712-ben nem nyerhettek kielégítő megoldást, most is a leghevesebb vitáknak szolgáltak tárgyaiul. A mozgalmakban részt nem vett urak, elébbi ellenzésüket folytatva, nemcsak hogy egész terjedelmében beczikkelyezni nem akarták a szatmári békeokmányt, hanem, mint Károlyi Sándor magát önéletirásában kifejezi, még „a generalis amnestiát is meg akarták herélni“. Pálfy János ötször, Károlyi háromszor volt e miatt kihallgattatáson a császárnál, míg végre Eugen herczeg is közbelépvén, ama szűkkeblű urak „egy héti nagy kiáltozás és ellenkezés után decretaliter hallgatásra birattak“. Az okmány mindazáltal ekkor sem czikkelyeztetett be egész terjedelmé-

1714. ben, hanem csak egy, lényegére nézve következő törvényczikk (a 49-dik) alkottatott: ‚bár Rákóczy, Bercsényi s valamennyi követőik a szatmári egyezkedés előtt már országgyülésileg elitéltettek; mivel azonban ő felsége ezen itéletet az említett egyezkedésben kitűzött határideig megtérőkre nézve kegyelemmel mérsékelte: mind azok, kik ama határideig engedelmességre tértek s a hűségeskűt letették, azon itélettől felmentetnek, s a királyi kegyelemben a szerződvény szerint részesíttetnek; hozzáadván mindazáltal, hogy a mozgalmak alatt eltulajdonított s még meglévő ingóságaikat elébbi birtokosaik törvényes úton visszavehessék; azokat pedig, kik jószágot, jövedelmeket kezeltek, számadásra kényszeríthessék. Kik a királyi kegyelmet a szabott ideig elfogadni elmulasztották, újabban is mint felségsértők és „szabadságfelforgatók" itéltetnek el, miszerint ha kézre kerűlnek, meg is lakoltassanak, minden ingó s ingatlan javaiktól megfosztassanak. A közlekedés ezekkel felségsértés bűne alatt tilos.‘

A protestansoknak, mint fentebb említők, a szatmári szerződvény csak általános szavakban biztosította a törvények által megszabott vallásgyakorlati szabadságot, sérelmeikkel őket az udvarhoz vagy az országgyüléshez utasítván. Említők azt is, miként az illető felekezetek 1712-ben aziránt folyamodtak, hogy az 1681-ki törvény, mely ama helyeket számlálja el, hol templomokat, iskolákat építhetnek, a régibb törvények és békekötések értelmében módosíttassék, de kérelmöknek az 1712-ki gyülés folytában sikerét nem láthatták. Az angolok és hollandiak biztató pártolása az utrechti congressuson akkor még reményt nyújthatott a protestans feleknek, hogy jogos követeléseikben végre még is czélt érendenek; de csalatkoztak. Most pedig minden reményöket elölte a királynak a múlt april 28-kán kibocsátott rendelete. A primás és a többi püspökök panaszszal járultak volt Károly elébe, hogy a protestansok oly helyeken is gyakorolják vallásukat, tartanak iskolákat, tanítókat, melyek az

említett 1681-ki törvényben nem foglaltatnak; hogy a protestans nemesek majdnem mindenütt tartatnak udvaraikban isteni szolgálatot, melyre a szomszéd helységek lakosságát is csoportosan beeresztik; hogy papjaik a megengedett helyeken is számosabbak, mint lenniök kellene, kik aztán ál-öltözetben a szomszéd falukat is bejárják, azokban tisztök szerint működnek, s ezáltal a kath. lelkészek jövedelmeit megcsorbítják; hogy iskoláikat még a bölcsészeti és hittani osztályokban is szaporítják; a kath. egyházak alapítványait erőszakosan lefoglalják; a decretalis ünnepeket meg nem tartják, menyekzőket nagyböjti időben intéznek stb. A király e panaszok következtében, melyeknek türelmetlen szellemén nem lehet eléggé nem csodálkozni, az említett napon kibocsátott rendeletében meghagyja a protestansoknak, hogy ezen s hasonló „kihágásoktól" ezentúl óvakodjanak, a sopronyi és pozsonyi törvényeket pontosan teljesítsék, különben „példás és önkényes büntetéssel" fognának sujtatni; a kinek mi követelendője van, várja meg az e végett országgyülésileg kiküldendő bizottmányt [1]). 1714.

De a protestansokat sem a rendelet, sem az országgyülési rendek kath. nagy többsége nem rettenté el jogaik további követelésétől. A vitákat Okolicsányi Pál, Szirmay Miklós, Ráday Pál, Vay László vezérszónoklata mellett mind újabban s hevesebben kezdik vala meg. Mind a két fél több izben s még akkor is intézett feliratot a királyhoz, midőn az illető czikkelyek már a királyi sanctió alá valának felterjesztve. Az eredmény, mint eleve is várható vala, most sem kedvezett a lelkiismeret szabadságának. A 30-ik törv. czikk a sopronyi és pozsonyi törvényeket újítja meg; s mi több, annak szövegébe még oly szót is sikerült becsúsztatni, a kathol. pártnak, mely a protestansokra újabb bajokat hozhatott volna a jövőben, ha, szerencséjökre, maga a haladó kor s növekedő felvilágosodás nem veszi vala pártfogása alá a

---

[1]) A magy. kir. Kancellaria levéltárában. Ribinyi II. 542.

1714. lelkiismeret szabadságának sérthetetlen jogait: „Ő cs. kir. felsége — így szól az új czikkely — kegyelméből s kegyelmességéből az idézett 1681-ki és 1687-ki czikkelyeket eddig kifejtett igazi értelmökben még fentartandóknak s ennélfogva megújítottakúl, megerősíttettekűl tekintendőknek ítélte". Egyébiránt a vallási ügyek megvizsgálása végett egy országos bizottmány rendeltetvén, egyszersmind végezteték, hogy ha valaki magát annak eljárása által sértve érezné, az ellen csak külön, a maga, nem pedig közösen, a felekezet nevében, intézhet folyamodást. A 31-dik czikkely a lefolyt mozgalmak alatt tartott rózsahegyi zsinat végzéseit törülte el.

1715. A megalkotott törvények. Az országgyülés egészen az 1715-ki jun. 15-kéig nyúlt ki,[1]) mikor aztán Károly összesen 136 törvényczikkelyt szentesített, melyek nevezetesbjei az említetteken kivül következők: a királyválasztás jogának, a fejedelmi ház férfi ága kihalásának esetében, a nemzetre visszaszállásáról még 1712. készült czikkely, az 1713-ki családi tanácsvégzés által megállapított pragmatica sanctió ellenére is fentartatott, világos bizonyítványáúl, hogy a korona-örökösödés felett Magyarországban csak a nemzet megegyeztével lehet intézkedni; a czikkelyt szentesítvén, e jogot nyilván elismerte a király. Ugyanezen czikkelyben biztosítja Károly a nemzetet, hogy azt a maga saját törvényei szerint fogja kormányozni, s hogy a hitlevél ama záradéka: „miként a törvények értelme felett az országgyülés végezend" — soha sem fog arra csavartatni, hogy az ország eldaraboltassék, vagy a német örökös tartományok módja szerint kormányoztassék.

A felségsértési bűnt illető törvény megalkotásában nemcsak alkotmányunk szellemének, hanem az igazságnak

[1]) Károly már májusban sürgeté a nádort s a primást, fejezzék be valahára az országgyülést, mely mind a magok ügyeinek elhanyaglásával, mind a szegény nép terheltetésével oly hosszúra nyújtatik. Kancell. levéltár.

megsértésére is engedte magát ragadtatni a felkeléseket — 1715.
bár azoknak köszönhették alkotmányuk megmentését — már megúnt s az udvarhoz mindinkább símuló urak s az általok indított rendek többsége. A törvényczikket eziránt már az 1712-ki ülések szakában megalkották volt a rendek, mely azonban egynémiben különbözik a törvénykönyvbe beigtatott szövegtől. Az elébbi szerkezetben a felségsértés eseteit a hűtlenségtől megkülönböztetvén, a következőkben határozták meg: ‚részes a felségsértésben mind az, a ki a fejedelem személyét szentségtelen kézzel illeti, fegyverrel vagy méreggel élete ellen tör, vagy a hajlékot, melyben létezik, hatalmasan megtámadja; a ki a király s haza más ellenségével nyilván vagy titokban egyezkedik, a végett követségben jár; a törököt, tatárt az ország s más keresztény tartományok ellen izgatja, behívja, s ekkép a törvényes király s az ország ellen fellázad; végre, a ki a király vagy a korona ellen nyilván felkel, a törökkel, vagy a király s ország veszedelmére összeesküszik, vagy ily merényben tudva megegyez, vagy azt, bár ismeri s bebizonyítani is tudja, fel nem jelenti‘. Most azonban maguk is érzék a rendek, hogy túlságosan tág s a jövőben maguk vagy utódaiknak is könnyen vesztére válható a felségsértésnek ezen értelmezése; miért is azt a czikkelyből egészen kihagyván, csak a kereset módját határozták meg „a közbéke fentartása s a jó, békés polgárok védelme“ végett, rendelvén, hogy a felségsértés eseteiben, „melyeket Sz. István II-dik törvénykönyvének 51-dik fejezete s más hazai törvények kijelölnek, a megidézés formaságából támadható veszélyek elkerülése végett, ezentúl semmi idézés nem kivántatik“, minden más felségsértési és hűtlenségi esetekben fenmaradván az előleges megidézés törvényes szokása. A javak azonban elmarasztalás előtt el ne koboztassanak. Az ügy megitélése egyedűl a királyi felséget illetvén, ha abban személyesen eljárni akar, azt mind az országban mind azon kivül teheti, de magyar tanácsosaival s a hazai törvények szerint; ha pedig személyesen biráskodni

1715 nem akar, maga helyett tetszése szerint nevezhet birát, de csak magyart, ki aztán csak az országban s a hazai törvények értelmében mondhat itéletet, azontúl köteles lévén eljárását a király elejébe terjeszteni. A felségsértésben elmarasztaltak minden javaikat elvesztik, merőben a király kegyelmére hagyatván, hogy ártatlan gyermekeiket mennyiben vegye tekintetbe.

Az ország biztosságáról való gondoskodást s a közterhek arányos felosztását Károly már az 1712-ki előadásokban is főtárgyaiúl tűzte ki a tanácskozásoknak. A honvédelem tekintetében a király lényeges átalakítását czélozta az eddigi rendszernek. Ennek törvényes elemei eddigelé, mint tudjuk, a személyesen fölkelt és saját költségein táborozó nemesség hadából, a király, a zászlós urak, s az egyházi és világi főrendek banderiumaiból s a jobbágyok bizonyos kulcs szerint kiemelt telekkatonaságából álltak vala. Ezekhez járultak még a végvárak zsoldos őrségei, s a török hódoltatás óta szokásba jött részint végházi, részint mezei állandó lovasok, kiknek számát az országgyülések időnkint a fölmerült szükség szerint határozták meg. A lefolyt század alatt a honvédelem e törvényes elemei jelentékeny változást szenvedtek. Mióta a török az ország nagy részét elfoglalta, úgy az ország zászlósainak tiszti, — mint az egyházi s világi urak magán banderiumaira nézve mind nagyobb zavar álla be; sőt, bár a régi törvények e tekintetben változatlanul maradtak fen, gyakorlatban e banderiumok mindinkább megszűntek, mert alapjok, az úri javak s egyházi tizedek, nagy részben a török birtokába jutottak. Más viszonyok hoztak zavart a nemesi fölkelés intézményébe. Egyes megyék vagy országrészek nemességének részletes fölkelését, a particularis insurrectiót, a minduntalan betört török-tatár csapatok visszaűzésére, ezen egész korszak alatt gyakorlatban találjuk ugyan; de annál ritkábban akadunk az egész nemesség személyes fölkelésére, a generalis insurrectióra. Tudjuk a régi törvényekből, hogy az összes nemesség csak akkor köteleztetett a

személyes fölkelésre, midőn maga a király, vagy legalább a nádor által vezetteték. De a mohácsi ütközet óta egyszer sem történt, hogy a király maga állott volna a nemzeti had élére; sőt nádora is ritkán volt a nemzetnek. A nemesség ennélfogva, melyet a gyakori részletes fölkelések különben is kifárasztottak vala, közönséges fölkelését jobbára némi adóval váltotta meg. De maga a kormány sem volt barátja a nemzet közönséges fegyverre kelésének. Igazgatása ellen folytonosan szolgáltatván okot a panaszra, elégületlenségre, ovakodék alkalmat nyújtani, melyben a fölkelt nemesség a maga fegyverét ellene fordíthatná: a fölkelést tehát maga is minden módon gátolni ügyekezék; sőt a gyakorlat végett múlhatatlanúl szükséges évenkinti szemlét is megtiltotta. Természetes következménye lett a kormány e féltékenységének, hogy a mely mértékben fejlett s tökéletesedett, kivált a harmincz éves vallási háború óta, a hadi mesterség, ugyanazon mértékben csökkent a gyakorlatlan felkelő sereg értéke, használhatósága, — mint ezt a Rákóczy Ferencz felkelése alatt vívott harczok történelme eléggé bizonyítja. 1715.

Azonban, ha e bajon időnkinti rendes gyakorlat által lehetett volna is segíteni, a nemesi felkelés, — még attól is eltekintve, hogy a bécsi kormány nem örömest látá a jogaira, szabadságaira oly féltékeny nemesség kezében a fegyvert, — nem elégíthette ki többé az udvarnak a hadügyi reformok körüli kivánatait. A létező viszonyok szerint e tekintetben az udvar leginkább a támadó külháborúkat tartá szeme előtt. A nemesi felkelést pedig mind természete, mind a törvények szerint, csak a határokon belül, egyedül védő háborúban lehetett használni. A banderialis hadrendszer továbbá, melylyel királyaink hajdan külháborúikat viselték, már egészen felbomlott vala, s azt helyreállítani sem a belállapotok lehetségessé, sem a külviszonyok, kivált a megváltozott hadakozási módszer mellett, nem tehették többé kívánatossá. Mióta XIV Lajos franczia király példája s a kényuralmi kormányrendszer folyton növekedő uralma, a többi európai hatalma-

1715 kat is állandó zsoldos hadak szervezésére kényszerítette: egy, mindig fegyverben álló, jól fegyelmezett s begyakorlott sereg, mind a külbiztosság, mind a fejedelmi autocratia tekintetében mellőzhetetlen szükségnek tartatott. A német-cseh örökös tartományokban azt már I Leopold felállította volt; s annak Magyarországban is életbeléptetését Károly annál inkább óhajtja vala, mivel ezáltal egyszersmind a nemesi fölkelést is szükségtelenné tehetni s a fegyvert a nemesség kezéből kivehetni reménylé. Ezt czélozta Károly azon indítvány által, melyet a honvédelem tárgyában az 1712-ki kir. előadásokban az országgyülés elejébe terjesztett.

A király czélzatai a rendeknél nem találtak ellenzésre. A nemzeti fölkelést illető régi törvényeket megváltoztatni, egyelőre nem kivánta az udvar: a nemesi jogok s kiváltságok ennélfogva illetetlenűl hagyattak. Az udvar czélja csak az volt, hogy a jobbágyosztályból, annak régi telekkatonasága helyett, szerkesztessék egy állandó had s ennek tartására vettessék ki adó, mely, minthogy a nemesség saját költségén való felkelési kötelezettsége fentartatott, természetesen szintén csak a nem-nemes osztályra vala háramlandó. A rendek tehát osztályérdeköket az állandó hadsereg által nem láták fenyegetve; sőt egy ily magyar zsoldos hadból az országra nézve még azon hasznot is várhaták, hogy a német zsoldos katonaság, melyet a kormány eddigelé nem kevesbbé a nemesség megfékezése, mint az ellenség elleni védelem végett tart vala az országban, s mely önkényes hatalmaskodása s ellennél is kiméletlenebb zsarlásai és fosztogatásai miatt méltán gyűlöltté vált, a honi zsoldos had felállítása következtében, nélkülözhetővé válván, az országból ki fog vezettetni. A rendek tehát minden nehézség nélkül megszavazták a VIII-dik törvényczikkelyt, mely a nemesi fölkelés és az illető banderiumok fentartása mellett az állandó katonaságot s az annak ellátására szükséges adót megalapította.

A törvény azonban mind a két pontra nézve felette határozatlanul alkottatott. A nemzet nem vállalt magára kö-

telezettséget, hogy bizonyos időszakokban bizonyos számú 1715.
újonczokat állít a zászlók alá; hanem csak az állandó hadsereg szükségének elvét mondván ki, az újonczok kiállítását, mind a számra mind a módra nézve, megfoghatatlan gondatlansággal, egészen a kormány önkényére hagyta. A kormány aztán a toborzást hozta divatba, mely nem ritkán valóságos fogdosássá fajúlt el; a szolgálatidőt pedig kénye szerint minden egyes katonára nézve annak korától, szolgálati képességétől föltételezte. Az adóra nézve mindazáltal kikötötte a törvény, hogy az mindig országgyülésileg, az ország rendeinek megegyeztével határoztassék meg; s csak rendkivüli esetekben, ellenséges betörések idején, midőn a segély oly gyorsan szükséges, hogy veszély nélkül az országgyülés megtartásáig nem halasztathatik, hatalmazta fel a királyt, hogy az adóösszeg kivetésére az ország főtisztviselőiből s más urakból és a közelebb fekvő megyék követeiből hívhasson össze rendkivüli gyülést, — úgynevezett „regnicolaris concursust", — mely azonban kizárólag csak e hadi adó meghatározásával foglalkodjék. Az összeg kivetésében mindazáltal oly féltékenyek voltak az ország rendei, hogy azt számszerint ki sem fejezték a törvényben, nehogy az a jövőre is szabályul vétessék.

A honvédelem, mi eddigelé a nemességnek volt fő s rendes kötelessége, e törvény által a nem-nemes jobbágyosztály vállaira tétetett; mert bár sem a nemesség személyes fölkelésének, sem a banderiumok kivezetésének kötelessége nem törültetett is el, sőt mind a kettő továbbra is fentartatott; de mivel ezeknek csak az ország megtámadtatásának ritkább eseteiben lehetett helye: az ország állandó rendes védelme, mind a személyes szolgálatot, mind a zsoldos had díjazására szükséges adót tekintve, egészen a nem-nemes osztályra háramlott, a nélkül, hogy e néposztály az új teher viseléséért némi alkotmányos és polgári jogokban részesíttetett volna. Ősi alkotmányunk egyik sarkelve volt, hogy az országos terhek, s kivált a személyes honvédelmi szolgálat

1715. kötelessége, az országhatalomból kiáradó jogokkal s kedvezésekkel mindig igazságos arányban álltak, azaz: mindenki azon arányban viselte a terhet, a honvédelem tekintetében, a mely arányban részesült az alkotmány jótéteményeiben, a haza javaiban. Alkotmányunk e sarkelvét az új törvény egészen megsemmisítette; mert, a személyes honvédelmi tehernek az osztályok közt megalapított aránytalanságán felül, e törvénynek lőn eredménye az is, hogy a nemesség, mely elébb, valahányszor a személyes fölkelési kötelességtől fölmentetett, szolgálatát pénzzel, adóval tartozott megváltani, ezentúl a színleg fenmaradt személyes fölkelés ürügye alatt egészen kibújt az adó terhe alól. S innen vette eredetét a nem-adózásnak, a köz jólétre később oly károssá vált, diestelen kiváltsága.

Az állandó sereggel kapcsolatban egyike volt a leghasznosabb intézkedéseknek a katonatartási s élelmezési terhek szabályozása. Minthogy az 1712-ben elnapolt országgyülés a dögmirígy miatt sokáig nem gyűlhetett ismét össze, Károly 1713-ban legalább e tárgyat, mely annyi panaszra szolgált okul, kivánta mennél elébb elintéztetni. E végett október folytában az ország négy kerületéből negyven egyént, kik arra, hogy a katonatartás terheinek s a „porcziók“ méltányos és helyes felosztásának kérdéseit tárgyalni illetékesek volnának, rendelt novemb. 12-re Nagyszombatba összehivatni, s a primás elnöklete alatt s Thierhaimb fő hadi biztos jelenlétében tanácskozni.

A bizottság körülbelül egy hónapig vitatkozott az elébe adott kérdések felett, s deczemb. 14-kén terjesztette fel tanácskozásainak eredményét, egyebek közt a kivánt 110 ezer portió helyett csak 70 ezret véleményezvén szedetni az az ország népétől. Károly azonban deczemb. 22-kén (1713) kelt válaszában kijelenté, hogy bár mennyire törekedik is könnyíteni a nép terhetit, e kivánatban nem egyezhet meg; mert már a 110 ezer portióban kevesebbet kivánt tíz ezerrel, mint a mennyit az udv. hadi tanács előirányzott. Igéré mind-

azáltal, hogy a tűzi fa a katonaság számára a kincstár részéről készpénzben fog vétetni, s különben a fegyelmet is szigorúan fentartatja a hadseregben [1]). 1715.

E tárgyat azután az 1714-ben összegyűlt országgyülés által is újra tanácskozás alá vétette a király. Tapasztalván, hogy a megyéknek e tárgyban kelt sürű panaszai nem anynyira a portiók elviselhetlen mennyiségéből, mint azoknak aránytalan felosztásából erednek, szeptember folytában „Idea regni" czím alatt egy munkálatot küldött le az ország rendeinek, felszólítván őket, hogy nevezzenek ki minden megyéből két-két adószedőt, kik, ha a rendek ezen „Idea regni" munkálatot jónak találják, a szerint, — ha pedig hiányosnak, az általok majdan megjavítandó munkálat szerint írják össze a maguk vármegyéjét, illetőleg az országot [2]).

E tárgyban, melyet az évek óta e czélra működött pozsonyi deputatió mind eddig nem tudott jó végre vezetni, egy ideig tanácskoztak is aztán, s némi határozatokat is alkottak a rendek; melyek azonban, minthogy a provincialis érdekeket egymással igazságosan kiegyenlíteni most sem sikerült, közmegnyugvással most sem fogadtattak. A panasz ezek ellen is oly sürűn érkezett fel Bécsbe a megyék részéről, hogy Károly az 1717-ki év derekán kénytelennek látá magát e tárgyban ismét egy körlevelet intézni a megyékhez, melyben kijelentvén, hogy miután az adó-összeirás, mely az utolsó országgyülés rendelkezéséhez képest ez évet illetőleg befejezve van, rosz, hibás és czélszerűtlen, rendeli: hogy minden egyes kerületbeli megyék küldjenek képviselőket egy-egy középpontba, kik az általa kinevezendő elnök alatt tanácskozzanak a felett: mily úton-módon lehetne a portáks ezek alapján a teherviselés arányosságát megalapitani. Megállapodásaikat kerületenként küldjék be az ország nádorához [3]). Hogy azonban a közigazgatás e valóságos gordiusi

[1]) Mind a három okirat a Kancell. levéltárában.

[2]) Kancellariai levéltár.

[3]) U. o.

1715. csomóját ekkor sem sikerült megfejteni, a felette még számtalanszor megújult tanácskozások eléggé bizonyítják.

Az említetteken kivül még körülbelül a következő jelentékenyebb törvények alkottattak a gyülés folytában: Országgyülés, „mint a sérelmek orvoslatának üdvös eszköze“, minden három évben, a közjó pedig úgy kivánván, elébb is tartassék. A korona mindig Pozsonyban őriztessék. A béke és más közügyek, a törvények szerint, mindig a magyar kir. tanácscsal tárgyalandók s végezendők; különösen a törökkel való szerződések mindig alkalmas magyar egyének hozzájárultával kötendők. A magyar kancellaria minden más udvari kormányszékektől független s ezekkel a közös ügyekben mint egyenjogú közlekedik. A magyar kir. kamara sem függ a császári udvari kamarától; az ügykezelés könnyítése végett mindazáltal emevvel összeköttetésben álljon, általa tegye felterjesztéseit a királyhoz, általa vegye a király rendeleteit s utasításait (!). A szepesi kamara, valamint a budai, eszéki, aradi, szegedi és más efféle tiszttartóságok is közvetlen a magyar kir. kamara alatt állanak. A jászok és kúnok a német rendtől, melynek elzálogosíttattak, kiváltassanak, az 500 ezer ft· zálogbér felét a kamara, másik felét a rendek tartozván lefizetni; a váltság három év alatt hajtandó végre, s ez megtörténvén, a jászok és kúnok régi szabadalmaik s kiváltságaikba helyeztessenek vissza, azontúl a nádor törvényes birósága alatt állandók.

Meghatároztattak továbbá az esetek s módok, melyek szerint a magvaszakadtak javai a fiskusra szálljanak. A töröktől visszafoglalt alföldi jószágok igaz birtokosainak kinyomozása, az igazságszolgáltatásra vonatkozó törvények s törvényszékek, – úgy a politikai, hadi, vallási és az államgazdászati ügyek körül szükséges javítások, reformok rendszeres kidolgozása végett országos bizottságok választattak, munkálataikat a jövő országgyülésnek benyújtandók. Szeged, Debreczen, Szatmár-Németi szabad kir. városokká emeltettek, illetőleg e jogaikba visszahelyeztettek, a tör-

vényhozásban való részvét is biztosíttatván számukra. Kiván- 1715.
ták a rendek, hogy Pozsega, Verőcze, Szerém, Valkó, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál és Szörény úgy szinte az Erdélyhez szakadt Mármaros, Kraszna, Kővár és Közép-Szolnok megyék az ország testébe visszakebeleztessenek, s a törvényes megyei igazgatás azokban helyreállíttassék. A király elismeri ugyan e kivánat jogosságát; többféle politikai s hadi tekinteteknél fogva mindazáltal, valamint azért is, mivel e megyék határai, újonnan kitűzve még nem lévén, bizonytalanok, az e végett kiküldendő bizottság előterjesztéséig az ügyet elhalasztandónak itélte. A premontrei kanonokok és jezsuiták szerzete, az általok birt apátságok s prépostságok czíménél fogva, az országgyülésen ülést és szavazatot nyernek; a kegyes iskolák (piáristák) derék és hasznos szerzete pedig törvényesen bevettnek nyilváníttatik. Horvát- és Tótország helyhatósági statutumai, intézményei, melyek királyi megerősítést nyertek, vagy a jövőben nyerendenek, kétségbevonhatlan érvényűeknek nyilváníttatnak, stb. stb. Végül a haza vagy a kir. ház iránt hasznos szolgálatokat tett számos külföldiek, köztök a méltó magasztalással kiemelt Eugen szavójai herczeg s tábornagy, honosíttatnak s a magyar nemesség jogaiban részesíttetnek.

Mi egyébiránt ezen országgyülés általános jellemét illeti, épületesnek azt, fájdalom, épen nem mondhatni. Az udvari párt, mely Rákóczy felkelése alatt Bécsben keresett volt menedéket, a kormány tekintélyére támaszkodva, zsarnoki elbizakodottsággal foglalta el a tért s tolta fel a maga reactionarius szellemét, a még ugyan többségben lévő, de a felkelés szerencsétlen vége által megfélénkített nemzeti pártra. A szabad szó egészen elnémíttatott a gyülések teremében, s azt csak amaz urak vették igénybe, majd pártczéljaik, önzésök s boszújok érvényesítésére, majd az udvar kényuralmi czéljainak támogatására. Szinte a nemtelen káröröm hangja szól azon általok keresztülvitt törvényekben, melyek által a felkelésnek kibujdosott fejeit s tagjait szemé-

1715. lyeik s javaikban sujtották; az elfojtott felkelést, melynek még is a legbecsesebb nemzeti jogok megmentését köszönhetik vala, méltatlanúl bélyegezték; a felkelők gyüléseinek s azok minden rendeleteinek s intézkedéseinek, voltak légyen azok bár jók és hasznosak, még nyomát is kitörülni ügyekeztek a nemzeti életből.

E szűkkeblűség mellett azonban, mely kivált a főrendek részén mutatkozott, s melynek a lefolyt háború alatt sokféleké megsértett magán érdek volt forrása, némi tekintetben még is egy új korszak szelleme kezd vala már nyilatkozni ezen országgyülés folyamában, mely részint a király személyiségében, részint a haladó kor növekedő felvilágosodásában találja megfejtését. Károly, a spanyol örökösödési háborúban fiatal kora daczára is oly életiskolán esett át, mely őt nemcsak kigyógyítá atyjának a csupán erőszakra támaszkodó merev absolutismusi rögeszméiből, hanem sok oldalú csalódásai s üdves tapasztalatai által élesebb államférfiúi szellemet is ébresztett fel s képezett ki benne, mely népeinek nem egyedűl szolgai engedelmességét, hanem fejlődését, jólétének tényleges gyarapodását is czélozá. Ő mind a jogtudományban, mind az államgazdaságban szép ismeretekkel birván, míg egy részről atyjánál sokkal inkább tiszteletben tartá a népek jogait, ellenében az egyedül isteni eredetűnek hirdetett fejedelmi jogokkal; más részről az államháztartás szükségleteit nem népeinek nagyobb megterhelése, hanem inkább adózási képességök kifejtése által ügyekezett előteremteni; s e végett mindjárt kormánya kezdetétől fogva többféle üdves reformokra kezdett útat törni. Mind ennek számos nyomai vannak azon leiratokban, melyeket az országgyülés által tárgyalt kérdések ügyében az ország rendeihez intézett.

Károly ezen egyéni tulajdonai, melyekhez nagy igazságszeretet, s a nép érdekei iránt általában jó akarat csatlakozék, eleitől fogva őszinte becsülést és bizodalmat kezdének iránta ébreszteni a nemzet keblében; mi ismét kapcsolatban

az értelmiség fejlődésével, a reformok kivánatát is élénkebbé tette, azok egynémelyikét pedig tényleg életbe is léptette. Az állandó hadsereg megalapítása s azon országos bizottságok kinevezése, melyek a reformok kidolgozásával s előkészítésével bizattak meg ezen országgyülést egyikévé teszik legnevezetesb országgyüléseinknek. 1715.

II.

Még együtt ülnek vala Pozsonyban a magyar országgyülés tagjai, midőn az 1715. májusban egy török követ, Ibrahim muteferrika, jelent meg Bécsben. Küldetésének czélja volt: kijelenteni a fényes kapu barátságos indulatát, s egyszersmind kieszközleni, hogy Károly közönyös maradjon a háborúban, melyet a szultán Veleneze ellen kezdeni szándékozék. Ürügyet erre a portának néhány török kalóz hajó elfogása nyújtott; de az ellenséges szándok valódi oka abban rejlék, hogy a törökök most, midőn a nem rég bevégzett hosszú háború által a császárt s egész Európát kimerülve lenni hivék, alkalmasnak látják vala az időt Morea visszafoglalására, melyet a karlóczai békekötéskor Velencze birtokában hagyni kényteleníttettek. De bár a válasz, melylyel a követet Eugen herczeg a császár nevében elbocsátotta, abból állott, hogy a fényes porta bizná a viszály kiegyenlítését a császár közbenjárására, ki, ha a portán sérelem történt, nem fog késni kellő elégtételt szolgáltatni: II Ahmed szultán a harczias nagyvezér, Damad Ali basa, által háborúra ösztönöztetvén, arra mitsem hajtott; s hadait Moreába küldvén, Aeginát, Modont, Napoli di Romaniát, Malvasiát több várral együtt rövid idő alatt elfoglalta. Török háború.

Károly már a török követnek Bécsben jártakor igen valószinűnek, mióta pedig a törökök Velenczét megtámadták, elkerűlhetetlennek látván a háborút, arra az előkészületeket is mindjárt megkezdette. Első gondja volt a pénz és élelmi szerek előteremtése. E végett már októberben (1715) figyel-

1715. meztete a nádort, hogy az ottoman porta készülődései igen gyanúsak; minél fogva tehát gondoskodni kell a katonaság felszereléséről, s a könnyen kitörhető háború viselésére szükséges élelmi szerek beszerzéséről. Nehogy azonban e teher egészen a szegény nép vállaira essék: szükségesnek látta a főrendűek és nemesek közől a Pozsonyhoz közelebb lakókat egy országos concursusban összegyűjteni; kik aztán a köztök szintén megjelenendő gr. Thierhaimb fő hadi biztossal közösen tanácskoznának a kivetendő, de nem egyedül a föld népe, hanem az armalisták s egytelkes nemesek által is viselendő s a megyék közt a porták számarányában beosztandó szállítmányok felett. A porcziók számát az udvar majdnem három millió forint értékben állapítá meg, melyet a concursus végre is kénytelen lőn elfogadni [1]).

Körülbelül ugyanazon időben Károly, Rómában lévő követe, gr. Tallas Venczel által a pápánál is lépéseket tétetett a papság megadóztatásának engedélyeért. XI Kelemen pápa nov. 30-kán kelt levelében tudatá vele, hogy az engedélyt a kereszténység ellenségei ellen viselendő háborúra, melyre őt még hatályos szavakkal is ösztönzé, örömest megadja s erről szóló Brevejét rövid napok múlva megküldi. Az utóbb megérkezett Brevében a papság tizedjövedelme tűzetett ki hadi segélyül, úgy mindazáltal, hogy e segély csak a háború végéig tartson, s a bécsi nuncius által szedessék az egész papságtól, kivéve mindazáltal az esztergomi és kalocsai cardinál érsekek és a máltai vitézrend tizedeit, melyek ezen adózás alól kivétetnek. Károly azonban ezen engedménynyel nem volt megelégedve, s római követének meghagyta, hogy ha a cardinálok s a máltai rend tizedei iránt tett kivételt nem sikerűlne megszűntetnie, legalább azt eszközölje ki, hogy a hadi segély szedése a múlt évi julius elejétől fogva engedtessék meg.

Az sem tetszék neki, hogy a beszedendő tizedeknek a

[1]) A magy. Kancellaria levéltárából.

nuncius kezén kellett volna keresztül menniök. Ennek mellőzése végett a brevét az esztergomi érsekkel közölvén, 1716-ki május közepén felszólítá őt, gyűjtené össze junius közepére Nagyszombatba a főpapságot s a szerzetek főnökeit s tanácskoznék velök azon összeg kiállításáról, melyet a küszöbön lévő háború viselésére a papságtól igényel. A pápai breve szerint a dézsma-pénzeket ugyan a nuncius által kellene szedetnie: ő mindazáltal úgy vélekedik, hogy sokkal czélszerűbb s a papságra nézve is kellemesebb leszen, ha a főpapok nagyszombati gyülése a három évi tizedek fejében bizonyos összeget szavazna meg, mely ezen évek folytában egyenesen a kincstárba lenne fizetendő. A főpapi gyülés august. elején jött létre, s bár végzéseiről nincs tudomásunk: az utóbbi évek eseményeiből azt lehet következtetni, hogy főpapjaink a király kivánata szerint alkották végzésöket[1]). 1716.

E közben a törökök által tényleg megtámadott velenczei köztársaság is, mihelyt birtokaiban a török által megtámadtatott, a bécsi udvart, mint a karlóczai békekötésben szerződő társát, követe, Grimani Péter által újabban is felhívta szövetségesévé az elbizakodott török ellen. Károly némi nehezteléssel viseltetett ugyan Velencze irányában a spanyol örökösödési háború alatt tanúsított ingatag viselete miatt; de mivel nem kételkedék, hogy a török, Velenczét legyőzvén, a Magyarországban elvesztett birtok visszafoglalására is kiterjesztendi vágyait: a szövetséget Velenczével 1716-ki april 13-kán megkötötte. Pár hét mulva, Eugen herczeg, mint a főhadi tanács elnöke, a nagyvezérhez írt levelében a karlóczai béke megtartását még egyszer erélyesen kivánván, Velencze számára elégtételt követelt. De a porta kevélyen utasítá vissza a kivánatot: a császár, mondá, nem köteles, a karlóczai béke szerint, segíteni Velenczét; s ha

[1]) A pápa levele Károlyhoz. Károlyé a prímáshoz, s N.-Szombat városához, melyben a városnak meghagyja, hogy a főpapság számára szállásokról gondoskodjék. Az udv. Kancellaria átirata a magy. Kancellariához. A magy. Kancellaria levéltárából.

1716. még is teszi, mint békeszegő, ellenséget látand a szultánban. És kevés napok mulva már útban voltak Magyarország felé a roppant hadak; Ali nagyvezér juliusban kétszáz ezernél több fegyverest vezetett át a Száván, s Karlócza magaslatain megerősített táborba szálla.

Eugen herczeg, mióta békére intő első levelét a nagyvezérhez a mult évi szept. 9-én megírta, eleve is sejté, hogy a viszály háborúval fog végződni, s az egész télen át nagy munkásságot fejt vala ki, hogy a nagyszerű harczra a nyár kezdetével készen legyen. A hadak szervezésén s a végvárak jó karba állításán kivül egy hajóhadat is készíttetett a Dunán. Midőn a török sereg a Száván átkelt, Eugen herczeg már egypár hét óta Futaknál táborozék mintegy 70 ezernyi seregével. Alatta a lovasságot Pálfy János tábornagy, a gyalogságot Heister Siegbert tábornagy, az egyes osztályokat Sándor würtembergi herczeg, Mercy Kolos, a magának vakmerő portyázásai által nagy hírnevet szerzett Ebergényi, továbbá Nádasdy, Löffelholtz, Stahremberg Miksa s több más tábornokok vezényelték.

Legelőbb is Pálfynak jutott a szerencse, régi babéraihoz egy újabbat tűzni homlokára. Eugen, értesűlvén a török tábornak Karlóczára érkeztéről, fekvésének kikémlelése végett egy erőszakolt szemlét kivánt ellene intéztetni. A vállalatra maga Pálfy ajánlkozék s indula meg aug. 2-kán mintegy három ezernyi lovasból s ötszáz gyalogból álló dandárral, oly utasítást vivén magával a fővezértől, hogy komolyabb harczba ne ereszkedjék. De az utasításhoz lehetetlen volt betű szerint ragaszkodnia; mert alig haladta meg Péterváradot, már is egy husz ezernyi török lovashad által támadtatott meg kisded dandára. A helyzet felette veszélyes volt: a harczot kikerűlni lehetetlenné tette az őt körülözönlött ellenség heves támadása: a harcz pedig csaknem bizonyos vereséget látszék eredményezni az ellenséges hadak számának oly nagy tulsúlya miatt. Pálfy mind e mellett is a dicsőbb harczot választá; s rettenthetetlen bátorsága s

ügyessége, mely dandárának kitartó vitézségében hűséges 1716
támogatásra lelt, nemcsak megmenté őt, hanem új dicsőséggel is koszorúzta nevét. Négy egész óráig foly vala az aránytalan harcz, a nélkül, hogy az ellenség — mint Eugen másnap maga írá a császárnak — csak egy tenyérnyi tért is nyert, vagy bármi más előnyt vívott volna ki; Pálfy két lovat veszte maga alatt; többen a főbb tisztek közől megsebesedtek vagy elestek, Breuner Szigfrid altábornagy a legbátrabbak egyike, midőn ellőtt lovát mással készűle felcserélni, fogságba esett. Az ötödik órában Pálfy végre idejét látja, visszavonúlni dandárával, „melynek mind tisztjei mind közlegényei leirhatatlan hősiességet tanúsítva, a többszörösen számosabb ellenséggel folyvást ernyedetlenűl harczolának.“ A visszavonulás, kivéve némi, de hamar ismét helyrehozott zavart, mely egy szoros útnál támadt, folytonos harcz közt, a legjobb rendben hajtatott végre. A dicső hadi tettben, mely mindössze csak mintegy 400 sebesűltbe s halottba került, vezérek és közvitézek előfutóját üdvezelték a nemsokára kivívandó teljes diadalnak.

Minthogy a török előhad, melylyel Pálfy viaskodék, őt mindenütt nyomban követve, Pétervárad közelében megállapodott s ott azonnal tábort jártat vala, Eugen nem lehetett többé kétségben, hogy az ellenség e várat szándékozik ostromolni. Ő tehát a Szegednél hagyott hadosztályt is magához rendelvén, gyalogságával haladék nélkül átkelt a Dunán, melyen két hidat veretett volt, s azon sánczokban foglalt állomást, melyeket Caprara huszonkét évvel elébb oly hosszan védelmezett vala, — lovasságát ideiglen még a Duna bal partján hagyván. Majd midőn az említett hadosztály aug. 4-kén megérkezett, az egész hadat a sánczokban egyesítvén, a következő napra tűzte ki az ütközetet; mert idő közben az összes török sereg is a sánczok körül szálla meg, s Eugen nem látá tanácsosnak, időt engednie, hogy különben is előnyösen fekvő táborát, min nagy buzgalommal dolgozik vala, erősebben körülsánczolja.

1716. A sánczok, melyekben Eugen serege létezett, két, majdnem párhuzamos vonalból álltak, jobb végökkel a Dunára, a ballal a vár erődítéseire támaszkodva. A csatarend aug. 4-én oly módon adatott ki, hogy a würtembergi herczeg és Regal táborszernagy a külső vonalon kivül hat gyalog ezreddel, Bevern herczeg, Harrach és Löffelholtz táborszernagyok a többi gyalogsággal a két sánczvonal közt foglaljanak állomást, úgy, hogy a belső sánczokban csak öt gyalog zászlóalj maradjon; a lovasság nagyobb része Pálfy alatt a balszárnyat, négy lovas ezred pedig Ebergényi által vezérelve, a szűkebb terjedelmű jobb szárnyat képezze.

Az ütközetet a würtembergi herczeg reggeli hét órakor kezdé meg a maga osztályával; s oly erélylyel támadá meg közép bal oldalán az ellenséget, hogy ez, tiz ágyúját neki martalékul hagyva, futásnak eredt. Ugyanazon időben Pálfy is visszanyomta a szipahik tömegeit, úgyhogy balszárnyunkon mármár kivíva lőn a diadal. De a közép jobb oldalán eleinte nem szolgált a szerencse. Midőn itt a gyalogság a sánczok közől ütközetre vezetteték, a hely szűke miatt némi rendetlenség támadt a sorokban, mit a törökök észrevévén, nagy számmal s hevesen rohannak a mieinkre, s őket visszaűzvén, már a sánczokat is megmászni kezdik; hevöktől azonban annyira elragadtatnak, hogy oldalaikat egészen fedezetlenül hagyják. Alig pillantja meg ezt Eugen, a kedvező pillanatot azonnal megragadva, parancsot küld Pálfyhoz, hogy lovasságával a jancsárokat oldalt üsse meg. Pálfy négy vasas ezredet haladék nélkül az ellenség fedetlen oldala ellen indít; és míg ezek ellentállhatatlan erővel nyomulnak előre, a würtembergi herczeg, majd Löffelholtz is, a sánczok felé törekedő ellenségre rohannak, s őket mind addig visszatartják, míg végre a megzavart osztályok ismét rendbe hozatnak. És most ezek is tűzbe vezettetvén, az egész vonalon közönségessé válik a viadal. A jancsárok azonban, kiket a Pálfy által már elébb megszalasztott lovasság nem támogat, a mieinknek, mindenfelől megnyitott tüzét nem

birják sokáig kiállani s hátrálni kezdenek; majd rendetlen futásba erednek. Ali nagyvezér, ki eddig táborkarával egy magaslatról intézé az ütközetet, kivont karddal rohan a futamlók elébe, hogy őket megállapodásra s újabb harczra birja; de hasztalan, vagdalkozásai szintoly sükeretlenek, mint szitkai: a futamlókat semmi sem képes többé megfordítani. Ő tehát, midőn látja, hogy lovasságunk mármár a szekérvárba is benyomul, egy csapat tiszt élén a mieinkre rohan, s rövid harcz után halva bukik le lováról. A vezér eleste után azok is, kik eddig a szekérvárba vonultak, a többi futamlók után erednek, vágatva, öletve az üldözésökre küldött huszárok által. És mielőtt a nap délpontját elérte, az egész török tábor minden hadi szerrel és poggyászszal együtt, a győzők birtokába jutott. A tömérdek zsákmány közt 160 ágyú, ugyanannyi zászló s öt lófark számláltatott. — Eugen kivált a lovasság kitünő vitézségének tulajdonítá a dicső győzedelmet. „Felséged lovassága — mondja egyebek közt a diadalról írt tudósításában, melylyel gr. Khevenhüller ezredest azonnal Bécsbe indítá, — Felséged lovassága, bár elegendő tere sem volt sorainak kifejtésére, s csak ezredenkint, sőt századonkint támadhatott, nagy becsületet és dicsőséget szerzett magának; mert bizonyára mindent megtőn, mit egy lovasságtól csak kivánni lehet.“ S e dicsőség fő része kétségkivül annak vezéreit, Pálfyt, Ebergényit, Nádasdyt, Mercyt, Martignyt, Falkensteint és Battéet illeté. A török veszteségét mintegy hat ezerre, a mieinkét fél annyira számítják. Halottjaink közt valának, a szekérvárban bilincseiben leölt Breuneren kivül Wellenstein és Lanken altábornagyok, Honsbruck tábornok, öt ezredes, és Pálfy Ker. János, táborkari segéd [1]). 1716.

[1]) Arneth. Prinz Eugen von Savoyen 380—400. Okmányok u. o. 519. kövv. Dumont. Histoire Milit. du Prince Eugène I. 105. kövv. Ferrari. De rebus gestis Eugenii. Lib. XI. 73. kövv. Schmitt. Imperat. Ottoman. II. 422. kövv. Hammer Gesch. der Osman. IV. 145. kövv.

1716. A fényes győzedelemnek gyümölcse is nagy fontosságú lett, mert ez tette lehetővé a hős vezér határozatát, hogy daczára az előrehaladt idénynek, a siker reményével fordulhasson Temesvár, a török uralomnak ezen utolsó bástyája ellen Magyarországban. Pálfy János tábornagyot Eugen mindjárt a győzedelem után e vár alá indítá egy lovas hadosztálylyal, hogy azt minden újabb segélytől elzárja; maga aug. 14-kén eredt utána a sereg többi részeivel s 26-kán a Tiszán Zentánál átkelvén, a hó végével érkezett meg a város alá.

Temesvár ostroma. Temesvár akkoron nemcsak erődítéseinél, hanem mocsáros fekvésénél fogva is jelentékeny fegyverhely vala. Művei tulajdonképen négy részből álltak. A város mint hajdan, midőn még nem jutott volt török járom alá, a Béga folyam jobb partján álla, mély árkokkal, szilárd falakkal, köröndökkel s tornyokkal jól megerősítve. Vele szemközt, a túlparton, melyet a várossal hid kapcsolt össze, létezett a kastély vagy fellegvár. Mind a két fő erődnek egyegy palánkja volt: a kastélytól délfelé, az úgynevezett sziget, azaz, a mocsároktól védett kisebb palánk nyúlt el; míg a nagy palánk ellenkező oldalon, éjszak felől, a belső várost környezé s a Béga vizéből táplált árokkal és magas sánczokkal volt ellátva. A két palánk a külvárosokat képezte. Mind ezen erődöket számos ágyú s mintegy 18 ezer fegyveres őr védelmezé, kik eleségben s védszerekben semmi hiányt nem szenvedtek s több hónapi ostromra fel voltak készülve.

Vizenyős évben, midőn a megdagadt Béga az egész vidéket mocsárrá változtatta, csak egy oldalon, a nagy palánk felől lehetett a városhoz férni. Jelenleg az uralkodó szárazság egyébütt is megközelíteni engedte ugyan az erődöket; de a viárkok s párhuzamok könnyebb s biztosabb készíthetése végett a különben is késő évszakban, Eugen szintén ama partosabb oldalon, a nagypalánk felől, kezdette meg szeptemb. 1-jén az ostrommunkákat; míg Pálfy a lovassággal a kis palánk déli oldalán, honnan, mint várni lehete, a törö-

kök e főfészkök védelmére segélyt hozhatának, száll vala táborba. Midőn a vímüvek a hónap 17-kén a nagypalánk árkáig elkészültek, a herczeg feladásra szólíttatá fel a várbelieket; de Mehemed basa, a vár parancsnoka, tagadólag válaszolt. Most tehát az öreg lőszer kezdé meg játékát a palánk ellen. Míg azonban ez működék, Babocsay ezredes, kit Pálfy egy csapat huszárral dél felé portyázni küldött volt, hírűl hozza, hogy a Duna felől egy jelentékeny török sereg közeledik a vár megsegítésére. Eugen tehát mintegy 10—12 zászlóaljjal s néhány üteg ágyúval haladék nélkül átmegy a folyamon s Pálfyhoz csatlakozik. A hír megvalósult: szept. 23-kán mintegy 20—25 ezernyi török had támadta meg Pálfy táborát; de többször ismételt heves rohamai mindanynyiszor visszaveretvén, még az nap hátra-, majd a Dunán is átvonult. 1716.

A következő napokban az ostromhoz mindennel elkészülvén, Eugen azt októb. 1-jére tűzte ki. Sándor würtembergi herczeg 30 zászlóaljjal s ugyanannyi granátos századdal nyeri azt feladatul; s bár a mult éjen szakadt eső a sükert nem kevéssé megnehezítette, több órai véres harcz után, mely alatt maga a herczeg is több főtiszttel s mintegy 1500 közlegénynyel együtt megsebesedett, ötszázan pedig halva maradtak, a palánkot végre hatalmunkba ejté. A szintén nagy veszteséget szenvedett törökök sietve vonulának vissza a belvárosba; de mintegy ötödfél százan még is fogságba jutottak. Eugen ezután ütegeit a palánkba vitetvén, a következő napokon oly hevesen lődözteté a belvárost, hogy a törökök annak megtarthatását nem remélvén, okt. 12-dikén az átadás iránt alkuba ereszkedtek. A másnap megkötött szerződés szerint, az őrség s a lakosok közől is, kiknek tetszék, vagyonukkal, poggyászukkal együtt, minek átszállítására ezer szekér állíttatott ki számukra, szabadon elköltözhettek Belgrádba. Fedezetül Eugen 500 lovast rendelt melléjök; míg azonban ezek s a szekerek visszatérnének, néhány előkelő törököt tuszul tartóztatott le magánál. Az átadás 16-án

Megvétele.

1716. ment végbe; s ekként Temesvár s vele együtt az egész tartomány a töröknek 164 évig tartott uralma alól valahára szintén megszabadúlt.

A hős Eugen ezen újabb dicső győzelmei után novemb. közepe felé Bécsbe ment, hogy ott személyesen fogadja hálás uralkodójának oly fényesen kiérdemlett köszönetét. Út közben, Győrött vette át, ünnepélyes egyházi szertartás közben, a drága kövekkel s gyöngyökkel kirakott kalapot s kardot, mikkel XI Kelemen pápa kivánta tanúsítani elismerését s feldiszíteni a kereszténység dicső hősét [1]).

A Temesvárral együtt visszavett tartomány kormányát Eugen herczeg, távozta előtt, gróf Mercy Kolosra bízta. Ha már az alkotmányos igazgatás helyre nem állíttatott s nem magyar ruháztatott fel a temesi gróf hajdani czímével s hatalmával, jobbat Mercynél alig lehetett volna választani ezen állomásra, melynek a fölött, hogy az elnéptelenedett, mocsáros vadonná vált tartományt szintén újból kell vala teremteni, még az is különös fontosságot kölcsönözött, hogy nagy részben innen kellett előkészíteni a háború folytatására a jövő évben szükségessé válandó eszközöket. A szintoly értelmes mint jóakaratú s fáradhatlan tábornok, ki e tartománynak utóbb is számos éven át folytatott s kivált anyagi tekintetben jótékony, áldásos igazgatásáért az ország hálájára tette magát érdemessé, jelenleg vett utasításai szerint is, mindenekelőtt azon erődök megvételére indult, melyek a Duna balpartján még török kézen maradtak. Ilyen még három vala, melyeket a törökök Temesvár eleste után önként nem ürítettek ki: Pancsova, Újpalánka és Orsova. A két első minden ellentállás nélkül feladta magát; de Orsova erélyes védelemre készüle; miért is a tábornok a beállott rosz időben erejét reá vesztegetni —, vagy ha megvenné is, távol-

---

[1]) Schmitt: Imper. Ottom. II, 425. kövv. Ferrari e. h. 103. kövv. Dumont, e. h. 110. V. ö. Arneth: Prinz Eugen II, 403. kövv. Hammer: IV, 149.

sága miatt a török alatt sivataggá lett földön megsegéllésben utóbb, ha megtámadtatnék, könnyen nem részesíthetvén, újabb esélynek kitenni nem akarta s alóla hamar elszálla. Nehogy mindazáltal az ország e szöglete az ellenségnek védetlenül maradjon kitéve, Mehádiát erősítteté meg s látá el őrséggel [1]). 1716.

A magyar menekültek mozgalmai.

Az osztrák-török háború Rákóczyt sem engedé teljes tétlenségben maradni, bár ő, mint fentebb elbeszéltük, ez időben a francezia udvarnál időzvén, XIV Lajos király halála óta a gros-boisi camalduliak remeteségébe visszavonúlva, egyedűl ajtatossági gyakorlatainak látszék élni. ‚Már 1715-ben előre látván, — úgymond önéletirásában — a török háborút, a Lengyelországban tartózkodó Pápai Jánost oda utasítottam, hogy élelemkereset ürügye alatt Oláhországba menvén, saját nevében figyelmeztetné reám az oláh fejedelmet, fejtegetvén neki, hogy a törökök fegyelmezett, rendes hadsereg nélkül soha sem fognak a németeknek ellentállhatni; rendes seregre pedig csak oly keresztény fejedelem közbenjártával tehetnének szert, ki más fejedelmekkel is barátságban lévén, azokat, kikre nézve az osztrák hatalom félelmes, képes lenne a törökkel szövetségre birni. Ilyetén szerepre, saját érdekénél fogva is az erdélyi fejedelem lenne a legalkalmasabb. Ügyekeznék tehát az oláh fejedelem magának a Portánál az által érdemet szerezni, hogy őt, Rákóczyt, Konstantinápolyban az említett czélra javaslatba hozza. Ha e terv tetszenék az oláh fejedelemnek, birja őt reá, hogy általa a Portához e végett követül küldessék. Ha pedig az ügy ennyire haladt, tudósítaná őt Pápai, hogy aztán ő, Rákóczy, a francezia udvar közbenjártával tényleges szerződés megkötésére indíthassa a törököt.‘

Pápai elment ugyan. vett utasítása szerint, Bukarestbe, de, miként Rákóczy, életirásában maga tudósít, egy egész

[1]) Schmitt: II, 427. Arneth 410.

1716. év alatt semmi lépést sem tett az oláh fejedelemnél, kit a némethez szítónak, Rákóczy ellen pedig ellenséges indulatúnak tapasztalt. „De, úgymond Rákóczy, e fejedelem 1716 vége felé elűzetvén, s Maurocordati Miklós, az egykori portai tolmács fia által, ki sok nyelveket értő, tudományos ember volt, helyettesíttetvén, Pápai az új fejedelmet, nem ugyan, utasításom szerint saját nevében, hanem szörnyű negélylyel, koholt megbízó levél mellett, mint az én követem fogadtatta magát a fejedelem által. Ez, a portai ügyekbe jól beavatva lévén, megtisztelve érzé magát a tudtom nélkül s akaratom ellen az én nevemben tett előadás által s haladék nélkül közlé azt a vezérrel, ki, a Porta szokása szerint, a szomszéd hotini basához utasítá a fejedelmet s meghagyá ennek, hogy a Lengyelországban lévő tábornokaimat hívná magához, az én közelebbi megjelenésemet is kilátásba helyezvén. Pápai tehát Horváth Ferenczczel, egykori portai követemmel Hotinba menvén, ott is nem csak az én nevemben, bár utasításom nélkül, folytatá működését, hanem Bercsényinek is azt írá, hogy általam küldetett a Portára követül, s ügyeimet mint ilyen jól végezvén, tanácsolja Bercsényinek, hogy a többi tábornokokkal együtt szintén menjen oda, magam is nem sokára ott leendvén. A Porta csakugyan íratott is levelet az oláh fejedelem által Bercsényinek, minek következtében ez Ebeczky Istvánt küldé Jassziba. Pápay e miatt gyanússá lett, mintha Bercsényi saját kezére akarna működni, Ebeczkyt tehát Hotinba magával vitte. A basa itt megmutatta neki a szultánnak hozzám intézett levelét, melyet azonban Ebeczky oly gőgösnek s minden biztosítás nélkülinek találta, hogy nem hihette, miképen én arra Törökországba menjek.

„Nem sokára megjelentek ott Bercsényi, Forgách és Csáky tábornokok is; Eszterházy már elébb ott volt, nagy reményekkel kecsegtetve magát. Bercsényi azonban zavarosnak látá az állapotot s ellenkezésbe jött Pápaival, ki a szultán levelével minden ovatosság nélkül hozzám akart utazni, mit

mégis szükségesnek lát vala, miután a franczia most békében volt a császárral. 1716.

„Míg ezek Hotinban történnek vala, Ali basa nagyvezér, a Száván átkelvén, Belgrádot kezdé ostromolni, hol azonban maga is elesett. Utódja, Chalil basa, lelkes, de a háborút nem kedvelő, mérsékelt, udvarias, jó tanácsot inkább venni, mint adni alkalmas férfiú, a hotini basától nyert tudósítások után Pápait és Horváth Ferenczet, ki törökül jól tudott, Belgrád melletti táborába magához hivatván, velök a hozzám intézendő meghívó levélről tanácskozott, melylyel aztán, miután az Adrinápolyban elkészült, Pápai hozzám útra eresztetett. Távozta után Bercsényi is meghívatott a Portára, s miután tanácsai egy hadsereg alkotása s a jövő évi háborúviselés iránt helyeseltettek, nem csekély pénzösszeg is tétetett rendelkezése alá. Mind ezek az én tudtom nélkül az én nevemben s oly módon intéztettek, hogy azokat én helyben nem hagyhattam. A többi tábornokok sem voltak egy értelemben, mert mindenik a maga módja szerint akart sereget gyűjteni s háborúskodni. S ekként burjánzott köztök a gyanúskodás, viszály s kölcsönös vádaskodás, mi bizonyára szomorú véget ért volna, ha isten engem akaratom ellenére nem vezet Törökországba.“

A magyar tábornokok közt azonban 1716 végén nagy lehangoltságot okozott Steinville tábornagy s erdélyi főkormányzónak az oláh fejedelem ellen végrehajtott merénye. Károly császárnak a törökön nyert két nagy győzedelme a dunai török tartományok keresztény lakosaiban is élénk reményeket költött a török járom alóli szabadulhatásuk iránt, melyeket az elébbi oláh fejedelem is nagy mértékben szítogatott. E miatt azonban fejedelmi székéből elűzetvén, mint említők, Maurocordati Miklós, Sándornak a karlóczai békeszerződéskor portai tolmácsnak fia tétetett oláh fejedelemmé. Az új hoszpodár, mióta észrevette, hogy a bojárok s a nép a császári fegyverek győzedelmét örömmel üdvezlik, oly kegyetlenséggel ügyekezett elnyomni a nép szabadulási vá-

1716. gyait, hogy Eugen herczeg nem kételkedék róla azt mondani, miképen ő bizonyára rosszabb a töröknél. Ő mindazon bojárokat s papokat, kiket a császár felé hajólni gyanított, Bukurestben szoros őrizet alá tétette, többeket közőlök ki is végeztetett. Néhánynak azonban sikerűlt Erdélybe menekűlnie, kik aztán könyörögve reménkedének Steinville előtt, szabadítaná meg hazájokat a zsarnoktól. A tábornagy, ki különben is utasításul vette volt Eugen herezegtől, hogy a töröknek Havasalföldön s Moldvában, mennyire lehet, ártani törekedjék, nem maradt süket a bojárok kérelmére. Dettin határszéli kapitányt egy csapat német gyaloggal, magyar és szerb lovassal útnak indítá, hogy magát Bukurestbe lopván, a hoszpodárt foglyul hozza Erdélybe. A csíny teljesen sikerűlt: az utált zsarnok mellett senki sem fogott fegyvert, s Dettin őt székvárosában meglepvén, bár váltig szabadkozék, s tetemes váltságdíjat igére magáért, foglyul hozá Szebenbe. A megszabadúlt bojárok s mások közől is sokan önként vándorlának ki Erdélybe. A fogoly testvére s utóda jó viszonyba ügyekezett lépni Steinville tábornagygyal, s tetemes sarczczal igérkezett megváltani a császáriak betörését a tartományba.

1717. Nem kedvezett ily jól a hadi szerencse egy más portyázó csapatnak, mely 1717 elején Moldvába tört; mert bár a jászvásári erődöt ez is hatalmába ejtette, de utóbb a reáütött tatároktól majdnem egészen levágatott. — Az őszön s télen át Horvátországban is történt némi szerencsés csatározás. Draskovics tábornok Novit, Diller ezredes pedig Sabáczot siker nélkül támadta meg ugyan; de a hős Petrás testvérek egyike, Miksa, bródi kormányzó, tetemes kárt okozott az ellenségnek, azt néhány váraiból kiugrasztván, s ezeket szétrontván [1]).

A török békeajánlata sikeretlen.

A lefolyt diadal- s dicsőségteljes hadjárat a következő évire nézve még nagyobb reményeket ébresztett a bécsi ud-

[1]) Schmitt e. h. Arneth: II, 411. Ferrari e. h. Lib. II, 105

varban; miért ez sem a Konstantinápolyba utazó angol követnek Wortley Montagunak [1]) az angol kormány részéről ajánlott közbenjárását, sem a fényes kapunak az általa letartóztatott osztrák követ, Fleischmann, útján tett egyenes 1717.

---

[1]) Nem lesz érdektelen, egynémit ide igtatnunk Lady Marie Wortley Montagu, Countess of Mar, a követ neje, Magyarországra vonatkozó úti jegyzeteiből. Megemlítvén, mennyire valótlanok valának azon rémképek, melyekkel őt a Magyarországon át teendő téli utazástól Bécsben ijesztgették, elbeszéli, miként érkeztek meg január 17-kén, 1717-ben, Győrött s mondja egyebek közt: „A temesvári püspök (ki még mindig Győrött lakik vala) eljött látogatásunkra, nagy udvariassággal és igen kér vala bennünket, hogy másnap nála ebédeljünk, mit, mivel el valánk tökélve, útunkat folytatni, el nem fogadhatánk; ő tehát több kosár gyümölcsöt, sokféle magyar bort, és egy épen lelőtt fiatal őzet küldött nekünk. Ő nagy hatalmú főpap ez országban, a régi Nádasdy családból való ... Igen udvarias, kellemes, jó kedvű öreg, magyar öltözetet visel, s tiszteletet gerjesztő ősz szakála egészen övéig ér le“... Győrtől Budáig tetszék neki a szép rónaság, „mely azonban, úgymond, legnagyobb részben parlag és néptelen, el lévén pusztítva a hosszú török és belháborúk által ... Valóban semmi sem lehet szomorúbb, mint, Magyarországon keresztül utazván, s visszagondolván az ország egykori virágzó állapotára, látni a föld oly szép darabját majdnem egészen elnéptelenítve ... Buda egykoron székhelye volt a magyar királyoknak, a kiknek palotája a kor leggyönyörübb épületei közé tartozott; de most egészen el van rombolva, a város egy része sem lévén az utósó ostrom óta helyreállítva, kivévén a bástyákat s a kastélyt, melyben Ragul, a hadi kormányzó lakik“. Leirván ezután Buda fekvését s történetét, folytatja, hogy 23-dikán indultak tovább Adonyon s Földváron keresztül. „Mind a kettő nevezetes város volt a törökök kezében; de most egészen romban fekszenek .... Az ország ezen része nagyon erdős és kevéssé látogattatik. Alig hihető, mily tömérdek számát láttuk a szárnyas vadnak ... 25-kén Mohácsra érkeztünk, s megnéztük a mellette lévő mezőt, hol Lajos, az ország fiatal királya seregét, s életét elvesztette .... Nem akarom megnevezni mind azon kis falukat, melyekről semmi érdekest sem mondhatnék; de mindenütt meleg kályhát találtam s nagy bőségét főkép a vadkan s más vad húsnak, kivált a szárnyasokénak. Azon kevés számú nép, mely Magyarországot lakja, elég könnyen él: pénze nincs; de az erdők és mezők bőségben nyújtanak neki élelmet. Meg volt nekik parancsolva, hogy minden szükséglettel, sőt lóval is, a

1717. békeajánlatait nem fogadta el. Egyébiránt is a diván békeajánlata még korán sem oly hangú vala, hogy azt Bécsben, a nyert diadalok után s az Eugen lángeszébe és szerencséjébe vetett bizodalom s a jövőre is ápolt remények mellett figyelembe vehették volna. Válaszul tehát azt nyerte a porta, hogy ha ajánlatai őszinték s elégtételre hajlandó, mindenekelőtt szükség, hogy a császári követet szabadságba helyezze s Bécsbe ereszsze, hogy ott a szultán szándokait szóval adhassa elő; mert már a követ letartóztatása is nagy sérelmére van a császárnak. A porta ezután csakugyan szabadon ereszté a követet; de általa, valamint utóbb az angol követ Wortley Montagu által is, még mindig Temesvár visszaadását kivánta elfogadtatni a béke feltételéül. „Az ügyek, istennek hála, nincsenek oly rosz állapotban, hogy ilyféle feltételt el

---

hányat csak kivánunk, ingyen lássanak el bennünket; de Wortley úr nem akarta e parancs igénybevételével nyomni a szegény falusi népet s mindig kifizette nekik teljes árát mindennek, a mire szükségünk volt. E váratlan nagylelküség, mihez vajmi keveset vannak szokva, annyira meglepte őket, hogy távozásunkkor mindig erővel toltak reánk vagy egy tuczat kövér fáczánt, vagy más oly nemüt, ajándokul. Öltözetük nagyon primitiv, állván csupán egyszerü juhbőrből és hasonló anyagból készült süvegből és csizmákból“ . . . Leirván utóbb Eszéket, mely, úgymond, a török alatt gazdag s népes vala és kiterjedt kereskedést üzött, most azonban romokban fekszik, — 28-kán átmegy Bokorvárra (így nevezi Vukovárt). „Ez egy terjedelmes rácz város . . . Ott N. ezredes fogadott bennünket, a ki sehogy sem engedte, hogy máshova szálljunk, mint az ő lakásába, hol nejét, egy igen kellemes magyar asszonyságot, leányát és unokaleányát, két gyönyörü fiatal hölgyet, találtam . . . A magyar asszonyok sokkal szebbek, mint az osztrákok; valamennyi bécsi szépség ezen országból való. Közönségesen igen fehérek és szép termetüek; . . . öltözetük igen jól illik rájok. Az ezredesné nyuszttal béllelt és prémezett vörös bársony felső öltönyt viselt, mely feszesen álla testéhez s egészen lábáig nyult le; az újjak szinte szorosan simulnak karjaira. Mellénye, elől két sor kicsiny aranyból, gyöngyből vagy gyémántból készült gombokkal van begombolva. Fövegök nyuszt vagy más finom szőrméből van, melyről arany bojt lóg le az egyik oldalon. Szépen megvendégeltek; társalgásukat udvariasnak és kellemesnek találtam. Egy darabig még el is kisértek bennünket“. stb.

kellene fogadni" írá Eugen herczeg a császárnak, midőn az a követ sürgönyét Bécsbe felküldötte [1]). 1717.

Eugen e levelet Pancsováról, jun. 15-kén írá Károlynak: midőn hadai épen átkelőben valának a Dunán; mert ez évben Nándorfehérvárnak, a szent harcz előházának megvétele lőn kitűzve a hadjárat czéljául. A tél és tavasz folytában mindeneket a legnagyobb erélylyel készített elő a gondos fővezér, hogy a nagy czélt elérhesse. A határszélek közelében több belyt nagy élelmi s táborszeri raktárakat, a Dunán az eddiginél erősebb hajóhadat készíttete; a Magyarországban telelt hadakat, még számos ezredekkel, melyek részben a német fejedelmektől fogadtattak zsoldba, szaporította meg. Nehogy gedig Bercsényi, Csáky, Forgách vagy Eszterházy Antal, kik, mint hirlék, a kibujdosottakkal Lengyelországból betörni szándékoznak, az országban zavart támaszthassanak: egyrészről Virmont altábornagyhoz a Lengyelországban lévő osztrák követhez, utasítás küldetett, követne el mindent, hogy a zavargók ott segedelemre ne találjanak; másrészről Károlyi Sándor altábornagy parancsot vett, hogy a tiszai megyékben Nógrádtól Erdélyig ügyeljen fel a belbékere, s e végett minden megye által egy-egy fegyveres csapatot állíttasson lábra; Bagosy László tábornokot néhány száz gyaloggal s a megyék hadi népével a Lengyelországból bevezető szorosokba rendelje, az útakat ott éltorlaszoltassa; szóval, minden betörést lehetetlenné tegyen.

Ezen ovatosság a császáriak részéről nem is volt felesleges azon hirek után, melyek Magyarország hangulatáról s a menekűlt bujdosókról Bécsbe hatottak. E hírek szerint a felvidéki protestans lakosság gyanús gyülekezeteket tartott volna [2]); Rákóczyt pedig a hollandi hirlapok már Törökország felé utaztatták [3]). Bár azonban e hírek alaptalanok

[1]) Arneth: II, 415. kövv. 423. köv.

[2]) A Kancell. levéltárában lévő több okmány.

[3]) „Quoique la Gazette de Hollande, pendent tout l'hyver me

1717. voltak, mindazáltal a menekült magyarok sem maradtak tétlenségben.

Említők, miképen Bercsényi s a többi magyar tábornokok, az oláh fejedelemtől meghivatván, már a dunai tartományokban időzének; Pápai pedig a szultántól meghívó levelet is eszközle ki Rákóczy számára s azzal a mult év végén valóban meg is indult Marseillebe, ezt levél által is tudatván megindulta előtt a fejedelemmel. Rákóczy, e levelet vévén, mivel Pápainak a törökökkel kötött előleges egyezkedését nem helyeselte, azonnal válaszolá neki, hogy eljárását helyben nem hagyhatja; s őt Horváth Ferenczczel együtt oly szerződés megkötésére utasítá s hatalmazta fel, mely szerint a török magát kötelezné, hogy neki, Rákóczynak, bizonyos összeget biztosít, melyen a sereget ő maga fogadhatná s a háborút a török seregtől függetlenül viselhetné a németek ellen; hogy továbbá a háború alatt elfoglalandó magyar jogú várakra s vidékekre a török semmi igényt nem tartand, Erdély s Magyarország jogait pedig semmi módon nem csorbítandja. Ily szerződés nélkül, úgymond, egy lépést sem tesz Francziaországból. Írt, sőt a franczia udvar által is íratott a Konstantinápolyban lévő franczia követnek is, gátolná meg a török követnek, ki Pápai tudósítása szerint érette küldetni határoztatott, megindítását, mielőtt ama szerződés megköttetnék.

Pápai azonban nem vette kezéhez a fejedelem levelét s 1717 tavaszán Párisba érkezett. „Csodálkoztam inkább mint örültem — mondja önéletirásában Rákóczy — midőn a szultánnak ezüst tokba rejtett arany pecsétes s aranyos betűkkel írt levelét előmutatta, minőt ama fejedelem csak a hatalma-

faisait voyager et vaguer les meeres, je n'ay jamais joui d'une vie plus douce et plus tranquille, que depuis je tache de faire ma cour au Roy des Rois dans cette solitude, dont les charmes ont faite evanuir la vaine curiosité de scavoir ce qui se passe dans le monde". Irja maga Rákóczy Grosboisból 1716-ki aug. 18-kán Gualterio bíbornokhoz. Magy. Történelmi Emlékek. Okmányok V, 287. köv.

sabb királyoknak szokott írni, s minővel az én elődeim közől egyet sem tisztelt meg . . . . Pápai, mondja tovább, kivel a remeteség melletti erdőben többször találkoztam — elmondá a kajmakámnak, ki a szultán veje s első minisztere, nagy igéreteit, melyeket a szultán nevében tett: miképen ez hajlandó Magyarország minden jogait és szabadságait helyreállítani, a lugosi, karansebesi és temesi bánságokat, sőt Havasalföldet is az országhoz visszakapcsolni; a háború viselésére két millió ötszázezer tallért rendelkezésemre bocsátani, melylyel egy rendes hadat alkothassak; miképen továbbá, a háború főleg az én tanácsaim szerint fog intéztetni, a béke pedig meg nem köttetik, mielőtt Erdély nekem visszaadatnék, Magyarország szabadságai pedig helyreállíttatnának. Mind ez átalános szavakban meg volt írva a szultán levelében is, melyhez latin fordítás is volt kapcsolva . . . Itt tehát az idő, mondá Pápai, gyorsan felhasználni az alkalmat a haza javára. Az egész miniszterium egy értelemmel kivánja megérkeztemet, s az egész török nemzet, maga a szultán is reményt helyeznek személyemben; szükség, hogy e bizodalmat gyors megjelenésem által még növeljem s felhasználjam az időt, mely, akár legyőzetik, akár diadalmaskodik a jövő nyáron a török, minden esetre nagy változásnak lesz alája vetve, ha késedelmeskedem. A török ily igéreteket még nem tett soha keresztény fejedelemnek; s ha ajánlatait megvetem, haragjában vagy elpusztíttathatja tatárjai által Magyarországot, vagy tábornokaim valamelyikét helyezheti az ügyek élére s az erdélyi fejedelemségbe. 1717.

Rákóczy e hírekkel nagyszombat napján kereste fel az Orleansi herczeget, XV Lajos kiskorúsága alatt az ország regensét. „Ez hasznosnak állítá ugyan Francziaországra nézve a háború folytatását; de még sem tanácslá, hogy személyemet annyi veszélynek tegyem ki, kivált mintán még az igéretek is bizonytalanok. Figyelmeztetett a svéd király sorsára, s tudni állítá, hogy a török békét sürget a császárnál; várnám meg tehát a közelgő nyár végét. De én, úgymond,

1717. azt válaszolám, hogy esküdt kötelességem, fejedelemségemet s híveimet saját életem veszedelmével is védenem. Maga a gondviselés nyujtja az alkalmat, hogy Magyarországot a törökök pusztításaitól megóvjam. Személyemet a veszélyektől megvédeni a gondviselés dolga".

„Ön philozof, mondá a herczeg, csodálom elhatározását." Barátsága tehát nem akar sem abban megerősíteni, sem arról lebeszélni, s csak arról biztosít, hogy őszintén segíteni fog, a miben javamra lehet. — Néhány nap múlva Bercsényi gróf levelét vettem, melyben tudósíta, hogy Pápai távozta után a Portára hivatván, a franczia követtel együtt rosszalá a Porta elhamarkodását, s jobban sikerülendőnek állítá az ügyet, ha a szerződés megjelenésem előtt forma szerint megköttetik. De a vezér és a kajmakám meghagyta neki, hogy azon igéreteket, melyek a szultán nevében Pápainak tétettek, ő is ismételje s megérkezésemet sürgesse".

Rákóczy e levél által elhatározásában megerősítve, Pápai által ezt a Portának is megizente, tudtára adván egyszersmind, hogy mielőtt útnak indulna, hasznosnak látja, némely fejedelmek barátságát is biztosítani ez ügyekre nézve. Értesűlvén ugyanis az Orleansi herczeg által, hogy Péter czár Hágába utazott s Francziaországot is meglátogatni szándékozik, eltökélte magát, hogy annak megérkezését bevárja. „A királyi paloták látogatása alkalmával, mond Rákóczy — vele aztán gyakran találkozván, szándékomat, melyet vele közlék, ő is veszélyesnek látta s arról irántam való jó akarata szerint lebeszélni ügyekezett; egyébiránt mindazáltal megigérte, hogy a török béke megszerzésében a közbenjárást, ha arra megkéretik elvállalja."

Midőn a czár junius elején Párist oda hagyta, már a török követ is, ki Rákóczyért küldetett volt, megérkezett Toulonban. Az orleansi herczeg s regens, ki Ausztriával ekkor békében élt, ennek semmiféle gyanúra nem akarván okot szolgáltatni, nem szívesen látta volna a török követnek Párisba jöttét. Rákóczy tehát Pápai által megizené neki,

hogy ott Toulonban várakozzék reá, míg útra kelhet. Épen okkor kezd vala híre szárnyalni, hogy Spanyolország Nápolyt visszafoglalni szándékozván, szinte háborút akar izenni a császárnak. E hír valóságát megtudni felette érdeklé Rákóczyt, mert annak nagy befolyása lehetett a török háborúra. Jobbára ezen ügy tehát egész augusztus közepéig viszszatartá őt Párisban, midőn aztán a hír csakugyan megvalósúlván, párisi barátjaitól végbucsút vett s Marseillebe utazott. 1717.

A háború ekkoron már javában folyt Magyarország határain. A sereg, melyet Eugen junius közepén Pancsovánál a Dunán átszállított, 61 gyalog zászlóaljból és 176 lovas századból áll vala; emezek ismét Pálfy János, amazok Heister tábornagyok vezérlete alá lévén helyezve. Ezeket utóbb még több, mind gyalog mind lovas hadak követték a főtáborba. Az egyes osztályok s dandárok vezérei ugyanazok voltak, kik a múlt évben Pétervárad és Temesvár alatt munkáltak közre a győzedelmek kivívásában: Sándor würtembergi herczeg, Stahremberg Miksa, Bevern herczeg, Mercy, Regal, Harrach, Ebergényi, Nádasdy, Montecuccoli, Martigny, stb. tábornokok. De ezekhez most több ifjú kül fejedelmek s urak is csatlakoztak, kiket a hírvágy hozott a világhirű vezér hadi iskolájába; köztök volt a lengyel Szobięszky, Bécs egykori megsegitőjének unokája, Emanuel, V. János portugali király öcscse, Károly-Albert és Ferdinánd bajor és számos más német és franczia fejedelmek és herczegek. Az ez évi hadjárat.

Junius 18-dikán Nándorfehérvár fekvését s a vidéket szemlére vévén, Eugen maga tűzte ki a táborhelyet, s azonnal nagy erélylyel kezd vala munkáltatni a sánczokon, melyekkel táborát nemcsak a vár felől, hanem s még inkább háta mögött megerősíttetni akarta, nem kételkedvén, hogy a török egész fegyverhatalmát síkra állítandja ezen első rangú Nándorfehérvár ostroma.

---

[1]) Károlyi Sándor önéletirása.

1717. várának megsegítésére. A tábor egyik szárnyával a Dunára, másikkal a Szávára támaszkodék, s mind a két folyamon keresztűl hidak által tétetott kapcsolatba a magyar földdel. A hajóhad, melyben a kisebb sajkák mellett kilencz nagyobb 46 ágyús hajó létezett, a dunai hid két oldalán állíttatott fel, hogy azt mind a Belgrád mellett lévő török naszádok, mind az alulról a várbeliek segélyére jöhető ellenséges hajók ellen megvédjék. És ekként a vár mind a szárazi, mind a vizi oldalról teljesen el lőn zárva; mert mi alatt a vár körül a tábor sánczai ásatnak vala, a törököt Eugen Zimonyból is kiűzette, s a hidfőknél, mind a Duna mind a Száva balpartján, egy-egy erődöt készíttete, s azokba is elég katonát helyeze az onnan megkisérthető támadás visszaverésére. Szóval, mindenoket oly gondosan intéz vala, hogy a győzedelemben senki sem kételkedék, bár a várat a vitéz Musztafa basa alatt mintegy 30 ezer őr s 600 ágyú védelmezé, Chalil nagyvezér pedig egy rémséges tábort vont össze Nisszánál, hogy avval a vár segedelmére jőjön.

Még nem készültek el a tábor sánczai s az ágyútelepek, midőn jul. 13-dikán egy iszonyú vihar mind a dunai mind a szávai hidat elszakasztá s több hajót elsülyeszte. A törökök e szerencsétlenség hatására számítván, azonnal egy erős dandárt szállítának át a Száván, hogy annak hidmaradványait végkép elrontsák; de a hidfő sánczaiban lévő őrségtől, mely a táborból is megsegíttetett, vitézül visszaűzettek. A töröknek azon kitörésöknél sem volt több szerencséjök, melyet jul. 17-kén kisérlének meg a dunai hid körül lévő, még bevégezetlen sánczmunkák ellen. Az ott fekvő császáriak, eleinte megzavarodván, visszahuzódtak ugyan; de a rögtön segedelmökre érkezett lovasságtól gyámolítva, csakhamar ismét rendbe sorakoztak, s a támadókat jelentékeny veszteséggel visszakergették.

Néhány nap mulva ezután nemcsak a megszakgatott hidak helyreállítva, hanem a földmunkák s az ágyútelepek is teljesen bevégezve lévén, Eugen minden oldalról oly

rémítő ágyúzást kezdetett a vár ellen, hogy annak, kivált a vizre néző gyöngébb oldalán rövid idő alatt nagy rések nyiltak, házai, utczái romba dűltek vagy elégtek. Az őrség az első napokban élénken viszonzá a tüzet; ágyútelepei azonban a mieink jól irányzott tüzétől mindinkább elnémíttattak. De ekkoron már a segély is közelge számukra. Chalil nagyvezér 200 ezernyi seregével julius végső napjaiban megérkezett s Eugen sánczai mögött egy ágyúlövésnyire szállott táborba. A török, mihelyt megtelepedett s táborát szinte megerősítette, hevesen kezdé lövetni a császári tábort, úgyhogy az ostromlók mintegy ostromlottakká váltak. 1717.

Még komolyabb veszély fenyegeté a mieinket azon esetben, ha a nagyvezérnek valamely módon sikerűlne a várbeliekkel szót váltania, s ellenök mind a két oldalról egyszerre intézni támadását. Hogy ezt Chalil basa mindenkép ügyekezni fog megkisérteni, kétsége nem lehetett Eugennek, ha meggondolá, hogy az ellenség ily roppant tábort már az eleségszerzés nehézsége miatt sem hagyat sokáig tétlenül, egyedül zárlatra szorítkozva: ő tehát elhatározá mennél elébb megelőzni a török támadását. A számítás helyessége nemsokára kiderűlt. Midőn Temesvár a múlt évben kapuit a győzőnek megnyitotta, a kivonuló török őrség azon kuruczoknak is szabad elköltözést kötött volt ki, kik a szatmári békekötés után, hódolni bármi okból nem akarván, Temesvárra vonúltak s török szolgálatba álltak. Ezek egyike, Vékony János — miként Károlyi Sándor tudósít — biztosítá Pálfy Jánost, „hogy most elmegyen ugyan a törökkel, de a jövő esztendőbeli hadjáratkor micsoda készülettel és erővel fog a vezér megindulni, ő herczegségének szolgálatjára, jó tudósítással fog megjelenni". És épen Vékony János volt az, kit a nagyvezér most levéllel külde a várba, hírül vinni Musztafa basának a maga szándokait. Vékony, múlt évi igérete szerint, a levelet egyenesen Pálfyhoz vitte, és szóval is hasznos tudósítást hozott a török tábor ügyeiről. Eugen e körülményekről értesíttetvén, a kuruczot a levéllel

1717. együtt menni engedé, a hova küldetett, meghagyatván neki hogy a várbeliek válaszával térjen vissza; mit aztán Vékony nem is mulaszta el teljesíteni [1]).

Ütközet a nagyvezérrel.

A török szándokairól Eugen ekkép értesülve lévén, aug. 15-kén tábornokai főbbjeit hadi tanácsba gyüjté, hol a török tábor megtámadása más napra elhatároztatván, az ütközetre minden intézkedések megtétettek. Browne altábornagy nyolcz gyalog zászlóaljjal, Viárd altábornagy hét lovas ezreddel a víárkokhoz rendeltetett, hogy azokat a várbeliek netalán megkisérlendő kitörése ellen védelmezzék. Négy zászlóalj a sánczok őrizetére hagyatott. A többi összes haderő parancsot vőn, éjfél tájban csöndesen kivonúlni a táborból s a meghatározott csatarendbe helyezkedni. A gyalogság a közepén Sándor würtembergi herczeg, a lovasság a két szárnyon Pálfy parancsai alatt álla; az egyes osztályokat Sándor herczeg alatt, Stahremberg, Harrach és Bevern herczeg —, Pálfy alatt a jobb szárnyon Ebergényi, Battée és Mercy, a balon Montecuccoli, Nádasdy és Martigny vezényelték. Seckendorf altábornagy 15 zászlóaljjal a harczrendek mögött tartalékul maradt. Camus, a tüzérség parancsnoka, rendeletet vőn, hogy a város ellen szünet nélkül a leghevesebb tüzelést folytassa.

Midőn a sereg pár órával hajnal előtt az ellenség tábora felé megindult, sürű köd száll vala a vidékre, mely a mieink mozdulatait elfödte ugyan az ellenség szemei elől, de egyszersmind a mozdulat rendszerességét is gátolta. Pálfy tábornagy, ki a jobb szárnyon első harczvonalával közelíté meg legelőbb az ellenséget, a sürű ködben váratlanúl egy sánczra bukkant, melyet a Száva felé azon éjjel hánytak fel a törökök. Az ott állomásozó jancsárok a mieinket észrevévén, az egész tábort fellármázták, minek következtében az

[1]) Vékony aztán a török elleni harczban is résztvett és meg is sebesült. Szolgálatai jutalmául utóbb kapitányi rangra emeltetvén, Károlyi Sándor mellé küldetett. — Károlyi önéletirása.

szinte fegyvert ragadt. Ez alatt Pálfy az árkokon áthatolván, 1717.
kemény harczot kezd a mind sűrűbb tömegekben összecsődülő ellenséggel; majd a második harczvonal által is megsegíttetvén, a törököt e szárnyon, egy véres viadal után, futásra kényszeríti. Ugyanazon időben Stahremberg a közép jobbján lévő gyalogságot is az ellenség sánczainak ostromára vezeti, s azokat makacs ellentállás után megveszi, az ágyúkat elfoglalja, védőit levágja vagy megszalasztja. Kissé beljebb azonban újabb ellentállásra sorakozának a törökök; de homlokban gyalogságunk, oldalt lovasságunk által vágatva, nyomatva, most sem birják kiállani a harczot, s túlnyomó számuk daczára futásban keresnek menekülést.

E közben balszárnyunkon is megkezdődék a harcz. Gyalogságunk, a tábor árkáig nyomulván, azt hevesen víni kezdi s egy öldöklő viadal után hatalmába ejti. Csak a középpontunkkal szemközt álló török csapatok maradtak még megtámadatlanul; mert a sűrű ködben, mely tíz lépésnyire sem engede látni, harczvonalunk itt megszakadt, s mivel jobb szárnyunk nagyon a Száva felé fordult, a középpontban nagy hézag támadt. A törökök itt ellentállásra nem találván, sánczaikból mind nagyobb tömegekben s mind előbbre nyomulának a hézagba, a nélkül, hogy a nagy előnyt, melybe a véletlen által jutottak, a sűrű köd miatt észrevették s felhasználták volna.

Nyolcz óra volt, midőn a keletkező szellő a ködöt elszéleszté, s Eugénnek, ki a balszárnyon egy magaslatról lesé az ütközet fejleményét, végre látni engedé a rémítő veszélyt, mely onnan eredt, hogy a középponton támadt hézagba az ellenség nagy tömegei ékelték be magukat, s előnyös helyzetöket most, a köd oszoltával, ők is erélyesen felhasználni kezdék. Ő tehát azonnal a balszárny gyalogságának második harczsorához vágtat s avval saját vezénylete alatt rohan az ellenségre. Majd a würtembergi herczeg is a veszélyes pont felé fordul. De a törökök sem hajlandók egy könnyen feladni előnyüket s a császáriak ismételt rohanásait vitézűl felfogva,

1717 eredménytelenné teszik. A harcz itt mind a két részről nagy megátalkodottsággal hosszasan foly vala, mígnem Eugen a sánczok őrizetére hagyott Viard lovasságát is előparancsolja, s az ellenséget általa oldalba fogatja. Ez végre engedni kénytelen, sánczai közé vonúl vissza, s ágyútelepei mögött sorakozik végső ellentállásra. De most már itt sem képes visszatartóztatni győzedelmes vitézeinket, kik szuronyszegezve rohannak a köztök egész barázdákat nyitó ütegekre, azokat hatalmokba ejtik, s az ellenséget ezen utósó állásából is kivetik. Egy órával a köd eloszlása után, kilencz óra tájban, az ellenség az egész harczvonal hosszában legyőzetve, nagy sietséggel hagyá el táborát; azontúl pedig rendetlen futásban keresett menekvést. De az utána eredt huszárság, s a minden oldalról feltámadt szerb népség, a futamlók közől is sokakat levágott.

Eugen a dicső győzedelem után a török tábor előtti magaslatokra állítá fel hadait, s nehogy a tábor felprédálása alatt támadható rendetlenségben a bár megfutott, de nagy száma miatt meg nem vethető ellenség ösztönt nyerjen a visszatérésre, minden zászlóaljból csak bizonyos számú vitézt szabadíta fel, hogy a maguk és társaik számára zsákmányt hozzanak az ellenség táborából. A zsákmány tömérdek vala. Egyebek közt mintegy 200 ágyú, 50 zászló, 9 lófark, 3000 mindenfélével terhelt szekér s a marhának oly nagy sokasága találtatott a táborban, hogy egy forinton három tevét is lehetett venni. Az ütközet s üldözés alatt elesett törökök számát 20—22 ezerre teszik. A mi veszteségünk, tekintve a harczoló tömegek s a győzedelem nagyságát, aránylag csekély, 1500 halottból s 3500 sebesültből állott. Amazok közt ismét egy Pálfy, a tábornagy legidősb fia, esett áldozatúl.

Nándorfehérvár capitulál.

A várbeliek a sürű köd s az ellenök intézett rendkivüli heves tüzelés miatt csak ennek szüntével láták a szomorú valóságot, mely őket a megsegélés minden reményétől megfosztotta. A roppant tábor veresége annyira lehangolta őket, hogy már a következő napon kitűzték a fehér zászlót, s két

tisztet küldtek táborunkba a feladási szerződvény megkötésére. E szerint az őrség s lakosság minden vagyonával szabadon kiköltözhetett; a hadi szerek azonban s a hajók a győztesek birtokában maradtak. Aug. 22-én Nándorfehérvárban nem létezett többé török. A tudósításban, melyet Eugen aug. 25-kén a császárhoz küldött, egesz seregének vitézségét magasztalván, különösen Pálfy János tábornagyot, Sándor würtembergi herczeget, Veterani altábornagyot, s az utóbb még nagyobb hírre jutott Khevenhüller ezredest ajánlá a császár kegyelmeibe[1]). 1717.

Míg az Al-Dunánál ezek történnek vala, Károlyi Sándor, kire az ország belbékéjének fentartása bízatott, kémei által már julius vége óta több ízben hírét vette, hogy a tatárok betörni készűlnek. Ő erről mind Eugen herczeget, mind a főhadi tanácsot azonnal értesíté, kérvén őket, engednék meg, hogy a megyékben külön-külön felállított katonaságot egy hadtestbe egyesíthesse. De az engedelem erre megtagadtatott, hihetőleg, mivel híre futott, hogy Eszterházy Antal s más bujdosók is a tatárokkal jőnek, s Bécsben attól félnek vala, netalán az egyesítendő nemzeti sereg is hozzájok csatlakozzék. De valamint a bujdosók betöréséről szárnyaló hír meg nem valósult, úgy attól, ha megtörtént volna, sem lehetett alaposan tartani, hogy az országban maguknak nagyobb pártot szerezzenek. Károlyi ekként jelentékenyebb erővel nem rendelkezhetvén, gondját csak arra fordítá, hogy a határszéli szorosokat eltorlaszoltassa s a betörést, mennyire lehet, megnehezítse. A tatárok betörése.

A tatárok, mintegy 25 ezren, csakugyan betörtek Beszterecze felől Erdélybe, s a borgói sánczokban lévő német századot levágván, dúlva, rabolva haladtak Szamosújvárig. Innen egy részök a rabbá tett néppel és zsákmánynyal, hogy azt Moldvába szállítsa, visszavonúlt Beszterecze felé; más

---

[1]) Schmitt: Imper. Ottom. 438. Ferrari: De bello Pannon. 117, kövv. Arneth: II. 424. kövv.

1717. részök pedig, a khán fiának vezérlete alatt, Deés felé Belső-Szolnok és Kővár megyéken keresztül Nagy-Bányának fordula, hova épen akkor érkeznek vala meg, Szent-Bertalan napján, midőn Károlyi Sándor Nagy-Károlyban a nándorfehérvári győzedelmet örömlövésekkel üdvözlé s „Te Deumot“ tarta. Ereje az ellentállásra nem lévén, a Tiszához sietett, hogy a hajdúkat s jászokat fegyverre szólítsa. Ez alatt a tatárok Szatmár mellett elhaladván, a Szamosközt, utóbb Ugocsa megyét rabolták, hol felette sok kárt tőnek.

Eugen a betörésről értesűlvén, Viárdot két ezreddel haladék nélkül Erdélybe, Martignyt pedig négy ezreddel, Pancsován, Aradon keresztül a Felső-Tiszához indítá. De mielőtt ezek megérkeztek, Bagosy László egy éjen, alig száz emberrel táborukra ütvén, három ezer rabnál többet megszabadított, s oly zavart okozott a támadó hadat nagyobbnak vélt tatárokban, hogy azok rögtön nyakrafőre Mármaros felé fordulának. Majd Károlyi is utánok eredt az összegyűjtött tiszavidéki nemességgel s a jászokkal. De az alatt az összecsoportosult nagy-bányai, felső-bányai s mármarosi nép, a megeredt esőtől elázott tatárokat egy szoros völgyben megtámadván, megverte, sok keresztény rabot megszabadított s mintegy 9000 lovat nyert el tőlök. Károlyinak megérkezett előhada őket ezután Mármarosból is szerencsésen kikergette [1]).

Salzer altábornagy s nagyváradi parancsnok, és Kuckländer ezredes, huszti várnagy, amaz aug. 30-dikán, emez sept. 3-dikán Eugenhez írt leveleikben élesen vádolják vala Károlyi Sándort, hogy bár reábízatott a felvidék védelme, ő e helyett csak a maga biztosságáról gondoskodik, s tétlenűl nézi, miként égeti, dúlja, rombolja az ellenség a mezővárosokat, falvakat, templomokat, miként hurczolja rabságra a nép ezreit. De e vád alaptalansága eléggé kiderűl abból,

---

[1]) Károlyi Sándor önéletirása, és ugyanannak „Relatiója“. Századok: I, 57. kövv.

1717.

hogy Károlyi minden sürgetései daczára sem nyerhetett engedelmet arra, hogy az egyes megyékben felállított csapatokat összevonhassa; a körülötte lévő, alig száz főnyi huszár csapattal pedig csak nem állíthatta meg a több ezernyi ellenséget. A német parancsnokok, kik ellene ama vádakat emelték, vagy e körülményről nem valának értesűlve; vagy az irígység s gyűlölség szóla belőlök az altábornagyi rangját nem a császári seregben, hanem még a kuruczok élén nyert s még is elejökbe tett hazafi ellen. Hogy Károlyi e nehéz körülmények közt nem saját személyének, hanem hazájának megmentésében fáradott, s tett annyit, mennyit csak lehetett, nyilván kitűnik Eugennek, kit e tekintetben részrehajlás vádja bizonyára nem érhet, septemb. 16-dikán Zimonyból kelt leveleiből, melyekben őt az ellenség visszaűzésére tett intézkedéseiért, a veszélyes körülmények közt tanúsított hűségeért s buzgalmáért a leghizelgőbb dicséretekkel halmozza el; s a szót tettel is követvén, neki, eddigelő csak a czímet viselőnek, ezóta altábornagyi díját is kijáratta [1]).

A harcz Horvátországban szerencsétlen.

Mennél fényesebb volt a nándorfehérvári győzedelem, annál inkább boszonthatá a dicső vezért az, hogy Horvátországban a császári fegyverek némi csorbát szenvedtek. Petrás Miksa tábornok s bródi parancsnok, a főtáborból némi segélyt nyervén, Zwornik ostromát kisérlé meg; mi azonban a derék tábornok megsebesűltének következtében sükeretlen maradt. Szerencsétlenebbek voltak még Draskovich János és Königsegg tábornokok Novinál. A helyett, hogy e várat megvették volna, alóla visszanyomattak, s hazatértökben még egyszer megtámadtatván, majdnem egész dandárukat elvesztették; Draskovich maga is bajosan menekült meg Kosztainicza falai mögé. A vereség miatt Eugen nemcsak a két vezénylő tábornokot, hanem a határszélek főparancsno-

[1]) Károlyi Sándor önéletirása. Schmitt: Imper. Ottom. II. 444. Arneth: II, 439. kövv. ki azonban szokása szerint itt is, mint minden más alkalommal, elárulja gyülöletét a magyar ellen.

1717. kát Heister Hannibal altábornagyot is okolta, kit is aztán alkalmasabb egyéniséggel kivánt pótoltatni [1]).

Az Aldunánál sikeres. Szerencsésebbek valának az Al-Dunánál Eszterházy József és Splényi tábornokok. Amaz feladatul nyerte Eugentől, hogy Újpalánkát, melyet a törökök megszállani szándékoztak, védje meg; egyszersmind pedig kémlelje ki, mi szándéka van amaz ellenséges hadtestnek, mely a nándorfehérvári ütközet után a futamlókból a tájon összegyűjtetett. Eszterházy hat század válogatott huszárral s egy század szerbbel indult meg. Az ellenséget megközelítvén, bár azt a maga csapatánál többszörösen számosabbnak látá, bátran megtámadta, s megfutamítván, tiz ágyúját s minden pogygyászát elnyerte. Hasonló győzedelmet vívott ki Splényi egy más török hadon, mely Orsova felől tört be a temesi bánságba; miután pedig azt kiűzte, csak 1500-ra menő dandárával Orsovát is megszállotta. Az őrség, mely a mult évben oly erélyesen áll vala ellent Mercynek, most a belgrádi vereség benyomása alatt, alig pillantá meg a magyar hadat, azonnal hajókra rakodott s a várat ellentállás nélkül engedte át Splényinek [2]).

Külviszonyok. Az örömet, melyet a nándorfehérvári fényes diadal ébresztett, a külviszonyok tekintetében némi aggályok zavarták a bécsi udvarnál. Francziaország ugyan, Ausztriának ezen örökös ellensége, mióta XIV Lajos halálával az orleansi herczeg, mint regens, kezeibe jutott a kormány, hagyományos politikáját megváltoztatva, mindinkább közeledék a császárhoz; de annál ellenségesebb érzelmeket táplál vala magában ellene V Fülep spanyol király. Midőn a felek, melyek a spanyol örökösödési háborúban egymás ellenében álltak vala, egymással részint az utrechti, részint a radstadti s badeni békekötésekben kibékűltek, az ellenséges viszony-

[1]) Arneth e. h. 441.

[2]) Schmitt e. h. Kolinovics: Posthuma memoria C. Jos. Eszterházy 151.

nak a fő vetélytársak, Károly és Fülep közt még koránt sem szakadt vége. Károly még nem mondott le végkép igényeiről Spanyolországra; Fülep pedig visszaszerezni óhajtá Spanyolországnak azon olasz és németalföldi birtokait, melyek a háború végével Károly kezén maradtak; s erre most, ennek elfoglaltsága alatt a törökkel, a legjobb alkalmat látá ajánlkozni. Hajóhadait tehát felkészítvén, a nyár vége felé elébb Szardinia szigetét, majd Sziciliát is hatalmába ejtette. 1717.

De még más oldalról is ügyekezett a spanyol király s minisztere, Alberoni cardinál bonyodalmakat késziteni Károlynak; mert bár, miként fentebb láttuk, maga Rákóczy sem maradt tétlen, kétséget mindazáltal nem szenved, hogy elhatározására, miszerint a törökkel szövetkezni készült, a spanyol udvarnak is nem csekély befolyása volt.

Rákóczy nézetei.

Rákóczy, midőn aug. közepén Párist elhagyta, nem kecsegteté ugyan magát felette nagy reményekkel: ilyenekre sem az európai viszonyokban, sem Magyarország belállapotában nem talált elegendő alapot. Mióta látá, hogy Francziaország, hagyományos politikája ellenére, a bécsi udvar barátságát keresi, s ez, az egy Spanyolországot kivéve valamennyi többi hatalmakkal is jó viszonyban áll: abban keveset bízhata, hogy a török huzamosabban képes legyen folytatni a háborút a császárral, kivált miután ez oly hadvezért állíthat seregei élére, mint Eugen herczeg[1]). Syanyolország hadi hatalma ekkoron már sokkal csekélyebb volt, mintsem hogy az a császárt, oly távol fekvő harcztéren, mint Olaszország, — hova ez a szárazon küldheté hadait, míg Spanyolországnak csak a tenger áll vala nyitva, — tetemesen gátolhatta volna abban, hogy a háborút Károly egész hatalmával folytassa a török ellen. Bár tehát a spanyol 1717 elejétől fogva nagy buzgalommal készül vala a császárt

[1]) Rákóczy levele Gualterio bíbornokhoz. Magy. Történ. Eml. Okmánytár V, 292.

1717. Olaszországban megtámadni; Rákóczynak alig lehetett kétsége, hogy a császár ezen évben is képes leend egész hadi hatalmát a török ellen fordítani; minélfogva a jelen évi hadjárata sem leend kevesbbé szerencsés a múlt évinél. Azt pedig eleve is tudhatá, hogy a török, ha ismét megveretik, békét keresend, mit a császár sem fog megtagadni; mert nem vala titok előtte, hogy egyrészről Franczia- és Angolország is minden módon ügyekeznek a békét helyreállítani; más részről pedig ez fő kivánsága Károlynak magának is, mind hogy annál erélyesebben léphessen fel régi vetélytársa, Fülep ellen, mind hogy a nőági örökösödést megalapíthassa a maga nemzetségében.

De a magyarországi viszonyok sem oly színben mutatkoztak Rákóczy előtt, hogy e tekintetben felette vérmes reményeknek engedhette volna oda magát. Tőle magától tudjuk, hogy valamint a közönséges európai viszonyokat, úgy hazája ügyét is folyton élénk figyelemmel kisérte. Tudhatá, s tudá is ennélfogva, hogy itt ugyan nem szűntetett meg minden oka az elégületlenségnek; — hogy, egyebek közt, a protestansok, kiknek kivánatait az 1715-diki 30 és 31-dik t. czikk ki nem elégítette, még folyton visszasovárognak a lelkiösmereti szabadság azon élvezetére, melyet a szécsényi gyülésen ő alapított vala meg; hogy, továbbá, mind a nemesség, mind a nép felette zúgolódik a kimerült ország erejét meghaladó „porcziózás“ ellen, mely, mióta a török háború megkezdődött, évenkint rendkivüli gyüléseken, az úgynevezett országos concursusokon, szokott kivettetni[1]); hogy a vármegyék e porcziók súlya alatt mármár roskadoznak, s a nép, e porcziózáson felül alig győzi az erődítések körül parancsolt ingyen munkát, a hadsereg ellátására kivánt ingyen fuvarozást, a bentelelő roppant hadak szállásolásával pedig annyira terheltetik, hogy némely vidékeken csoportosan megszökik, s kibujdosás által ügyekszik mene-

[1]) Károlyi Sándor önéletirása.

külni az elviselhetetlen zaklatástól stb.[1]). — Tudhatná — 1717.
mondám — Rákóczy, hogy ezen s hasonló okok miatt az alsó és közép osztályokban sok a panasz országszerte; oly közönséges felkelésre mindazáltal, mint 1703-ban történt, nem számíthat.

Ha az urak már akkor is nagyobb részben elvonták magukat a nemzettől s Bécsbe menekűltek: sejtheté, hogy most ezekből még kevesebben fognak hozzá csatlakozni. Jól tudta ő, hogy az udvar, kivált a nőági örökösödést illető terveinek sükerítése végett, azóta sokban megváltoztatta politikáját Magyarország irányában. Hadait, bár a háború óta nagyobb számban telelteti is az országban, mintsem ennek ereje győzné, de azokat általában jobb fegyelemben tartja[2]); s legalább az uraknak nem ad okot ellenök panaszkodni. A püspökségeket s más jövedelmes egyházi javadalmakat nagy úri nemzetségek fiainak osztogatja; az urakat szívesebben látja az udvarnál, számosokat közőlök kitűntetésekben részesít; kiktől azért nem is várható egyéb, mint, hogy minden módon ügyekezni fognak fentartani az osztrák házat[3]). Tapasztalásból tudta pedig mennyire csökkentheti a felkelés sükerét az úri osztály különválása a nemzettől. A közép és alsó osztályokban, a nemességben és a népben még most is rendűletlen volt ugyan bizodalma, hogy kedvező körülmények közt nagy számmal gyűlendene zászlai alá; de, a mult felkelés alatt szerzett tapasztalatai után, csupán ezektől nem várhatott sükert; sőt jól tudá, hogy még a nemesség is csak azon esetben fogna számosabban hozzácsatlakozni, ha őt nagyobb külsegélylyel látná megjelenni az országban, mintsem elébb történt vala.

---

[1]) Ld. az 1717-ben Pozsonyban tartott regnicolaris concursusból kelt feliratot. Katonánál: Hist. Crit. XXXVIII, 336. kövv.

[2]) Az átvonuló vagy beszállásolt katonaság azonban a szigorú tilalmak ellenére még sok zsarlást üzött. L. Halas város történetét. 19. k.

[3]) Rákóczy lev. 1722. febr. 24-ről az orleansi hghez. Fiedler: Actenstücke II, 501. kövv.

1717.

Azonban, ha mulhatatlannak látta is Rákóczy a tetemesebb külsegélyt valamelg újabb felkelési kisérlet sükerére: ily segélyül ő egyátaljában nem török hadakat kivánt maga mellé. A török hadak iránt most még kevesebb bizodalommal viseltetett, mint felkelése idejében, midőn, mint tudjuk, nemcsak nem kereste, hanem elfogadni sem akarta a török hadak segedelmét. Tudta ugyanis, hogy a muzulmanok nem örömest szolgálnak keresztény tisztek alatt; ezek nélkül pedig a török hadak, mint az utolsó évek eseményei eléggé tanúsíták, a keresztények kifejlettebb hadi tudományának ellentállni nem képesek. Nagy hátrányt látott a török hadakra nézve abban is, hogy azok télen nem szolgálnak; minélfogva, ha nyáron át nyerne is velök némi előnyt, télen mind azt ismét elvesztené; s igy csak pusztításoknak tenné ki hazáját. Végre, még aziránt sem tudta magát megnyugtatni, vajjon a töröknek, ha győzne, nem támadna-e kedve, Magyarországot megint saját uralma alá vetni. Tudta ugyan, miképen a porta maga is belátja, hogy ez a jelen körülmények közt nem volna érdekében; de vajjon nem fogná-e a netalán győzedelmes katonaság azt a szultán és miniszterei ellenére is kivánni?

Mind ezt éretten megfontolta volt Rákóczy, midőn a török őt grosboisi magányában ajánlataival fölkereste; s minthogy ezen ajánlatok csak átalánosak s határozatlanok voltak, nem nagy kedvet érze magában elhagynia megkedvelt remeteségét. Válaszul tehát azt adá a portának: hogy ő csak azon esetben lenne hajlandó egy felkelést megkisérteni Magyarországon, ha a török őt biztosítaná, hogy elegendő költséggel kész őt ellátni a végre, hogy keresztény alattvalóiból szedhessen magának annyi sereget, mennyit a vállalat sükerére szükségesnek látand. A török, mint fentebb elbeszéltük, jelen szorongatott állapotában, bár csak Pápai szóbeli izenete által ezt is egész készséggel megigérte; s Rákóczy Marseilleben september első felében a hosszú útra mindenkép felkészűlve, szolgáit, podgyászát sept. 15-kén az őt

váró hajóra szállíttatván, más nap maga is beszálla. Nagy 1717.
boszúságára, az ajándékokat, melyeket Párisban a szultán s basák számára megrendelt, még mind nem találta a hajón. De volt ennél nagyobb baj is. „A kapucsi basa — úgymond életirásában a fejedelem, — az indulást sürgette; de sürgették ezt a Párisból vett hírek is. Pár nappal elébb, mintsem a karthausi remeteséget (szept. 6-kán) meglátogattam, több barátomtól leveleket vettem Párisból, melyekben tudósítának, hogy a török Belgrádnál megveretett, s a vezér iszonyú veszteségével az erőd is megvétetett, a spanyol hajóhad pedig Szardiniát elfoglalván, a császárnak háborút izent .... Barátaim sürgetének, ne folytatnám útamat, s térnék vissza; de miután istenhez fordulva, szívemet minden veszélyek ellen megerősítve éreztem, sem a török veresége sem a vár elveszte nem tett reám benyomást; egyedül a békekötés aggasztott; ezt pedig meggátolni vagy elhalasztani csak utazásom által remélhetém. Úgy hittem, soha sem felehetek meg jobban a törökök bennem helyezett bizodalmának, mint ha most, súlyos körülményeik közt sietek támogatásukra. De mind ennél inkább indított az, hogy isten akaratát teljesítem; mert te látod uram, hogy sem a fejedelemségre nem vágytam, sem a háborút s boszúállást nem kivántam, sem a veszélyektől nem irtóztam. Közönyös volt reám nézve, mely úton járok, csak azon járjak, melyet te tűztél ki nekem“.

Miután tehát D'Abrac gróf által a spanyol királyt elindulásáról értesítette s arra kérte, hogy küldene hozzá Törökországba oly utasítással ellátott követet, kinek közbenjártával a közös ellenség ellen a török szövetséget is eszközölhesse; szept. 16-kán a Hyeri szigetekhez hajózott, s onnan a török követet Pápaival előre küldvén, maga csak az elkésett ajándék-tárgyak megérkezte után, sept. 21-kén folytatta útját mintegy 40 személyből álló kiséretével Törökországba, hol októb. 10-kén kötött ki Gallipoliban [1]).

[1]) Rákóczy önéletirása (Confessiones). Szint az ő levele az orle-

1717 A töröknek ekkoron már, az angolok, francziák s hollandiak tanácsai szerint is, minden törekvése oda volt irányozva, hogy békét kössön Károly császárral. Musztafa basa a volt nándorfehérvári parancsnok, már szept. 5-kén békeajánlatot tett volt kormánya nevében Eugen herczegnek, kitől aztán oly választ vett, miszerint a császár sem ellenzi, hogy a béke tárgyalása végett a két fél meghatalmazottjai valahol találkozzanak. Találkozási helyül utóbb Passzarovicz, egy szerb kis város, lőn kitűzve. És ekként, mielőtt Rákóczy a török földön kikötött, már mindenek a békére néznek vala; mert maga a bécsi udvar is világos jeleit adta békevágyainak.

Rákóczy Törökországba megy.

A török Rákóczyt, ki mindenütt nagy kitüntetéssel fo-
1718 gadtatott, s a táborból visszatért Chalil nagyvezérrel dec. 12-kén, magával a szultánnal pedig 1718-ki január 4-kén Drinápolyban hosszabban értekezett, nem szűnt meg ígéretekkel kecsegtetni, s e közben Magyarországban vagy Erdélyben némi tűntetések végrehajtására ösztönözni. De miután a porta, elébbi igérete szerint, megengedni vonakodott, hogy a fejedelem a keresztény alattvalókból szedjen hadat, Rákóczy hamar meggyőződött a biztatások hiúsága felől, kivált miután még a franczia követet is mindenben maga ellen működni tapasztalta. Arra tehát, hogy, mint a török kivánta, hazájába felszólításokat intézzen, a népet fegyverfogásra izgassa, semmi módon sem vala rábirható, bár személye e miatt eleinte nem csekély veszélyben forog vala a török részéről[1]). Ha daczára azon áltatásoknak, melyekkel a törökök szándokaikat a béke tekintetében előtte minden módon elfedni ügyekezének, nem volt volna is eddigelé meggyőződve, hogy fő törekvésük a béke megkötése: május 9-ke óta ez iránt semmi kétsége sem lehetett többé. E napon bukott meg

---

ansi herczeghez 1722-ki máj. 24-ről. Fiedlernél II, 513. Mikes Kelemen. Toldy kiadása I, 3. 39. l. l.

[1]) Fiedler e. h Rákóczy önéletirása

ugyanis Chalil basa s pótoltatott a fővezérségben Ibrahim kajmakám, a szultán veje s a béképárt főnöke által. E kinevezés után a béke megalakultán senki sem kételkedett többé. S bár az új nagyvezér junius 6-kán nagy pompával indult meg némi hadakkal Szofia felé, mindenki tudta miképen ez nem más okból történik, mint hogy a passzaroviczi békealkudozásoknak kedvezőbb irányt adjon [1]). 1718

Rákóczy látván a török békülési szándokait, tanácslá a portának, hogy necsak az angol és hollandi hatalmak, hanem egyszersmind Franczia-, Lengyel-, Porosz- és Muszkaország közbenjárását is vegye igénybe a béke megkötésére. Ő ugyanis két congressus megtartását tette indítványba, melyek nemcsak a töröknek, hanem Ausztriának is határokat szabnának. A porta készséggel fogadta a tervet, s tett is aziránt lépéseket a francziánál. De a franczia kabinet, melyet ekkoron a spanyol iránti féltékenysége mind közelebb vitt Ausztriához, késedezék a válaszszal; minek következtében a török, nem halaszthatván tovább a béke megkötését, biztosait végre elküldötte Passzaroviczba [2]).

Békealku a törökkel.

A békealkut itt Károly részéről gróf Virmont táborszernagy, s Talmann és Fleischmann hadi tanácsosok intézék; Magyarország részéről b. Sándor Gáspár, Horvátországéról Antolics János adattak a biztosok mellé segédekül, de ezeknek alig volt valamely befolyásuk [3]). Velenczét, mint a császár szövetségesét Ruzini Carlo képviselte. A török Ibrahim szilihdárt, Mahomed effendit, a tüzérség felügyelőjét és Maurocordato oláh vajdát küldé oda biztosokul. Jelen voltak még Anglia és Holland, mint közbenjáró hatalmak, részéről sir Robert Sutton és Coliers Jakab.

Már a felek felhatalmazó leveleiben a jelen birtokálla-

---

[1]) Mikes level. Hammer IV, 159.

[2]) Rákóczy lev. 1724-ki mart. 3-ról gr. Morville franczia miniszterhez Fiedlernél II, 532. kövv.

[3]) A két biztossegéd 1718-ki májusban hívatott fel Bécsbe, hogy a hadi tanácstól átvegyék utasításukat. Kancell. levélt.

1718. pot tüzetett ki az alkudozások alapjául. Az első találkozás junius 5-kén ment végbe Passzarovicz és Kosztelicza között, mely helységek az alkudozó biztosok táborhelyeiül szolgáltak. A császári biztosok mindjárt ezen első találkozás alkalmával azt követelék, hogy Rákóczy s vele lévő bujdosó társai: Bercsényi, Forgách Simon, Csáky és Vay kiadassanak; mire a törökök azt válaszolták, hogy e követelést tudtára adják kormányuknak. A szultán azonban azonnal kijelenté, hogy inkább elveszti fővárosát, mintsem magát a vendégszeretet megsértése által eképen meggyalázza. Az utóbbi összejövetelekben a császáriak még azt is kivánták, nagy csodálkozására a török biztosoknak, hogy a jelen birtokállapot egész Szerb- és Oláhországra, mint Belgrád és Temesvár járulékaira is kiterjedtnek tekintessék: a hadi költségek pedig megtéríttessenek. Azonban annak híre, hogy a spanyol hajóhad, mind több foglalásokat tesz Olaszországban, utóbb mind a császáriakat, mind a velenczeieket, kik szintén többféle követelésekkel álltak volt elő, nemsokára mérsékeltebbeké tette. Eugen herczeg, ki az olasz háború tekintetéből mennélelébb befejezve óhajtá látni a békealkudozást, a maga részéről is meginté Virmontot, tartózkodnék olyféle követelésektől, melyek csak a sikert késleltetik. Így történt aztán, hogy a békealku julius közepe táján minden nagyobb nehézség nélkül befejeztetett, s e mellett még egy külön kereskedelmi szerződés is köttetett a felek alattvalóinak anyagi javára. Julius 21-kén valahára Velenczével is megtörtént az egyesség, s mind a két szerződvény még ugyanaz nap ünnepélyesen aláiratott s kicseréltetett.

A béke megkötése.

A békeokmány főbb pontjai következőkben állapíttattak meg: a két birodalom határait az Olt, a Duna, a Timok, a Kis-Morava, a Drina, a Száva és az Unna folyamok képezik; minélfogva Oláhország öt kerülete, Szerb- és Bosnyákország északi részével a császár birtokaihoz kapcsoltatnak; a határszélek bátorsága, a keresztény vallásnak az ozmán birodalomban való szabad gyakorlata, a foglyok kölcsönös

kiadása, újabban is oly módon biztosíttatik, miként az már a karlóczai békepontok által meg volt határozva. A magyar bujdosókra nézve kiköttetik, hogy a határszélektől távolabb belebbeztessenek. A béke tartama 25 évre határoztatik. — A kereskedelmi szerződés szerint a két fél alattvalóinak kölcsönösen szabad közlekedés biztosíttatik, mi végett a szerződő felek egymásnak konsulságok és ügynökségek felállítását is kikötik mind azon helyeken, hol azokat a közlekedés előnyei szükséglik [1]). 1718.

A bujdosók, kiknek a szultán vendégszeretőleg rendelte ki élelmökre a szükséges költséget, egyideig Konstantinápoly körül —, Rákóczy Jenikőben, Bercsényi Perában, mások másutt laknak vala. 1720-ki tavaszon érkezett Konstantinápolyba Virmont tábornok nagyköveti minőségben s egyebek közt nagy erélylyel és szívóssággal követelte a magyarok kiadatását. De a nagyvezér hasonló erélylyel válaszolta: hogy Rákóczy s a többi magyarok a törököknek meghívott vendégei, kiket ellenségeik kezébe kiszolgáltatni, sem a becsület, sem a korán nem engedi. „Te sugallád, istenem, ezen erélyt a török miniszterbe, a milyent a keresztény fejedelmek közt nem találtam — sóhajt fel önéletirásában Rákóczy. Ezek, hasonló esetekben, azt szokták mondani, hogy államokok nem engedik a változott körülmények közt megtartani igéreteiket. A törökök ekként a világi barátságnál többre tartják a törvényt, míg a keresztény fejedelmek a törvényt a barátság miatt reám nézve megsértették“. E sóhajt kivált Francziaország regense az orleansi herczeg fakasztá Rákóczy kebléből, kinek, midőn kivánságát francziaországi remeteségébe visszatérhetni tudtára adta, a regens, ki most Ausztriával jó barátságban volt, a toulousi herczeg által neki azt iratá, hogy a visszatérést államokok miatt neki meg nem engedheti.

1720–1722.
Rákóczy élete Rodosztóban.

[1]) Dumont VIII. 1, 520. Katona i. h. 371. Hammer IV, 162. Arneth: II. 448. 529.

1720—1727. Rákóczy azt hitte, hogy a török őt most csak azért védi ily erélyesen az osztrák ellen, mivel általa szövetséget remél köthetni a császár ellen a muszkával, kinek szinte e végett most követe is járt Konstantinápolyban. „Védenek a törökök úgymond — a bécsi udvar üldözései ellen, önhasznuk reményéből, melyet az osztrák-orosz háborúból várnak, mert azt hiszik, hogy e háborúban általam Erdélyt s Magyarországot is elszakaszthatni a császár hatalmától, mely most súlyosan nehezedik reájok. Félnem kell tehát, hogy, ha e hasznossági tekintet megszünik, s a czár elveszti a kedvét a császár ellen viselendő háborútól, a törökök félelme is nőni fog, s a császár követe könnyen megnyerheti tőlök, hogy én messze vidékre számüzessem".

A mitől tartott, legalább részben meg is történt. „Nem tudom, mond életirásában, merre forduljak azon útak közől, melyeket állapotom elémbe tűntet: a remeteség után, melyet a te parancsodra elhagytam, ó uram, sóvárgok, itt, a pogányok közt maradni félek, a czárhoz s udvarába menni borzadok, a háborút s emberi vér ontását utálom; fejedelemsségemet azonban a szolgaságból kiszabadítani kötelességemnek tartom, de a földi élet s következőleg lelkem üdvének veszélyei miatt még sem kivánom. Mutasd meg uram te az útat, melyen járnom kelljen, mert mind ezek, melyeket említék, telvék veszélyekkel. Béketürésben várom a mit parancsolni fogsz; de attól is félek, nehogy elhanyagoljam azt, mi hivatásom, ha semmit sem téve, röstté válnék." De e kételyekből nem sokára kiragadták a körülmények. Angolország most békét kivánt Európában s nem csak a czárt arra kényszeríté, hogy minden háborúskodás tervéről mondjon le a császár ellen, hanem Spanyolországot is mind hajlandóbbá tette a békére. A czár ennek következtében vissza is hívta követét Konstantinápolyból; a császári követ pedig újabban is megkezdé fondorlatait a magyar bujdosók ellen, minek végre is az lett eredménye, hogy Rákóczy bujdosó társaival együtt Rodosztóba, a Marmora tenger partjaira belebbez-

tetett [1]). Rákóczy ezután még inkább sóvárga visszatérhetni grosboisi remeteségébe, vagy, ha a francia udvarnak a bécsivel mind barátságosabbá vált viszonya ezt nem engedné, Spanyolországba. Írt is e végett több ízben mind az orleansi herczegnek, mind Dubois cardinal s külügyminiszternek; de választ soha egyiktől sem nyert. A török ugyan folyton nagy becsületben tartá őt, s több izben tanácsát is kikérte az európai viszonyok tekintetében; szükségleteit pedig elég bőségesen ellátta, naponkint 70 tallért adván udvara számára: de Rákóczy mind e mellett sem szűnt meg visszasóvárogni nyugati Európába. Az átalános politika menetét folyton figyelemmel kisérvén, lesve lesé az alkalmat, mely neki is rést nyitna, szabadulnia Törökországból, melyet megszeretni soha sem tudott, — s valamit lendíthetnie hazája ügyén is, melynek sorsa, alakulása maradt számüzöttségének is legfőbb gondja. 1720—1727.

Hazájával ő, előttünk ismeretlen útakon, aztán is folytatta összeköttetéseit s többször vett hírt az ott alakuló viszonyokról. Ezekből tudja vala, hogy bár az úri osztály, melynek ragaszkodását a bécsi udvar magának azontúl is biztosítani ügyekezék, mind szorosabban csatlakozik Bécshez; a közép nemesség azonban, kivált pedig a protestansok, kiknek panaszai nem szüntettek meg, Károly halála esetében örömest elszakadnának a többi osztrák tartományoktól, a nemzet feléledő joga szerint külön királyt ohajtók választani az országnak. Még maguk a Magyarországban lakó szerbek is, kiket a felkelés alatt minden ügyekezete daczára sem birt volt elszakasztani a bécsi udvartól, most ettől magukat megcsalatva panaszolván, több izben megkinálták őt szolgálataikkal azon esetre, ha újabb felkelést intézni szándékoznék.

E viszonyok birták reá Rákóczyt, hogy az európai bonyodalmak alakulásai szerint ő is mind újabb s újabb terve-

---

[1]) Rákóczy: Confessiones — önéletirása

1719–1727 ket készítsen hazája érdekében. Miután Károly császár viszályait Spanyolországgal nagyából valahára békésen intézte el, s a még fenmaradt vitapontok s átalában az európai politikai ügyek szabályozása végett a cambrayi congressus megtartásában megegyezett: Rákóczy észrevévén, miképen a császártól nem rég alkotott s váratlan fejlődésnek indúlt ostendei kereskedelmi társaság gyarapulta miatt, a bécsi udvar iránt mind Anglia, mind Francziaország újabban féltékenységgel kezd viseltetni: ő is megint oly terveken töri vala fejét, melyek által az osztrák hatalom meggyöngítése, Magyarországnak s Erdélynek attól végkép elszakasztása lehetővé válnék. 1722 elején egy emlékiratot terjesztett Dubois cardinal s franczia külügyminiszter elébe, melyben egy, Ausztria ellen intézendő, újabb szövetség tervét fejtegeté.

Írt utóbb magának az orleansi herczegnek is, s figyelmébe ajánlá a miniszterrel közlött tervet, mely röviden a következőkből álla: Franczia- és Angolország kötne titkos szövetséget a muszka czárral, s birnák reá ezt, hogy vele, Rákóczyval, mint Erdély fejedelmével, s a törökkel nyilvánosan szövetkezzék egy, Magyarországban kezdendő háborúra. A czár, kivel eziránt ő már 1716-ban bővebben értekezett volt Fontainebleauban, s kit nem rég sikerűlt a törökkel egészen kibékítenie, a tervre könnyen meg volna nyerhető. A töröknek a háborúban csak annyiban kellene részt vennie, hogy pénzt adjon s a tavaszszal tűzze ki a lófarkat Magyarország felé a nélkül, hogy tényleg támadna. A háborút csak a czár és ő fogná kezdeni. Franczia- és Angolországnak az első évi hadjárat alatt egyedűl a néző szerepet kellene viselniök s legfölebb azt gátolniok, hogy a császár nagyobb segélyhadakat ne nyerjen Németországból. Meg van győződve, hogy hacsak tíz ezer muszkával menne is be Magyarországba, a nemesség, a nép, maguk a szerbek is csoportosan követnék zászlait. Az első hadjárat után Franczia- és Angolországnak közbenjárókul kellene föllépniök, s Ausztriát, ha a békét nem akarná, fegyverrel is kényszerítniök annak

elfogadására. A congressus, mi ezt követné, kénye szerint 1719—1127.
fogná szabályozhatni az osztrák örökösödés kérdését [1]). Ausztriának, mely több tekintetben hatalmas, Magyarország és Erdély a gyönge oldala; mivel azonban ezen ország a többi örökös tartományoktól s a török birtokaitól környeztetik, kivülről kell megsegíttetnie, hogy a monarchia többi részeivel kiköthessen. Jól tudták ezt a franczia királyok már I Ferencz óta, s azért keresték Magyarország szövetségét. Kétséget nem szenved, hogy most is mind azon tervek közt, melyek szerint a franczia kabinet Siciliát a Sz. György lovagjainak adni, Mantuát elvenni stb. szóval, Ausztriát meggyöngíteni törekszik, legnagyobb haszna abból lenne, ha őt, Rákóczyt, Erdélyben helyreállítaná, s vele és a czárral, kinek a háború nagyon inyére lenne, daczszövetséget kötne. Erdély kétségtelenűl maga után vonná Magyarország elszakadását is; és csak ennek megtörténtével gyöngűlne meg Ausztria annyira, hogy Francziaország egyéb terveit is sükeríthesse. Mi őt magát illeti, ő ugyan megtanulta már a megnyugvást a gondviselés végzeteiben; nem titkolhatja mindazáltal, hogy mondhatatlan örömére válnék, még egyszer síkra kelnie Ausztriával [2]).

A terv azonban Párisban nem nyert elfogadást. Sőt Dubois miniszter még oly igéretet is tett Ausztriának, hogy minden módon meggátolja Rákóczy visszatérhetését Francziaországba. Rákóczy tehát ezentúl oda működék, hogy engedtessék meg neki legalább Spanyolországba mennie, honnan a cambrayi congressuson, ha nem is magáért, legalább fiaiért s a bujdosó magyarokért kiván vala lépéseket tétetni, miszerint amazok hozzá eresztessenek, emezek javaik birtokába visszahelyeztessenek. De Dubois cardinál s utóda gróf Morville miniszterek ebben is akadályokat vetettek elébe; s ő mindinkább tünedező reménynyel tölté napjait Rodosztó-

---

[1]) Rákóczy lev. Fiedlernél e. h. II, 501. kövv.
[2]) U. o. 513.

1719—1727. ban. Elhanyagoltatása a francziától, kinek egykoron oly nagy hasznára vált felkelése által, annál inkább fájt neki, minthogy a miatt a török előtt is mindinkább csökkenni látá a maga tekintélyét. Kétségtelen jele volt ennek egyebek közt az is, hogy díját megkisebbítették, naponkint hatvan tallért rendelvén udvartartására[1]).

De mind e meghiúsult tervek, a számüzöttség mind ezen gyötrelmei sem valának képesek megzavarni Rákóczy lelki vidámságát, s azon, valóban nagy lélekhez illő, példás keresztényi megnyugvást, melylyel a sors csapásait tűrni egy perczig sem szűnt meg számüzöttségében. Vígasztalást ennek unalmai közt élénk vallásos érzetében, folytonos munkásságban, s azon szigorú rendtartásban keres vala, mely udvarát majdnem kolostorrá változtatta. „Egy klastromban nincs nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házánál, — mond főkamarása, Mikes Kelemen. Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, s akkor a cselédeknek fel kell kelniök . . . Hat órakor . . . a fejedelem felöltözik; aztán a kápolnába megyen s misét hallgat. Mise után az ebédházba megyen; ott kávét iszunk és dohányozunk. A mikor az óra háromfertály nyolczra, akkor elsőt dobolnak misére; nyolcz órakor másodikat, s egy kis idő múlva harmadikat, — akkor a fejedelem misére megyen; mise után a maga házába; és kiki oda megyen, a hova tetszik. Tizenegyedfél ($11^1/_2$) órakor megütik a dobot ebédre, és 12 órakor az asztalhoz ülünk és törvényt teszünk a tyukokra. Harmadfél órakor a fejedelem, csak magánosan, a kápolnába megyen és ott vagyon három óráig. Mikor az óra háromfertály ötre, akkor elsőt dobolnak estvéli imádságra, öt órakor másodikat, és egy kevés idő múlva harmadikat; akkor a fejedelem a kápolnába megyen és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órakor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolcz órakor a fejedelem

---

[1]) Mikes levelei I, 67. Rákóczy lev. gr. Morvillehez Fiedlernél e. h. 532. kövv.

levetkezik; de leggyakrabban le nem fekszik még akkor; és reggel, ha szinte hat órakor öltözik is fel, de éjféli két órakor felkél . . . . Ha szinte a fejedelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt foly a rend. . . . A mi pedig a mulatságot és az időtöltést illeti: . . . a fejedelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk . . . . Mikor pedig vadászni nem megyen, akkor csak a sok irásban tölti az időt [1]). — Hogy minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, — mondja másutt Mikes [2]), — arra az isten ajándéka kivántatik; mert ebédig az olvasásban és az írásban tölti az időt; ebéd után pedig, a ki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember: vagy fur vagy farag, vagy az esztergályban dolgozik. És az ő gyönyörű szakálla sokszor tele forgácscsal, hogy maga is neveti magát; és úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyerét. Őt minden csodálja; ő pedig neveti az olyat, a ki azon panaszkodik, hogy elunja magát,“ stb. 1719—1727.

Ily egyszerűségben folyának a bujdosók napjai; s azokba legfőbb csak egyik vagy másik társuk halála hoz vala némi változást. Az 1723-dik és következő év ebben különösen bővelkedék. Mindenek előtt meghalt Eszterházy Antal; néhány hónapra követte őt Horváth Ferencz; majd Bercsényi grófnét vitték az örök nyugalomra. Ugyanez időben érkezett híre Rákóczyné halálának is Párisból. Két évvel később, 1725-ben, nov. 6-kán végezte be bujdosását Bercsényi Miklós.

Rákóczyt magát e halálozások közt leginkább azon szomorú sors busítá, melyben gyermekeit és számüzöttsége társait volna hagyandó, ha a keleten gyakrabban uralkodó mirígyhalál az ő bujdosásának is véget találna vetni. E miatti aggodalmai közt néha azon módokról is kezdett már gondolkodni, melyek által valamikép megbékülhetne a bécsi udvarral; mert, úgymond: „gyermekei s a vele lévő magya-

---

[1]) Mikes levelei I, 75.
[2]) U. o. 222.

1719—1727. rok sorsa kétségbe ejti őt". E végett 1726-ban egy barátja, D'O marquis, által újabban is működni kezd vala Fleury cardinálnál, hogy engedtessék meg lakását vagy Franczia-, vagy Spanyolországba áttennie[1]). De mind hasztalan; lépései most is sikeretlenek maradtak, s csak újabb bizonyítványokban gazdagodott Francziaország hálátlanságáról, ,mely — mondá egykor keserűségében, — talán már azt is közönyösen fogadná, ha önmaga adná ki magát Ausztriának.' E keserű érzelmei közt némi örömet hozott atyai szívének az, hogy ifjabb fia, György, Bécsből elosonván, 1727-diki juniusban Francziaországon keresztül Rodosztóba érkezett. A viszontlátás örömeit mindazáltal nem kevéssé megkeserítette az, hogy az egyébiránt „szép, eszes és értelmes" ifjú neveltetését végkép elhanyagolva találta. „A mi herczegünknek — mond Mikes — semmi neveltetése nem volt, és azon igyekeztek, hogy semmit ne tanuljon; azt véghez is vitték; — és azt csodálom, hogy írni tud, ha roszul is. — — Legnagyobb fogyatkozást azt találom benne, hogy magyarul nem tud. De az nem az ő vétke. Németek nevelték, a kik csak a Miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja. — — Az atya . . . . keservesen tapasztalja mind ezeket; de mit tehet róla?" Nem is tehetett egyebet, mint hogy, bár nehezen vált meg tőle, néhány hónap mulva őt, neveltetése hiányainak némi helyrepótlása végett, Francziaországba küldje[2]).

---

[1]) Rákóczy lev 1726-ki nov. 29-ről D'O marquishoz. Fiedlernél II, 543

[2]) Mikes levelei I, 206. 222. Ennyi mindössze is, mit eddig Rákóczy Ferencz gyermekeinek neveltetéséről s azon sorsról tudtunk, melyben őket a bécsi udvar részesítette. Legújabban mindazáltal Thaly Kálmán egy érdekes oklevelet fedezett fel a vörösvári Rákóczy-féle levéltárban, mely Rákóczy Györgyről szól. Az íróhártyán 24 nagy nyolczadrétü alakban kiállított eredeti okmány ezen keltet viseli: Datum Pragae 3-o mensis july ao nat. dni 1723. Imperii nri Romane 12-o Regnorum autem nostrorum Castellae, Aragonum 19-o Hungariae vero

et Boh. 13-o. Aláírva: Yo el Re mp. Dnus Rex mandavit mihi Andreae de Molina — több más aláírással. Az okmány szerint VI Károly, mint a két Sicilia királya Rákóczy György, „kedvelt hivének, kit születésének kitűnő fénye s jeles lelki tulajdonságai felette ajánlanak, s kit már gyermek korától fogva felséges házának gyámságába s pártfogásába vett", s ki hüséges magaviselete, engedelmessége s jóakarata által kegyelmes indulatát magára vonta, — két hübért, melyek egyikét Del Contrasto, másikát Giunchi völgynek nevezik, s ezenfelül 2500 scudi évdíjat adományoz; a Giunchi völgy birtokot egyszersmind grófságra, s az adományost siciliai gróffá emeli, az ilyféle grófok minden jogaival. Az adományhoz, mely Rákóczy Györgyre s törvényes fiutódaira szól, azon feltétel köttetik, hogy mind ő, mind utódai folyton Siciliában lakjanak, s a 2500 scudi évdíját soha el ne idegeníthessék, sőt az alkirály engedelme nélkül zálogba még rövid időre se vethessék. 1719—1727.

Ha — min az aláírások kételkedni nem engednek, e birtoknak és évdíjnak valóban birtokába lépett György úrfi, onnan, Siciliából kellett megszöknie, midőn 1727-ben Francziaországon keresztül atyját Rodosztóban meglátogatta. Mi történt vele utóbb, midőn őt atyja hiányos nevelésének pótlása végett Francziaországba visszaküldte, bizonyosan nem tudjuk. Hihetőleg a Dangeaux család gondviselésére bízta őt, melylyel neje, Amalia herczegasszony után rokonságban állott, s mely családnak Francziaországban léte alatt maga is sok jótéteményeivel élt, keblében valóságos rokoni szeretettel fogadtatván. Legújabban mindazáltal b. Nyáry Albertnek olaszországi kézirat-gyüjteményéből Rákóczy Györgyről is kaptunk egy új adatot, melyből kitünik, hogy a fejedelemfi 1742-ben még élt s a török követtel Párisban titkos terven törte a fejét. De a bécsi udvar is éber figyelemmel kiséré őt, s tán épen ez lőn okozója rejtélyes végének. Az új adat, a bécsi udvarnak 1742-diki május 24-dikén a pápához küldött titkos jegyzék egykori másolata, mely a turini levéltárban létezik „Memoria per S. Santita" czím alatt, s így szól: Mondják, hogy Rákóczy Párisban a török nagykövettel titkon gyakran találkozik, s erre kedvező alkalmat szolgálnak nekik egymáshoz közel fekvő lakásaik, melyek kert által vannak összekapcsolva. Éjji látogatásokról is beszélnek, melyeket Rákóczy a török követ hintaján Villeneuve marquis volt konstantinápolyi franczia követnél szokott tenni. Ezt az egész világ tudja már. Sőt Rákóczy, miután ágyasa fivérét Konstantinápolyba előre küldte volna, értékesebb holmiit a porta miniszterének gondjaira bízván, a mult hó 23-kán maga is elindult". Ezóta végkép nyoma veszett Rákóczy Györgynek. Ld. Századok II, 586.

1719—1727 Egyébiránt Óváry Lipót, kit jelenleg az Akademia történelmi bizottsága levéltári munkálatok végett Olaszországban utaztat, legújabbi jelentései egyikében tudósít, hogy több becses adalékhoz jutott II Rákóczy Ferencz fiainak dél-olaszországi birtoklásaira vonatkozólag. E tudósításból csak annyit veszünk ki, hogy a Giunchi grófság, miután azt György Siciliából távozása után elvesztett e, testvérének Józsefnek adományoztatott.

MÁSODIK FEJEZET.

A pragmatica sanctió elfogadása.

I.

A szatmári békekötés után valahára beállott csöndesebb időben az ország rendei szintúgy, mint a kormányon ülők oly élénken kezdik vala érezni az ország minden közügyeiben felmerülő hiányokat, s rendetlenségeket és ezekkel együtt a közigazgatás javításának szükségét, hogy az 1715-diki országgyülés több országos bizottmányokat küldött ki, melyek a még fenmaradt vallásügyi sérelmeket, panaszokat intéznék el, az adó, igazságszolgáltatás s a közigazgatás egyéb ügyeiben szükségessé vált reformokat dolgoznák ki s terjesztenék a jövő országgyülés elejébe.

1721.

Az országos bizottságok müködései.

E bizottmányok a bekövetkezett török háború miatt több évig nem működhettek; minek csak az lett következménye, hogy a közügyek hiányai s viszásságai még érezhetőbbekké, a javítások utáni vágyak még élénkebbekké lőnek. Egy 1717-ki emlékirat [1]) e hiányok és ferdeségek közől többeket magának a fejedelemnek is tudomására vitt. A királyi táblát tűrhető állapotban tűnteti ugyan elő; de annál több kifogása van a hétszemélyes tábla, a királyi helytartótanács és a vármegyék ellen. A hétszemélyes táblánál, úgymond. sok a viszály, mely kivált onnan ered, hogy a belső titkos

[1]) A régi magy. Kancellaria levéltárában.

1721. tanácsosi rangban lévők az ország zászlósai előtt akarnak ülni. Az emlékirat azt javasolja, hogy az országos jellegnek adassék elsőbbség. A kerületi tábláknál, az emlékirat szerint, nincs elég ügyvéd, s e miatt a perek igen lassan folynak le. A királyi helytartóságnál a sok szünetelés és kevesek megjelenése miatt igen roszul megy a közigazgatás. Az alispáni hivatal mind a kir. táblánál, mind a helytartóságnál sokakat visszatartóztat a megjelenéstől. E hivatalokat egymással megférhetleneknek kellene nyilvánítani. A helytartóságnál az ügyvitel bajait az is szaporítja, hogy nincs háza s illő helyisége. A vármegyék mibe sem veszik a helytartóság rendeleteit; különösen a számadásokat nem küldik be, stb.

Még súlyosabban érzé, kivált a török háború alatt mind az udvar, mind az ország az adóviszonyok körűli bajokat: az udvar, mert a költségekhez mérve az adó mindig kevés volt; az ország pedig azt, csekélysége mellett is[1]), a múlt idők viszontagságai következtében kimerűlt nép által elviselhetetlennek állítá. A katonaság tartására kivetett, úgynevezett porcziók értéke mintegy három millió frtot tőn. Ezeknek arányos felosztása végett már 1717-ben tartatott vala Pozsonyban gr. Thierhaimb Sebestyén, császári biztos jelenlétében egy országos concursus. Ennek tagjai akkoron hasztalan folyamodtak a magában nem nagynak látszó, de a kimerűlt, elnéptelenedett ország által elviselhetetlen nagy teher alábbszállítása végett: válaszul nyerték, hogy a török há-

[1]) Egy 1718-ki irat szerint, mely a Kancellaria levéltárában létezik az egész monarchia adózása így állott: Csehország fizetett két milliót; Morva 900,000 ftot; Slezia 1.800,000 ft; Alsó-Ausztria 870,060 ft; Felső-Ausztria 450,000 ft; Stiria 430,000 ft; Krajna 70,000 ft; Karinthia 150,000 ft; Tyrol 170,000 ft; Elő-Ausztria (Vorder-Österreich) 120,000 ft; Magyarország két millió 832,000 ft; Erdély 900,000 ft; — összesen 11.392,000 frtot. Ebből az örökös tartományok belügyeire felment 2.708,054 ft; az adóssági pénztárba 1.000,000 ft; hadi elölegekre 816,000 ft; a bankbiztosításra 1.536,120 ft fordíttatott: a hadseregre tehát 5.271,224 ft maradt.

ború fölös költségei kérelmöket teljesíteni nem engedik, s a kormány akként van meggyőződve, hogy ezen adóteher nem lesz elviselhetetlen a népre nézve, ha az a megyék közt igazságosan, a nép számának s vagyonosságának arányában osztatik fel, s e végett a nádori kapuk pontosabban iratnak össze, a vármegyékben [1]). A tanácskozmányok akkoron kevés, vagy semmi eredményre sem vezettek; s a megyék e miatt azután is több izben megújították panaszaikat a kormánynál. 1721.

E panaszoktól indíttatva, Károly nem sokára a török béke megkötése után foglalkodtatá kormánya közegeit ezen fontos tárgygyal. Maga az udvari államtanács is több értekezleten elővette azt. 1719-ki junius 23-kán Eugen herczeg elnöklete alatt Sinzendorf, Stahremberg miniszterek, Pálfy nádor, Illésházy kancellár, Koháry országbiró, Eszterházy zágrábi, és Erdődy nyitrai püspökök behatóbban tanácskoztak a porták összeirása és kiigazítása felett. E tanácskozmány jegyzőkönyvéből[2]) látjuk, hogy az 1715-ki országgyülésből kirendelt összeíró bizottmányok a portákat a törvényhozás által megállapított rendszer szerint újra megszámlálták ugyan; de ezen munkálatba is számos, részben szándékos hiba csúszott be. A középponti kormány ezeknek tudomására jutván, meghagyta az összeíróknak, hogy e részletben is kijelölt hibákat magokban az illető vármegyékben, helyszínén igazítsák ki. Ezen új összeírás aztán több helyt meg is kezdetett ugyan; de némely hatalmasok befolyása következtében, kik érdekeiket fenyegetve láták, maga az udvar által ismét betiltatott. A nádor aztán az előbbi összeírás hibáit kimutatva egy újabb rendszert indítványozott az udvarnál, melyet utóbb a király Csáky cardinállal is közöltetett véleményadás végett. A cardinál egyátaljában nem helyeslé a nádor által készített tervet, s oda nyilatkozott,

[1]) Ld. e tanácskozmány feliratát 1717. októb. 16-ról, s a kir. biztos válaszát nov. 10-ről Kaotna i. k. 336. 352.

[2]) A császár. államlevéltárból.

1721. hogy az első összeírási terv szerint készült első munka tartassék fenn s csak ennek hibái igazíttassanak ki. De a nádor ezt semmikép sem akarta elfogadni, s megczáfolván a cardinál érveit, a maga terve szerint új összeírást követelt. Mind ezek után az udvari értekezletben határozattá lőn, hogy a megkezdett összeírás folytattassék, úgy mindazáltal, hogy az a főispánok által az adó arányosítása iránt beküldött vélemény szerint kiigazíttassék. Ha azonban ezt a tél előtt végrehajtani nem lehetne, az országgyülés rendeinek kivánata szerint is, a reform keresztülviteléig az 1702-ben megállapított módozat vétessék irányadónak.

Ezen előzmények után 1720-ban, gróf Csáky Imre cardinál elnöklete alatt, Pozsonyban ismét összegyűlt az országos bizottság. Tagjai, az ország kerületei szerint négy külön tanácsban értekezének az országos összírókkal. Egybevették s újonnan megvitatták a megyéknek és kir. városoknak két rendbeli országos és dietalis összeírását, mely szerint jelenleg 5494 porta számláltatott az országban. De bár egynémi hibát, hiányt s aránytalanságot megjavítottak is, a fáradalmas munkának most sem lett oly sükere, mely az ország külön vidékeit megnyugtatta s kielégítette volna [1]). „Mind ezen országos bizottmány nagy munkájának is semmi gyümölcse nem tapasztaltatott, — mond gr. Károlyi Sándor, a bizottmánynak maga is tagja, többször említett önéletirásában. A hazában bizonyos magyarnak álma szerint meggyökerezett és rögzött . . . aránytalanság semmiképen nem engedvén visszaállítani az istenes proportiót".

Semmivel sem mutathatott fel több eredményt a vallási ügyben működött országos bizottság. A lévai s más községbeli protestansok sürű panaszai következtében, jóval a bizottság összeülése előtt, az udvari államtanács is foglalkodott a kérdéssel. Az 1719-ki decemb. 5-kén Eugen herczeg elnöklete alatt, Trautsohn herczeg, Sinzendorf, Stahremberg

[1]) A bizottság felirata októb. 24-ről a Kancell. levéltárban.

miniszterek, Illésházy kancellár, Öttl és Hunyady tanácsosok által tartott értekezlet a lévai s más protestansok panaszait behatóbb tanácskozás alá fogta. Illésházy kancellár, kit a kor szabadelvűbb szelleme még nem hatott át, úgy a lévaiak, mint a többiek panaszait is alaptalanoknak, meghallgatásra nem méltóknak nyilvánítá. E panaszok, úgymond, már az országgyülés törvényczikkei által szintúgy mint a régibb s újabb királyi határozatok által elitéltettek. E törvények s határozatok kitűztek minden vármegyében két községet, hol a protestansok vallásukat nyilvánosan gyakorolhatják. A jobbágyokat a vallásnak csak magán gyakorlata illeti meg, a nyilvános nem. A lévai küldöttek tehát, kik hitsorsosaik panaszait felhozták, ily válaszszal volnának hazautasítandók. 1721.

Az értekezlet többi tagjai azonban nem osztozának a magyar kancellár véleményében. A lévai küldötteket ugyan, a kancellár iránti tekintetből, ők is a vallásügyi bizottsághoz határozták utasíttatni, ennek végzéséig az ügyet jelen állapotában akarván fentartatni: kijelenté mindazáltal az értekezlet, hogy a protestansokkal szelíden s méltányosan kell elbánni. A katholikusok ama panaszai ellenében, hogy vallásuk, egyházuk nem gyarapodik, azon észrevétel talált viszhangra a tagok többségénél, hogy e gyarapodást ne is a protestansok üldözéséből, vallásgyakorlatuk korlátozásából várja a katholika egyház. Ha ez eléggé nem gyarapodik, annak csak az az oka, hogy a kath. papság keblében nagy a tudatlanság s hanyagság. Ezt kell tehát megszűntetni s a végett a püspököket meginteni. Ám a protestansoknak nem csak számra elég, de tudományra nézve is kitűnő papjaik vannak. Erre kell tehát a kathol. püspököknek is törekedniök[1]).

Egyébiránt végezte az értekezlet, hogy a panaszok megszüntetése végett az 1715-ki 30-dik t. cz. által megren-

[1]) A bécsi császár. államlevéltárból.

1721. delt országos bizottság mennél elébb üljön össze, s a kinevezett biztosokhoz, magok mihez tartása iránt a kancellaria egy rendeletet készítsen, mely azonban, kibocsátása előtt egy újabb miniszteri értekezletben átnézessék. Ez meg is történt ugyan a jul. 12-kén tartott értekezleten, hol aztán leginkább az hangsúlyoztatott, hogy a nov. 1-jén Budán összeülendő bizottság különösen az 1681: 25. 26. és az 1687: 21. s végre az 1715: 30. törv. czikkek igazi értelmét ügyekezzék megállapítani: de egyszersmind az is végeztetett, hogy Koháry országbiró, a bizottság elnöke más előbbkelő tagokkal együtt Bécsbe hivassanak, ő felségétől munkálataik miként intézése iránt még bővebb utasítást is veendők[1]).

A vallásügyi bizottság.

Az országos bizottság, melyhez a panaszos protestansok utasíttattak, csak tizennégy hónap múlva, 1721-ki marczius közepén, a kathol. vallás iránti nagy buzgalmáról ismeretes gr. Koháry István országbiró elnöklete alatt Pesten kezdte meg tanácskozmányait. A protestansok, kik vallásuk gyakorlatában már Károly országlata alatt is több helyt különféle korlátozásokat szenvednek vala, april 17-kén egy folyamodványt nyújtottak be az országos bizottmányhoz, követelvén abban, hogy vallásuknak, a bécsi és linczi békekötések értelmében, az országban mindenütt s minden rendű s osztályú lakosra nézve teljes szabadság engedtessék; vallásának megváltoztatására, vagy az avval ellenkező cselekvényekre, eskütételekre stb. senki, semmiféle ürügy alatt és semmi módon ne kényszeríttessék; a vegyes házasságokból születendő gyermekek vallásának meghatározása egyedül a szülőket illesse; a protest. egyházi könyvek behozatala, a prot. ifjaknak külországi egyetemekbe járása semmi módon ne gátoltassék stb. Öt hónapig mindinkább növekedő hévvel s elkeseredéssel vitatkozának egymással a bizottmány külön vallásfelekezetbeli tagjai ezen s egyéb viszályos pontok,

---

[1]) A bécsi csász. államlevélt. A jegyzőkönyvbe Károly saját kezével e szavakat írta: „Placet in totum. Carolus."

valamint általában is a bécsi és linczi békekötések érvényessége fölött, midőn végre a biztosok, maguk is meggyőződvén fáradozásaik eredménytelenségéről, a bizottmány feloszlatását kivánták. Károly ezt aug. 10-kén 1721-ben kelt leiratában oly meghagyással teljesítette, hogy a vallási viszonyok minden tekintetben ugyanazon állapotban maradjanak, melyben a bizottmány egybeülése előtt léteztek [1]). 1721.

Hasonló országos bizottmányok működtek még, az 1715-ki 24-dik és 59-dik t. czikkek értelmében, az igazságszolgáltatás, és az összes politikai, hadi és közgazdászati rendszer javításában, mind a kettő gróf Csáky Imre cardinál elnöklete alatt; kit aztán, mivel elnyavalyásodott, a törvénykezési bizottmánynál gr. Eszterházy Imre veszprémi püspök pótolt az elnöki székben. Ezen bizottmánynak egy, még 1719-ki május 16-kán Eugen herczeg elnöklete alatt tartott, és Trautsohn, Sinzendorf és Stahremberg miniszterekből s Buol tanácsosból állott udvari értekezlet határozata szabta meg az irányt, mely szerint az állandó törvényszékeket hozta javaslatba. Az említett értekezletnek az volt ugyanis a király által is megerősített végzése, hogy Magyarországon a legközelebbi országgyülés alkalmával a következő törvényszékek állíttassanak fel: a nádori, vagy is a hétszemélyes tábla; a királyi tábla; az új négy kerületi tábla; a püspökök egyházi törvényszékei, a megyei és az úri törvényszékek [2]).

A papság megadóztatásának kérdése.

Ezen országos bizottságok munkálatai mellett ezen évek folytában a kathol. papság is többféle ügyek rendezése végett tartott értekezleteket a maga keblében. Ily értekezlet volt, például, az, melyet a bíbornok-prímás 1716-ki septemb. havában püspöktársaival s néhány világi úrral a kegyes alapítványok hátralékos kamatainak lefizetése iránt tartott. Ezen értekezlet abban állapodott meg: hogy mind azon

[1]) Lampe: Hist. Eccl. Reform. 540. kövv. Ribinyi: Memorab. Aug. Confess. II, 183. kövv. gr. Károlyi Sándor önéletirása.

[2]) Az udv. értekezlet jegyzőkönyve a bécsi csász. levéltárban.

1721. adósok, kik 1702 óta, midőn t. i. a Rákóczy-féle mozgalom kezdődött, a kegyes alapítványokból kölcsönpénzt birtak, és sem a tőkét vissza-, sem kamatait meg nem fizették, ha 1710-ig a királyi ház iránti hűséget meg nem szegték, a nyolcz évig felszaporodott kamatoknak csak felét kötelesek lefizetni; a kik pedig Rákóczyhoz pártoltak, nemcsak a tőke s kamatok, hanem még emezek kamatjainak lefizetésére is reászoríttassanak[1]).

Nagyobb horderejűek valának ennél azon értekezletek, melyek 1719-ben a papság által a várak fentartására fizetendő évi segély tárgyában, magának a királynak ez évi október 9-kén kelt rendelete szerint kezdődtek meg. Említők fentebb, hogy Károly 1716-ban, midőn a török háború már a küszöbön állott, hadi segélyül a pápa által is engedélyezett tizedek tizedei helyett egy átlagos összeget kivánt a papságtól. Ő e segélyt most a határszéli várak jó karban tartására állandósítani s rendszeresíttetni kivánta. E tárgygyal szoros kapcsolatban állott a papság végrendelkezési joga is, mely miatt a királyi kincstár régóta pörlekedett a papsággal; és Károly most mind a két tárgyat ugyanazon főpapi gyülés által kivánta elintéztetni, melyet az 1719-ki októb. 9-kén kibocsátott rendelete szerint, mielébb Pozsonyban gr. Csáky Imre, kalocsai bíbornok elnöklete alatt megtartatni akart.

A főpapságnak azonban semmi kedve sem volt állandósítani a várak fentartására követelt évi adót, s a gyülés megtartása előtt az iránt Rómában is kérdést tőn, nem kételkedvén, hogy az onnan érkezendő válasz a papság részére leend kedvező. Ebben nem is csalatkozott főpapságunk; mert még azon évi december 2-kán mind az esztergami bíbornok érsekhez, mind a nunciushoz azt iratta a pápa, hogy a király, ha lelkiismeretét terhelni nem akarja, a papság tizedeiből ilyféle állandó adót nem kivánhat; ám folyamod-

[1]) A volt magy. kancellaria levéltárából.

jék, mikor a segélyre szüksége van a szent székhez, s ez miként eddig, úgy ezután sem fogja azt tőle megtagadni, hogy a tizedek tizedét bizonyos időre kincstára számára szedethesse. 1721.

A főpapság e késlekedését tapasztalván, 1720-ki január 4-kén újabban is sürgeté Csáky cardinált a gyülés megtartására, melytől választ vár ama kivánatára, hogy a papság, „valamely jelentékenyebb évi segélyt adjon a várak tatarozására és fentartására". Meghagyja egyszersmind az érseknek, hogy miután az 1715-ki 16-dik törv. czikk értelme szerint, ideje volna már a papság végrendelkezésének kérdését is elintézni, terjeszsze azt is elő a gyülésben; „nehogy, úgymond, a kir. fiscus, mint a magtalanúl elhalók törvényes örököse és utóda, az eddig gyakorlatban volt módozatot[1]) ezentúl is folytatni kénytelceníttessék" . . . „Reméltük volna ugyan, mond tovább, hogy a clerus az említett törvényes határozat szerint, vagy az említett bizottságnak, mely a papság végrendelkezési jogának szabályozása végett küldetett ki, folytatása végett, vagy a Kollonics-féle szerződés megerősítése végett, hozzánk alázatos folyamodást fog benyujtani: a clerus mindazáltal, a helyett, hogy a törvényes intézkedés valamelyik pontjának létesítésén munkálkodott volna, ezen ügyet, bár mind reá magára, mind kir. fiscusunkra nézve nem csekély fontosságú, úgy látszik, szándékosan feledékenységbe merítette."

A papi gyülés ezután 1720-ban csakugyan megtartatott; végzései azonban semmi tekintetben nem elégíthették ki a kormányt. Feliratukban több érvet fejtenek ki a főpapok, mint a melyek a papság megadóztatása ellen harczolnak. Tiltják ezt, mondák, nem csak a zsinatok és pápák határozatai, hanem magok a honi törvények is, melyek szerint a papságnak, mint az első országos rendnek, nem áll hatalmában külön, s országgyülésen kivül, bármily közügy felett is

[1]) E szerint a hagyaték egy harmada volt a fiscusé

1721. mondani határozatot. A végrendelkezési jogra vonatkozólag pedig kijelentik: hogy azt ő felsége kivánata szerint tárgyalásba fogták ugyan; de miután a kamarai biztosok nem voltak eléggé felhatalmazva velök alkudozni s valamiben véglegesen megállapodni, kérik a királyt, hogy nevezzen ki s hatalmazzon fel biztosokat; a magok részéről gr. Csáky bíbornok-érseket, Erdődy nyitrai, Nádasdy nagyváradi, Volkra Otto veszprémi, Spatay, Okolicsányi és Mednyánszky választott püspököket nevezvén ki felhatalmazott biztosokká [1]).

A kormány e felirat következtében Majthéni kir. ügyigazgatót s b. Viechter kamarai tanácsost nevezte ki biztosaivá, kik a főpapság megbizottaival értekeznének. Emezek mindenek előtt azon kérdést intézték a kir. biztosokhoz, van-e nekik, különösen b. Viechternek teljhatalma a tárgyalásra, mert a papság ezuttal véglegesen kivánna határozni? A kir. biztosok azt válaszolák, hogy nekik csak azon hatalmok van, mely a megbízó levélben áll. De nincs is szükség teljhatalomra mindaddig, míg a főpapság határozottan nem nyilatkozik, hogy mit akar: ragaszkodik-e a Kollonics-féle conventióhoz, vagy újat kiván alkotni? Különben is a végelhatározás ő felségét illeti. A főpapság azonban e válaszszal nem volt megelégedve, s május havában újabban is kéré a kormányt, adjon biztosainak teljhatalmat a kérdés végleges elintézésére. Junius 8-kán kelt feliratukban a kir. biztosok is kérdést intéztek az udvari kamarához, mit kelljen továbbá tenniök? A válasznak azonban nyomára nem találtam; s úgy látszik az udvarnak figyelmét most sokkal inkább elfoglalta a mindjárt elbeszélendő fontos ügy, s ennek jó bevégzése végett a papság jóakaratát is sokkal inkább érdekében állott megtartani, mintsem hogy ezen minden esetre kényes kérdést ez úttal tovább feszegetni akarta volna. Annyi

---

[1]) Mind ezen okmányok a kancellaria levéltárban.

bizonyos, hogy az ügy csak Mária Therezia kormánya alatt nyert vég elintézést [1]). 1721.

A trónörökösödési kérdés.

Mialatt e bizottmányok s értekezletek részint Pesten, részint Pozsonyban működve, a jövő országgyülésen fölveendő tárgyakat előkészítették, az udvar maga egy más főfontosságú kérdés megoldására irányozta törekvését. Említők, mikép Károly 1713-ban, a rastadti béke megkötése előtt, april 19-kén egy új örökösödési rendet alapított meg s hirdetett ki nemzetsége számára, mely szerint, ha ennek fiága kihalna, az örökösödést a nőágon elébb a maga, aztán bátyja, I József, s végre atyja, I Leopold, leányaira s azok maradékaira, az elsőszülöttségi rendben osztatlanúl kivánta kiterjeszteni. Károly akkor még csak 28 éves férfiú volt, kinek, bár házassága első évei meddők maradtak is, még nem tűnt el reménye fiörökösökre; s ennélfogva 1715-ben nem is vonakodott a nemzet kivánata szerint megerősíteni ama még 1712-ben alkotott törvényt, hogy az uralkodó ház fiágának kihaltával a királyválasztás joga a nemzetre visszaszálljon. 1716 tavaszán Erzsébet császárné őt valóban egy fimagzattal ajándékozta meg, ki azonban még ugyanazon őszön meghalt. Károlynak e feletti bánatát mérséklé némileg a következő évi május 13-kán leányának, Mária Tereziának születése, kit utóbb még több leánygyermek is követett.

Károlynak ezóta mind haláláig legbuzgóbb ügyekezete lőn, az új örökösödési rendszert mind egyes országai s tartományaiban, mind a külhatalmak által elfogadtatni s illetőleg törvénynyé emeltetni. A német-csch örökös tartományokban, hol a fejedelem akarata s rendelete szolgált törvény gyanánt, e tekintetben semmi nehézség sem merűlhetett fel, s a dolog csak arra szorítkozott, hogy Károly az új örökösödési szabályzatot a rendek gyülekezetében kihirdettesse s törvénykönyveikbe irassa. Ez 1720-ban s a következő esz-

[1]) Az ide vonatkozó okmányok részint a császári udvari, részint a kancellariai levéltárban léteznek.

1721. tendőben mind Csehországban mind Ausztriában s a többi német örökös tartományokban megtörténvén, az örökösödési rend, mi aztán pragmatica sanctiónak neveztetett, ezen országok s tartományokban alaptörvénynyé lett.

Másként állt a dolog Magyarországra nézve, hol mind a királyságnak örökössé lételekor, 1687-ben, mind legújabban is 1712-ben, semmi kétség alá nem eshető, világos törvényekben rendeltetett, hogy a királyi nemzetség fiágának kihalta után a királyválasztás joga a nemzetre visszaszáll; s hol, mint alkotmányos országban, csak a nemzet megegyeztével lehetett a régibb törvényeket módosítani vagy eltörűlni, s új törvényt alkotni. A nemzet megegyeztének kieszközlése s egy új örökösödési törvény alkotása tehát múlhatatlanul szükségessé vált, hogy az 1713-ban családilag megalapított új örökösödési rend, az avval ellenkező régibb törvények megmásításával, Magyarországban s a magyar koronához tartozó más országok s tartományokban is érvényessé, alaptörvénynyé legyen. Egy ilyetén új törvény alkotását pedig annál szükségesebbnek látta maga Károly is, mivel a cseh-német örökös tartományokban már alaptörvénynyé lett 1713-ki családi rendelkezés szerint, minden országait s tartományait, tehát a magyar korona birodalmát is osztatlanul átszállítani kivánta nemzetsége női ágára.

Horvátország rendei, mint említők, 1712-ki marcziusban lefolyt tartományi gyülésökön gr. Eszterházy Imre, zágrábi püspök indítványára, még a következő évben alkotott családi határozatot is megelőzve, önszántukból végzéssé mondták volt ki, hogy országuk birtokát mindenkor az örökölje, ki egyszersmind Ausztriának, Stiriának és Karinthiának is fejedelme leend. De a felett, hogy e végzés nem foglalta magában teljesen az új örökösödési határozatot, különösen annak a monarchia feloszthatlanságára vonatkozó részletét, — ezen egyszerű végzésnek érvényét egészen megsemmisítette ama 1712-ben magának Horvátországnak is hozzájárúltával alkotott törvény (IV. t. cz.), melyet Károly

a következő szavakban szentesített: „Az esetben, — melyet 1721.
isten elfordítani méltóztassék, ha a fiágon magvunk szakadna, a nevezett Karok és Rendek királyválasztási és koronázási előjoga régi érvényében feléled, s az előbbi állapotban reájok visszaszálland, s ezen Magyarországunkban és annek említett részeiben, régi szokása szerint csorbíttatlanul fenmarad.“ Az 1712-ki horvát tartományi gyülés végzése tehát, e törvény után, magára Horvátországra nézve sem maradt kötelező, s úgy az ő, mint a magyar korona többi országai s tartományai tekintetében is új törvényt kellett alkotni, hogy az új örökösödési rend érvényessé legyen a magyar birodalom területén. Azon egy hasznát azonban e végzésnek még is látta az udvar, hogy abból eleve is meggyőződhetett, miképen Horvátország részéről nemcsak nehézséget nem, sőt inkább támogatást várhat, midőn az örökösödés kérdését majd a törvényhozás előtt szőnyegre hozandja.

Azon kisérlet után, melyet az udvar az 1712-diki országgyülés megnyiltakor e tárgyban, mint említém, bár csak kéz alatt tétetett, nem hitte az udvar, hogy e fontos kérdést könnyen megoldhassa. Még csak az imént csillapíttatott le a felkelés, melynek czélja teljes elszakadás vala az osztrák fejedelmi háztól; melynek cselekvő személyei még jobbára éltek a hazában; melynek fejei még jelenleg is ugyanazon czélra működének a külföldön. S mellékesen megjegyezve, épen azért távolíttatá el Konstantinápoly közeléből is a bécsi udvar, 1720-ban, a portára küldött követe, Virmont altábornagy által, Rákóczyt s bujdosó társait, hogy e működésöket megnehezítse. Benn a tíz évi törvényesebb, alkotmányszerűbb kormány, az úri családok iránt tanúsított különféle kedvezések, a nemesi előjogok s kiváltságok legyezése, stb. számos, előbb ellenséges kedélyt lefegyverzett, sok új barátot, pártolót szerzett ugyan már az udvarnak; de nem lehetett titok, hogy a nemesség nagy része még folyton ragaszkodik, az uralkodó ház férfi ágának kihalta esetében,

1722. a nemzet királyválasztási jogához: Károly tehát nagy óvatossággal kivánta e kérdést szőnyegre hozatni.

A női örökösödés elfogadása Erdélyben.

Meghallgatni kivánta ez iránt mindenekelőtt bizodalmasabb német minisztereit, különösen Trautsohn herczeget, Sinzendorf és Stahremberg grófokat, kikkel e végett Eugen herczeg elnöklete alatt 1720-ki jul. 15-kén az utóbbinál értekezletet tartatott.

Az értekezlet tagjai abban állapodtak meg, hogy a női örökösödés kérdése mind Magyarországon, mind Erdélyben valahára komolyan állíttassék fel. Mielőtt azonban e végett az országgyülés kihirdettetnék az 1715-ki törvények által megrendelt országos bizottságok által múlhatatlanul be kell végeztetni az organicus reformmunkálatokat, kiváltképen azokat, melyek a politikai igazgatásra, a hadi és közgazdasági ügyekre vonatkoznak. E bizottságok tehát hivassanak össze mennél elébb, s mihelyt munkálataikat bevégzendik, azonnal tétessenek meg az előkészülotek az országgyülésre is [1]).

Miként fentebb elbeszéltük, e bizottságok 1720-ban meg is kezdték aztán működéseiket, de jobbára Csáky cardinálnak, e bizottságok elnökének betegeskedése miatt, azok sem ezen, sem a következő 1721-dik évben nem végezték be teljesen munkálataikat. Károly, kinek annyira szívén feküdt a női örökösödés ügye, e vontatás miatt szinte türelmetlenné lévén, 1722 elején a kérdést végre komolyabban tanácskozás alá vétette, kijelentvén, hogy az országgyülést mind Erdélyben, mind Magyarországon mennél elébb megtartatni kivánja.

Erdélyre nézve semmi nehézség sem forogván fen, az országgyülés febr. 19-kére Szebenbe ki is hirdettetett, s Virmont Demjén tábornagy, az 1720-ki szeptemberben meghalt Steinvillenek a hadi főkormányzóságban utóda, neveztetett ki királyi biztossá.

---

[1]) A Confer. jegyzőkönyve a csász államlevéltárban.

A kormányszék s a tartomány három nemzete s többi karai és rendei, a királyi biztos előadása következtében, az 1713-ki családi szabályozat szerint, minden nehézség nélkül elfogadták a nőági örökösödést, leginkább azt emelvén ki a marcz. 30-kán eziránt kelt végzésök indokáúl, hogy ezen, a török járom alól sok költséggel s vérrel megszabadított „örökös fejedelemség a hozzá kapcsolt részekkel, mint a keresztény név esküdt ellensége dühének a többiek felett kitéve, saját erejéből önmagát megótalmazni épen nem képes, s az ő felsége örökös országai s tartományaival leendő ezen tartós egyesülésből s az elsőszülöttségi rendnek mind a két nemen megerősítéséből, mind a köz-ügyre dísz és biztosság, mind a haza egyes polgáraira haszon fog háramlania"[1]). 1722.

Erdélyben ekként czélját érvén, annál kevésbbé kételkedék Károly végre Magyarországban is szőnyegre hozatni a kérdést, mivel tudósításai az iránt innen is mind kedvezőbben szólnak vala. Az 1720. óta Pozsonyban és Pesten tartott különféle országos bizottmányok, melyekben mind az úri mind a nemesi rendből a rendes tagokon kivül is nagy számú előkelő hazafiak vettek részt, legjobb alkalmúl szolgáltak az udvarnak e tárgyban kipuhatolni a közvéleményt, s egyenkint mind többeket megnyerni szándékainak támogatására. Az örökösödési kérdés volt főoka annak is, hogy Károly a vallásügyi bizottmányt ideiglen feloszlatta: a protestansok kivánatait teljesíteni hajlandó nem lévén, legalább a reménytől nem akarta őket megfosztani a maga czéljának elérése előtt. A női örökösödés Magyarországban.

Ugyanakkor, midőn az udvar a női örökösödésnek Erdély általi elfogadtatását tényleg megindította, Magyarországra nézve is elhatározó lépések tétettek az udvarnál. A márczius első napjaiban tartott udv. értekezleteken, Illésházy kancellár javaslata szerint, végzéssé lett, hogy az 1715-diki törvények által megrendelt, s különösen a politikai, állam-

---

1) Approb. et Compil. Constitut. III. 14.

1722. gazdasági s hadügyi reformmunkálatok elkészítésére kiküldött bizottságok az országgyülés kihirdetése előtt múlhatatlanul bevégezzék munkájokat; mert, miként a márcz. 10-én magának Károlynak elnöklete alatt tartott értekezleten Csáky cardinál mondá, maga ezen munkálat képes lesz a magyarok kedélyét akként hangolni, hogy ne csak elfogadják, de önmagok ajánlják fel a női örökösödést.

Ezen udv. értekezletek tagjainak, kik közt Eugen és Trautsohn herczegek, Sinzendorf és Stahremberg miniszterek mellett rendesen ott találjuk még Pálfy nádort, Illésházy kancellárt, Eszterházy zágrábi és Erdődy nyitrai püspököket — közvéleménye szerint, ezen országos bizottság két, legfölebb három hónap alatt teljesen bevégezhetvén a maga munkálatait: a marczius 10-kei értekezleten oly végzés alkottatott, hogy a bizottság husvét utáni vasárnap üljön össze s kezdje meg működését; az országgyülés pedig junius vége felé határoztatott összehivatni. Végzéssé lett az is, hogy már a királyi meghívó levelekben említtessék meg az örökösödés kérdése, úgy mindazáltal, hogy azzal nem annyira a maga házának, mint inkább az ország javának, biztosságának s belbékéjének érdekeit kivánja előmozdítani ő felsége. Kimondatott végre, a kancellár indítványára az is, hogy a püspökök, főispánok s káptalanok magán levelekben is intessenek meg, ügyekezzenek oda munkálkodni, hogy az országgyülési rendek, meg sem várva a kir. előadásokat. magok ajánlják fel a női örökösödést. E végett hagyassék meg különsen a főispánoknak, hogy azon megyei gyüléseken, melyek a követek utasításait készítendik, személyesen megjelenjenek [1]).

Az országos bizottság ezután april 13-kán Csáky Imre cardinál elnöklete alatt meg is kezdte a maga üléseit. Tagjai

---

[1]) Több, e tárgygyal foglalkodott udv. conferentia jegyzőkönyve a csász. államlevéltárban, s a kancellár felterjesztései a kancell. levéltárában.

voltak: Koháry István országbiró, Károlyi Sándor, Eszterházy Gáspár, Kiss János anzari püspök, Paluska György, Szirmay Endre, Ráday Pál, Skaricza Gábor, Nagy István alnádor, Szluha Fer. nádori itélőmester, s a betegségök miatt távollévő b. Ebergényi László és Dobner Ferd. sopronyi polgármester. A bizottság még az nap, a politikai, hadi és országgazdasági ügyek szerint három albizottságra oszlott, s azontúl oly szorgalommal dolgozott, hogy eleve is bizton lehetett remélni, miképen mnnkálataival pár hónap alatt teljesen elkészülend[1]). 1722.

Részt vett ezen országos bizottságokban Managetta udvari tanácsos is, kit az udvar nem csak azért küldött le Pozsonyba, hogy a bizottságokban felvilágosításokat adjon azon nézetekről, melyek az udvari értekezleteken egy s más szőnyegre kerülő .tárgy iránt irányadóknak tekintettek, hanem azért is, hogy kéz alatt mennél többeket nyerjen még a női örökösödésnek. Managetta e titkos működéseinek sikeréről, aztán nem csak levelek által értesíté az udvart, hanem több ízben személyesen is felrándult Bécsbe számot adni az ügy állásáról.

Jelen volt ő az april 30-kán Eugen herczegnél s ennek elnöklete alatt tartott udvari értekezleten is; s tudósítá ennek tagjait, hogy a magnások jobbára hajlandók ugyan elfogadni a női örökösödést, de terhes feltételeket tűznek ki. Csáky cardinál, mondá egyebek közt, bár nem hiszi, hogy a magyarok magok indítványozzák a női örökösödést, úgy véli mindazáltal, hogy lesznek többen, kik által az indítványt meg lehetne tétetni. Ilyen volna, például, Koháry országbiró, ilyen Erdődy püspök, Károlyi Sándor, ilyen Prileszky ügyvéd, ki bár lutheránus, de az ügyre alkalmas; ilyen Nádasdy Tamás, Eszterházy Gáspár, s báró Sándor Gáspár, ki nem csak igen tehetséges, de kitűnőleg jó indu-

---

[1]) A csász. államlevéltárból.

1722. latú. Leginkább ellenzik pedig azt az itélőmesterek, különösen Szluha nádori és Nagy prímási itélőmester; Ráday, Rákóczynak egykori titkára, szintén csak színleg jó [1].

Az udvari körökben egyébiránt már az év elejétől kezdve oly határozott alakot öltött a női örökösödés ügye, hogy azok előtt, kik e körökben megfordúltak, a kérdés már nem is annyira az volt: elfogadja-e az ország a női örökösödést, mint inkább az: hogy mit kivánjon viszont engedményül?

Hogy a dolog valóban így állott, semmi kétséget nem enged helyt azon levelezés, mely e tárgyban Pálfy Miklós nádor és Szluha Ferencz nádori itélőmester közt már 1722 elején folyt. A nádor ugyanis épen azon napokban, midőn e tárgy végett az erdélyi országgyülés kihirdettetett, február 21-kén, e levelkét intézé Szluhához: „Vajjon mit lehetne minekünk a successióért kérnünk felséges Urunktól, ne terheltessék Kegyelmed kevéssé papirosra feltenni, és énnekem sub manu kezemhez küldeni.“ Szluha, Rákóczynak egykori híve, ki még az 1712-ki országgyülésen választatott meg itélő mesternek, ekkor még egyátaljában nem volt barátja a női örökösödésnek, s már febr. 23-kán kelt válaszában kitérőleg felelt. ‚E kérdésről, úgymond, mely a publicumot illeti, privatus embernek, (az ki publica conjunctárákat és az felséges udvarnak intentióját nem tudja) csak gondolkodni is nehéz .... Kettő mindazáltal proprimis occurrál: kivánja-e a felséges udvar proponálni a successiót, vagy mink offeráljuk? ... És most-e, vagy a jövőben? Ha most: felséges Urunknak friss, jó, számos esztendőkre Isten kegyelméből országolható reménysége látszatik nekem ellentállni; kinek eleven példája vagyon nagy emlékezetű s boldogult Leopold császron. Ha a jövőre: nem lévén semmi állandó az ég alatt, jövendőbeli dolgok elintézése is terhes“. E nehézségek mellett a számtalan orvoslandó sérelmekre nézve, úgymond,

[1]) Az udv. értekezlet jegyzökönyve. Császári levélt.

eszébe sem juthat, mit lehetne az udvartól kérni, mi a női 1722.
örökösödéssel egyenértékű lenne.

A nádor erre két nap mulva azt felelé: „Kegyelmed bölcsen discurál, mindazonáltal nem fog ártani, ha mostanság Pozsonyban lévő, országunk értelmes tagjaival titkon beszél azon esetre, hahogy a jövő dietán a felséges udvartól az örökösödés proponáltatni fog — mit, úgymond, bizonyosnak tud, — az ország is eleve gondolkozzék, mit kérjen viszontengedményűl." — „Valakivel ez iránt beszéltem, válaszolá marcz. 2-kán Szluha igen vonogatva szólnak; mert nem tudván a statusok véleményét, senki sem mer ily közjogi kérdésben nyilatkozni! A sérelmek orvoslatát azonban mindenki emlegeti, különösen a következőket: hogy Erdély, a részek, a temesi főispánság, Szerémség, Szervia, a határőri helyek az országhoz vissza nem kapcsoltattak; Ausztria, Stiria s más szomszédság felé a határok ki nem igazíttattak; a nálunk jószágokat biró osztrákok a többiekkel semmit sem adóznak. Ezekhez járul a nagy adó; a katonai szállásolásból eredő nagy kárvallások; a hazának elszegényítése; a hazafiak mellőzése a hivatalokban; a só nagy drágasága; az egyházi javadalmaknak idegenekkel való betöltése; a magyaroknak a hadseregből való kizáratása; s a magyar ezredek számának leszállítása; a nyolczados törvényszékek nem tartása, s több ilynemű sérelem. A fő ok azonban, a miért nyilatkozni vonakodnak, úgymond, az, hogy ha egyes magán embernek, a törvény szerint adót nem szabad megszavazni, még kevesbbé szólhat ily fontos dologban.

Ez azonban, mond tovább, mások véleménye; mi őt illeti: ő ismét csak azt mondja, szükségtelen még ő felségének gondolkodni leányörökösről, holott még elég fiatal (ekkoron Károly 35 éves volt) arra, hogy fiörököst is reméllhessen. Az országra nézve jobb is lesz későbbre halasztani e tárgy eldöntését. Nem titkolhatja, hogy őt aggasztja az, hogy a női örökösödés esetében idegen lenne ezen örökös férje, kiről eleve nem tudni, mily indulattal viseltetnék az

1722. ország iránt. Az is bizonytalan, mily viszonyba jutand Ausztria, s vele együtt Magyarország is ily női örökösödés esetében a Németbirodalomhoz. De aggasztja őt az is, hogy a pragmatica sanctió szorosabban kapcsolná Magyarországot Ausztriához. Hogyan lehetne pedig a független Magyarországot összekötni Németország egyik tagjával? Sem a politikával, sem a szent korona méltóságával nem egyeztethető meg, hogy a nagyobb legyen a kisebbnek járuléka, s egy királyság alája vettessék egy herczegségnek .... Egyébiránt nem is érti, miért kellene idő előtt jobban örökösíteni az országot, holott ennek biztosságáról szükség esetében választás által is lehetend gondoskodni."

Mind ezen ellenvetéseket azon reményben tette volt Szluha Ferencz, hogy az udvar maga nem fogja a jövő országgyülésen kezdeményezni a női örökösödést, s a nemzetnek szabadságában álland azt tárgyalni vagy mellőzni. A nádornak marcz. 7-kén hozzá intézett levele azonban ez iránt minden kételyeit eloszlatta. „Tudósítom, úgymond, titokban kegyelmedet, hogy az örökösödést egyátaljában kivánni fogják, s arra való nézve kivántam kegyelmed által az ott lévő némely tekintetes nemes statusoknak véleményét venni: ha csak elfogadnunk kellene a successiót, helyesen és méltányosan mit lehetne kérnünk a felséges háztól, mert muszkát vagy más külső hatalmasságot választanunk nem lehetne. ... Ezen tárgyban tehát az ott lévő urakkal tovább is beszélgetvén, engem mindenképen tudósítani ne terheltessék; mert általlátom, hogy a successiót akarják inducálni, tudhassunk azért mi is felelni" [1]).

Pálfy nádornak e vég szavaiból nyilván kitünik, hogy az udvar mindenképen el volt határozva a női örökösödést, miképen az az 1713-ban megalkotott családi intézvényben — melynek kihirdetésénél Pálfy is jelen volt — megállapít-

[1]) A nádor és Szluha Ferencz közti levelezést közli a Budapesti Szemle XIX. köt. 273. kövv. lapokon.

tatott, a jövő országgyülésen Magyarországban is alaptör- 1722
vénynyé emelni; s a nemzet szabadsága e tekintetben csak azon korlátok közé maradt szorítva, hogy az uralkodó háznak adandó fontos engedményért viszont engedményeket kérhessen a maga számára. Az országgyülés történetéből azonban eléggé kiderül, hogy a nemzet oly ügyesen készíttetett elő e fontos határozat megalkotására, hogy a karok és rendek azt nemcsak nem ellenzették, hanem önmagok ajánlák fel a pragmatica sanctiót.

Ezen előzmények után az országgyülés, melyen e nagyfontosságú törvény megalkottatnék, s egyszersmind az országos bizottmányok által kidolgozott reformok is életbe léptettetnének, a május 1-jén 1722-ben kelt kir. meghivó-levelekben jun. 20-ára Pozsonyba hirdettetett ki. „Miután az 1715-ki országgyülésen alkotott 14-ik t. cz. által rendeltetett, hogy minden harmadik évben országgyülés tartassék, — így szól a k. meghívó-levél, — eddigelé is kivántunk volna ugyan e törvényes végzésnek eleget tenni . . . , ha abban a keletről s nyugatról támadt háborúk nem akadályoznak vala. Most azonban békésebb s alkalmasabb idő tűnvén fel, ezen örökös országunk a nekünk kiváltképen kedves Magyarország s a közügy iránti atyai gondoskodásunknál fogva, — nehogy, tudniillik, ezen a török iga alatt hosszan nyögött s az alól mind a magunk, mind a boldog emlékezetű elődeinknek isten segélyétől támogatott dicsőséges fegyvere által szerencsésen megszabadított, sőt határaiban is szélesebbre terjesztett országunk a jövendő időkben bármi zavarokba s veszélybe essék; hanem inkább maguknak a hű Karok és Rendeknek a mi legkegyelmesebb szándékainkban való megegyezése s azok támogatása által, minden akár kül erő, akár bel mozgalmak ellen üdves orvoslat találtassék s rendeltessék, és országgyülésileg is oly intézkedések tétessenek, hogy az istentől nekünk s felséges házunknak alávetett többi örökös országaink s tartományainkkal való szomszédi s barátságos egyetértés és egyesség által, a köznyugalom és állandó, zavaratlan béke minden

1722. esetekre tartósan megalapíttassék; s e szerint az országlakosok megmaradásáról, fentartásáról, pártolásáról és védelméről a lehető legjobb módon gondoskodva legyen: említett Magyarországunk és kapcsolt részei valamennyi Karainak és Rendeinek a folyó évi jun. 20-kára sz. kir. Pozsony városunkba közönséges gyülést vagy is diétát hirdetni és azon isten segélyével személyesen is jelen lenni határoztuk"[1]).

A kir. meghivó-levél annyiban méltó figyelemre, a pragmatica sanctió törvényének történelmében, hogy azon egyesülést emeli ki különösebben, melyet az udvar a nőági örökösödés s a monarchia feloszthatlanságának megalapítása által a magyar birodalom s a német-cseh örökös tartományok közt létrehozni óhajt vala. Mit értett Károly ezen egyesülés alatt, s mily fokig valósúlt óhajtása, a törvény megalkotásának körülményei s maga a törvény helyes értelmezése minden kétségen felül helyezik.

Még mielőtt megnyílt az országgyülés, az udvar s a kormány élén álló államférfiak semmit sem mulasztának el, hogy egy részről a kérdés ezen oldala is mennél jobban felvilágosíttassék a rendek köreiben, más részről ezek a király azon ohajtásának teljesítésére reábirassanak, hogy az ország maga kérje a nőági örökösödést. „Ezen . . . országos commissióknak méltóságos elnökei, condelegatus és condeputatus méltóságos úri és nemesi főrendjei majd a színéből a nemes országnak — mondja azoknak egyike, gróf Károlyi Sándor — . . . Még minekelőtte a diéta megindúlt volna, kezdett együtt is másutt is hintegettetni a felséges ausztriai háznak magvaszakadtával következő leányág successiója; mely iránt is kinek-kinek mi légyen véleménye, a fölséges udvar előre alkalmasint beszedte"[2]).

E véleménygyűjtők s egyszersmind rábeszélők egyike volt, mint említők, az országos bizottsághoz leküldött Managetta udvari tanácsos. Ő egyebek közt junius 4-kén kelt

[1]) Kovachich: Supplem. ad Vestigia Comit. III. 432.

[2]) Károlyi S. önéletirása

levelében azt írá a német kancellárnak, hogy legközelebb beszélt légyen b. Sándorral azon urakról s megyékről, a kik a női örökösödés tárgyában hajlandók megfelelni ő felsége várakozásának. A beszélgetés eredménye ím a következő: a nádor s pozsonyi főispán jó szándéka ismeretes; ugyanaz áll Pest megyéről, annak szintén a nádor lévén főispánja; valamint Győrről is, hol a főispáni méltóságot, a szász cardinál bírja. Nyitra megye főispánja, Erdődy Ádám püspök első rendben fogja az ügyet vezetni. A barsi főispán, Erdődy György kamaraelnök, erősen támogatandja püspök-testvérét. Erdődy Gábor püspök s hevesi főispán, testvéreivel hiven közre fog működni. Erdődy Sándor vasi főispánról szintén fel lehet tenni, hogy rokonait követendi. Veszprémnek nincs főispánja. Sopronyban Erdődy György a főispáni helyettes. Hontban, Koháry főispánról nem lehet kétség. Mosonyban Zichy Károly megnyerhető a nádor és b. Sándor által. Zalában Althan főispán bizonyos. Hasonlót mondhatni a váczi püspökről és Szathmárban Károlyi Sándorról. Sárosban Szirmay Tamás megnyerhető b. Sándor által. Ezek jutottak, úgymond, beszélgetésünk alatt b. Sándor eszébe; majd gondolkozik másokról is, s mihelyt megérkeznek, beszélni fog a megyei követekkel is. B. Sándort kellene megbízni avval is, hogy teljesen biztosítsa az ügynek Csáky cardinált, ki még kétesnek, s csak azon esetre látszik hajlandónak, ha elébb az ország kivánatai teljesíttetnek. Ennél fogva, úgymond, eddigelé nem is vehettem ki belőle, hogy hajlandó lesz-e az önkéntes felajánlásra, vallván ő azon elvet: quod medela praesentium fuerit optima persvasio futurorum — hogy a létező sérelmek orvoslata lesz a jövendő ügyek legjobb ajánlása. De majd fog még hatni reá, mind maga, mind mások által, s meg fogja vele értetni, hogy az örökösödés készséges felajánlása adhat legtöbb reményt a magyarok igazságos, méltányos és mérsékelt kivánatainak teljesítésére[1]). 1722.

---

[1]) A csász. államlevéltárból.

1722 Egy más levelében junius 19-ről Managetta udv. tanácsos írja ugyananak, hogy a nádor és az Erdődy grófok, most már nem külön, hanem együttesen munkálkodnak Ő cs. kir. felsége szándékainak előmozdításában; és minthogy Csáky cardinál ezekkel igen jó viszonyban áll, ő is igérte, hogy mind maga hathatósan támogatandja, mind övéi által támogattatni fogja az ügyet.

A pozsonyi megyegyülés, mondja tovább igen kedvezőleg folyt le. A bán ugyan kitűntette magát; a prímás Paluska által működött, Csáky cardinál s a nyitrai püspök úgy nyilatkoztak a gyülés után, hogy ezen jó példát az egész clerus követendi.

A felvidéki megyék már megadták követeiknek az utasítást, mely általában az örökösödés elfogadása, sőt felajánlása mellett is szól. Ez kivált Károlyi műve. Ezen férfiú valóban sokat tesz, s megérdemli, hogy különös kegyelemmel vétessék figyelembe.

Oly jól megy az ügy, végzi Managetta, hogy a nádor, a cardinál s a nyitrai püspök nem látják szükségét a külön királyi kéziratoknak [1]).

Két nappal később (jun. 21.) gr. Erdődy László püspök is azt írá Trautsohn herczegnek, hogy nem kételkedik az örökösödés önkéntes felajánlásáról. Dicséri ez ügyben szerzett érdemeiért Károlyit, s ajánlja őt az ürességben lévő országos báróságok valamelyikére kineveztetni. A levélből egyébiránt az is kitűnik, hogy buzgalmáért maga a levélíró is dicséretet aratott legfelsőbb helyről [2]).

Mihelyt az ország rendei jun. utolsó tizedében nagy számmal [3]) összegyűltek, az említett urak s az udvarnak e végre megbízott ügynökei mind magán úton, mind az elöle-

---

[1]) A csász. államlevéltárból.

[2]) U. onnan.

[3]) Jelen volt a főrendeknél: 33 főpap, 8 zászlós úr, 2 koronaőr, 16 főispán, 38 gróf, és 59 báró; a rendek tábláján: a kir. tábla 15 tagja, köztök két horvátországi, 43 káptalani, 70 városi, 89 vármegyei követ,

ges gyülekezetekben, még az országgyülés formaszerinti megnyitása előtt, hatványozott buzgalommal megkezdték az izgatást a végre, hogy a nemzet önszántából, még a kir. előadások meghallgatása előtt fogadja el a nőági örökösödést s az ahhoz kapcsolt pontokat. Csáky Imre cardinál s érsek egyenkint látogatá meg mind azon felsőmagyarországi befolyásosabb urakat s követeket[1]), kiket az országos bizottmányok alkalmával, — mivel azokban részt nem vettek volt, megnyerni alkalma hiányzott. „De azon számos urak mellett, kik ily értelemben működnek, rosz szándékúak sem hiányoznak", írá Managetta udv. tanácsos, junius 29-kén kelt levelében. Ezek, úgymond, pár nap előtt egy iratot terjesztének, melyet velem gr. Károlyi közölt. Mondatik ebben egyebek közt: „hogy daczára az egyesülésnek, melybe az örökösödés elfogadása által Magyarország a monarchia többi részeivel lépend, az indigenákat nem kell egyesíteni; hogy ezen egyesülés az ország felforgatására vezet, mert az országot a birodalomnak alávetett tartománynyá sülyeszti, úgy hogy csak árnyéka fog maradni az országnak, és Sion leányától elvétetik az ő ékességök; hogy, végre ma kelt fel a szabadság utolsó napja stb. 1722.

„Károlyi azonnal a kerületi ülésekbe fog menni, hogy az ilyféle gondolatokat a követek elméjéből kibeszélje. Magam pedig megyek a nádorhoz, javasolni, hogy estvére megint hívja magához a követeket, és beszéljen előttök megvetőleg s roszalólag ezen iratról, miképen az egy gonosz akaratú, tudatlan ember műve." [2])

---

s a távol lévő mágnások 64 képviselője, kiknek azonban sem ülésök sem szavazatuk nem volt a rendek közt.

[1]) „Quo esset (Csáky) in Austriacam domum studio et fidelitate, luculente docuit, quando pro foeminea Caroli caesaris progenie, in Hungariae trono locanda, nonmodo commune cum proceribus suffragium tulit; sed superae Hungariae proceres ac nobiles obiit, atque ut in eo locandam velint permovit." Timon: Purpura Pannon. 344.

[2]) A császár. államlevéltárból.

1722 Magok a követek közt, a kérdés lényegét illetőleg, úgy látszik, nem igen, vagy csak nagyon kevesek részéről támadt ellenzés. Ha mi ellenvetés emelkedett is némelyek részéről, az csak arra vonatkozott, hogy az udvar kivánatának teljesítése előtt minden sérelmek orvosoltassanak s az alkotmány a nőági örökösödés mellett is biztosítva maradjon; a szorosabb egyesülés pedig, mely a monarchiának törvényesen kimondatni kivánt feloszthatlansága mellett Magyarország s a többi örökös tartományok közt czéloztatik, arra ne értelmeztessék, hogy az osztrák örökös tartományokban divatozó kényuralom azon törvény által Magyarországra is kiterjesztetik; sőt inkább ez a nőági örökösödés és a monarchia feloszthatlansága mellett is megtartsa a maga külön, alkotmányos kormányformáját; szóval, hogy a kivánt szorosabb egyesülés a monarchia többi örökös tartományaival, Magyarország jogaiban semmi csorbulást ne okozzon; s egyátalában ne a közigazgatás közösségére, hanem egyedűl a fejedelem személyének ugyanazonosságára vonatkozzék s értelmeztessék. És ennélfogva a koronázás eddigi formája, az új fejedelem által, koronáztatása alkalmával kiadatni szokott hitlevél s a kir. eskü, az ország alkotmányának és szabadságainak fentartására, ezentúl is a törvényes mód szerint életben s érvényben maradjon. Magában is értetik, hogy az ilyféle ellenvetéseket s aggodalmakat maguk azon urak is mindenkép eloszlatni ügyekeztek, kik az udvar érdekében az új örökösödési törvény mellett izgatának; mert bár törekednek vala is életbe léptetni e törvényt, de az alkotmányt s külön alkotmányos igazgatást azáltal megcsorbítani, meggyöngíteni, maguknak sem volt, nem lehetett szándokában; sőt inkább magok is oda törekedtek, hogy az udvar ezen engedményért némely viszont engedményeket adjon a nemzetnek.

A rendek eképen előkészítve, megnyugtatva s megnyerve lévén, mivel a kir. személynök gyöngélkedése miatt meg nem jelenhetett, Nagy István alnádor, junius 30-kán, rövid magyar üdvözlő beszéddel s azon indítványnyal nyi-

totta meg az első nyilvános ülést, hogy miután a magnások is együtt vannak, illendő volna őket egy küldöttség által üdvözölni. Egy 12 tagú küldöttség ezután meg is vitte hozzájok a rendek üdvözletét; mit aztán a magnások nyomban viszonozván, küldöttségök által egyszersmind felszólíták a rendeket, hogy miután „tudva van előttök, mi végre méltóztatott ő felsége összehívni ezen országgyülést: szükséges, hogy a rendek annak tárgyában véleményöket tudassák a magnásokkal.“ 1722.

Ekként most is szintúgy mint 1687-ben, a rendekre lévén bízva a kezdeményezés, az alnádor, a főrendi küldöttség távozta után, magyar nyelven előadá: miképen „igen jól tudják a rendek, hogy az országgyülés főleg a végre hívatott egybe, hogy az ország jövendő békéjéről s nyugalmáról gondoskodjék. Mert tekintetbe vévén a körülményeket s megfontolván, minő ellenség az ország szomszédja, külső segedelem nélkül, ezen annyi szerencsétlenség által meggyöngűlt ország, ha ismét virágzatra jutna, sem lenne már képes magát oly nagy hatalom ellenében fentartani. Ha pedig interregnum támadna, mindenki tudja, mily zavarnak szokott az lenni forrása. Szükséges tehát azon esetre, ha, mitől isten mentsen, ő felsége fiörökös nélkül találna kimúlni, az ország már eleve gondoskodjék utódáról. Ennek hasznos voltát Szluha Ferencz úr bővebben ki fogja fejteni.

Szluhában, ez egykori tüzes kuruczban, ki egy ideig még a szatmári békekötés után is Rákóczy mellett volt Lengyelországban, nem tudjuk, mi okból, felette nagy változás ment végbe azóta is, midőn a nádor felszólítására vele négy hónap előtt e tárgyban oly óvatos leveleket váltott. Ő most egy nem annyira erős érvelésű, mint a kor szokása szerint czikornyás latin beszédben, elébbi leveleivel ellenkezőleg, fejtegeté a nőági örökösödés megállapításának szükségét s hasznait különösen az oly hatalmas ellenségtől fenyegetett Magyarországra nézve.

A hangos éljenekkel fogadott beszéd után ugyan csak

1722. Szluha az éljenzést határozatnak véve, indítványozá, menne azonnal a rendektől egy küldöttség a magnásokhoz, megvinni nekik e határozatot. Míg aztán a királyi tábla a küldöttséggel s izenettel foglalkodék, mind a felső magyarországi, mind a dunántúli s inneni követek külön külön is kinyilatkoztatták, hogy a szóban forgó örökösödést önként s jó szántukból, minden kényszerítés nélkül fogadták el. Miután pedig a küldöttség a magnásoktól, kik az izenetet szinte éljenekkel fogadták, visszatért: Szluha ismét azt indítványozá, hogy magához ő felségéhez is menne fel Bécsbe mindjárt egy országos küldöttség, mely neki e határozatot tudtára vinné, — mi szinte azonnal megizentetett a főrendeknek. Majd ezek küldöttsége hozta meg a választ a kettős izenetre. A főrendek e válasza annyiban érdemel külön említést, hogy ők a női örökösödést azon záradékkal fogadták el, hogy „a magyar szent korona más országai és tartományai is olyanoknak tekintessenek, mint a melyek a női örökösödést velök együtt elfogadták.“ E záradék által az ország integritásának megóvására czéloztak a főrendek, mintegy kijelenteni akarván, hogy mind Horvátországra nézve, mely az országgyülésen szinte képviselve van, mind Erdélyre nézve, csak a most illetékesen kijelentett női örökösödés tekinthető érvényesnek. A rendek ezután a mágnások termébe mentek, s azokkal ott egyesűlten, a nádor és a kalocsai érsek beszédei után, újra is kimondták a női örökösödésre vonatkozó határozatot, mely ekként minden vita nélkül egyértelműleg fogadtatott el az ország által.

Az országos küldöttség ezután, melyben a felső tábla részéről 40, a rendekéről 22 tag neveztetett ki, részint még az, részint más napon megindult Bécsbe, s ott julius 3-kán nagy fénynyel, jobbára hatos fogatú hintókban hajtatott be, a bécsi lakosság kiváncsi tömegei közt, a „Favorita“ palotába, mely Károlynak akkor rendes lakául szolgált vala, utóbb pedig a Theresianum lovag-akademiát fogadta falai közé. Az udvar főtisztviselőitől, minisztereitől s tábornokai-

tól környezett császár-királytól fogadtatván, Csáky Imre bíbornok, mint a küldöttség szónoka, egyebek közt a következő szavakban adta elő a törvényhozó-testület végzéseit: „Az ország valamennyi karai s rendei, minden erkölcsi kényszerítés vagy rábeszélés nélkül, egyező szavazattal, egy szívvel és szájjal, önként, szabadon, megfontolva s jóakarattal abban egyeztek meg, hogy alázatosan megkérjék Felségedet, miszerint a férfiágra nézve már örökös Magyarországát, mind azon már visszafoglalt s isten segélyével még visszafoglalandó országokkal s tartományokkal együtt, melyek szent koronájához tartoznak, a férfiág magvaszakadtának esetére, — mit isten kegyelmesen elfordítani méltóztassék, — mostan, akkorra s mindenkorra a nőág számára is elfogadni méltóztassék, megtartván mindig a nemzedékek szerint az elsőszülöttség jogát és rendét.“ Elmondván aztán az indokokat, melyek az országot e lépés megtételére vezették; s ezek közt megemlítvén a hálát, melylyel a nemzet az uralkodó ház iránt a török járom alóli megszabadításáért viseltetik, a trónváltozási zavarok s veszélyek megelőzésének kivánságát, az ország külső s belső biztosságát, a hitet és reményt az uralkodó ház kegyességében s igazságszeretetében: a mondottakhoz még a következő érveket kapcsolja, melyek az országos határozat horderejére nézve nagy fontosságúak: „Ebből erősen hiszi s reméli Magyarország, mind a maga, mind a többi, Felségednek s mind a két nemű utódainak alája vettettek s ezekkel való üdvösen czélzott egyességét. Hiszi, mondom, s kétségtelenül reméli, hogy nemcsak ősi szabadságának s előjogainak fenmaradása s fentartása erősebb támaszt s megállapodást nyerend, hanem Felséged s mind két nemű utódainak atyai kegyelmei s adományai reá még dúsabban s bőségesebben fognak áradozni.“

1722.

„Hallá — ez volt a király rövid válasza — a karok és rendek szándékát; helyesli, hogy a női örökösödést megajánlák. Ennél fogva ő is azokra, a mik általán és részletesen a Karok és Rendek megmaradására szolgálóknak fognak

1722. látszani, gondot fordítand, különben biztosítja kegyelméről a Karokat és Rendeket."

Pár nap múlva Károly személyesen megjelent Pozsonyban, s júl. 8-kán az országgyülést forma szerint megnyitván, a királyi előadásokban ajánlá a rendeknek, hogy az örökösödési határozatot törvényformába szerkesztve terjeszszék elébe, s az országos bizottmányok munkálatait haladék nélkül vegyék tanácskozásba. Mielőtt pedig a rendek e munkába fognának, készségöket szándokai teljesítésében maga is hasonló királyi jóakarattal viszonzandó, „minden egyebek előtt, s a nélkül, hogy ez iránt a rendektől előleg megkéretett volna, egyedül irántok érzett atyai indulatából, Magyarország s a hozzákapcsolt részek, országok s tartományok Karait s Rendeit minden jogaikban, kiváltságaikban, szokásaikban, előjogaikban és törvényeikben, melyek eddigelé alkottattak, vagy a jelen s jövendő országgyüléseken alkottatni fognak, fentartani ajánlkozott, s azokat kegyelmesen megerősítette [1]).

Az új alaptörvény. E biztosító királyi leirat a némelyekben netalán még fenmaradt aggodalmakat is végkép eloszlatta aziránt, hogy azon új kapcsolatból, mely szerint a magyar korona országai s tartományainak birtoklása a többi cseh-német örökös tartományok birtoklásával együtt elválaszthatlanúl s feloszthatlanúl a fejedelmi ház nőágára is átszállíttatik, Magyarország alkotmányos törvényeire s igazgatására nézve semmi csorbulás sem fog háramlani.

A rendek tehát néhány nap mulva az örökösödés új szabályzatáról szóló törvényczikk szerkesztéséhez fogtak. A két törvényczikket, mely erről szól, s azok bevezetését, mely a női örökösödés elfogadásának indokait tartalmazza, Szluha Ferencz, nádori itélőmester fogalmazta. E törvényjavaslatok a király elébe terjesztetvén, Károly azok megvizsgálása végett jul. 13-kán Eugen herczeg elnöklete alatt, Sinzendorf és Stahremberg miniszterek, Öttl és Managetta udvari taná-

[1]) Az alkotott törvények 1-ső czikkében.

csosok által Pozsonyban conferentiát tartatott, mely mind a törvényczikkelyeket, mind azok bevezetését minden változtatás nélkül elfogadta [1]). A törvényjavaslat ezután a rendek táblájához visszakerűlvén, általa julius 16-kán véglegesen elfogadtatott. A rendek utóbb, Nagy István alnádor indítványára, elhatározták, hogy miután az örökösödés egyező rendének, elfogadása által a többi örökös tartományokkal való elválhatlan egyesülés is törvénynyé leend, ezen országok s tartományokkal is szerződést kellend kötni. E szerződés azért feküdt a rendek szivén, mert miként 1608-ban, úgy most is, e szerződés által a többi tartományok segélyét akarták az országnak biztosítani a török ellen. A király azonban a megváltozott körülmények közt, midőn a cseh-német örökös tartományok régi rendi alkotmányukat s ezzel együtt önrendelkezési jogukat már elvesztették s merő patrimonialis birtokokká lettek, szükségtelennek látván ilyféle szerződést, azt válaszolá, hogy a király maga gondoskodni fog az ország bizton létéről [2]). Az országgyülés e válasz helyességét maga is belátván, ily szerződésről többé szó sem tétetett. 1722.

Az ekként a király által is elfogadott czikkelyek elsejében egyebek közt megköszönik a királynak, hogy az ország jogait, szabadságait, törvényeit újabban is megerősítette, megtartani s megtartatni igérte; megköszönik aztán, hogy a nőágnak általok Magyarországra nézve is önként kikiáltott örökösödését illető ajánlatukat elfogadta, és e szerint „ezen örökösödést, szintazon módon, miként az az elsőszülöttségi rend fentartásával s tekintettel arra is, hogy ugyanazon ág egyenlő fokaiban a férfiaknak elsősége legyen, ő felsége által egyéb, mind Németországban mind azon kivül fekvő országai s tartományaiban már megrendeltetett, megalapíttatott, kihirdettetet s elfogadtatott, Magyarországban s hozzákapcsolt részei, országai s tartományaiban is elválaszthatlanul megalapí-

---

[1]) A csász. államlevéltárból.

[2]) A m. muzeumban lévő országgyülési diarium.

1722. tani s fentartani akarja oly módon, hogy azon férfi- vagy nőörököse, ki a felséges osztrák ház fentebb említett országait s tartományait az elsőszülöttségnek ugyanazon felséges házban megalapított rende szerint öröklendi, minden jövendő trónváltozások esetében ugyanazon öröklési joggal Magyarországban s a hozzákapcsolt országok s tartományokban is, melyek szintén feloszthatlanok, kétségtelenül királynak tartassék s koronáztassék.“ E czikkelyben, mint látni való, főleg azon új kapocs határoztatik meg törvényesen, melyet az ország rendei a magyar szent korona birodalma s a többi örökös tartományok közt megalapítani kivántak; s mely e szerint csak abból áll: hogy valamint Magyarország s hozzákapcsolt részei, országai s tartományai magukban véve egymástól elválaszthatlanok és feloszthatlanok: úgy a többi örökös tartományokkal is elválaszthatlanul s feloszthatlanul együtt maradjanak, s Magyarországnak és kapcsolt részeinek is mindenkor az legyen királya, ki a megállapított öröklési rend szerint a többi örökös tartományoknak leszen fejedelme. E kapcsolat tehát egyedül a fejedelem személyének ugyanazonosságára, vagy — mint rövidség okáért kifejezni szokták — personal-unióra szoríttatott.

A második czikkelyben főleg maga az örökösödési új rend határoztatik meg, s egyszersmind azon indokok fejtetnek ki, melyek miatt, és azon feltételek szabatnak meg, melyek alatt az ország, a férfiág kihaltával különben törvényesen föléledő szabad királyválasztási jogáról lemondván, a nőági öröködés új rendét elfogadja. „Bár az ország s kapcsolt részeinek hű Karai s Rendei, — így szól lényegében a t. czikk, — tekintvén ő felsége virágzó korát, bizton remélik, hogy az isten őt még számos fimaradékkal ajándékozza meg; meggondolván mégis a fejedelmeknek más emberekkel közös halandóságát; megemlékezvén egyszersmind ő felsége elődeinek s magának ő felségének az ország iránt szerzett érdemeiről, s kivált azon dicső tetteikről, melyek által ezen országot az ozmánok igája alól győzedelmes fegyvereikkel

megszabadították s a polgárok békéjét s biztosságát helyre- 1722.
állították: hogy a jövőben is mind a kül megtámadások, mind a bel zavarok s veszélyek ellen biztosíttassanak; egyszersmind ő felsége iránt hálájokat is tanúsítani kivánván, kijelentik: hogy ő felsége fiágának kihaltával az örökösödési jogot Magyarországban s annak koronájához tartozó országok s tartományokban, melyek isten segélyével már visszaszereztettek vagy ezentúl visszafoglaltatnak, a felséges osztrák ház nőágára is kiterjesztik s elfogadják oly módon: hogy elsőben ő felségének, a most uralkodó III Károlynak leánymaradékaira —, ezek kihaltával a boldogult I József leányivadékaira —, s ha ezek is kihalnának, végül az első Leopoldtól származott leánymaradékokra s ezeknek mind a két nembeli katholikus ivadékaira szálljon a korona, és pedig mindenkor az ő felsége által a többi örökös tartományokban már megállapított első szülöttségi rend szerint olyképen, hogy azok mind Magyarországot s kapcsolt részeit, mind a többi örökös tartományokat feloszthatlanul s elválaszthatlanul együttesen birtokolják. És midőn a felséges osztrákház nőágának örökösödését ekképen elfogadják s megalapítják, kikötik egyszersmind azt is: hogy a felséges osztrák háznak a mondott rend szerint következő trónörökösei, az országnak s kapcsolt részeinek legújabban ő felsége által is megerősített jogait és szabadságait, az 1687-dik 2-dik és 3-dik, úgy az 1715-ki szintén 2-dik és 3-dik törvényczikkelyek értelmében, koronáztatásuk alkalmával mindenkor s örök időkre megerősítsék. Kijelentik végül, hogy az ország rendeinek ősi s régtől divatozott szabad királyválasztási jogát és szokását csak az elszámlált nőágak maradékainak teljes kihalta után kivánják ismét feléleszteni, életbeléptetni s fentartani."

Az idézett 1687-ki s 1715-ki 2-ik és 3-ik törvényczikkelyek, melyeket a rendek a nőági örökösödés és a fejedelem személyének ugyanazonsága mellett is mindenkorra érvényben tartatni kikötnek, az ország törvényes függetlenségére, önállóságára s külön alkotmányos kormányzatára vonatkoznak,

1722. rendelvén: hogy a trónörökös a rendeket, a királyi hitlevél kiadása és a kir. eskü letétele által koronáztatása alkalmával mindenkor biztosítsa az iránt, hogy az ország jogait és szabadságait fentartandja, s az országot „nem akarja más módon igazgatni s kormányozni, mint az eddig alkotott s ezután országgyülésileg alkotandó saját törvényeinek megtartásával.“

Midőn aztán Károly az országgyülés végén e törvényczikkelyeket a többiekkel együtt szentesítette, az idézett két törvényczikkelyhez még több más czikkelyek is kapcsoltattak, melyekben a király az ország jogait és szabadságait, kiváltságait és törvényeit nemcsak átalánosan, hanem, — mint alább említendjük — némely főbbeket még egyenkint is, ünnepélyesen megerősíti s megtartani igéri, kötelezvén egyszersmind utódait is, Magyarország törvényesen megkoronázandó királyait, azoknak sértetlen megtartására.

És mind ezt kellő figyelembe véve, kétségtelennek állíthatjuk, hogy a magyar korona, mind 1687 után, midőn az elsőszülöttségi örökösödés a férfiágban megállapíttatott, mind 1723 után is, midőn ezen elsőszülöttségi örökösödés III Károly, I József és I Leopold leányivadékaira kiterjesztetett, ezen örökösödési rend mellett is tulajdonképen és szorosan véve választási korona maradt. Mert valamint elébb, 1527-től kezdve 1687-ig, midőn a nemzet az elsőszülöttségi örökösödés szabálya nélkül is több nemzedéken keresztül mindig e ház fejét választotta meg királyává, a választás formasága nem volt egyéb, mint a független kormányzás és alkotmányos önállóság jelképe: úgy 1687 és 1723 után az elsőszülöttségi örökösödés nem vált föltétlenné, mint a cseh-német örökös tartományokban, hanem ezen örökösödés mellett is mindig feltételekhez maradt kötve a koronázás. És azért, a fejedelem közössége mellett is mindig nagy különbség létezett Magyarország s a többi örökös tartományok között. Míg ezekben a fejedelem halálával a trónörökös tényleg fejedelemmé lett, Magyarországban az országgyülésileg

egyesült nemzet csak hitlevél s előleges feltételek mellett, 1722.
mikre a trónörökös megesküdni tartozott, tette annak fejére a koronát s üdvözölte őt törvényes királyának. Az ily módon történni kellő koronázás elmulasztása pedig csorbát üt az örökösödési jogon, melyet csak e feltétel alatt fogadott el a nemzet. De ezenkivül, a fejedelem ugyanazonosságából származó kapcsolat mellett, még azon különbség is létezik e tekintetben Magyarország és a cseh-német örökös tartományok között, hogy amaz csak III Károly, I József és I Leopold leánymaradékaira szorította az örökösödést, kiknek kihaltával a király szabad választásának joga ismét feléled a nemzet számára; a többi örökös tartományokban pedig az 1713-ki april 19-kén megállapított örökösödési szabályzat szerint az osztrák ház nőágának egyéb maradékait is illeti az örökösödés.

Miután Károly az örökösödésről s annak föltételeiről szóló két czikkelyt julius első felében előlegesen is elfogadta, s ekként az ország új alaptörvényéül szolgáló, két oldalú viszonylagos szerződés a nemzet s fejedelmi háza közt a trónöröklés tekintetében megköttetett: az ország rendei az országos sérelmekre, a kir. előadások szerint is, az országgyülés másik fő tárgyára, az országos bizottmányok reformmunkálataira mentek által. Tekintvén e tárgyak nagy fontosságát, a megoldandó reformkérdések nagy terjedelmét s nehézségeit, mindjárt előleg kétség támadt, valjon be fogják-e már ezen gyülés alatt végezhetni mind azon tárgyakat, melyek e bizottmányok munkálataiban foglaltatnak? Abban egyeztek meg tehát a két tábla rendei, hogy a bizottmányok politikai, hadi és közgazdászati rendszeres munkálataiból némely főbb fontosságú pontokat kiszedvén, azokat előlegesen tárgyalják s terjeszszék a király elejébe. E végett még julius első felében feliratot intéztek hozzá, könyörögvén, engedné meg, hogy mielőtt e munkálatokat egész terjedelmében elejébe adnák, a belőlök kiszedett, számszerint tizenhárom pontot vehessék tanácskozásba, s tudatná is velök azokra nézve a

1722. maga akaratát, valjon hajlandó-e és miként elfogadni a bizottmányoknak e pontokra vonatkozó munkálatát?[1]).

---

[1]) E feliratot mindjárt tanácskozásba vette a jul. 15-én Pozsonyban tartott udvari conferentia, melyben Eugen herczeg elnöklete alatt az esztergami és kalocsai cardinálok, Trautsohn hg., Sinzendorf és Stahremberg miniszterek, Pálfy nádor, Pálfy János bán, Illésházy kancellár, Koháry orsz. biró, Eszterházy zágrábi, Erdődy nyitrai püspökök; gr. Dietrichstein, Öttl, Sauber, Hunyady és Managetta udv. tanácsosok vettek részt.

Nem lévén idő a kérelmek minden pontjait tárgyalni, Illésházy néhány könnyebb pontot ad elő, s ezek közt a két évi adó elengedését pártolja. Utána Trautsohn úgy nyilatkozik, hogy számos pont bővebb megfontolást kiván, ezek tehát az illető hivatalokhoz volnának átküldendők rendes tárgyalás végett. A prímás két részre osztja a pontokat: azokra, melyek bővebb tárgyalást igényelnek, s azokra, melyek iránt a felség azonnal adhat resolutiót. Ez utóbbiak közt említi a felállítandó Helytartótanácsot, a két évi adómentességet és a kaszárnyák felállítása iránti kivánatot. Sinzendorf elismeri, hogy némelyekre kell mindjárt adni kedvező leiratot, s ilyen pont: a Helytartótanács, a harminczadok, a Fiscus jogainak módosítása a mellék rokonágak örökösödése és a bányák iránt. A többit bővebben meg kell vizsgálni. Stahremberg véleménye ugyanaz, szintúgy a nádoré is; de a kaszárnyák felállítását már most engedélyezni kivánja. Pálfy bán, a Consilium hivatalnokainak fizetését az ország által véli kiállítandóknak. Az adóra nézve véleményezi, hogy csak fél hadi adó s termesztményekben fizettessék. Pártolja a kaszárnyákat: de azok felépíthetésén kételkedik. A só árát leszállíttatni javasolja. A többi pontokat ő is rendes tárgyalásra véli hagyandóknak. Illésházy a következőkben számlálja elő a pontokat, melyekre nézve mindjárt adandó volna kedvező leirat: 1. Erectio Consilii. 2. Sublatio notarum municipalium. 3. Super fisco regio posse Cameram audiri. 4. Libertatem a tricesimis super rebus ad proprium usum destinatis. 5. Moderandum pretium Salis. A többiek iránt, úgymond, csak jó szavakat kellend adni.

Legfontosabb s leghazafiasb Csáky cardinál véleménye: A kérelmi pontok, úgymond, nem oly nehezek, mint első tekintetre látszik; mind e pontok jól át vannak gondolva s könnyebbeknek fognak látszani, mihelyt a rendszeres bizottsági munkálat ismeretes leend. A rendek semmi feltételt sem kötöttek a női örökösödéshez, hanem azt önként ajánlották fel; most pedig e viszontengedményekért könyörögnek. A

A király már jul. 16-kán az örökösödési törvény elfogadásával együtt kiadta válaszát, kijelentvén abban, hogy bár mennyire óhajt is különben megfelelni a rendek kivánatainak, mind ezen pontokra nézve lehetetlen még határozottan kifejeznie a maga nézeteit, tekintvén, hogy e tárgyak egynémelyike bővebb meghányást igényel, egynémelyikét pedig nem is lehet az illető rendszeres dolgozatból kiszakasztva, magában tárgyalni. Hogy mindazáltal atyai indulatának a rendek iránt ebben is tanúságát adja, ama pontok iránt következőleg válaszol: Egy magyar királyi Helytartótanács felállítását elvben helyesli, s annak 23 tagra tervezett személyzetét is ki fogja nevezni; a pénzalapot mindazáltal, melyből e tisztviselők díjaztassanak, a rendeknek kellend kimutatniok. Azon kérelmek tekintetében: hogy a szegény adózó nép kész pénzben való adózástól két év alatt fölmentessék; hogy a főkapitányságok (generalatus), melyek a török kiüzetése következtében az ország közepére esnek, a határszélekre tétessenek át, a szükségtelen várak kiürittes- 1722. A sérelmek és kivánatok.

királyi helytartótanács szükséges; az országnak az elmult háborúk s a felhordott többi okok miatt valóban szüksége van a két évi adóelengedésre. A minisztereknek meghagyandó lenne, fejtsék meg azon módot, mely szerint mind az alattvalókon könnyebbítve legyen, mind a katonaság ellláttassék. — A mi Erdély bekeblezését illeti: Nem kérik a rendek, hogy Erdély alávettessék Magyarországnak, hanem hogy ehhez, saját törvényei fentartásával visszakapcsoltassék; s ezt is csak három pontra nézve kérik: 1. hogy az országgyülésekre az erdélyiek is megjelenjenek; 2. hogy háború esetén fegyveres erejök a magyarokéval egyesíttessék; 3. hogy a felebbezés a magyar dicasteriumokhoz történjék. A municipalis notákat sem eltörültetni, hanem csak módosíttatni kivánják. A sóra nézve, a császár semmit sem fog veszteni árának mérséklése által. Egyébiránt az ország elégelni fogja, ha a könnyebb pontok iránt adandó resolutio mellett, a többiekre nézve jó reményben hagyatik.

Ezen értekezletnek eredménye lett aztán a szövegben közlött s 16-kán a rendekhez leküldött resolutio.

Az értekezlet jegyzőkönyve a csász. államlevéltárban.

1722. senek, a lovas katonaság laktanyákba szállásoltassék, s e végett kaszárnyák építtessenek, s a benlévő katonaság élelmezésének ellátása végett magyar hadi biztosságok alapíttassanak; hogy az újonnan visszaszerzett vármegyék s kerületek az országba visszakebleztessenek: mind e tárgyakat oly fontosaknak, a közigazgatásba oly mélyen bevágóknak látja ő felsége, hogy azok iránt csak érettebb megfontolás után határozhat, s jelenleg csak arról biztosítja a rendeket, hogy a fenálló hadi szabályzatot, míg újjal nem pótoltatik, pontosan megtartatni, a fegyelmet szigorúan kezeltetni fogja, miszerint minden kihágásoknak s visszaéléseknek, melyek például a katonaság számára kiszolgáltatandó előfogatok, az ezredek által bitorlott hús- és bormérések, vámszedések stb. körűl bepanaszoltattak, eleje vétessék, a megtörténtek pedig méltó büntetéssel toroltassanak meg. E végett, s a netalán felmerűlendő károk megtérítése végett az országos hadi biztosságok felállítását ő is czélszerűnek látja. Az új szerzemények visszakeblezését, miután a meghallgatandókat meghallgatta, fontolóra veendi. A többi elejébe terjesztett pontokat illetőleg, melyekben könyörögnek: hogy a magszakadásoknál az örökség a rokon ágakra szálljon; hogy a hatósági „nota-perek“, a felségsértések esetein kivül végkép eltörűltessenek; hogy a só ára leszállíttassék; hogy az országlakosok, midőn saját termesztményeiket viszik ki, a félharminczad alól fölmentessenek; a királyi belvámok és harminczadok a nem-nemesekre nézve is megszűntettessenek, — bővebb meghányás szükségeltetvén: valamint az elébbiekre nézve az udvari főhadi tanács, úgy ezekre nézve a királyi kamarák és fiskus véleményének meghallgatása után, oly értelemben adandja ki válaszát, hogy a rendek abban atyai indulatának az ország iránt újabb tanúságát láthassák. Addig is ajánlja a rendeknek, hogy a rendszeres munkálatok felett buzgóan folytassák tanácskozásaikat.

Károly ezután nemsokára visszatért Bécsbe, gr. Stahremberg Gundakert és Kinszky Ferencz tanácsosait rendel-

vén teljhatalmú biztosaiul az országgyülésen. A rendek itt mindenek előtt az országos bizottság által készített politikai, államgazdasági és hadi reformmunkálatot fogták tárgyalásba, s annak átvizsgálására a bán elnöklete alatt egy 70 tagú bizottságot küldöttek ki keblökből, mely aztán nyomban meg is kezdte működését. „A polikumban sok lesz a nehézség“ — írá Managetta udv. tanácsos Sinzendorf államcancellárnak, jul. 29-kén, midőn a kiküldött bizottság e munkálatot átnézte volt. „A magyarok a felállítandó helytartótanácsot „Regium Palatinale Locumtenentiale Consiliumnak“ akarják nevezni; kivánják azt is, hogy abba az egész királyi tábla felvétessék. Ezt, mond tovább, nem lehet megengedni, mert mód felett emelné a nádori tekintélyt; más részről pedig a helytartótanács így, a királyi tábla belevonásával, egy állandó diéta fogna lenni s pedig a király távollétében, mely egy ö r ö k ö s k i r á l y s á g b a n, hallatlan s rosz eredményű dolog lenne. Csáky cardinál maga sem volt evvel egy értelemben, s azért úgy intézte a dolgot, hogy az országos bizottságból s az országgyülési választmányból hat-hat tagú albizottság üljön össze a bán elnöklete alatt, mely módot találna ezen ügyet valamikép elintézni. Ezen albizottság jul. 27-kén ült össze, s némileg módosította ugyan a rendek kivánatát; de az ügy még nem intéztetett el az udvar elvei szerint. Az országgyülés holnap veendi tárgyalásba a választmány véleményét; s időközben gr. Kinszky csász. biztos a nádort, a zágrábi püspököt, gr. Károlyit —, én pedig Csáky cardinált, s a nemesek közől a hatásosabb tagokat, különösen Nagy Istvánt, Szluhát, Prileszkyt, Jeszenákot arra ügyekezünk reávenni, eszközölnék, hogy valamint az örökösödés ügyében, úgy ebben is Ő Felsége akarata teljesedjék“. 1722.

A helytartótanács ügye, de soha sem elkülönzötten, hanem együttesen a többi reformpontokkal, mind az udv. conferencziákon, mind az országgyülésen még hosszabb tanácskozásoknak szolgált tárgyáúl. Az aug. 3-kán tartott országos ülésben, valamint már elébb a 70-es bizottságban is éles vita

1722. támadt különösen a felállítandó kerületi táblák felett. Ezeket az itélőmesterek, mivel az ő hatáskörüket korlátozandók voltak, különösen ellenezték. A zágrábi püspök, ki rendesen az udv. conferencziákon is részt vőn, határozottan oda nyilatkozott, hogy ő felségének szándéka ugyan felállítani a kerületi táblákat; de meg akarja még is hallgatni elébb a rendek véleményét. Az itélőmesterek ebből azt a következtetést vonták le, hogy ő felsége a rendek véleményétől függesztette fel, vagy felállítani e dicastèrialis táblákat, vagy az eddigi alsóbb törvényszékeket tartani fen némi reformokkal.

A zágrábi püspök ez ellen némi érzékenységgel kelt ki az aug. 4-kén tartott ülésben. Panaszkodék, hogy szavainak más értelem adatott, mint a milyennel ő azokat mondta s a maga igazolása végett a naplót is felolvastatni kivánta. E felett aztán a nádor is szóváltásra kelt a püspökkel, úgy hogy a nádor még az ülést is el akarta hagyni. A kölcsönös magyarázatokkal a két úr közt a béke ugyan helyreállíttatott; de az alsó tábla, az itélőmesterek által megnyerve, a kerületi törvényszéket makacsul ellenzé, s csak a megyei törvényszékek hatósági körének szélesbítését s az itélőmesteri hivatal czélszerűbb berendezését kivánta. — A felső táblánál 30 tag fogadta el a rendek véleményét; 39-en pedig az új törvényszék felállítását, az itélőmesteri hivatal korlátozását, a megyei törvényszéknek pedig jobb berendezését sürgette [1]).

A rendek kivánatai közől legtöbb nehézségre a két évi adómentesség talált az udvarnál. A szept. 6-kán Eugen herczegnél tartott udvari konferenczián a Kamara az adó fejében, buzát, zabot, húst s egyéb termesztményeket is elfogadhatónak vélt, de Erdély, Tótország, a temesi és belgrádi bánság kivételével. A porcziók számát azonban 85 ezernél vagy pénzben 2.040,000 ftnál nem vélte alább szállíthatni.

[1]) A császár. államlevéltárból.

A főhadi tanács evvel is eléggé könnyítve vélt az országon, 1722.
miután 1716-ban 116,000, 1718-ban a békekötés idején 104,000, 1719-ben 90,000 volt a porcziók száma; most tehát a 85,000 porczió annál könnyebben lesz viselhető, minthogy megszűntek a katonai járatok, fuvarozások s más hasonló terhek. Maga a nép is nem ezen adó, hanem a belső rosz igazgatás és a teher aránytalan felosztása miatt panaszkodik; e kettőt kell tehát mindenek előtt javítani [1]).

Managetta udv. tanácsos szept. 14-kén kelt levelében az országgyülés vontatása miatt panaszkodik. „A politikai igazgatás reformja, úgymond, miként biztosan értesültem, csak azért halogattatik, mivel a rendek közől sokan a helytartótanácsot, mely véleményök szerint a nádori hatóságot felette korlátozza, végkép elhagyni kivánják. Ez azonban, úgymond, csak ürügy: a consilium mellőzésére vonatkozó kivánatnak valódi oka abban fekszik, mivel attól tartanak, hogy az által a régi visszaélések majd eltörűltetnek s jobb és szigorúbb rend hozatik be [2]).

Károly ennél fogva, az októb. 9-kén a „Favoritában“ saját elnöklete alatt tartott udv. conferenczián véglegesen elhatározta, hogy a helytartótanács, melyet magok a rendek is kértek, az alkotott szabályzat szerint felállíttassék, s Illésházy kancellár ajánlatot tegyen a tanácsosokká kinevezendő egyénekre nézve. Az adó tekintetében pedig oly végzést mondott ki, hogy a kir biztosok ügyekezzenek reá birni a rendeket, hogy 85 ezer porcziót, vagy pénzül 2.040,000 ftot ajánljanak meg, mit a császár kész elfogadni, feltéve, hogy az ország a katonáknak kenyeret, a lovasoknak szállást ad. Az adózás könnyebbítése végett az új helytartótanács szüntessen meg minden visszaélést, a megyéket pedig szorítsa szigorú számadásra [3]).

A rendek e közben a vallás ügyet vették tanácskozásba.

---

[1]) A csász‍. államlevéltárból.
[2]) U. o. — [3]) U. o.

1722.

A protestans hitfelekezetek sérelmei a 27-dik pont alá voltak igtatva az ebben működött bizottmány által. Midőn azonban a tárgyalás alkalmával szept. 24-dikén a rendek országos ülésében a sor e pontra kerűlt, a katholikusokból álló többség azt egyszerűleg kihagyatni határozta. E lépés annál sérelmesebbnek tűnt fel a protestansok előtt, minthogy ugyanazon többség a következő 28-dik pontban, mely tulajdonkép arról szól vala, hogy a püspökök s más egyházi személyek javadalmaikban székeljenek, még az 1550-ki 12-dik t. czikkre is hivatkozott, melyben a kath. egyházzal ellenkező minden tan s eretnekség kiirtása, mint az ország egyessége tekintetében hasznos törekvés, tűzetik ki czélúl. A protestans rendek mindenek előtt magánál a törvényhozó testületnél kerestek orvoslatot; de mivel folyamodásukat a kathol. többség felolvastatni sem engedte, a királyhoz folyamodtak, s a történteket bepanaszolván, kérték őt, ne engedje az 1606-diki bécsi békekötést ilyképen megsértetni, s védje őket a kath. vallású többség zsarnoksága ellen.

Károly, a maga egyházának egyébiránt buzgó híve, nem örömest látta volna jelenleg Magyarországban is hevesebb kitörésben a vallási viszályokat, miket többféle okok s körülmények mindenkép meggátolni javaslának. Tudjuk, hogy a vallási viszályok Németországban a 30 éves vallási háború után sem szűntek meg soha teljesen; hanem hol egyik hol másik felekezet türelmetlensége által, gyakran politikai czélokból is felszítva, időről időre hevesebben is ki-kitörtek. Ez volt az eset épen jelenleg is néhány év óta. A császár egynémely esetben szigorral lépett fel a protestans fejedelmek ellen, kik a vallási egyenetlenséget más mellékczélok végett ápolták: annál kevesebbé akarta ennél fogva magát ama vádnak kitenni, hogy saját protestans alattvalóit elnyomja, vagy elnyomatni engedi, mivel különben is több oldalról emeltetett ellene panasz, hogy a protestansok vallási sérelmei a birodalomban régóta orvosolatlanok. E vallási viszályokba nemcsak Poroszország s a kisebb német fejedel-

mek, hanem Holland, Svéd és Dánország, sőt még György 1722.
angol király is, mint Hanover fejedelme, be voltak bonyolódva; kikkel pedig Károly jelenleg, a vallási ügyeknél még inkább szívén fekvő okok miatt, minden módon barátságos viszonyban óhajt vala lenni.

Angliával s Hollanddal a vallási kérdéseken kivül egy idő óta különben is igen feszültek valának Károly viszonyai azon mindinkább gyarapodó ostendei kereskedelmi társaság miatt, melyet belga alattvalói keletindiai kereskedelmének emelése végett nem rég alapított. E neheztelést ő most annál inkább megszűntetni kivánta, minthogy a cambrayi congressus a küszöbön volt, s Károly ennek egyik fő czéljáúl tűzte ki a maga birodalmában immár megállapított nőági öröködésnek az európai hatalmak által is elismertetését.

Ezen indokok birták őt leginkább arra, hogy, a kül protestans államokkal mindig összeköttetésben lévő magyar protestans rendek folyamodása következtében, Pálfy Miklós nádornak nov. 1-jén (1722-ben) kelt leiratában meghagyja, miszerint ezek panaszai az országgyülésen a többi sérelmekkel együtt tárgyaltassanak. De a kath. többség ezután is minden módon mellőzni kivánta a vallásügy felvételét, kivált miután a főpapság óvást tett, melyben mind azon ellenmondásokat megújítottaknak tekintetni kivánja, melyekkel a papság eddigelé mindannyiszor közbelépett, valahányszor az ágostai és helvét vallásfelekezetek előnyére valamely törvény alkottatott. A vallásügy tárgyalásának mellőzésére a kir. leirat után nem láttak más módot, mint hogy a Pesten működött, de, mint említők, királyi parancs által felfüggesztett vallásügyi bizottmány munkálatait bevégeztessék s a bizottmány elnöke, Koháry országbiró által a király elejébe terjesztessék; nem kételkedvén, hogy Károly határozata e munkálatok nyomán inkább a katholikus, mint a protestans egyház érdekeit legyezendi. De a protestansok, kik e munkálatok iránt már elébb is kikeltek volt, újabban is folyamodnak vala a királyhoz, kérvén őt, szűntetné meg sérel-

1722. meiket, melyeket, eddigi rendeletei daczára is, folyton szenvednek az által, hogy némely templomaik legújabban is elvétettek, hogy papjaik s más hitsorsosaik vallási ügyekben kath. sz. székek elébe idéztetnek, vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszeríttetnek, a protest. jobbágyok kath. földesuraik által erőszakosan áttéríttetnek, kik pedig áttérni így sem akarnak, földjeikről elűzetnek, javaikban megkárosíttatnak.

1723. Midőn e folyamodás 1723 tavaszán Bécsbe küldetett, a vallási viszályok még inkább elmérgesedtek volt Németországban, úgyhogy már szinte komolyabb összeütközéstől lehetett tartani. Károly ennek az említett okoknál fogva mindenkép elejét akarta venni. Ezt tanácslá, sürgeté Eugen herczeg is, kinek befolyása, az ellene koholt némi ármányok meghiúsúlta után, megint túlnyomóvá lett a minisztertanácsban, s kiről tudjuk, hogy a jezsuitákat nem szívelte, s a vallási türelmet minden alkalommal pártolta. Mind ezen okok egybefolyásából lehet csak származtatni Károlynak Laxemburgból, 1723-ki jun. 12-kén, tehát kevéssel az országgyülés befejezése előtt, kelt s a vármegyékhez intézendő ama rendeletét, melyben kedvetlenségét fejezi ki a miatt, hogy daczára a hazai törvényeknek, s daczára saját rendeleteinek, melyekben meghagyta volt, hogy míg a vallási bizottmány munkálataira határozatát ki nem adja, a vallási viszonyokban minden a régi törvényes állapotban maradjon, némelyek még is a közbékét s nyugalmat a protestansok háborgatása által zavarni nem szűnnek. Szigorúan meghagyja tehát a vármegyéknek, hogy a megsértett protestansoknak a választmány munkálataira kiadandó határozatáig is elégtételt szolgáltassanak, miszerint elvett templomaik visszaadassanak, az elűzött jobbágyok, káruk megtérítésével, javaikban helyreállíttassanak, vallásukkal ellenkező szertartásokra, úgy papjaik is vagy más hitsorsosaik a sz. székek előtt való megjelenésre ne kényszeríttessenek. Ki e rendelet ellen vét, bár mely felekezethez tartozzék, mint közbéke-háborító, s a ki-

rályi rendeletek megvetője, a törvényes büntetésben fog elmarasztaltatni. 1723.

A püspökök azonban, kiknek élén még mindig Keresztély Ágost szász herczeg s esztergami bíbornok-érsek áll vala, s kiket ebben a világi urak is támogatának, oda vitték a dolgot, hogy a király e rendelete a vármegyékhez el nem küldetett, ki nem hirdettetett. Sőt, a főpapok az országgyülés befejezése után e viszonyok felett tanácskozván, junius 29-kén a nádori szék előtt óvást tettek, kijelentvén, hogy miként eddigelé, a nem-katholikus hitfelekezetek ez országban elterjedése és tűrése óta, a kathol. papság az e felekezetek előnyére alkotott minden törvénynek ellentmondott: úgy a mostani papság is, elődei nyomdokait követve, mind ezen óvásokat s ellenmondásokat, valamint már a lefolyt országgyülés elején is tette volt, most, a gyülés végével ismét megújítja, s azok érvényét a jövőre is fentartatni kivánja. A protestansoknak egyelőre nem volt mit tenniök, mint megvárni a bizottmány munkálataira megigért királyi határozatot, s addig is hasonló óvásban kijelenteniök, hogy a kath. papság ezen ellenmondásai az ország törvényei által már semmiseknek s érvényteleneknek nyilváníttattak, s e törvényekhez ők mind most mind a jövőben ragaszkodnak[1]).

De ideje, hogy e sajnos viszályokról visszatérjünk az országgyülésre, hol a rendeket részint a sérelmek, részint az országos bizottmányi munkálatok foglalkodtaták. Ezek közől mint fentebb mondók, legtöbb időt vett igénybe az igazságszolgáltatás némely ágainak, az adó s katonatartás terhének szabályozása. Emezt illetőleg, melyre nézve a határozatok t. Az adó. czikkelyekbe sem foglaltattak, említők már, hogy a rendek az adónak kész pénzben fizetését, a jobbágyosztály nagy kimerültsége s pénztelensége miatt, az országgyülés elején, két évre felfüggesztetni kivánták; kérelmöknek azonban a

[1]) Károly rendeletei s az óvások Lampénál: Hist. Eccl. Reform. 546. kövv. Ribinyi: Memor. Aug. Confess. II, 558. kövv.

1723. a kincstár szűk állapota miatt nem adatott hely, s hosszabb alkudozás után, mely kivált az adó alapja körül forgott, az évi adó két millió negyven ezer rajnai forintban határoztatott meg, mely szokott módon a nem-nemes osztályok által légyen fizetendő. Ezen összeg azonban koránt sem fejezte ki a terhet, mely a jobbágyosztály vállain feküdt; ehhez még a katonatartás és szállásolás is hozzáadandó, hogy e teherről tiszta fogalmunk legyen. Az országban létező katonaság e tekintetben két részre osztható: arra, mely a várak őrségeit képezte; s arra, mely a falusi s mezővárosi népnél szállásoltatott el. A várőrségek ellátásáról az illető megyék csak kenyérűl szolgálandó buzát adtak, úgy mindazáltal, hogy annak bécsi mérője nekik csak fél forintba számíttatott be, a rájok eső adóösszegből levonandóba; midőn a buza méreje drágább volt, a félforintot meghaladó összeg — az úgynevezett deperditák — a házi pénztár terhére esett, mely pénztárba szintén csak a jobbágyok adóztak.

Sokkal nagyobb teher volt még a népre nézve a nála elszállásolt katonaság tartása; mert a kincstár a fenálló szabályozat szerint a katona öt krajczárnyi napi zsoldjából kenyérre, s általában élelmi szerekre csak két krajczárt számított kárpótlásúl, a maradék három krajczár pénzül lévén kifizetendő a katonának. Fát, világítást a szállásoló ingyen tartozott szolgáltatni. Hasonlókép egy lótartási adag november és deczember hónapokban egy-egy hónapra csak három forintban, a többi három téli hónapon át pedig két forintban számíttatott be havonkint a kincstár által. A megye az ekként kiszolgáltatott porcziók árát a reáesett adóösszegből lehajlítá ugyan; de a mennyiben e porcziók kiszabott áruknál többe kerültek, az e végre szükséges adópótlékot ismét csak a jobbágyoknak s más nem-nemeseknek kellett kiállítani, melyet aztán a megye a maga házi pénztárába szintén a „deperditák“ czíme alatt szedett be a néptől.

A többi reformmunkálatok. Az adó s katonatartás tárgyában február közepén a kormánynyal megegyezvén, a politikai, igazságszolgáltatási

és közgazdászati munkálatokkal még egészen junius közepéig (1723-ban) foglalkodnának az ország rendei. E tárgyakra nézve, különösen pedig a kerületi törvényszékek felállítása ellen 1722-ik év felé, s még inkább a következő év elején oly heves ellenzék fejlett ki a KK. és RR. mind két tábláján az udvari szándékok ellen, milyent Bécsben koránt sem vártak volna a diéta kezdetének oly csöndes folyama, s a női örökösödésnek oly készséges elfogadása után. Ezen ellenzék leginkább onnan eredt, hogy Károly a RR. sérelmeire s kivánataira február végén leküldött resolutiójában sem a kerületi táblák felállításától nem akart elállni, sem az adót, mint kivántatott, két évre el nem engedte, s némely egyebekben sem hajólt a KK. és RR. kivánataira. 1723.

Midőn a király válasza a rendek tábláján felolvastatott, írja marcz. 2-kán Managetta, mély s megdöbbentő csend támadt a rendek között; utóbb pedig azt susogta egyik a másiknak, hogy a királyi biztosokhoz egy küldöttséget kell intézni azon határozott kérelemmel, kiméltessék meg az ország e kerületi tábláktól. Szóltak aztán többen, hogy az itélőmesteri törvényszéket, a már elfogadott módosításokkal minden áron fen kell tartani; mit aztán a felső táblának is azonnal megizentek. Itt azonban Csáky cardinál keményen kikelt a rendek határozata ellen, mely nem csak az igazságszolgáltatás érdekeit, hanem az ő felsége iránti tiszteletet is mélyen sérti. Ő felsége csak azért sürgeti e kerületi táblák felállítását, hogy a királyi tábla folyton ülésezhessen, mit eddig az itélőmesteri székek miatt nem tehetett.

A nádor aztán szavazásra bocsátotta az alsó tábla üzenetét. Csáky cardinál boszúságára, még ekkor is nyolcz szótöbbség volt a mellett, hogy a rendek izenete értelmében a kir. biztoshoz küldöttség intéztessék, mely kijelentse, hogy a KK. és RR. a kerületi táblákat teljesen mellőztetni kivánják. Az ügy tehát ekként a kir. biztos elébe kerűlt. Nádasdy püspök, a küldöttség szónoka, a királyi biztos, Stahremberg gr. előtt is erős szavakban kelt ki a dicasteriumok ellen,

1723. melyek az ország jogait és szabadságait veszélyeztetnék. A királyi biztos azonban a protestatiót nem fogadta el, s rendes tárgyalásra utasította vissza a kérdést, melyet, mint Managetta mondá, csak Nagy István alnádor rosz akarata hamarkodott el [1]).

A királyi biztosok, a veszprémi püspök s Managetta tanácsos ezen eseményről szóló levelei Károlyt arra birták, hogy Eugen s Trautsohn herczegekkel, Sinzendorf főkancellárral s Buol tanácsossal, marcz. 13-kán saját elnöklete alatt tartson értekezletet. Miután itt az említett tudósítók levelei felolvastattak: Eugen herczeg emelt szót némi ingerültséggel ábrázolván a magyarok elbizakodott, zavargó szellemét, mely már annyiszor lázadásban tört ki a felséges ház annyi kárára s veszélyére. Most ugyan megegyeztek a női örökösödésben, de csak mivel a többi tartományok példája által ösztönöztettek, s mintegy kényszerűségből a felséges ház nagy hatalma miatt, mely Magyarországot semmi esetben nem engedné át más örökösnek. Beszédét azon javaslattal végzé, hogy a mennyire lehet, kedvezni kell ugyan e nemzetnek, de egyszersmind óvatosnak is kell lenni irányában, (nationem quidem colendam, at etiam sibi cavendum).

Az országgyülés folyamára nézve, roszalja, hogy gróf Stahremberg kir. biztos az országgyülési tárgyak felett Kinsky gróffal nem tanácskozik. A mi a kerületi táblát illeti, úgy vélekedik, hogy a veszprémi püspök javaslata szerint, azt legalább ideiglen s próbaként a jövő országgyülésig minden esetre fel kell állítani.

Trautsohn herczeg is e törvényszékek felállítására szavaz. Javasolja, hogy Szluhát meg kellene nyerni Managetta által; egyébiránt a királyi személynökségre, ha az már most betöltetnék, minek hasznosságán azonban kételkedik, Hunyadyt ajánlja.

Sinzendorf cancellár is úgy vélekedik, hogy a magya-

---

[1]) A csász. államlevéltárból.

rokkal szelíden, de egyszersmind erélyesen (svaviter et fortiter) kell bánni. Ő is úgy látja, hogy a női örökösödést csak szükségből ajánlották fel; miért azonban a RR. a fiscus kárára, nagy engedményeket nyertek. 1723.

Ezen s hasonló nyilatkozatok után megiratni határoztatott a kir. biztosoknak, hogy ő felségének elhatározott szándéka felállítani a kerületi táblákat, hassanak tehát Managetta által oda, hogy a rendek azt elfogadják. Ezzel ő felsége csak a jobb és gyorsabb igazságszolgáltatást czélozza. — Levél küldetett a császár nevében Pálfy Miklós nádornak is, melyben szemrehányást kellett olvasnia a miatt, hogy a kerületi táblák ellenzésében ő is részt vett. Reményli azonban ő felsége, hogy a nádor ezentúl a rendekkel együtt jobban méltánylandja a királyi szándékot, melynek czélja csak a jobb igazságszolgáltatás. Hasonló levél ment Koháry országbiróhoz is, ki szintén ellenzé a dicasteriumokat; Pálfy János bán ellenben és a két cardinál megdicsértettek, hogy az udvar szándékait oly erélyesen támogatták[1]).

E leiratok ezután, s a kikhez, azok intézve voltak, nem sokára meg is változtatták a közvéleményt az országgyülésen. Managetta már marcz. 17-kén írja Sinzendorfnak, hogy hiszi, miképen a kerületi táblák a jövő tárgyalás alkalmával felkiáltással fognak elfogadtatni. Ez pár nap múlva, marcz. 20-kán valóban meg is történt. A felső táblánál is irányadó lett a prímás, kivált pedig Csáky cardinál felszólalása, ki nagy erélylyel beszélt[2]).

A közgazdasági tárgyakkal azonban a rendek nem tudtak boldogúlni, s azoknak kidolgozását az újdon felállított helytartótanácsra bízták. A többiekkel elkészűlvén, junius folytában 129 törvényczikket terjesztettek a királyi szentesítés alá, mi e hónap 19-kén kiadatván, a nagy fontosságú országgyülés épen egy évi tartama után befejeztetett. Az Az országgyülés vége.

---

[1]) A csásź. államlevéltárból.

[2]) U. o.

1723. alkotott törvényczikkelyek közől némelyek oly fontosak, hogy hiba volna, azokat, ha csak röviden is, meg nem említenünk.

Az új törvények. Miután a fentebb előadott szerződés, mely szerint egyrészről a nemzet a nőági örökösödést elfogadta, másrészről a király az ország jogait, törvényeit, külön alkotmányos kormányzatát megerősítette s mind maga megtartani, mind örökösei által megtartatni igérte, a már bővebben kifejtett két első czikkben a törvénykönyv élére helyeztetett: a nemzeti jogok s törvényes igazgatás biztosítására ezekhez még több czikkelyek is függesztettek és szentesíttettek a király által. Ezek egyike, szám szerint a 3-ik, így szól: „Ő cs. kir. felsége az ország s kapcsolt részei hű Karainak és Rendeinek minden úgy okleveles, mint más jogait s kiváltságait, szabadságait s előjogait, minden alkotott törvényeit és törvényes szokásait, a jelen diéta 1-ső s 2-dik s az 1715-ki három első törvényczikkelyei s az emezekbe foglalt esküforma értelmében, kegyelmesen megerősíti s megtartandja; s hasonló módon utódai, Magyarországnak és kapcsolt részeinek törvényesen megkoronázandó királyai az ország s kapcsolt részeinek rendeit ugyanazon előjogaikban, kiváltságaikban s törvényeikben sértetlenűl fentartandják; melyeket ezen kivül ő felsége a maga bármely állapotú s rangú tanácsosai által is meg fog tartatni.“ A következő czikkelyek némely egyes jogokat még külön is biztosítanak. Egyik a nádor s egyszersmind királyi helytartó méltóságát s hatóságát erősíti meg; egy másik a főpapok, főrendek s nemesek azon kiváltságát biztosítja, miszerint őket törvényes megidézés és elmarasztalás előtt személyeik s javaikban megsérteni, károsítani még bűnvádi s hűtlenségi esetekben [1]) sem szabad; egy harmadik a nemesi jogokkal birókat a hadi adó, contributio,

[1]) A hűtlenségi esetek közt, melyeket a törvény fej- és jószágvesztéssel rendelt bünhesztetni, a következők számláltatnak el: felségsértés; nyilvános lázadás; álokmányok készítése; hamis pénz verése s forgatása; a nyilvános béke felforgatására irányzó izgatások; kárhoz-

alól tovább is örök időkre fölmenti, s csak a törvényes honvédelemre és szükség esetében a király által kihirdetendő fölkelésre kötelezi; egy negyedik kötelezi a királyt, hogy országgyülést minden harmad évben, s a szükség úgy kivánván, elébb is hirdessen; egy ötödikben Károly mind a maga, mind a jövendő királyok nevében biztosítja a nemzetet, hogy, egy régibb törvény kötelezése szerént is, midőn csak súlyosabb európai gondjai engedik, az országban fog székelni. 1723.

Ezekkel kapcsolatban rendeltetett továbbá, hogy a magyar királyi kamara a bécsitől független legyen, s vele csak mint egyenlő egyenlővel közlekedjék. A közigazgatás rendszerresítése végett egy kir. helytartótanács alapíttatott huszonkét tanácsossal, kik az ország ügyeit a nádor elnöklete alatt intézzék. Ezen kormányszék, mond a törvény, semmi más udvari kormányszéktől nem, hanem mint királyi tanács, egyedül ő felségétől fog függeni. Felterjesztendőit feliratokban adja a király elébe, kitől leiratban vagy rendeletben veendi a választ. A többi örökös országok s tartományokkal és azok kormányaival egyenesen nem fog érintkezni; hanem minden ilynemű közügyet ő felsége elejébe terjesztend. A helytartótanács az ország törvényei ellen semmit sem határozhat hanem csak ezeket fogja az illetők által végrehajtatni. E kormányszék hivatása leend egyebek közt még a szükséges reformokat, kivált az államgazdászatra nézve kidolgozni s az országgyülés elejébe terjeszteni; az ipar s kereskedelem gyarapítására szolgálható terveket késziteni; szóval a közigazgatás kifejtésére, a köz jólét emelésére törekedni. — A megyei igazgatás fejei mind a közügyekre, mind az igazságszolgáltatásra nézve a főispánok lévén, szükség, hogy megyéikben lakjanak, minden három évben tisztújító gyülést

tatott eretnekségek nyilvános vallása; a végvárak elárulása s feladása: az ellenséggel való czimborálás s annak bármi segélyezése; az ezüstnek, aranynak alattomos, a királyi jövedelmek csökkentésére szolgáló kivitele.

1723. tartsanak. Mit a megyék közgyülései végeznek, azt a kis gyüléseknek, fő s alispánoknak megváltoztatni nem szabad.

Az ország épségének s törvényes igazgatásának érdekében újonnan is rendeltetett, hogy a töröktől visszaszerzett országrészek az országba visszakebleztessenek, a kamarai és hadi helyek törvényes megyei kormány alá vettessenek. A régi főkapitányságok, melyek a török kiűzése következtében az ország közepén fenmaradtak, minő a kassai, győri, komáromi, varasdi stb. az ország s kapcsolt részeinek határaira tétessenek át.

Az igazságszolgáltatás tekintetében: a legfelsőbb, főlebbviteli törvényszék az úgynevezett hétszemélyes-tábla biráinak száma tizenötre emeltetett; a királyi tábla újonnan szabályoztatott, s mind azon ügyek, melyek elébb a nádor és az országbiró előtt folytak, e törvényszék elébe utasíttattak. Mivel ekként az új rendezés következtében szintezen törvényszékhez kapcsolt nádori s orrzágbirói itélőmesterek tiszti foglalkodásai tetemesen megszaporodtak, nehogy e miatt az igazságszolgáltatás gyorsasága szenvedjen: azon ügyek megitélésére, melyek eddig az itélőmesterek előtt folytak, az ország négy kerületében külön új törvényszékek — az úgynevezett kerületi táblák —, Horvát- s Tótország részére a báni tábla alkottattak. Mind ezen törvényszékek működése, némely meghatározott szünetekkel folytonossá tétetett. A káptalani levéltárak kezelése s a hiteles helyek eljárása szabályoztatott; s egy országos levéltár felállítása is megrendeltetett.

A béke nyugalmában érezni kezdék már az ország rendei, a százados harczok zaja s gondjai közt mennyire elhanyagoltatott a hon anyagi jóléte: a hiányokat tehát pótolni, a sebeket orvosolni, a jobblét forrásait felnyitni annál inkább ösztönöztetve érzék magokat, minthogy a haza általános kimerűltségében minden rendek s osztályokba nyomasztó szegénység lopódzott. A százados harczok, a török járom s a belforrongás a népet, kivált az alvidéken, felette meggyérítették,

úgyhogy a magyar korona alattvalóinak száma — Erdélyt ide nem értve, alig ment többre öt millió léleknél. Hogy tehát mindenek előtt a munkás kezek, az ipar s jólét ezen első, lényeges föltétele, megszereztessenek, a bevándorlást, megtelepedést jutalmak által ügyekezett előmozdítani a törvényhozás, minden beköltöző földmivelőnek hat, műiparosnak pedig tizenöt évig adómentességet s más kedvezéseket igérvén. Az ország lakosai, terheik arányosítása végett, összeirassanak, s mind illető földes uraik, mind az országban elszállásolt zsoldos katonaság zaklatásai ellen védessenek. A hitel, ipar, s kereskedelem gyarapítása végett rendeltetett, hogy a kereskedők rendes üzleti könyveket vezessenek, az adósságok betábláztassanak. Az új helytartótanács megbízatott, nyomozná ki az akadályokat, melyek a külkereskedést nehezítik s a módokat, melyek szerint azok legczélszerűbben elháríthatók; a belkereskedés tekintetében készíttessen csatorna- s útterveket, s gondoskodjék mind azon módokról, melyek által a közlekedés fő akadályán, a szállítás nehézségein könnyíteni lehessen [1]). 1723.

IV.

Az országgyülés bevégeztetvén, nagy munkát adott a kormánynak a királyi helytartótanács és a kerületi táblák szervezése s felállítása, az azok számára adandó utasítás elkészítése s a személyzet kinevezése. A kerületi táblák felállítása a királyi curia újbóli szervezését is múlhatatlanul maga után vonta; mert azon jogesetek, melyek eddigelé az itélőmesteri székeknél nyertek elintézést, ezentúl jobbára a kerületi táblák elébe lévén utasítva, az itélőmesteri hivatal hatásköre is jelentékeny módosításon ment keresztül. Belszervezkedés.

Az új kormány- s fő-törvényszékekhez a tiszti személyzet mindjárt az országgyülés után junius 24-kén kinevezte-

---

[1]) Országgyülési irományok. Corpus Juris Hung. II, 135. kövv.

1723. tett. A kir. helytatótanácsnak Pálfy Miklós nádor elnöklete alatt a következők lettek tagjaivá: a papságból: az esztergami érsek-cardinál, Csáky Imre kalocsai érsek s cardinál, Eszterházy Imre veszprémi és Szörinyi vál. dulcinai püspökök; a magnásokból: Koháry István országbiró, Pálfy János horvát bán, Czobor Márk, Csáky Zsigmond, Draskovics Ádám, Erdődy György, Eszterházy Ferencz, Károlyi Sándor, Eszterházy Gáspár grófok és Mesko báró; a nemesekből: Antolcsics János, Fiáth János, Paluska György, Sándor Adalbert, Sigray Ferencz, Madarász Imre, Palásty Ferencz, Fekete György.

A szintén újjá szervezett hétszemélyes táblához, mely szintén a nádor elnöklete alatt állt, a magnásokból: az országbiró, Csáky cardinál, Csáky Zsigmond, Zichy Péter, Eszterházy József, Berényi Tamás és Batthyány Zsigmond grófok, Kiss, Berkes és Okolicsányi vál. püspökök; a nemesekből: Ugrinovics Kristóf, Melczer Mózes, Hrabovszky Gáspár, Baranyai Miklós neveztettek ki tagokká.

A királyi táblánál a megürült királyi személynöki hivatalra Nagy István alnádor, Szluha és Meskó itélőmesterek és Sigray udvari tanácsos tartottak legtöbb igényt. A két első s a negyedik azonban, mivel az országgyülés vége felé, kivált a kerületi táblák ügyében az udvar szándokait ellenzék, neheztelést vontak magokra. Meskót a most nagy befolyást nyert Eszterházy Imre veszprémi püspök pártolá ugyan; de egy ideig még is betöltetlen maradt a személynöki méltóság.

A helytartótanács mellé kerületi főbiztosokká a Dunán innen Inkey János, a Dunán túl Vajay István; a Tiszán innen Sinyei Merse Kristóf, Tiszán túl Ötves Miklós neveztettek ki.

A királyi helytartótanácsot 1724-ki marcz. 21-kén gr. Sinzendorf Fülep a császári udvar főkancellára igtatta be ünnepélyesen hivatalába; ő vette át annak tagjaitól is az esküt, melyet az ügykezelés tekintetében kiadott utasítás

megtartására letettek. Beszédében, melyet az ünnepély alkalmával mondott, egyebek közt azon reményt fejezte ki, hogy e kormányszék teljesen megfelelend az azt törvényesen megalapított király s országrendek czélzatainak. „Benne találandják, mondá többek közt, az egyháziak méltóságuknak, a főrendek kiváltságaiknak, a nemesek jogaiknak, a polgárok iparuk s kereskedelmöknek, a parasztok földmivelésöknek, az egész ország a maga jólétének legerősebb támaszát.“ 1723.

Nagy hibát követtek el azonban az országgyülés rendei, midőn az utasítást, mely szerint e kormányszék az ügyeket kezelje, maguk elkészíteni s törvénybe igtatni elmulasztották, s annak megszabását a királyra bízták. Ez lőn leginkább oka, hogy a bécsi kormány, mint alább alkalmunk lesz elbeszélni, daczára a törvény azon átalános intézkedésének, mely e kormányszéknek teljes függetlenséget biztosít, már ekkor megvetette alapjait a maga döntő befolyásának e kormányszékre. Ellenkezett a törvénynyel, s érzékenyen sérté az ország függetlenségét s méltóságát különösen az is, hogy a király egy német tanácsost rendelt biztosul e kormányszék üléseibe, a tárgyalások ellenőrzésére.

A helytartótanács azonban, kivált mivel nagy részben másfelé is elfoglalt nagy urakból állott, felette bajosan tudott megindulni a kormányzat ellátásában. Még az 1725 juliusban is azon panasz érkezett fel Bécsbe, hogy az üléseket nagyon kevesen látogatják: a prímás távol van, a veszprémi püspök, mint a királyné kancellára, annak udvarában időzik, gr. Csáky Zsigmond még az esküt sem tette le, Koháry országbiró, beteges öreg, a mennyire egészsége engedi, a hétszemélyes táblánál elnököl, Czobor Márk csak egyszer, a beigtatáskor volt jelen. Minek következtében a király aztán a főpapságból új tagokat rendelt választatni, a világiakhoz pedig intést küldetett, hogy hivatalaikat pontosabban teljesítsék [1]).

[1]) Kancellariai levéltár okmányai. Ezekből olvassuk a hivatalno-

1723.

Vallási ügyek.

A vallásügyet ama kölcsönös óvásokkal, melyek az országgyülés bevégzése után a főpapság s a protestansok részéről tétettek, koránt sem lehetett befejezettnek tekinteni: a surlódások, panaszok nemcsak fenmaradtak, hanem még szaporodtak is az új év folytában. Károly tehát, ki a magyar országgyülés után azonnal Prágába ment, hogy ott magát s hitvesét megkoronáztassa, októb. 19-kén onnan egy újabb rendeletet bocsátott az országba, mely szerint a vallás tárgyában ismételve megtiltott minden újítást, míg a vallási bizottmány mukálataira végelhatározását kiadandó lészen; az idő közben tett újításokat pedig addig is megsemmisíttetni s mindeneket azon állapotba rendelt visszahelyezni, melyben a vallási bizotmány működésének kezdetéig léteztek [1]). Pest megye protestans rendei ennél fogva 1724 elején folyamodást nyujtottak be a megye közgyüléséhez, követelvén, hogy e királyi rendelet meghagyása szerint Sz.-Mártonkátán, Alsó-Némedin, Mogyoródon, Szadán, Veresegyházán s Üllőn helyeztessenek vissza nem rég elvett templomaik birtokába; Kis-Váczon, Kis-Újfalun, Sz. Miklóson és Har-

---

kok díjait s átalában e kormánytestületek ellátásait s költségeit is, melyek a következő tételekből álltak:

A húsz helytartótanácsoknak egyenként 2000 frt.
A három titkárnak egyenként — 1200 „
Az összes helytartósági sezmélyzetnek díja,
s egyéb költségei — — — — — — 51,050 frt.
A hétszemélyes tábla alnökeinek 2000 frt.
Az összes személyzetnek — — — — — 22,000 „
A kir. személynöknek 4000 frt.
A táblai biráknak 2000 „
A kir. tábla egész költsége — — — — 38,000 frt.
A kerületi táblák elnökeinek 1500 frt.
A táblai ülnököknek 1000 „
A négy kerületi tábla összes költsége — — 27,840 frt.

Így állnak a tételek a Kancellaria felterjesztésében; de a királyi resolutió a helytartótanácsosoknak és a hétszemélyes, úgy a kir. táblák ülnökeinek is csak 1500 frtot engedélyezett.

[1]) Lampe: Hist. Eccl. Ref. 550.

tyánban pedig, honnan papjaik elűzettek, állíttatnék helyre vallásuk szabad gyakorlata. A megye azonban a kérelmezőket elutasította, okul adván, hogy a templomok 1715 óta ugyan, de még is az országos bizottmány összeülése előtt vétettek el a helvét hitvallásúaktól: s ennél fogva nem esnek a kir. rendelet intézkedése alá. A protestansok tehát újabban is a királynál sürgették sérelmeik orvoslatát; néhol pedig hol szerét tehették, tényleg helyreállították vallásuk gyakorlatát. De e miatt meg, a felérkezett panaszok nyomán, a helytartótanács szóllott az ügybe, 1725-ki aug. 7-kén meghagyván a megyéknek: hajtanák szigorúbban végre az említett kir. rendeletet, „nehogy a panaszlóknak okuk legyen, minduntalan ő felségéhez folyamodniok s ilyféle súlyos panaszokkal császári füleinek, mint az eddigelé gyakran történt, alkalmatlankodniok." De mivel a királyi végelhatározás még ezután is sokáig késék, a surlódások is fenmaradtak s a következő országgyülésen, mint látni fogjuk, ismét élénk vitákban törtek ki. — 1725-ben, aug. 23-kán halt meg Keresztély-Ágost herczeg s esztergami cardinal-érsek. Károly még azon évi szept. 1-jén Eszterházy Imre veszprémi püspököt nevezte ki utódává a prímási méltóságban. 1724—1725.

Az új kormányszéknek valóban széles mezeje nyílt, — s azon korlátozások nélkül, melyekkel hatásköre mind a hatalom mind az eszközök tekintetében a bécsi kormány által összeszoríttatott, még szélesebb nyílt volna, — az országnak minden közügyeire nézve érvényesíteni jótékony hatását. De valamennyi közől talán egy sem igényli vala annyira a kormány ápoló gondoskodását, mint az anyagi érdekek. Igaz ugyan, hogy az ipar, kereskedelem oly természetű, miszerint gyámkezek nélkül is önmagától gyarapodik, ha egyesek által el nem mozdítható, tényleges akadályok nem gátolják haladásában. Igaz nem különben az is, hogy azon akadályok egy része, melyek azt a török uralom korában csaknem egészen megsemmisítették, vagy szánandó pangásra, s az élet legnélkülözhetlenebb szükségleteire szorították, magokkal a török Az ország állapota.

1724. uralommal s a belharczok zavargásaival együtt elháríttatott: megszünt a török timárlik (hűbéresek) és szandzsákok minden szorgalmat elölő fosztogató önkénye; a harczi zajjal együtt megszűnt az azt nem ritkán önző czéljaira kizsákmányló úri zsarnokság, melyet a törvény s büntető igazság most, a béke ölében könnyebben megfékezhetett; az iparos és földmivelő osztály nem volt többé kitéve a szabad hajdúk és kuruczok rabló zaklatásainak, a labanczok és más külföldi zsoldosok még iszonyúbb zsarlásai s dúlásainak, kiket a kormány most általában szigorúbb fegyelemben tartatott. De czeken kivül még több olynemű akadálya létezett a földmivelési, kézműi s kereskedelmi iparnak, melyeket egyesek szorgalma el nem háríthat, s melyek akkoron, midőn az egyesületek varázshatalmát még nem igen ismerte a világ, csak a kormány gondos intézkedéseitől várhatták megszűntetésöket. Ilyenek valának különösen: az iparos, kivált a földmivelő osztály polgári állapota, a népszám csekélysége s munkás kezek hiánya; ilyenek a folyamok rendezetlensége s az útak rosszasága, szóval a közlekedési eszközök hiányossága; ilyen, hogy egyebeket mellőzzünk, a czélszerűtlen vámrendszer.

Tudjuk, hogy az iparos osztály polgári állapotának minőségétől függ nagy részben maga az ipar gyarapodása vagy sülyedése is. A polgári műveltségnek mint minden, úgy ezen ága is csak szabadságban, csak szabadelvű törvények védelme alatt tenyészhetik; az önkény, a féktelenség vas karja, a szolgaság bilincse, mint téli fagy a növényt, elöli a polgári szorgalmat, míveltséget. A földmívelő jobbágyosztálynak már a mult korban visszaadatott ugyan személyes szabadsága, a költözködési jog, de csak föltételesen s kellő biztosítás nélkül. A zsarnok úr, ama zavargó időben, ellenszegűlve a törvény emberiségesebb szavának, megvetve vagy elcsavarva annak intézkedéseit, még sok esetben büntetlenül zaklathatá jobbágyait, korlátolhatá azok költözési szabadságát. Az 1715-ki és 1723-ki törvények, bár még felette hiányosan, de némileg még is jobban biztosították a jobbágy

költözési jogát, védték személyét, meghagyván a várme- 1725.
gyéknek, őrködnének kebelökben a jobbágyok e különben is szűk jogának sértetlensége fölött s óvnák meg őket a netalán igazságtalan, vagy épen zsarnok földesuraik zaklatásaitól; s ne engednék, különösen, hogy a birtokosok jobbágyaikat, azok megegyezte nélkül, egy jószágukból a más megyékben fekvőkbe önkényesen telepítsék át. A felügyelettel e törvények pontos megtartása tekintetében az új kormányszék volt megbízva, mely e tisztét, mint némely esetek tanúsítják, nem is mulasztá el teljesíteni.

Az ország déliebb részei, melyek másfél századon át nyögtek vala a török pusztító járma alatt, még mindig néptelenek valának; s bár Szerbországból, a német birodalomból s magának az országnak északi népesebb vidékeiről is szállíttattak mind némely magánosok, például gróf Károlyi Sándor, mind a kormány által is, ezen elpusztult részekre némely telepek: a népesség mindazáltal ott még felette gyér vala; mi a föld becsét munkás kéz híjában igen megcsökkentette. Például, az udvari kamara igen jó alkut vélt kötni Harucker Jánossal, kinek a mult török háború alkalmával tett hadi szállítmányaiért 70 ezer forinttal adósa maradt, midőn neki ezen adósság fejében Békés vármegye felét átengedte. A számítani s jövőre építeni tudó hitelező teljesen megelégedett a kárpótlással s a megye másik feléért szintannyit ajánlott a kamarának; mi el is fogadtatván, 140000 frtért s a Budán lévő, ezóta úgynevezett császár-malomért, melyet a vételár pótlásáúl átengedett, egész Békés megye birtokába jutott. A mult országgyülés, mint mondók, a földmívelőket hat, más iparosokat tizenöt évi adómentességgel határozta beédesgetni a német birodalomból; a helytartótanácsnak pedig tisztévé tette felügyelnie, hogy az új telepek az adómentes évek eltelte után szét ne oszoljanak, a kézművesek földmívelőkké ne váljanak. És mivel az adóteher aránytalan felosztása miatt is sok volt a panasz: e kormányszéknek kötelességévé tétetett, hogy a

1725. megyék segélyével közönséges népösszeírást intézzen az országban.

A lefolyt két századon át a nemzet szünet nélkül a maga fenmaradásaért, lételéért küzdeni kénytelen, folyamainak szabályozására, útak készítésére csak gondolni sem érérkezvén reá, amazokat is, emezeket is magukra hagyta, végkép elhanyagolta. Az eliszapolt folyamok medreikből kicsapván, a nép egészségének ártalmára, szaporodásának akadályára, a földmívelés kárára egész vidékeket mocsárrá változtattak. A magukra hagyott útak rosszasága, az ipar s kereskedelem hátrányára, a közlekedést általában megnehezíté, sőt egyes vidékeken ideiglen egészen meggátolá. A mennyire akadályozák vala pedig ezen okok az ipart és belközlekedést, szintannyira gátolák a külkereskedés lendületét azon vámszabályok, melyek Magyarország s a német örökös tartományok közt fenálltak, s melyeknek nem annyira az volt czéljok, hogy a kereskedelem gyeplőjeűl szolgáljanak, mint inkább, hogy a kincstárt töltsék. E vámrendszer 1720-ban még azáltal is nyomasztóbbá lett az országra, hogy Károly az országba vissza nem keblezett temesi bánság és Tótország felől is hasonló vámvonalt állíttatott fel, minő az osztrák tartományok határain létezett.

Az ország rendei súlyosan érezvén a nagy pénzhiányt, mint említők, már az 1715-ki országgyülésből rendeltek ki egy országos bizottmányt, mely az összes anyagi érdekek gyarapítására szolgálandó czélszerűbb államgazdászati rendszert dolgozná ki. A bizottmány foglalkodott is egy munkálattal, melyet utóbb az 1723-ki országgyülésnek be is mutatott. De a rendek e tárgyban mitsem végeztek: az anyagi javításokra tetemes pénzerő lett volna szükséges; de mivel maguk, kiváltságaikba burkolózva, adózni nem akartak, a nem-nemes osztályt pedig, mely csekély keresete mellett terhei alatt már is roskadozék, még súlyosabban terhelniök nem lehetett: a tervezett országos pénztárt nem tudván miből kiállítani, a szükséges pénzerőt előteremteni sem voltak

képesek. Hogy még is az égető kérdésben valamit tenni látszassanak, az új helytartótanácsot bízták meg az anyagi érdekek emelésére szolgáló módok s eszközök tervének kidolgozásával, két pontban szabván elejébe az e körül követendő irányt. Ezek egyike az, hogy a kereskedésben jártas emberekkel tanácskozván, dolgozná ki egy kereskedelmi társaság felállításának s az e végre szükséges pénzalap előteremtésének módjait s mutatná ki az eszközöket, melyek a kereskedelem tényleges gyarapítására szolgálhatnak. A másik pont különösen a belközlekedés könnyítését és élénkítését czélozza, midőn a folyamok szabályozásának, csatornák készítésének szüksége kimondatván, a kormányszék megbízatik, hogy az ahhoz értőkkel terveket készíttessen s ezeket a jövő országgyülés elejébe terjeszsze. 1725.

Meg kell azonban vallani, sokkal czélszerűbben intézkedett volna az országgyülés, ha a kormányszék rendelkezésére mindjárt némi pénzalapot is ad vala, melyből az anyagi javításokat tényleg megkezdeni lehessen; mert mint előre is látható vala, s a tapasztalás utóbb bőségesen kimutatta, a szükséges pénzerő nélkül mind ama terveknek meddőknek kellett maradniok. Az urak s nemesek azonban e tapasztalatok után is, bár mind sürgetőbb szükségnek érzik vala hozzá fogniok a százados mulasztások helyrepótlásához, fájdalom, még sokkal elfogultabbak valának nem-adózási kiváltságaik tekintetében, mint hogy a jövendő felvirágzásra a magukéból valamit előlegezni akartak volna.

A kiváltságos rendek még a házi pénztárba, melyből a megyei igazgatás vala ellátandó, sem valának hajlandók adózni; bár ezen, elébb egyedűl a birságok s más törvényszéki díjakból is kitelt költségek jelenleg már szinte oly mértékben megszaporodtak, hogy az illető megyék, azoknak fedezhetése végett, nemcsak a jobbágyokat, hanem, az utolsó országgyülés rendelete szerint, az egytelkes nemeseket is megadóztatni kényteleníttettek. A jobbágyokra, kiket a hadi s házi adó, az ingyen közmunka, a katonatartás, az úri

1725 robot s kilenczed és a papi tized különben is felette súlyosan terhel vala, az ország anyagi érdekeinek emelése végett még újabb adót is vetni nem lehetett. A kincstárt, melynek jövedelmei ezen korban az egész monarchiából, még a Németalföldet is beszámítva, alig haladják vala meg a 14—15 millió forintot [1]), az udvar fényüzése, a külviszályok s háborúk és a békében is fentartott állandó katonaság stb. nemcsak kimerítették, hanem tetemes adósságokkal is terhelték: ennek magyarországi jövedelmeiből tehát, melyek a hadi adóból, a kamarai javakból, az ércz- és sóbányákból, a vámok és harminczadokból stb. folytak be, valamit még a köz jólétre is fordítani, a kincstár örökös szorultsága mellett, senkinek sem jutott csak eszébe is. Még azt is bajosan lehetett a múlt országgyülésen kieszközleni, hogy az újdon felállított helytartótanács tisztviselőinek díját a királyi kamara fizesse. Ily körülmények közt bármi buzgalmat s tárgyavatottságot fejtett volna is ki a helytartótanács az anyagi érdekek gyarapítására, különösen a közlekedés könnyítésére szolgáló terveiben, a szükséges költségek hiánya miatt azokat életvalóságra is érlelnie egyátalában nem lehetett.

Károlytól egyébiránt, ha kincstára jobb állapotban létezik vala, e tekintetben sokat lehetett volna várni; mert az építkezés, a kereskedelem emelése, s általában az anyagi érdekekről való gondoskodás kedvencz foglalkodásai közé tartozott. Az elsőnek hazánkban is bizonyítványa a palotaszerű laktanya, melyet a rokkant katonák számára Pesten emeltetett; Horvátországban is tanúja a nagyszerű út, melyet Károlyvárostól a dinári alpokon keresztűl tizenhét mérföld hosszában Fiuméig építtetett. Az osztrák házból származott királyaink közt ő volt az első, ki a kereskedelem virágzatának fontosságát kellőleg méltányolta és tett is egynémit e tekintetben.

A passzaroviczi békekötés után, melynek alkalmával

---

[1]) Arneth: Prinz Eugen von Savoyen III, 96.

mint említők, egy külön kereskedelmi szerződést is kötött a 1725.
portával, élénken foglalkodtatá őt ama kérdés: melyik vonal emelhetné sükeresebben a kereskedelmet: a duna-feketetengeri-e, vagy az ádriai? Károly, részint a török barbárság s a Törökországban gyakran uralkodó mirígyhalál miatt, részint s főleg két siciliai és más olaszországi birtokainak tekintetéből, — anélkül mindazáltal, hogy a dunait egészen elhanyagolni akarná, az ádriai vonal gyarapítására hajlott. Ez volt czélja az említett Károlyváros-fiumei útnak, ez annak is, hogy Fiumét 1725-ki novemb. 19-kén kelt okmányában szabad kikötőnek nyilvánítván, mind azon kiváltságokkal megajándékozta, melyekkel más országok szabad kikötői bírni szoktak. Fiume, mely a magyar koronától még a XV-dik század vége felé szakadt el, akkoron ugyan, mint külön osztrák tartomány feje, vámvonallal volt elválasztva a magyar korona területétől, s e miatt Károly ezen intézkedéseinek eredményei nem is annyira Magyar- s Horvátországra, mint a többi örökös tartományokra voltak számítva: a Károlyváros-fiumei műút mindazáltal a magyar korona alattvalóit is részesíté némi haszonban. Ezek azonban a Fiume felé fenálló vámvonal miatt inkább látogatták Buccarit, melyen keresztűl vette utját jobbára Velencze felé azon marhakereskedés is, miből, miután annak szabadsága az 1715-diki 117-dik t. cz. biztosítása óta nem korlátoltatott, évenkint körülbelől hatszázezer forint folyt be a magyar korona területére, azon mintegy 30 ezer frton felül, melyet a kincstár a harminczadból huzott [1]).

Az anyagi érdekek tekintetében ezen évek alatt sehol sem történt annyi, mint a temesi bánságban. E tartományt Eugen herczeg Temesvár megvétele után 1716-ki novemb. 1-jén kelt határozatánál fogva, mely aztán Károly által is megerősíttetett, nemcsak hadi, hanem közigazgatási tekin-

---

[1]) Ld. ezt bővebben: Ipar és kereskedés történelme czímü munkámban II, 111. kövv.

1725. tetben is a nagy tapasztalatú, önzéstelen, jó akaratú, gondos gróf Mercy Kolos tábornok kormányára bízta, oly utasítást adván neki, hogy az új szerzeményt mind a kincstárra, mind lakosaira nézve oly hasznossá, virágzóvá tegye, mint csak lehet. A császár, kinek a török háború végével, szintén Eugen herczeg javasolta volt, hogy e tartományt ne kebelezze vissza az országba, hanem legfőbb földesúri hatóságának fentartásával, Magyarországtól külön oly formán kormányoztassa, mint Erdélyt [1]), utóbb az udvari kamara a főhadi tanács által bővebb utasítást is adatott a tartomány kormányát illetőleg Mercynek. De az ügyes, jó akaratú tábornok, ki szinte szenvedélylyel fogott e szép földterület igazgatásához, képes lőn még is kieszközleni, hogy a jövedelmek egy része anyagi javításokra fordíttassék. Meg lévén pedig a pénzerő, valóban atyai gonddal s helyes tapintattal fektette is be azt a tartományba. Buzgalma, gondoskodása egyaránt kiterjedt a földmívelési és kézműi iparra.

Mindenek előtt a munkaerőt növelendő, számos magyar, német és szerb telepeket szállíta be az elpusztult vidékekre. Majd a Béga folyam kiöntései által képezett mocsárokat szárítá ki, e folyam mentében, majdnem az egész tartományon keresztül csatornát ásatván. A selyemtenyésztés és gyártásnak kezdete is az ő érdemei közé számítandó. Ő mind a régi, mind az új lakosok által a helységekben eperfákat ültettetett; s oly nagy buzgalommal fogta fel e kedvencz tárgyát, hogy midőn e fiatal ültetvényekben ittott néhány csemetét megsértve látott, még halálos büntetéssel sem kételkedett fenyegetni azokat, kik ilyetén kárt szándékosan tennének. És miután a fák megerősödtek, Olaszországból alkalmas egyéneket hozatott, kik a népet a selyemhernyók tenyésztésében oktatnák. A buzgó törekvést nemsokára oly szép süker jutalmazá, hogy néhány év mulva már fonodát és gyárat is állíthatott Verseczen és Temesvárott, melynek egyik

---

[1]) Arneth: e. h. II, 529. az 59-dik jegyzet alatt.

új külvárosa is e selyemgyártól nyerte nevét. Hasonló gondot fordít vala Mercy a rizs-termesztésre s a bányamívelésre is. Ily buzgó ápolás alatt a temesi bánság néhány év mulva egyike lőn legvirágzóbb tartományainknak; hol elébb a dermesztő török járom alatt mocsár vagy sivatag terűl vala el, és csak nyomorúlt gunyhók léteztek, ott most a derék tábornok varázskeze alatt vagyonos szép faluk emelkedének. A jogsérelem, mely az országon e tartomány be nem kebelezése által elkövetett, e szintoly jeles kormányzó, mint vitéz tábornok, buzgalma s gondoskodása következtében legalább anyagi felvirágzással kártalaníttatott. 1725.

V.

A cambrayi congressus, melynek fő czélja volt, Károlynak a Fülöp spanyol királylyal fenmaradt s leginkább a Nápoly s más olasz tartományok birtoka körül forgó vitakérdéseit megoldani, miután a hatalmaktól oda küldött fölhatalmazott miniszterek a czímek és más formaságok felett két évnél tovább vitatkoztak, 1724-ki aprilban valahára valóban is összeült. De egyrészről Károly, másról a spanyol király s a parmai herczeg túlzó követelései miatt azután sem nyert sükeresebb folyamatot. A spanyol király, látván, hogy e tanácskozmányból semmi jó eredmény nem fog kikerűlni, végre arra határozta magát, hogy mellőzve az inkább akadékoskodó, mint egyeztető közbenjárókat, Angol- és Francziaországot, egy titkos ügynöke által közvetlen egyezkedjék a császárral. Báró Ripperdának — ez vala az ügynök neve, — sikerült is aztán 1725-ki aprilban oly szerződéseket kötni Bécsben, melyek egyike szerint a felek nemcsak viszályaikat kiegyenlítették, Spanyolország pedig a pragmatica sanctiót elismerte; hanem két másika által még daczszövetséget is kötöttek, melynek czélja volt: egyrészről Angolországot reászorítani, hogy Gibraltárt a spanyol birtokába visszaereszsze; másrészről az osztrák Németalföldnek Spa-

1725. nyolországban kedvezményeket, s az ostendei tengeri kereskedelmi társaságnak — Károly ezen kedvencz teremtményének, — az angolok s hollandiak agyarkodásai ellen lételét biztosítani.

E szerződések azonban majdnem ismet egy súlyos nyugati háborúba bonyolítják vala Károlyt. I György angol király s Hanover választófejedelme, azoknak tudomására jutván, Franczia- s Poroszországgal, melyekhez utóbb több apró hatalom is csatlakozott, még ugyanazon (1725) évi szeptemberben Herrenhausenben, Hanover mellett, Károly ellen szövetséget kötött, az osztrák Németalföld elfoglalását s az ostendei kereskedelmi társaság megszüntetését tűzvén ki annak czéljáúl. A háború kitörését csak Holland késleltetté, mely a szövetségre mind a két féltől ösztönöztetvén,
1726. csak az 1726-ki nyár vége felé tudta magát elhatározni az angolok s francziák részére. A háború azóta elkerülhetetlennek látszik vala a jövő évre, s mind a két fél nagy mérvben készüle. A' pápának mindazáltal 1727. tavaszán még is sikerült, hét évre fegyverszünetet eszközleni, melynek folytában az európai béke újabb egyezkedések által biztosíttatnék.

1728. E viszonyban rejlett leginkább oka, hogy Károly az
Országgyülés. országgyülést, melynek törvényes ideje 1726. második felével megérkezett, a háborús kilátások miatt elhalasztotta; mihelyt azonban a békeértekezletek Soissonsban megkezdettek, 1728-ban az országgyülés is kihirdettetett május 17-re. Ennek előkészületeivel a helytartótanács és a vármegyék a mult diéta óta letelt egész időközben foglalkodtak vala. Mióta az állandó katonaság az 1715-ki országgyülésen megalapíttatott, fő törekvése lett az udvarnak, egy oly törvényt alkottatni, mely a katonaság tartására szükséges adónak alapját is mindenkorra kimutassa s meghatározza. Minthogy a nemesség, felkelési kötelezettségének fentartása miatt, e hadi adóban részt nem vett, legczélszerűbbnek látá az udvar, hogy ezen adó alapjául a jobbágyok kezén lévő föld tüzessék

1728.

Viták az adóalap felett.

ki; de a nemesség ezt mind a két lefolyt országgyülésen határozottan ellenezte. Tudjuk, hogy e földek tekintetében csak a haszonvétel volt a jobbágyé, a birtokjog folyton az úré maradván; s történt nem egyszer, például a jobbágyok elköltözése, magvaszakadta esetében, hogy e földek ténylegesen is az urak kezére szálltak; sőt néha az úr maga szándékosan vette el azt a jobbágytól és fogta saját mívelése alá. Nehogy tehát, ha a jobbágyi föld tűzetnék ki az adó alapjául, ily esetekben az adót maga a földesúr tartozzék fizetni: a rendek nem a földet, hanem a jobbágy személyét kivánták tekintetni az adó alapjául. De ebben viszont a kormány nem akart megegyezni, miután a jobbágyok száma, mely nagy változékonyságnak van kitéve, biztos alapot nem nyujthat.

A vita tehát az 1723-ki országgyülésen is eredménytelen maradt, s a király és a rendek abban egyeztek meg, hogy a vármegyék a helytartótanács vezetése alatt közönséges összeirást intézzenek, melyben a jobbágyok száma mellett, a kormánytól előadott terv szerint, azok földállladéka is ki legyen mutatva. Ugyanakkor a király kivánatára határozattá lett az is, hogy a vármegyék a polgári s büntető törvények korszerű javításának tervét is dolgozzák ki, s a jövő országgyülés elejébe terjeszszék. E feladatok czélszerű megoldására Károly időközben ismételve is ösztönözte ugyan a megyéket; de ezek nemessége, aggodalmában úri jogai fölött, az összeirást a törvény daczára is határozottan ellenzé; miért az nem is készült el az országgyülés megnyiltáig.

A király tehát most újabban is e kérdést tűzte ki a tanácskozások fő tárgyául előadásaiban, melyeket, maga ekkoron az ádriai tengerpart vidékén utazván, a királyi biztosokul kinevezett Kinsky Ferencz és Nesselrode János grófok által küldött le Pozsonyba. „Ügyekezzenek a rendek — így szólnak egyebek közt a kir. előadások, — hogy ő felsége a hadsereget, melyet a jelen idők viszonyai szerint, az elébbinél sokkal nagyobb számban kell tartani, kényelmesebben elláthassa; és mivel e tekintetben az adó arányos fel-

1728. osztása múlhatatlanul szükséges; ezt pedig csak az egyesek vagyonállapotának megvizsgálása teheti lehetővé: kell tehát, hogy az ország azon módon, melyet a király a rendeknek minapában előadott, megszámláltassék s összeirassék.“ Ezen kivül még az igazságszolgáltatás javítása, az ország határainak pontosabb kitüzése s az államgazdaság, különösen a kereskedelem gyarapítása tűzetett ki a tanácskozások tárgyaiúl.

Míg egyéb tárgyak felett folyt a vitatkozás, az országgyülésnek csöndes volt a menete; de mihelyt az adóügy, s különösen az adó alapjának az udvar kivánata szerint kimutatása került szőnyegre, az önérdek s kiváltságok bálványozása azonnal felszította az indulatok viharát: az országgyülés zajossá lőn, minő már régóta nem volt. Egyebek közt egy gúnyirat terjesztetett szét az országgyülés tagjai közt, melyben az udvar fő hívei, kik annak szándokait pártolák, erősen gáncsoltatnak. Mihelyt ennek híre Bécsbe jutott, a király parancsot küldete a kir. biztosokhoz s a nádorhoz, hogy szigorú nyomozás intéztessék a gúnyirat szerzőjének fölfedezésére.

Míg azonban e nyomozás tartott, a királyi biztosok auguszt. 6-kán egy újabb röpiratról tőnek Bécsbe jelentést, mely amannál még sokkal veszélyesebb, maga az uralkodó ház ellen is bűnös, vakmerő izgatást foglal magában. Javasolják egyszersmind a biztosok, tüzetnék ki 300 darab arany a szerző felfedezőjének jutalmáúl; s ha még ez is eredménytelen maradna, azon példányokat, melyek összegyűjthetők a bitófa alatt kellene nyilvánosan megégetni, jeléül annak, hogy a szerző akasztófát érdemel müvéért.

E jelentésnek felette nagy fontosságot tulajdonítottak az udvarnál. A kancellaria véleményadásra szólíttatván, mivel a nádor az országgyülési ügyekkel van elfoglalva, gr. Eszterházy József, Meskó Ádám és Paluska Antal, helytartósági tanácsosok által javasolja intéztetni a nyomozást. A király maga még arra is elég fontosnak tartá az ügyet, hogy

Eugen herczeg elnöklete alatt udv. értekezletet tartasson; mely aztán egészben helyeslé a kancellaria véleményét[1]). 1729.

Mi különben az országgyülés folyamát illeti: a rendek félelmökben, hogy a jobbágyoktól netalán elhagyandó vagy — mi a megszaporodott szegényebb családoknál, kivált a felföldön, nem ritkán történt, — maguktól a földesuraktól elfoglalandó s majorsággá változtatandó földektől majd maguknak a földesuraknak is fizetniök kellend, körömszakadtáig védelmezék azon elvet, hogy az adó terhe nem a földön, hanem a jobbágy személyén fekszik. Kedvetlenségök és boszúságokban, melyet a kir. biztosok s néhány udvari pártiak sürgetései okozának, a főrendek közől többen még a gyülést is odahagyták; mit az udvar nagy nehezteléssel vőn s gróf Batthyány Lajos kancellár által kemény parancsot küldött le Pozsonyba, a gyülés rendes folytatását illetőleg. Leghevesebben vívtak a fonák elvért gróf Eszterházy József, és a nádori itélőmester Zichy Ádám, kik aztán a nemesi kiváltság védelme s az adóalapra vonatkozó királyi kivánat visszavonása végett szeptemberben a Grétzben időző királyhoz is felküldettek. Járásuk nem is maradt sükeretlen: miután általok a rendek készségöket nyilvánították, az adót harmadfél millió forintra emelni: az udvar is elállott az adóalap kimutatásának további sürgetésétől, s csak azt ajánlá a rendeknek, hogy az adóösszeg felosztásában igazságos arányt alapítsanak meg.

Vallásügyi viták.

A rendek, ezt tenni önként is hajlandók, e végett egy bizottmányt neveztek ki kebelökből. De íme alighogy e vitatárgy ekként mellőztetett, a felekezeti szellem már ismét egy másikat hozott a szőnyegre, mely aztán a szenvedélyeket még hevesebben felízgatván, hosszú s ingerült vitákat okozott. Ezek miatt aztán egészen az 1729-ki novemberig kihuzódott az országgyülés. A rendek ugyanis végzést alkottak, hogy az adó felosztása végett kinevezett országos bizottmány

[1]) A kancellaria levéltárából.

1729. tagjai esküvel kötelezzék magukat, miszerint a reájok bízott tárgyban részrehajlás nélkül, lelkiösmeretesen fognak eljárni. Azonban Zsembery Samu Turócz, és Katona Pál Borsod megyei követek, e bizottmány tagjai, amaz ágostai, emez helvét hitvallású, vonakodtak letenni a szokott törvényes esküt, állítván, hogy vallásuk elveivel ellenkezik oly esküt mondani, melyben a szűz Máriára s a szentekre is tétetik hivatkozás.

A kath. többség erre hevesen kiváná, hogy Zsembery és Katona s mind azok ellen, kik a hitet a századok óta divatozó törvényes esküforma szerint letenni nem akarják, kereset indíttassék. A protestansok viszont válaszolák, hogy a vallásügy, melyhez tartozik az esküforma is, magának a kathol. többségnek végzése szerint, nem teheti tárgyát az országgyülési vitáknak; ezt is a király elejébe kell tehát terjeszteni. A mind hevesebbé vált viták folytában mind a két fél a kir. biztosokhoz folyamodott. Ezek mind a két félnek aug. 8-kán küldték át válaszukat, ajánlván nekik, hagynának fel a szenvedélyt izgató kérdéssel s várnák annak eldöntését a király elhatározásától.

A protestansok ebben megnyugodtak; mert jelenleg kedvező választ reméltek az udvartól. Károly, hogy mennél több települőket édesgessen be az országba, a múlt évben egy nyilt levél által biztosítá a Németbirodalom azon ágostai s helvét vallású lakosait, kik bevándorolni szándékoznak, vallásuk gyakorlatának szabadsága felől. Úgy hitték tehát a prot. rendek, hogy mi az új lakosoknak igértetik, azt a régiektől sem lehet, sem fogja az udvar megtagadni. De a katholikusok nem akartak engedni, s Erdődy Gábor, egri püspök heves beszéde következtében a kir. biztosok javaslatát félretévén, és Jeszenák Pál, Eugen herczeg követének ellenmondására sem hajtván, Zsemberyt és Katonát a helytartótanács ajtónállója által a gyülésből kivezettették, s a keresetet ellenök nyomban elintézvén, a törvényes 64 forintnyi birságban elmarasztalták; mit aztán rajtok börtönnel való fenyegetés által meg is vettek.

Ugyanekkor Veszprém, Közép-Szolnok és Kraszna megyék protestans követeit, kik az esküt e formában letenni szintén vonakodának, aug. 11-kére a rendek táblája elébe idézték. De az említett megyék követei e miatti panaszukkal, még ugyanaz napon felsiettek Bécsbe s oly leiratot eszközlének ki Károlytól, mely szerint a kathol. rendek végzése az utóbb leérkezendő kir. rendeletig felfüggesztetett s mindnyájoknak meghagyatott, hogy az eskü kérdését félretévén, az adó felosztásával foglalkodjanak. 1729.

A szintoly meddő, mint kellemetlen vitának evvel valahára vége szakadt; a felek mindazáltal még egy feliratot intéztek a királyhoz. A kath. rendek ebben vádolák a protestansokat, hogy a boldogságos szűzre és a szentekre esküdni nem akarván, a hazai törvényeket sértik, s a király parancsa szerint tárgyalandó közügyek bevégzését ezáltal késleltetik. Mentik eljárásukat a turóczi és borsodi követek irányában, állítván, hogy azt, mintha ezek a helytartótanács ajtónállója által vezettettek volna ki a gyülésből, „világosan bebizonyítani nem lehet"; nem is az eskü megtagadása, hanem azért itéltettek légyen el, mivel azt megtagadván, a közügyek tárgyalását gátolták. Ezen eskü, mondják tovább, nem puszta szertartás, hanem törvény; s kérik is a királyt, tartsa fenn azt ezentúl is sértetlenül. Nagy ingerültséget fogna szülni, ha a boldogságos szűztől, ezen örökös ország kegyes asszonyától s királynéjától a kellő tisztelet megtagadtatnék. Kérik tehát ő felségét, vegye szivére a boldogságos szűznek s így magának a mindenható istennek ügyét s előzzön meg minden botrányt. A protestansok ellenben azt állíták feliratukban, hogy ők a boldogságos szűz iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetnek ugyan; de miután az eskü, vallásuk elvei szerint, imádási tény, őt abban megnevezniök ez okból nem lehet [1]).

---

[1]) Országgyülési iromanyok. — Kolinovics: Posthuma Memor. C. Jos. Eszterházy 71. Ribinyi II. 204 Kovács: Magy. Kronika 130.

1729. Az országgyülés ezután még egészen novemb. 30-ig kihuzódott, mely napon a király, ki e gyülésre sem megnyitásánál, sem bezárásánál nem jelent meg személyesen, ötven új törvényt szentesített. Említésre méltóbbak ezek közől azok, melyekben a rendek úgy a töröktől visszafoglalt, mint az Erdélyhez kapcsolt részek visszakebelezését sürgetik; a helytartótanács, egy új vámrendszer kidolgozásával és a czéhek szabályozásával megbízatik; a vadászat szabályoztatik: a jobbágyok ingyen közmunkái a várak körül 24 ezer frton megváltatnak; s más tekintetben is egynémi rendeltetik ezen néposztály javára s védelmére. A törvények nagyobb része egyébiránt az igazságszolgáltatásra vonatkozik; s a zálog és adóssági perek, a perrendtartás és a felebbvitel tekintetében egynémi üdvös intézkedést foglalnak magukban.

1730. A vallási viszályoknak a hitfelekezetek közt végre is

Vallásügyi rendelet. az ország kormányának függetlensége vallotta kárát. Ha már a vallás ügye, a régibb gyakorlat ellenére, az országgyüléstől elvonatván, egyenesen a király elhatározására bízatott: ennek, az alkotmányos törvények szerint, magyar tanácsával kellett volna abban intézkednie. De mivel a kizárólag katholikusokból álló helytartótanács, mint több intézményei tanúsítják, e tárgyban csak pártfélnek vala tekinthető; s mivel ekként a hazafiak e tárgyban maguk közt megegyezni épen nem tudtak: Károly, Eugen herczeg elnöklete alatt, német minisztereiből nevezett ki egy bizottmányt, mely a vallási viszonyokat, az 1723-ki országos bizottmány munkálatainak tekintetbe vételével szabályozná. Az említett elnökön kivül, a miniszteriális conferenczia tagjai voltak még: Sinzendorf, Stahremberg, Ditrichstein, Nesselrode és Kinsky, kik mellé a magyarok közől egyedül Batthyány Lajos kancellár neveztetett ki tagtársul.

1731. Ezek értekezleteinek nyomán Károly végre az 1731-ki márczius 21-kén küldötte le a pozsonyi helytartótanácshoz a maga elhatározását, mely a következő pontokat foglalja magában: I. Megújítja Leopold királynak 1691-ki april 2-kán

kelt ama leiratát, melyben az 1668-ki 25. s 26-dik, és az 1687-ki 21-dik törvényczikkek akként magyaráztatnak, hogy az ágostai s helvét hitvallásuaknak az egész országban engedett szabad vallásgyakorlat csak magán gyakorlatnak értendő; a nyilvános gyakorlat pedig csak azon helyeken szabad, melyek az 1681-ki 26. t. czikkben névszerint elszámláltatnak. II. E törvényes helyeken vallásuk nyilvános gyakorlata végett annyi lelkészt tarthatnak, a mennyi szükséges; de e személyzet számának szüksége előleg kimutatandó, s kir. jóváhagyás alá terjesztendő. III. E törvényes helyeken kivül a lelkészi foglalkodások tekintetében a nem katholikus lakosok is a kathol. plébánostól függnek; ki azonban tőlök csak annyi díjakat szedend, mint saját híveitől. IV. A földesurak jogai az idézett törvények szerint ezután is fentartatnak, úgy mindazáltal, hogy ha a vallás dolgában valamit változtatni akarnának, azt előleg indokolva terjeszszék a király elébe. V. Superintendensek választása a két hitfelekezetnek megengedtetik; szükség azonban, hogy elébb a király elébe terjesztessék: hány ily elöljárót s mely helyekre akarnak választani? Ezek tiszte leend szigorúan felügyelni az alattok álló lelkészek erkölcseire s a vétkeseket lakoltatni. Egyébiránt a protestans lelkészek, világi ügyeikben, az illető világi hatóság alatt állandanak; hogy azonban tudassék: valjon e lelkészek annak módja szerint keresztelik-e a felekezetbelieket? s van-e erre elegendő tanulságok? — a kath. főesperesek vizsgálatának is alája lesznek vetve. A házassági pörök, miként a hazai törvények rendelik, a megyés püspökök törvényszéke elejébe tartoznak; de ezek azokat az ágostai és helvét vallástételek elvei szerint kötelesek megitélni; a felebbezés az érsekhez veszi útját. VI. A mely katholikus hittagadóvá lesz, kivált ha elébb ágostai vagy helvét hitvallásról tért át a kath. egyházba, a világi hatóságok által azok belátása szerint súlyos büntetéssel lakoltatandó; de a végrehajtás előtt a király elébe kell az esetet terjeszteni. VII. A vegyes házasságok megengedtetnek, de csak kath. lelkész

1731.

1731. előtt köthetők. VIII. A kath. ünnepeket külsőleg a nem katholikusok is kötelesek megtartani; a műiparosak czéheikkel vesznek részt az egyházi menetekben. IX. Az ágostai és helvét hitvallásuak esküjét illetőleg: a birák, hivatalnokok, ügyvédek, a törvényes esküforma szerint, tehát a boldogságos szűz és a szentek megemlítésével teendik le a hitet; a tanúk azonban, nehogy az igazságszolgáltatás e miatt akadályt szenvedjen, csak a közönséges forma szerint fognak megesküdtetni. Egyébiránt a vallásügyben eddigelé felmerült áthágások ezen ízben még kegyelmet nyernek; de ezután minden, a rendelet ellen vétkező, akár kath. akár nem katholikus legyen, a kir. ügyigazgató által teendő kereset következtében múlhatatlunul lakolni fog. Ha pedig valaki magát vallása ügyében sértve érzendi, orvoslatért csak a maga, nem pedig felekezete nevében folyamodhatik a királyhoz.

Hogy a két protestans felekezet, e királyi határozattal meg nem elégedhetett, fölösleg volna bővebben fejtegetni: ők tehát még ezután is több ízben, de mindig sikeretlenűl, folyamodtak méltányos szabályokért, kivált a törvényes esküforma alóli felmentetésökért, a királyhoz. De hogy a katholikusok közt is találkoztak, kik még ezen kir. határozat, mint a protestansok iránt felette engedékeny, ellen kifogásokat tettek, a kölcsönös vallási türelemnek és szeretetnek keresztényiebb szellemétől áthatott korunkban alig lehet eléggé csodálkozni.

Althán bibornok bünhesztése.

Nem csekély meglepetésünkre válhatik tehát, midőn olvassuk, hogy Althán Frigyes bíbornok s váczi püspök, ki elébb egy ideig Nápoly kormányzója vala, a helytartóság által kihirdetett kir. rendelet ellen, Pest vármegye közönséges gyülése előtt, még ugyanazon (1731) évi május 23-kán óvást tett s kijelentette, hogy „lelke keserűségével és borzadalmával olvasván a rendeletet, melynek tartalma a kathol. hittel, az isteni tisztelettel, a lelkek üdvével, az apostoli szék tekintélyével, a szabadságokkal, kiváltságokkal s jogokkal homlokegyenest ellenkezik,“ főpásztori kötelességének tartja,

ez ellen is megújítani mind azon ellenmondásokat, melyek a vallás ügyében a katholikusok részéről 1608. óta tétettek; és miként maga e rendeletet érvénytelennek tekinti, úgy kinyilatkoztatja, hogy az egy megyéjebeli katholikust sem kötelez, egy által se tartassék meg. Végül felebbez a pápához, mint a vallásügyekben egyetlen bíróhoz. 1731.

Két egész hónapig szótlanúl tűrte a hatalomteljességére különben oly féltékeny Károly a cardinál ezen tettét; s csak miután a protestansok védelmére felszólalt angol, porosz, dán és svéd követek közbeléptek, aug. 3-kán kivánta a cardinál ellenmondását az eredeti beadványban felküldetni az udvarhoz. Az említett hatalmak felszólalása után Károly, ki velök a pragmatica sanctió elfogadása s a béke állandó megkötése felett jelenleg is alkudozásban áll vala, a tényt sem a protestansok, sem saját tekintélyének sérelme nélkül nem hagyhatta többé büntetlenül. A bíbornok Bécsbe idéztetett, s mivel kétszeri meghívásra sem jelent meg, a kérdéses okmány oly meghagyással küldetett vissza Pest megyéhez, hogy azt nyilvános gyülésben szakgattassa szét, a püspök egyházi javait pedig vesse zárlat alá. A rendelet szeptember elején hajtatott végre; s a püspök csak egy év múlva, nagy könyörgések után s pápai közbenjárás következtében juthatott ismét javai birokába [1]).

Az egyházi ügyekre nézve különben is üdvesek voltak Károlynak ez idő tájban tett intézkedései. Különösen szívén hordta azt, hogy a lefolyt török háborúk alatti pusztítások következtében megfogyott lelkészségek szaporíttassanak, a gyarapodni indult új telepek s községekben, hol hiányoznak, a nép oktatása végett új lelkészségek alapíttassanak, a már fenlevők pedig, a mennyiben szegények volnának, jobban megadományoztassanak.

Ezen ügy tárgyalását Károly 1732 végén újabban is

---

[1]) Desericzky: Hist. Ep. Vaciens. 241. Ribinyi II, 266. Fleury: Cont. Hist. Eccl. LXXIII, 707. Katona. i. h. 696.

1731. szívére kötötte a magy. udv. kancellariának. Minek következtében az 1733-ki febr. 9-kén az egyházi ügyekre nézve egy hosszabb előadást tett a királynak. Indítványozza, hogy a győri s egri felette nagy egyházmegyékből, a vallásügy jobb elláthatása végett új két megye szakasztassék ki; a pécsinek egy része pedig a zágrábi, más része a szerémi püspökségekhez kapcsoltassék; továbbá, hogy a szentgothárdi és pécsváradi apátságok egészen, a nagyváradi püspökség jövedelmeinek maradványrésze pedig a lelkészségek szaporítására s jobb ellátására alapított pénztárhoz kapcsoltassanak. Károly aztán, e felterjesztés alapján ki is adta rendeletét a lelkészségek rendezésére s kellőbb ellátására és e végett egy bizottságot alakíttatott Pozsonyban, melynek elnökévé a prímás, tagjaivá az egri püspök, az országbiró, egy helytartótartósági s egy kamarai tanácsos neveztettek ki [1]).

Kevéssel utóbb, marcz. 7-kén Károly kir. kéziratot intézett Eszterházy Imre prímáshoz, melyben elmondván, hogy bár Leopold király a töröktől visszafoglalt részeken a püspököknek visszaadta javaikat, a parochiák ott még is kevesek s a lelkészekben nagy a hiány: reményét fejezi ki, hogy e baj orvoslatára a többi püspököknek is jó példát fog adni. „Mert bizonyára ezen s nem más czélból engedtek elődeim, a kegyes királyok a püspököknek más gazdag jövedelmek élvezete mellett még tizedeket is szedetni az alattvalóktól, hogy azokból a lelkipásztorkodás kellőleg s elégségesen elláttassék; s az alattvalók is joggal követelhetik ezt ezen áron.“ Felszólítja tehát őt, válaszoljon egy hónap lefolyta alatt; mennyivel akar jövedelmeiből járulni a Pozsonyban lévő lelkészségi pénztár gyarapításához; megyéjében hány s mely új lelkészségeket fog megalapitani vagy megújítani?

A prímás e felszólításra azt válaszolá, hogy miután czélra már eddig is sokat áldozott s még adósságai is vannak lerovandók, egy évig ezen adózástól magát felmentetni

[1]) Kancell levéltár.

kivánja; de azontúl évenkint 6000 frttal járuland a lelkész- 1731.
ségek pénztárának gyarapításához.

Hasonló kézirat küldetett az udvartól néhány más nagyobb s gazdagabb javadalmú püspökökhöz is, névszerint a nyitraihoz, váczihoz, egrihez, zágrábihoz és pécsihez, a lelkészi pénztár gyarapítása és megyéik egy-egy részének, melyekből új püspökségek alakíttatnának, vagy a létező kisebbek nagyobbíttatnának, átengedése iránt [1]). Midőn azonban Károly tapasztalná, hogy a püspökök, ha nem ellenkeznek is nyiltan, de vonakodnak megfizetni a reájok e végett kivetett évi összegeket, s közőlök egynémelyik több év óta semmivel sem járult a lelkészi pénztárba, utóbb erélyesebb rendszabályokhoz nyúlt. 1733-ban a kincstárból évenként fizetendő 19,000 frttal maga ment jó példával elő a közönséges lelkészi pénztár megalapítására, melyet aztán a prímás elnöklete alatt egy bizottság vezetésére bizott. Ugyanazon évben Sinzendorf cardinál a győri püspökségből a boroszlóira tétetvén át, győri püspökké Szentgyörgyi Adolfot a piaristák volt főnökét azon feltétel alatt nevezte ki s praesentálta Rómába is, hogy a püspökség jövedelmeiből magának csak annyit tartson meg, a mennyi illő udvartartására szükséges, a többit pedig a lelkészi pénztárba legyen köteles beszolgáltatni. A pápa, midőn őt a püspökségben megerősítette, e határozatlan járulékot évi 6000 frtban szabta ki.

Ugyanannyit köteleztetett e pénztárba fizetni Althan Frigyes cardinalis, és utóda Althan Mihály, váczi püspökök. Okolicsányi János nagyváradi püspök kineveztetéséhez pedig azon feltétel csatoltatott, hogy jövedelmeiből magának csak 17,000 frtot tartson meg, a többit a lelkészi pénztárba fizesse. 1736-ban Erdődy László nyitrai püspök meghalálozván, helyébe Harrach Ernő, auditor rotae, a következő évben szinte azon feltétel alatt neveztetett ki, hogy miként már elődе, évenként 6000 frtot fizessen ugyanazon pénztárba. Ugyanazon évben a meghalt Okolicsányi helyébe nagyváradi

[1]) Több okmány a kancel. levéltárában.

1731. püspökké lett gr. Csáky Miklós kinevezéséhez is szintazon feltétel köttetett, mely alatt elődе bírta a javadalmat. Végre, Cienfuegos cardinalis halála után, a pécsi püspökségre kinevezett gróf Berényi Zsigmond is csak azon feltétel alatt nyerte e javadalmat, hogy az említett pénztárba évenkint 5000 frttal adózzék [1]).

A mi Károlynak a külön vallásfelekezetek egymás iránti viszonyaira vonatkozó határzatait illeti: a fentebb közlött vallási rendeletből nyilván látható, hogy azon vívmányok, melyeket a protestans felekezetek a lelkiösmeret szabadsága tekintetében maguknak a mult század közepéig, kivált a bécsi és linczi békekötések által, biztosítottak, és melyeket a közös szabadságért küzdő hazafiak a század elején, a szécsényi gyülésen, kölcsönös, testvéries megegyezéssel helyreállítottak, megint elvesztek; s a törvényes szabadság helyét a változékony királyi kegyelemből származó, felette korlátolt türelem foglalta el.

A protestansok, miután a lefolyt belharczok alatt számban megfogytak, s azon hatalmasabb nemzetségek, melyek tagjainak vezérlete alatt vívták volt ki elébb vallási szabadságukat, vagy kihaltak, vagy a kathol. egyházba tértek: a kath. nagy többség ellenében erőtlenekké lettek ama békekötéseket s az azokon alapuló törvényeket érvényben tartani. Nehogy tehát e törvények országgyülésileg eltörültessenek, mint történelmünk folyamában láttuk, több ízben maguk folyamodtak a királyhoz, venné őket a katholikus többség ellen ótalma alá s rendezné országgyülésen kivül vallási viszonyaikat. A királyok örömest megragadták az alkalmat, mely hatalomkörük tágítására ajánlkozék.

A kathol. rendek pedig, hihetőleg lelkiösmeretük azon titkos szemrehányásaitól is indíttatva, hogy a természeti törvény ellen, igazságtalanság mellett küzdenek, s tulajdon-

---

[1]) Mária Teréziának az 1742-ki nov. 9-kén a maga római követéhez intézett levele. A császár. államlevéltárban.

kép, nemzeti alkotmányos szabadságuk alatt is vágják a fát, midőn, a papság ösztönzéseire hallgatva, a már törvényesen bevett vallások gyakorlatának szabadságát korlátozzák: nem birtak elég bátorsággal, a törvényhozás elejébe követelni vissza a tárgyat, mely felett alkotmányos országban csak törvény intézkedhetik érvényesen. Szabad tért engedtek a király önkényének, talán azon titkos indokból is, nehogy maguk kényteleníttessenek alkotni oly törvényt, melyet bár a pártérdekek javasoltak, lelkiösmeretök rejtekében lehetetlen volt önmaguknak is nem kárhoztatniok. És így történt, hogy, miként a politikai viszonyok közt legtöbb esetben, úgy ekkor is, az érdekek győztek az igazság és lelkiösmeret sugallata fölött; a győzedelem gyümölcseit azonban egy harmadik, a hatalom, szedte. 1731.

Mert a szabadság ügyén elkövetett árulás, történjék az akár elfogultságból, akár felekezeti érdekekből soha sem marad s ekkor sem maradt büntetlen. A király, ki ekként a vallási kérdésekben maguktól a rendektől nyerte a felhatalmazást arra, hogy a létező világos törvények ellenére kénye kedve szerint intézkedjék: az őt, mint császárt s más örökös tartományai fejedelmét, környező cseh-német kormányférfiak ösztönzéseire, az alkotmány egyéb pontjainak tekintetében is annál hajlandóbb lett, önkényes akaratát csúsztatni a törvény helyébe, mennél kényelmetlenebbnek érzé az igazgatás némely ágaiban, melyek egyéb tartományaiban önkényétől függtek, a magyar törvények által kiszabott korlátokat. S így lőn, hogy Károly alatt is, daczára annak, hogy a magyar alkotmányos jogokat s törvényeket, a pragmatica sanctió megalapításakor újra biztosította, s a nemzettel kötött szerződés szerint mind maga megtartani, mind mások által megtartatni fogadta, mind több és több rés veretett a nemzeti kormány függetlenségén; az ezt biztosító törvények megsértésének szokása mind mélyebben meggyökerezett az udvarnál. A kormány önkénye.

És ez most annál veszélyesebb volt közigazgatásunk

1731. törvényességének tekintetében, mivel Károly nem nyult olyféle kedélyingerlő szabályokhoz, minők Leopold alatt divatoztak; nem tagadta a nemzeti jogokat, sőt a törvényeket s azok megtartásának szándokát minden alkalommal emlegette; s gondosan kerűlni látszék, az igazgatási formák megsértése által, a nemzet elégületlenségének élénkebben felszítását.

Veszélyes volt e kormánypolitika kivált azért, mivel a százados belforrongás lecsillapodta után épen most szerveztettek újonnan az igazgatás közegei, most állíttatott fel a legfelsőbb kormányszék, a kir. helytartótanács, melyben ennélfogva az idegen befolyás annál könnyebben meghonosíthatta s gyökeresíthette a törvényekkel ellenkező visszaéléseket. A visszaélést az idő s gyakorlat a világos törvény ellenére nem szentesíthette ugyan; visszaélés maradt az kétségkivül mindig, olyannak tekintette azt folyton a nemzet törvényhozása; s ennek itéletét kénytelen volt a kormány is mindannyiszor elismerni, valahányszor eziránt kérdőre vonatott; kénytelen volt, ha bár azt többnyire homályos kifejezésekbe burkolta is, elismerni a szokással ellenkező törvény érvényességét; de, miként a nemzetnek keserű tapasztalatai bizonyították, ilyesmi nem történhetett az alkotmányos igazgatás, a nemzeti függetlenség csorbulása nélkül oly országban, hol számos esetben a szokás is — természetesen csak a törvénynyel nem ellenkező, — törvényes erővel bír, s hol a királyt még akkor is, midőn időnkint néhány napra a nemzet kebelébe jő, idegen tanácsosok környezik.

És ennélfogva csak tisztében jár el a történelem, midőn szigorúan megróvja azon férfiakat, kik akkoron a nemzet igazgatásának élén álltak. A gáncs ezek közől kivált gróf Pálfy Miklós nádort s királyi helytartót, Koháry István országbirót, Pálfy János horvát bánt, Csáky Zsigmond tárnokmestert, Batthyány Lajos kancellárt, Eszterházy Imre prímást, Csáky Imre kalocsai érseket s mind azon többi egyházi s világi urakat érheti, kik akkoron a nemzet ügyeit in-

téztek, — hogy az udvari kegyek befolyása alatt, e visszaélése- 1731.
ket, a nemzeti kormány függetlenségének csorbultával, lábra kapni s meggyökerezni engedvén, sőt hozzájárultokkal még segítvén is, nemzetöket az utókorban tengernyi bajokba bonyolították. Érdemesek a megrovásra különösen azért, hogy a királyi helytartótanácsot eleitől fogva úgy engedték rendeztetni s rendezték önmaguk is, hogy az még látszatát, szinét sem birta az önállóságnak.

Nehogy e kormányszék tanácsosai valaha csak egy perczre is elfeledjék, hogy idegen befolyás alatt állanak, s nem is egyebek, mint kihirdetői, végrehajtói a jobbára idegen érdek-sugalta, az alkotmány szellemével gyakran ellenkező rendszabályoknak; — és nehogy valaha csak kisértetbe is essenek érvényesíteni a kormányszéket megalapító törvény ama rendeletét: „hogy e tanács semmi más udvari kormányszéktől nem, hanem, mint királyi tanács, egyedül ő felségétől függ," — ott ült minden tanácskozásaikban egy német tanácsos, mint biztosa a bécsi császári kormánynak, ellenőrködve e kormány czélzatainak, szándékainak pontos teljesítése fölött. És ekként, a törvény ellenére épen e kormányszék utján szenvedett aztán legtöbb sérülést az alkotmányos nemzeti igazgatás önállósága.

Az említett magyar főurak s hivatalnokok megelégedtek avval, hogy a császári miniszterek s kormányszékek, a törvény betűje szerint, az egyenes rendelkezéstől az országban tartózkodtak; de azt egyátaljában nem ellenzék, hogy e német miniszterek s kormányszékek a magy. kir. kancellaria közbejöttével s annak útján ne elegyedjenek ügyeinkbe. E törvénytelen, idegen befolyásnak még tágasabb tér nyíla 1732 óta, midőn a király Pálfy Miklós nádor halála után, Ferencz lotheringeni herczeget, a maga örökösének, Mária Teréziának kitüzött jegyesét nevezte királyi helytartóvá. A kinevező levél szerint a herczegnek csak ideiglen, az országgyülés egybehivásáig s új nádor választásáig kell vala maradnia a kormányszék élén; de országgyülés Károly életében többé

1732. nem tartatott, s a herczeg mindaddig megmaradt a helytartóságban, mignem a toscánai nagyherczegség reászálla. 1731-ben Koháry István országbiró is meghalálozván, a magas hivatalában Pálfy János, ennek pedig a bánságban Draskovich János lett utódává.

Az egyének e változása azonban egyátaljában nem lőn előnyére a magyar kormány törvényszabta függetlenségének. És a német kormányférfiak ez uton épen a legfontosabb nemzeti érdekek, a pénz, hadsereg, kereskedelem, külviszonyok ügyeiben törekedtek leginkább belopni a törvénytelen idegen befolyást, a mennyiben az országgyülésileg megajánlott adó mire-fordítása, a hadsereg szervezése, a vámrendszer s külviszonyok intézése forgott kérdésben. És ez valóban sikerült is nekik oly mértékben, hogy aztán már az említett egyházi s világi uraknak elég okuk lett, midőn pályájok végén lefolyt nyilvános életökre visszatekintettek, keserűen megbánniok erélytelenségöket a nemzeti jogok megőrzésében, önzésöket, könnyelműségöket s hanyagságukat hazafiúi kötelességeik teljesítésében. De a bánat, ha felébredt is bennök, már későn jött: az idegen befolyás hamar nyakukra nőtt; s a nemzetnek utóbb súlyos küzdelmébe került, magáról azt némileg lerázni, s a megsértett törvények épségét helyreállítani, érvényességöket újonnan biztosítani, s a korona által világosan kimondatni a nemzeti kormány alkotmányos önállóságát s függetlenségét. A példa emlékezete azonban ekkor is fenmaradt, s annak ingere a legújabb időkig csábítólag hatott a bécsi kormányra, meg-megújítani törvénytelen avatkozásait hazánk ügyeibe.

VI.

Rákóczy életének végszaka. A hazai állapotoknak ekként alakulását, zárdaszerű életének daczára is jól ismerte [1]) rodosztói számüzöttségé-

[1]) Tanúskodik erről azon emlékirat is, melyet 1722. febr. 21-kén

ben Rákóczy Ferencz, s annál inkább búsult felette, mivel 1732.
nem vala módjában, hazafiúi érzelmei, kivánatai szerint rajta fordítani. A panaszhangok, kivált a közép nemesség kebeléből bujdosása helyére is elhatottak. Még az országban lakó szerbek is, kik felkelése alatt részint félreértések, részint a bécsi kormány izgatásai következtében, iránta s a magyarok iránt végiglen oly igen ellenséges indulatot tanúsítnak vala, jelenleg több izben megkinálták őt szolgálataikkal a bécsi kormány ellen, mely a felkelés alatt tett igéreteit irányukban nem váltotta be [1]).

De mind hasztalan: a panaszhangok szintúgy nem birták széttörni a lánczokat, melyekkel, Prometheoszként, Rodosztó sziklaihoz lekötve létezett, mint nem azon saját kérelmei, melyekkel a cambrayi congressus alatt sürgette volt a franczia és spanyol kormányokat, „vetnének véget valahára azon gyalázatnak, mely az ő személyében Francziaországot sujtja" [2]). A cambrayi congressus mint tudjuk, megint csak azon, már többször is tett keserű tapasztalattal gazdagította őt, hogy a felhasznált s újabb szolgálatok reményével nem biztató egyéniségektől hamar elfordulnak a világ hatalmasai.

De, miként fentebb is említők, ő még azután sem szűnt meg sürgetni ama kormányokat az engedelemért, Francziavagy Spanyolországba mehetnie, hogy ott, ha már egyebet nem tehetne is, legalább gyermekeiről s bujdosó társairól gondoskodhassék. „Gyermekeinek szomorú sorsa, számüzött honfitársainak insége kétségbe ejti őt" — írá D'O marquisnak 1726 végén [3]). De e mellett a hazai állapotok is, bár azokat rég előre látta s leveleiben nem egyszer meg is jó-

azon kilátással írt Dubois franczia miniszterhez, hogy ügyét a cambrayi congressuson a franczia udvar elősegítendi. Fiedlernél e. h. II, 501. Kár, hogy Rákóczy ezenkori levelei még nem jöttek napvilágra.

[1]) Rákóczy lev. U. o. II, 513.

[2]) U. o. II, 532.

[3]) U. o. 543. kövv. Evvel végződik a Fiedler által közlött két

1732. solta vala, mind sürűbb búfátyolt borítának lelkére. A maga személyét illetőleg, teli lemondással s megnyugvással a gondviselés végzetében, ő ama hazafiúi kivánatot, hogy hazája ügyén valamikép segíthessen, — bár az európai viszonyok alakultának s haladó korának tekintetében mindinkább tünedező reménynyel, — szakadatlanul élénken ápolta keblében. „Ő, — úgymond egyebek közt utóbb említett levelében, — erdélyi fejedelemségeért egy csepp vért sem kiván többé kiontani; de ha Európa viszonyai engednék, hogy hazája ügyén lendíthessen, örömmel feláldozná magát, követvén Sz. László példáját."

Midőn ő ezeket írá, Károly császárt a Spanyolországgal kötött szerződések miatt, mint fentebb érintettük, a herren-hauseni angol-franczia-, porosz- és hollandi szövetség fenyegette. De nemsokára ismét elvonultak a bécsi udvar fölűl a vészföllegek, melyek Rákóczyt némi reményekre ébreszthették volt: Károly a coalitióval már az 1727 májusban két évi fegyverszünetre lépett, mely alatt az állandó béke is megköttetnék. Ez ugyan nem sikerűlt mindjárt a Soissonsban 1728 tavaszán összeűlt corgressuson; sőt Károly nemsokára még elébbi szövetségesével, Spanyolországgal is viszályba keveredett, — melynek következtében a spanyol király 1729 második felében egy külön szeződést kötött Sevillában az angollal, francziával és hollandival a császár ellen. De Károly ekként magára maradván, s a Németbirodalomtól sem remélhetvén elégséges segedelmet, sietett megengesztelni Angolországot; mely aztán vele nemcsak békét kötött, hanem, az ostendei kereskedelmi társaság feláldozásáért, a pragmatica sanctiót is elismerte. Angolországot ebben kevéssel utóbb a spanyol udvar s a hollandiak is követték; s Károly megint szerencsésen kiegyenlítve látá a legsúlyosabb nehézségeket. Francziaország ugyan még nem volt haj-

kötetes nagy becsű gyűjtemény. Vajha Rákóczy utóbbi leveleinek is akadna mennél elébb egy szorgalmas összegyűjtője!

landó, kezeit a pragmatica sanctió elismerése által a jövőre is megkötni; a békét azonban a versaillesi udvar is aláirta. Egyébiránt is, eddigi tapasztalatai után, eléggé meggyőződhetett már Rákóczy, hogy onnan sincs többé mit remélnie. 1732.

És valóban, mióta a D'O marquis által Fleury cardinal s miniszternél tett utolsó kisérletét is meghiúsulva látta, más útak s módokról gondolkodék Rákóczy, hogy legalább számüzöttsége helyét cserélhesse fel kedvezőbbel. Fridrik Vilmos, porosz király, miként e század első tizedének történelmében látók, folyton jó indulattal viseltetett Rákóczy iránt. A porosz király ezen érzelmeiben osztozott II Ágost lengyel király és száz választó fejedelem is, daczára annak, hogy hasonnevű fia Mária Jozefával, az elhunyt József császár leányával, lépett házaságra. Rákóczy úgy felkelése alatt, mint a szatmári békekötés után, több oldalú érintkezésben áll vala Ágost királylyal, ki jó indulatát egyebek közt már az által is eléggé tanúsítá, hogy a magyar bujdosóknak, daczára a bécsi udvar őket kiutasítani követelő előterjesztéseinek, Lengyelországban menedéket engedett.

Most tehát e két király közbenjárásához folyamodott Rákóczy; de nem azon czélból, hogy a bécsi udvart újabb zavarokba bonyolítsa, — mitől a létező körülmények közt, ha az sikerülhetett volna, sem várhat vala hasznot hazájára nézve; hanem hogy ezen udvarral kibéküljön s oly szerződésre lépjen, miszerint a gyermekeinek, kiknek ifjabbika, György, mint tudjuk, nem rég látogatta meg őt Rodosztóban, és bujdosó társainak sorsát, mely agguló korával őt mind inkább busítja vala, még a maga életében jobbra változtassa s biztosítsa.

Egy Vigouroux nevű franczia ügynököt 1729-ki szeptemberben levelekkel és szóbeli megbizással eresztett útnak a porosz és lengyel királyokhoz. Kérelme a következőkből állott: eszközölnének ki ő felségeik közte s a bécsi udvar közt oly szerződést, mely szerint Törökországból távozhassék s Lengyelországban telepedhessék le; engedje meg neki

1732. a bécsi udvar holtáiglan viselhetni az erdélyi fejedelem czímét; idősb fiát, Józsefet adományozza meg a burgaui és nellenburgi grófságokkal, melyek körülbelől kétszáz ezer tallért jövedelmeznek; a vele kibújdosott magyarokat teljesen megkegyelmezvén, helyezze vissza javaiknak birtokába. Ezen utolsó pont, úgy vélekedék, annál könnyebben létesíthető, mivel párthívei nagyobb részének javai különben is gyermekeik vagy rokonaik kezébe jutottak: az egy Forgách Simon tekintetében támadhatna nehézség; de ez immár halálos ágyán van. Magának a fejedelmi czímen kivül, semmit sem kiván, nehogy a császár hűségeskűt követeljen tőle. Ő Lengyelországban óhajtana megtelepedni s házasodni Ágost királynak hódolni fog; a császár iránt pedig kész lekötelezni magát, hogy ellene többé semmi ellenséges lépést nem teend; sőt, ha a lengyel király úgy kivánja, attól sem vonakodik, hogy a császárnak ezekről személyesen is írjon egy tiszteletteljes levelet. E kérelmei indokolására egyebek közt azt hozta fel Rákóczy, hogy különben halála után könnyen megtörténhetnék, miszerint számüzöttsége társai, támaszukat vesztvén, törökökké váljanak; minek következtében a portát könnyebben háborúra izgathatnák a császár ellen, mivel, mint Vigouroux szóval előadta, több császári tábornok s más főtiszt áll velök titkos összeköttetésben.

Rákóczy kérelmét mind a két király készséggel teljesítette. Fridrik Vilmos Seckendorf császári követnek már november első napjaiban (1729) kijelentette, miképen czélszerűnek látná teljesíteni Rákóczy kivánatait, hogy ekként a császári udvar egyszer mindenkorra bevágja útját az izgatásoknak, melyek Magyarországban újabb zavarokra s török háborúra vezethetnének. Ágost király a császári udvarnál székelő követének Wackenbarth-Salmur grófnak hagyta meg, közlené Rákóczy kivánatait Eugen herczeggel, a császár fő miniszterével, s tudná meg tőle bizodalmasan, miként fogadná a császár az ő közbenjárását Rákóczy ügyében?

Eugen herczeg, kit a császári udvar, úgy az elébbi

uralkodók alatt, mint most, méltán annyira kegyelt, s ki az alattvalói hűséget maga is minden körülmények közt minden polgár első kötelességének tartá, eleitől fogva gyűlölettel, ellenséges indulattal viseltetett Rákóczy irányában. Kedvező választ ennélfogva most sem lehetett tőle várni. „Nem az indítja Rákóczyt e lépésre, — mondá Wackenbarthnak, mindjárt első válaszában, — mintha számüzött társainak a keresztény vallásban való megmaradása feküdnék szívén: az udvar egész bizonyossággal tudja, hogy ő most is abban töri fejét, miként lázíthassa fel újabban is Magyarországot. Ismerjük fondorlatait és színlelő ravaszságát; a lázadás szelleme még mindig mélyen gyökerezik az ő kedélyében. Egyátaljában nem várható tehát, hogy ő békésebben viselje magát, mint eddigelé, ha neki a császár örökös tartományai közelében laknia megengedtetnék.“ Miután pedig a császárral értekezett, kijelnté a követnek, hogy a császár Ágost király közbenjárását e tárgyban el nem fogadhatja. A császár soha sem fog egy lázadóval alkuba ereszkedni, vagy annak bármely kérelmét figyelmére méltatni, hanemha az önmaga közvetlen folyamodik hozzá. Rákóczytól azon esetben is mindenekelőtt az kivántatnék, hogy a multak felett őszinte bánatot tanúsítson örökös ura s fejedelme iránt, s feltétel nélkül könyörögjön kegyelméért. 1723.

Hasonló volt azon válasz is, mely Seckendorf által a porosz királynak adatott. ‚A császári udvar egyátaljában nem láthatja be — írá Eugen herczeg deczemb. 7-kén (1729) a követnek, — mi biztosság eredhetne Rákóczy visszatéréséből akár a császár örökös tartományaira, akár az összes kereszténységre. Jól tudatik, hogy épen nem párthíveinek vallása, hanem az indítja őt e lépésre, hogy, hajlott kora daczára, Jablonovszka Konstantina herczegnével egybekelhessen. Ha pedig ebben czélját érné, sokkal inkább lehetne tőle tartani, mint eddigelé; mert mindenki tudja, hogy neki jelenleg is nem akarata, hanem csak ereje hiányzik, újabb zavart támasztani, mit ő, ha Törökországon kivül laknék, köny-

1732. nyebben is végrehajthatna. Vigourouxnak azon állítására, hogy császári tábornokok s más főtisztek léteznek a bujdosókkal titkos levelezésben, megjegyzi Eugen, hogy csodálkozik, miként adhat hitelt Seckendorf, értelmes miniszter és tábornok létére, ilyféle mesének: ő jól ismeri a tábornoki kart; de érett megfontolás után sem vethet senkire gyanút. Vigourouxt a bécsi udvar eleinte el akarta fogatni Slézián át veendő utjában; de az erre vonatkozó rendelet a lengyel udvar tekintetéből utóbb visszavétetett[1]).

A bécsi udvar, miként e válaszaiból látjuk, nem hitt Rákóczy békés érzelmeiben. Alapos volt-e, ezen időre nézve is az ellene ápolt gyanú, nem vagyunk képesek megitélni, mert Rákóczynak ezenkori működéseit nem ismerjük, sem az ezekre vonatkozó tudósítások, sem magának a fejedelemnek levelei nem lévén napvilágra hozva. Azonban, ha voltak is elébb, mi kétségtelen, ellenséges tervei a bécsi udvarra nézve: úgy hiszszük, akkoron, midőn e lépést tette, azokról teljesen lemondott s az ajtatos elmélkedésekbe s gyakorlatokba merültnek egyedül gyermekei s bujdosó társai sorsának biztosítása forgott szemei előtt; mert általában szótartó, egyenes jellemével s a szerződések megtartásában mindenha tanúsított lelkiösmeretségével merőben ellenkezik, hogy a bécsi udvar irányában épen akkor is ellenséges terveken törte volna fejét, midőn annak a szerződés sikerűlte esetére magát békés viselete tekintetében lekötelezni ajánlkozott. Miután azonban e meghiúsúlt kisérletből újabban is látá, hogy a bécsi kormány a kibékülés útjait előtte örökre elzárta: a békés gondolatok helyett ő is megint felkelési terveket forgatott elméjében azon esetre, ha Európa politikai körülményei e tekintetben kedvezőbbekké változnának.

Ily fordulatra jelenleg azon trónváltozás nyujthatott

[1]) Arneth: Princz Eugen von Savoyen. III, 267. köv. és a jegyzetekben 570. Igen sajnáljuk, hogy a szerző egész terjedelmében nem közli Rákóczynak sept. 5-ről a lengyel királyhoz írt levelét.

kilátást, mely a már agg s mindinkább gyöngülő II Ágost halálával Lengyelországban vala beállandó. Előre látható vala, hogy Ágost hasonnevű fiának, a szász választó fejedelemnek ellenében Lescsinszky Szaniszló annál inkább meg fogja újítani igényeit elvesztett trónjára, mivel, mióta Mária leánya XV. Lajos hitvesévé lett, a franczia udvar segedelmére bizton számíthata. De kételkedni a fölött sem lehete, hogy a bécsi udvar Lescsinszky e törekvéseit minden módon ellenzeni fogja, nem lehetvén ínye szerint, hogy egy egészen franczia befolyás alatt álló egyéniség üljön Lengyelország trónjára. S ennél fogva II Ágost halálát eleve is úgy tekinté a diplomatia, mint induló pontját egy újabb európai háborúnak. 1732.

És valóban, mihelyt a béke 1730-ban valamennyi hatalom közt s teljesen helyreállott, Bécsben és Párisban már is ezen eshetőségekre fordítják vala figyelmöket. A császár, Lescsinszky trónraléptének meggátlása végett az orosz és porosz udvarokkal szorosabban összeszövetkezett, s a tengeri hatalmak barátságát is kereste. A párisi udvar viszont, mely Spanyolországra és Piemontra különben is számíthat vala, a törököt kezdé alattomban izgatni, hogy ő is vegyűljön be a kitörendő háborúba. Ebben Lescsinszky ügynökei is, támogatva a franczia követtől, buzgóan kezdének működni a portánál. Úgylátszik, Rákóczyt sőt még Bonnevalt, a jelenleg török szolgálatban lévő volt osztrák táborszernagyot is ő vonta be a fondorlatokba. Mi része volt ezekben Rákóczynak, nem tudjuk; mert életének s működéseinek utolsó tizedét illetőleg, fentebb elbeszélt folyamodásán kivül a lengyel és porosz királyhoz, még semmi adat sem került napvilágra. Kiknek a bécsi császári levéltár titkosabb kincseibe tekinteniök megengedtetett, azt állítják, hogy ő nemcsak összeköttetésben állott Lescsinszkyvel; hanem terveit is egyenesen ennek újabb trónraléptéhez kötötte, azon időponttól várva reményei teljesedését, midőn majd Lescsinszky a trónt franczia segélylyel elfoglalja, s a háború a

1733. császár ellen egy részről Lengyel és Törökország --, más részről, a Rajna mellett és Olaszországban, Franczia-, Spanyol- és Szárdország által egyszerre megkezdetik[1]).

Az előrelátott esemény, legalább egy részben, II Ágostnak 1733-ban febr. 1-jén történt halálával valóban bekövetkezett. Trónkövetelőkül, mint eleve is tudatott, Lescsinszky és a meghalt király fia, a szász Ágost lépett fel. A bécsi udvar harmadikul még Emanuel portugali infanst tolta fel, ki azonban látván, hogy törekvése nem sikerülhet, hamar viszszalépett. Ama kettő közől a lengyelek közt Lescsinszky pártja volt az erősebb; s ő, miután néhányad magával Varsóban váratlanul megjelent, csaknem közös lelkesedéssel kiáltatott ki lengyel királylyá. De a bécsi és sz. pétervári udvarok, bár eleve akként nyilatkoztak, hogy minden áron fenn akarják tartani a lengyelek választási szabadságát, változhatlanul eltökélték magukat, hogy nem tűrik e választást, s Ágost fejedelmet emelik a trónra, — ki sietett is a pragmatica sanctio elismerése által biztosítani magának a császár pártfogását. Kevéssel utóbb egy orosz hadsereg vonúlt be Lengyelországba; minek következtében Ágost párthívei, az országgyülést odahagyván, egy külön gyülést képeztek s őt királyukká választották. Szaniszló, az oroszoknak ellentállani képtelen, Danczkába menekült, s a királyi széket III Ágost foglalta el.

A háborút ezen események folytában Franczia-, Spanyol- és Szárdország már 1733-ban megkezdte a császár ellen, ki szövetségeseket minden erőködései daczára sem nyerhetvén, kevés szerencsével harczola. A Rajnánál Eugen herczegnek, vénsége és haderejének elégtelensége daczára is sikerült ugyan elhárítani, védelmi munkálat-rendszere által, minden nagyobb szerencsétlenséget; de Olaszországban a temesi bánságból oda rendelt Mercy tábornagy halála után egyik csapás a másikat érte. Utóda Königseck, miután az

[1]) Arneth: Prinz Eugen von Savoyen III, 358.

egyetlen, de szinte elzárt Mantuán kivül egész Lombardiát 1733.
és Toscanát elvesztette, Tirol hegyei közé kényteleníttetett menekűlni az egyesűlt franzia-spanyol hadak elől; Don Carlos pármai herczeg pedig a két Siciliát ejtette hatalmába. A bécsi udvar, melyet a folytonos szerencsétlenség végkép kimerített, a háborút tovább folytatni képtelen, 1735-diki októberben Francziaországgal előleges egyességre lépett, melynek alapján a békét utóbb mind vele mind szövetségeseivel végkép megkötötte. Lescsinszky, ennek pontjai szerint, kiszoríttatott ugyan a lengyel királyságból, melynek csak czímét tartható meg; a trón pedig III Ágost birtokában maradt. De ezen eredményt felette drágán vásárolta meg a bécsi udvar; mert Lothringen és Bar herczegségeket Lescsinszkynek, a Két-Siciliát Don Carlosnak, a milanói herczegség egy részét a szárd királynak kényteleníttetett átengedni, mikért viszont csak Toscánát, Pármát és Piacenzát s azt nyerte kárpótlásul, hogy a pragmatica sanctiot végre Franczia- és Szárdország is elismerte.

Mióta e háború megkezdetett, a franczia udvar, Lescsinszky, s úgylátszik, ezekkel együtt Rákóczy is, nem szűntek izgatni a portát, izenne háborút Károly császárnak. „Mi itt csak fülelünk és várunk, mely felől zavarják a vizet, hogy mi is foghatnánk valamit," — írá Mikes Kelemen, Rákóczy fő kamarása, már 1733-ki septemberben [1]). „A hadakozást nagyon várjuk" — jegyzé meg az év végén egy más levelében [2]). „Mi hasznunk lesz benne, isten tudja. Mi csak remélünk, csak remélünk mind addig, mig meg nem halunk." — „A szegény urunk, a mit a pennával tehet, el nem mulatja. Eleget ír mindenfelé; mert mi olyanok vagyunk, mint az evangeliombéli beteg, a ki harmincz esztendeig volt a tó mellett várván, hogy valaki vesse bele, a midőn az angyal felzavarta" [3]). De bár a háború szerencsétlenül folyt a császárra

[1]) Törökországi levelei. Toldy Fer. kiadása II, 33.
[2]) U. o. 40.
[3]) U. o. 42.

1734. nézve, minek következtében Rákóczynak is nyilhatott volna tér a cselekvésre, bujdosóink reményei nem teljesűltek.

Rákóczy halála.

Rákóczy, leveleivel czélt nem érvén, 1734-ki októberben Pápayt küldé be a portához, sürgetni az engedélyt, melynél fogva Faneziaországba mehessen. De a török, valamint az őt háborúra izgató sugallásokra nem hallgatott, úgy Rákóczy kérelmére sem hajólt. Pápay oly válaszszal tért meg 1735-ki januárban Rodosztóba, hogy a porta jelenleg még nem javallja távozását [1]). Rákóczy ennek következtében a tavasz nyiltával már maga is lemondani látszék reményeiről s ház- és kert-építéshez fogott. Ekkoron azonban ő már magában hordá a halál fullánkját; s bujdosása társait, kik őt atyjokként szerették, nemsokára nagyobb bú érte a szabadulás reményének enyészténél. Bár nyavalyáját titkolni ügyekezett, s mindenben a szokott rendhez tartá magát: környezői mind növekedő aggodalommal szemlélék ereje, egészsége hanyatlását. Marczius vége felé erős lázba esett, mely aztán april
1735. 8-kán, nagy pénteken (1735-ben) véget is vetett 59 éves viszontagságteljes életének. Szivét, végrendelete [2]) szerint,

[1]) U. o. Törökországi levelei Toldy Fer. kiadása II, 53. 57.

[2]) Ld. ezt Hist. des Révol. de Hongrie VI, 65. kövv. A jaroszlavi uradalmat, melyet XIV Lajos király még felkelése alatt vett volt számára de melyet utóbbi pénzzavariban Siniavszka Erzsébetnek zálogosított el, másodszülöttének, Györgynek, hagyományozta. Már elébb reászálította volt azon hat ezer franknyi évdíjat is, melyet, az említett király által a neki hátralékai fejében, még 1712-ben lekötelezett, de különféle okoknál fogva igen leolvadt hat száz ezer frankból megmenteni lehetett. Minthogy végrendelete még 1732 ben készült, midőn József. idősb fia, még őrizet alatt vala Béesben, erről abban semmi említés sem tétetik. Bujdosó társai közől Csákynak, Zaynak, Kruesaynak, Pápaynak. Sibrik Miklós udvarmesterének, Mikes Kelemen első kamarásának, Radálovics és Damofili udvari papjainak s más tisztjei és szolgáinak is jelentékeny öszvegeket hagyományozott. De mivel halálakor hat-hét aranynál és 500 tallérnál több készlete nem maradt; s végrendeletében e hagyományokat különben is azon öszvegekre utalványozta, melyeket XIV Lajos király kötelezvényei után a franczia kormányon joggal vélt követelhetni; ez pedig valamint Fleury minisztersége óta minden díja-

hívei Francziaországba a kamalduli szerzetesek grosboisi zárdájába küldték, [1]) hová, mióta csak Rodosztóban lakik vala, soha sem szűnt meg visszasovárogni; tetemeit a porta engedelmével julius elején Konstantinápolyba, a jezsuiták (ma benczések) templomába szállították, s ott anyja, a nagy lelkű Zrínyi Ilona, porai mellé temették, kinek a sirásás közben megtalált koponyáját is fia koporsójába zárták be [2]). 1735.

A vele volt bujdosóknak a porta szabad választásukra hagyá: távozni akarnak-e Törökországból, vagy tovább is Rodosztóban maradni; mely utóbbik esetben tartásukra tiz tallér napdíjat rendelt s közéjökbe hozatni igérte Rákóczy Józsefet, az elhunyt idősb fiát is, ki Bécsből még a mult

kat megtagadott, úgy azután sem akart hallani a fizetésről; hagyományaikhoz a bujdosók soha sem juthattak.

Hagyatékáról Mikes leveleiben (II, 72) a következő érdekes leveleket olvassuk: „A mi legdrágább a portékái között, az asztalhoz való ezüstmívek, — a nem sok. Mostani állapotjához elegendő volt, de másutt egy kalmárnak is több ezüstmíve vagyon. Ládabeli portékája igen kevés, köves portékája épen nem volt. Két gyémánt gyürüje volt, annak is az egyikét nekem adta. Két lóra való szerszám. De házi eszköz elég; mert ő azt örökké csináltatta ... Két zsebbe való órája maradott; egyiket a szegény Sibriknek hagyta, a másikat nekem .... Ő szegény egy asztalt, vagy egy széket, a melyet ő maga talált ki, nem adta volna a köves portékáért. Olyan pedig sok volt; mert az olyanért a pénzt nem kimélte ... Semmi házi eszköze olyan formában nem volt csinálva, mint másoknak szokott lenni. Azok mind más formájúak voltak. A székek, asztalok úgy elbomlottak egymástól, hogy ládákban lehetett elrakni ... Hat vagy hét aranyát találtam a kalamáris ládájában, és minden kinese, mikor megholt, ötszáz tallérból állott. Azt kérdhetné ked, hogy hova tette penzit, mivel hol hetven, hol. hatvan tallérja járt egy napra? két szóval csak azt felelem, hogy sok embert tartott, azoknak sok fizetést adott, és megannyit költött az építésre; a harmadik és a leghasznosabb költsége, az isteni szolgálatért és a kápolnájáért volt. De ő annak hasznát is vette szegény ..."

[1]) Ld. ezt Hist. de Revol de Hongrie VI, 64. Magyar történ. Emlékek. Okmánytár V, 296.

[2]) Mikes levelei II, 66.

1735. őszön Velenczébe menekült. A bujdosók maradni kivántak, s a következő évben Rákóczy József is megjelent közöttök.

A szerb telepék története.

Már az örök nyugalomra hajtotta volt fejét Rákóczy Ferencz, midőn neve ismét fegyverzaj közt kezd vala hangzani Magyarországban. Hogy a dolog történetét kellő világban láthassuk, tudnunk kell, mi történt azon szerb népséggel, mely I Leopold alatt, a török kiüzetése után, az ország déli vidékein telepíttetett meg. Említők, miképen Leopold a Serbiában, Moesiában, Albaniában, Macedoniában s Ráczországban lakó szerb népnek, hogy azt a török ellen szintén fölkelésre birja, 1690-ben oly igéreteket tett, hogy őket, ha magukat neki önként alávetik, mind vajdaválasztási szabadságaik s minden más jogaikban fentartja, s mind azon terhektől, melyeket a török rakott rájok, fölmenti, csak azt kivánván tőlök, hogy a török uralom előtt szokásban volt adót fizessék; háború esetében pedig a császári seregnek, a maguk védelme végett is, némi segedelmet nyujtsanak. A szerbek akkoron a magyarországi születésű Rácz György vezérlete alatt, ki magát a Brankovicsok unokájának adta ki s kit e népség a maga vajdájának választott, Leopold pedig bárói, majd grófi czímmel is felruházott, valóban felkeltek; midőn pedig a következő évben ismét a töröknek szolgált a szerencse, hogy boszúja elől meneküljenek, Csernovics Arsen patriarchájokkal együtt a magyar korona birtokaiban telepedtek le. Brankovics ekkoron már nem volt közöttök; mert a bécsi kormány látván, hogy folyton növekedő népszerűsége következtében magát a nép fejedelmévé tenni törekedik, őt badeni Lajos herczeg, a császári hadak azon kori vezére által még 1690 őszén elfogatta és Csehország Éger várába záratta, hol aztán a szerencsétlen vajda egészen 1711-ben bekövetkezett haláláig államfogolyként tespedett. A megtelepedett népség jogait s igazgatását Leopold, aug. 20-án 1691-ben kelt okmányában akként szabályozá, hogy mind egyházi mind világi ügyekben patriarchájától függjön és saját tisztviselői-

nek igazgatása alatt maradjon. Ezek közt a patriarcha után, első legyen az alvajda, kinek kötelessége leend a népet háborúban vezérleni. Biztosíttattak arról is, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatják; patriarchájok papokat, püspököket szentelhet, templomokat építhet stb. Alvajdává Monaszterli lőn megválasztva, kinek nevével Rákóczy Ferencz felkelése alatt több izben találkoztunk. 1735.

Alig telt el megtelepedésök után pár évtized, s a jövevények már is hangosan panaszkodnak vala, hogy az igéretek, melyeket ezen oklevélben Leopoldtól vettek, nem teljesíttetnek, különösen, hogy Csernovics utódának, Diakovicsnak, a patriarcha czímet viselni a bécsi kormány nem engedi. Monaszterli halála után egy új alvajda választását is megtiltotta, és mint határőröket, német tábornokok igazgatása alá vetette s nagy adókkal terhelte; vallásuk szabad gyakorlatában pedig őket mindinkább háborgatja, s a római egyházzal való egyesülésre csábítgatja. Az elégületlenség ezek miatt hamar oly fokra hágott közöttök, hogy mint fentebb említők, Rákóczynak is több izben megizenték Rodosztóba, miképen, ha az országban új felkelést akar támasztani, ők is készek zászlai alá sorakozni.

Az elégületlenséget 1734-ben egészen a kitörésig fokozta fel a bécsi udvar térítő buzgalma. Egy bánsági ó-hitű szerb püspök nándorfehérvári érsekké választatván, Bécsbe hívatott s a patriarchai czímmel ruháztatott fel oly feltétel alatt, hogy egész nemzetét a római egyházzal való egyesülésre hajlítsa. Az új patriarcha a maga híveit azonnal nemzeti gyülésbe hívta össze, s őket minden módon ösztönözni kezdi vala az unio elfogadására. A szándék azonban mind a papság, mind a bácskai s marosvidéki határőrző katonaság részéről oly nagy ellenzésre talált, hogy a patriarcha maga is kénytelen lőn török földön keresni menekülést. De a katonaság főtisztei, név szerint Szegedinecz Péter, népszerű nevén Peró, a marosmelléki gyalog és lovas határőri katonaság parancsnoka, Szevics alezredes, Sterba őrnagy, Tököli A szerbek lázadása.

1735. Rankó százados, s többen mások, úgy a bácskasági két ezred főbb tisztjei is, kiknek élén Zákó ezredes és parancsnok áll vala, a patriarcha elűzésével meg nem elégedvén, felkelési terveken törték fejeiket.

A titkos terveknek annál biztosabban reménylik vala sikerűltét, minthogy ekkoron mind a magyar, mind a német rendes katonaság Olaszországban s a Rajnánál táborozék, s még maguk az alföldi várak is jobbára a szerb határőrök védelmére voltak bízva. Peró a tél folytában a Maros és Körös melletti magyar parasztság közt is izgatni kezdett, és sikerült is neki Vértesi János sz. andrási birót, Sebestyén Jánost, Matula Pált, Nyulak Mihályt s a parasztság több más kolomposait terveibe avatni s pártjára vonni. Ezek aztán Arad, Zaránd, Békés, Bihar és Heves vármegyékben toborzót indítván, rövid idő alatt mintegy 1300 parasztot gyűjtöttek össze Nagy-Szerinden, a Fekete-Körös mellett. Összeköttetésben álltak-e ezek s a szerbek Rákóczyval, nem tudjuk; de meggondolván, mily óvatossággal akarta ő 1718-ban intézni a felkelést, miszerint abba a török minden izgatásai daczára sem akart belefogni, míg legalább 8 — 10 ezernyi zsoldos hadat nem lát zászlai alatt; meggondolván továbbá azt is hogy már az év eleje óta halálos nyavalyában szenvedett: összeköttetése a lázadókkal nem látszik valószinűnek. De bár mi légyen is ebben a valóság, annyi bizonyos, hogy Vértesy, Sebestyén, és társaik, magukat Rákóczy kapitányainak, pártfeleiket kuruczoknak nevezték, a népet Rákóczy nevében gyűjték, avval hitegetvén, hogy a porczióktól szabadítják meg az országot, mi végre az egész ráczság is velök tartand.

A lázadók mindenek előtt néhány jelentékenyebb várat, név szerint Gyulát, Jenőt, Aradot szándékoztak hatalmukba ejteni. Gyula megvétele Vértesynek és Sebestyénnek, Aradé Perónak, s a két század szerbbel benne őrködő Tököli Ránkónak lőn feladatává. Amazok, miután april 27-kén Sz. Andráson a lázadás zászlaját nyilván kitűzték, s a Békés

megyei pusztákat haszonbérben tartó örményeket és a túri 1735.
vásárra menő kereskedőket kifosztották, két nappal később pedig Tarcsánál az ellenök küldött szolnoki őrség egy csapatát megugrasztották, — május elején Gyulát meg is szállák. Sebestyén, Rákóczy fejedelem és kuruczai nevében kérte fel a várat, de siker nélkül. Klósz Mátyás alispán, el vala tökélve, a megyei tisztviselőkkel s néhány hajdúval azt mind addig védelmezni, míg a helytartótanács, melyet a zavargásról már elébb tudósított, több erőt küldend segedelmére. Sebestyén, gyarló fegyverzetével a falaknak nem árthatván, mihelyt értesűlt, hogy báró Orczy, hevesi főispán, Beleznay János, Halász Péter ezredesek és Podhradszky György jászkún kapitány alatt feles nép van érkezőben, az erdőhegyi rengetegbe vonult vissza, ott várandó be, míg Peró is fegyvert fogat a határőri ezredekkel. A magyar népből, mint mondók, csak mintegy 1300-ra ment az elcsábítottak száma, mert a Tisza s Maros vidékiek, kik a szerb határőri katonaságtól gyakorlott rablások miatt károkat szenvedtek, Peró s társai izgatásaira nem hajóltak: az Erdőhegy vidékére vonult fölkelők tehát csak Peróban és szerb katonáiban helyezhették reményöket.

Az esztelen lázadás azonban ezek közt néhány nap mulva már csirájában elfojtatott. Sebestyénnek Peróhoz küldött együgyű hírnökei, cselbe kerűlvén, elfogattak. Vallomásaikból Aradvár parancsnoka, Peró bűnös voltának is nyomára jutott, s őt, ki Tökölivel a vár megvételéről tanácskozandó, épen a várban időzék, több társával együtt elfogatta. Szevics, Sterba s a többiek, kik a katonasággal állomásaikon maradtak, Peró ezredes fogságáról értesűlvén, nemcsak cserben hagyták, hanem, hogy ezredesöket s magukat minden gyanú alól fölmentsék, még arra is készekké lőnek, hogy maguk verjék szét az erdőhegyi lázadókat. Épen ekkor érkezett hozzájok Klósz Mátyás, békési alispán megkeresése, ki részvételöket még nem sejtvén, őket segélynyujtásra szólította. Tüstént megindultak tehát Erdőhegyre, s az ott tá-

1735. borozó parasztokat, kik bennök társakat nyerni remélnek vala, meglepvén, s közőlök több százat leölvén, vagy megsebesítvén, szétverték, s összeharácsolt zsákmányukat lefoglalták. De ezen árulásuk, bűntársaik irányában, bár maguknak utóbb kegyelmet szerzett, Perót már nem menthette meg a büntetéstől. Ő hetven s néhány bűntársaival Budára vitetett s a következő évi april 4-én Sebestyén Jánossal, Pásztor Andrással és Szilasi Istvánnal együtt kerékbe töretett; hulláik megnégyeltetvén, Arad, Nagyvárad, Sarkad és Sz. András mellett akasztófára függesztettek. A többi 72 vádlott közől 12 bűnnösebb akként itéltett halálra, hogy a vesztő helyen koczkát vessenek, s közőlök négyen, kik legkisebb számot vetnek, pallos által múljanak ki. E sors Matulai Pált, Barta Istvánt, Szabó Pétert és Szántó Mihályt érte. A többi 68 egy ideig várfogságban bűnhödött; utóbb pedig mindnyájan a magyar gyalog ezredekbe soroztottak. Vértesit többed magával bujdosásában a telegdiek verték agyon [1]).

VII.

1736. A békekötésnek, melylyel Károly a franczia-spanyol-szárd coalitio ellen viselt szerencsétlen háborúját bevégezte, egyik alapfeltétele volt, hogy e hatalmak is elismerjék a pragmatica sanctiót. És ekként már minden jelentékenyebb európai hatalommal szemközt biztosítva látá Karoly elsőszülött leányának, Mária Teréziának örökösödését fejedelmi háza minden országai s tartományaiban. Most tehát azon sürgetéseknek is véget akara valahára vetni, melyekkel őt örököse kezéért a spanyol és bajor udvarok ostromlák. 1736-ki febr.

Mária Terézia menyekzöje.

---

[1]) E korbeli levelezések: Századok, IV, 32. kövv. Balla Gergely: Nagy-Kőrösi Krónika 99. kövv. Palugyai Imre: Magyarország legújabb leirása IV, 5. kövv. Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most 240. 242. kövv. Az itéletet közli Szilágyi Sándor. Új Magy. Muzeum 1859-ki foly. V. és VI, Füz 184.

12-kén a tizennyolcz éves, szép szellemdús Mária Teréziát 1736.
Lothringeni Ferencz herczeggel, a hős Lothringeni Károly, Buda megszabadítója, és Eleonora főherczegnő, III. Ferdinánd leánya, unokájával egybeházasította.

A menyekzői vigalmakat nemsokára gyász váltotta fel a bécsi udvarnál: april 20-ka éjjelén megszűnt élni Eugen szavójai herczeg, ki oly rég óta áll vala élén a bécsi kormánynak. Ausztria e legnagyobb hőse iránt hazánk is hálás emlékezettel tartozik, mert világhirű győzedelmei által ő törte meg végkép a török hatalmát, ő szabadította meg annak igája alól hazánk déli részeit. Vajha e halhatatlan érdemeit ne csökkentette volna azáltal, hogy ő is egyik nagy hatású előmozdítója s munkása volt azon idegen befolyásnak, mely magát e korszak alatt, törvényeink, alkotmányunk ellenére, nemzetünk kormányában megfészkelte. A visszazerzett Tótországot s bánságot épen az ő tanácsai után indulva, nem akarta Károly visszakeblezni az országba.

Mily kincset vesztett e nagy hadvezérben Károly, mind ő maga mind Magyarország is nemsokára érzékenyen tapasztalta; mert a következő évben megint háború támadt a törökkel. Erre jelenleg egyátaljában nem a fényes kapu adott okot. Midőn Károly a mult években a francziák és spanyolok ellen ama szerencsétlen háborút viselte, melyben Nápoly és Sicilia elveszett, e szövetségesek, mint említők, nem szűntek izgatni a törököt, kezdene ő is háborút Károly ellen. De a török ekkoron, nem hajtván az izgatásokra, számos jeleit adta barátságos indulatának a bécsi udvar iránt. Egyébiránt is, bár Nándorfehérvár és Szerborszság egy részének elvesztére még mindig fájdalmasan emlékezett a fényes kapu, ekkoron a perzsa háború vette igénybe minden erejét. Még folyt a perzsa háború, midőn az orosz udvar, melynek egyik fő czélja volt az ozmanok meggyöngítése, ezen alkalmat sem akarván használatlanul elmulasztani, 1736 tavaszán alapos ok s háborúizenés nélkül, szinte ellenségesen támadta meg a törököt s Aszovot elfoglalta. Károly, az orosznak tiz év óta

1736. szövetségese, kitől az elmult franczia-spanyol háborúban is kapott némi segedelmet, közbenjáróul lépett fel a felek között; minek következtében, mivel őket megbékéltetnie nem sikerűlt, maga is belé keveredett a háborúba, bár kincstárát már a franczia háború is nemcsak kimerítette, hanem súlyos adósságokkal is terhelte.

Az alkudozásoknak sulyt adandó, Károly 1736 őszén, mintegy 30 ezernyi hadat küldött Pétervárad és a Morava folyam vidékére. A porta a bécsi udvarral örömest fentartotta volna a békeséget, s nehogy annak megszegésére ürügyet szolgáltasson, Rákóczy Józsefet Rodosztóba küldé Konstantinápolyból, hova az decemberben érkezett meg; sőt biztosa által, ki Talmann császári követtel alkudozék, késznek nyilatkozott az oroszszal is megújítani a karlóczai békekötést, ha az igazságtalanul elfoglalt Aszovot visszadja. De az orosz erre nem állott rá. Königseck, a haditanács elnöke, kevéssel utóbb kijelentette, hogy a bécsi udvar is kénytelen lesz támogatni szövetségesét, ha annak követelései ki nem elégíttetnek, s utóbb fel is mondta a békességet. Károly minden kimerűltsége daczára is azt reméli vala, hogy az oroszszal szövetségben szerencsés lesz fegyvere s az elvesztett Nápolyért és Siciliáért a Törökbirodalom némely elfoglalandó tartományaival szerezhet magának kárpótlást: a háborút tehát megkezdette.

1737. Török háború. Eugen fővezéri botját kétségkivül annak legjelesebb tanítványa, Pálfy János tábornagy, legméltóbb, legképesebb volt volna átvenni; de ő mellőztetvén, a császár veje, Ferencz herczeg, s mellé gróf Seckendorf neveztetett fővezérré. A bécsi udvar csak egy 30 ezernyi segélyhaddal volt volna köteles támogatni orosz szövetségesét, de az említett foglalási vágy miatt minden hadait talpra állíttatta, s összesen 249 lovas századot, 90 gyalog zászlóaljat, összesen mintegy 120 ezer rendes és 50 ezer határszéli s más nem-rendes katonát külde a határokra. E roppant erő, három hadtestre osztva, juliusban (1737.) kezdé meg működéseit: a fő sereg

Ferencz herczeg és Seckendorf alatt Szerviába nyomult, a Hildburghauseni herczeg és Eszterházy József, horvátbán, egy más haddal Boszniába tört, a harmadikkal Wallis Oláhországban működött. 1737.

A szerencse eleinte kedvezni látszék a császári fegyvereknek; de nemsokára annyi szerencsétlenség érte azokat, hogy Károly méltán kiálthatott fel ekként: „hát Eugennel végkép leáldozott-e hadaimban a szerencse csillaga?" Seckendorf Nissza előtt megjelenvén, azt feladásra szólította, s czélját érvén, Usicza vívására ment. De a törökök azalatt a csak négy ezernyi haddal Bodony alatt hagyott Khevenhüllert megnyomták, táborát felprédálták, majd a császáriak támogatására felkelt szerbek és klementinusok 20 ezernyi seregét is annyira szétverték vagy leölték, hogy ezeren alig menekűltek meg közőlök, kik aztán Száva-Sz.-Demeter vidékén a Szerémségbe telepíttettek át. Utóbb Nisszát is viszszavették a törökök. A császári hadak, melyeknek vezérei egymással megegyezni nem tudtak, s azon szarvas hibát követték el, hogy erejöket sok felé osztották, a hadjárat vége felé ez oldalon mindenütt szerencsétlenek valának.

Ezalatt pedig a két másik hadtest, egyik Boszniában, másik Oláhországban, sem működik vala nagyobb sükerrel. A Hildburghauseni herczeg hadteste egy részével amott Bányalukát kezdé vívni; de néhány nap mulva a város segedelmére érkezett bosnyák felkeltektől megveretvén, táborszerei s hadi készlete nagy részének elvesztével kényteleníttetett visszavonulni; minek következtében a hadtest másik fele is felhagyott Czettin és Buzin vívásával.

Még szerencsétlenebb volt a keleti hadtesttel Wallis tábornok, ki részint Oláhországban, részint Moldvában tette mozgásba csapatait. Az Olt vizén átkelvén, s Krájovát megvévén, Bukurestig nyomult előre; de mihelyt a török hadak megérkeztek, oly ügyetlenül működék, hogy nemcsak Krájovát elvesztette, hanem maga is alig menekűlhetett vissza

1737. Erdélybe. Egy más hadosztályt, mely Moldvába tört, Ghika hoszpodár űzött ki a tartományból.

A törökök e győzedelmeik után a védelemről támadó munkálatokra léptek át. A Grabovácz táján felhányt sánczokat is megvették s a császári hadat Orsováig űzték vissza, a támogatásokra jött Sz. Erzsébet és Sz. Károly hadi hajókat pedig elfogták s felégették; végre Fethiszlámot is megvették. Evvel aztán az 1737-diki hadjárat be is lőn végezve.

A bécsi udvar haragja a háború szerencsétlen folyama miatt a tényleges fővezérre, Seckendorf tábornagyra csapott le. A táborból visszahívatván, oly vád alatt, hogy ő, ki elébbi hadi szolgálataiban annyiszor tanúsította volt hadvezéri ügyességét, csak szándékos árulással hozhatott ennyi szerencsétlenséget a császári hadakra, hadi törvényszék elébe állíttatott; s daczára annak, hogy ez rá szándékos hibát ki nem süthetett, Grétzbe fogságra vitetett, melyből ki sem szabadult Károly életében.

Midőn a békealkudozások, melyeket az osztrák és orosz követek a hadjárat tényleges megkezdése előtt a török biztossal folytattak volt, eredmény nélkül szakadtak meg, a tengeri hatalmak és Svéd- s Lengyelország követeinek sikerűlt a hadakozó feleknél kieszközölniök, hogy az ő közbenjárásuk mellett a hadakozás folytában is tartassék egy újabb békecongressus Niemirovban. E congressus négy ülést tart vala augusztus folytában; de a feleket az új közbenjárók sem tudták egymáshoz közelebb hozni. Mind az osztrák, mind az orosz biztosok oly nagy követelésekkel léptek volt fel, hogy azokat a törökök, fegyverszerencséjök mellett, egyátaljában nem találhatták elfogadhatóknak. Az osztrák kivánatait még maguk az oroszok is sokalták; s viszont ezek követeléseit amazok tekintették túlságosoknak. E congressus is eredménytelenűl oszlott tehát szét, s a porta Francziaország közbenjárását kérte ki.

Az első hadjárat szerencséje azonban most viszont a

törököt tette elbízottá. Jegen basa, az új nagyvezér, Rákóczy Józsefet is Konstantinápolyba hivatta Rodosztóból, s vele, miután a szultántól ünnepélyesen fogadtatott, január 25-kén, 1738-ban, oly szerződést kötött, miszerint a fényes kapu őt Erdély fejedelmének ismeri, mi iránt az athnámét neki azonnal át is nyujtá; Rákóczy viszont köteles a szultánnak, védelméért, nem ugyan adó, hanem csak ajándok czíme alatt évenkint 40 ezer piasztert fizetni. Két nappal később Rákóczy a rodosztói bujdosókkal egyetemben, a nagyvezér rendeletéből, úton vala Bodony felé, ott némi hadakat vezendő vezérlete alá. Az elődétől kikért franczia közbenjárásra sem sokat hajtott már az új nagyvezér: Villeneuve franczia követnek, midőn ez vele febr. 10-kén a békéről első ízben értekezett, himezés nélkül kijelenté, hogy a porta nem teendi le elébb a fegyvert, míg a maga ügyeit a karlóczai békekötés állapotára nem viendi vissza; tehát, míg az oroszoktól Ocsakovot, Kilburnt és Aszovot, az osztráktól pedig Belgrádot és Temesvárt el nem veszi, s e fölött Rákóczyt Erdély birtokába nem helyezi. Utóbb a passzaroviczi békekötést is hajlandónak nyilatkozott ugyan egy új szerződés alapjáúl elfogadni, de csak úgy, hogy az a mostani birtokállapot szerint igazíttassék ki, Rákóczynak, kit a franczia követ nem igen pártolt, elégtétel adassék, Aszov pedig lerontassék.

1738.

Rákóczy József és a magyar bújdosók részvéte.

Az alkudozás alatt azonban a második hadjárat is megkezdetett. A fővezérlettel jelenleg Pálfy Jánost kinálta meg Károly; de ő, úgylátszik, neheztelésből, a múlt évi mellőztetése miatt, nem akarta átvenni a különben is igen lehangolt seregek vezérletét, avval mentvén magát, hogy most egy évvel idősebb, mint taval, midőn őt kora tekintetéből mellőzni jónak látták. Vezérré tehát Königseck, a hadi tanács elnöke, lőn kinevezve. De a szerencsét ő sem birta kiragadni a törökök kezéből. Ezek a múlt évben elfoglalt Usiczát visszavévén, a császáriakat a Száváig visszanyomták. Más részről húsz ezernyi seregök a bánságba tört; Mehádiát, melyben Piccolomini vezényelt, feladásra kényszerítette, s Új-

1738.

Orsovát szállotta meg. Amott, később némi előnyt vívott ugyan ki a császári had; de a győzedelem oly drágán lőn megvásárolva, hogy a törökök is diadalt ültek. Mehádia mindazáltal visszakerült a császáriak kezébe és Orsova is fölmentetett az ostrom alól. De nemsokára ott termett maga a nagyvezér is, ki időközben Vég-Szendrőt vette meg, és a várat ismét vívni kezdé; Mehádiát pedig másodszor is megvétette. Négy hét múlva Orsova is megnyitotta kapuit.

Ez alatt már Rákóczy József is rég megkezdte volt izgatását felkelésre szólító levelei által, melyeket Erdélyben és Magyarországban hintetett szét. A nagyvezér 30—40 ezer embert igért volt alája adni; igéretét azonban, mivelhogy az izgató leveleknek semmi eredménye sem mutatkozott, ő sem teljesitette. „Csak úgy bánnak velünk — írja Mikes Kelemen — mint a gyermekekkel és vázt akarnak belőlünk csinálni; mert azt gondolja a porta, hogy mihelyt Viddinbe érkezünk, az egész Magyarország és Erdély lóra ül és hozzánk jő. Talán úgy lehetne, ha az öreg urunk élne. De most, hogy hozzánk jöjön valaki, isten ne adja.“ A mit óhajta, meglett. Midőn a nagyvezér Orsova alá indula, Rákóczynak is meghagyá, hogy táborába menjen, remélvén, hogy majd sok magyar jön hozzá. „De, hála istennek, mond Mikes, egy valamire való nem jött. A kik jöttek, azok a fára való felmagasztaltatást kerülték el.“ És csapata még ezekkel sem ment többre másfél száznál. A nagyvezér ennélfogva megizené Rákóczynak, „hogy Erdélyről nem is kell gondolkodnia, hanem arról, hogy vele Viddin felé menjen vissza“. A szeles, indulatos, gyanakodó embert maguk a bujdosók sem tudták megszeretni. Alaptalan gyanakodása ezek ellen tetőpontjára hágott, midőn értesüle, hogy Károly april 29-kén kelt nyilt levelében őt felségsértőnek nyilvánította, s annak, ki őt élve adja a császári vezérek kezébe, tiz ezer forintot, a csak fejét előmutatónak pedig hat ezer frtot, s ha bujdosó, e felett még kegyelmet is igért. Ezóta még Csákyt, Zayt, Ilosvayt, Mikest, Pápayt sem tűrte maga mellett s egyedül uta-

zott le a Dunán Csernavodára. De ekkoron már a nyavalya is mindinkább elsúlyósodott rajta, mely őt, mióta csak török földre lépett, lázba ejtette volt. Miután pedig orvosának tanácsa s akarata ellen magán még eret is vágatott, november 9-kén Csernavodán megszűnt élni. Végrendeletében atyja mellé kivánta magát eltemettetni; de mivel a porta nem engedte meg, hogy hulláját Konstantinápolyba vitessék, a bujdósok azt Csernavodán egy görög templomban tették sírjába. „Az apa felől elmondhatom — írja Mikes — valamint egy régi nagy ember felől mondták volt: hogy, ha született, bár soha meg ne halt volna; a fia felől pedig: hogy ha a nyomorúlt világra nem jött volna, semmit sem vesztett volna rajta. Szegénynyel úgy bánt a vezér, valamint a gyermekkel; . . . . csak a sok szép szót és igéretet adták a külső dolgok iránt; mert a mi a belsőket illeti, nem lehetett panaszunk; . . . nyolczvan tallér egy napra csak elegendő, hogy ha tudott volna megfelelni a méltóságnak. De semmiben sem tudott magán segíteni; a tanács pedig nem kellett. Sok dolgokra esze szép volt szegénynek, de neveltetése igen rosz. És nem szeretett semmit is tanulni . . . Minden magaviselete, szokása ellenkezett az itt való nemzettel . . . Ha pedig nemzetét nem szerette, azt nem kell csodálni, mert olyan helyt neveltetett, ahol gyűlölik a mi nemzetünket . . . . Minden élete és dolga szegénynek ebben az országban csak olyan volt, mint a szalmatűz.“ 1738.

Rákóczy József izgatásaival czéljokat nem érvén, a törökök Orsova, Mehádia és Vég-Szendrő elfoglalásával a harcztér e részén be is végezték ezen évi hadjáratukat. Horvátország felől, hol Eszterházy József bán áll vala a bosnyai basa és a tatár khán ellenében, kissé tovább húzódott ugyan ki a hadakozás; de jelentékenyebb ütközetre ott sem kerűlt a dolog. Az ellenség fegyvereinél a császári táborban nagyobb pusztítást tettek a nyavalyák, kivált a mirígyragály, mely aztán az országban is elterjedvén, számos ezer lakost ejtett áldozatává.

1738 Orsova megvétele után a hadakozó felek közt ismét történtek némi békealkudozások. Königseck tábornagy tudtára adta Jegen nagyvezérnek, hogy a bécsi udvar kész elfogadni a franczia közbenjárást; de a nagyvezér válaszra sem méltatá az izenetet. Majd Ferencz nagyherczeg értesíté őt, hogy személyesen kiván vele alkudozni. De bár ezt a nagyvezér elfogadta, a nagyherczeg szándokát utóbb megváltoztatván, betegség ürügye alatt a tábort odahagyta s Bécsbe ment, Königseckre bízván az értekezést. A büszke nagyvezér azonban a tábornagygyal már nem akart személyesen találkozni s biztosokat külde maga helyett, kik a császáriakkal, franczia közbenjárás mellett értekeznének. A kísérlet azonban meghiúsúlt a török biztosok túlcsigázott követelései miatt. Ők már Belgrád és Temesvár visszavételét s a magyarok és erdélyiek szabadságainak helyreállítását is emlegetik vala, mint a kikhez őket szerződések kötik. Úgylátszék, a porta Rákóczy halála után sem akar felhagyni magyarországi s erdélyi izgatásaival; s e végett Csáky grófot a bújdosók fejévé nevezvén, őt Bodonyba, Zayt Kocsinba, Mikest Jászvásárra rendelte, hogy onnan honfitársaikkal összeköttetésbe lépjenek. Ezen izgatásokról azonban nincs bővebb tudomásunk; annyi bizonyos, hogy eredményök nem lett, s a bujdosók a békekötés után ismét visszatértek Rodosztóba.

1739. De a békekötést 1739-ben még egy harmadik, Károlyra nézve az eddigieknél is szerencsétlenebb hadjárat előzte meg. Fővezérré a visszahívott Königseck helyébe Wallis tábornagy neveztetett, ki alatt, mint a mult években is, az egyes hadtesteket a Hildburghauseni herczeg, Neiperg, Socher és Styrum tábornokok vezényelték. Wallis, értesűlvén, hogy a török előhad, mintegy 12 ezer ember, Szerbiában Kroczka mellé érkezett, julius 20-kán Pancsovánál átkelt a Dunán, s hadait harmad napon támadásra vezette. De az új nagyvezér, Mohammed basa, ekkoron már egész, mintegy száz ezernyi hadával Kroczkánál volt s harczrendben várta a támadókat.

Wallis gondatlansága oly nagy vala, hogy nemcsak erről nem 1739.
szerzett magának eleve tudomást; hanem, bár Kroczka felé négy út vezetett, seregét még is ezeknek csak egyikén, egy mély uton indította meg. Mihelyt azonban néhány ezred a mély utból a síkra érkezett, a törökök azokat haladék nélkül megtámadták; minek az lőn következménye, hogy Wallis, seregének negyed részét is alig lőn képes harczrendbe állítani, s e hadosztály, bár ritka kitartással harczol vala, miután holtak és sebesekben tiz ezernél többet vesztett, az ellenségnek végre hátat fordítani kényteleníttetett. Hogy a vereség még nagyobbá nem lett, csak a nagyvezér ügyetlenségének lehetett köszönni, ki a megvert császáriakat erélyesen nem üldözte.

A nagyvezér pár nap mulva Belgrád alá szálla s azt körültáborlá. A várban mintegy tizenöt ezernyi őrsereg létezett, mely szintúgy mint a vár, minden szükséglettel bőségesen el volt látva egy huzamos védelemre; csak parancsnoka hiányzott, ki tisztének kellőleg megfeleljen. Sukow tábornok, ki e tisztséget viselé, félénk, gyáva ember, e hivatásra egyátaljában nem termett. Ő ugyan a nagyvezérnek a várat szabad elvonulás föltétele alatt felkérő üzenetére eleinte ágyúszóval felelt; de miután a törökök a közeledési vonalok s víárkok felhányásához fogtak, bátorságát annyira elvesztette, hogy a falakon ott is rést láta hol az nem létezett; s egy tudósitásában Wallis fővezérhez a várost e képzelt rés miatt merőben tarthatatlannak nyilvánítá.

De nemcsak a várparancsnok, hanem a fővezér választásában is szerencsétlen volt az udvar. Wallis tábornagy, ki már a kroczkai ütközetnél is oly nagy hibát követett el, e tisztre alkalmatlan voltának most újabb bizonyítványait szolgáltatta. Sinzendorf, udvari kancellár, még a hadjárat előtt felhatalmazást küldött volt Villeneuve franczia követnek s közbenjáró biztosnak, hogy a nagyvezérrel alkuba ereszkedhetik a béke iránt s annak árául a császár birtokában lévő Olaszországot fokonkint igérheti oda egészen az Olt folyamig,

1739. úgy mindazáltal, hogy a török is visszaadja, ha bár lerontva is, Orsovát és Mehádiát. A török akkor e föltételekhez még azt kivánta hozzátoldatni, hogy az orosz is adja neki vissza, vagy legalább rombolja le Aszovot; s mivel az orosz, hadjáratában szerencsésebb, erről hallani sem akart, az alku is megszakadt.

A nagyvezér azonban, mindjárt Belgrád megszállása után átizen Wallishoz, hogy, ha az alkura fel van hatalmazva, küldene hozzá előleges értekezlet végett egy császári tisztet. Wallis tehát Gross ezredest utasítá a török táborba, s mivel ez oly válaszszal tért meg, hogy a nagyvezér csak Belgrád átadásának alapján akar alkuba ereszkedni, Wallis eziránt az udvarhoz intézett kérdést s anélkül, hogy a dolog valóságáról magának bizonyos tudomást szerezne, Sukow várparancsnok állítása szerint tudatá egyszersmind azt is, hogy a város falán rés létezik, mely azt tarthatlanná teszi. Míg azonban az udvartól válasz érkezett, Gross ezredes, ki első küldetése óta több izben is járt volt a török táborba, a nagyvezérnek egy izben, kétségkivül Wallis megbiztából, azt is nyilvánítá, hogy Belgrád átadása sem fog megtagadtatni, feltéve, hogy erődítései lerontassanak. Nemsokára az udvartól is megérkezett a válasz Wallis kérdésére. E szerint Neiperg tábornok oly utasítással neveztetett ki békebiztosul, hogy a Villeneuvenek adott felhatalmazás értelmében ő is fokonkint ügyekezzék haladni az alkuban; ha azonban a békét különben lehetetlen volna megkötni, oda igérheti Belgrádot is.

E feltételek meghatározására kétségkivül csak azon tudósítás birta az udvart, melyben Wallis, Sukow várparancsnok értesítése alapján állítá, hogy a vár, a falain létező rések miatt, tarthatatlan. Wallisnak e bűnös könnyelműségében osztozott az új békebiztos, Neiperg tábornok is, ki bár, midőn az alku végett a török táborba ment, Belgrádon utazott keresztül, a vár állapotát megvizsgálni még is elmulasztá, s ténynek vette a gyáva Sukow állitását; pedig Smet-

tau tábornok, ki néhány nappal utóbb a várparancsnokságban Sukow helyébe lépett, sem a rést, sem a tarthatatlanság bármi más nyomát nem látta az erődítéseken. A könnyelműségnél azonban még nagyobb bűn is vegyült mind Wallis mind Neiperg magaviseletébe e gyalázatos eljárásban. Amaz mellőztetése miatt az alkuban boszús és irígy Neipergre, még akkor sem adta át neki a békealkura vonatkozó irományokat, midőn a török táborba ment át. Emez pedig, a helyett, hogy megkisérlette volna, mint utasítása szól vala, fokonkint haladni az engedményekben, — mivel a franczia követ azt állítá, hogy a török másként alkudozni nem akar, mindjárt az első értekezletben megegyezett az erődítéseitől megfosztandó Belgrád átadásában. 1739.

Hasztalan lépett aztán közbe Smettau, Belgrád új parancsnoka, annak kimutatásával, hogy tévedés a mindenképen ép várat tarthatatlannak tekinteni; hasztalan fosztá meg a dolgok ferde menetéről értesült császár is Neiperget a felhatalmazástól: mire a császári rendelet a táborba érkezett, az elhamarkodott szerződés szept. 1-én már meg volt kötve. Szerinte a béke tartama huszonhét évre határoztatott; a két birodalom határaiul a Duna, Száva és az Unna tüzetett ki; a passzaroviczi béke óta a császár által birtokolt oláh- és szerbországi részek a töröknek Belgráddal együtt visszaadattak, úgy mindazáltal, hogy ennek új erődítései lerontassanak. Belgrád a töröknek azonnal át is adatván, az udvar kénytelen lőn elfogadni a súlyos békét. Wallis és Neiperg ezért ugyan börtönnel lakoltak; de a hibát ez már nem hozta helyre, a gyalázatot nem törűlte le. Az igazságtalanúl, egyedül birtokszaporítási vágyból kezdett háború gyümölcse a gyalázatos béke s a mirígyhalál lett, mely számos ezer lakosától fosztotta meg a különben is néptelen országot [1]).

---

[1]) Schmettau: Mémoires secretes de la guerre d'Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738, 1739. Francfort. 1786. — Keralio:

1739 A beállott békében a közigazgatás fontosabb mozzanatai közé tartozott az udvari kancelláriának egy 1739-ki decz. 4-kén kelt felterjesztése Arad, Csanád és Zaránd megyék ügyében. Arad és Csanád megyék nagyobb része mindjárt a töröktől való visszafoglaltatásuk után katonai őrvidékké lettek, mert Temesváron akkor még a török uralkodott. Ezen állapotban maradtak e megyék 1717 után is, midőn az egész temesi vidék egész az Aldunáig kiszabadult a török járom alól. Egy-egy részök azonban, s nevezetesen Csanádból négy község, mely tizenkét portát tőn, s 5466 frtnyi adót fizetett, — Aradból pedig néhány község, melyek összesen tizenkilencz portát számláltak s 8654 frtot fizettek adó fejében, polgári természetű maradt; de egyiknek sem lévén tiszti kara, az igazságszolgáltatásban nagy hiányt szenvedett. Zarándban végre azon rendetlenség fordult elő, hogy bár politikailagErdélyhez volt kapcsolva, az adót még is a magyar portákkal együtt fizette.

A kancellária tehát azon javaslatot terjeszté a király elébe: hogy Zaránd, ha csak a jövő országgyülésig is szakasztassék ketté, s egyik fele Erdélynél hagyatván, a másik kapcsoltassék minden tekintetben Magyarországhoz, és Arad s Csanád polgáriakká maradt részeivel egyesíttetven, a három rész egy megyét tegyen s egy tiszti kar igazgatása alá helyeztessék. Károly eziránt még részletesebb jelentést kivánt ugyan a kancelláriától; csanádi főispánnak mindazáltal már ekkor kinevezte az e hivatalt igénylő csanádi püspököt [1]).

Újabb lendületet nyert Károly uralkodásának végső évében a lelkészi pénztár ügye is. Fentebb beszéltük el, hogy Károly a megszűntetett török uralom után kivált az alvidéken hiányzó, vagy inséget szenvedő lelkészségek meg-

---

Hist. de guerre des Russes et des Imperiaux contre les Turcs. Paris 1780. Hammer: Gesch der Osman. IV, 320 kövv. Dumont : Suppl. III, II-dik rész 580. kövv. Fleury folytatója LXXVI, 130. kövv. , Mikes : Törökországi levelei. II, 80. kövv.

[1]) Kancell. levéltár.

alapítására s felsegélésére, a nagyobb javadalmú egyháziak 1711.
évi adózásából egy külön pénztárt alkotott. Ezen pénztár készlete, miként a deczemb. 15-kén tartott udvari conferenczia jegyzőkönyve tanúsítja 13,165 frtot, részint pedig kölcsönkép a kincstárnál s vármegyéknél, részint hátralékban az újabban öt évi adózásra kötelezett, de járandóságaikat be nem fizetett főpapságnál összesen 213,605 frtot tőn.

A következő 1740-ki év jul. 8-kán tartott conferenczia jegyzőkönyve szerint e pénztár évi bevétele — a 200,000 frtnyi alapot nem számítva, — 62,600 frtra ment, melyhez a kincstár, a II Ferdinánd alapítványa s I Leopold fogadalma fejében évenkint tizenhat, a nagyváradi püspök tizenkét, a többi érsekek s püspökök részint hat, részint öt és két, a sz. gotthárdi apátság három, a pécsváradi apátság pedig két ezer forinttal járult [1]).

A békekötést Károly október 2-kán írta alá. Károly, kit a káros török béke, s a mind kedvezőtlenebbé alakuló európai viszonyok mind mélyebb búba s aggályba ejtének, ekkoron már gyakrabban súlyosan szenvedett. Meghalt 1740-ki október 20-kán, életének 56-dik évében. Utolsó férfiivadéka a Habsburg fejedelmi háznak, országait s tartományait idősb leányára, Mária Teréziára hagyta örökségül.

[1]) Kancell. levéltár.

HUSZADIK KÖNYV.

A NEMZET S A KIRÁLYI HÁZ

KÖZTI BIZODALOM HELYREÁLLTÁNAK KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Mária Terézia országlatának első fele.

I.

Mária Terézia, Ferencz lothringeni herczegnek s toscanai fejedelemnek huszonhárom éves, ritka szépségű, élénk, erélyes, magasztos szellemű hitvese, októb. 22-kén az ország hatóságaihoz intézett levelekben tudatta az ország rendeivel, miképen atyja, III Károly kimultával, az örökségképen reászállott ország kormányát az 1723-ki 1-ső és 2-dik törvényczikkek erejénél fogva tényleg átvette; és valamint megvárja tőlök, hogy neki, mint az ország törvényes királyának, hódoló hűségöket tanúsítsák: úgy viszont biztosítja őket, hogy Magyarországot s annak minden hű karait s rendeit jogaik, kiváltságaik és szabadságaikban sértetlenül fentartani és fentartatni fogja, és sem a rövid idő mulva kihirdetendő országgyülésen, sem azon kivül semmit azokban el nem mulasztand, mik az ország jólétére, védelmére s nyugalmára vonatkoznak.

1740. Trónra lépte.

Mindenki feszült várakozással nézett elébe a nőkirály kormányának, kiben a fejedelmi ház s a nemzet közt 1723-ban létrejött viszonylagos szerződés életbelépett, nemcsak mivel mindenki a legszebb reményekkel kecsegtette magát a magasztos lelkű királyné országlata iránt; hanem még inkább, mivel eleitől fogva vészború látszék tornyosodni trónja fölött. Európa majdnem valamennyi fejedelme elismerte és

1740. szerződésileg biztosította volt ugyan a pragmatica sanctióban megállapított nőági örökösödést; de e szerződésekben az idő s körülmények szerint nem lehetett sokat bízni. Már a hős szavojai Eugen herczeg figyelmeztette a pragmatica sanctió elismertetése végett a küludvarokkal végnélküli alkudozásokba merült Károly császárt, hogy teli pénztár s 200 ezernyi jól szervezett sereg legjobb biztosítéka leend leánya örökösödésének. De Károly mind a kettőt elmulasztotta megszerezni. Kincstárát a szerencsétlenül folyt franczia-spanyol és török háborúk, nem kevesbbé, mint udvartartásának eddigelő példátlan fénye egészen kimerítette, sőt adósságokkal is terhelte; e miatt pedig a belgrádi békekötés után a hadsereg nagy része is elbocsáttatott, úgyhogy a 135 ezer emberből, mennyire a sereg elébb számíttatott, Károly halálakor 60 ezer alig maradt fegyver alatt. A kincstárt mindazáltal e hadcsökkentés daczára sem lehetett egyhamar jobb karba állítani: midőn Mária Terézia a trónra lépett, a kincstár készlete összesen nem ment többre 90 ezer tallérnál.

Ellenségei. A bécsi udvar ezen kimerültsége nem volt titok a külhatalmak előtt; s nagy részben épen ez bátorítá közőlök azokat ellenséges föllépésre, kik, daczára a pragmatica sanctió elismerésének, a Habsburg-ház örökségéből most egy-egy osztályrészt követeltek a maguk számára. Mária Terézia rövid idő mulva fél Európát fegyverben látá maga ellen. Károly Albert, bajor fejedelem, az egyetlen valamennyi hatalmak közől, ki a pragmatica sanctió ellen óvást tett, mindjárt Károly császár halála után fellépett követeléseivel Ő ugyan csak azon feltétel alatt nyerte volt hitvesül Mária Amáliát, I József császár leányát, hogy ennek lemondását az örökösödésről elismerje; de most mind e mellett is igényt emelt Ausztriára, Csehországra és Tyrolra, állítván, hogy I Ferdinánd császár végrendelete s egyik leányának az ő ősével kötött házassági szerződése szerint őt illeti az örökösödés.

Pár hét mulva még félelmesebb ellensége támadt a ki-

rálynénak II Fridrik porosz királyban, ki deczember közepén 1740
jól felszerelt s begyakorlott hadaival rögtön Slézia határszélein termett, s követe által Bécsben kijelentette, hogy e tartományra, mint brandenburgi örökségre, neki van joga. Ha a bécsi udvar ezt elismeri, és Sléziának legalább is északnyugati részét, különösen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg és Wohlau herczegségeket s Beuthen és Oderberg uradalmakat neki jó szerével átengedi: nemcsak újabban kész biztosítani a pragmatica sanctiót; hanem annak védelmére hadseregét is a királyné rendelkezése alá helyezi; s ezen kivül a császárválasztásnál a maga szavazatát is Mária Terézia férjére, Ferencz nagyherczegre adandja; különben, el volna határozva, igényeit fegyverrel vívni ki: hadai akár az egyik, akár a másik esetre készen állnak Slézia határain.

De Mária Terézia, kinek keblét fejedelmi házának fényéért, nagyságáért élénk s magas érzelmek dagasztták, boszúsággal vetette vissza az ajánlatot s oly válaszszal eresztté vissza a követet: hogy „míg a királynak csak egy embere lesz is Sléziában, alkuba vele mindaddig nem fog bocsátkozni". Fridrik e nyilatkozatra azonnal megkezdé a háborút, s egy hónap alatt négy váron kivül az egész Sléziát meghódoltatta.

A bajoron s poroszon kivül azonban még több más oldalról is mindinkább nyilatkozék a vágy, osztozni a Habsburgok örökségében. III Ágost, lengyel király és szász választó fejedelem, bár 1719-ben midőn Mária Jozefát, I József császár másik leányát nőül vette, ennek az örökösödésről való lemondását, nem különben mint a pragmatica sanctiót nyilván elismerte; s bár még a mult novemberben is a maga barátságos indulatáról biztosítá Mária Tereziát: most, hogy Fridrik fellépését látá, megfeledkezve arról, hogy a lengyel trón birtokát is nagy részben a királyné atyjának köszönheti, szintén nem akart kimaradni az elkerűlhetetlennek vélt osztályból: a pragm. sanctiót ő is érvénytelennek nyilatkoztatá, s Ausztriát és Stiriát követeli vala osztályrészül.

1740. A spanyol udvar, egy nyilatkozványában hivatkozva II Ferdinánd császár s magyar király és VII Fülöp spanyol király egy szerződésére, Magyar- és Csehország birtokára emelt igényeket. Valódi czélja azonban Toscana vagy Lombardia volt, melyet e jó alkalommal Don Fülöp infáns számára óhajta elfoglalni. — Szardinia szintén nem akará használatlanúl nézni a kis államának gyarapítására kedvező körülményeket, s Lombardiát követelte. — De mind ezen ellenséges törekvéseknek, mind ezen osztályterveknek Páris vala tulajdonképeni középpontja. Lichtenstein herczeg, ki a császár halálának hírét oda megvitte, még ugyan mind XV Lajos királytól, mind Fleury cardinál s főminisztertől biztosításokat hozott vissza a szerződések megtartása iránt; de a Bellcisle testvérek által vezérlett háborúpárt csakhamar tulsúlyra jutott. ‚Francziaország — mondják vala a versaillesi udvarban — csak azon feltétel alatt biztosította a pragmatica sanctiót, ha általa egy harmadik joga meg nem csorbíttatik; s ime, hány a jogkövetelő! A bécsi udvar megcsalta a királyt, midőn őt a béke megkötésekor avval hitegette, hogy a pragmatica sanctió ellen senki sem fog szót emelni: most tehát a király sem köteles többé azt megtartani.‘

1741. Mária Terézia magát ennyi oldalról fenyegetve látván s tudván azt is, hogy a franczia udvar mind ezen ellenségeket szövetségbe törekszik ellene egyesíteni, maga is szövetségesek után tekint vala körül. Reményeit ő eleitől fogva a tengeri hatalmakba s Oroszországba vetette volt; mert e hatalmak nemcsak a szerződések szerint köteleztettek, hanem saját érdekeiknél fogva is felhíva érezhették magukat segedelmére sietni. De Anglia és Holland, bár az igéretekkel nem fukarkodának, szemlátomást kerűlni kivánták a háborút, s váltig tanácslák, hogy közbenjárásuk mellett az egyes követelők némi részben elégíttessenek ki. Oroszország eleinte hajlandóbbnak látszék tényleges segélyt nyújtani; de a franczia fondorlatok által felizgatott svédtől utóbb maga is fenyegettetvén, saját bajaival mentette ki magát.

A bécsi udvar ekként egymagára hagyatva, mindenekelőtt a porosz Fridrikkel ügyekezett végezni. Hadait a tél folytában, a mennyire lehetett, összegyűjtvén s felkészítvén, a fogságából kibocsátott Neiperg tábornagy vezérlete alatt Sléziába indítá. De Neiperg 1741-ki april 10-kén Molwitz mellett megveretett, s Fridrik még inkább urává lett Sléziának. A szerencsétlen ütközet az osztrák ház valamennyi ellenségeinek támadási jelül szolgált. A franczia udvar a bajorral máj. 22-kén Nymphenburgban daczszövetséget kötött Ausztria ellen; mely szövetséghez nemsokára Spanyolország és Pfaltz, utóbb pedig a porosz és szász is hozzáállott. A franczia kabinet egy tervet készített, mely szerint Slézia egy része a porosz királynak, más része Morvával a szász fejedelem s lengyel királynak, Lombardia a spanyolnak, Csehország Felső-Ausztriával, Tyrollal és Breisgauval a bajornak, az osztrák Németalföld magának a francziának jusson osztályrészül; Mária Terézia csak Magyarországot s német örökös tartományaiból Alsó-Ausztriát, Stiriát, Karántföldet és Krajnát tartsa meg.

1741.

Az örökösödési háború.

A háború e terv végrehajtására kevés idő mulva minden oldalról megkezdetett. A franczia Belgiumot, a spanyol Lombardiát, a bajor, kinek szövetséges társai a császári koronát is biztosították, franczia hadak által támogatva, Felső-Ausztriát támadta meg; Fridrik Sléziában álla. Mária Terézia, ki már a nymphenburgi szövetség előtt is oly veszélyesnek látá a maga állapotát, hogy egy levelében napához a lothringeni herczegnéhez, nem kételkedett azt írni, „hogy nem tud helyet, hol közeledő szülését nyugton bevárhassa,“ — napról napra még szorultabb helyzetbe jutott. Tanácsában, hol Sinzendorf, Stahremberg, Ulefeld, Königseck s a két Harrach foglalták el az első helyeket, nem volt egy sem, kiben e nehéz körülmények közt mentő egyéniséget lehetett volna látnia: midőn a nymphenburgi szövetség hírét vették, mindnyájan szinte kétségbeestek a monarchia megmentésén, s nem tudtak egyebet javasolni, minthogy legalább a bajort

1741. és a szárd királyt engesztelje meg némi engedmények által a királyné. És ennek szüksége valóban is mind mellőzhetlenebbnek látszik vala: a nép még magában a fővárosban is elveszté bizodalmát önmagában s fejedelmi házában; csaknem közönséges volt a vélemény, hogy a monarchia feloszlik, s Károly Albert ül be a Habsburgok örökségébe. Csehországban még az urak is közönyösen nézték a veszélyt, és sokan közőlök már szinte elhatározták magukat, hódolniok a bajornak, mihelyt hazájokba jövend, — mi később aztán meg is történt. Még maga Ferencz nagyherczeg, a királyné férje sem látott más módot a monarchia megmentésére, mint ha a bajor és porosz, valamikép kielégíttetvén, békére indíttatik. Ezt sürgette követe által Angolország is, a királyné egyetlen szövetségese, kitől segélyt várhatott volna; de a kinek egyátaljában nem volt kedve, a szerződések szerint fegyvert fogni a királyné védelmére, kivált miután a porosz Fridrik még a molwitzi győzelme után is megújította elébbi ajánlatát a királyné segélyezése iránt, ha ez neki legalább Felső-Sléziát átengedi.

E veszélyek közt Bécsben, a majdnem közönséges bátortalanság, elcsüggedés, habozás közt, kitől, nemének gyöngeségét tekintve, legkevesebbé volt volna várható, maga Mária Terézia tanúsított legférfiasabb határozottságot, legkitartóbb bátorságot. Környezetének tanácsai szerint nem ellenzé ugyan, hogy a bajornak és a porosznak némi ajánlatok tétessenek, melyek szerint amaz Elő-Ausztriával, Tyrol egy részével és Belgiummal, emez Geldern és Limburg tartományokkal s két millió tallérral kináltassék meg a béke áráúl; de miután e fejedelmek ezen ajánlatot visszavetették, Mária Terézia is, „igaz jogára és isten segélyére támaszkodva" — mint egy későbbi levelében maga írja, — szilárdon elhatározta magát, hogy többet nem enged, s fegyverrel védi meg az őseitől reámaradt örökségét.

A magyar országgyülés. Így álltak a monarchia ügyei, midőn Mária Terézia, marcz. 13-ka óta már egy fiúnak is, József főherczegnek

anyja, a magyar országgyülésre, melyet május 14-re még ja- 1741.
nuárban kihirdetett volt, tele bizodalommal a nemzet ragaszkodása és gyámolítása iránt, junius 20-kán Pozsonyban megjelent.

Az ország rendei itt már egy hónap óta össze lévén gyülve, több előleges ülést tartottak volt, melyekben fontos tárgyak felett folyt a tanácskozás. Károly kormánya, — ha arról nem vala is vádolható, hogy az alkotmányon olyféle erőszakot követett volna el, minő Leopold alatt több ízben felkelésre ingerelte a nemzetet, — a törvényeken s nemzeti jogokon mindazáltal felette érzékeny sebeket ejtett: az idegenek befolyása mindinkább befészkelte magát a nemzet ügyeinek intézésébe, míg ellenben a nádor s más főhivatalnokok tiszti hatásának mind több akadály vettetett elébe; a helytartótanács személyzetével, szintúgy mint ügykezelésével általános volt az elégületlenség; nem kevesebb aggodalmat ébresztett az, hogy a pénz- és hadügyek körül a német udvari kamara és a főhadi tanács, a törvények ellenére, magának csaknem korlátlan intézkedést igényel; sőt a töröktől visszavett országrészek bekeblezését is meggátolta; szóval a nemzeti kormány függetlenségét s önállóságát, a külformák s kormányorganumok megtartása mellett is, épen a legfőbb ügyekben, majdnem egészen megsemmisítette.

Ezen és egyéb hasonló sérelmeket jelenleg, az első nőági örökös király alatt, megorvosolva látni, annál általánosabb volt a kivánság a nemzetben, minthogy csak a nemzeti jogok s törvények teljes épségben tartásának feltétele alatt fogadtatott el a nőági örökösödés, mely szerint Mária Terézia most a trónra jutott. Kedvező volt erre most az alkalom is, mert mindenki eleve tudta, hogy a királyné tetemes áldozatokat igénylend a nemzettől fenyegetett trónjának megmentésére. Pálfy János, országbiró, már január 29-kén kelt körlevelében fegyverre szólította volt a magyarokat királynéjok védelmére; minek következtében oly lelkesedés szállotta meg a nemzetet, kogy Baranyay János, Festetics Jó-

1741. zsef, és báró Gillányi Jónos vezérlete alatt több ezernyi önkéntes lovashad csatlakozott a tavasz végén Neiperg táborához. A nemzet ennél sokkal tetemesebb segélyt is kész volt nyujtani az országgyülésen királynéjának, nem kételkedvén, hogy ő is teljesítendi a jogos kivánatokat. A rendek ennélfogva jobbára oly utasításokat hoztak fel magukkal, hogy a kormány törvényességét mindenben ügyekezzenek helyreállítani. A közvárakozást e tekintetben maga a királyné is ápolta, midőn Pálfy János országbiró által mindjárt a május 18-kán tartott első ülésben biztosíttatta az ország rendeit, miképen „semmit sem tagadand meg azokból, miket a törvények s igazság alapján tőle kivánni fognak: hogy ekként a mult időkben annyi viszontagság által hányatott nemes ország visszanyerje hajdani virágzatát".

A koronázási levél feletti viták.

Ilyen lévén a közértelem, a rendek már junius elején megkezdték a sérelmek összeszedését, hogy azok szerint kivánataikat a királyné elébe mindjárt a koronázáskor felterjeszthessék. Majdnem átalános volt azon meggyőződés, hogy a koronázási hitlevél nagyobb biztosítást nyújt az egyszerű törvénynél: mert a tapasztalás bizonyítá, hogy a királyi hitlevélnek ama kifejezése: ‚megtartani s megtartatni fogjuk a törvényeket, a mint azok értelme fölött király és karok országgyűlésileg megállapodandanak', — már számos esetben sérelmes elcsavarásoknak lőn kútfejévé. A rendek ennélfogva elhatározták, hogy a királyi hitlevél újonnan szerkesztessék, s benne mind azon főbb nemzeti jogok s törvények tüzetesen megemlíttessenek, melyek a mult kormányok alatt sérelmet szenvedtek.

De alig fogtak a rendek e végzés értelmében a sérelmek összegyűjtéséhez, midőn egy, a főrendeknél szőnyegre hozott kérdés következtében majdnem súlyos viszály támadt a két tábla között. Értesültek ugyanis a rendek, hogy a herczeg Eszterházy Imre prímásnál összegyűlt főrendek közt szóba hozatott: vajjon nem volna-e üdves a hazára, ha az ország a királyné férjét, a német örökös tartományok példá-

1741.

jára, kormánytárssá emelné? A rendek általában nem viseltettek bizodalommal a nagyherczeg iránt; mert úgy tapasztalták, hogy épen az elmult évek alatt, midőn ő, mint királyi helytartó, áll vala a helytartótanács élén, fészkelte be magát e kormányszéknél annyi visszaélés, s lettek sajgóbbakká a törvényeken ejtett sérelmek, miszerint most sokan legczélszerűbbnek vélték e kormányszéket egészen eltörűlni. De ezen kivül nagyon nehezteltek a rendek még a miatt is, hogy a főrendek ily fontos kérdésben, a kezdeményezést maguknak tulajdonítva, az ő tudtok s hírök nélkül csak tanácskozni is kezdettek. Az e miatt már-már kitörő vihart azonban még is sikerült meggátolnia báró Grassalkovics Antal királyi személynök ügyességének. A főrendekhez mindazáltal tüstént átüzenték, miképen ‚nemcsak neheztelve, de botránkozva hallják, hogy a prímási udvarban rólok nélkülök foly a tanácskozás, kik itt, megbízatásuknál fogva, az országot képviselik. Nem vonják ugyan kétségbe, hogy a főrendek szavazattal biró törvényes tagjai a törvényhozásnak; azt mindazáltal maguk a főrendek is tudják, hogy az ő személyes szavazataik súlyokra nézve egyátalában nem mérkőzhetnek az egész vármegyéket képviselő követek szavazatával.‘ A főrendek ezen kivül a személynök által is megkéretvén, ez uttal csakugyan felhagytak a tárgy további vitatásával, s azontúl ők is a nemzeti sérelmek és kivánatok tárgyalására fordíták tanácskozmányaikat.

E tekintetben oda irányzik vala mind a két tábla törekvése, hogy, egy részről a nemesi kiváltságokat mik az alkotmánynyal ekkoron még azonosoknak tartatának, más részről a nemzeti kormány önállóságát újabb biztosítékokkal bástyázzák körül a bécsi német kormány ellenében. Mária Terézia, hogy fejedelmi házáról az annyi felől fenyegető veszélyt elháríthassa, kincstárának jobb karba állítása végett erélyes szabályokhoz nyúlt a német-cseh örökös tartományokban; s egyebek közt az eddigelé ott szintén kiváltságos papságra, és nemességre is adót vetett. A magyar rendek

1741. hajlandók voltak ugyan a királynét jelen szorult állapotában önkényt is kitelhetőleg gyámolítani; de azt csak a rendkívüli segély alakjában kivánják vala tenni. Nehogy tehát a jövőben ők is, mint az osztrák nemesség, rendes adózás alá vonassanak: magában a koronázási hitlevélben óhajtván maguknak szerezni biztosítást, abba világosan beigtatni határozták, hogy a papság s nemesség minden adózástól ment, s a közterheknek általában nem a telek, hanem a nem-nemes országlakosok személye szolgál alapjáúl.

Mi pedig a kormány önállóságát illeti: nemcsak általában kijelentetni kivánták, hogy az ország saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig az örökös tartományok módjára kormányzandó; hanem még a következő pontokat is külön be akarják vala írni a királyi hitlevélbe: hogy az ország épsége helyreállíttassék, a töröktől visszanyert részek az országhoz kapcsoltassanak s a többi megyékkel egyenlő igazgatás alá helyeztessenek; Erdély, mint a magyar korona tartománya, a magyar király jogczíme alatt kormányoztassék, s az országba szintén visszakebeleztessék; a nádori hivatal egy éven túl üreségben soha se hagyassék, s annak, valamint a prímási, báni s minden egyéb méltóságok s tisztségeknek hajdani törvényes hatósága helyreállíttassék; a tisztségek s hivatalokra egyedül magyarok neveztessenek, a magyar ügyek kizárólag magyarok által kezeltessenek; a királyi kincsletre szállt javak szintén csak magyaroknak adományoztassanak; a hadügyek igazgatása egy, magyarokból kinevezendő hadi tanácsra, magyar tábornokokra s élelmezési biztosokra utaltassék; az ország sérelmei az országgyüléseken mindig személyesen meghallgattassanak s orvosoltassanak. Végre még a királyi esküformát is azon adalékkal kivánták megtoldatni, hogy a király a maga hitlevélével egyezőleg fogja az ország jogait s törvényeit fentartani, visszaszerzendő részeit abba bekebelezni.

Ezen előleges munkálatok teljesen be voltak végezve, midőn a királyné junius 20-kán a pozsonyi várba ünnepé-

lyesen bevonúlt. A férfias büszke nemzet képviselői, csak a férfias erő fogalmával tudván összekötni a hódolatot igénylő királyi méltóságot és hatalmat: egy előleges végzés szerint „vivat domina et rex noster! — éljen asszonyunk és királyunk!“ fölkiáltásokkal üdvezlék a szolgálati személyzetével együtt fényes magyar viseletbe öltözött királynét. Más napon az országos rendek a várba mentek fel, hogy meghallgassák a királyné trónbeszédét s átvegyék a királyi előadásokat. Ezekben a koronázás, a nádorválasztás, az állannó had szaporítása s az e végett szükséges adó feletti tanácskozás volt kitűzve a teendők tárgyaiul; miket a háborús viszonyok miatt két hónap lefolyása alatt kivánt bevégeztetni a királynő.

1741. A királyné megjelenése Pozsonyban.

A koronázat junius 25-kére lévén kitűzve, az ország rendei siettek a királynénak tudtára adni kívánataikat a hitlevél bővítése iránt; miért is az új szerkezetet egy felirat kiséretében mindjárt más napon elejébe terjesztették. Ezt nyomban a nádorválasztás követte; mert a királyné már ez napon leküldé a levelet az ország rendeihez, melyben Pálfy János országbirót, Eszterházy József horvát bánt, Révay Pált és Zay Imrét jelölte ki a magas méltóságra. A prímás ama kérdésére: szavazattal-e vagy felkiáltással kivánja az ország a négy jelölt közől megválasztani nádorát? — maga a jelöltek másodika, Eszterházy József, bár tudhatá, hogy a vármegyék és városok többsége az ő megválasztását adta követeinek utasításúl, ritka önzetlenséggel emel vala szót Pálfy érdemeinek magasztalására; kötelességének vallván, azok előtt szerényen visszavonulnia. Indítványára tehát az ország rendei egyező akarattal Pálfy Jánost emelték a magas méltóságra s vezették a királyné elébe, tiszti esküjének letétele végett. Megürült helyébe a királyné Eszterházy József bánt még az napon kinevezte országbiróvá. A rendek viszont Erdődy György kamaraelnököt és Eszterházy Jánost koronaőrökké választották.

Pálfy János nádorrá választatik.

Fontosabb volt még e választásoknál a hitlevél új szer-

1741. kezetének kérdése, melyre az ország rendei várva várták volt a királyi választ. De e tárgyban Mária Terézia nem akart hajólni kivánataikra. ‚A hitlevél alakját — úgymond leiratában — meghatározza az 1715-ki 2-dik törvényczikkely; és minthogy ugyanezen hitlevelet rendeli minden új koronázáskor kiadatni az 1723-ki 2-dik t. czikk is, mely a nőági örökösödést megalapítja: ő ezen törvénytől nem térhet el. Hogy mindazáltal meggyőzze az ország rendeit, miképen a nemesség kiváltságait s különösen azon szabadítékát, mely szerint sem maga adózni nem köteles, sem az adóteher nem a telken fekszik, maga is úgy érti, hogy e kiváltság országgyülési vitatkozás tárgya nem lehet; és minthogy az 1715-ki 3-dik törvény a rendeket különben is világosan biztosítja, hogy országuk nem fog a többi örökös tartományok módjára kormányoztatni: eleve is megegyezését adja, hogy eziránt egy új törvényczikkely alkottassék. Egyébiránt a visszaszerzett részek bekeblezését illetőleg, annak módjairól hajlandó tanácskozni a rendekkel. Igéri azt is, hogy a nádori tisztet, megürűlte esetében, egy éven túl betöltetlenül nem hagyja, s mind azt, mind a primási és báni méltoságokat törvényes hatóságukban fentartandja; az egyházi s világi méltóságokba csak érdemes magyarokat helyezend, a magyarországi ügyeket magyarok által kezeltetendi, a sérelmeket pedig orvosolni nem mulasztandja el‘.

A királyi válasz a főrendek nagy részét kielégítette; a rendek azonban, kik a hitlevélnek nagyobb biztosítási erőt tulajdonítanak vala, mint az egyszerű törvénynek, sajnosan vették kérelmök megtagadtatását, s jun. 24-dikén még egy feliratban könyörögtek, hogy ha már a hitlevélbe egyátaljában nem akarja ő felsége beigtatni a nemzet kivánatait, terjeszsze ki legalább ama bizsosítást, melyet leiratában a nemesi kiváltságokra nézve adott, ama többi pontokra is, melyeket e hitlevélbe óhajtottak volna beigtatni.

E kivánatot már nem lehetett megtagadni a nélkül, hogy az udvar ellenséges indulatot ne áruljon el a magyar

alkotmány ellen; mit pedig most, midőn szorult helyzetében a nemzet ragaszkodására oly nagy volt a szüksége, tennie nem állhatott érdekében. Mária Terézia tehát egész készséggel meghallgatta a rendek folyamodását, s egy leiratában még az napon kijelentette, miképen eleve is megegyezését adja, hogy még ezen országgyülés folytában a következő pontok felett alkottassanak törvények: hogy Erdélyt mind ő felsége, mind utódai a magyar koronához tartozónak tekintik, s mint magyar királyok fogják kormányozni; a nádori s hozzákapcsolt helytartói, úgy a prímási és báni tisztet is teljes törvényes tekintélyébe s hatásába helyezendi vissza; a javadalmakat, s mind az egyházi mind a világi méltóságokat s tisztségeket, a törvények rendelete szerint, csak érdemes magyarokra ruházandja; a kincsletre szállott javak adományozásánal az érdemes magyarokra szintén kellő tekintettel leend; az országgyülések alkalmával elejébe terjesztetendő országos sérelmeket, mennyire lehet, saját személyes jelenlétében orvosolandja. Igéri végre, hogy a koronázat után nyilvánítandó egyéb kivánataik tekintetében is tapasztalandják királyi kegyelmét.

1741. A királyné biztosító leirata.

E méltányos leirattal Mária Terézia mindenkorra meghódította magának a magyarok szíveit s oly bizodalmat és szeretetet ébresztett maga iránt a nemzetben, minővel ennek részéről még egy őse sem dicsekedhetett. „Mit az osztrák ház harmadfél százados országlata alatt megnyerni nem lehetett, a kegyes királyné a legfontosabb életkérdéseket rövid hat óra alatt a nemzet megelégedésére oldotta meg!“ kiálta fel örömében Eszterházy József országbiró. Az ország rendei szíveik őszinte hódolatát szűnni nem akaró „éljenekkel“ tanúsítva, oszlottak szét a gyülésből; más nap pedig, junius 25-kén, a szokott ünnepélyességgel ugyan, de melynek egy nemzet szives ragaszkodása, érette élni s halni eltökélt áldozatkészsége most magasabb jelentőséget kölcsönzött, az öröm őszinte áradozásai közt koronázták meg kegyes királynéjokat. A szokott koronázási ajándok, melyet most száz-

Koronázat.

1741. ezer forintra emeltek, ez alkalommal méltán a még tanúsítandó sokkal nagyobb áldozatkészség előleges foglalójául vala tekinthető az udvar részéről.

A nemzeti kivánatok, a kormány függetlenítése iránt.

A szeretet és bizalom mindazáltal, mely az ország rendeinek szivében királynéjok iránt felsarjazott, egyátaljában nem gátolta, sőt inkább ösztönzi vala őket, hogy az alkotmánynak a mult idők viszontagságaiban szenvedett sérelmeit, s az ezek orvoslatára néző nemzeti kivánatokat annál nagyobb nyiltsággal terjeszszék elejébe. Ez okból mindjárt a koronázási ünnepélyek után a sérelmek és kivánatok felett kezdének tanácskozni. Fő czéljok ebben szemlátomást az vala, hogy mind azon alkotmányellenes visszaéléseket, melyeket az elmult idők hosszú során keresztül a kényuralomra törekvő német miniszterek törvénytelen befolyása a kormányzatba s igazgatásba becsusztatott, megszűntessék, a törvényes, alkotmányszerű igazgatást minden ágazataiban helyreállítsák s a jövőre is biztosítsák.

Sőt ennél már magasabb czélok is forogtak egynémely hazafi szeme előtt. A két százados tapasztalatok után meggyőződtek az ország rendei, hogy bár mennyire ügyekeztek is elődeik eddigelé minden idegen befolyástól megóvni az ország kormányát; mindazáltal az igazgatás egynémely ágaiban, — különösen a financziai s hadi, kereskedelmi s külképviseleti ügyek körül, daczára a számtalanszor megújított törvények óvásainak s tilalmainak, a német miniszterek mind mélyebben meggyökereztették az idegen alkotmányellenes befolyást. Láták azt is, hogy miután a királyi hatalom a kormányzat ezen ágaiban, természetüknél fogva, kevésbbé korlátolható, sőt annak ezekben maguk a törvények is széles hatóságot engednek; a királyt pedig, ki egyszersmind császári méltóságot is szokott viselni, leginkább német miniszterek környezik: ezek beavatkozásának mindaddig nem fognak hatékony gátokat vethetni, míg a fejedelem jobbára e német miniszterek s tanácsosok befolyása alatt marad. Most tehát néhányan a nemzet élén álló urak közől

azon gondolatot forgatják vala elméjökben, vajjon nem lehetne-e a fejedelmet ezen, kényuralomra törekvő német-cseh befolyások alól kiragadni, s részben legalább alkotmányos szellemű magyar tanácsosokkal környezni? Nem lehetne-e őt arra birni, hogy Magyarországot tegye monarchiája középpontjává, s a többi örökös tartományokat is innen kormányozza? 1741.

Az eszme nem volt új a magyar történelemben. Már Illésházy István s jelesebb, befolyásosabbb kortársai, Homonnay Bálint, s a Thurzók stb. is szintezt tűzték volt ki czéljokul a XVII-dik század elején, midőn Rudolfot jobbára magyar erővel megbuktatván, Mátyás főherczeget emelték az ország trónjára. És tudjuk, hogy Mátyás akkoron, míg czélt nem ért, kecsegtette'is párthíveit e kivánat létesítésével. Megigérte, hogy jobbára Magyarországban fog lakni; magyar viselet és szokások szerint kezd vala élni. Utóbb azonban, kivált miután császárrá is lett, minden igéreteiről megfeledkezett, s minden ismét a szokott kerékvágásba tért vissza.

Most azonban különbözők, Magyarország tekintetében kedvezőbbek voltak a viszonyok. A császári koronát Károly Albert, bajor fejedelem, a franczia és egyéb szövetségesei által segíttetvén, már biztosítva láthatá a maga számára. Kétséges volt az is, vajjon a királyné, annyi ellenséggel szemközt, nem lesz-e kénytelen német-cseh örökös tartományai egy részét azoknak végre is átengedni, hogy a többit békében megtarthassa? Abban pedig kételkedni is alig lehetett, hogy a magyarok hűsége és buzgó gyámolítása a feltétel, melytől függ, hogy megtarthatja-e ősei trónját, mind szorultabb körülményei közt, a királyné? Mind ezek s mind a többi fenforgó viszonyok, melyek Mária Teréziát fejedelmi háza hagyományos politikájának megváltoztatására birni elégséges okok valának, ha bár kellő óvatossággal s kiméletlel is szóba kerűltek az urak tanácskozmányaiban. Julius 19-kén, a 21-dik ülésben, midőn a nemzeti kivánatok

1741. tárgyalása közben a királynénak az országban lakása került szőnyegre, s Erdődy Antal egri püspök, II Mátyás példájára hivatkozva, e tekintetben kevés reményre látá magát feljogosítva, Eszterházy József országbiró nem kételkedett nyiltan kijelenti: „hogy egészen mások most a körülmények, mint Mátyás korában, ki a császári méltóságot is birván, talált okot igazolni, hogy Németországban, német befolyás alatt él; most azonban Magyarország, a fejedelmi ház birtokai közt legelőkelőbb lévén, koronájának elsőségi joga szerint, méltán igényelheti, hogy a királyné az országban lakjék.“

Ugyancz volt czélja a nemzeti kivánatok azon pontjának is, hogy az ország prímása, nádora s Horvátország bánja —, mivel pedig ezek havatalaik által felette elfoglalva vannak, rajtok kivül még több más magyar urak is vétessenek fel a királyné titkosabb, birodalmi tanácsába, miszerint az egész monarchia ügyeiről bővebb ismeretet nyervén, annak kormányára is alkalmasabbakká váljanak. Eddigelé nem találunk nyomára történelmünkben, hogy a magyarok miniszteri polczokra vágyódtak volna; ők azokat önként átengedték a németeknek, cseheknek, kiket azokban a közös fejedelem császári méltósága mellett jogosan nem is pótolhattak. Most azonban, midőn hazájokat a többi örökös tartományokkal a pragmatica santio által megalapitott feloszthatlanságnál fogva, habár csak a birtoklásra s közös védelemre nézve is, szorosabb kapcsolatban látták, s a császári méltóság sem szolgált többé akadályul: bizonyára nem helytelenül akként vélekedének, hogy ha már némely kormányügyek, a közös fejedelem személyében összefolyva, általa középpontilag intéztetnek, azokra inkább Magyarországnak, a monarchia legnagyobb, legtekintélyesebb, s e fölött egyedül alkotmányos tagjának legyen döntő befolyása, mint az önkényes hatalommal kormányzott bármely más örökös tartománynak.

És mivé fejlődhetett volna e monarchia, mily hatalmas

lendületet nyertek volna mind anyagi mind szellemi s erkölcsi tekintetben nemcsak Magyarország, hanem a német-szláv örökös tartományok is, ha akkoron a monarchia középpontjává, magkövévé az alkotmányos Magyarország válik! Mily más irányt vesz vala maga az európai világtörténelem, ha a monarchia közös fejedelme, Magyarországban lakva, az alkotmányos kormányelvekkel őszintén megbarátkozva, népeit a törvényhozásban és kormányban alkotmányos elvek szerint részesítve, intézi azoknak szellemi s anyagi fejlődését a helyett, hogy azokat a mind dermesztöbbé váló kényuralom bilincseivel lenyűgözze! 1741.

Mennyien osztoztak a magyar államférfiak közől Eszterházy József országbiró, s a vele tartó báró Gillányi György, Berényi Tamás, ifj. Eszterházy Imre és Ferencz grófok stb. ezen elvei s terveiben nem tudjuk; az mindazáltal bizonyos, hogy mivel ama tervek létesülése iránt vérmesebb reményeket ápolniok huzamosabban nem igen lehetett: mind az urak, mind a megyei képviselők nagy többségének elhatározott akarata volt, a jelen kedvező körülményeket akként használni fel, hogy legalább a nemzeti jogokon s függetlenségen a mult idők viszontagságai közt ejtett sebek orvosoltassanak; az elcsavart, kijátszott törvények ténylegesen érvényesíttessenek; az önálló, alkotmányos kormányzat az igazgatás minden ágaiban helyreállíttassék.

A helytartótanács reformja iránt.

E végett mind bizottmányilag, mind a két tábla üléseiben sokat tanácskozának az ország rendei, különösen a helytartótanácsról. E kormányszéket, melyben a osztrák kormány szellemét már igen meggyökerezve láták, eleinte sokan, kivált az alsó táblánál végkép eltörűlni óhajtották; utóbb mindazáltal megelégedtek azzal, hogy az a törvények szelleme szerint újjá szerveztessék, új ügykezelési renddel s utasítással láttassék el; üléseiből pedig a bécsi kormánynak amaz organuma, az ellenőrködő német tanácsos, eltávolíttassék. Közöltetni kivánták e végett magukkal azon mindeddig titokban tartott utasítást, melyet az udvar e kormány-

1741. szék felállításakor annak önkényesen elejébe szabott. És nehogy ezentúl a magyar udvari kancellária utján csempésztessék e kormányszékbe az idegen befolyás: a kancelláriát is teljesen függetlennek tétetni kivánták a német udvari kormányszékek s miniszterektől.

A hadügyek iránt.

Nem kevesebb gondot fordítának vala arra is, hogy a magyar hadügyek ezentúl ne legyenek a bécsi fő hadi tanács önkényére bízva. Grassalkovics királyi személynök, s néhányan a főrendek közől is, elégségesnek láták e tekintetben, hogy a fő hadi tanács a magyar kancellária tudtával intézkedjék a magyar hadsereg ügyeiben; de a többség azt kivánta hogy, ha ezeket, mi legkivánatosabb lenne, nem lehet végkép elszakasztani a többi örökös tartományok hadügyétől: a fő hadi tanácshoz legalább két magyar tanácsos neveztessék ki, a kik a magyar hadügyekre nézve egyenesen a királynéhoz intézzék előterjesztvényeiket, tőle vegyék a rendeleteket. A magyar ezredek, béke idején, a hazában hagyassanak; a várak az ő őrködésökre bizassanak; elszállásolásuk, felszerelésök s egész elláttatásuk ügyeiben ezentúl kizárólag egy, e végre felállítandó magyar fő hadi biztosság intézkedjék.

A kamarai ügyek iránt.

Hasonlókép egész terjedelmében végrehajtatni kivánták azon törvényeket, melyek a magyar kincslet, só- és bányaügy, s általában az összes kamaralis igazgatás önállóságáról anynyiszor megújítattak, de végrehajtást soha sem nyertek. Valamint pedig a közigazgatás tekintetében független, önálló kezelés alatt kivántak látni minden hazai ügyet: úgy az anyagi érdekek emelése, gyarapítása tekintetében, szabad kereskedelmet, minden egyedáruság megszűntetését, s a vámrendszernek a méltányos viszonyoság szerinti átalakítását sürgették.

Körülbelül ezek valának főbb pontjai ama nemzeti kivánatoknak, melyeket az ország rendei a közjogi, főhadi biztossági, kamarai s közgazdasági tárgyak szerint, négy szakaszra osztva, julius 8-kán terjesztettek fel a királynéhoz.

1741.

A királyné férjét kormánytárssá kivánja.

Mária Terézia nagyon kedvetlenül hallotta volt az országgyülés elején hogy, mi főbb óhajtásainak egyike volt, férjét, Ferencz nagyherczeget, kormánytársául elfogadni nem akarja az alsótábla rendeinek többsége. Most tehát a prímást és a nádort, kik neki a feliratot átnyujtották, nem mulasztá el újabban is felszólítani: hatnának oda, hogy a rendek ebbeli óhajtását teljesítsék, csak úgy várhatván tőle is kegyelmes választ a benyujtott sérelmek s kivánatokra. A nádor azonban, ki a rendekkel e tárgyban egy véleményen vala, úgy vélekedék: hogy a nagyherczegnek kormánytárssá emelése még engesztelhetlenebbekké fogná tenni azon külhatalmakat, melyek most rokonságuknál fogva követelnek osztályrészt a fejedelmi ház országai s tartományaiban; buzgóan kéré tehát a királynét, halasztaná e tárgyat alkalmasb időre. De Mária Terézia hajthatlan maradt, s nyiltan kijelenté neki, hogy ha az ország rendei vonakodásukban megmaradnak: ő, mint az ország örökös királynéja, legfelsőbb hatalmánál fogva nevezendi ki férjét kormánytárssá. A nádor tehát a királyné akaratának, meggyőződése ellenére is, engedvén, kerületenkint hívatá magához az ország képviselőit, hogy nekik a királyné akaratát előadja. Ugyanazon időben a királyné maga is, egyenesen kivánván hatni a rendekre, majd asztalához, majd estélyekre gyakran meghivatá a két tábla befolyásosabb tagjait. De a rendek többsége ekkoron még mind e mellett sem hajlék a királyné kivánatára; mert a nádor által előterjesztett okon kivül sokan attól tartának, hogy a nagyherczeg, ki már a mult években is, midőn mint kir. helytartó áll vala a főkormányszék élén, jobbára németeket, lothringenieket mozdított elő a bánya, vám, só s más kamarai hivatalokban, mint kormánytárs, még inkább elárasztandja német pártfogoltjaival a hivatalokat.

A rendek ezen ellenzése élénk neheztelést ébresztett a királyné kedélyében, minek hatását aztán a nemzeti kivánatok tekintetében is érezték az ország rendei. Azt vélte Mária Terézia, hogy a bizalmatlanság, mely a nemzetben férje el-

1741 len mutatkozik, ő reá is átviteik; holott eddigelé fő törekvése volt, megnyerni e bizodalmat, melynek mind veszélyesbekké váló körülményei közt oly nagy szükségét érezé. A rendek e bizalmatlanságát vélte rejleni a felirat némely más pontjaiban is, melyekben a nemzeti kivánatok foglaltattak.

Értekezése Eszterházy Józseffel.

De női kedélye nem tűrheté sokáig e nyomasztó hangulatot; s annak valamikép véget vetendő, jul. 17-kén elébb a prímást, majd, kinek hatását a rendekre legnagyobbnak ismerte, Eszterházy József országbirót hívatá magához. ‚Az ő bölcseségét, hűséges tanácsát, ügyességét kivánja — így szóla hozzá — minden mások felett igénybe venni a nemzeti kivánatokra adandó válaszában, melyeket, hogy lelkiösmeretesebben dönthessen el, magának németre is lefordíttatott. Felette fáj neki, hogy e felirat több helyei bizodalmatlanságot árulnak el irányában, ki még is, míg él, nem lesz képes megfeledkezni az ország jogainak, törvényeinek megtartására mondott esküjéről. Elismeri, sőt tapasztalja is, hogy német tanácsosai általában véve nem barátjai a magyaroknak; s azért maga is úgy kivánja, hogy a magyar ügyek, a közre nem különben, mint a magánosokra vonatkozók, a német miniszterek mellőztével, egyenesen ő neki terjesztessenek elő: tapasztalni fogják, mily anyai indulattal viseltetik ő a nemes nemzet iránt. Kéri tehát, fordítsa reá minden tehetségét, hogy e bizalmatlanság a nemzet részéről eloszoljék.‘

— „Sőt a nemzet abban — válaszolá Eszterházy — mit Felséged bizalmatlanságnak vél, bizalmának adta nyilvános tanúságát. A mikért most a rendek könyörögnek, egyátaljában nem újak. Ha a szerencsétlen II Lajos király halála óta kelt nyilvános irományokat átvizsgáljuk, úgy fogjuk találni hogy az osztrák ház két száz éves országlata folytában e kivánatok valamennyi országgyüléseken ismételtettek, a királyok esküvel pecsételt hitlevelei által igértettek s biztosíttattak, de végrehajtást eddigelé soha sem nyertek. Annál nagyob bizodalommal folyamodnak tehát most Felségedhez az ország rendei, mennél nagyobb a reményök, hogy vala-

hára czéljokat érik legkegyelmesebb királynéjoknál.“ Az 1741.
őszinte hazafiúi szózat annyira megható Mária Terézia szivét, hogy majdnem könyekre fakadva kezdé mentegetni az idők és körülmények mostohaságával ősei mulasztásait; s Eszterházyval tüstént hosszú értekezletbe merűlt a nemzeti kivánatok teljesítésének módjai iránt.

Batthyány kancellár ezek iránt jul. 13-kán következő értelemben tette meg előterjesztését a királynénak. ‚Felséged a koronázat előtti napon, a hitlevélben foglalt pontok felett megigérni méltóztatott az ország rendeinek: hogy a sarkalatos jogok, szabadságok és kiváltságok, különösen az adózástól való mentesség s azon elv, hogy a közterhek nem feküsznek a telken, fen fognak tartatni. Megigérte továbbá, hogy az elszakadt részek visszakeblezése iránt még ezen országgyülésen tartatni fog a rendekkel tanácskozás s kidolgoztatni a visszakeblezés módja; hogy Erdélyt mint magyar király birtokolja; hogy a nádori, prímási és báni méltóságokat jogköreikbe visszahelyezi s fentartja; a hivatalokat s méltóságokat csak érdemes magyaroknak adományozandja; a sérelmeket személyesen orvoslandja s az ország ügyeit csak magyarok által tárgyaltatja, s végre, hogy mind ez törvényczikkekbe fog betétetni.

‚Most a rendek e két utolsó pont iránt kivánnak királyi választ, különösen, hogy a monarchia közös ügyei a nádor, a prímás és a bán hozzájárultával intéztessenek; a tisztán magyar ügyek igazgatására pedig egy titkosabb udvari magyar tanács alkottassék.

‚A kancellária úgy vélekedik, hogy az államtanács minden ügyeit nem lehet a nádorral, prímással és bánnal tárgyalni, mert ezek, hivatalaik által elfoglalva, távol laknak s nem is hivathatnak meg mindig saját teendőik elhanyagolása nélkül. Hogy azonban az államtanácsban magyarok is legyenek állandólag a felség oldalánál, s midőn a főbb s közös ügyek forognak fen, a tanácsban ezek is részt vegyenek, az nagyon üdves és szükséges volna, kivált miután

1741. Magyarország ő felsége birodalmának nagyobb részét alkotja. Egy magyar udvari tanács felállításának szükségét azonban nem látja a kancellária, sőt az nem is fér össze a monarchia igazgatásával.

Az volna tehát válaszolandó az országgyülésnek, hogy ő felsége a nádor, prímás és más magyar tanácsosai tanácsát mindenkor kikérendi, midőn szükséges, s a magyar ügyeket csak magyarok által fogja tárgyaltatni.

A kancellária e véleményét az udvari conferentia jul. 22-kén vette tárgyalásba. Az értekezleten, mely a királyné s férje jelenlétében tartatott, a magyar prímás, Sinzendorf és Stahremberg miniszterek, a nádor, az udv. kamara és hadi tanács elnökei, a kancellár, a fő hadi biztos, Koller kancelláriai tanácsos, Koch kamarás, Wöber és Doblhoff tanácsosok vettek részt.

Első tárgyul vétetett fel a rendek f. hó 9-kén felküldött ama kérelme, hogy midőn a monarchia fontosabb ügyei forognak fen, a prímás, nádor és a bán is meghívassék az udv. tanácsba, a tisztán magyar ügyekre pedig állíttassék fel egy magyar udv. tanács; továbbá, hogy közöltessék a rendekkel a helytartótanácsnak adott utasítás és a tanácsosoktól kivánt eskü formája. — A nádor röviden jelenté ki, hogy ő a rendek e kivánatait nem helyeselheti. — A prímás szerint e kivánatok inkább csak tűrettek, mint megvitattattak a rendek gyülésén, kiknek nem is lehetett szándékukban, hogy a kormányzat alapja megváltoztattassék. Mind a ketten oda nyilatkoztak tehát, hogy nem szükséges a magyar dolgokra külön magyar udvari tanács, hanem, a monarchiai kapocs szükségénél fogva is, maradjon a dolog a mint van. A helytartótanács utasítása s esküformája egyedül ő felségét illetvén, a rendekkel nem közölhető. Midőn Magyarországot is illető fontos ügyek forognak fen, az eddigi szokást, hogy a nádor és a prímás is meghívassék a tanácsba, ő felsége, bizton remélik, ezután is fentartani szándékozik: ily értelemben adandó tehát ki a válasz a rendek-

nek. E két úr véleménye szerint alkottatott meg a tanács határozata. 1741.

A rendek azon kérelmét ellenben, mely szerint a hadi biztosságba és a hadi adó kezelésébe magoknak is befolyást kivántak, a nádor is támogatá, javasolván, hogy a főhadi tanácsban és biztosságban néhányan a rendek közől is részt vegyenek. De mind e mellett is a prímás ellenkező véleménye lőn végzéssé.

Azon kérelemre végül, hogy a só- s bánya és más kamarális ügyek kizárólag a magyar kamara által kezeltessenek. A kancelláriának ez iránt az volt a véleménye, hogy mivel a só jobbára Erdélyből jő; ez pedig nincs Magyarország alatt, a sóügyet alig lehet elvenni a bécsi kamarától. A fiscalis javak, harminczadok úgy is a magyar kamara kezelése alatt vannak; oda fog ezután tartozni a szegedi tiszttartóság is. Egyébiránt a kancellária is javasolja a magyar kamara függetlenítését annyiban, hogy felterjesztéseit egyenesen ő felségéhez küldje s ettől szinte egyenesen vegye a resolutiókat is; a német kamarával mindazáltal szükséges levelezési összeköttetésben maradnia. A kancellária e véleményét helyeselte ugyan a conferenczia; a nádor és a prímás véleménye szerint mindazáltal a magyar kamara függetlenítésére s a rendek kielégítésére elegendőnek itéltetett, ha az udvari közönséges kamarához magyarok is neveztetnek ki hivatalnokokká; mert az ügyek természete s a czélszerű kezelés azt igényli, hogy minden tartományi kamarák a közönséges udvari kamarában találják öszpontosításukat [1]). Ezen értelemben küldetett le aztán jul. 28-kán a válasz az országgyüléshez.

A királynénak a nemzet iránt mutatott hajlama s lelkiösmeretessége a legszebb reményekbe ringatá az ország rendeit: mindenki majdnem lázas izgatottságban várja vala a királyné válaszát a sérelmek s kivánatokra. Julius 28-kán

Királyi válasz a sérelmek és kivánatokra.

---

[1]) A csász. államlevéltárból.

1741. az végre leérkezett. De ki tudná ábrázolni a Karok és Rendek lelki állapotát, midőn reményeiket ismét meghiúsulva láták! A királyné a miatti neheztelése okozta-e, hogy férjét a rendek kormánytárssá fogadni folyton vonakodtak; vagy csak hadi csel volt-e, melylyel a királyné e hő kivánatának létesülését magának biztosítani kivánta; vagy végre megint azon német tanácsosok jutottak-e előtte túlsúlyra, kikről maga is elismerte, hogy nem barátjai a magyaroknak? Bár minek tulajdonítá is a közvélemény az eredményt, a válaszleirat egyátaljában nem felelt meg a rendek várakozásának. A bevezetésben igéré ugyan a királyné, hogy hajlandó teljesíteni mind azon kivánatokat, melyek az ország alkotmányával megegyezők; de sietett hozzátenni, hogy miután e kivánatok számos pontjai királyi jogaiba ütköznek, tekintélyének csorbulása nélkül azokat meg nem adhatja.

A legtöbb pont tehát tagadólag hangzott; s mi megadatni látszék is, oly megszorításokkal s záradékokkal korlátoltatott, hogy az egész leiratban alig volt egy pont, mely teljesen kielégíthette volna a közkivánatot. Midőn azt Péesy Zsigmond itélőmester a vegyes ülésben felolvasta, több izben tompa zúgás, gúnyos hahota szakasztá meg szavát. A rendek, midőn a felolvasás bevégeztével szétoszoltak, élénk kikelésekre fakadva, nyitottak útat boszúságoknak. „Kár volt e választ oly sokáig halasztani s oly hosszúra nyújtani, — mondák többen; elég lett volna e négy szóval felelni: így akarom, így parancsolom! mert e szavak s a leirat közt semmi különbség. Látjuk már, e gyülés sem fogja megalapítani hazánk nyugalmát.“ Azután csoportosan a királyi személynökhöz menvén, kijelenték neki, hogy ők a sikernek minden reményét elvesztvén, tovább hasztalan nem fáradnak, s haza oszlani kivánnak; kéressék meg tehát a királyné, zárja be az országgyülést. A főrendek is leverten hagyák el teremöket; csak az országbiró maradt ben, Gillányi György báróval hosszú tanácskozásba mélyedve.

A rendek más napon az alnádor elnöklete alatt gyültek

össze; de a napi renden lévő munka helyett csak zajos kitörésekkel tölték be a teremet, s hazabocsáttatásukat oly kitartással sürgeték, hogy az alnádor, velök semmire sem mehetvén, szükségesnek látá a hangulatról tüstént tudósítani a személynököt, ki a nádorral s az országbiróval a királynéhoz titkos tanácskozásba hívatott. A jelen körülmények közt felette veszélyes zavarok támadhatnak vala az országban, ha a rendek eredménytelenül oszlottak volna el a gyülésből. A német miniszterek tehát semmit sem kiméltek, hogy Czompó Sándor Soprony —, és Schlossberg László Pozsony megyei alispánokat s követeket, a tábla vezérszónokait megnyerjék[1]). Julius 31-kén valóban csöndesebb is lett a rendek gyülekezete, s Okolicsányi János zemplényi alispán és követ indítványára elhatározta, hogy a kivánatok tárgyában a királynéhoz, ki eddigelé tanúsított kegyelmességét ok nélkül csak nem vonhatja meg a nemzettől, újabb felirat intéztessék. 1741.

Míg ez aztán munka alá vétetett, s a többi munkálatok is megint folyamatba indultak, Eszterházy József országbiró a királynénál minden tehetségét ráfordítá, hogy őt a nemzeti kivánatok teljesítésére hajlítsa. Az értekezletekben, melyek a királyné jelenlétében tartattak, nem egyszer oly keserű igazságokat mondott hazafias hevében a német minisztereknek, hogy azok nem titkolhatták el neheztelésöket. Egy izben még a nádor is rosz néven vette az ország sérelmei tárgyában nyilt őszinteséggel kifejezett véleményét. De e kellemetlenségekért bőséges kárpótlást adott Eszterházynak honfitársai kegyeletes bizodalma s magasztalása.

Ő a főrendek augusztus 2-kai ülésében is újra tűzetesen vitatá, egyebek közt, múlhatatlan szükségét annak, hogy, mit a német miniszterek leginkább ellenzenek vala, a ki-

---

[1]) Czompo et . . . . Slossbergus his diebus germanicis purpuratorum (a minisztereket érti) irretiti laqueis, rectene an perperam, credebantur. Kolinovics.

1741. rályné titkosabb tanácsában magyarok is arányos számmal üljenek, a monarchia közös ügyeinek igazságosabb, az egészre nézve czélszerűbb s üdvösebb igazgatása végett. Melegen pártolták őt ebben két rokona, ifj. Eszterházy Imre, nyitrai püspök, ifj. Eszterházy Ferencz, főlovászmester, Gillányi György, Berényi Tamás és más elvrokonai, a német miniszterium érdekeit legyezgető Erdődy Gábor-Antal egri püspök és Erdődy György koronaőr, volt kamarai elnök ellenében. ‚Miután a királyné elvileg már elfogadta, — válaszolá emennek egyebek közt a nyitrai püspök, — hogy a magyar ügyek magyarok által kezeltessenek, a legnyilvánosabb igazságtalanság nélkül nem lehet mellőzni az ország kivánatát; a királyné határozatát tehát minden belőle folyó következményeivel életbe kell léptetni.‘

Sőt tűrhetetlen gyalázatára válnék Magyarországnak, — egészíté ki amannak nyilatkozatát a főlovászmester — gyalázatává válnék Magyarországnak, ha mindamellett is, hogy valamennyi örökös országok közt az első helyet foglalja el, a fejedelem tanácsában annyi joggal s befolyással még sem birna, mint más csekélyebb tartományok. —

De miért is záratnának ki a fejedelem titkosabb tanácsából a magyarok? — kiálta fel utána gr. Berényi Tamás. A német miniszterek statustudományát s ügyességét nem lehet ugyan kétségbe vonni; de valjon nem lehetnének-e hozzájok hasonlók, vagy őket még felül is múlók a magyarok, ha oda bebocsáttatván, az ügykezelésben maguknak kellő tapasztalást szerezhetnének? Vagy csak ökröket terem-e Magyarország, mint német szomszédaink szeretnek gúnyolódni? Sürgetnünk kell tehát, mi hazánkat szoros igazsággal megilleti.

Azon valószinű esetre, ha a nemzeti kivánatok az újabb felterjesztés által sem érnének czélt, mind ezen urak, mind az alsótábla rendei oda fordították törekvésöket, hogy a királyi helytartótanács hatóságát tegyék mennél függetlenebbé. E czélból az illető pontban világosan kifejeztetni

kivánták, hogy a mik egyszer e kormányszék által felterjesztetnek, a királyné által közvetlen határoztassanak el a nélkül, hogy azokra bármely más kormány- vagy törvényszék befolyjon. Továbbá, hogy a fő hadi biztosság, s az adókincstár is e kormányszékhez kapcsoltassék. A kancellaria hatósága ellenben, melyet az udvari befolyások alól mentesíthetni nem igen reménylének, egyedül az adományozásokra s más kegyelmi ügyekre szoríttassék. 1741.

A főhadi biztosság fölállítása, melynek élére egy magyar tábornok lenne kinevezendő, s a hadi adó kincstárának a helytartósághoz kapcsolása, egyike volt az országbiró és elvrokonai leghőbb kivánatainak; mert ez által némileg elejét remélték vehetni a bécsi fő hadi tanács befolyásának az ország hadi ügyeire. Tudván mindazáltal, hogy az udvar, ha ezekben végre megegyeznék is, az új hivatalok díjazását magára vállalni nem hajlandó: nehogy az országra nézve oly nagy fontosságú két tárgy e miatt szenvedjen hajótörést, egyszersmind egy országos kincstár felállítását is tervbe fogták, melyre ezen új hivatalok díjazásán kivül egyébiránt is sok más tekintetben szüksége volt az országnak. Az indítvány a rendek által is nagy tetszéssel fogadtatván, ezen országos pénztár megalapítására a só árát kivánták 15 krajczárral mázsájától fölemelni. És mind ez aztán az előleges, vagy, mint akkor nevezték a rendszeres kivánatok közt terjesztetett föl az udvarhoz.

A főhadi biztosság szervezése s úgy annak, mint az adó-kincsletnek a helytartótanácshoz kapcsolása ellen azonban nagy nehézségeket emelt a királyi leirat; de az országos kincstár felállítását nem ellenzé, csak azt kötvén hozzá feltételül: hogy miután az indítványozott sóár-pótlék elég alapot nem teremne, más rendkivüli jövedelemforrást is mutassanak ki az ország rendei, mely azonban az adózó népet ne terhelje. Midőn az előleges kivánatok újabb tárgyalása folyamában ezen országos kincstár került ismét szőnyegre, némelyek az alap előteremtése végett azt hozták indítványba, hogy a só-

1741. árpótlék mellett még a szarvasmarhára is vettessék némi vám a kivitelnél. A rendek többsége azonban, mint nemcsak birtokosok, de a vágó marha kivitelénél is érdekeltek, ezt elfogadni egyátaljában nem akarta. Sokan attól is tartani kezdének, hogy az ilyféle indirect adók meghonosítása a még Leopold korából oly igen gyűlöletes emlékű fogyasztási adókat is maga után vonhatná. Az országos kincstár felállításának tervétől tehát a rendek soraiban mind többen idegenkedni kezdének; sőt augusztus vége felén látván, hogy azokon kivül, mik eddig szóba hozattak, egyéb jövedelemforrást, mely az adózókat ne terhelné, találniok alig sikerülend; saját erszényeinket pedig megnyitni hajlandók egyátaljában nem valának: a kincstár kérdését egészen elejtették, s a már megszavazott sóárpótlékot is a hadi adóhoz kapcsolták, melyet a királyné különben is szaporíttatni kivánt előadásaiban.

De a főrendek táblája, melynél Eszterházy József országbiró hazafias nézetei már nagy többséget nyertek volt, a rendek e lépése által a főhadi biztosság felállitásának s az adókincslet igazgatásának kérdéseit is veszélyeztetve látván, a rendekkel e miatt oly heves vitába bonyolódott, hogy a két ház közti meghasonlás már-már a többi üdvös reformokat is veszélylyel fenyegette; kivált miután mind ezek lelke, az országbiró, ellen, hitelének megrontása végett, mind az udvarnál a reá neheztelő német miniszterek, mind a követi karnál némely irígyei által alattomos fondorlatok tétettek mozgásba. Azonban, minthogy az országgyülés tartamára a királyné által eleve kiszabott két hónap már eltelt, s az udvar elutazni szándékozék: nehogy az országgyülés királyi biztosok jelenléte mellett kényteleníttessék folytatni a maga üléseit, utóbb még is sikerült reávenni az országos kincslettől egyre vonakodó rendeket, hogy a mennyiben a sóárpótlékból ki nem telnék, a vármegyék házi adójából díjaztassanak a főhadi biztosság és adó-kincslet új hivatalnokai. S így aztán aug. 30-kán lehetségessé vált, hogy a kivánatok és

sérelmek tárgyában a második felirat is benyujtassék valahára az udvarnál. 1741.

A királyné ügyei e közben mind veszélyesebb állapotba jutottak. A porosz király Sleziát már rég elfoglalva tartá s az angol és hollandi követeknek, kik nála békés kiegyenlítés végett közbenjártak, kijelentette, hogy készebb elveszni, mint igényeiről lemondani. A bajor választó-fejedelem, julius 31-kén Passaut elfoglalván, augusztus közepe felé egy franczia sereggel egyesült s Linczet is megvette; az osztrákokat, cseheket hódolatra szólította; Eszterházy Imre prímáshoz Pálfy nádorhoz leveleket intézett, melyekben a maga jogait az ország örökségére bizonyítgatván, Mária Terézia megkoronázása ellen éles kifejezésekben tiltakozott. Pálfy Károly tábornok, ki némi hadakkal Felső-Ausztriában őrködék, az ellenség folytonos előhaladásáról hírt tévén, kijelenté, hogy csekély erejével ellentállni képtelen, viszszavonulni kényteleníttetik; mert a bajor ostromágyúkat rak hajókra a Dunán, s magát Bécset látszik kitűzni támadása czéljául.

A királyné szorult helyzete.

Mária Terézia a tavasz eleje óta nagy munkásságot fejtett ki ugyan seregei szaporításában és szervezésében; de mivel a spanyoloktól megtámadott olasz birtokai védelmére is tetemetes erőt kellett küldene: a porosznak s egyesült bajor-franczia hadaknak ellentállni egyátaljában nem volt képes. Angolország a helyett, hogy szerződések szerint segélyt nyujtana, csak azt sürgeté, hogy a királyné némi tartományok átengedésével engesztelné meg ellenségeit, úgy vélekedvén, hogy majd nyílik még alkalom, azokat kedvezőbb körülmények közt viszszavenni. II. György király, mint hanoveri választó-fejedelem, a francziával már-már megkötötte a pár hét mulva (szept. 27-kén) valóban létrejött szerződést, mely szerint kötelezte magát, hogy a királynét fegyverrel nem segíti, a császárválasztásnál pedig Károly-Albert érdekeit támogatandja. Holland Angolország nélkül tenni semmit sem akart s nem is tehetett. Az orosz, a fran-

1741. czia által felizgatott svédtől augusztusban tényleg megtámadtatván, szintén nem nyujthatott segedelmet.

Az ellenségek előhaladásáról mind rémítőbb hírek érkezének, és szeptemb. 6-ka óta mindinkább beszélik vala Pozsonyban, hogy az országgyülés kevés napok mulva bezáratik, miszerint a megürülendő szállásokon a Bécsből menekvőknek adassék hely. Budáról számos ágyú szállíttatott fel a Dunán Bécs védelmére. Az őrszolgálatok végett eddigelé Pozsonyban szállásolt Beureuth-féle gyalog ezred is oda indíttatott; mert, a vett hírek szerint, a bajor fejedelem valóban a fővárost szándékoznék munkálatai alapjává tenni, hogy onnan Csehországot, sőt, mint rebesgeték, még Magyarországot is, könnyebben meghódoltathassa.

A német-cseh örökös tartományok már-már veszendőben valának. Azok nemessége s népe kevés buzgalmat tanúsított a fejedelmi ház védelmében. Neiperg tábornagy, a hadsereg fővezére, egymagának a porosz királynak sem birt ellentállani: mit várhata tőle az udvar, ha az egyesült bajor-franczia sereg, mely, szerencsére, eddigelé lassan működék, erélyesebben kezdend előnyomulni! Mária Terézia e szorult helyzetében szept. 7-kén nagy tanácsot tart vala, melybe a prímás, a nádor, az országbiró s néhány más magyar urak is meghivattak. Ezek, a veszélyekről részletesebben értesűlvén, tanácsolják: fedezné fel a királyné válságos helyzetét a nemzet előtt és szólítaná azt fegyverre; a magyar nemzet mindenkor nagylelkű s büszke volt királyai bizalmára, s most sem fogná tétlen nézni veszedelmét. De a német miniszterek ebben veszélyt láttak: azt hivén, hogy a nemzet, melynek képviselői jelenleg oly élénken követelik önkormányzati jogaik teljes helyreállítását, s közügyeik igazgatásában minden idegen befolyás ellen oly heves ellenzést támasztanak, mihelyt a királyné veszélyes állapotát egész terjedelmében megérti, élve a kedvező alkalommal, szintoly könnyen félreteheti a különben sem nagy kedvvel kötött örökösödési szerződést, a pragmatica sanctiót, mint a külha-

talmak, s a királyné védelmére kezébe adandó fegyvert ellene fordíthatja. Egynémelyeket közőlök kétségkivül az is indította, hogy saját hatalmukat féltették azon esetre, ha a királyné magát a magyarok karjaiba veti s általok mentetik meg. Minden módon ellenzék tehát a magyar urak tanácsának elfogadását. Sajnálatos, hogy e tanácskozmány folyamáról szóló irományok még nem kerűltek napvilágra; úgylátszik azonban, hogy az értekezletnek minden eredmény s megállapodás nélkül szakadt vége. 1741.

De a királyné helyzete napról napra kétségbeejtőbb lett. Ő tehát, túlemelkedve német miniszterei s tanácsosai kisszerű bizalmatlanságán, s ezeknél jobban méltányolva a magyar nemzet jellemét, szept. 10-kén, épen neve napján, — mely alkalomból a nádor az alsóház tagjait fényesen megvendégelé, — a kitünőbb főrendeket újabb értekezletre magához hívatta s bővebb meghányás után elhatározta, hogy más nap, a nemzet összes képviselőivel szemben leend, és személyesen fedezendi fel nekik a maga veszélyes állapotát, személyesen szólítandja őket segélynyujtásra. A királyné felfedezi szorult helyzetét.

Szeptember 11-kének eseményei a magyar történelem legfényesebb lapjainak egyikét képezik: a jogaiban, szabadságában, önálló nemzeti életében hosszú két század alatt sokszor és sokféleképp sértett és zaklatott nemzet a maga nagylelkűségének, szíve nemességének e napon páratlan tanúságát adta a világnak. Az országgyülésnek minden Pozsonyban lévő egyházi s világi rendei meghívatva, a várba mentek, hol őket a királyné, gyászba öltözve, fekete szőnyeggel bevont trónon fogadá. A királyi kancellár, gróf Batthyány Lajos, előadá meghívatásuk okát: a veszedelmeket, melyek a királyi trónt fenyegetik; a reményt, mely a magyar nemzet támogatásába helyeztetik s melynél fogva ő felsége magát és magas családját a hű magyarok védelmére bízza. „Oda jutottak az ügyek, — mondá egyebek közt, — hogy az egymással feloszthatlanul összekapcsolt örökös országok és tartományok annyi oldalról történt igazságtalan

1741. megtámadtatása következtében, a századok óta virágzó monarchiát e pillanatban nagy veszély fenyegeti; maga ő felségének székvárosa is minden órán megtámadtatásnak van kitéve; a bajor választó fejedelem alaptalan igényei minden örökös tartományait, magát Magyarországot is háborgatják biztosságában . . . Ő felsége e veszélyek közt nem szándékozik elhagyni az országot; . . . sőt biztosítja a rendeket, hogy minden esendőségekben az ő hűségökre bízza saját felséges személyét, udvarát, koronáját . . . . Ő felsége tehát azon reményben hivatta maga elébe az ország rendeit, hogy ők a hűség és szeretet buzgalmával, egységes erővel s értelemmel oda irányzandják minden törekvéseiket: hogy az ellenségek igazságtalan czélzatainak gát vettessék, szentséges személyének, felséges udvarának s királyi koronájának, nem különben mint az országnak biztonságáról haladék nélkül gondoskodva legyen, s ekként a magyar nemzet ősi diesősége a világ előtt újra feléledjen".

A kancellár beszédére az érsek-prímás válaszolt, mondván az ország nevében, hogy a hű magyar nemzet kész a királyné személyét és jogait minden erejéből védelmezni. „Az ország a test, és Felséged annak lelke, mely amattól el nem válhatik, — mondá egyebek közt. Felségednek igazságtalanul megtámadt jogai isten és világ előtt oly kétségtelenek, hogy lehetetlen harag nélkül látni, miként merészlik irígyei e jogokat megtámadni. Azért ismétlem, hogy ezen ország rendei készek Felségednek minden erejöket és tehetségöket, tanácsukat s javaikat, véröket s életöket felajánlani."

Végezvén beszédét a prímás, maga Mária Terézia, szomorú, de nyugodt arczczal, melynek szépségét a fájdalom s a gyászöltözet elragadólag bájolóvá tette, sajátságos érczhangján a következő értelmű latin beszédet mondá: „Ügyeinket minden felől veszély fenyegeti, melyet, mivel általa kedves Magyarországunk is érdekeltetik, nem akaránk tovább a nemes rendek előtt eltitkolni. Veszélyben forog ezen

ország koronája, veszélyben saját személyünk és kedves gyermekeink. Elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez és hűségéhez folyamodunk: hűségökre bízzuk magunkat és gyermekeinket, bennök helyezzük minden reményünket, erősen bízva, hogy ezen semmi késedelmet nem tűrő körülmények és veszélyekben tanácsukat s minden kitelhető segedelmöket tőlünk meg nem vonják.“ A királyné szemeit, midőn gyermekeit említette, könyek boríták el, szava elfogódék, úgyhogy beszédét alig tudta bevégezni . . . 1741.

A szenvedő szépség varázsa, s a nemzet iránt kifejezett bizodalom villanyszerű hatással ragadta meg a királyának bizodalmára mindig büszke nemzet képviselőinek szívét. Eltűnt lelkök elől a százados sérelmek és nemzeti megaláztatás gyakran oly sajgó emlékezete; és a királyi szózat alatt a harczias tekintetű férfiak szemei elborulának, arczaikat könyek nedvesíték; majd a lelkesedés lángja futotta át tagjaikat, gyulasztá fel kebleiket; és a fellobogó indulat a százak ajkán, egy hangon e szózatban tört ki: „Vitam et sangvinem! Életünket és vérünket felséges asszonyunkért, koronánkért és hazánkért!“ Vitam et sangvinem.

A nagylelkűség, a lelkesedés ezen gerjedelmei közé a boszúság és harag indulata vegyült a német miniszterek és tanácsosok ellen, kik a magyar nemzet iránt ápolt alaptalan bizalmatlanság és gyűlöletből, a veszedelmet előttök mind eddig titkolgatják s ily nagygyá hagyják vala nőni a nélkül, hogy elhárításáról annak idején kellőleg gondoskodtak volna. A haragot még a trónteremben is majdnem kitörésig fokozta egy, a magyarok gyűlöletéről különössn ismeretes, magas állású hivatalnok ügyetlen magaviselete, kinek nevét azonban elhallgatja forrásunk. Ő, valamint leghevesebben ellenzette volt a királyné ezen bizalomnyilvánítását a magyar nemzet iránt: úgy most sem titkolhatá visszatetszését s elégületlenségét a királyné nyiltságával. A hevesebbek mármár kitörendők valának, midőn ő, ettől megszeppenve-e,

1741. vagy boszúságától vezetve? — a teremből távozott; az emelkedő mozgást azonban, melyből némely átokszavak hallhatókká is lőnek, a bölcsebbek mérséklete még idején lecsillapította.

De e kellemetlen jelenet nem volt képes lelohasztani bennök a szives szeretet és minden áldozatra kész lelkesedés buzgalmát a királyné iránt, kit „a szenvedő ártatlanság arczkifejezésével" látának állani, hallának szólani maguk előtt. És bár még távoztukkor a lépcsőkön is szitkokkal illették azon „német tanácsosokat, kik a jó királynét a veszélybe ejtették, azt sugdosván neki, ne adna fegyvert a magyarok kezébe, holott a veszély még csak két hónap előtt is könnyebben elhárítható lett volna," — bár szitkokban tört is még ki belőlök a boszúság: haladék nélkül a főrendek házában gyűltek össze tanácskozni a teendőkről. Felolvastatván itt a királynénak segélyt, közönséges fegyverrekelést kérő előadása, elébb a prímás, majd a nádor emel szót. Fölfedezik a rendek előtt, miképen levelet vettek légyen a bajor fejedelemtől, melyben ez nemcsak az örökös német tartományok, hanem Magyarország birtokára is igényt képez, s a királyné koronáztatása ellen tiltakozik. Csak két ezred áll készen rendelkezésünkre, mond a nádor, a határszélek védelmére, mi az egyesült bajor-franczia hadak ellen elégtelen; szükség tehát, hogy a törvények értelmében az egész nemesség felüljön: ő a haza védelmében kész életét is feláldozni.

„És mely magyar vonakodnék ezért utolsó csepp vérét is kiontani! — kiált fel az országbiró, — kivált miután a királyné elhatározta, hogy örökre a magyarok közt óhajt lakni." Egy nyilatkozványt indítványoz ezután, melylyel a nemzet a bajor követeléseit czáfolná meg. Majd bizottmány neveztetik, mely a királyné segélyt kérő előadására azonnal választ készítsen, s azt még az napon benyújtsa az esti órákban ismét vegyesen összegyűlendő rendeknek. Teleki Miklós, a jelenlévő erdélyi, de Magyarországban is birtokos urak részéről, kéri a rendeket, neveztessenek közőlök is a bizottmányba, miszerint az, Erdélyt is képviselvén, e hű tarto-

mány nevében is intézkedjék. Esti öt órakor már ismét együtt ültek az ország rendei, hogy a királynénak adandó választ meghallgassák; mely is aztán helybenhagyatván, tüstént felküldetett a királynéhoz. A nemzet ebben minden erejével védeni ajánlkozik őt megtámadói ellen. 1741.

Más nap végzéssé lőn, hogy a nemesi közönséges fölkelésen kivül harmincz ezernyi gyalog had állíttassék ki, mely 13 ezredbe osztva a régiebb ezredekhez kapcsoltassék. E mellett Horvát- s Tótországból és a katonai határőrvidékből 14, Erdélyből 6 ezerre számíttatott a kiállítandó had, melyekhez a nemesség, a jászok, kunok s hajdúk fölkelő seregeit s a Tiszavidék és temesi bánság szerb katonaságát is hozzáadva, előlegesen mintegy százezerre számíttatott a királyné védelmére táborba szállandó nemzeti hadsereg. Ennek élelmezésére Pozsonyban, Leopoldvárban, Győrött, Komáromban és Kőszegen tárházak felállítása rendeltetett. A nádor az ország váraiba parancsot külde, hogy a táraikban létező, minden nélkülözhető fegyver összegyűjtessék és kijavíttassék. A benlakandó királyné személyes biztonságára s őrszolgálatára egy nemesi testőrhad felállítása is végzéssé lett oly módon, hogy az e czélra kiválasztandó 500 nemes ifjú mindenike egy-egy fegyveres szolgát is tartson maga mellett, s így a testőrhad ezer főből álljon. A bécsiek felszólíttattak: gondoskodnának városukról akképen, hogy azt a magyar hadak felkészültéig megvédhessék; tűzzel, vassal fenyegetvén őket, ha azt akár hanyagságból, akár árulással az ellenség kezére juttatnák.

A fölkelés és hadi segély.

Míg ezután a nemesi fölkelés s a 30 ezernyi rendes had kiállításának részleteiről folyt a tanácskozás, Szirmay Tamás, zempléni követ, szept. 15-kén a nemzeti kivánatok kérdését is felmelegítette: a nemzeti fölfegyverkezés sükerére mulhatatlanúl szükségesnek vítatván, hogy azok teljesítésével a királyné is vígasztalja meg a minden áldozatra kész nemzetet. Az alsóház ennek következtében végzést alkotott, hogy e végett küldöttség menjen a királynéhoz, mely egyszersmind

1741. azt is eszközölje ki, hogy ő felsége haladék nélkül nevezzen ki belsőbb tanácsába néhány magyart; a hazai állapotokat pedig nem értő német minisztereket zárja ki a magyar ügyek intézéséből; végre kérje meg őt aziránt is, hogy a mennyire a hazában elégséges fegyver nem találtatnék, a többi örökös tartományokban lévő táraiból szolgáltassa ki azt. A királyné mind ebben, megegyezett; s a két első tárgy iránt oly értelemben nyilatkozott némelyek előtt, hogy hiszi, miképen kevés napok mulva kiadandó leiratával teljesen meg fognak elégedni az ország rendei.

A „kormánytárs“ kérdése. Még egy kivánata volt Mária Teréziának, mely talán nem kevesbbé fekszik vala szívén, mint az országtól megajánlott áldozatok: férjének, kit az ifjú szív egész hevével szeretett, kormánytárssá neveztetése. A főrendek közt nem hiányoztak ugyan néhányan, kik ebben örömest teljesítették volna kivánságát; de a rendek általában folyton nagy ellenszenvvel viseltettek a nagyherczeg iránt. Most, midőn a háború már mindenfelől kitört, nem lehetett ugyan többé érvül felhozni, mi elébb is csak ürügynek vala tekinthető, hogy kormánytárssá kineveztetése még engesztelhetlenebbé teendi a monarchia felosztására vágyó rokonokat; mindazáltal a németek túlságos pártolása, s a királyi helytartósága idejéből fenmaradt más kellemetlen emlékek miatt, nem kevesbbé mint elébb, ellenzik vala kineveztetését. A prímás, a nádor, és az országbiró, a királyné meghagyásából, szept. 19-én mindamellett is újra szőnyegre hozták a főrendek tábláján a kormánytársaságot. ‚A veszélyes időkben — mondá a prímás — midőn minden a női kezek által nem intézhető hadi mozgalmaktól függ, a királyné egyátaljában a maga oldala mellett kivánja férjét látni, s e végett hozzá a választási feltételeket s esküformát is leküldötte.‘ — ‚Nem is lehet — adá hozzá a nádor, — mellőzni őt, — ki mint a trónörökös atyja s tábornagy különben is mindenre intézőleg foly be, úgy hogy még csak a név hiányzik abból, hogy mindenki által kormánytársnak tekintessék. A föltételek pedig,

melyeket az országgyülés megállapítand, minden aggodalmat megszüntethetnek‘. De báró Gillányi György szavát, melyben erős hitét fejezé ki, hogy a felsőházban senki sem találtatik, ki ebben nehézséget támasztana, még e házban is tompa zúgás szakasztá félbe, úgy hogy bajos lőn meghatározni, mire hajlik a többség akarata; és ez csak is a prímás azon nyilatkozata után kezd vala kedvezőbben fejlődni a királyné kivánata felé, hogy a nádorral nyomban a királynéhoz megy szorgalmazni a nemzeti kivánatok teljesítését. 1741.

Még nagyobb óvatossággal pendítette meg a tárgyat az alsóházban Grassalkovics Antal kir. személynök, sőt némi fondorlathoz is nyult, hogy czélt érjen. Hosszas, titkos tanácskozmány után a felsőház vezéreivel, hírét terjeszti, hogy a királyné válasza mindenben kielégíti a nemzet kivánatait; s csak miután a kedélyeket ezáltal kedvezőbb hangulatba helyezte, lépett fel az indítványnyal a rendek előtt. Előadását azonban, melyben azt sem feledte el megemlíteni, hogy ha a rendek, mitől isten mentsen, most is ellenkeznének, a királynét hő kivánatának teljesítése által kielégíteni, ő hatalomteljességénél fogva is kiadhatná határozatát, — még jelenleg is kevesen pártolák; és midőn ezek végre felkiáltottak: „éljen a kormánytárs!“ a nagy többség, merev hallgatásában inkább csak tűrte, mint elfogadta a bajosan mellőzhető kinevezést.

Más nap, szept. 20-kán, a Karok és Rendek összesen a várba mentek, hogy átvegyék az új kormánytárs esküjét. De bár Ferencz nagyherczeg ennek letétele után szemlátomást arra törekedett, hogy jó indulatot ébreszszen maga iránt a gyülekezetben; s e végett ünnepélyes hangon életét és vérét ajánlá fel a királynéért s az országért, — lelkesebb éljenzésekre nem lőn képes felbuzdítani az ország rendeit. A királyné szíve azonban megtelt az örömmel. Előhozatá hat hónapos fiát, Józsefet, ki a megelőző napon, tán épen e végett szállíttatott le Bécsből a Dunán, — s őt anyai büszkeséggel mutatá be az ország rendeinek, mondván: „Egyebe A királyné bemutatja a kis Józsefet.

1741. nem lévén, e kincsét is örömmel ajánlja fel az ország rendeinek.“

E családias jelenet után, melyet a rendek szives éljenzésekkel üdvezlének, utóbb azokat jutalmazá meg a királyné, kik e hő kivánságának létesítésében legtöbb buzgalmat fejtettek ki. A nádor és az országbiró gyöngyökkel ékesített arczképét, az esztergomi s kalocsai érsekek s az egri püspök drága kereszteket, mások más ajándékokat, czímeket, hivatalokat, titkos tanácsosi rangot stb. nyertek tőle hálája zálogául. A titkos tanácsosok kinevezését, mint említők, maga a nemzet is kivánta volt a királynétól. E méltóságra a már elébb kinevezett prímás, nádor s országbiró mellé még a következők emeltettek: herczeg Eszterházy Antal, gr. Eszterházy János, Berényi Tamás, Batthyány Ádám, Csáky Miklós nagyváradi püspök, gr. Szirmay Tamás, Erdődy László és Lajos, Barkóczy Ferencz, Balassa Pál, Zichy Imre és Serényi Farkas. Tábornagyokká: Eszterházy József országbiró, Károlyi Sándor és Csáky György: altábornagyokká: Koháry Antal, Gillányi János, Baranyay János és Festetics József; tábornokokká: Forgách Ferencz és b. Andrássy Péter neveztettek.

A rendek határozatait a hadsereg kiállítása iránt az udv. conferenczia, melyen a királyné s az új kormánytárs jelenlétében a német miniszterek mellett, a magyar urak közől a nádor, a prímás, a kancellár, az országbiró, a magy. kamara elnöke és Koller tanácsos vőnek részt, szept. 21-kén vette tanácskozás alá. A rendek ajánlata abból állott, hogy tizenhárom gyalog ezred, számszerint 30,000 fegyveres állíttassék ki, a nemesség pedig személyesen keljen föl; a kik kor, betegség vagy hivatal által gátoltatnak, magok helyett egy lovast állítsanak; a nemesi személyes felkelés mellett az 5405 kapuszám után egy-egy lovas állíttassék, kiket szinte a nemesség fog tartani. A 30,000 gyalog egy évi tartására számított 2.429,759 ft a hadi adóból lesz kiállítandó.

A kancellár akként vélekedék, hogy ezen egész 30

ezernyi hadsereg rögtöni kiállítása az egész hadi adót kimerítené, s nem lenne aztán miből fizetni a rendes katonaságot; de különben is e hadszám kiállítása és felszerelése huzamosb időt igényel, holott épen a segély gyorsaságára kell a fő súlyt fektetni: egyelőre csak az említett gyalog hadnak fele volna kiállítandó. Az országbiró azonban, mondván, hogy a vasat addig kell verni, míg tüzes, az egészet kiállíttatni javasolja, a rendes had tartására szükséges költséget máshonnan kivánván előteremteni. 1741.

E rövid vita után végzéssé lett, hogy ő felsége az egész 30 ezret elfogadja; de a mi tögtön kiállítható, mind gyalog, mind lovas, mindjárt az ellenség elébe vezettessék. E végett a lovasság a közelebb fekvő megyékből három hét alatt készen legyen. A vezéreket ő felsége fogja kinevezni.

Ezen értelemben küldetett le aztán a rendekhez a leirat is, melynek vége ekkép szól: „Ő felségében a rendek s a többi országlakosok ezután is legkegyelmesebb asszonyukat s királynéjokat fogják birni, ki őket az országgyülés folytában többször tett igéretei szerint nem csak minden jogaik és szabadságaikban megtartandja, hanem irántok egyenként s együttvéve királyi kegyelmével s kegyességével őszintén hajlandó marad[1]).

Második leirat a kívánatokra.

Három nap mulva leérkezett s felolvastatott valahára az oly rég várt második kir. leirat is a nemzeti kivánatokra, mely azonban új, minden eddiginél hevesebb vihart támasztott az országgyülésen. A nádor és a kir. személynök a felolvasás után mindenkép ügyekeztek meggyőzni az ország rendeit, hogy e leirat újabb bizonyítványa a királyné kegyelmének; de a rendek avval, azon híresztelések után, melyeket arról Grassalkovics és mások elébb oly értelemben terjesztettek vala, hogy a királyné általában mindent megadott, koránt sem voltak megelégedve. ‚Miként történhetett, — kiáltozák többen közőlök, — hogy miután a királyné néhá-

[1]) A csász. államlevéltárból.

1741. nyak előtt akként nyilatkozott, hogy az ország rendeinek minden kivánatait teljesítette, a leiratban alig találnak valami kedvezőt?' Csoportosan a kancellárhoz, majd a személynökhöz menének tehát, s éles szavakban hányák vala szemökre, hogy e csalatkozásnak csak ők az okai. Okolicsányi János indítványára utóbb nagy zajjal végzést alkotának, hogy a királynéhoz egy harmadik felirat intéztessék; s míg a nemzet kivánatai nem teljesíttetnek, a nemesi felkelésről addig tanácskozni sem fognak.

Még inkább felháborodának a kedélyek, midőn szept. 29-kén a főrendek nagy része is hozzájok csatlakozott s ifj. Eszterházy Imre, nyitrai püspök nyiltan kimondá, miképen néhány pontra nézve bizonyos tudomása van, hogy a királyné egészen mást határozott, mint a mi a leiratban foglaltatik: ennek szerkezeténél tehát csalásnak kellett történni. Ugyanezt ismétlik a rendeknél Balogh János, Pozsony —, Okolicsányi Zemplén —, és Csúzy Gáspár, Veszprém megyék követei. És hasztalan meríti ki minden ékesszólását Grassalkovics személynök, hogy a rendeket egy újabb feliratról lebeszélje; hasztalan jelenti ki félelmét a nádor is, hogy a királyné a rendek ezen eljárását felette rosz néven vehetné, miért ő a felirat benyujtását nem is vállalja magára; hasztalan lép közbe maga a rendek által leginkább kedvelt országbiró is.

Harmadik felirat a kivánatok iránt.

Végzésöknél a rendek állhatatosan megmaradván, a feliratot elkészítették s határozattá emelték, hogy azt, ha a nádor aláirni s átnyujtani nem akarja, ők maguk egész testületben viszik a királynéhoz, tudván, hogy ennek határozata a kancellárián megmásíttatott. Sinzendorf miniszter Baloghot a szabad szóért magához is hívatá; s híre kezd vala járni, miképen a miniszterek úgy vélekednek, hogy a jelen körülmények közt nem lehetne jobbat tenni, mint ha, a többiek megfélemlítése végett, a három-négy szabadabb szájú követnek feje leüttetnék. De mind ez nem ijeszti meg, sőt még hevesebb ingerültségre gyulasztja a rendeket. Határo-

zatuk octób. 4-kén végre a felső tábla által elfogadtatván, 1741.
a felirat a nádor által csakugyan benyujtatik. És kitartásuk ez úttal nem is maradt jutalmazatlan.

Az udvari conferenczia, mely ismét a királyné s férje előtt tartott, a magyar urak közől csak Batthyány kancellár és Koller tanácsos részvétével, mindjárt más nap tanácskozás tárgyául vette a feliratot. ‚Minthogy a szept. 22-kén a sérelmek s kivánatokra kelt resolutio — úgymond a conferentia jegyzőkönyve — az ország rendeit nem elégítette ki, sőt köztök a mult napokban nagy izgatottság észleltetett: a jelen veszélyes időviszonyok tekintetéből tehát, tanácsos lévén, hogy a rendek teljesen megvígasztalva s mennél elébb térjenek haza s állítsák ki az insurrectiót, ő felsége még a következőket engedményezte.

A hadi biztosokat és pénztárnokokat ő felsége magyarokból is nevezendi ki. (Mihez a királyné saját kezével latinul még ezt írta a jegyzőkönyv szélére: „e végett tehát az alkalmas egyéniségek már jelentkezhetnek is".)

A magyar kamara a maga egész törvényes hatáskörében fog működni, s mind az, mi a magy. kir. kincstárt illeti, tehát a só- és bányaügyek is alatta lesznek. A sóárból elengedett 15 kr. mázsánként a főtt sóra is kiterjesztetik. A sószállító fuvarosok a fuvarra katonai executióval nem fognak kényszeríttetni, hanem kellőleg fizettetni. A marhaszállítás Buccari kikötőn át, miként az 1715. 117. t. cz. rendeli, szabadon történtik.

A nádori adományozások, ha azokat a nádor egy év alatt nem jelentené is fel, érvényesek maradnak. Ő felsége a maga kettős pecsétjét, a prímásnak is átadja a kir. privilegiumok megpecsételésére; a prímást tehát ebben is régi jogába helyezi vissza.

Kraszna, Közép-Szolnok és Kővár megyék egészen, Zaránd pedig a politikai igazgatásra s törvénykezésre nézve az országba mennél elébb vissza fog kebleztetni. A Tisza- s Maros-vidéki katonai helyek visszakeblezése együtt fog tár-

1741. gyaltatni a határőrvidék szabályozásával az e végett kiküldendő bizottság által, melybe a rendek már e gyülésben nevezhetnek tagokat. Ő felsége viszont e czélra azon vidékek főispánjait bízandja meg.

Ezeken felül még több sérelmi pontokra is, minők, például: a kegyuraság, a királyi adományozás, az országos concursus, a neoacquisticai ügy, a báni hatáskör stb. kegyelmes resolutiókat adott a királyné[1]).

A haderö kiállítása.

És most már örömmel láttak a rendek is a megajánlott rendes katonaság s a nemzeti felkelés szabályozásának kidolgozásához. Mivel az adóösszeg az előleg megajánlott 30 ezer katona tartására elégségesnek nem találtatott, az adó felemelését pedig az elmult török háború terhei és számos természeti csapások által kimerített nép insége nem engedte meg: e katonaság, a királyné megegyezésével, 21,622 főre szállíttatott, s hat új ezredbe osztatott, melyekkel az ország rendes gyalogsága, a régiebb Pálfy-, Vetésy- és Gyulay-féle ezredeket odaszámítva, kilencz, három zászlóaljas ezredre emelkednék. A had élelmezésére minden nádori kaputól 16 mérő buza s 30 mérő zab lőn megajánlva. Míg azonban ezek s a nemesi fölkelésre vonatkozó szabályok tárgyaltattak, s közben-közben a királyi leiratok nyomán a törvényczikkelyek is szerkesztetni kezdetének, a papi tizedek kérdése felett súlyos viszály támadt az egyházi s világi rendek között. A világiak azt kivánták, hogy miután a papság banderiumokat jelenleg már nem állít, a tizedek tizede, mi hajdan e czélra vala fordítandó, a nemesi fölkelés költségeinek pótlására szolgáljon; mivel pedig a papság ebben megegyezni vonakodott, azt a törvények szerint banderiumok állítására kivánták szoríttatni. A papság ellenben a többi nemességgel egyenlő módon akart részesűlni a felkelés terheiben, s a tizedek tizede miatt ostromoltatván, kijelenté, hogy azt inkább

---

[1]) A csász. államlevéltárból.

a különben is túlterhelt királyné rendelkezésére bocsátja. 1741.
A viszályt végre is csak a biróul felkért királyné intézte el, mint előre látható vala, a papság azon nyilatkozata szerint mondván ki itéletét, hogy a kérdés feletti törvényes végzés máskorra hagyatván, a tizedek tizede ez alkalommal a kincstárba folyjon.

Az országgyülés vége.

Az országgyülés ekként októb. 29-kén végre befejeztetett. Az ország rendei ezen napon ismét valamennyien a várba mentek elbucsúzni a királynétól s átvenni a szentesített törvényeket. Miután a kancellár a királynénak a nemzet iránti anyai indulatáról, nemzeti nyelven, hosszabban szólott, maga a királyné latin beszéddel zárta be az országgyülést s nyujtotta át a nádornak a szentesített törvényeket. A nemzet nevében, a beteg prímás helyett, Erdődy Antal egri püspök egy meleg beszédben adott kifejezést a minden áldozatra kész szeretetnek s ragaszkodásnak királynéja iránt; minek végével az ország rendei, kivált a fiatalabbak, ismét a „Vitam et sangvinem — életünket és vérünket!“ felkiáltásokkal oszlottak szét, hogy a nagyszerű nemzeti fegyverkezésre siessenek.

Az új törvények.

De mielőtt e végett Pozsonyból távoznának, még egy vegyes ülésben gyűltek össze, hogy meghallgassák az új törvényczikkelyeket. Ezek közt találjuk ama nagy fontosságú pontokat, melyeket a királyné még a koronázat előtt megerősített s melyekben fogadja: hogy a nemesség sarkalatos jogait, szabadságait s kiváltságait sértetlenül fentartandja, a nádori hivatal betöltésére, valahányszor megürűl, egy év lefolyta alatt, országgyülést hirdetend; a nádori, báni s prímási méltóságokat régi törvényes hatóságaik gyakorlatában meg nem rövidíti; mind ezen s mind a többi méltóságok s hivatalokra egyedül benszülötteket mozdítand elő; az ország ügyeit kizárólag magyarok által tárgyaltatja, s azokban is, mik alkotmányilag legfőbb királyi rendelkezésére hagyvák, a prímás, nádor, bán s más egyházi s világi urak tanácsával élend; a helytartótanácsot s a kir. udvari

1741. kancelláriát törvényes hatóságukban fentartja s nem engedi, hogy azok más kormányszékektől legkevesbbé is függőkké tétessenek; hasonló függetlenséget biztosít a m. udv. kamarának is oly módon, hogy a bánya-, só- s összes magyar kincstárügyben csak ezen kamara rendelkezzék. Az ország épségét illetőleg: Kraszna, Közép-Szolnok, Kővár és Zaránd megyéket —, hasonlókép a bács-bodrogi, csongrádi, aradi, csanádi katonai helyeket, s nem különben a temesi, szerémségi s alsó-tótországi kerületeket, mihelyt békésebb idő álland be, az ország testébe visszakeblezendi s alkotmányos hatóságok alá helyezendi. De ezeken kivül is több figyelemre méltó czikkelyt foglal még magában a törvénykönyv. Ilyenek például: hogy a kir. kincslet birtokperei, az új szerzeményi területen is, a rendes törvényszékek útján láttassanak el; hogy ama rendkivüli intézkedés, mely szerint a király a legközelebb lakó urak s megyék hozzájárultával rendkivüli gyülést, concursust, hirdethet, csak azon esetekre szorítkozzék, midőn az ország hirtelen megtámadtatván, országgyülés tartására nincsen idő. A névtelen feladásoknak hely nem adatik; hanem ha a kir. ügyigazgató valakit más vádjára perbe fog, az idézéskor a feladót is köteles a vádlottnak megnevezni. A várak parancsnokai a polgári személyek fölött semminemű hatóságot bitorolni, adót, vámot szedni, halálozások esetében a hagyatékot lefoglalni ne merészkedjenek. a hadi adó, mely 1715 óta német hadi biztosok által szedetett, mihelyt a háború megszünik, nemzeti kezelés alá adassék; addig is hadi biztosokká s adószedőkké magyarok neveztessenek, kik a zsoldosok fogadásával is megbízandók. A morva garasnak az országban teljes értékű folyama legyen; de magyar kis pénzt is elégséges menynyiségben veressen ő felsége. Megismervén az országnak magas háza iránt tett hűséges szolgálatait, fogadja ő felsége, hogy a sürgető szükség eseteit kivéve, az országot idegen zsoldosok szállásolásával nem fogja terhelni. A kiállított telek-katonaság a hadi adóból szereltessék fel

s díjaztassék; törzstiszejeit ő felsége —, a többieket, a kapitányoktól lefelé, az illető vármegyék nevezzék ki stb. [1]). 1741.

II.

Az országgyülést nagyszerű fegyverkezés követte országszerte. Néhány hét alatt a három régivel együtt kilencz gyalog és tizenegy huszárezred teljesen felszerelve s lehetőleg begyakorolva is készen álla, amazok mindenike három ezer, emezeké ezer kétszáz főnyi állománynyal. Az új gyalogság ezredeseivé Bethlen Farkas és Forgách Ignácz grófok, Andrássy, Újváry s Haller Samu bárók és Szirmay Tamás —, a lovasság tábornokaivá gr. Eszterházy Ferencz és herczeg Eszterházy Antal, ezredeseivé Eszterházy Miklós és ifj. József, Forgách Ferencz, Benyovszky Pál és Petrás Erneszt neveztettek ki. Egyes urak, mint Eszterházy Antal herczeg, Batthyány Károly, Patacics Gábor kalocsai érsek, Beleznay János, Kálnoky Antal stb. saját költségeiken állítottak fel szép lovas csapatokat. A nemesi fölkelést, melyből tizenhat ezer vitéz gyűlt a zászlók alá, a két dunai kerületben Eszterházy Ferencz és József, a két tiszaiban Károlyi Sándor és Csáky György grófok szervezték. Ezekhez járult Erdélyből hat, Horvát és Tótországból összesen tizenhárom ezer ember, úgyhogy a tavaszszal, a magyar korona területéről összesen mintegy nyolczvanezer fegyveres állott a zászlók alatt, teli harczvágygyal, a királyné jogainak, örökségének védelmére. A fegyverkezés.

Mária Terézia, igérete szerint, a gyülés után is Pozsonyban maradván, a prímási palotába költözött le a várból téli szállásra. De miután Bécs ostromától, mi az ország-

[1]) Kolinovich: Nova Hungariae Periodus. Budae 1790. Torkos: Diarium Comitior. 1741. Schwandtnernál: II, 533. kövv. Podhradszky: Hungaror. de aug. domo Austriaca Benemerita Budae 1859. És más országgyülési irományok. Kovács: Magyar Kronika 148. köv. Corp. Jur. Hung II, 189.

1741. gyülés végén majdnem bizonyosnak látszék, tartania többé nem kellett, deczemb. 11-kén visszament Bécsbe. Bár azonban fővárosa megmenekűlt is a veszélytől, ügyei még ekkoron nem fordultak jobbra. II. Fridrik, porosz király, ki Sléziát elfoglalva tartá, lord Hynford angol követ buzgó működései következtében, októb. 9-kén Kis-Schellendorfban kötött ugyan Neiperg tábornagygyal egy szerződést, mely szerint Slézia egy része, a többi ellenségek ellen nyujtandó segélyért, neki átengedendő volna; de e szerződést a királyné, bízva a nem sokára síkra szállandó magyar hadakban, megerősíteni vonakodék. Magának Fridriknek is csak azon esetben vala szándoka azt véglegesnek tekinteni, ha a királyné fegyvereit a bajorok, francziák és szászok ellen szerencse kisérné; miért is ideiglen a cseh határszéleken állíta fel egy szemlélő hadtestet.

Nagyobb volt a veszély a bajor, franczia és szász szövetségesek részéről. Károly-Albert, bajor fejedelem, miután Belleisle tábornagy 25 ezernyi franczia seregétől támogatva, Linczet, mint említők, s a felső-ausztriai rendeket hódolatra kényszerítette, azok javait pedig, kik e végett előtte meg nem jelentek, lefoglalta; és miután, Alsó-Ausztriába is betörvén, a mölki és gottweihi monostorokat megsarczolta, Meuternt és St. Pöltent hadaival megrakta, s egyes csapatait majdnem Bécsig portyáztatta vala: november elején hirtelen Csehország felé fordula, s Prágát, melyet egy szövetséges szász had már októb. vége felé vívni kezdett, novemb. 26-án megvette. A cseh rendeket egyátaljában nem lelkesíté azon szellem, mely a magyar nemességet épen e napokban gyülekezteté a királyné zászlai alá. Négy száznál több egyházi s világi úr, köztök a korona több főhivatalnokai: Kinszky, Wrbna, Kolowrat, Gallas, Sternberg, Chotek s több más urak és egyéb rendek azonnal hódoltak Károly-Albertnek s őt királyukká kiáltották.

Ugyanazon időben egy spanyol had, mely Toscanát már elfoglalta, a nápolyiakkal egyesűlve, Lombardia ellen indula.

Más részről egy franczia hadtest szintén Lombardia felé tart vala; egyéb franczia hadak pedig Németországba hatoltak, Hannovert s mind azon fejedelmeket fenyegetvén, kik Mária Teréziának segedelmet nyujtani akarnának. És mind ezek felett a német választó fejedelmek, Francziaországtól megnyeretve, Károly-Albertet január 24-kén (1742) Franfurtban császárrá választották. Az osztrák fejedelmi ház hatalma veszve látszék lenni: a franczia és frankfurti lapok oly czikkelyeket közlének, melyekben e háznak a német birodalombóli kirekesztése, monarchiájának felosztása tárgyaltaték. 1742.

De a veszedelem csak addig vala fenyegető, míg a magyarok, s az ezek példájára már szintén fellelkesűlt osztrákok, stajerek és karantánok hadaikat ki nem állították. Mire VII Károly febr. 12-kén császárrá koronáztatott, az állapotokban nagy fordulat álla be. Mihelyt a magyar hadak egy része felkészűlt s Pálfy Károly és Nádasdy Ferencz tábornokok alatt a Khevenhüller fővezérlete alatt lévő osztrák sereghez csatlakozott, ez azonnal megkezdé hadi munkálatait. A bajor-franczia szövetséges hadak az Ens folyamon kevés napok alatt túlűzettek; Lincz, melyet tiz ezer franczia tart vala megszállva, január 24-kén, s két nap mulva Passau is, feladásra kényszeríttetik; hadaink Bajorországba törnek, Ensburgot, Braunaut, Burghaust, Landshutot, Wasserburgot megveszik; Mentzel, a horvát pandurokból álló portyázó haddal febr. 13-kán magát Bajorország fővárosát, Münchent is elfoglalja. VII Károly császár számüzötté lesz saját országából, melyet a győzők nagy sarczokkal terhelnek, Mentzel és Trenk pandúrjai dúlnak s fosztogatnak.

Míg azonban a magyar-osztrák hadak ily szerencsével lobogtatták Mária Terézia zászlait Bajorországban, a porosz Fridrik is megint fegyvert ragadt. Felette rosz néven vévén, hogy a királyné a schellendorfi egyezkedést megerősíteni késlekedik: őt szövetségesei előtt gyanúba ejtendő, a szerződést, kikötés ellenére, nyilvánossá tette, s Károly-Alberttel szövetségre lépett, mely szerint őt Csehország és Ausztria

1742. birtokába segíteni igérkezett, magának viszont Sléziát biztosíttatta. Hadai 1742 elején Morvába törtek, Olmützet, Glatzot, Nikolsburgot, Gödinget elfoglalták, s míg egyes csapatai a magyar határszéleken portyázának, a többiek, szász hadakkal egyesülve, Brünnt kezdék vívni.

E vész-hírekre a bécsi hadi tanács a Bajorországban lévő hadak nagyobb részét Csehországba utasítá; Lothringeni Károlyt pedig, a királyné sógorát, kivel aztán Lobkovitz hadteste s Nádasdy, Festetics, Gillányi és Baranyai tábornokok alatt több magyar ezred is egyesült, a poroszok ellen Morvába küldé. Fridrik király ennél fogva felhagyott Brünn ostromával s Csehországba, Czaslau mellé vonult. De bár útjában utóhadai a huszároktól tetemes kárt szenvedtek, Károly herczeget mégis, ki egész hadával utána eredt, máj. 17-kén egy véres ütközetben megverte.

A porosz békekötés.

Nem sokára azonban újabb forduló pontra jutottak Mária Terézia ügyei. Fridrik, részint mivel kincstára kimerült, lord Hynford angol követ pedig mellette szünet nélkül a békén működék; részint mivel tudomására jutott, hogy Fleury franczia miniszter Bécsben titkos alkudozást kezdett, s a sz. pétervári udvarnál is ellene működik, — győzedelme daczára is békére hajólt. Követével lord Hynford, ki e végre a bécsi udvartól meghatalmazással vala ellátva, már jun. 11-kén megegyezett az előleges föltételekben; és miután ezekhez Szászország is hozzá csatlakozott, julius 20-án Berlinben a béke véglegesen is megköttetett. Mária Terézia e szerint, bár nehéz szívvel, egész Sléziát és a glatzi grófságot átengedte a porosz királynak; egyedül a tescheni herczegséget, Troppau városát, az Oppán inneni kerületet s a herresdorfi uradalmat tartván meg a maga számára. Fridrik viszont kötelezte magát, hogy a királyné ellenségeitől minden segedelmet megvon; a kathol. vallást Sléziában jelen állapotában tartja fenn, s átveszi azon államadósságot is, melyet VI Károly császár 1735-ben e tartomány jövedelmeivel biztosított.

A bécsi udvar e legveszélyesebb ellenségétől megszabadulván, azonnal minden erejét a még Csehországban lévő franczia-bajor szövetségesek ellen fordította. E végett Eszterházy József országbiró már a poroszszal tartott békealkudozások végszakában, jul. 13-kán, válaszolva a királynénak, hozzá intézett bizodalmas levelére azt tanácsolja, hogy miután igen kivánatos, miszerint az eddigelé már tűzhöz szokott magyar insurrectio a jövőben is fegyver alatt maradjon, ennek kieszközlése végett országgyülés helyett, mire most idő nincs, csak a több e végre meghívandó hazafiak által szaporítandó helytartótanácsban tárgyaltassa az ügyet. Meghívatni javasolja a kalocsai érseket, a personalist négy kir. táblai ülnökkel, Berényi Tamás, Károlyi Sándor, Szirmay Tamás grófokat és főispánokat, gr. Barkóczy vál. püspököt és szepesi prépostot. Javasolja végül, hogy e tanácskozás idején, ha csak vagy három napra, maga a királyné is lejőne Pozsonyba[1]). 1742.

A tanács annál inkább tetszék Mária Teréziának, minthogy az insurrectio együtt tartására valóban nagy volt a szükség. Ő tehát aug. 27-kén kelt levelében ez iránt fel is szólította Pálfy nádort. A nádor e végett már harmad napon tanácsba gyűjté a Pozsonyban jelen lévő prímást, országbirót, főlovász- és tárnok-mestereket, báró Grassalkovics Antal kamaraelnököt, Erdődy Györgyöt és Balassa Pált, s aug. 30-ról akként válaszolt a királynénak, hogy magok is átlátják, miképen alig, sőt alig sem lehet veszély nélkül haza bocsátani az insurrectiot s portai katonaságot; ezt azonban csak az országgyülés rendelhetné meg törvényesen. A királyné, miként írá, kész ugyan arra, hogy az insurrectionalis had is a kincstárból díjaztassék az első év letelte után; de ezen igéret koránt sem lesz elégséges a megfáradt hadat még egy évig a táborban együtt tartani.

Minthogy az országgyülést, mely erre nézve intézked-

---

[1]) A kancellaria levéltárából.

1742. hetnék, most egybehívni lehetetlen, itt csak úgy lehet a dolgon segíteni, ha a királyné a megyékhez s egyes fő urakhoz leveleket irat, melyekben előadja, hogy ha az insurrectionalis katonaság most szétoszlanék, könnyen megeshetik, hogy a még mindig számos és erős ellenség győzedelmeskedik, mikor aztán a jövő roszabb lenne a multnál s még Magyarország is veszélynek tétetnék ki. Kérje tehát ő felsége a megyéket, hogy ezek legalább a helyettesítő s a porták után kiállított lovasságot még egy évig hagyják a kincstár költségén a táborban. Irasson ezen kivül ő felsége a kerületi főkapitányoknak is, hogy a sereget is táborban maradásra buzdítsák. E javaslatokat s tanácsokat, a szept. 2-kán tartott udvari tanács egészben elfogadván, a levelek azonnal szétküldettek[1]).

A francziák veresége.

Ugyanazon időben, mialatt e tanácskozások folytak Károly herczeg Lobkovitz tábornagygyal egyesűlve, s újabb magyar hadakkal erősödve, Belleisle marsalt hamar Prágába szorítá s ott ostromlani is kezdé. A szorongatottnak segedelmére Harcourt és Maillebois újabb franczia hadakkal indultak meg a Rajna mellől; de a lothringeni herczeg az ostromot ekkor zárlattá változtatván, hadai nagyobb részével ellenökbe veté magát s minden ügyekezetöket meghiusította. A Prágába zárt francziák azonban, minthogy minden kitörési kisérleteik visszaverettek, mind nagyobb éhséget kezdének szenvedni. Belleisle örömest kivonult volna már egész Csehországból; de ebbeli ajánlatainak a királyné vezérei csak oly súlyos feltételek alatt hajlának helyt adni, hogy azokat nem fogadhatta el. Éhségtől kényszerítve, végre egy sötét téli éjen, mintegy 15 ezerre olvadt seregével Prágát odahagyta; de éhség, hideg s az utána eredt magyar huszárság által megtizedelve érkezhetett csak Égerbe, honnan aztán a Bajorországban lévő Broglie herczeg seregével még is összeköttetésbe tette magát.

---

[1]) A császz. államlevéltárból.

Csehország az ellenségtől nem sokára egészen megszabadult, s Mária Terézia május 12-kén, 1743-ban, magát Prágában ünnepélyesen megkoronáztatá, mely alkalommal az elébb elpártolt urak legtöbbjeit ismét kegyelmébe fogadta. Károly herczeg s vele Khevenhüller, Nádasdy s több magyar tábornokok seregeikkel ekkoron már ismét bajor földön valának, melyet a mult évben Khevenhüller kivonulta után a császár mindjárt visszavett volt. Seregeink máj. 9-kén Braunau mellett egy bajor hadtestet megvertek s majdnem egészen megsemmíttettek; minek következtében Broglie tábornok is kivonult a franczia hadakkal. Landaut Daun —, Burghausent, Ottingent, Mühldorfot Nádasdy vette meg. VII Károly székvárosából másodszor is kivonulni kénytelen, Augsburgba, majd Frankfurtba menekűlt. München a mieinknek ismét megnyitá kapuit. Seckendorf, a császár tábornoka, ugyanaz, ki VI Károly császár alatt a törökök ellen oly szerencsétlenül vezérkedett, s börtönéből megszabadulván, bajor szolgálatba állott, — hogy a bajor sereg romjaival bántatlanul Sváborszag széleire vonulhasson, junius 27-kén egész Bajororszagot szerződésileg átadta a királyné vezéreinek. Az ország rendei , a császár ellenmondása daczára, Máriá Teréziának hűséget esküdtek ; a kormány osztrákok kezébe adatott, utóbb Batthyány Károly, horvát bán neveztetett ki főkormányzóvá. 1743.

E közben a királyné szövetségesei, a tengeri hatalmak is kiállították valahára az úgynevezett pragmatikai sereget. György angol király, annak élére állván, a Noilles vezérlete alatt lévő franczia hadat junius 27-kén Dettingennél megverte s a Rajnán átkergette. A győzedelem dicsőségében három magyar ezred is osztozott. Még többen voltak a magyarok közől Lothringeni Károly seregében, ki Elsasst fenyegeté; ezen évben mindazáltal ő, bár majdnem 80 ezer vitéz áll vala zászlai alatt, semmi jelentékenyebb hadmunkálatot nem vitt végbe, s korán téli szállásokra osztotta fel táborát. — Szerencsésen folyt ez évben a háború Olaszor-

1743. ságban is, hol, miután az angol hajóhad a nápolyiakat közönyösségre kényszerítette; Viktor Amade szárd király pedig a febr. 1-jén kötött szerződés szerint az osztrákhoz csatlakozott: — Traun tábornagy több magyar ezreddel s egy piemonti hadtesttel erősödve, a spanyol sereget február 18-kán Campo Santo mellett megvervén, az egész osztrák birtokból s Toscanából kiszorította. Egy újabb szerződés, mely szept. 13-kán Wormsban jött létre, s mely szerint Mária Terézia lombardiai birtokainak egy részét a szárd királynak engedte át, ezt még szorosabban a királynéhoz kapcsolta. És e szerint a hét ellenségből, kik 1741-ben a pragmatica sanctiót megtámadták, 1743 végén még csak kettő áll vala fegyverben a királyné ellen: a francia és a bajor, s emez, mint említők, saját országából is száműzött, tehetetlenségre kárhoztatva.

Erdélyi országgyülés.

A királyné, ügyeinek e kedvező állapotában, időt nyert valahára Erdélyről is megemlékeznie, mely, bár eddig országgyülést még nem tarthatott, szintén hűségesen vett részt a háború terheiben. A királyné tehát még 1743 vége felé közönséges országgyülést hirdetett a tartomány három nemzetének. A tanácskozások eredménye kilencz törvényczikkben foglaltatik, melyek szerint a törvényekből mind az kitörűltetni s megsemmisíttetni rendeltetik, mi a töröktől való függésre s a fejedelem szabad választására vonatkozék. Ellenben a pragmatica sanctió, melyet a rendek már 1722-ben elfogadtak volt, újra megerősíttetik; a királyné férje, Ferencz nagyherczeg pedig kormánytársnak ismertetik. A királyné viszont megerősítette I Leopold 1690-ki okmányát s az ezen alapuló későbbi királyi határozatokat s a három törvényes nemzet minden jogait s kiváltságait, minden vallás-különbség nélkül; hozzá tévén, hogy az egyesült görög szertartásúak is a katholikusokkoz számítandók.

A rendek azonban oly szűkkeblűek valának, hogy e jogokat csak az ezen vallásfelekezetbeli papok és nemesekre kivánták kiterjesztetni, nehogy, mint mondják, e fejedelem-

ségnek a három törvényes nemzetiség rendszerén alapuló közjoga azáltal felforgattassék, ha az oláh nép negyedik egyenjogú nemzetül ismertetnék el. Egyébiránt a három nemzet egyessége továbbra is fentartatik, úgy mindazáltal, hogy mind az, mi a szövetség esküformájában és feltételeiben a felségi jogokba ütköző, megsemmisíttettnek tekintessék. Hasonlókép eltörűltetik az is, mi a bevett négy vallás teljes jogegyenlőségével ellenkezett, minők például ama határozatok, melyek a róm. kath. püspök és káptalan helyreállítását, egy görög kathol. püspökség alapítását, a jezsuiták birtoklási jogát tilták. E határozat következtében a jezsuiták egykori birtokai: Bács, Jegenye, Bogártelke, Kajártó, Tiburcz és Monostor a fiskalitások közől kittörűltetvén, a szerzet törvényes birtokainak nyilváníttattak. Határoztatott végre, hogy a három nemzet végzései csak azután bírjanak törvény erejével, miután azokra az ünnepélyes királyi szentesítés leérkezett. A királyné e törvényeket 1744-ki auguszt. 7-kén erősítette meg. 1743.

De a háború zaja közt még egyebekre, különösen a protestans hitfelekezetek vallási sérelmeinek orvoslására is kiterjedtek Mária Terézia gondjai. A két protetans hitfelekezet nem sokára az országgyülés után, 1742-ki juniusban egy küldöttséget intézett vala Bécsbe sérelmeik orvoslata végett. De ez a királyné elébe nem bocsáttatván, utóbb irásban folyamodott. ‚Teszik ezt, úgy mond az irat — közösen, bár tiltatik nekik ekként benyujtani kérelmeiket. De e tilalom nem alapul semmi törvényen, s csak azért hozatott divatba, hogy panaszaik kevesbedjenek. Hosszan magyarázzák a törvényeket, hogy ezekben semmi sincs, a mi őket a közös folyamodástól eltiltaná. Ha ők közösen nem mondhatják el ezernyi panaszaikat: ezeket orvosolni sem lehet. A földes uraktól való félelem az egyeseket nem engedi panaszaikkal a trón elébe járulni, bár mi igazságtalanság történik is velök. Inkább tűrnek bármi nyomort, mintsem hogy újabb üldözéseknek tegyék ki magokat.

A vallási sérelmek elintézése.

1743. ‚A közös megváltó Krisztus kínszenvedéseire kérik tehát ő felségét, hallgassa meg ezernyi bajaik panaszát s engedje őket közösen jutni trónjához.

E reményben addig is előadják sérelmeiket. Elszámlálván a törvényeket, melyek rólok intézkednek, s a jogokat, melyeket azok nekik biztosítanak, előadják, hogy azok ellenére vallásgyakorlatuknak nincs szabadsága; sok templomaik használatában gátoltatnak; lelkészeik egész kerületekből kizáratnak, így az Őrségben és Tótságban, így Szala megyében. Másutt a nép is eltiltatik a szomszéd községek templomaiba való járástól. A kik ezt még is koczkáztatják, ruháiktól megfosztatnak, sőt bebörtönöztetnek s megbirságoltatnak; ellenben erőszakkal is kényszeríttetnek látogatni a kath. templomokat, áttérni a kath. vallásra, vagy legalább gyakorolni ennek szertartásait. A czéhekből kizáratnak s kathol. esküformákra kényszeríttetnek. Másutt a házasságtól tiltatnak el, ha vallásukat meg nem változtatják; másutt, mivel azt nem tették, a vallásos temetéstől fosztatnak meg, tetemeik megégettetnek, vagy gyalázatos helyekre dobatnak. Iskoláikban is nagy korlátozásokat szenvednek. Vallásos könyveik elvétetnek; lelkészeik a foglyok s betegek látogatásában gátoltatnak. A városokban a polgári jogoktól egyedül vallások miatt megfosztatnak; a hivatalokból kizáratnak. Mind ezt s több mást próbákkal bizonyíthatják, de félnek hosszúak lenni.

E bajok forrása az, hogy bár ügyöket a törvény ő felségének tartotta fen, midőn még is hozzá folyamodnak, onnan a helytartótanácshoz, ettől a megyékhez, városokhoz vagy a földes urakhoz utasíttatnak, s így folyamodásuk legtöbb esetben magához sérelmök szerzőjéhez kerül. Tudják ők, hogy ő felsége nem érhet reá maga megvizsgálni minden egyes panaszaikat. Kérik mindazáltal, vegye őket pártfogása alá s rendelje a következőket.

1. Hogy a kormányszékekhez, a megyékben s városokban a katholikusokkal egyenlően bocsáttassanak a hivatalokba.

2. Vallásukkal ellenkező esküformára ne kényszeríttessenek. 1743.

3. A követ- és tisztválasztásoknál a megyékben s városokban szavazatuk egyenlően érvényes legyen a katholikusokéval.

4. Egyedül saját egyházi előljáróiktól függjenek, a kath. sz. székeknek ne legyen fölöttök semmi hatalma, ügyeik ezek elébe ne adassanak.

5. Birt templomaikat tartozni vagy újakat lelkészlakokkal és iskolákkal együtt építeni teljes szabadságuk legyen. Az evang. vallású urak jószágaikon mindenütt tarthassanak imaházakat, s azokat mindenki látogathassa. Vallása gyakorlatában senki se gátoltassék.

6. Az evang. vallásra térők mint apostaták ne üldöztessenek.

7. Legalább az 1715: 30-dik t. cz. megalkotása előtt elvett templomaik visszaadassanak.

8. Lelkészeik hivatalos eljárások miatt a városokból ki ne tiltassanak. Iskoláikban szabadon taníthassanak.

9. Az evang. vallású mesteremberek, ha idegenek is, a városokbúl ki ne zárassanak.

10. Végre szűnjék meg teljesen személyeik, templomaik s iskoláik üldöztetése.

Ha ezek ellenére még is sérelmeket szenvednének, ő felsége, midőn ezek miatt hozzá folyamodnak, ne utasítsa őket a helytartótanácshoz, melytől soha semmi orvoslatot nem várnak, hanem tárgyaltassa ügyeiket udvari tanácsa által; s ha valamiben vizsgálat szükségeltetnék, tétesse azt egyenlő számú kiküldöttek által mind a két felekezetből, kik aztán szintén az udvari tanácshoz tegyenek jelentést. Ez küldje a végrehajtandó végzéseket is egyenesen az illető község előljáróihoz. Csak így remélhetik a törvények megtartását s végrehajtását, mi iránt minden reményöket, csak ő felségébe helyezik.‘

A magyar kancellária e folyamodásra is azon véleményt

1743. terjeszté föl, hogy mivel közösen történt, figyelembe se vétessék s válasz nélkül hagyassék. Az udvari conferentia azonban a létező körülmények közt, midőn a protestansok is egyenlő hűséggel ontják a trónért véröket, nem tartá tanácsosnak elfogadni a kancellaria véleményét. ‚Ő felsége, mondá az udv. tanács, protestáns alattvalóinak is közös anyja; hallgassa meg tehát őket s küldjön ügyökben egy körlevelet az országba. S jelentse ki ebben, hogy a protestansok alapos kérelmeit teljesíteni akarja, s egyes külön benyujtandó sérelmeiket orvosolni fogja. E körlevelek, a protestansok megnyugtatása végett ő felsége aláirásával egyenesen a megyékhez volnának küldendők.

Javasolja továbbá az udvari tanács, hogy a protestansok panaszait ezentúl is ne az egy püspök elnöklete alatt összeülő vallási bizottság intézze el; hanem a helytartótanács világi tagjai bízassanak meg azok elintézésével. E tanácsnak az is meghagyandó lészen, hogy a magán néven benyujtandó panaszok orvoslatának ezentúl semmi gátot ne vessen, hanem azokat véleményével együtt mindjárt küldje fel ő felségéhez. Az eskü iránt úgy vélekedik az udv. tanács, hogy a birák, ügyvédek ezután is a törvényes esküforma szerint esküdjenek; de a városokban a szűz Mária s a szentek említése hagyassék el. Nehogy e miatt baj legyen a vármegyékben, mint volt Szabolcsban: a főispán vagy kir. biztos magán úton intessék meg, hogy kivált a főbb hivatalokra csak katholikusokat candidáljon. Ha azonban ezt tenni nem lehetséges s protestáns is választatnék meg, ki Máriára esküdni nem akar, azt dissimulálni, hallgatással mellőzni kellene.

Az apostasiák eseteiben már Károly király elállott a törvényes keresettől. Megírandó lenne tehát a helytartótanácsnak, hogy ebben ovatos legyen, 1731-en túl ne menjen, ha csak külön esetben nem érdemelne büntetést az apostata.

A Bazin, Kőszeg, Ruszt, Brezova, Miava, Bodrog-Keresztúr és Felső-Eőr protest. lakosainak tagadó választ adhat a kancellária, mert kérelmök, melyben a nyilvános isten-

tiszteletet kivánják helyreállíttatni, nem bir alappal. A mi a kamarális biztosnak 1737-ben Szakolczán kiadott rendeletét illeti, mely szerint a házi gazda vagy a családbeliek birság alatt köteleztettek a beteg protestanshoz meghívni a kathol. plébánost: ez visszaélés a hatalommal, melyet tűrni nem lehet. Súlyos a protestansok azon panasza is, hogy külföldről hozott negyvennyolcz könyvök, bár a censurán Bécsben átestek, Magyarországban mind eddig visszatartatnak, a nélkül, hogy annak oka adatnék' [1]). 1743.

Valamint ezen vallásügyi intézkedésnek nem egyedül a királyné igazságérzetében, hanem, részint legalább, abban is keresendő indoka, hogy a királyné háláját is kivánta éreztetni a protestansokkal, kik ügyeért a katholikusokkal egyenlő buzgalmat tanúsítanak, egyszersmind pedig őket ezen igazságszolgáltatása által további áldozatok hozatalára is szándékozott lelkesíteni: úgy szinte ezen okok birták őt arra is, hogy a Slavonia és Szerémség visszakeblezése iránt az 1741-ki országgyülésen tett igéretnek beváltására már most is tegyen némi lépéseket.

A bizottság, mely e visszakeblezés ügyének kidolgozására kiküldetett volt, ez évi april 4-kén terjesztette fel munkálatát. A királyné ez ügyben már jul. 16-kán tartatott, a magyar kanczellár részvétele mellett egy udvari tanácsot, melynek a dolog lényegére nézve az volt véleménye, hogy miután a visszakeblezés a mult országgyülésen törvényczikkelybe is igtattatott, azt végre is kell hajtani. Elébb mindazáltal pontosan meg kell határozni mi s mennyi terület szükséges a hadi kormánynak a határőri ezredek számára. Ha ez meg lesz határozva, akkor lehet aztán azon kérdést is megoldani: mily kárpótlást kapjanak a kincstártól azon birtokosak, kiknek földjei a katonai kerületekbe esnek?

Mária Teréziának azonban ez ügyben még egy mellék

[1]) Itt a hiányos okmány, mely a császár. államlevéltárban őriztetik, megszakad.

1743. czélja is volt, mely nem kevesbbé tanúskodik országanyai indulatáról. A jobbágyok túlterheltetése iránt, melyet földesuraiktól s azok tisztviselőitől szenvednek, e vidékről számtalan panasz érkezett az udvarhoz. Mária Terézia tehát, midőn a tanács jegyzőkönyvét „Placet“-jével ellátta, saját kezével e sort írá annak szélére: „mindenek előtt azonban sürgetni kell, hogy a jobbágyok panaszai a földes urak s kamara-hivatalnokok ellen gyorsan megszűntettessenek“. Ez iránt ő már febr. 16-kán is adott egy resolutiót, melyben sürgeti, „hogy a jobbágyok panaszai földes urak s tisztjeik vagy bárki más ellen, ideiglenesen is komolyan orvosoltassanak s igazság szolgáltattassék ... Ha mind ezen mellék sérelmeken segítve lesz, a pótalapot sem lesz nehéz feltalálni“ [1]).

A háború újabb fordulata.

Midőn ezen béke-ügyek az udvarnál tárgyaltattak, kivált pedig, midőn a királyné az erdélyi törvényeket aug. 7-én szentesítette, az örökösödési háború már ismét egy újabb fordulaton ment vala keresztül. Az 1743-diki szept 13-kán Wormsban, Ausztria, Anglia, Holland és Sardinia közt létrejött újabb szövetségre, melyhez pár hónap mulva Szászország is hozzácsatlakozott, s mely szerint Mária Teréziának a monarchia birtokállapota, a pragmatica sanctió szerint, újonnan is biztosíttatott, — a franczia udvar, mely eddigelé csak mint VII Károly szövetségese vett részt a háborúban, márcz. 13-kán, 1744-ben, a szövetségesnek formaszerinti háborúüzenettel válaszolt. — „Az Isten Európa fentartására csodát mívelt, — mondá a királyné, midőn e hadüzenet tudtára esett, — megengedvén, hogy a francziák elbizakodott vakságukban háborút üzenjenek; én ezentúl nem állok egyedül, mint

---

[1]) „Dass aber vor allen gedrungen werde, geschwind die Beschwärden von denen Unterthanen gegen die Dominos terrestres, und ihre Beamte oder wenn immer es sonsten wäre provisorie ernstlich abzuhelfen und Justiz zu leisten .... Werden alle Neben-Beschwärden abgeholfen, solle der fundus suppletorius nicht schwär sein zu finden.“ Csász. államlevéltár.

főrészes, a harcztéren." A francziák Németalföldön kezdték meg a hadjáratot, néhány várost elfoglalván. Lothringeni Károly viszont ugyanazon időben a Rajnán kelt át, hol Nádasdy s a magyar hadak hervadhatlan babért arattak. A folyamnál egy erős franczia sereg ellenzé az átkelést; de Nádasdy azt még is szerencsésen végrehajtotta; majd a meggyőzhetetlennek tartott Lauterburg roppant védsánczait is hatalmába ejté, s a várat gazdag eleségtáraival együtt elfoglalta, Mária Terézia, e győzedelem hirét vévén, a nádorhoz irt levelében, melyet a megyékkel is közöltetnie kivánt, érzékeny szavakban fejezte ki hláját a vitéz nemzet iránt, mely, úgymond, reményeit, benne helyezett bizodalmát naponkint újabb bizonyítványokkal igazolja. „Tudja ön, mondá tovább, mily nagy volt szeretetem s bizodalmam eleitől fogva ezen nekem drága nemzet iránt; . . . nincs is semmi, mit én az ország iránt hálás szívvel tenni kész nem volnék" [1]). 1744.

Lothringeni Károly, Elzászt nagy részben elfoglalván, mármár azon reménynyel kecsegteti vala magát, hogy ősei birtokát, Lothringent is visszanyerendi a francziától. De ez másként vala megírva a végzet könyvében. II Fridrik, porosz király, attól tartván, nehogy a wormsi szövetség, Francziaország legyőzése után, ellene forduljon, s ő is kénytelen legyen visszaereszteni Sléziát, — máj. 22-kén a francziával és a bajorral megint szövetséget kötött, melyszerint egy titkos czikkely Csehország három hegyes kerületét, Sléziától az Elbáig, neki biztosítá. Fridrik ezután kijelentvén, hogy a császárnak, országából lett elűzetését, mint választó-fejedelem, tétlenül tovább nem nézheti s védelmére fegyvert fogni kénytelen, egy nagy sereggel rögtön Csehországban termett, Prágát s vele együtt a tartomány nagy részét elfoglalta, mig egy más hada, szám szerint mintegy 20 ezerből álló, Slézia szélein Magyarországot fenyegette. E hadból Frigyes király egyszersmind nyilt leveleket is szóratott szét Magyar-

A porosz a háborút megújítja.

[1]) Schmidt: Palatini Hungar. 214.

1743. ország felső vidékein, melyekben azon hitegetéssel szándékozott buzgalmában királynéja iránt meglanyhítani a magyar nemességet, hogy ő Magyarország iránt semmi ellenséges szándokkal nem viseltetik. [1])

A porosz király e békeszegése nem vala váratlan Mária Terézia előtt. Bár a szövetség a berlini s párisi udvarok közt egy ideig nagy titokban tartatott, annak némi híre még is hamar eljutott Bécsbe; s a királyné már marcz. 30-dikán újabban fegyverfogásra inti vala a vármegyéket. „Mind azon szerencsét, mely ügyeinket eddigelé támogatta, — irá e körlevelében — a minden jók kútfejének istennek, az ő véghetetlen gondviselése után pedig leginkább az ősi magyar vitézségnek tulajdonítjuk; ezt mi, valamint már elébb szivünk hálás elismerésével kijelentettük, úgy most is szünet nélkül, soha el nem halványulandó emlékezetben tartjuk. Mert miként csodálattal szemlélé Európa, hogyan bizonyítja a nemzet életének s vérének készséges felajánlása s a hadseregek gyors kiállítása által szeretetét az anya, engedelmességét az úrné, hűségét a királyné iránt: úgy ezeknek emlékezetét nemcsak a jelenkor magasztalja, hanem, a magyar név örök dicsőségére, az évkönyvek a késő maradékra is átszállítandják. Ámbár pedig bízunk . . . Istenben, hogy a magunk és szövetségeseink seregei igaz ügyünk ellenségeit ezután is szerencsésen visszanyomandják; mivel azonban . . . tartani lehet, nehogy örökös tartományainkat s Magyarországot is megint közelebbről érje veszély: . . . ezt ismét fölfedezni akartuk előttetek, . . . hogy az ellenség visszaveréséről addig is, mig bővebb tudósításainkat veenditek, egymás közt tanácskozva, . . . a haza javáról idején gondoskodjatok“ [2]).

Újabb fegyverkezés Magyarországban.

A vármegyéktől ezután oly választ vévén, hogy teljes készséggel támogatják szándokait, jul. 5-kén a véderő ké-

---

[1]) M. Terézia levele szept. 16-ról a magyar urakhoz. A csász. államlevéltárból.

[2]) Új magyar Muzeum 1853-ki folyam IV. füz. 135. kövv.

szentartására inté őket, mert, úgymond, a veszély egyre növekedik. Mihelyt pedig hírét vette, hogy a porosz király valóban betört Csehországba, aug. 16-kán Pozsonyba menvén, magyar titkos tanácsosait, a prímást, nádort, kancellárt, Erdődy György kamaraelnököt, Erdődy Gábor egri püspököt, Eszterházy József országbirót, Eszterházy Ferencz, Nádasdy Lipót, Illésházy József és János grófokat, Eszterházy nyitrai püspököt, Károlyi Ferencz tábornokot, Grassalkovich personalist, Balassát és Koller tanácsost maga köré értekezletbe gyűjtötte. Ezen urak egy hangon kijelenték, hogy bár az ország rendeitől nincs megbízásuk, miután a veszély közelsége sem országgyülést, sem concursust nem enged tartani, s a megyék már is kijelentették készségöket a királyné támogatására, semmi sem gátolja ő felségét, hogy újra közönséges felkelést hirdessen. A felszerelést vállalja el a királyné, az élelmezést, szénát, zabot szolgáltassák, adó fejében, a közelebb fekvő vármegyék. 1744.

A közönséges felkelés ekként elrendeltetvén, „most van megint ideje — írja Pálfy nádor aug. 23-kán a megyékhez intézett körlevelében, — hogy nemzetünkhöz oly különös szeretettel viseltető királynénkhoz, asszonyunkhoz és anyánkhoz véghetetlen hivségünket és viszont-szeretetünket bebizonyítsuk, a ki régi bizalmatlanság félretételével, első bizodalmától fogvást, reménységet hazánkben, nemzetünkben vetvén, . . . boldogulását is, isten után, nemzetünknek tulajdonítja, . . . nemzetünk mostani nagy hírében, nevében, mint édes anyánk, különösen gyönyörködik . . . Fegyvert kiáltok tehát nagy dicsőségű édes hazámnak és nemzetemnek, úgy mint választott törvényes fővezére, főkapitánya, föláldozván előre ezen alkalmatossággal is véremet s életemet, ennek felséges királynénknak ótalmára.“ S mivel, úgymond tovább, részletes fölkelés a veszély nagysága szerint nem elegendő, közönséges nemesi fölkelést hirdet, intvén egyszersmind a vármegyéket, hogy ezen kivül mindenik, a maga erejéhez képest, mennél számosabb lovas és gyalog katonaságot is állít-

1744. son. Maga lesz mind ezeknek törvényes vezére, ha pedig ezt agg kora, erőtlensége nem engedné, a fővezérlet Eszterházy József országbirót s altábornagyot fogja illetni, ki alatt Eszterházy Ferencz, Károlyi Ferencz, Splényi Gábor, és Beleznay tábornokok veszik át a vezényletet [1]).

A meleg szózat megtette hatását. Az ország megint nagyszerű fegyverkezési zajjal telt meg. A nádor már szept. 6-kán írja, hogy egyedül Pozsony megye 900 embert állít ki, kik a hónap végén már mind táborban lesznek. Az országbiró pedig öt nappal elébb tudósít, hogy Vas megyében valamennyi úr és nemes fegyvert fogott. Szalában is egyhangúlag kikiáltatott a felkelés. Veszprémben ez iránt 3-kán, Sopronyban 9-kén lesz közgyülés. Az eredmény valószinűleg mindenütt hasonló lesz, mint Vasban, Szalában. Emitt 1200, Vasban 3000 kerül ki; a többiből legalább is ezer mindenütt. Nem kisebb a lelkesedés az ország egyéb vidékein: Komárom, Nógrád, Bars, Gömör, Szatmár, Arad, Tolna, Baranya, Bács, Somogy stb. már az insurrectió kihirdetése előtt is, a királyné juliusi felszólítására állítottak ki kisebb nagyobb csapatokat [2]). Az insurrectió kihirdetése pedig mindenütt lelkesedéssel fogadtatott, s nem sokára számos ezernyi felkelt sereg áll vala a morva határokon. „Apám Pálfy — így íra ekkor az ügyes királyné saját kezével a nádornak, ki, agg kora daczára, annyi buzgalmat fejt vala ki a nemzeti had felállításában, — Apám Pálfy, e lovat küldöm önnek, melyet hű alattvalóim leghívebbike méltó csak megülni. Vegye ön egyszersmind e kardot is, melylyel engem ellenségeim ellen védjen; s fogadja e gyürűt jó indulatom zálogául. Mária Terézia.“

Mihelyt pedig értesűlt, hogy a porosz király az insurrectió buzgalmának megcsökkentése végett nyílt leveleket

---

[1]) Csász. államlevéltár. Közli Új Magyar Muzeum is 185½ folyam VII. füz. 259. kövv.

[2]) A kanczellária levéltárából.

szórat szét az országban, Marviczból kelt szeptemb. 16-kán Eszterházy prímáshoz, a nyitrai püspökhöz, a nádorhoz s országbiróhoz, Grassalkovich personalishoz, Nádasdy, Károlyi, Illésházy s Erdődy grófokhoz egyező tartalmú leveleket intézett, melyekben figyelmezteti őket, hogy a porosz királynak Marviczból kelt nyílt levele csak arra van számítva, hogy az oly dicséretes buzgalommal kiállított insurrectionalis hadat babéraitól megfoszsza. E végett, miként ama nyílt levél mutatja, különféle fogásokhoz nyúl, mint már ő tenni szokta, a porosz király. E ravasz fogások meghiusítása végett tehát a mellékletben híven előadja a tényállást, melyet leveleiben az ellenség elferdített. Buzdítja egyszersmind az urakat, hassanak oda, hogy a nemzet is felbuzdúlva kitartással folytassa eddigi lelkes áldozatait[1]). 1744.

És ebben nem is volt hiány. A felkelt hadak, a távolabb eső Zemplén, Szabolcs, Ung, Bereg, Abauj, Veszprém megyék s a Jászkunság és Hajdúság zászlóaljait kivéve, deczemberben, Eszterházy József országbiró vezérlete alatt már nem csak az ország határain álltak, hanem még azon hóban vezéröktől reábiratva Sléziába is behatolván, Troppau és Ratibor körül táborozának. Eszterházy József az insurrectionalis hadak mozgalmairól rendesen szokta volt a nádort s kanczellárt tudósítani; de egyenesen is levelezett a királynéval. Egyebek közt deczemb. 19-kén írá neki, hogy 16-ka éjjelén, épen midőn ő felsége levelét vette s arra válaszolni készüle, érkezett hozzá tudósítás, hogy az ellenség Troppauból 3000 gyaloggal, két század lovassal és nyolcz ágyúval Ostran felé indult, az ott táborozó Khail tábornokot szándékozván megtámadni. Ő tehát Grassalkovich s a mellette lévő többi tábornokokkal nyomban tanácsot tartván, egész hadát Ostránba indítá Khail segedelmére. Az ellenség azonban erről hihetőleg értesűlvén, visszatért Troppauba; minél fogva ő is csak ezer lovast küldött Pálfy Rudolf ezre-

[1]) A császár. államlevéltárból.

1744. des alatt annak nyugtalanítására Benesov felé. Mondja egyébiránt, hogy a porosz barbár módon viseli a háborút. Egyebek közt mintegy husz gyujtogatót küldött szét azon helységek felgyújtására, hol a királyné hadai léteznek. Egy ezek közől már el is fogatott s megvallá szándékát.

Sajnálattal írja, hogy a nyitrai zászlóalj fizetetlenség s élelemhiány miatt kedvét vesztvén, haza ment, mit meg sem is gátolhatott. Mert az igért 25,000 frt. máiglan sem érkezett meg. A többi hadat is csak saját hitelére felvett 6000 frtból és saját erszényéből volt képes ideiglen kielégíteni; de ha a pénz még tovább késik, a had nem lesz sokáig együtt tartható.

Írja továbbá, hogy a megyék tudta nélkül, csak saját szakállára vezette ki a hazából, a különben egyedül ennek védelmére szánt insurrectiót. Kéri tehát a királynét, iratna mennél elébb a megyékhez, hogy bár a veszély ideiglen elhárult a haza határaitól; szükség mindazáltal az ellenséget tovább is űzni, Sléziát tőle egészen elvenni, Magyarország nagyobb biztosítására. Az insurrectionalis had ezt maga is átlátta s jó akarattal lépett át a határokon. Már egyedül ez elég volt arra, hogy az ellenséget hátrálásra indítsa. Reméli tehát, hogy miután e siker dicsőséget áraszt a nemzetre, a megyék is helyeselni fogják, hogy insurgenseik már a porosz Sléziába is behatoltak. Ehhez egy pár szép szó s köszönet adva, megteendi hatását a megyékre [1]).

Míg a magyar insurrectió ezen oldalról nyomta a poroszokat, más részről Batthyány Károly Csehországban aratott babérokat a porosz Frigyes fő serege ellen. Batthyánynak csak mintegy tizenkét ezernyi, jobbára újoncz és magyar serege volt, melylyel semmi elhatározó ütközetbe nem bocsátkozhatott a mintegy nyolczvan ezernyi porosz haddal; de oly mesterileg intézte portyázásait, hogy nem csak minden élelmet elszedett az ellenség elől, hanem nagyszámú foglyot

[1]) A kancellaria levéltárából.

is ejtett. Azt ugyan nem gátolhatta meg, hogy Frigyes Prágát el ne foglalja, midőn azonban a porosz király Tábor felé indult, Batthyány, Beraun és Königssaal helységeket elfoglalván, s a poroszok összeköttetési vonalát keresztülvágván, a királyi sereget oly szorosan körülfogta, hogy egy időre sem élelmet, sem leveleket nem lehetett a táborba szállítani. A porosz király e fürge portyázókat végre a híres Ziethen, Európában legkitünőbbnek vélt lovasságával akarta ártalmatlanokká tenni; de Ziethen is mindannyiszor kudarczot vallott. 1744.

A porosz király ekként, hadának sokkal nagyobb száma mellett sem boldogulhatván, midőn még arról is értesült, hogy a Rajna mellett küzdött hadakkal Lothringeni Károly herczeg is Csehországba hívatott vissza, s annak előhada Nádasdy alatt már Tábort is megrohanta, Budweis mellől, a meddig előrehatolt vala, egész táborával visszavonúlt, s végre Prágát is odahagyta. De hadai e visszavonulásában is sokat szenvedtek az őket folyton körülrajongó magyar portyázóktól. A porosz király csak mintegy tíz ezernyi fogoly vesztével ért vissza a határszélekre, s emlékirataiban maga is megvallani kényteleníttetett, hogy „a hadjárat, melynek előkészületei a legnagyobb sikert igérék, s a roppant hadkészület, melytől Csehország elnyelése s maga Ausztria elárasztása is várható vala, oly szomorú véget ért, hogy II Fülöp legyőzhetlen tengerhadának sorsára jutott“ [1]).

Míg azonban ekként a magyar felkelt hadak s a hozzájok csatlakozott rajnai osztrák hadsereg a poroszokat mind Csehországból, mind Felső-Sleziából s a glatzi grófságból visszanyomták, az ellenséget magok előtt többé nem látó francziák is megint átkeltek a Rajnán, s az év vége felé a császárt is visszasegítették székvárosa birtokába. De VII Károly már csak meghalni ment vissza Münchenbe, mert

[1]) Kápolnay Istv. „Századok“ a Magy. Történ. Társul. közlönye 1869-ki évfoly. 439. kövv.

1745 pár hónap mulva megszűnt élni. Utóda, Miksa József, egy ideig még a francziával tartott; de miután a tartományába harmadszor is betört Batthyány Károlytól Pfaffenhofen mellett franczia segélyhadaival együtt megveretett, Mária Teréziával 1745-ki aprilban békét kötött. A feltételek közt olvassuk, hogy a pragmatica sanctiót elismeri, igényeiről Ausztriára lemond, és szavazatát a császárválasztásnál Ferencz nagyherczegre adja; Mária Terézia viszont egész tartományát visszaereszti s még a hadjárati kárpótlásról is lemond, azontúl jó barátságban kivánván lenni Bajorországgal.

E béke még nem volt teljesen megkötve, midőn már is megint újabb veszélyek, melyeket mindjárt elbeszélendünk, fenyegették a királynét. Seregeinek lehető szaporítása volt tehát most is egyik legfőbb gondja. Ez indítá őt arra is, hogy a jász-kunoknak a törvény által már megrendelt váltságát mennél elébb végrehajtassa. A királyné ugyanis már 1744 végén egy resolutiót adott a jász-kunok folyamodására, hogy az 1715-ki 34-dik törvény alapján magokat a rokkantak pesti házától, melynek jobbágysága alá jutottak, 500,000 frton megválthassák s a nádor hatósága alá visszahelyeztessenek. E leiratban kötelezte őket, hogy nádori díj fejében évenkint 4000 aranyat fizessenek; most pedig, s máskor is, midőn köz fegyverrekelés hirdettetik, ezer sőt több lovast is állítsanak a hadseregbe; egyéb ügyeik rendezése az országgyülésnek tartatván fen.

A kerülotek örömmel fogadták a királyi határozatot, s csak a 4000 arany évdíj ellen tettek kifogást, azt egyszer mindenkorra lefizetendő 50,000 frttal óhajtván leróhatni, vagy, ha a királyné ebben meg nem egyeznék, a négy ezer aranyat három ezerre leszállíttatni. Kivánták továbbá, hogy az általok kiállítandó ezer lovat, midőn az országon kivül táborozik, ő felsége tartsa el; s végre, hogy a rokkantak házának földesúri jogai már az 1745-ki Sz. György napján megszűnjenek. Az 500,000 frtnyi váltságdíjból százezret

ugyan Sz. Györgykor, 200,000 frtot Sz. Iván napján, a többit a jövő évben igérik lefizetni. Biztosíttatni kérik azonban magokat, hogy soha sem fognak többé eladatni, s megváltásuk után egy testben, a nádor és saját hatóságaik igazgatása alatt fognak maradni. 1745.

Ez ügy eldöntése végett a királyné 1745 febr. 10-kén és 15-kén udvari conferentiát tartatott, melyben a kamaraelnök, a kanczellár, Brandau, Koller, Koch, Adelfy és Fekete tanácsosok vettek részt. Az értekezlet határozata nem volt kedvező a jász-kunoknak, mert jobbágyi függetlenségöket akkorra akarta halasztatni, midőn az egész váltságdíj le lesz fizetve. Mária Terézia azonban, hogy a jász-kunokat a lovas ezrednek mennél nagyobb számmal és lehető gyorsasággal való kiállítására buzdítsa, nem csak a 4000 aranynak 3000-re leszállításában, hanem abban is megegyezett, hogy a jobbágyi köteléktől már a jövő Sz. Györgykor felszabadítassanak, a váltságdíjból százezer frtot akkor, a többit Sz. Ivánkor fizetvén le. Azt mindazáltal mulhatatlan feltételül szabta ki, hogy a lovas ezred aprilban már táborba szálljon. Megigéré azt is, hogy kiváltságaik, a mennyiben a törvényekkel nem ellenkeznek, fen fognak tartatni, s a nádor hatósága alá helyeztetnek. A nádor gondoskodjék jó igazságszolgáltatásról, s minden politikai s gazdasági ügyeik rendes kezeléséről, mikre nézve a helytartótanács hatósága alatt fognak állni [1]).

Az 1755-ki év azonban a bajorokkal kötött béke daczára is szerencsétlenül folyt le Mária Terézia és szövetségesei részéről. A szász Móricz herczeg, II Ágost lengyel király törvénytelen fia, kit jobbára csak Marechal de Saxe néven említenek az évkönyvek, az egyesűlt angol, hanoveri és hollandi sereget Fontenoy mellett egy elhatározó ütközetben megverte; s Belgium nagy részét elfoglalván, magát Hollandot is fenyegeti vala. Más részről a spanyol-franczia hadak az egyesűlt osztrákok és piemontiak ellen nyertek Bos-

[1]) A kancell. levéltárából.

1745. signano mellett ütközetet, s Alexandriát, Pármát, Piacenzát s végre Milanot is elfoglalván, az osztrákokat a Mincion átűzték.

Nem kisebb veszély fenyegette a porosz Fridrik részéről Mária Teréziát. Fridrik ez évben vívta ki legtöbb s legnagyobb győzedelmeit az osztrák-magyar hadak felett. Ehhez járult, hogy az angol király, kinek békére intő tanácsait a Sléziáról lemondani még nem akaró Mária Terézia nem fogadta el, mint hanoveri fejedelem aug. 26-kán külön békét kötött a poroszszal. Ezen elpártolás s még inkább az újabb győzedelmek, melyeket Fridrik Sorr, Hennesdorf és Kesseldorf mellett az egyesült osztrák-szász hadakon nyert, végre a királynét is hajlandóvá tették a kiegyezkedésre. A béke 1746 elején Dresdában köttetett meg egy részről Fridrik, más észről Mária Terézia s a pfaltzi és szász választófejedelmek között. Fridrik e szerint megtartá Sléziát és császárul ismerte I Ferenczet, Mária Terézia férjét, ki még a mult évi szeptemb. 13-kán lőn azzá megválasztva.

I Ferenczben egy új osztrák ház jutván a császári trónra, Francziaország, mely kezdettől fogva leginkább ezt ügyekezett meggátolni, czélját veszté, s ezentúl örömest véget vetett volna a háborúnak, melyet a dresdai béke óta, még csak a spanyoltól támogatva, egyedül viselt fél Európa ellen. Mária Terézia szintén készségesen nyujtotta volna kezét a békére, hogy Belgiumot és olasz birtokait visszanyerje. De Anglia még nem érte czélját, s mindaddig folytatni kivánta a háborút, míg Franczia- és Spanyolország tengeri hatalmát meg nem töri, a tengernek uralmát magának nem biztosítja. Általa izgatva, Mária Terézia is kénytelen volt tehát még két évig hadakozni Belgiumban és Olaszországban, miket különben a béke által is visszanyerhetett volna. A szerencse nagyon különböző volt a két harcztéren. Olaszországban Lichtenstein Wenczel, Nádasdy és Forgách magyar hadosztályaitól támogatva, a spanyol-franczia sereget Lombardiából kiszorította s a Piacenza mellett (1746.

jun. 16.) nyert győzedelme után az ellenséggel czimboráló 1746.
Genuát is megvette; utóbb pedig a visszavonuló franczia hadak sarkában egészen Provencebe nyomult s ott mindaddig dúlt és sarczolt, mígnem Belleisle őt a Var folyamon keresztül ismét visszatérni kényszerítette. De Németalföldön a szász Móricz, franczia tábornagy, fontenoy-i győzedelme után Bruxellest, Antwerpent és egész Belgiumot hatalmába ejté, Lothringeni Károlyt Raucoux mellett, utóbb Cumberland herczeget Lawfeld mellett egy véres ütközetben megverte, és jól sejtvén, hogy, mint mondani szokta, Mastrichtben van a béke, ezen várat is vívni kezdé.

E veszteségek következtében 1647 folytában a királyi kincstár is nagy szükséget szenvedett. Koch cabineti titkárnak Grassalkovics grófhoz deczemb. 20-kán intézett leveléből értesülünk, hogy a királyné e szorult állapotában is mind kedveltebbekké lett magyarjaihoz fordult, tőlök szándékozván legalább is egy milliónyi segélyt kérni. ‚Bár ő felsége, írja Koch tanácsos — meg van győződve a nemzet ragaszkodásáról, eleve még is vele, Grassalkovicscsal és Batthyáni volt kancellárral akarta közölni ezen ügyet, véleményöket kikérendő, hogy mi módon lehetne azt jó végre vezetni. Tanácsuk nélkül ebben semmit sem fog tenni. Mivel a segély felette gyorsan szükségeltetett, a két urat Pozsonyba hívatá, s egy tanácsost külde le hozzájok véleményök meghallgatására. Egy milliónál kevesebb, mond Koch, nem segítene; ha több lenne eszközölhető, még jobb volna; de a gyorsaságban fekszik a fősúly [1]). Miként intéztetett el ezen ügy, nem tudjuk.

Tudjuk azonban azt, hogy Mária Terézia e közben már az oroszokat is szövetségbe vonta volt, s egy orosz had be is vonult Németországba. De más részről a szövetségesek a béke helyreállításán is mind komolyabban kezdének valahára munkálkodni; minek következtében az alkudozások Aachen-

[1]) A bécsi államlevéltárból.

1748. Az aacheni békekötés.

ben meg is kezdetvén, a béke 1748-ki októb. 18-kán véglegesen megköttetett. E szerint Mária Terézia a pármai és piacenzai herczegségeket a spanyol Fülöp infansnak engedte át; a szárd király a Lombardiából neki már elébb átengedett részek, a porosz király pedig Slézia birtokában újra is megerősíttettek. Francziaország ellenben Belgiumot viszszaadta s a pragmatica sanctiót Spanyolországgal együtt elismerte.

III.

A királyné hálanyilatkozatai.

Ily csekély áldozattal sikerült végre Mária Teréziának biztosítani nemzetsége számára az őseitől reámaradt örökséget, melyet nyolcz év előtt hét hatalmas ellenség támadott meg s fenyegetett felosztással. És hogy ellenségei czéljokat nem érték, s a monarchia még szilárdabb alapot nyert, Mária Terézia, saját erőteljes egyéniségén kivül, — mint maga is hálásan vallá, — leginkább a magyar nemzet lelkesedésének és vitézségének köszönheté. Az örökösödési háborúban egy nagyobbszerű esemény sem történt, egy fényesebb diadal sem vívatott vala ki, melyben a magyaroknak dicső részök ne volt volna. A Habsburg nemzetség többi örökös országai, tartományai, melyek szabadságukat már rég elvesztették, s a közös kényuralom járma alatt nyögtek, — tán az egyetlen Tyrolt kivéve, eleinte mindnyájan közönyösen maradtak s egykedvűleg várták, kinek kedvezend a hadi szerencse. Salzburg és Felső-Ausztria, minden ellentállás nélkül, sőt örömrivalgva hódolt ideiglenes új urának, a bajor Károlynak, midőn a háború elején a tartományba hatolt. A csehek is kevés kivétellel, minden ellenmondás nélkül hódoltak s egész buzgalommal ügyekeztek szolgálni új királyuknak. Egyedül a magyar nemzet volt az, mely megfeledkezve kétszáz éves szenvedéseiről, melyeket királyainak s ezek német és cseh minisztereinek kényuralmi hajlama hozott reá, nagylelkűleg védelme alá fogadta azoknak hozzáfo-

lyamodott utolsó ivadékát. S csak a magyar nemzet e pél- 1748—1751.
dája s első győzedelmei keltettek aztán lelkesedést a többi népekben is, fejedelmi házuk védelmére, s tették lehetővé, hogy ez a békét végre megkötve, oly csekély áldozattal biztosíthassa a maga örökségét.

A nemzet e hűséges ragaszkodása s lelkesedése valamint köz csodálkozást, bámulatot gerjesztett Európában: úgy Mária Terézia kedélyére is dús eredményű volt annak hatása, az ország belső állapota, s a nemzet és fejedelem közti viszonyok alakulásának tekintetében. A kölcsönös bizodalom a nemzet s fejedelme közt, mely a mult századok szomorú eseményei alatt végkép eltűnt volt, egészen helyreállott: a sokáig gyanúsított, félreismert nemzetet a maga valódi jellemében kezdé ismerni fejedelme, s a nemzet jogosítva érzé magát igényelhetni fejedelme hálás elismerését, országanyai gondoskodását.

És valamint a nemzetnek ezen önzetlen, nagylelkű önfeláldozásáról, úgy később Mária Terézia hálájáról is sokat beszélt a világ. Maga a királyné is gyakran nagy magasztalással emlegette a magyar nemzettől vett jótéteményt s azért hálaját is több izben mind nyilván, mind magán úton kifejezte, s miként utóbb látandjuk, sírjáiglan hűségesen ápolta kebelében. Említők, mit írt 1744-ben Pálfy nádorhoz s általa a vármegyékhez: említők, mily érzékeny szavakban fejezte ki hálaját a következő évben a vármegyékhez intézett körlevelében, melylyel az ismét fegyvert fogott porosz ellen új áldozatok tételére ösztönözte a nemzetet. E hálás érzelmek élénkségét tanúsítja egy magán levele is, melyet csak pár évvel írt halála előtt vejéhez, Albert herczeg, Magyarország királyi helytartójához, ki előtt e tekintetben semmi titka nem volt, semmi oka nem lehetett magát színlelnie: „Örűlök mondá, hogy ezen ország boldogabb most, mint azelőtt; én jó magyarnő vagyok, szívem teljes hálával ezen nemzet iránt“ [1]).

---

[1]) Wolf: Aus dem Hofleben Maria Teresia's, 353.

1747—1751. És valóban nem is vádolhatni Mária Teréziát hálátlanságról, ha bár ezen negyven éves kormányélete alatt folyton tanúsított hálájának hatása, némi tekintetben, kivált a magas aristocratiára nézve, hasonló volt is a mákonyéhoz, mely az idegeket kellemes lankadással elfogva, kéjmámorba szunyasztja az embert. A szép királyné, ki a magyar urakat s nemeseket könyei, veszedelmének ábrázolása, a Habsburg házi királyoknál eddigelé szokatlan bizodalma által önfeláldozásra lelkesíti vala, ezen egyes uraknak egyes nemesi családoknak valóságos édes anyjává lett. De hálája a nemzet iránt, bár azt szintén kétségtelen adatok, számos megorvosolt bajok, megszűntetett sérelmek, számos általa alapított intézetek s végrehajtott kormányszabályok tanúsítják, összes hatásában, akaratlanúl is a sok jótétemény mellett egynémi hátrányára vált a magyar nemzetnek. Sietnünk kell mindazáltal megjegyezni, hogy e káros hatás azon magyar urak rovására irandó, kik a nemzet élén állva s mind annak, mind a királynénak bizodalmát birva, ha keblökben több nemzeti érzettel s kevesebb önzéssel, erejöket kötelességök szerint megfeszítették volna, képesekké lehetnek vala más, sokkal üdvösebb irányt adni a hálás érzelmű királyné politikájának.

A veszély napjaiban kivált az ország nagyjai lévén azok, kik lelkesedésökben mind maguk a legnagyobb áldozatokkal álltak ki a királyné védelmében a harczmezőre, mind a nemzet egyéb osztályait hasonlóra tüzelték fel példájokkal: Mária nem is mulasztá el, háláját e nagyok iránt minden alkalommal bebizonyítani. A legfőbb, legjövedelmesebb egyházi s világi tisztségeket s méltóságokat a védelmében legbuzgóbb nemzetségek tagjaira ruházta. A püspökségek s más gazdagabb egyházi javadalmak, kormánya alatt, kevés kivétellel, a főrendű családok tagjaival töltettek be. Már 1741-ben számosan, s utóbb még többen neveztettek ki belső titkos tanácsosokká, tábornagyokká s altábornagyokká, mely főtisztségekre hajdan vajmi ritkán juthatott egy-egy

magyar. Az Eszterházyak, Batthyániak, Pálfyak, Nádasdyak, Bánfyak, Bethlenek, stb. stb. rendesen meghivott vendégei voltak a bécsi várlaki vagy a schönbrunni estvélyeknek, s azoknál a leghizelgőbb kitüntetésekben részesűltek. Még fiának, József főherczegnek nevelését is részben magyarokra, gr. Batthyáni Károly altábornagyra s a tudós Bajtay piarista szerzetesre bízta. Azon mindenféle kitüntetésekkel s jótéteményekkel, melyeket egyes urakra, nemesekre vagy nemzetségekre halmozott, egész köteteket lehetne megtölteni. Az öszszes történelem alig mutathat fel uralkodót, ki egyeseket s családokat annyi jótéteményekkel s kegyelmekkel árasztott el, mint Mária Terézia, ki e kegyelmeket szintúgy gyöngéd, hálás, jótékony szívből, mint kiszámított kormánytervből osztogatta. 1748—1751.

És míg egyeseknek s családjaiknak ily jótékony, kegyes anyjok volt, a nemzettel is többféleképen éreztette háláját a királyné. Ezt mindenekelőtt több régi sérelem orvoslatában tapasztalta a nemzet. Tudván, hogy miként ő maga a kegyelet szent érzelmével ragaszkodik ősei örökségének megtartásához: úgy a magyar nemzet is aggodalmas féltékenységgel gondoskodik arról, hogy az országnak a leélt viszontagságok alatt elszakadt s még mindig idegen kormány alatt létező részei visszakapcsoltassanak, — mindenek előtt e tekintetben akará kielégíteni a nemzetnek az 1741-ki országgyülésen is nyilvánult, törvényes kivánatait. S így lőn, mint fentebb elbeszéltük, hogy a jász-kún kerületek magukat a pesti katonai aggastyánok intézetének urasága alól, melynek a német lovagrendtől még Károly életében átadattak volt, a beiratos fél millió frt lefizetése után már 1745-ben kiválthatták, s régi szabadalmaikat s kiváltságaikat visszanyervén, ismét törvényes grófjok, a nádorispán kormánya alá helyeztettek; mely alkalommal helyhatósági igazgatásuk körül is tétettek némi újabb intézkedések [1]).

---

[1]) Ld. ezeket Katonánál XXXIX, 311.

1748—1751. Még nagyobb megelégedéssel fogadta a nemzet azon már rég óta sürgetett intézkedést, mely szerint a töröktől lett visszafoglaltatása óta eddigelé katonailag kormányzott Szerémség s Tótország és a Duna, Tisza s Maros vidékén, névszérint Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád, Arad és Zaránd megyékben létező katonai helyek az 1745-ki s a következő évben az ország testébe visszakebleztettek; Tótország, jelenleg Szerém, Verőcze és Pozsega megyékre felosztva, alkotmányos megyei hatóságokkal láttatott el, s csak a török határszélek hosszában hagyatott fen három határőri ezred számára egy-egy kerület. E katonai kerületekben osztattak fel mind a mult század végén ott megtelepedett, mind azon szerbek, kik az említett Duna-, Tisza- s Maros-vidéki katonai helyekről oda vándorolni akartak; mert e vidékek szerb katonaságának szabad választás engedtetett, vagy oda áttelepedniök, — hol aztán földekkel ellátott határőrökké lettek; vagy helyben maradniok s kamarai szerződés mellett földmivelő jobbágyokká válniok. Zombor és Újvidék királyi városokká emeltettek, a többi helységek pedig az illető megyei hatóságokba kebeleztettek [1]).

Nem feledte el Mária Terézia azt sem, mily lelkesedést gerjesztett 1741-ben azon igérete, hogy több ideig nem fog távozni az országból, s utóbb is időnkint hosszabban kiván itt lakni. Mihelyt tehát az örökösödési háborút bevégezte, Grassalkovics Antalnak, kit hasznos szolgálatai jutalmául időközben grófi rangra s a magyar kir. kamara elnökségére emelt, engedélyt adott, hogy Budán, a Mátyás király hajdan fényes, de már romokban fekvő palotájának helyén egy új királyi lakot építsen. A nemzet iránti bizodalom ezen újabb nyilatkozata oly örömre gyulasztotta a magyarokat, hogy, Pálfy nádor felszólítása következtében, a megyék, városok, szintúgy mint egyesek vetélkedve hozzák vala adományaikat

---

[1]) Ld. erről bővebben: Szalay: A magyarországi szerb telepek stb. munkáját 49. kövv.

az építési költségekre. 1748-ki juliusban Koch udv. tanácsos 1748–1751.
s a királyné cabineti titkára tudósítá Grassalkovics kamaraelnököt, hogy ő felsége nagy örömmel értesűlt a buzgalomról, melyet ő s a nádor az e végre szükséges pénznek gyűjtésében kifejt a megyékben. Kivánja mindazáltal ő felsége, hogy ez az adózók terhelése nélkül történjék. S minthogy értesűlt, miképen a nádor azon igérettel is tüzeli adakozásra a közönséget, hogy József főherczeg Budán fog neveltetni: kivánja ő felsége, hogy ez a körlevelekből kihagyassék. Ezt ő nem igérte s nem is tarthatja meg; de irígységet is ébresztene a többi tartományokban.

A palotára szükséges pénz nagy része a következő 1749 év elejéig összegyűlvén, a nádor s kamaraelnök az építkezésre is megtették az előkészületeket. A bécsi köröknek azonban semmikép sem tetszék, hogy Budán királyi palota építése terveztetik. S Koch tanácsos, ki folyton levelezésben álla Grassalkovicscsal, febr. 8-kán kelt levelében tudósítá őt, hogy az udvari körök közvéleményét hiszi kifejezni, midőn írja, hogy jobb lenne a kir. palota helyett Budán, mely a most ugyan békés, de ellenséggé válható s mozdulataiban oly gyors török megtámadásának annyira ki van téve, inkább a budai vár erősítésére fordítanák a költséget. Ezt ő felsége az erődítési alapból lassanként vissza fogná fizetni, s azon aztán később lehetne egy kir. palotát építeni [1]). A nádor s a kamara elnöke azonban úgy vélekedtek, hogy a palota építésére gyűjtött pénzt más czélra fordítani nincsenek feljogosítva; s az 1749-ki május 13-dikán nagy ünnepélylyel le is tétették az alapkövet. A palota néhány év alatt elkészüle; de nem, mint a nemzet óhajtá, maga a királyné, hanem elébb apáczák, utóbb a Teresianum nevű nemesi növelde s a Nagyszombatból áthelyezett tudományos egyetem lettek annak lakosaivá.

Hasonló jelenetekkel, hogy t. i. a királyné, hálaérzeté-

---

[1]) A kancellaia levéltárából.

1747–1751. A két ellentétes elv a monarchiában.

től indíttatva a nemzetnek kedvét keresni, óhajtásait teljesíteni kezdi vala, de német tanácsosainak s udvarának befolyása következtében, már az út felén megállapodott, a szándéklott tettet tökéletesen be nem fejezte, vagy a végrehajtott ténynek megint más, néha még oly irányt is adott, hogy mi a nemzet javára kezdetett, utóbb ellene fordíttatott, — mondom, hasonló jelenetekkel több ízben is találkozunk Mária Terézia kormányéletében. Mert ebben általán véve két elvet, két irányt, bár lassú, de folytonos harczban találunk egymással: egy részről a birodalmi központosítás és az evvel együtt járó kényuralom —, más részről a magyar alkotmányosság és nemzeti függetlenség —, a centralisatio és dualismus elveit.

Mária Teréziában a lelkiösmeretesség hitlevele s koronáztatási esküje iránt nem kevesbbé, mint a hála élénk érzete, melyet szivében a nemzet iránt mind holtáiglan őszintén ápol vala, nem engedte hogy, némely elődeinek példája szerint, a nemzeti függetlenséget, az alkotmányos kormányzatot egyenesen megtámadja. Ő tehát a törvényes igazgatási formákat, melyeket kormányra léptekor még épségben s divatban talált, tovább is mind végiglen fentartani —, sőt hol azokat ősei által a világos törvények ellenére megcsorbítva tapasztalta, lelkiösmeretesen helyre is állítani ügyekezett. Így történt például a Szerémségnek s Alsó-Tótországnak, a bács-bodrogi, tiszai s marosi katonai helyeknek már említett s a temesi tartománynak még alább említendő visszakeblezésével s törvényes igazgatás alá helyezésével; így általában a hazai igazgatás törvényes organumainak sértetlen fentartásával s működtetésével. Ilyen vala azon intézkedése, mely szerint, a magyar kormány függetlenségének gúnyjára, a helytartótanács ülésoiben ellenőrködő német biztost onnan mindjárt az 1741-ki országgyülés alatt elmozdította. És ennyiben győztes is lett alatta a nemzeti önállóság, s kormányzati függetlenség —, a monarchiai dualismus elve.

De más részről, az egész monarchiát tekintve, egy, a magyar nemzet önállóságával s alkotmányos kormányzatával egyenes ellentétben álló elv, a monarchia kormányzati központosításának s az absolut fejedelmi hatalomnak elve is szünet nélkül lelke előtt lebeg vala Mária Teréziának. Ez volt a czél, melyre, őseinek hagyományos politikája s a bécsi kormánytestületekben meggyökerezett elvek szerint, ő is szakadatlanul törekedett kormányéletében. Mióta XIV Lajos franczia király mindent elnyelni fenyegető, túlhalomra vergődő politikája a nemzetek egymás elleni féltékenységét felébresztette, a fejedelmeket ellenhatásra ösztönözte: ezek mulhatatlan szükségét kezdik vala érezni belső állami hatalmok növekedésének. Az államhatalomnak a mult századokban a hűbériség, a rendek provincialis, testületi hatósága képezte alapját; e rendi testületek valának a közvetítő organumok a nép és a fejedelem között. De a rendek e testületi szerkezete rég sülyedésnek, zavarnak indult, s vele együtt hanyatlott az államhatalom is Európaszerte. A rendi testületek ziláltságuk miatt, már sem a belső népéletet kellőleg fejleszteni, sem az államhatalomnak elégséges szilárdságot s erőt kölcsönözni nem voltak többé képesek: a régi rendi igazgatás mind terméketlenebbé lőn ben az államban, mind erélytelenebbé a külre nézve; szóval, mind kevesbbé felelt meg a haladó kor szükségeinek. A fejedelmek tehát mindinkább menekülni ügyekeztek ezen önző, csak magán érdekeiktől vezetett rendi testületek béklyóitól, melyek a kor szellemétől igényelt minden javítást, fejlesztést, haladást gátolának. S így lőn, hogy az államhatalmat mindinkább saját kezeikben egyesítették. 1748–1751.

Ezen öszpontosítási törekvés Ausztriában I Leopold, de még inkább Károly alatt kezde feltűnni észlelhetőbb módon. A tartományok különszerűsége, külön igazgatása még fenállott ugyan szintúgy, mint azelőtt; de az udvarnál már élt az egység eszméje, megkezdetett a törekvés azt létrehozni; miként azt egyebek közt a pragmatica sanctio

1748—1751. megalapítása, a monarchiának benne kimondott feloszthatatlansága kétségtelenné teszi. De e törekvésnek még Károly alatt sem lett több eredménye, mint hogy az államhatalmat, melyet elébb a rendi testületek gyakoroltak, részben már a középponti kormányszékek ragadták magukhoz, s ama testületeknek mindinkább csak gépies formái maradtak fenn. A tartományi elkülönzöttség azonban még így is fenálla. Az absolut kormányhatalom, a fejedelmi kényuralom, már nagy foglalásokat tett ugyan az egyes tartományokban; de az egységes osztrák birodalom, még a német-cseh örökös tartományokat tekintve sem létezett, midőn Mária Terézia a trónra lépett.

Ezen egység s általa egy központosított államhatalom szükségét a hosszú örökösödési háború, mely a népek részéről annyi áldozatot, a kormány részéről felfokozott erélyt igényel vala, nagy mértékben érezhetővé tette; mi aztán nem is téveszté el hatását Mária Terézia nagyratörő lelkére. Ezen egység megalapítása, az egyes külön tartományok öszszeforrasztása, s azok kormányának egyszerűsített központosítása szünetlen szeme előtt lebegett ezóta Mária Teréziának; ez volt a nagy czél, melyet magának már a háború folyta alatt kitüzött, melyre azontúl egész kormányéletén keresztül szünet s ernyedés nélkül törekedett. És meg kell vallani, mire elődei, jobbára erőszakkal, s azért hasztalan, törekedtek, azt ő, a nagy változáson keresztül ment korszellem segedelmével, s nem kevésbbé saját mint kormánysegédeinek ügyességével, nagy mértékben végre is hajtotta.

A központosítási irány.

Ezen átalakításon Mária Terézia nem rendszeres terv szerint vitte keresztül a német-cseh örökös tartományokat. Ő az igazgatás egy ágában sem codificált, nem alkotott oly szervező törvényeket, melyek a fenálló rendi alkotmányt alapjaiból kiforgatták, s helyébe rögtön és egyszerre egy új rendszert állítottak volna: nem új alkotmányt, hanem csak egyes igazgatási szabályokat alapított meg. Majdnem észrevétlenül, a felmerülő esetek és szükségek szerint, hol egy,

hol más kormányzati ágban, szedte ki az elavult rendi szerkezet alkotó köveit, s állított helyökbe újakat. És e módon az államhatalom gyakorlatát lassanként egészen udvari kormányszékeinél központosította. Így lőn, hogy a politikai igazgatásban s a rendeknek jobbágyaik iránti viszonyaiban, szintugy mint az igazságszolgáltatásban, a hadi hatalom kezelésében nem kevesbbé mint az államgazdászatban, s az adó- és vámügyekben, lassanként egy egészen új rend álla be, mely szerint a fejedelem, ki elébb a rendi testületek által mind ezekben korlátolva volt, oly annyira urává lett az összes államhatalomnak, hogy a rendek a még fentartott gyüléseiken ama kérdést: vajjon teljesítendők-e a fejedelmi rendeletek? többé tanácskozás tárgyává sem tehették; hanem csak arra kellet szorítkozniok, hogy a végrehajtás módjai felett nyilvánítsák véleményeiket. És míg e szerint a fejedelem az egyes tartományokban korlátlan urává lett a statushatalomnak, az alatt e tartományok rendi alkotmányainak különszerűsége is mindinkább eltörűltetett; míg végre az igazgatás a német-cseh örökös tartományokban, azok kancellariáinak egybeolvasztása által, egészen egyesítve lett. E kormányreform, ezen igazgatási központosítás művét 1760-ban fejezte be teljesen Mária Terézia, az államtanács (Staatsrath) felállítása által, melynek fő feladatává tűzetett: felügyelni az igazgatás külön ágait kezelő udvari kormányszékekre (Hofstellen), s egységet eszközleni azok működéseiben. 1748—1751.

Az igazgatás ezen átalakítását s egyesítését Magyarországra is kiterjeszteni, legalább oly mértékben, mint ez a német-cseh tartományok tekintetében történt, nem volt szándokában Mária Teréziának. Ő, mint mondók részint lelkiösmeretességből a koronázatakor mondott esküje s kiadott hitlevele —, részint hálából a trónját megmentett magyar rendek iránt, ezeknek nemcsak külön alkotmányát nem szándékozott megcsorbítani, hanem az ország igazgatását is fentartani kivánta külön formáival, külön kormányszékeivel s

1748—1751. hatóságai önállóságával. Egybeolvasztó, egyesítő hatását azonban mindemellett is nagy mértékben érezte Magyarország a legfőbb államhatalom gyakorlatában.

A magyar alkotmány a magyar törvények, az igazgatás majdnem minden ágaiban, nagy széllességet engednek a királyi hatalomnak; egynémi intézkedéseket pedig, például a fő kormányszékek ügykezelése, a királyi és statusjavak igazgatása, az adó- s más államjövedelmek miként s mire fordítása, a seregpótlás és szervezet stb. körül, egyenesen a királyi felségre ruháznak. Mária Terézia ezekben, s általában a szigorúan körül nem írt legfőbb statushatalom gyakorlatában elég tágas tért talált, a német-cseh örökös tartományok számára elfogadott vagy újonnan felállított igazgatási elveket és szabályokat Magyarországra is alkalmazni, s e szerint eltörűlni egynémely különszerűséget, egyenlősíteni egynémely ügykezelést.

E mellett pedig, a királynénak, mint egy személyben a német-cseh tartományok fejedelmének, még a társadalmi úton is tágas mező nyílt, egymáshoz közelebb hozni az egymástól erkölcsökre, szokásokra, uralkodó eszmékre s életmódra nézve oly annyira különböző magyar és német nemzetiségeket, terjeszteni a kényuralom, az absolut kormányzat elveit. Mert bár az örökösödési háború alatt elég alkalma volt is meggyőződnie, hogy a veszély napjaiban egy erőteljes, szabad nemzet a trónnak is legerősebb támasza; bár alkalma volt tapasztalnia, hogy míg a többé kevésbbé már kényuralom alá hajtott többi örökös tartományok eleinte közönyösen, majdnem tétlenül nézték a fejedelmi ház veszedelmét, az alatt az alkotmányát megőrzött, önkormányzattal biró magyar nemzet, mint egy férfi álla ki védelmére s csak ennek példája volt képes amazokat is felbuzdítani: de Mária Terézia ezen tapasztalás daczára sem lett barátjává, ápolójává az alkotmányos önkormányzatnak. Ő nemcsak kényelmesebbnek, hanem az örökösödési háború számos eseteiben hatékonyabbnak is találta a saját akaratától függő önkényes

kormányhatalmat; mi aztán nagy mértékben kifejté lelkében, 1748—1751.
jellemében a benne már természet szerint meglévő kényuralmi hajlamot. Ettől indíttatva, hol csak lehetett, Magyarország kormányügyeire is törekedett ő kiterjeszteni a többi örökös tartományokban megalapított kényuralmat s az ebből folyó kormányzati egyenlőséget, vagy legalább mérsékelni, gyöngíteni az alkotmányos kormányzati önállóságot.

Mária Terézia kormánymodora.

És sikerült is neki egyenlősítő elveit annyira beoltani, hosszú kormányélete folytában, a közügyek kormányába nem különben, mint a nemzeti erkölcsökbe, hogy ősei egy század folytában vérengző erőszaktól kisért törekvéseinek eredményét az általa szelíd módokkal, kegyelmek s jótétemények által eszközlötthöz hasonlítani sem lehet. Mária Terézia ritka uralkodói tehetségekkel volt felruházva a természettől; s még női gyöngéd jó szive is hatalmas kormányeszközzé vált törekvéseiben. Ennek szintúgy, mint eszélyes modorának s kitartó szivósságának tulajdonítandó az eredmény, hogy ő, az alkotmányos igazgatási formák fentartása mellett is, oly kényuralmat gyakorolt a nemzet fölött, oly átalakuláson vitte azt keresztül, minőt elődei minden erőszakkal is süker nélkül kisérlettek vala meg a mult század folytában.

Bár czélja ezekéhez hasonló, sőt egynémiben egyenlő vala; de a multak történetéből okult eszélyessége, ügyes női tapintata, szivének természetes jósága, a módok s eszközök megválasztásában, melyekkel czéljára törekedett, nagyon eltért elődeitől. Minden erőszakolástól idegen, a lassú csöndes átalakulástól várt egyedül tartós sükert; s annak kivívására a fejedelmi és női kormánymesterség egész fegyyertárát működésbe tette. Ezen átalakítást oly halkan, a nemzet hajlamaival oly egyező módok által, fejlődésével, felvilágosodásával oly annyira lépést tartva, gyöngéi iránt oly kimélettel hajtotta ő végre, hogy senkiben sem támad vala aggodalom, hova vezetnek ezen, az alkotmányos kormány szellemével, a nemzeti függetlenséggel ellenkező átalakí-

1748–1751 tások? Mennél veszélyesebb volt valamely intézkedése az alkotmányos szabadságra s a nemzeti önállóságra nézve, annál több gondot fordít vala reá, hogy oly színben tűnjék fel az a nemzet előtt, mintha egyedül igazságszeretetből, országanyai gondoskodásból eredne, melylyel, szeretett hű Magyarországa becsületét, művelődését, javának gyarapodását hordaná szivén mindenek-felett. És kételkedni nem is lehet, hogy erről sok esetben maga is így volt meggyőződve; és számos intézkedése csak is ezen indokokból származott.

És ekként történt aztán, hogy míg egy részről az ország területi épségét helyreállította, alkotmányának megtartását minden alkalommal fennen hirdette, s annak gépezetét, formáit lelkiösmeretes hűséggel meg is tartotta, sőt egyben másban annak még csorbáit is kiigazította; más részről több sarkalatos törvényeit büntetlenül megsérthette, szellemét sokban elferdíthette s a kényuralmi elveket az igazgatás egynémely ágaiba, minden hangosabb ellenzés nélkül, mintegy észrevétlenül beolthatta; a szabadságára, önállására oly büszke és féltékeny nemzet szellemét, erkölcseit pedig, legalább a főnemesség körében, annyira megváltoztatta, hogy 1780-ban, midőn életének vége szakadt, alig lehetett többé ráismerni azon, erkölcseiben talán kissé nyers, de szabadságot szerető, nemzetiségére s különszerűségére büszke, a kényuralom fékét nem tűrő erőteljes nemzetre, mely negyven évvel elébb a Habsburgok trónját fél Európa ellen megmentette.

Magatartása a nemesség iránt.

A nemzet ereje mind politikai mind erkölcsi tekintetben a nemességben létezett. Az alkotmány aristocratiai lévén, az egész államhatalom, a mennyiben az a nemzetet megilleté, a nemesség kezében feküdt. A nemzeti szokások, erkölcsök, uralkodó eszmék, az egész nemzeti szellem szintén a nemességtől vették irányukat: ez volt hordozója a nemzetiségnek és a hazai műveltségnek. A városok, nagyobb részben idegen ajkú lakosaikkal, annál csekélyebb tényezői valának a nemzeti életnek, minthogy iparuk, kereskedelmök még

nem emelkedett nagyobb jelentőségre, s a nemesség nem 1743–1751. igen lakott kebelökben. Egyesítési, átalakítási törekvéseiben tehát Mária Terézia a nemességre fordítá figyelmét mindenekfelett, nem kételkedvén, hogy czélját csak úgy fogja megközelíthetni, ha a nemesség megnyerése s átalakítása sikerülend. E tekintetben nagy nyereség volt a királynéra nézve az, hogy a veszély, mely trónját fenyegette, s a nemzetben helyezett bizodalmának első nyilatkozata a feszesebb és szigorúbb nemzeties kedélyeket is mindjárt eleinte feléje hajlítá; sokakban pedig szinte határtalan lelkesedést ébresztett iránta. Utóbb aztán maga azon nagy szolgálat is, melyet neki kormánya elején a nemzet tőn vala, folytonosan ébren tartá irányában a kedélyek jó indulatát: mert természeti tulajdonságai közé tartozik az emberi szívnek, rokonszenvvel, előszeretettel ragaszkodni ahhoz, mit egykor nagy áldozatokkal mentett meg.

Nagy nyereség volt ezen kivül reá nézve még az is, hogy az ország rendei, kik a bécsi udvarnak ezen egyesítési törekvéseiről már az elébbi kormányok alatt saját tapasztalataikból is eléggé meg valának győződve, látván egyszersmind hogy e törekvéseket a német miniszterektől környezett fejedelemnél egészen meggátolniok másként lehetetlen: mindjárt az 1741-ki országgyülésen némileg maguk is elfogadták az eszmét. Miként fentebb látók, oda fordíták ügyekezetöket, hogy miután az uralkodó ház a császári méltóság birtokától jelenleg elesett, s Mária Teréziának, ki német-cseh tartományai után, választófejedelmi rangra sülyedt, a magyar királyság adja meg tulajdonkép rangját, czímét, hatalmát az európai nagyhatalmassságok között, — ezentúl Magyarország tekintessék a monarchia súlypontjának magkövének, mely körül a többi örökös tartományok csoportosuljanak, melyhez amazok viszonyai idomíttassanak, s a magyar kormányférfiaknak legyen a közös fejedelem összes monarchiája tanácsában is eldöntő szavok. A királyné, mint tudjuk, valóban nevezett is ki többeket a magyar urak

19*

1748—1751. közől belső titkos tanácsosaivá, mi azt látszék mutatni, hogy Mária Terézia, a nemzet iránti hálás érzelmeitől indíttatva, csakugyan kész helyt adni a magyarok ebbeli kivánatainak. Ennélfogva aztán nem is ébresztett gyanút s ellenzéket egyenlősítési törekvése, bár annak elég jeleit adta a legfőbb államhatalom gyakorlatában. Csak később tűnt elő világosabban, hogy a királyné e központosítási műtételében korántsem Magyarországot választá súlypontul; sőt a menynyire jó módjával lehet, erre is kiterjeszteni ügyekszik a német-cseh tartományok felsőbb kormányzatában megállapított kényuralmi elveket. De akkoron már annyira körülhálózva volt általa a magyar főnemesség, hogy az többé nem támasztott ellenzéket s tanulékony alanynyá, mondhatnók, hajlékony anyaggá vált vala a szép királyné ritka ügyességű kezeiben.

A magyar nemesség Mária Terézia kormányra léptéig, nagyon kevés kivétellel, szűzien megtartotta volt szokásaira, erkölcseire, szellemére nézve a maga sajátságos, ősies jellemét; s e különszerű magán és társadalmi élete, mely, daczára a szomszédságnak s fejedelmi udvara egyazonságának, minden más örökös tartományok nemességétől különböző vala, politikai államélétére is nagy befolyást gyakorlott. Egyebek közt, sikeresen ápolá benne az ősi intézményekhez való ragaszkodást, alkotmányos szabadságának szinte a bálványozásig menő szeretetet. A főnemesek, bár a hűbéries államok példája szerint viselték és szerették is a Habsbnrg házból eredt királyoktól nyert herczegi, grófi, bárói czímeket, még nem valának a királyok házi tisztjei, szolgái, nem valának udvari nemesek; hanem, őseik példája szerint fegyvertárral, ágyúkkal fölszerelt, fegyverszolgálatra köteles szabados jobbágyaiktól őrzött váraik s kastélyaikban lakva, szabad, országos, uralkodó nemesek maradtak, közepette ezernyi jobbágyaiknak, kiknek java, élete inkább is függ vala tőlök, mint a távol külföldön lakó, soha nem látott királytól, s kik fölött hagyományos szokás és ősi törvények szerint egész terjedelmében gyakorolták patriarchalis hatóságukat.

Az ifjú birtokos nemes tanulmányait a hazai iskolákban, a protestansok közől többen a külföldi egyetemekben is végezvén, miután még pár évig valamely országos főhivatalnok, hétszemélyes vagy királyi táblai biró oldala mellett „patvarizálva", magának a közügyekben s honi jogviszonyok és törvénykezésben elégséges ismereteket szerzett, az ősi fészekben települt meg. Magyar hölgygyel lépett házasságra, s életét jószágai felügyelésének, jobbágyai igazgatásának s gyermekei nevelésének gondjai közt tölti vala. Szórakozást, mulatságot a vadászat, szomszédi látogatások s ezek alkalmával víg poharazás adának neki. Ezen egyszerű, mindennapi életbe csak a megyei és országgyülések, a törvényszéki határnapok, vagy, ha hivatalt viselt, tiszti foglalkodásai vegyítének némi változatosságot. Ha tudott is a latinon kivűl, — mit tudni mulhatatlan szükség volt, ez lévén a törvény s birtokjogait biztosító okmányok nyelve, — más, idegen nyelveket; társalgása mindazáltal kizárólag az anyai nyelven folyt. Ez hangzott ekkoron még a megyei gyülésteremekben is, mert a deák nyelven folytatott tanácskozás, kivéve tán a felső, tótajkú megyéket, korántsem volt még oly divatos, mint mennyire lett épen Mária Terézia kormányideje alatt; sőt még az országgyülési tanácskozás nyelve sem volt annyira latin, mint utóbb midőn a főrendek tábláján mind többen a konyhadiákság tudós palástja alá rejtették a hazai nyelv roszul vagy épen nem tudásának szégyenét. Valamint pedig nyelve, úgy öltözete, viselete is kizárólag nemzeti volt a nemes úrnak szintúgy mint magyar nejének, mind a házi mind a társadalmi s nyilvános életben: a franczia vagy német divat, ha talált is néha, Károly idejének vég szakától kezdve, itt ott egy-egy utánzóra, még szokatlannak mondható s bár kinél is a hazafiatlanság jelének tartatott, mint ezt némely külföldieskedő úr az 1741-ki országgyülésen tapasztalta [1]). 17418—1751.

---

[1]) Ilyenek bélyegzi azt a horvát Kolinovics is „Nova Hung.

1748—1751. Hamar meggyőződött a királyné, hogy mig a nemesség szokásai, erkölcsei, nyelve, viselete tekintetében ily elkülönzött, nemzeties állapotban marad, mindaddig politikailag sem fog átalakulni, nem fog simúlni az ő czéljaihoz; mindaddig a szabadságaira büszke, jogaira aggodalmasan féltékeny, hajthatatlan magyar nemesség álland vele szemközt. Ő pedig kényuralmi hajlamaiban semmi közép hatalmat, volt légyen az egyházi vagy világi, nem örömest tűrt trónja mellett. Szabadúlni kivánt tehát, mennyire lehete, az alkotmányos aristrocratiától is, mely királyi hatalomteljességét korlátolá. Mivel azonban a múltak történelméből eléggé meggyőződhetett, hogy e nemességet alkotmányos jogaiban csorbítani annyi volna, mint azt maga ellen zudítani: ő tehát mindenekelőtt annak társadalmi átalakítását tűzte ki czéljául. Ezt pedig annál könnyebben s biztosabban remélheté sikeríteni, minthogy az eszközök egyedül a trónját megmentett nemzet iránti hálájját látszának tanúsítani, s nemcsak gyanút nem ébresztettek, hanem inkább mind egyeseknek mind a nemzetnek kedvesek voltak, hiúságának hízelegtek.

Ő ugyanis nem kevesbbé hálából a nemzet iránt, mint kiszámított statusczélokból, nevezte ki az urakat és nejeiket udvari hivatalok és szolgálatokra, ékesítette fel czímekkel és díszjelekkel, halmozta el udvarában kitűntetésekkel és kedvezésekkel. Nemcsak azok, kik ilyféle kegyekben részesűltek, hanem maga a nemzet is csak azt hitték, hogy e kegyelemosztások oka és forrása egyedül a kedélyes, jó szívű királyné hálája. És tagadhatatlan, ennek is megvolt azokban a maga része. De a hálabizonyítványnyal Mária Terézia egyszersmind azon czélt is összekötötte, hogy a büszke urakat, nemeseket váraikból, hol kis-királyokként uralkodtak, kicsalja, a Bécsben lakásra szoktassa, az udvari fényt, mulatságokat velök megkedveltesse; miszerint aztán

Periodus" czimü munkája több helyein, az 1741-ki országgyülés történelmében.

azoktól lelánczolva, állandólag az udvar körében telepedjenek le, s annak folytonos hatása alatt világnézletök, az élet javaira vonatkozó becsmértékök lassanként megváltozzék, nyelvök, viseletök, szokásaik erkölcseik tekintetében a német nemzetiséghez mindinkább simúlva, észrevétlenül politikai elveiket is megváltoztassák, átalakuljanak. Mi alatt pedig a fő s más gazdagabb nemeseket ekként Bécsben lakniok szoktatta, volt gondja arra is, hogy e művét állandósítsa. E végett szinte pazar volt a czímek, kamarási hivatalok, érdemjelek, adományok s előmozdítások osztogatásában; fiaikat a seregben az egyházi s polgári hivatalokban előléptette, gazdag házasságokra segítette; leányaiknak hasonlókép fényes állásban lévő férjeket szerzett, vagy alapítványos és kegyelmi díjakat rendelt. A kiházasítás nem csekély szerepet játszék a királyné államterveiben. Ezen, egyébiránt jó szivből eredő, avatkozása a családi élet körébe különben is gyöngeségeihez tartozván, azt, mint a nemesség erkölcsi átalakítására egyik leghatalmasabb eszközt, nagy mértékben gyakorolta. A magyar ifjú uraknak német hitveseket szerzett; a magyar hölgyeket német urakhoz adta nőül, az ilyféle házasságok kötésében majd fejedelmi tekintélyét vetvén a mérlegbe, majd a női fondorlat fegyvereit tévén mozgásba. A magyar családokba beszerzett német nők aztán, tudtokon kivül is szövetségeseivé lettek államtervében, férjeiket Bécshez lánczolván s folyton németesítvén, gyermekeiket német szellemben neveltetvén. 1748—1851.

Mária Teréziának ezen, az érdekeltek által anyai gondoskodásnak magasztalt eljárása nem szorítkozott egyedül a főnemesekre: egyaránt kiterjedt az egyéb előkelő nemes családokra is. A közép nemesség is számos jótéteményei s kitüntetéseivel dicsekedhetett a „kegyes királynénak“; ki azonban e jótéteményeinél, a nemesség iránti hálájának lerovása s a jótékonyságra hajló természeti ösztönének kielégítése mellett mindig szemei előtt tartá a hagyományos államczélt, a magyar nemzetiség beolvasztását az osztrák biroda-

1748–1751. lomba. Azon fogásokat, melyekkel a főrendűeket Bécsbe édesgeti vala, alkalmilag felhasználta a nagyobb birtokú közép osztálybeli nemesek irányában is, hogy az év egy részét a főváros élvei közt töltsék, vagy oda legalább gyakrabban felránduljanak. Különösen e nemesség lebilineselésére volt, úgylátszik, számítva a királyi bizodalmas udvarnokok (aulae regiae familiares) rég elavult intézetének felélesztése is. A banderialis honvédelmi szerkezet virágzatának korában a királyi bizodalmas udvarnokok tiszte hadi tisztség vala: most azonban a királyné azt némi udvari szolgálattal kapcsolta össze; sőt, miként a kamarási méltóságot, úgy ezt is, puszta czímül, kitüntetésül osztogatta.

De ennél, mi különben is kormányélete végszakára esik, sokkal nagyobb hatást gyakorolt Mária Terézia a nemesség erkölcseinek átalakítására az udvari testőrcsapat s a nevéről czímzett bécsi lovag-akademia, a Theresianum által. A testőrsereg rendesen százhusz, de néha számosabb, — mint például nemsokára megalapítása után, József császárrá koronáztatásakor, midőn annak létszáma körülbelül ötszázra emelkedett, — jobbára a közép nemesség soraiból választott ifjakból áll vala; kik miután öthat évet az udvari szolgálatban, Bécsben, töltöttek, vagy hadi tisztségbe, vagy polgári hivatalba léptek át, újaknak adandók helyet a testőrségben, — hogy így az elnémetesedés mennél többekre átterjedjen.

A Theresianum, melynek a királyné, 1746-ban atyja „Favorite“ nevű kedvencz palotáját engedte át, részint az ő, részint egyes urak alapítványaiból egy nagyszerű nevelőintézetté gyarapodott, melyben a nemes ifjak vegyesen valamennyi örökös országok s tartományokból, a királyné legfelsőbb felügyelése alatt neveltettek. Koch tanácsos, a királyné cabineti titkára mindjárt az akademia felállítása után 1746-ki octob. 28-kán azt irá Grassalkovich grófnak, hogy ő felsége azon reményt ápolja, hogy ezen intézetből számos polgári s katonai jelességek fognak kilépni. Ezért

nagyon kivánja, hogy abba a magyar nemesség is küldje be fiait. Ő felsége még segélyezni is hajlandó a szegényebbeket. Kedves dolgot tenne Grassalkovich ő felségének, ha ezt a nemesség keblében kieszközölné. Egy másik, nov. 5-kén kelt levelében pedig tudósítja őt, hogy Vay Ádám tizenhét éves fiát ő felsége saját költségére vétette fel a Terezianumba, mi végre évenként száz körmöczi aranyat határozott fordíttatni [1]. Utóbb, 1751-ben a kancellariának szept. 13-kán benyujtott véleménye szerint, a magyar ifjak nevelési alapjául Mária Terézia egyebek közt a Kolonich érsek halálával megürült bátaszéki apátság gazdag jövedelmeit tűzte ki. Ezen akademia, melyben aztán összesen kétszáznál több, s mintegy 50—60 magyar ifjú neveltetett, minden tekintet nélkül a külön nemzetiségekre, legtalálóbb kifejezése volt azon czélnak, melyet a királyné összes birodalmára nézve elérni törekedett. A magyar nemes ifjak, kik ott idegen tanítók által, idegen nyelven és szellemben neveltetének jobbára teljesan kivetkeztettek nemzetiségökből; többen még anyai nyelvöket is elfeledve kerűltek ki az intézetből. 1748–1751.

A nemzeti szellemnek ezen elkorcsulása, a nemzetiség ezen meggyöngülése a királyné országlatának már ugyan első évtizedében is kezd vala feltünedezni a társadalmi életben; de mivel annak jelenségei csak később lettek szembetünőbbekké, valaminthogy az e czél elérésére fordított eszközöket, felhasznált fogásokat a királyné maga is csak későbbi éveiben tette mozgásba, vagy gyakorolta nagyobb mérvben: alább még bővebb alkalmunk lesz ábrázolni a nagy nevű királyné kormányéletének s hatásának ezen részleteit. Most pedig térjünk vissza a politikai események időszerinti fejleményeire. A nemzetiség gyöngültének kezdete.

---

[1]) Koch levelezése Grassalkovichcsal a kancellaria levéltárában.

IV.

1748—1871.

Külpolitikája.

Azon viszonyokban, melyek az örökösödési háború s az annak véget vető aacheni békekötés alatt a bécsi udvar s a külhatalmak közt kifejlettek, némileg már egy újabb háború magvai is el voltak hintve, melyek azonban csak több évek mulva érlelődtek tényekké. Mária Terézia nem feledhette el Slézia elvesztét, sem a minden joggal s méltányossággal ellenkező módot, melylyel annak átengedését II Fridrik király tőle kierőszakolta. Fridrik ellen ő ezóta legyőzhetetlen ellenszevvel viseltetett; s e tartománynak visszavétele, lőn az aacheni békekötés után leghőbb óhajtása s külviszonyai tekintetében törekvéseinek legfőbb czélja. Ennek elérése végett e viszonyokban ő egy egészen új, ősei hagyományos politikájától lényegesen eltérő irányt kezdett megalapítani.

Francziaország a burgundi örökösödés óta folyton ellensége volt a Habsburg háznak, s ez mindig a tengeri hatalmakban, Angliában, Hollandban keresett amaz ellen szövetségeseket. Előre látható volt tehát, hogy egy új háborúban, melyet Mária Terézia Fridrik ellen e szövetségesekkel lenne kezdendő, Francziaország ismét a porosz király pártjára fogna állani: az egyesült porosz és franczia hatalom ellen pedig a diadalra nem igen lehetett kilátás. E fölött a régi szövetség Angliával, Hollanddal, ha bár háború esetére megújítható lenne is, már nem igen tetszék a királynénak. Angliának gőgje, melyre magát a bécsi udvar iránt a már több izben nyujtott segedelem következtében mintegy feljogosítva lenni negélyezé, önzésteljes magaviselete nem kevésbbé a háború kezdetén, mint a turini, dresdai és aacheni békekötések alkalmával, melynél fogva épen Anglia kényszeríté a bécsi udvart arra, hogy Lombardia egy részét Szardiniának, Sléziát pedig Poroszországnak átengedje; s önérdekétől indíttatva, szintúgy cserben hagyni készült egy külön békekötés által Francziaországgal Mária Teréziát,

mint 1712 ben az utrechti békével cserben hagyta volt Károly császárt; — mind ez érzékenyen sérté a királyné kedélyét s elidegeníté őt Angliától. Még több hidegséget sőt ingerültséget is hozott a két udvar közti viszonyokba ama surlódás, mely köztök a Schelde folyam zárlata, az ugynevezett Barriére-szerződvény ügyében, épen az aacheni békekötés korában fejlett ki. Mind ez arra birta Mária Teréziát, hogy, Kaunitz Venczel miniszterének tanácsára hajólva, fejedelmi házának hagyományos politikájától eltérjen, s a jövendő események tekintetében Angolország helyett Francziaországban szerezzen magának oly hatalmas szövetségest, kinek segedelmével Fridriktől Sléziát elvehesse, Poroszországot hatalmának elébbi szűkebb korlátai közé szoríthassa. Az aacheni békekötés után e végett Kaunitz segedelmével, bár nagy titokban, de buzgóan s ügyes tapintattal kezdett is működni a franczia udvarnál, hogy, megtörvén a régi ellenséges indulat kérgét, azt barátjává, szövetségesévé változtassa. És míg ebben a szívós kitartással folytatott működés s a politikai ügyek további fejleményei czélra vezetnék, a beállott békeidőt Poroszország irányában, nem is tartá másnak, mint fegyveres békének, mint készületnek, a kedvező alkalommal újra megkezdendő háborúra. 1748—1751.

E viszonyok adják kezünkbe kulcsát az országgyülésnek is, melyet a királyné Magyarország rendeinek 1751 tavaszára Pozsonyba kihirdetni szándékozott. Az örökösödési háború végén az állandó zsoldos sereg 180 ezer fegyveresből áll vala; a fenforgó viszonyok s a jövendőre vonatkozó tervek e jól begyakorlott s fegyelmezett hadak létszámát a béke folytában is nemcsak fentartani, hanem még lehetőleg szaporítani, annak szervezetét tökéletesíteni, mulhatatlanul szükségessé tették. E sereg évenkint tizenhat millió forintba, az összes monarchia bevételeinek mintegy harmad részébe került; a nyolcz éves háború pedig a kincstárt nemcsak kiürítette, hanem tetemes adósságokkal is terhelte. Mária Terézia

1751. az adót ennél fogva Magyarországban is fölemeltetni ohajtá. Ez volt tulajdonképeni indoka és czélja az országgyülésnek.

Országgyülés. Az országgyülés előkészítése, határnapjának megszabása, s a felveendő tárgyak meghatározása végett a királyné már 1750-ki novemb. 5-kén tartatott udvari értekezletet, melyen a kancelláron kivül gr. Kollonics, Klímó püspök, Nedeczky, Végh, Somsich, Koller és Szvetics tanácsosok vettek részt. Az országgyülés megnyitásának napjául az 1751-ki april 18-ka tűzetett ki. Tárgyaiul az értekezlet tagjai az adón kivül mind azon tárgyakat felvétetni javaslák, melyeket a tíz év előtt tartott országgyülésen időhiány miatt bevégezni nem lehetett. Szükségesnek látták továbbá felvenni a még 1723-ban megrendelt törvényjavítási munkálatot. S ha erre most netalán csak egy országos bizottság küldetnék ki, legalább is a büntető törvénynek, mint felette hiányosnak javítását elhalaszthatlannak vélték.

Figyelmeztette továbbá a tanács a királynét arra is, hogy miután a rendektől adóemelést szándékozik kérni, igen valószinű, hogy a rendek viszont sérelmekkel s kivánatokkal fognak fellépni, kivált a marhakereskedés, a katonai előfogatok s hasonló terhek tárgyában. Ez utóbbira nézve magok is hasonló megváltást javasolnak, mint a milyen az örökös tartományokban divatozik. A királyné azonban igen jellemzőleg válaszolt az udvari tanács e figyelmeztetésére. „Nem is volna diéta, úgymond, ha az ország a maga sérelmeit annak módja szerint nekem fel nem terjeszthetné, s azok orvoslatát tőlem nem kérhetné. És a mi a többi örökös tartományok kára nélkül megtörténhetik, annak megnyeréséről bizonyosak is lehetnek a magyarok. A kancellaria részletesen adja elő, a mit ők méltán sérelemnek tartanak, hogy eleve készülhessünk reá, és aztán mindent gyorsan elintézhessünk [1]).

[1]) A királyné sajátkezü hátirata szóról-szóra ez: „Es wäre ja kein diet, wann nicht das Land ihre beschwärde mit Arth mir vorstellte und von mir die abhilfliche Hilf anbegerte. Was sein wird können ohne Schaden der Andern Erbländer, können die Hungern sich gesichert

A tanácskomány által ajánlott határidő a királyné által elfogadtatván, az országgyülés a novemb. 27-kén kiadott meghivók által 1751-diki april 18-kára Pozsonyba kihirdettetett. „Fő gondja — úgymond e meghivókban a királyné — az Istentől kormányára bízott országok s tartományokban az állandó békét, nyilvános nyugalmat és pontos igazságszolgáltatást megszilárdítani. Magyarország azon háborúk nyomoraitól, melyek többi tartományait érték, a nemzet buzgó s nagylelkű határozata által nem csak önmagát megőrizte, de az örökös tartományoknak is gyors és sükeres segélyt nyujtott, mi által magának királyi háza iránt nagy érdemet, önmagának halhatatlan dicsőséget szerzett. Mi is tehát anyai gyöngédségünknél fogva, mihelyt a béke helyreállt, elhatároztuk, az országba jőni s a rendekkel tanácskozni a közjó felett [1].“ 1751.

Három héttel a gyülés megnyitása előtt megszűnt élni a 88 éves Pálfy János, az ország nádora, kinek a nemzet a szatmári békekötést, Mária Terézia pedig trónja megmentésében a nemzet lelkesedését nagy részben köszönhette. Egy új nádor választása is szükségessé lévén tehát, evvel az országgyülés tárgyai is megszaporodtak. A királyné környezetében lévő urak, kivált a német miniszterek tetemesb öszveggel ohajták emeltetni Magyarország hadi adóját. Mária Terézia azonban eléglé az egy milliónyi adópótlékot, mit a magyar főhivatalnokok, egyebek közt Grassalkovich

halten, als von mir zu erhalten. Die Canzlei solle mir aber specifice geben, was selber künte bekannt sein, über was selbe sich billig beschwären, kunnten damit von Hof aus zu allen mich bereiten, damit nichts aufgehalten wird, und die als schleunig gehen.“ A kancellaria levéltárában.

[1]) A végszavak így áltak a királynénak benyujtott fogalmazatban: pro maternae nostrae sollicitudinis teneritudine — ehhez a királyné sajátkezüleg ezt írta: quam uberrimis et luculentissimis documentis ex quo tempore regni habenas suscepimus, toties iam comprobavimus et nunquam non comprobabimus. A kancellaria levéltárából.

1741. kamaraelnök is kivihetőnek véleményezett. Koch cabineti titkár, ki sürű levelezésben állott a magyar kamaraelnökkel, az országgyülés határnapját megelőző napon azt írá Grassalkovichnak, hogy bár némelyek többet javaslának kérni, Ő felsége csak egy millióval kivánja szaporíttatni az adót, de el van határozva, ebből semmit sem engedni. A titkár april 17-kén közlé Grassalkovichcsal a kir. proporsitiók mását is a királyné meghagyásából s nagyon meg volt lepetve, Grassalkovich válasza által, melyben írá, hogy az egy milló, mire nézve elébb ő sem látott nehézséget, nem fogna megajánltatni [1].

A királyi előadásokban, melyek máj. 10-kén nyujtattak át a rendeknek, Mária Terézia megemlítvén, mily anyai indulattal viseltetik a nemes ország iránt, s ügyekszik gyarapítani annak díszét és jólétét, nem mulasztá el magasztalni a nemzet hűségét és lelkesedését, melynél fogva vagyonát, vérét s életét vala kész áldozatul hozni a trón védelmére. De a béke megőrzésére, úgymond, melyet részben a magyarok hozzájárultával szerzett, a sereget jó karban kellend fentartani; mi az ország részéről is annál inkább igényli az adó szaporítását, mivel némely tartományok elveszte következtében a közjövedelem megcsökkent s a kincstáron annyi teher fekszik, hogy a rendes kiadásoknak is képtelen megfelelni, bár a többi örökös tartományok e hiány pótlására minden erejöket megfeszítik. Kivánja tehát a rendektől, pótolnák a hadi adót, — mely 1719 óta pénzül harmadfél millió forintot tőn, — egy millió kétszáz ezer forinttal, nem kételkedvén, hogy őt, ki nem annyira királynéjok, mint kegyeletes anyjok, e segélylyel támogatni, s annak készséges megajánlása által eddig is bőségesen tanúsított kegyelmeinek újabb s bővebb bizonyítványaira ösztönözni el nem mulasztandják. Kivánja egyébiránt, hogy annak felosztása körül méltányosan intézkedjenek; a tárgyalásokat pedig a törvényes két hónapi folyam alatt befejezzék.

[1] A kancellária levéltárából.

A nádorválasztásról említés sincs a kir. előadásokban; 1751.
a királyné azonban, mivel tudtára esett, hogy az a nemzetnek közkivánata, még az napon leküldé a kijelöltek neveit rejtő zárt levelet. A nemzet bizodalma Batthyány Lajos eddigi főkancellárt emelte a magas méltóságra.

Ekként teljesítvén a közóhajtást, tulajdonkép a maga kivánatainak valósítását tartá szem előtt Mária Terézia. E tekintetben ő már előleg is mindenkép ügyekezett hatni a rendekre. Midőn az országgyülési választmány, mely meghívása végett Bécsbe küldetett, feladatát nála elvégezvén, a királyi gyermekek üdvözletére ment, Károly főherczeg — minek példáját eddigelé nem adta még az uralkodó ház, — magyar beszéddel válaszolt a tisztelgő bizottmánynak. Magok a királyi előadások kegyes, hizelgő kifejezései is szívnyerésre valának számítva. De a rendek, bár hálájokat fejezték is ki junius 3-kán kelt válaszfeliratukban az irántuk annyiszor tanúsított s most újabban is nyilvánított anyai indulatáért, nem lőnek oly készségesek, mint ő óhajtja vala, az adó felemelésének megajánlásában. ‚Több napig fáradozának — mondák abban egyebek közt, — hogy az ország erejét, képességét lelkiösmeretesen megvizsgálják s lássák, mennyire teljesíthetik a kegyes királyné kivánatát; de bár elismerik a sereg fentartásának szükségét, s bár szintoly készséggel óhajtának is újabb bizonyítványait adni ragaszkodásuknak szeretett királynéjok iránt, minővel trónraléptekor életöket és véröket ajánlák fel neki: úgy találták mindazáltal, hogy részint a múlt évek áldozatai, részint a török járom utófájdalmai, részint a több évi természeti csapások és szűk termés, részint végre a kereskedelem pangása, melyet az ország ártalmára újabban felállított osztrák vámrendszer, s a bécsi kereskedőknek erre alapított egyedárusága egészen lebilincselt, sokkal inkább kimerítették az országot s megcsökkentették keresetforrásait, mintsemhogy a királyné kivánatának megfelelhessenek. Sőt kérik őt, segítene országanyai indulata szerint e bajokon, melyeket sérel-

1751. meik előadásában részletesen felterjesztendők lesznek. Mert a vagyonosság azok következtében oly annyira fogy, az elszegényedés oly aggasztó mértékben növekszik, hogy ha a nép keresetének bővebb források nem nyittatnak, félni lehet, hogy még az eddigi adók behajtása is lehetetlenné válandik.'

A királyné, miután a nádornak élő szóval is kijelentette, hogy az országnak bizonyára nem esik oly nehezen a megajánlás és megadás, mint neki a kérés szüksége, válaszában a birodalom elutasíthatlan szükségletét említvén, az adó kivánt fölemelését tovább is sürgeté. Igéré mindazáltal egyszersmind, hogy a mennyiben a többi örökös tartományok kára nélkül történhetik, kedvező választ adand az országnak az anyagi érdekek tekintetében előadott sérelmeire. A rendek tábláján e válasz jun. 11-kén s a következő napokon élénk vitákra szolgáltatott alkalmat. Fekete György, kir. személynök, a kir. tábla ülnökei s a káptalanok követei, hazai nyelven mondott beszédeikben, hévvel küzdének a királyi kivánat mellett. Azok egyike úgy vélekedék, hogy, ha a kivánt összeg súlyosan terhelné is az országot, legalább négyszázezer forintot a nép túlterhelése nélkül még is megajánlhatnak. A rendek nagy többsége azonban a sérelmeket kivánta mindenkelőtt tárgyalni s felterjeszteni, mondván, mi haszna lenne a nagyobb adó megajánlásának, miután a nép, ha adózási képessége nem gyarapíttatik, az eddigi adót is bajosan fizetheti. A sérelmek egy része már elébb ki lévén dolgozva, junius 17-kén fel is terjesztetett. Míg azonban a többiek felett folyt a tanácskozás, a nádor és a kir. személynök magán körökben is minden módon törekvének hatni a rendekre s őket junius 21-kén reá is birták, hogy legalább háromszáz ezernyi adópótlékot fogadjanak el. De erre is csak oly feltétel alatt adták megegyezésöket, hogy a királyné is orvosolja a sérelmeket; a nép terhei pedig egynémiben kevesbíttessenek, különösen annak ingyen fuvarozása és szénaadója törűltessék el. Utóbb, a főrendek nem tágító sürgeté-

seire ezen ajánlatot 500 ezer forintra emelték. A királyné második leirata folytában pedig a megszüntetendő fuvarozás és szénaadó fejében még 200 ezer ftot ajánlottak. Az adóöszszeg e szerint három millió kétszázezer forintra emelkedett. 1751.

Míg ezután az ország rendei az adónak a királyné által is szivökre kötött arányosabb felosztásában s kivetésében fáradozának, a királyné a Rákos mezején összegyűjtött hadsereget vette szemle alá, s a budai királyi lak előhaladó építését tekinté meg[1]). Visszatérte után azonban váratlan ingerültség fejlett ki a rendek tábláján. A felterjesztett országos sérelmekre adott királyi válasz egyátalában nem elégítette ki várakozásukat. A többség abban semmit sem látott, mi csak törvénybe igtatást is érdemelne; miért azt teljesen mellőzni akará a törvényczikkelyek szerkesztésénél. A királyné ezen elégületlenségről értesűlvén, aug. 23-kán újabb, egynémiben kedvezőbb leirattal ügyekezett megnyugtatni a rendeket. Igéré ebben egyebek közt, hogy a magyar termesztmények kivitelének könnyebbítése végett ügyekezni fog Bajorországgal és Velenczével kereskedelmi szerződéseket kötni; a német örökös tartományok részéről fenálló vám-

[1]) A királyné aug. 8-tól 13-ig időzék Pesten, hol a város őt oly nagy tisztelgéssel fogadta, hogy ő, megelégedése jeléül a tanács valamennyi tagjait nemesi rangba emelte. Lakása az egri püspök, Barkóczy Fer. házában vala. Majdnem naponkint kikocsizott a Rákosra, látni a sereg gyakorlatait. Különösen kitüntette M. Terézia ez alkalommal a szegény, kolduló tót diákból grófságra s roppant gazdagságra emelkedett Grassalkovics Antalt, ez idő szerint kamaraelnököt, kinek gödöllei uradalmában, hol ő magának egy nagyszerü kastélyt épített volt, aug. 10. és 11-kén, a császárral együtt vendége volt. Grassalkovics oly fénynyel fogadta magas vendégeit, hogy az udv. urak maguk megvallák, hogy ahhoz hasonlót még nem láttak. A kastély, melybe 100 lovagtól kisérve, este vonult be a királyné, 70 ezer lámpától tündéri vilagításban uszott. Más nap a kastély s park megtekintése után a pazar fényü ebédben több ezren vettek részt; este tánczvigalom mulattatá a vendégeket. — A császár már elébb a bányavárosokba utazott, azokat szemügyre veendő.

1751 s más kereskedelmi viszonyok javítása végett pedig értekezletet fog intéztetni a magyar kir. helytartótanács és ama tartományok kormányszékei között.

De alighogy a kedélyek e királyi igéretek következtében némileg lecsöndesűltek, már is újabb s még hevesebb ingerűltséget támasztott a királyné azon kivánata, hogy Győr, Komárom, Zombor és Újvidék városok, melyeknek nem rég adattak volt szabad kir. városi kiváltságaik, oly módon czikkelyeztessenek be a törvénykönyvbe, hogy az országgyüléseken megjelenési és szavazási joggal is felruháztatván, az ország többi rendei közé fölvétessenek. A városok e felszabadítása, mint tudjuk, abban áll vala, hogy a jobbágyi viszonyok s a vármegyei hatóság alól kivétetvén, saját hatósággal ruháztattak fel, mely a polgárok által ugyan, de örökösen választott tanács kezébe tétetett le. E tanács aztán a város ügyeire nézve a polgáriakban a helytartótanácscsal, a gazdaságiakban a kir. kamarával lépett közvetlen érintkezésbe; valaminthogy önálló törvényszékétől is, a megyeinek mellőztével, egyenesen a királyi, vagy a pörtárgy természete szerint, a kerületi táblához, vagy a tárnoki székhez vitetett a felebbezés. A királyi kamara mindazáltal oly széles befolyást tartott fenn magának a városok ügyeire, hogy azok szabadsága tulajdonkép semmivel sem lett nagyobb, mint volt elébb a megyei hatóság alatt: csak alanya változott függésöknek. Testületi jogaik azonban tetemesen szaporodtak, egyebek közt avval, hogy az országos rendek soraiba léptek, követeik által azontúl a törvényhozó hatalomban is részesűlendők. S leginkább is e volt oka annak, miérthogy királyaink e kiváltságot örömest osztogatták a városoknak. A követek ugyanis, kik azokból az országgyülésre küldettek, nem, mint hajdan, a polgárok összesége által, teljes szabadsággal, hanem csak a városi tanács által, a kir. kamara befolyásával választatván s utasíttatván, kivétel nélkül a kormány pártját erősbítették. Mielőtt azonban az új királyi városok a törvényhozásban való részvételök jogának gyakor-

latába tényleg beléphettek, megkivántatott, hogy a királytól nyert kiváltságuk külön törvény által erősíttessék meg. 1751.

A királyné kivánata szerint most négy várost egyszerre kellvén országgyülési ülés és szavazatjoggal felruházni, nagy aggodalom támadt a rendekben, nehogy a királyné oly terjedelemben éljen kiváltságosztási jogával, hogy a városi követek száma végre a megyékéit is meghaladja, s a kormánypárt, mely a főrendek házában már úgy is mindenható volt, az alsóházban szinte túlsúlyra emelkedjék. A megyék követei tehát törvényhozási befolyásuk arányát veszélyeztetve látván, hevesen kikeltek az ellen, hogy a korona, az ország rendeinek előleges megkérdezése nélkül, korlátlanul gyakorolja ebbeli jogait. ‚A vármegyéknek — ily értelemben szóla a megyei követek többsége, — veszélyes gyöngitésére s méltatlan lealázására vezet, ha a városok, melyek az alkotmány szerint erkölcsileg csak egy-egy nemes személyt képeznek, annyi szavazattal birnak, mint az összes nemességet s ezáltal a nemzetet képviselő megyék.‘ Felhordtak azonban még más érveket is a királyi leirat ellenében. Mondák egyebek közt: hogy a városok kiváltsága következtében a megyék közt felosztandó adó alapja kisebbedik, s úgy az adók, mint az előfogatok s más közterhek a jobbágyokra még súlyosabban nehezednek. Kijelentik ezeknél fogva, hogy, miután a kir. szabadítéklevelek a kérdésben forgó városoknak a rendek tudta nélkül már kiadattak, nem ellenzik ugyan tovább azoknak beczikkelyezését, de a törvényhozásbani részvét joga nélkül s az előfogatok kiszolgáltatásának továbbra is a polgárság terhéül maradó kötelességével.

A királyné, ki ilyféle ellenzéshez nem szokott, s azt hitte, a nemességre halmozott kegyei s jótéteményei, annyiszor tanúsított anyai gondoskodása után tőle méltán több elnézést s engedékenységet igényelhet, aug. 24-kén a nádor által boszúsan leizené a rendekhez, hogy a következő napon az országgyülést befejezni s elutazni szándékozik; miért is a törvényczikkelyek tüstént összeszerkesztendők. De az üzenet

1751. még hevesebben felizgatta a rendek kedélyét. Hangos panaszok emelkedtek, hogy a tanácskozásra elegendő idő sem engedtetik, s e zaklatás által a törvényhozási szabadság elnyomatik; miért sokan minden törvény nélkül akartak szétoszlani. Mások követség által kivánták megkérni a királynét, halasztaná el utazását néhány napig; mit azonban a főrendek, mint illetlent, félrevetettek s átizenték a rendeknek, hogy csak lássanak a munkához: a nádor, ha szükséges, majd talál módot, a királynét pár napi maradásra birni. Tetőpontját érte el a rendek ingerültsége, midőn az elnöklő alnádor a városok beczikkelyezésének s Koch és Toussaint bárók a kormánytól indítványozott, de a rendek többségétől ellenzett honosításának kérdését szavazatra bocsátván, a királyi tábla tagjai, a városok s káptalanok követei által felkiáltással elfogadtatta. Az ügyek ezen erőszakolása miatt a megyék követei közől számosan annyira felháborodának, hogy a gyülésteremet tüstént odahagyták. A királyné, Batthyány Lajos nádor kérelmére pár nappal meghosszabbította ugyan az országgyülést; de a rendek az udvar kivánatára hajólni a következő napokon sem akartak. Hasztalan jelentette ki előttök a kir. kancellár, hogy miután ama városoknak a kiváltságlevél már megadatott, az adományt viszszavenni a királyi tekintély csorbulása nélkül többé nem lehetvén, a beczikkelyezésnek múlhatatlanul meg kell történni. A megyei követek tovább is erélylyel vitatták, hogy az országgyülési szavazatok számarányának megváltoztatása a törvényhozás elemeinek szaporítása a király kényétől nem függhet. Ha tehát a korona valamely várost a törvényhozásbani részvéttel felruházni akar, aziránt elébb az ország rendeit is meg kell kérdeznie. S e mellett még arról is biztosítást sürgettek, hogy az adó s más terhek alapjából királyi kiváltságok által ezentúl semmi sem fog elszakasztatni.

Mi alatt a vita a rendeknél ezek felett hosszasan foly vala, aug. 26-kán a nádorhoz levél érkezett a királynétól, melyben neheztelő szavakkal fejezte ki boszúságát a rendek

ellen, hogy a kérdéses városok kiváltságát megrontani törekedvén, királyi tekintélyét oly kíméletlenül támadják meg, s fájdalmát jelenté a felett, hogy irányában a rendek olyasmit cselekszenek, mi még egy királylyal sem történt. A főrendek, kikkel a nádor e levelet tüstént közölte, ezután újabban is engedékenységre sürgették az alsóházat. De ez, noha még esti tíz órakor is együtt ül vala, hajthatatlan maradt. Végre a nádor, a kancellár, a kir. személynök, a kir. tábla tagjai s a főpapok egymás után megújíták ostromukat a rendek ellen, kérvén őket, ne szomorítanák s ne tartóztatnák tovább ellenzésökkel az elutazásra immár felkészűlt királynét; mire aztán a rendek, belefáradva a hosszú küzdelembe, boszúsan kijelentették, hogy miután ekként zaklattatnak, s törvényhozói szabadságukban annyira korlátoltatnak, hogy ellenzésöket hasztalannak látják, ám tegyen az udvar a mit akar, készíttesse el a maga kénye szeriüt a törvényczikkelyeket. 1751.

A főrendek s egyéb udvari pártiak nem is késtek felhasználni a megyei követek ezen boszús apathiáját. A törvényczikkelyek még azon éjjel megirattak, s más nap, aug. 27-kén, a királyné által is megerősíttettek. „A zavarral kezdett országgyülésnek — mint egy napló írja — ekként zavarral szakadt vége." A királyné azonban, bár czélját érte, nem fojthatá magába boszúságát a rendek ezen megátalkodott ellenzése miatt, s midőn ezek bucsútisztelkedés és a szentesített törvények átvétele végett hozzá felmentek, őket egy ingerűlt hangon mondott trónbeszéddel bocsátotta el magától, melyben egyebek közt a következő szavak foglaltattak: „Nagyobb bizodalmat s készséget vártunk volna a szeretett s általunk mindig megkülönböztetett magyar nemzettől, melylyel anyai jóakaratunknak számosabb bizonyítványait éreztettük, mint a többiekkel. Ügyekezzetek tehát országgyülési határozatainkat s a reátok bizottakat végrehajtani s kiérdemleni, hogy elébbi kegyelmünk reátok ismét visszaszálljon." Az országgyülés vége.

V.

1751.

A királyi hatalom terjesztése.

E fullánkos beszéd, mely annyira különbözött a veszély idején 1741-ben elmondottól, nyilván bizonyítja, hogy Mária Terézia a nemzet irányában már urául tartotta volt magát a helyzetnek, s igen váratlanul lepte meg őt az iránta még áldozataiban is oly készséges nemességnek ily heves és makacs ellenzésben nyilatkozó alkotmányos érzelme. Miután ő eddigelé számos bizonyítványait adta annak, hogy az alkotmányt fentartani kivánja, s e mellett a nemességet még annyi kegyekkel s kitüntetésekkel is halmozta el, méltán megkivánhatni vélte ettől, hogy irányában ő se ragaszkodjék mindenben oly ridegen a maga jogaihoz, hanem, megelégedve az alkotmányos formák fentartásával, a vett kegyelmeket s kedvezéseket simulékonysággal viszonozza. A kivánatai ellenében kifejtett erős ellenzék tehát kétszeresen sérté őt, ki jóindulata öntudatában ellenzéket tűrni nem tudott, azt megérdemleni nem vélte. De bár e tekintetben nem lehet is kételkedni kedélyingerűltsége őszinteségében, úgylátszik még is, boszúságának ezen éles nyilvánítása egyszersmind a fortélynak egy kiszámított új neme is akart lenni, melylyel a még érdes nemességet simulékonyabbá tenni szándékozott. Bizván a főrendeknek már minden alkalommal egészen a lelkesedésig tanúsított ragaszkodásában, a hajólni még nem tudó nemességet kegyvesztéssel fenyegette, mintegy tudtára akarván adni, hogy okvetetlen simulnia kell az ő akaratához, ha benne ezentúl is az eddigi kegyelmes közanyát óhajtja birni, ki különben, ha akarja, s a körülmények úgy igénylik, tud szigorú is lenni.

A nemesség e rideg magaviseletének a lefolyt országgyülésen a közéletre nézve jelentékenyek lőnek következményei. A kedélyingerűltség nem lett ugyan tartós a királyné részéről: boszúságát hamar elfeledve, utóbb is csak úgy, mint az országgyülés előtt, ügyekezett ő éreztetni hálâját a

nehéz körülményei közt segedelmére oly lelkesedéssel sietett 1752—1756.
nemzettel; a nemességet pedig, az egyesekre, s egyes családokra halmozott kedvezései által Bécsbe édesgetve, kivetköztetni különszerűségéből s ekképen monarchiájának erkölcseire, szokásaira nézve egymástól annyira különböző két részét egymással lehetőleg egyenlősíteni. De, miután a mult országgyülésen oly kellemetlenül tapasztalta, hogy a megyei nemességet a maga kedve szerint még nem hajthatja: az alkotmányos törvényhozástól még idegenebb lett, mint volt eddigelé, s azontúl egész tizenhárom évig nem hivta egybe az országgyülést, bár azt a közéletben minden lépten nyomon mutatkozó hiány s hátramaradás, a nemzeti institutiók fejletlensége, a közigazgatás minden ágainak rendezetlensége, az erkölcsi s anyagi érdekeknek százados elhanyagoltság szülte pangása, nagyon is szükségessé tette volna.

Annál korlátlanabbúl kezdett Mária Terézia ezen országgyülés után egyedül királyi hatalmából intézkedni a kormányszékek utján olyanokban is, miket az alkotmányos törvények szerint egyedül a nemzet hozzájárultával, országgyülési tanácskozások s végzések által lehetett s kellett volna is elintézni, kifejteni s átalakítani törvényesen. Jobbára ezen korszakba esik ama nagy reformok kezdete, melyekkel Mária Terézia a többi örökös tartományok kormányát lassanként egészen átalakította, s az igazgatást, melyet eddigelé azokban is túlnyomólag a rendi testületek gyakorlottak, az udvari kormányszékeknél s ezek által a fejedelmi kezekben összpontosította.

Magyarországban a vármegyei intézet sokkal mélyebben gyökerezett a nemzet közéletében, mintsemhogy azt az igazgatásból kiszorítani, s kinevezett kerületi hivatalnokokkal pótolni remélhette volna a királyné; s ezért nem is nyult ő a megyei rendszerhez, nem akarta csorbítani a megyék önkormányzatát; a főispáni hivatalt azonban, hogy általa a központi kormánynak is több befolyást szerezzen a megyékben, még is újonnan kivánta szabályoztatni. E végett 1752 elején

1752—1759. a helytartótanács által egy új utasítást dolgoztatott ki a főispánok számára. Ezen utasítást a kancellária marcz. 7-kén oly véleménynyel terjeszté fel a királynénak, hogy azt a maga részéről nem pártolhatja, mivel könnyen félremagyarázásokra nyujthat alkalmat. A megyék felette féltékenyek a magok jogaira, s ilyféle utasítást alkotmánysértő ujításnak tarthatnának. A főispán tisztét különben is eléggé meghatározza a törvény, s csak ennek pontos végrehajtására kell a hanyagabb főispánokat reászorítani.

„Nem látom okát — ezt írá a felterjesztésre a királyné — miért ne volna új utasítás adandó, miután csak is a törvényekkel egyező utasítást kivánok; a tapasztalás pedig bizonyítja, hogy a megyék közt a belső igazgatásra nézve nagy a különbség, a mi csak hanyagságból, vagy a törvények félremagyarázából eredhet.“ Kivánja tehát, vizsgálja meg a kancellaria újabban is a helytartótanács javaslatát, s véleményével együtt terjessze fel azt.

Ez aztán meg is történt marcz. 21-kén. Batthyány Lajos nádor a maga véleményében csak azt kivánta, hogy bár a törvény minden három évben rendel tisztújítást, azt mindazáltal nem kellene felette sürgetni. E korban is átlátták már, hogy a tisztviselők gyakori változása nem jótékony hatású az igazgatásra. A hivatalnokok, úgymond, a vizsgálatok, taksálások s más eljárásoknál sokszor összeütközésbe jőnek a nemességgel, s félnek avval ellenkezni, nehogy a tisztújításnál kimaradjanak. Törvényt ugyan csak törvény által lehet megváltoztatni; de még is kivánná, hogy a tisztújítás néha s néhol a három éven túl is elhalasztassék.

Az új utasítás egyébiránt, mely aztán el is küldetett a főispánoknak, a következő:

1. A főispán a mennyire csak lehet, az 1723-ki 56-dik t. cz. szerint megyéjében lakjék. Ha ebben más hivatal vagy egyéb alapos ok által gátoltatik, legalább a katona-elszállásolás, adókivetés és más fontosabb ügyek alkalmával évenként pár hónapig lakjék a megyében.

2. Tisztújítást az idézett törvény szerint, minden három évben, ha pedig a tisztikar nem alkalmas, elébb is tartsanak. 1752—1756.

3. Ügyeljenek, hogy az alispánok ne legyenek a földes urak lekötelezettjei.

4. Gondjok legyen reá, hogy a gyülések az 1723-diki 50-dik t. cz. értelmében gyakran s rendesen és szabályosan tartassanak s minden zavargás nélkül folyjanak le; minden jegyzőkönyvbe irassék, s ez a gyülés végén hitelesíttessék. A kis-gyülések fel ne forgassák a közgyülések végzéseit.

5. Ügyeljenek, hogy a birák s más tisztviselők a törvénykezési irományokat az 1729-ki 25-dik t. cz. szerint az év végével mindig letegyék a levéltárba. A hivatalokból kilépők erre szigorúan reászoríttassanak. A levéltár jó rendben tartassék.

6. Az igazságszolgáltatás gyorsítása végett, törvényszéket évenként legalább négyszer tartsanak. Az elvégzett ügyek jegyzéke a helytartótanácsnak megküldessék.

7. Különös gondjok legyen, hogy a bűntények mennél elébb megvizsgáltassanak; a börtönök jó karban tartassanak.

8. Ügyeljenek, hogy az útak, hidak kellő időben tataroztassanak, a városokban a keskeny, szűk uczák szélesbíttessenek.

9. Gondjuk legyen, hogy a törvények s kormányszékek rendeletei pontosan végrehajtassanak s a közjó mindenkép előmozdíttassék.

10. Különös gondot fordítsanak az adózó népre s az adóra, hogy az adózásból senki ne maradjon, a ki arra köteles; hogy az adó aránylagosan s igazságosan vettessék ki; hogy az adózó nép ingyen közmunkái magán czélokra ne fordíttassanak, a házi adó fejében csak annyi adó szedessék, a mennyi mulhatatlanul szükséges, hogy a pénztárnokok a behajtott adót a hadi pénztárakba pontosan beszolgáltassák,

1752–1756. s kézi pénztáraikban nagyobb összegeket fel ne halmozzanak, számadásaikat rendben tartsák [1]).

Miként ezen utasítás tanúsítja, a királyné törekvése a vármegyékben egészen törvényszerű volt s egyedül a pontosabb s rendesebb igazgatást czélozza, a nélkül, hogy bármiben is korlátolni s csorbítani szándékozott volna a megyei önkormányzatot. Kevesbbé volt azonban törvényszerű e törekvés a kormányzat magasabb rétegeiben. Ezekben fő czélul félreismerhetlenül az lebegett folyton szemei előtt, hogy a középponti kormányszékek, a helytartóság, az udvari kancellária és kamara törvényes önállóságát csökkentse s tegye azokat, legalább a kormányzat szellemére, elveire nézve, még nagyobb függésbe a miniszterekből álló úgynevezett conferencz-tanácstól és a status-tanácstól, melyet gróf Kaunitz Venczelnek, 1753 óta főminiszterének, terve szerint, 1760-ban épen a végre állított fel, hogy az egyes országok s tartományok udvari kormányszékeit általa ellenőriztesse, s ezekben az összes monarchia kormányára nézve nagyobb egyenlőséget alapítson meg.

Az alkotmányt tehát s a törvényes kormányformákat, melyek iránt oly féltékeny ragaszkodást látott a nemzetben, nem sértette ugyan Mária Terézia, — azon egyen kivül, hogy a törvényhozás jogát számos esetben a nemzet részvéte nélkül, csupán a királyi hatalom számára vette igénybe; a nemzeti kormány törvényes függetlenségét azonban sokkal inkább meggyöngítette, mint bár melyik elődei közől. Nem mellőzte ugyan ő a nemzeti kormány törvényes organumait, mint például I Leopold, — ki ez által aztán annyiszor fel is lázította a nemzetet; ő rendesen, mindig a kancellaria és helytartótanács útján hirdette ki rendeleteit; de a magyar kormányügyek fontosabbjait is csak úgy a conferencz- és statustanács elejébe vitte ő, mint a monarchia többi részeiéit.

[1]) A kancellaria levéltárából.

A magy. udv. kancellaria aztán e minisztertanács végzései szerint vette az utasítást, rendeletet a királynétól. A magyar kir. helytartótanács, melynek az azt megalapító törvény szerint az ország független, fő kormányszékének kell vala lenni, önállását annyira elvesztette, hogy a szinte idegen befolyás alá jutott kancellariának a fontosabb ügyekben puszta közlönyévé alacsonyodott. Ha néha talán kikéretett is eleve értesítő véleménye: az csak akkor és annyiban birt súlylyal, a mikor és amennyiben a német minisztertanács véleményével nem ellenkezett; s nem egyszer történt, hogy a maga véleményével s a törvényekkel ellenkező felsőbb intézkedések végrehajtó eszközévé kellett válnia. És eképen e kormányszék, az élén álló s utasításaikat a bécsi középponti kormány szelleme s elvei szerint rendelkező királynétól vett főrendűek hatása alatt, soha nem nyerhette meg azon önállást s nemzeti szellemet, melyben azt az 1741-ki országgyülés rendei látni óhajtották; a bécsi középponti kormányszékek példája szerint, a bureaucratia rideg, lelketlen formaisága benne is meghonosult. Ugyanez történt, s még nagyobb mértékben a magy. kir. kamarával a bécsi udvari kamara irányában, mely amazt mindinkább csak a maga alárendelt közlönye gyanánt tekintette, kivált mióta több magyar tanácsos is nyert helyet kebelében. 1752–1756.

Ezen, ily befolyás alá jutott kormányszékek által pedig Magyarországra, a külön alkotmány, külön igazgatás mellett is annál könnyebben átterjeszthető Mária Terézia azon kényuralmi igazgatás elveit, melyet a cseh-német örökös tartományok tekintetében megalapított, minthogy az ország nyilván s magán joga a nemzet százados harczviszontagságai alatt egészen parlagon maradt, s a török járom lerázása s a belbéke helyreállta után sem igen örvendhetett az élet szükségeihez mért fejleménynek. A közigazgatás főbb ágai, mint elbeszéltük, némileg rendeztettek ugyan; de a törvényhozás korántsem terjesztette ki figyelmét minden jogviszonyok s az összes igazgatás sokáig elhanyagolt állapotának szabályo- A kényuralom növekedése.

1752—1756. zására. E mulasztás bűnsúlya első rendben tagadhatatlanul az udvart terheli, mely kényuralomra törekvő hajlamában az alkotmányos szellemű rendezést meggátolta, vagy legalább, mivel a rendezetlen állapotok közt a felmerülő szükségek szerint kényuralmának tágasabb tért biztosíthatott, azt elő nem mozdította; de terheli a vád magát a nemzetet is az előrehaladt kor kivánalmainak megfelelő, gondosabb rendezés elmulasztása miatt. Vastag tudatlanság kérge borítá az értelmet, s a százados török háborúk s belharczok miatt műveltségében hátramaradt nemzet nagy tömege köz- és magán-jogi viszonyaiban vagy nem érezte a szabályozás szükségét, vagy annak módját nem értette. Azon kevesek pedig, a kik erre képesek lettek volna, önzőbbek valának, inkább az udvar kegyeit keresték s magán érdekeiket tarták szemeik előtt, mintsem hogy a nemzet újjászületését előkészíteni, elavult állapotainak átalakítását megkezdeni hajlandók voltak volna.

De még a leélt zavarteli idők visszaidézésének félelme is gátolhatta a reformokat. Mert ha voltak is, kikben sem a szükséges szabályozás módjának belátása, sem a hazfiúi önzetlenség és buzgóság nem hiányzott, megküzdeni a bajokkal, tudván, hogy a szabadabb, függetlenebb kifejlést a bécsi kormány minden áron ellenzendi, gondosan kerűlték az összeütközéseket, melyek újabb zavarokba dönthetnék a pihenni alig kezdő hazát. És így történt, hogy Verbőczynek több mint kétszáz éves Hármaskönyve maradt még mindig egyedüli tárháza és zsinórmértéke minden magán- s közjogi viszonyoknak.

E körülményt Mária Terézia szokott ügyességével használta fal arra, hogy királyi teljhatalommal intézzen a rendezetlen állapotok között némi reformokat. A helyett, hogy gyakrabban országgyülést tartott, s ezeken a nemzeti életben fölmerűlt szükségleteket törvényhozási végzés által az alkotmány szellemében pótolta volna, azokat nálunk is menynyire csak lehetett, a többi örökös tartományok számára

megalapított elvek szerint, nem ritkán az alkotmány szelle- 1752—1756. mével s a nemzeti jogokkal ellenkezőleg intézte el a kormányszékek útján. Így támadtak aztán évről évre mind több királyi rendeletek, melyek a hiányzó vagy hiányos törvényeket pótolva, több s nagyobb rendet hoztak ugyan egynémely jogviszonyokba, a közigazgatás egynémely ágaiba; de azokba egyszersmind a kényuralmi elveket is átültették. És ha néha egyik s másik vármegye közönsége felszólalt is az alkotmány szellemével s a nemzeti jogokkal ellenkező ilyféle királyi rendeletek ellen, a kormányszékektől jobbára azon válaszszal utasíttatott el, hogy a fenforgó esetre nézve semmiféle törvény nem létezvén, a királyi rendelet nem törvényellenes; és a hol törvény nincs, ott a király a maga hatalomteljességéből belátása szerint intézkedhetik. De meg kell vallani, hogy a nemesség, ezen korban még szintoly tudatlan, mint önző, a legtöbb esetben gondatlan könnyelműséggel türte a királyi kényuralom terjeszkedését mindenben, mi őt magát, érdekeit s előjogait egyenesen nem illette, s csakhogy kiváltságait maga háboríttatlanul élvezhesse, egyebekre nézve nem igen korlátozá intézkedéseiben a királynét, kit maga iránt oly kegyes anyának tapasztala.

Az ekként kényuralmilag intézett reformok pedig, míg egyrészről a rendet öregbítették, a műveltséget, polgárisodást gyarapították, másrészről annál nagyobb csorbítására váltak a nemzeti jogoknak, függetlenségnek, minthogy ezen új alakítások szorosan összefűzettek a német örökös tartományokban szintezen időszak alatt keresztülvitt reformokkal. Az igazgatás egy némely ágai a monarchia két felében, az alkotmány s kormányforma különbsége daczára is, oly annyira összeforrtak, hogy ezen viszonyokon utóbb nálunk sem lehetett egy könnyen változtatni a nélkül, hogy egyszersmind a német örökös tartományok ügyeinek szervezete is meg ne rendüljön. Különösen ez volt az eset a közigazgatás épen legfontosabb ágaira, a hadi, financziai s kereskedelmi ügyekre nézve, melyekben aztán idő folytával oly annyira

1752—1756. meg is gyökerezett az osztrák rendszer, hogy Magyarország kormányzati függetlensége, bármily világos szavakban biztosíttatott is úgy a régiebb, mint az újabb törvények betűje

Hadügyek. által, csak papíron maradt, s tényleg árnyékká satnyult.

Mi a hadügyet illeti: a nemesi felkelés, mi az örökösödési háborúban kétszer rendeltetett volt ki, ezentúl is a nádornak, mint az ország főkapitányának, vezérlete alatt maradt ugyan; de e fölött, mint tudjuk, 1715 óta állandó zsoldos hada is volt az országnak, melynek tartására évenkint hadi adót fizetett. E sereg igazgatására, vezérletére már sem a nádor, sem más nemzeti hatóság nem birt befolyással, s azt kizárólag a bécsi udvari haditanács ragadta magához; minélfogva azon eset álla be, melynek pártját hasztalan keresnénk az egyetemes történelemben, — hogy tndnillik egy, saját alkotmánynyal s külön kormánynyal biró nemzet hadserege fölött a király nem magának a nemzetnek kormányhatóságai, hanem egy, az országra nézve egészen idegen, más tartományok számára létező, kormányszék által rendelkezik.

Meg kell azonban vallani, hogy ezen, minden alkotmányos fogalommal, minden méltányossággal ellenkező, fonák állapotnak maga a nemzet megfoghatatlan vaksága, vagy könnyelműsége s hanyagsága volt egyik fő oka. Midőn ugyanis a nemzet 1715-ben egy állandó hadsereg tartására évenkinti adót szavazott meg, az időnkénti hadpótlás terhét magára vállalni nem akarván, a sereg felállítását s utóbbi pótlását toborzó által szintúgy a király önkényére hagyta, mint annak szervezését s igazgatását; mi volt pedig aztán természetesb, mint hogy a király, egyszersmind az osztrák tartományok fejedelme, a magyar hadat is a német tartományok hadügyeit igazgató udvari kormányszék, a bécsi haditanács, alá helyezze. 1741-ben, midőn a nemzet oly lelkesedéssel kelt fel Mária Terézia védelmére, s az állandó hadsereget is újabb hat gyalog s néhány huszár ezreddel szaporította, ezen fonák állapoton tán még lehetett volna

segíteni; de a nemzet, bár szóba hozta, még is elmulasztá, 1752—1756.
erélyesen visszakövetelni a maga kétségbevonhatlan jogát hadseregének igazgatására. S így lőn aztán, hogy e fonák viszonyok 1748 óta, midőn Mária Terézia egy új hadrendszert kezd vala megalapítani, mind mélyebben meggyökereztek: a magyar állandó had igazgatásából a nemzet, külön alkotmánya daczára, végkép kizárva maradt; a magyar ezredek, a bécsi haditanács intézkedései szerint, a német ezredekkel együtt ugyanazon rendszabályok mellett, osztrák tábornokok által, német nyelven vezényeltettek, s az osztrák hadsereg kiegészítő részei gyanánt tekintettek. És csak az újabb időkben jutott eszébe a nemzetnek a maga elévűlhetetlen jogait e tekintetben is visszakövetelnie. — A magyar állandó hadsereget egyébiránt, ide nem számítva Erdélyt s Horvátországot s a határőrvidéket, Mária Terézia idejében kilencz ezred s egy zászlóalj gyalogság s tizenkét huszárezred képezte. A gyalog ezredek mindenike, a két-két gránátos századdal együtt 2408 emberből állott; a huszár ezredek álladéka, a hét éves háborúig, öt században 809 lóra számíttatott, mi azonban kevéssel e háború kezdete előtt négy századra s 600 lóra szállíttatott le [1]).

Hasonló viszonyok forogtak fenn a határőrvidéki katonaságra nézve is, és pedig szintúgy a nemzet gondatlansága miatt. A károlyvárosi őrvidék, a nemzetnek még a mohácsi ütközet előtt kimondott megegyeztével, régóta az osztrák fejedelmek hatósága alá volt helyezve. Ezen őrvidék Mária Terézia alatt tetemesen megnagyobbíttatott, s kevés kivétellel azon szervezetet nyerte, melyben az máiglan fenállott. Az ország rendei, mint említők, 1741-ben az ország testébe visszakebleztetni kivánták mind azon katonai helyeket, melyek a török kiűzése után Alsó-Tótországban, a Szerémségben, a Duna, Tisza és Maros vidékén, azaz, Bács-Bodrog,

[1]) Kovács krónikája azonban (Folytatás 80. l.) a gyalog ezred álladékát három ezerre, a huszár ezredét 1200-ra teszi.

1752—1756. Csongrád, Csanád, Arad, Zaránd megyékben és a temesi tartományban hadi kormány alá helyeztettek. A visszakebelezést, melyet az 1741-ki 18-dik törvényczikkely valóban meg is rendelt, Mária Terézia egy részben már az 1745-ki jul. 1-jén kelt rendeleténél fogva végrehajtotta, oly módon, hogy a nevezett megyék katonai kormány alól fölmentettek, s alkotmányos megyei hatóság alá helyeztettek, Zombor és Újvidék királyi városok jogaival ruháztattak fel, a határőri katonaság számára pedig a Száva mentében Szerém, Pozsega, Valkó és Verőcze megyékből s a Duna és Tisza öszszefolyásánál Bács-Bodrogból metszetett ki egy-egy kerület, három új határőri, névszerint a péterváradi, brodi és gradiskai gyalog s egy sajkás ezred lakhelyéül.

A sajkás kerület szervezése iránt 1750-ki augusztusban adta ki Mária Terézia határozatát, Titelt, Lokot, Mosszorint, Gordinováczot és Kovilt rendelvén a két sajkás osztály lakhelyéül. A rendelet végrehajtására Grassalkovics kamaraelnök, Károlyi és Tersztyánszky küldettek ki királyi biztosokul, kiknek meghagyatott, hogy „ha a nevezett községek a sajkások elhelyezésére elégségesek nem volnának, az esetben más szomszéd helyek is a kerületbe osztassanak; s viszont ha annyi térre szükségök nem lenne, Kovil a polgári hatóság alatt maradjon. Az említett biztosok adják tudtára a határszélieknek, hogy október hónapig nyilatkozzanak, kik akarnak, mint katonák ott maradni, vagy átmenni a polgári tartományba? Az átköltözésre pedig határidőül az 1751-ki april 1-je szabassék ki. E kivándorlókkal a kir. biztosság, miután kinyomozta, mennyit lehet reájok méltányos adóul kivetni, novemb. 1-jétől kezdve kössön három évre szerződést, megigérvén nekik, hogy közvetlen királyi alattvalók lesznek s más földes úrnak nem lesz fölöttök hatalma. A kamara tudja meg tőlök azt is, mit adnának a kincstárnak, ha a Szabadkáéhoz hasonló kiváltságot kapnának. Novemb. 1-jén Engelshoven tábornok a polgáriakul maradandó helyeket adja át a biztosoknak, kik aztán azokat az adóra nézve helyezzék

a megyék alá. A Tisza-vidéki községek Bácshoz, Pécska és Szemlak Aradhoz, a többi marosi helyek Csanádhoz kapcsoltassanak. Adójokat maga a királyné fogja meghatározni; földesúri ügyekben pedig a kamara alatt fognak állni. A bánságba átmenni nem akaró tisztek ő felsége nevében s kegyelme jeléül biztosíttattak, hogy a kik nem nemesek, taksa nélkül nemességet fognak nyerni, s részökre az általok választandó helyeken, curiák örök birtokjoggal kimetszetni. A többiek mindnyájan tíz évre egy jobbágytelket kapnak korlátolt építési joggal.[1]). 1752—1756.

A miként a Tisza s Maros vidéki katonai helyek megszüntetésével, Tót és Horvátországban a határőrvidék szerveztetett, ugyanaz történt utóbb az Al-Duna mentében Erdélyig, Erdélyben pedig a székely föld részével. A királyné e határőri vidéken, a bécsi fő haditanács igazgatása alatt, néhány generalatust állíttatott fel, melyek mindenike több határőri ezredet foglalt magában. A károlyvárosi végekhez számíttatott a likkai, ottocsáni, ogulini és szluini gyalog- és egy huszár ezred; a varasdi generalatushoz két gyalog s egy huszár ezred tartozott; Batthyány Károly tábornagy s horvátországi bán alatt ezekhez még a két gyalog és egy huszár ezred járult. 1762-ben állíttatott fel a két székely s ugyanannyi oláh gyalog ezred, melyekhez a székelyek részéről még egy huszár, az oláhokéról egy dragonyos ezred járult; végre 1767-ben a temesi bánságban egy német s egy illyr ezred alakíttatott; mi által a határőri katonaság 17 gyalog s hat huszár ezredre szaporodott. Béke idején az ezredeknek csak egy kisebb része volt tényleg fegyver alatt határőri szolgálatban; a többiek, családjaik körében földjeiket mívelték; de községi viszonyaik is katonailag szabályoztattak s hadi tisztek által igazgattattak.

E határőrvidékek szervezése azonban nem folyt le minden zavar és zajlongás nélkül. Némi békétlenségek már A határőrök zajlongása.

---

[1]) A kancellaria levéltárából.

1752—1756. az 1751-ki nyáron kitörtek, melyeket Batthyány Ádám a maga nagybátyjához, Károly horvát bánhoz szept. 30-kán írt levelében a következő okokból származtatott: 1. Régi tisztjeik kik a felállított határőri ezredeknél újabb alkalmazást nem remélének, azt hivén, hogy ügyök némi zavargás után jobban meg fog vizsgáltatni s magok még kedvezőbb elláttatást nyernek, alattomban magok szítogatták a zavarokat. 2. Sokakat, kivált a szegényebbek közől az adózás tett türelmetlenekké; kik aztán a jobb módúak közől is többeket bevontak a zavargásba. 3. Ehhez járult tisztjeik távolléte. Mert a tisztek, rendes lakhelyeik mindjárt nem lévén, s midőn ezredeiknél időzének, csak nyomorult viskókban kényteleníttetvén meghuzódni, egyen kivül, ki a századnál maradt, az ottlakástól felmentetvén, jobbára Zágrábban, sőt Bécsben tölték idejöket. Távollétökben pedig az altisztek lettek urakká, kik a népet vezetni nem tudták, sőt fölötte zsarnokoskodtak. 4. Némelyeket a főbb zavargók közől azon Leopold-kori privilegiumok ingereltek lázadásra, melyeket alaposan nem értvén, a valónál többre becsűltek, most pedig az új szervezés következtében elveszteni fájlaltak. Kiuk, a zavargók egyik főnöke, épen ez által szerzett magának legtöbb pártost. — E zavargást azonban a hely szinére küldött rendes katonaság gyorsan elfojtotta[1]).

Törő Pál s tár-ai zavargása.

E határőrvidéki zavargásokkal nem csak párhuzamosan, de azokkal némi kapcsolatban folytak le egy csoport mezőtúri és hold-mező-vásárhelyi lakos pártos mozgalmai, melyekről azonban még kevesebb részlet kerűlt napvilágra, mintsem hogy rólok egész terjedelemben biztos tudomásunk lehetne. A zavargók felett Budán működött delegált kir. törvényszéknek, a mint látszik, 1754-ki marcz. 30-kán, hozott itéletéből csak annyit értünk, hogy Törő Pál túri lakos „volt ezen pártütésre czélzó gonosz igyekezetnek indítója“, ki a vásárhelyieket is izenetekkel s levelekkel támadásra

---

[1]) A kanczellária levéltárából.

izgatta s köztök fegyvereket is osztogatott. A másik fő czinkos Pető Ferencz, vásárhelyi lakos volt, ki „Törökország szélire ez előtt három esztendővel (tehát 1751-ben) a végett elmenendő öt társának, hogy a mint akkor a hír hozta, az ottan lévő pártütőkkel tanácsot tartanának és e gonosz igyekezetekben végzést tennének, előljárójok és vezérek volt, s az oltától folyvást mind ekkoráig ezen rosz szándékra társakat hódítani meg nem szűnt". Harmadiknak Bujdosó Györgyöt nevezi az itélet, ki „Törő Pálnak a vásárhelyiekhez követe, és hogy nekiek levél irassék, tanácsadója volt, de Vásárhelyen is Pető Ferencz házában a pártütés végére mindegyik hitét letette, és több társaknak hódítására Debreczen felé ment s ugyanazoknak összegyűjtésével is gonosz szándékát betöltötte." 1752—1756.

Ezeken felül neveztetnek még a főbb bünösök között Becsei Mihály, Jenei István, Kocsi Mózes, Debreczeni más nevén Sipos Mihály, Herpai Mihály, Erdődi István, ki már az 1734-ki „Peró-támadásba is avatta magát", és Magyar György. Kisebb nagyobb részvétről ezeken kivül még mintegy kilenczvenen vádoltattak. A mozgalom székhelye a Heves megyei Túr és a Csongrád megyei Hód-Mező-Vásárhely valának. A támadás „kurucz név alatt hirdettetett". Czéljok mindenek előtt az volt, hogy „a háborgós támadókat a kik Törökországban mondattak lenni, kihozzák" s velök együtt pártot üssenek. A zavargás indokairól azonban semmi értesítést nem meríthetünk az itéletből. Csak azt tudjuk, hogy a lázadás, mielőtt tényleg kitört elárultatván, elfojtatott, a bűnösök elfogattak s kínos vallatás alá vettetvén, kisebb nagyobb büntetésekre itéltettek. Törő Pál Túron, Pető Ferencz Vásárhelyen fejvétel után megnégyeltettek, s hulláik darabjai „a világnak négy részére kiállított akasztófákra függesztettek". Bujdosó Györgynek is feje vétetett, s mind a hárman ingó s ingatlan javaik elvesztésében elmarasztaltattak. A többiek közől hatan, hat évi, mások öt s két évi vár fogságra itéltettek. Ötvennégyen, kik „ezen igyekezet-

1752—1756. ben hadakozó katonai indulatukat megmutatták, mindnyájan reguláris magyar gyalog regementekben, a hol is életök fogytáig hites kötelességgel szolgálni tartozni fognak, büntetésül adattatnak". Végre Túr és Vásárhely városok, hol „már egynehányszor ilyen belső békességet háborgató zenebonák támadtak, bár megérdemlették volna, hogy több helységekre felosztassanak s elpusztíttassanak, most még is ő felsége kir. kegyelmességéből mostani állapotukban hagyatnak, úgy mindazáltal, hogy mindegyike kétszáz, vagy legalább is száz személyre lovas katonáknak való kaszármát mennél hamarább felépítsenek" [1]).

Más zavargások.

Azonban ezen magyar városok lázongóinak ily szigorú megbüntetése szintúgy nem fojtotta el, mint az 1751-ben elnyomott s megtorlott vérengzések, az elébbi tiszai s marosi szerb határvidékiek háborgásait. Sokan ezek közől, kik ama vidékek polgárosítása után adózó jobbágyokká lettek, az adózást nem tűrhetvén, Oroszországba költözének. A királyné értesűlvén, hogy ezeket még többen is akarnák követni, nehogy e vidék elnépteleníttessék, 1754-ki aprilban meghagyta Grassalkovics kamaraelnöknek, találjon módot ennek meggátlására. Grassalkovics készített is aztán némi tervet, melyet a királyné már máj. 1-jén elfogadott [2]).

Az elégületlenség azonban még azután sem szűnt meg e népségben, sőt a következő 1755-diki tavaszon Horvátországban, a varasdi és kőrösi generalatusban, kivált a Stipsics és Pejacsevics családok jószágain mind szélesebben elterjedt a lázadás. Az adózás és tisztjeik kegyetlensége miatt a dühösségig felingerűlt nép több tisztét legyilkolta. A részvét gyanujába esett gr. Draskovics hadnagy is, ki aztán bár

[1]) Századok 1870-ki évfolyam 36. kövv. A szerkesztő Thaly Kálmán tudósítása szeriut Kazinczy Ferencz irataiban oly jegyzet találtatnék, mely szerint e zavargásban Rákóczy György, Ferencz fia is, mint részes elfogatott s Munkácsba záratott volna, hol aztán, midőn megszökni készült, egy őr által lelövetett. U. o. 38 a jegyzetben.

[2]) Grassalkovics és Koch levelezése A kancellária levéltárában.

idején Velenczébe szökött, onnan kiadatván, a gréczi várban záratott el [1]). 1752—1756.

A lázadók értelmesbjei azonban követeik által Bécsben folyamodványt nyujtottak be a királynéhoz, hogy vagy mint elébb, adómentesen katonáskodjanak, vagy a fegyverszolgálat alól fölmentve mívelhessék földjeiket. De mig az állapotaik megvizsgálására kiküldött bizotmány a hely szinére érkezett, a földesuraik által zsarolt paraszt jobbágyok közől is több ezeren csatlakoztak a lázadókhoz s nem is szűntek meg dúlakodni, mígnem a fölkelt tartományi nemesség s a beküldött rendes katonaság a zavargókat rendre nem szorította.

A jobbágyok e lázadása arra birta a kormányt, hogy a horvát és tótországi vármegyéket, melyekben még nagy rendetlenség és számos visszaélés uralkodik vala, 1756-ban egészen a magyar megyék módja szerint szabályozza. Az említett ezredekben is megszűntettek aztán a panaszok okai, s mindinkább a rendes katonaságnál divatozó fegyelem alapíttatott meg kebelökben. Utóbb a határőrök vezényletében is behozatott a német nyelv s a rendes katonaság gyakorlati szabályozata; ruházatuk pedig, mely eddig, mint a panduroké és szerezsánoké vörös köpenyből és ugyanazon szinű fövegből s bocskorból áll vala, a magyar gyalog ezredek egyenruhájával cseréltetett fel. A szűk szabású, feszes egyenruhával azonban sokáig nem tudtak megbarátkozni a határőrök, s elégületlenségök több izben lázongó mozgalmakban tört ki, mígnem a megszokás és a szigorú fegyszabályok azokat is megszűntették.

Az egykori Zrínyi- és Frangepán-féle tengervidéki jószágok területén is volt egynémi baj. E javak most a miniszterialis bankó- bizottság birtokában voltak, s e bizottság 1752-ben panaszt emelt, hogy az ő hozzájárulta nélkül

---

[1]) A kancellária levéltárában.

1752—1756. irattak össze a horvátországi rendek által, kik is felette igazságtalanul jártak el e munkában, egyre több, másra kevesebb terhet vetvén ki a kellőnél; különösen, hogy a tengerparti kerület mód felett megterheltetett.

Batthyány Károly bán ez iránt megkérdeztetvén, január 11-kén kelt válaszában akként vélekedék, hogy az összeíró bizottságot nem lehet vádolni; az mindent megtett a mit tehetett s tennie kellett. Inkább sujtja, úgymond, a vád a tengerszéli birtokosokat, kik sem az összeiráshoz járulni sem felvilágosításokat adni nem akartak; hanem magokat Horvátországtól mintegy elkülönzött tartománynak tekintvén, államot képeznek az államban; kivonják magokat a horvát országgyülésből s annak minden végzései alól; holott a kir. fiskusra szállt javak Magyarországban is mindenütt a tartományi hatóság alatt maradnak.

A bankó bizottság azon kivánatát, hogy a tengerpartra vetett adótöbbletet Horvátország maga viselje, Batthyány annál kevesbbé pártolhatja, mivel, midőn a határőrezredek felállíttattak, Ő felsége azt rendelte, hogy a horvát rendek méltányos kivánsága szerint e tengerparti vidék is összeirassék; de a reá eső adómennyiséget ne a szegény jobbágyok, hanem a határőri pénztár más jövedelmei fedezzék. Kötelességének tartja a bán kiemelni, hogy a horvát báni ezredek a kincstár oly csekély áldozatával állíttattak fel, hogy erre sehol a világon nincs példa. Ha ezen ezredek csekély alapja megcsorbíttatnék, azokat nem lehetne fentartani; és ha ezen intézet nem lenne állandó, annak oka csak abban volna keresendő, hogy alapja nagyon szűken szabatott meg.

A sérelem tulajdonkép abból eredt, hogy a tengerparti kerületben kétféle adó szedetett: a köz és a földesúri, vagy, mivel e vidék a kamaráé volt, a kamarai adó. Emezt végkép eltörűltetni kivánták a lakosok. De a bán véleménye szerint ez oly csekélység volt, hogy szót sem érdemel, mivel annak fejében egy-egy gazda évenként legfőlebb egy ftot, mások csak néhány garast fizetnek, a mi igazságos. Ez sokkal ke-

vesebb, mintsem miatta az egész határőri intézményt koczkáztatni lehetne. 1752—1756.

Minthogy a horvát rendek azt kivánták, hogy a bankó bizottság által bírt Zrínyi- és Frangepán-féle tengerparti javak területe a báni zászlóaljak tartására a tartomány hadi pénztárába évenként 5000 ftot fizessen, Mária Terézia határozat hozatal előtt az összeirást maga is látni kivánta, az ügyet addig is létező állapotában hagyván. [1])

A hadi kormányszékek.

A magyar ezredekben s a határőrző katonaságon kivül még a többi örökös tartományok hadseregének egy része is rendszerint az országban feküdt; jelenleg ugyan már nem azért, mint hajdan, hogy a várakat s városokat elfoglalva tartván, az alkotmányos szabadságának sérelmei miatt felkelni törekedő nemzet mozgalmait meggátolja vagy elfojtsa: erre most, midőn az alkotmányt erőszakosan megtámadni nem akaró királynéja iránt a nemzet általában ragaszkodással, szeretettel viseltetett, szükség nem vala többé; hanem csak azért tartattak benn az idegen ezredek, hogy a termesztményekkel bővelkedő országban élelmezésök kevesebbe kerüljön. Ezen idegen ezredek a magyarokkal egyenlően, a bécsi fő haditanácstól függvén, azoknak s az országbeli öszszes hadügynek közvetlen igazgatására Budán, s Erdély számára a nem rég Károly-Fehérvárnak keresztelt Gyulafehérvárott létező fő hadi kormányszék is új szervezetet nyert Mária Terézia alatt. E kormányszékekre, melyek kizárólag a bécsi fő haditanácstól vették a parancsot, a magyar alkotmányos kormány organumainak nem volt semmi befolyása, s a bennszülöttek számára egyedül a helytartótanácshoz kapcsolt fő tartományi biztosság tartatott fenn, mely aztán a fő hadi kormányszékekkel egyetértve intézte mind azt, mi az országban létező katonaság felosztására, beszállásolására, s élelmezésére vonatkozott. És ekként a nemzet a hadügyek feletti rendelkezésből a magyar korona

---

[2]) A kancelláriа levéltárában.

1752–1756. egész területén ki lőn zárva; s az alkotmányos király korlátlan hatalommal, s idegen kormányszékek által intézkedett a kényuralom fő eszköze, az állandó hadsereg fölött.

A német kamara befolyása ügyeinkre.

Miként történelmünk folyamában láttuk I Ferdinánd óta minduntalan sérelemképen terjesztik vala fel országgyüléseink, hogy a bécsi udvari kamara, a nemzeti kormány törvényes függetlenségével meg nem férhető befolyást igényel, s hol csak lehet, gyakorol is, a magyar királyság pénzügyeire; a bányák igazgatását pedig egészen magához ragadta. E sérelem nemcsak meg nem szűnt, de még öregbedett is Mária Terézia kormánya alatt. Ő, miként a kormány minden más ágaiban, úgy a financzigazgatásban nagy reformokat intézett. Kormánya első felében az udvari kamara szervezetére nézve többféle kisérlet tétetett, míg az 1762-ben végre állandóbb alakot nyert. Ezen év óta az udvari kamarával, melynek feladata volt az összes közjövedelmeket, s az udvarra, hadseregre s a közigazgatásra fordított kiadásokat kezelni, folytonos kapcsolatban áll vala az úgynevezett miniszteri bankválasztmány is, mely még a század elején (1703-ban) nyert lételt, s a bécsi bankon kivül a monarchia összes vámügyét is igazgatta. Ennek egy osztályát képezte az udvari kereskedelmi tanács (Hofcommercienrath), melynek, mint neve mutatja, az ipar s kereskedelem kifejtése volt kitűzve feladatul. Ezen német udvari kamara mellett, de attól, számos régiebb s az 1741-ki törvények szerint is, függetlenűl létezett a magy. kir. jövedelmek s kiadások kezelésére, a magyar királyi udvari kamara. De ennek függetlensége most még több s nagyobb csorbát szenvedett mint bármikor azelőtt. Nemcsak a bányaügyre gyakorolt már a császári német kamara egyenes befolyást; hanem, miként alább, az anyagi viszonyok áttekintésénél látandjuk, összes iparunk s kereskedelmünk is a Commercienrath intézkedéseitől tétetett függővé. A törvénytelen befolyásnak, melyet a német kamara a magyar ügyekben magának eltulajdonított, már csak az is elég világos tanú-

sága, hogy ezen német kormányszéknél a tizenhárom udvari tanácsos közt 1762 óta magyarok is mindig alkalmaztattak; ilyenek valának, például, Pálfy, Fekete János, Festetics Pál grófok, felsőbükki Nagy István stb. 1752—1756.

Egyébiránt Mária Terézia magában a magyar kir. udv. kamara igazgatásában is számos, jobbára czélszerű javításokat intézett; egyebek közt Budán, Szegeden, Aradon és a Szepességben külön kamarai hivatalokat alapított, s a selmeczi kamaragrófságban is, mely a bányaügyet közvetlen igazgatta, többféle javítás az ő kormányidejéből származik. Ezen javításoknak lett aztán részben eredménye, hogy a királyi jövedelmek is tetemesen szaporodtak. Mária Terézia kormányának végén ezek összesen mintegy 20 millio forintra számíttatnak, mely összeghez az egyenes adó, Horvátországét és a szepesi városokét is odaszámítva 4,395,250 fttal, a koronai és fiscalitási uradalmak 4—5 millióval, a só három, a bányák öt-, a harminczad egy-, Erdély másfél millió forinttal járultak. A kiadások ellenben, a többi örökös tartományok kiadásával összehasonlítva, aránylag csekélyeknek mondhatók, miután a kormány a politikai igazgatásra, a kancellaria, helytartótanács, kir. kamara, és a főtörvényszékek ellátásán kivül nálunk semmit sem költött, a megyék igazgatása azok házi pénztárából kerűlvén ki; Magyarország jövedelmeinek egy része ennélfogva évenkint más czélokra fordíttatott.

De ezeken kivül a közigazgatás egyéb ágaiban is számos intézkedéseket tett a királyné ezen évek folytában, melyek által az országnak összes anyagi, erkölcsi és szellemi viszonyaira nagy hatást gyakorolt. Mivel azonban e reformok egynémelyike csak későbbi kormányidejére esik, s a jelenleg végrehajtott intézkedések hatása is jobbára korkormányéletének végszakában tünik elő észlelhetőbb módon: nagyobb összefüggés, világosabb áttekinthetés végett ezeket is csak alább kellend elbeszélnünk.

Itt egyedül csak a hajdúvárosok külön hatósági szerve-

1752—1756. zetét s kiváltságaik megerősítését említjük meg. Szabolcs vármegye kivánata szerint a mult országgyülés rendei sürgették volt, hogy a hajdúvárosok, melyek eddig a személyes és bűnvádi ügyekben a hadi, a polgáriakban pedig a földesurat képviselő úriszék alatt álltak, különben pedig a hadi adón kivül senkinek semmit sem adóztak, egészen a megyébe kebleztessenek. Minthogy azonban e tárgyat az országgyülésen időhiány miatt bevégezni nem lehetett, a királyné az 1752-ki aug. 8-kán kelt iratában azt rendelte, hogy miután a hat hajdú város a Szabolcs megyére eső porták felénél többet visel, önálló kormányzatuk szervezése végett kiváltságleveleikkel képviselőket küldjenek fel a helytartótanácshoz.

A kancellária októb. 23-kán benyujtott véleményében a helytartótanács kihallgatása után szinte kedvezőleg nyilatkozott a hajdúk kiváltságainak s külön törvényhatóságuknak fentartásáról. Helyeselte e véleményt az 1753-diki febr. 7-kén tartott udvari értekezleti tanács is, melyben a magyarok részéről Batthyány és Nádasdy grófok s Koller tanácsos vőnek részt. Elfogadta tehát azt a királyné is; végresolutióját mindazáltal a kiváltságok megerősítése iránt, azon igazgatási szervezettől függesztette fel, melyet a hajdúvárosok részére készíteni a kancelláriának lett feladatává [1]).

VI.

Külviszonyok. Azon belső reformok mellett, melyeket az 1748 és 1756 közt lefolyt időszakban nemcsak Magyarországon, hanem még sokkal nagyobb terjedelemben a német örökös tartományokban végrehajtott, a külhatalmakkal létező viszonyok újjáalakítását sem veszté el szeme elől Mária Terézia. Említők már, hogy ő az aacheni békekötés után sem feledhette el soha Slézia elvesztét, soha sem mondott le ama kivánságról, hogy

[1]) Kancellariai levéltárból.

azt a gyűlölt porosz királytól az első kedvező alkalommal 1752—1756.
visszavegye. A surlódások, melyek a berlini udvarral időről időre megújultak, e vágyat benne folyton táplálták; minél fogva ő e békeidőszakot nem is tekinté másnak fegyveres békénél, mely alatt készülnie kell a megújitandó harczra. E czélból barátságos viszonyait a szász választófejedelemmel s az orosz czárnéval, ki II Fridriket szintén hevesen gyűlöli vala, gondosan ápolá; viszonyainak pedig a nyugoti hatalmakkal, miként említők, mindjárt az aacheni békekötés után, ősei hagyományos politikájától egészen eltérő új irányt ügyekezett adni. Mindinkább elidegenedett Angolországtól, mely a fölött, hogy már az örökösödési háborúban sem úgy viselte magát irányában, mint egy jóindulatú, őszinte szövetségeshez illik vala, önhitt gőgjében azóta is többször érzékenyen sérté a császárnét, valahányszor a két udvar között a barrière-szerződés kérdése kerűlt szőnyegre. Mindinkább simult Francziaországhoz, melynek szövetségétől, mind a németalföldi kereskedelmet oly súlyosan nyomó Schelde-zárlat valahárai megszűntetését illetőleg, mind a Poroszországgal kitörhető háborúban sokkal több előnyt várhatott, mint a tengeri hatalmaktól. A barátságos viszonyt tehát a párisi udvarral, bár nagy titokban, mind szorosabbra fűzte össze.

De bár ebben Kaunitz miniszterének segélyével, ki maga volt e szövetség tervének mind szerzője, mind legbuzgóbb előmozdítója, már 1752-ig is, midőn e miniszter a párisi követségből Bécsbe visszautazván, itt a külügyek élére állott, nagy haladást tett a császárné; Angolországgal még is mind addig óvakodék szakasztani, míg egy részről nem sikerül a franczia udvart Poroszországtól eltávolítani, más részről pedig tényleg ki nem üt a háború Franczia és Angolország között, melyet a két hatalomnak mindinkább elmérgesedő viszonyai a közel jövőben kilátásba helyeztek. Ez ideig mngelégedett avval, hogy párisi új követe, gr. Stahremberg György által oly fokig ápolja és szilárdítsa a Kau-

1752—1756. nitztól összefűzött barátságos viszonyt, hogy az a háború kitörésekor tényleges szövetséggé érhessen. Mondják, hogy Mária Terézia, a franczia udvar kedvét keresve, még Pompadour asszonyhoz is írt volna egy hizelgő levelet; de bár ezt akkor közönségesen hitte a világ, a hír úgy látszik, alaptalan; maga a császárné legalább, egy későbbi (1763. oct. 10.) levelében a szász herczegnéhez, határozottan tagadja, hogy Pompadournak valaha írt s vele összeköttetésben volt volna; azt mindazáltal maga is vallja, hogy XV Lajos engedelmével neki némi ajándokkal kedveskedett [1]).

De bár miként légyen ez, annyi való igaz, hogy Mária Terézia semmi alkalmat sem mulaszta el felhasználni, mely neki módot nyujtott, biztosítani magának a franczia udvar barátságát. E törekvésében pedig egy oly vonásra is találunk mely Magyarországot közelebbről illette. A lefolyt örökösödési háború a harczok mezején újabb babérokat szerzett a magyar hadaknak. A francziáknak ezt saját kárukkal elég alkalmuk volt tapasztalniok. A nagyhatalmi sulyt a bécsi udvarnak azóta, s még azután is hogy Mária Terézia férje római császárrá lett, nem annyira ezen méltóság, mint inkább az biztosította, hogy mióta a magyarokkal őszintén kibékült, e harczias nemzetben legerősebb támaszát birta trónjának. Mária Terézia azt, hogy a magyar nemzet a jövő harczokban is erejének egész súlyával oldala mellett leend, most is némi tűntetéssel óhajtá tudatni a franczia udvarral, hogy a maga szövetségét előtte annál kivánatosabbá tegye. Az új franczia követ 1752-ki aprilban érkezett Bécsbe, s a királyné őt mennél ünnepélyesebben kivánta fogadni. Értésére esvén ez Nádasdy kancellárnak, kérdést intézett a királynéhoz megjelenjen-e ő is, és ha szólnia kell, mily nyelven szóljon april 14-kén, a franczia követ ünnepélyes fogadtatása alkalmával. „Én magam fogok — válaszolá Mária Terézia — felelni a franczia követnek s egyedül leszek

[1]) Adam Wolf: Aus dem Hofleben Maria Teresia's 343.**) alatt.

vele a tanácsteremben; de szivesen látnám, ha csak lehetséges, hogy mennél több magyar nép láttassa magát az előszobákban.“ [1]) 1756.

A háború Franczia- és Angolország között már 1755-ben kitört az amerikai gyarmatokban. Angolország Hanovert féltvén ellenétől, felszólítá Mária Teréziát, küldene a köztök létező régi szövetség értelmében ő is a maga részéről hadat annak védelmére; mivel pedig a császárné kitérőleg válaszolt, a londoni kabinet 1756 elején II Fridrikkal kötött szövetséget. Most végre Mária Terézia is megérkezettnek látá az időt, hogy a franczia szövetség régóta ápolt tervét megvalósítsa. A szövetség feltételei szerint, melyek május 1-jén irattak alá, a hatalmak kötelezék magukat, hogy 24 ezernyi sereggel segítendik egymást ellenségeik ellen. E szövetséghez nemsokára még Erzsébet orosz czárné és a szász választófejedelem is hozzájárultak, megegyezésöket jelentvén ki egyebek közt, hogy Mária Terézia Sléziát és Glatzot Fridriktól visszavehesse, mihelyt ez őket ellenségesen megtámadja.

Szövetség Francziaországgal.

Bármi titokban köttettek is e szövetségek, Fridrik azoknak hamar tudomására jutott, s határozott nyilatkozatot kivánt a császárnétól szándokai iránt; midőn pedig ettől kitérő válasznál egyebet nem nyerhetett, Szászországot azonnal fegyveresen támadta meg. Mária Terézia szívesen látta volna ugyan, ha kissé későbbre halad a háború kezdete, mert arra még nem vala teljesen felkészűlve, de azon reményben, hogy Sléziát valahára visszaveendi, annál nagyobb készséggel vette fel az elejébe dobott keztyűt, mivel Fridrik volt a támadó fél.

A hét éves háború a Poroszszal.

Ezen, bár különben az európai viszonyok alakulására nézve nagy fontosságú, hét éves háború azonban, melyet

[1]) Wir antworten selbsten, und seind ganz allein in der Rathstuben; ich sehete doch gern, dass so viel möglich wär's, viel hungerische Volk sich sehen liessen in den Antikammern.“ A kancellaria levéltárából.

1759 Mária Terézia, Magyarországot nem illető érdekek miatt, monarchiája összes erejével viselt, csak nagyobb körvonalaiban, s még így is csak annyiban igényelhet helyet Magyarország történelmében, a mennyire abban Magyarország is résztvett, hadakat állítván, pénzben és gabonában segélyt nyujtván a közös fejedelem támogatására. Batthyány nádor már szept. 16-kán javaslá a királynénak, hogy a veszélyes időben, midőn egy részről a porosz betörése fenyeget, másról a mirigyhalál dühöng haladéktalnul intézkednék a sereg szaporításáról. Ő maga mindent megtesz ugyan e végre a vármegyékben, de hogy az kellő mérvben történjék, egy rövid országgyülés vagy legalább országos concursus lenne szükséges. A királyné erre sem hajlott ugyan, de már az 1756-ki októberben felszólította az országot, mire aztán a vármegyék minden nádori kaputól egy vitézt állítottak ki a magyar ezredek hézagainak pótlására. A jász és kún kerületek fő kapitányuknak, Batthyány Lajosnak ösztönzésére ekkor állították és szerelték fel minden szükséglettel a nádor-huszár ezredet. A Batthyány, Eszterházy, Pálfy és más gazdagabb családok vetélkedve szereltek fel egyes lovas csapatokat; Ferencz császár, magyarországi jószágaiból szintén egy huszár ezredet vezettetett a harczmezőre. Pénzben és gabonában mind a vármegyék s városok testületileg, mind a gazdagabb egyesek külön is bőséges segélyezéssel járultak a háború terheinek viseléséhez.

A porosz arról vádolá a bécsi cabinetet, hogy alig kötötte volt meg a dresdai békét, már is minden módon ügyekezett azt megszegni. Kétségtelen jele volt ennek, mondják a porosz kútfők, az hogy bár a drezdei béke 8-dik pontja által a két hatalom alattvalóinak kereskedése egy újabb egyezményig azon állapotba helyeztetett, melyben 1739-ben, az örökösödési háború előtt volt; a bécsi udvar még is a porosz sléziai gyártmányok vámját 1753-ban 30 százalékra, sőt midőn a porosz király e miatt Bécsben felszólalt, 60%-ra emelte. Nem kevesbbé élénken hangzott

Berlinben ama vád, hogy az új lothringen-osztrák dynasztia 1756.
is azt tette törekvése czéljává, mit II Ferdinánd akart létesíteni, ha a franczia király s Gusztáv Adolf akkoron ellent nem állnak: a fő uralmat Európa felett. Erre néznek most is a bécsi udvarnak a német fejedelmek jogait s a protestans vallás szabadságát elnyomni czélzó törekvései. Ezért akarta megrontani a barátságot a porosz és orosz közt; ezért kötött szövetséget az oroszszal a török ellen, ki betörései által Magyarországba meggátolhatta volna a bécsi udvar nagyravágyó czéljait; ezért nem adott a francziák ellen segélyt az angoloknak, ha csak, titkos szövetségre nem lépnek a porosz ellen. Az angol bölcsen cselekedett, midőn ennek következtében egy igazságos közönyösségi szerződést kötött a poroszszal.

‚E szerződés, mondja tovább a berlini okmány, nem tetszett Bécsnek, mert gátolta zsarnokságát a német birodalomban. Alig hogy tehát róla értesült, már is oda kezdett törekedni, hogy az oroszt a porosz tartományok felosztására birja. E végett a porosz sléziai határokra 80 ezernyi sereget küldött. Klinggräfen a berlini udvar követe ez iránt nyilatkozatot kért a bécsi udvartól, mely azonban csak határozatlan választ adott. Újabban is kérdés tétetett tehát Bécsben: békét akarnak-e vagy háborút? Ha békét, adjanak határozott nyilatkozatot, hogy az idén s a jövő évben nem támadják meg a porosz udvart; különben ez minden kétes választ hadizetnek fog venni. Erre azonban még elbizottabb választ adott a bécsi udvar mely ekként szól: „A porosz udvar egy idő óta háborúra készül s még is ő kért jul. 26-kán felvilágosítást, mielőtt Bécsben készülni kezdtek volna. Ezt egész Európa tudja. Azért csudálkozik a császárné, hogy a porosz követ e hó 20-kán ismét oly kihívó nyilatkozatot, illetőleg kérdést intézett a császári udvarhoz. Mind a mellett, a bécsi udvar egész őszinteséggel válaszolá, hogy az oroszszal való szövetség, melyről a porosz által vádoltatik, nem létezik.“

‚A porosz tagadja, hogy elébb tett volna készületeket,

1756. mert ő értesülvén az orosz készületeiről, csak négy ezredet indított a maga védelme végett Pomerania széle re. A bécsi udvar azonban erre azzal válaszolt, hogy Morvába, Csehországba 80,000-nyi hadat küldött. Hiú a mentség is, hogy nem létezik az orosz szövetség. Már juniusban 70,000-nyi had ment Lieflandba a porosz határokra. Ekkor kezdte a béssi udvar is seregeit összevonni Csehországban'.

Azonban, bár mind a két fél a jövő évre ohajtá halasztani a háborút, a porosz még is már most világosan akarta tudni Bécs szándokát, vajjon akar-e háborút a jövő évben. És mivel a válasz erre sem volt kielégítő, tényleg megkezdte az ellenségeskedést.

II Fridrik szokott gyorsaságával önté be hadait Szászországba, s annak fővárosát elfoglalván, a pirnai táborba zárkózott 17 ezernyi szász hadat kezdé ostromolni, melyet aztán, miután Browne osztrák tábornagyot, ki annak segélyére jött, oktob. 1-jén Lobosicznál visszanyomta, foglyává
1757. is tett. A háború azonban csak a következő 1757-ki évben vált nagyobbszerűvé; ezen év volt az egész háború folytában leggazdagabb nagy ütközetekben: a prágai, kolini, roszbachi, leutheni véres harczok mind ez év alatt vívattak. A mult évben vereséget szenvedett Browne helyett Lothringeni Károly herezeg vette át a fővezérletet. De bár hadai, melyek négy táborra osztva, összesen mintegy százezer gyalogból s harmincz ezer lovasból állnak vala, vitézül harczoltak, május 1-jén Prága alatt még is egy elhatározó ütközetet vesztett a váratlanul ott termett Fridrik ellen. A megvert had egy része, mintegy 50 ezer ember, Prága falai mögé menekűlt, más részét, a megfútott 15 ezernyi jobb szárnyat, Daun tábornagy vette fel Prága felé közeledő seregébe, melylyel aztán Morvába vonult vissza.

A győzedelmes Fridrik Prágát azonnal keményen kezdé vívni. Az élelem és lőszerekben egyaránt megfogyat-

[1]) E balszerencsében az udvar nagy erőfeszítésre határozta el magát, hogy a győzelmes porosz királynak ellentllhasson. Mindenek

kozott város mármár az ellenség hatalmába vala kerülendő, midőn Daun junius közepén Kolinig előrenyomult ötven s néhány ezerre szaporodott seregével. Fridrik hadainak nagyobb részét nyomban ellene indítá; de a jun 18-kán vívott igen heves és véres ütközetben a császári hadé lőn a diadal, melynek emlékét aztán Mária Terézia a maga nevéről elkeresztelt katonai díszrenddel örökítette meg. A fényes győzelemnek gyümölcsei is nagyok lettek: Prága, az ostromlott sereggel együtt fölmentetett; Daun a hozzácsatlakozott Károly herczeggel Sléziába tört, s azt elfoglalta; Hadik magyar 1757.

---

előtt a már is kimerült kincstárról kell vala gondoskodni. Mária Terézia e végett máj. 30-kán egy udv. értekezletet tartatott, melyben Haugwitz csász. kancellár elnöklete alatt a magyarok közöl Grassalkovics kamaraelnök, Nagy és Koller udv. tanácsosok vettek részt. Fő tárgya az értekezletnek az volt, hogy a szükséget szenvedő kincstár felsegéllése végett a magyarországi alapítványos pénzek mind a kamarának adassanak át, s az évi kamatokat ez legyen köteles fizetni.

Koller tanácsos indítványára abban egyeztek meg az urak, hogy miután a magánosoknál kamaton lévő alapítványos tőkéket folyóvá tenni mindjárt nem lehet, s az alapítványok kezelői is nehézségeket tehetnének: ezekkel a helytartótanács és a kamara kössön szerződést, biztosítván őket ő felsége nevében mind a tőkék, mind az öt százalékos kamatok iránt; továbbá, hogy ezen alapítványos pénzeket a kamara felmondhatlanul magánál tarthassa, maga azonban bár mikor visszafizethesse; s végre, hogy ezen alapítványos pénzek, míg a magánosoktól befolynak, köttessenek le jelzálogul a külföldről hitelezendő összegekért. A kamatokat a magánosok addig is, míg a nálok lévő tőkéket lefizetik a kamarához fizessék. E kamatok a többi kamarális jövedelmekkel együttesen kezeltessenek oly módon, hogy ezekből, az udvartartási quota levonása után, mindenek előtt az alapítványos czélok elégíttessenek ki. A külföldről felvett tőke szintezen forrásból 10—12 év alatt törlesztessek.

Mária Terézia a conferenczia jegyzőkönyvébe sajátkezűleg ezen resolutiót írta: Ich bleibe mehrers als niemalens darbei, dass in sechs Monat die Fundations-Gelder dem Camerale zu erlegen wären; weilen das leidige Exempl von Primas so gar mein Gewissen darzu verbindet. Mithin solle Koller alsogleich die Specification aller geistlichen Stiftungen, und wo sie liegen, übergeben. — Kancellariai levéltár.

1757. tábornok egy hadtesttel egészen Berlinig portyázott s azt 375 ezer tallérral megsarczolta; Nádasdy Ferencz táborszernagy, ki már a kolini diadalnak is egyik fő tényezője vala, Winterfeld porosz tábornokot Holtzbergnél megverte s megölte, utóbb pedig Schweidnitzet is elfoglalta. November végén Bresslau is kénytelen lőn megnyitni kapuit s átadni gazdag élelmi tárait az osztrákoknak.

De a kolini ütközet nem törte meg Fridrik erejét. Hadait némileg kiegészítvén, az ősz beálltával a francziák ellen indula, kik a maga szövetségeseinek, az angoloknak, hanoveriekből s más északi németekből álló hadát megverték volt, s rajtok novemb. 5-kén Rossbachnál fényes diadalt vívott ki. Pár hét mulva a nem rég elvesztett Sléziába nyomult s deczemb. 5-kén Leuthennél oly csapással sujtá Lothringeni Károly és Daun tábornagyok számra nagyobb, de a würtembergiek árulása következtében megzavarodott seregét, hogy ezek a tartományból, mintegy 20 ezer embernyi veszteséggel, kivonulni kényszerűltek. Bresslau is, bár őrsége 16 ezer főből álla, rövid vívatás után megadta magát, s vele együtt Slézia ismét egészen Fridrik hatalmába kerűlt vissza.

1758. E vereség miatt a lothringeni herczeg népszerűségét mind a közönség előtt, mind a táborban elvesztette, s a fővezéri bot 1758-ban Daun tábornagy kezébe kerűlt. Az új vezér az Olmüczet vívó porosz királynak egy eleségszállítványát Loudon és Siskovich tábornokok által elvétetvén, a fenyegetett vár alól magát Fridriket is elvonulni kényszerítette; az őszön pedig őt, midőn az oroszokon Zorndorfnál (aug. 25-kén) nyert véres győzedelme után ismét Sléziába nyomulni szándékozék, Hochkirchen mellett egy nagy ütközetben megverte; Dresda alól azonban, melyet utóbb vívni kezde, a király közeledte miatt viszont ő kényszerűlt elvonulni.

1759. Még fényesebb lett az 1759-diki, negyed évi hadjárat eredménye. A francziák ugyan változó szerencsével harczol-

tak a porosz király és szövetségesei ellen Hessenben; de Soltikow orosz tábornagy, miután Loudon 20 ezernyi hadtestével egyesűlt, magát a porosz királyt Kunnersdorfnál egy véres ütközetben megverte, melyben ez 20 ezer embert, seregének épen felét s minden ágyúját elvesztette. Fridrik már fővárosát is méltán féltheté; de az oroszok nem akarták végkép tönkre tenni a porosz királyt s visszavonultak Lengyelországba. Daun azonban Dresdát megvette, s két porosz sereget, melyeknek száma összesen 17 ezer embert tett, fogságba ejtett. Bár azonban e veszteségek annyira kimerítették Poroszországot, hogy Fridrik a következő években már 60—70 ezer embert is alig birt összeszedni s ellenébe vetni a majdnem 300 ezerrel rendelkező szövetségeseknek; bár kincstára is annyira kiürűlt, hogy az evégre veretett rosz pénzzel is alig birta előteremteni hadainak zsoldját; bár saját tartományainak egy részéből is kiszoríttatott, s maga fővárosa másod izben kénytelen volt kebelében látni egy ideig az osztrák és orosz hadakat; és mind e veszélyek és szerencsétlenségek őt magát is egészen ama végletig vitték, hogy, mint mondják, már folyton mérget hord vala magánál, el lévén tökélve, inkább véget vetni életének, mintsem dicsősége s országa végbukását látni kényszerűljön: megtörhetlen erélye, lángszelleme s hadi mestersége mindazáltal, miknél fogva meggyöngűlt erejével még azután is nem egyszer érzékeny csapásokat mért ellenségeire, megmentették őt a végbukástól. 1760.

A hosszú súlyos háború terheit a szövetséges hatalmak is mind sajnosabban kezdék érezni, s bennök is ébredezék a béke vágya. A háború e miatt 1761-ben már minden oldalról ernyedtebb erővel folyt. Ezen ernyedésnek nagy részben a kincstár kiürűlte volt az oka, minek megszűntetése végett még ez évben, miként alább elmondók leszünk, beható tanácskozásokat is tartatott a királyné egy, azon időben tetemes kölcsön megszerzésére.

És e gond a pénzszerzés tekintetében annál indokoltabb volt, minthogy 1762-ben újabb veszélyek látszának

1762. fenyegetni Mária Terézia birodalmát. Egyrészről ugyanis Törökországból aggasztó hírek érkezének, melyek szerint az ozmánok határszéli váraikat, Bihácsot, Czettint, Novit, Belgrádot erősítik, eleséggel s őrséggel látják el; Travnikba már 18, Belgrádba 21, Zavalia mellé nyolcz ezer fegyverest vontak volna össze.

Még fenyegetőbb volt ama körülmény, hogy az év elején elhunyt Erzsébet czárné utóda, III Péter czár a porosz Frigyessel, kinek nagy csodálója volt, szövetségbe lépett Ausztria ellen. Junius elején Batthyány Lajos nádortól hírét vette az udvar, hogy egy porosz had a jablunkai sánczokig hatolt s Magyarországot invasio veszélye fenyegeti. A királyné e hír vételére a magy. kancellária, a főhadi tanács és kamara néhány fő hivatalnokaiból egy bizottságot alkotott, melynek feladatául szabta, hogy kellőleg gondoskodjék az ország védelméről. E bizottság rendeletéből aztán Trencsény és a szomszéd megyék népfelkelést szervezének, melynek támogatására némi rendes hadi erő is küldetett. A nádor e hadnak Gastheim tábornokot akarta vezérévé kineveztetni, mert ő ott már 1758-ban is működvén, ismeretes volt a helyviszonyokkal. A haditanács azonban, mivel Gastheim a 23,000-re menő porosz foglyok őrizetére rendeltetett s beteges is volt, őt csak főintézőnek nevezte ki, a hadparancsnokságot pedig Schüller kezébe adta.

E porosz invasio mellett még attól is lehetett tartani, hogy Frigyes új szövetségese, az orosz, más szorosokon tatár csordákkal tör be az országba. A félelem ettől oly nagy volt a lengyel s moldva határokon, hogy a nép már több helyt oda hagyta lakjait s belebb vonult; némely vármegye pedig mind a nemességet, mind a népet fegyverre szólította. E betörési híreket leginkább Kruspér marmarosi kamarális főtiszt terjeszté; bár különben még az sem tudatott, hogy a tatárok Magyar- vagy Lengyelországba akarnak-e betörni; miért is aztán megnyugtató körlevelek küldettek a határszéli megyékhez. A szorosok mindazáltal gondosan megerődíttettek s

végzéssé lőn, hogy ha e betörési hírek megvalósulnának, országos concursus fog kihirdettetni. 1762.

A Szabolcs és Ung megyék főispánjaitól vett hírek e veszélyt csakugyan közeledni jelzék; minek következtében a fő hadi tanácsnak meg is hagyatott, hogy a határszéleket lehetőleg biztosítsa. Ennek módja iránt kérdés intéztetett a nádorhoz is, különben neki is szinte kötelességévé tétetett, erről minden hatalmában lévő eszközökkel gondoskodnia [1]).

A török s orosz-tatár betörések e veszélyeinek elhárítása iránt a vegyes udvari bizottság október 22-kén terjesztette fel behatóbb javaslatait, mire aztán Mária Terézia a következőket rendelte: ‚A magyar várak állapotáról a mult évben Harsch által készített kimutatás közöltessék a bizottsággal. A Bosznia felé fekvő erődök, Károlyváros, Glina, Zrin, Dubicza, Petrina, Kosztajnicza, Gradiska, Bród és Racska, úgy a tótországi Szegedin, Magyarországban pedig Nagy-Sziget gyorsan jó karban helyezendők. A királyné szolgálatában lévő franczia mérnök-kapitány is alkalmaztassék az erődítési munkákhoz, melyeket egyébiránt a Brünnél tartalékban fekvő mérnöki kar tisztjei vezessenek. A fővezetés Nádasdy bánra bizassék. — A Lengyelország és Erdély felé eső részekben Munkács, Huszt, Sziget s a szorosok erődíttessenek. A pénz, lő- és élelmi szerek előállításáról még bővebb tanácskozás tartassék. A határőri ezredeknek tábori kisebb ágyúkkal ellátására, s a dunai és szávai flotillára is legyen gond. Véleményt vár végre Temesvár tökéletes védelmi állapotba helyezéséről [2]).

De még azután is az év végén s 1763 elején is több ízben beható tanácskozások folytak Magyarország védelméről az udvari vegyes bizottságokban. Még több gondot adott az e czélra szükséges pénzerő előteremtése. A királyné tehát ez év folytában az urakat fejedelmi kéziratok, a megyéket

[1]) Kancell. levéltár.
[2]) U. o.

1762. körlevelekkel ösztönzé az erődítésekre szükséges 1.300,000 frtnak akár ajándék, akár kölcsönök által előállítására. A felszólítások nem is maradtak eredménytelenek. Rövid idő alatt 263,000 frt gyült be pénzül, 13,200 mérő gabonában. A kancellár e felett még 500,000 ftot, Grassalkovics kamaraelnök a városoktól ugyanannyit remélt összegyűjthetni.

„Én azt reméltem — válaszolá amannak a királyné, hogy magyarországi királyságomból, kölcsönök és ajándékokban sokkal több s legalább is annyi fog begyűlni, hogy abból az erődítésekre szükséges 1.300,000 kiteljék, miszerint a tíz milliónyi kölcsönt egészen a többi államszükségletekre lehessen fordítani". S ösztönzi a kancellárt, hogy csak gyűjtsön újabban is. A kancellár tehát újabb körleveleket küldözött szét a megyékbe hat százalékos kamatú kölcsönök bőségesebb beküldése végett, megjegyezvén, hogy azok kamatai mindjárt az adóból levonathatnak, a kölcsön tőke pedig a háború végével három év mulva fog lefizettetni. E gyűjtés eredménye mintegy 414,000 frtra ment, melynek fele ajándék, fele kölcsönkép iratott alá; tényleg azonban ajándékul csak 113,052, kölcsönkép pedig 165,700 frt folyt be [1]).

A nem sokára megváltozott körülmények közt e gyűjtést a királyné október havában teljesen megszüntette. Ugyanis nem csak a török háború veszélye megszűnt, hanem valahára a porosz háborúnak is vége szakadt. Mert II Katalin czárné, miután férjét, III Péter czárt, a porosz Frigyes új szövetségesét, megbuktatta, a további szövetségről lemondván, minden orosz hadakat visszahívott Frigyes mellől.

Oroszországgal egy időben a svéd is kilépett a porosz szövetségből. Majd a háborúba belefáradt Angol és Francziaországok is békét kötöttek 1763 elején; mi aztán Mária Terézia és Fridrik megbékülését is maga után vonta. A hubertsburgi béke, mely 1763-ki febr. 15-kén köttetett meg véglegesen, a két állam birtokait egészen a háború előtti

[1]) Kancellariai levélt.

állapotba helyezte vissza. A hét évig dúlt véres háborúnak 1763. Ausztriára nézve egyedüli eredménye lett, hogy Fridrik a római király választásánál József főherczegre igérte adni a maga szavazatát. Józsefnek e megválasztása néhány héttel utóbb (marcz. 27.) valóban végbe is ment, Mária Terézia mondhatatlan örömére, valamennyi választófejedelem egyező szavazatával.

De bár a béke helyreállott, gondja volt a királynénak arra, hogy a háború végszakában az ország biztosítása végett megkezdett erődítések azután is folytattassanak. A magyarországi várak jó karban fentartása végett ő különösen a főpapság gazdag jövedelmeit kivánta igénybe vétetni, mire annál inkább feljogosítva tartá magát, minthogy a főpapság egykori banderium-kiállítási kötelezettsége már rég kiesett a szokásból. Ennek pótlása végett tehát ő a főpapságot a várak erődítésére akarta megadóztatni. E végett ő ezen évi novemb. 27-kén a következő kéziratot intézte Eszterházy kancellárhoz: „Miután a magyarországi erődítésekre minden örökös tartományaim adóznak, a magyar papság annál kevesbbé vonhatja ki magát az alól, hogy jövedelmeiből hasonló segélyezést nyujtson. S az én akaratom oda irányul, hogy jövőben Magyarországon a javadalmak adományozásakor, azok jövedelmeinek egy része, miként eddig is számos esetben történt, és pedig minden különös pápai engedély kieszközlése nélkül, az engem megillető jognál fogva, az erődítésekre tartassék fen. Hogy ezen ügy kellőleg elintéztessék; gondoskodjék a kancellária, hogy ezen királyi jogról egy alapos értekezés készíttessék s tétessék közzé. Minden esetre akarom pedig, hogy a javadalmak adományozásánál ezen elhatározásom a jövőben mindig érvényesíttessék“ [1]).

A hét éves háború újabb alkalmul szolgált arra, hogy a bizodalom és szeretet kötelékei a nemzet és királynéja között még szorosabban összefűzessenek. A háború folytában

---

[1]) Kancelláriai levéltár.

1763. ötven ezernél több újonczot adott az ország a királyné érdekeinek támogatására, s e mellett pénzben és élelmi szerekben is több ízben nyujtott neki segedelmet[1]).

A királyné viszont ezért többféle, az országnak részint jólétére, részint díszére való kedvezményekkel tanúsítá hálás

[1]) Élelmi szereket, különösen gabonát, búzát, zabot, lisztet, majdnem minden évben nagy mennyiségben ingyen szolgáltatott az ország a sereg számára. Nem kevesbbé bőségesen folyt a pénzsegély is, részint ajándokul, részint kölcsönképen, részint elölegül. Az utolsó módon kivált a városokból bőségesen folyt be a pénz. Koch tanácsos Grassalkovicshoz 1761. marcz. 22. Kancell. levélt. A jász és kún kerületek 1758-ban ezer körmöczi arany ajándok mellett 25 ezer forintot ajánlottak; 1759-ben újabban tíz ezer ftot ajándokul, 1761-ben megint 20 ezer ftot kölcsönül küldtek fel neki. Tooth: Kis-Kun-Halas története. 27. kövv.

A királyné 1761-ki tavaszon kéziratot intézett a kancellárhoz, melyben tudtára adá, hogy oly egyezmény jött létre, miszerint a seregtartásra havonként szükséges 1.600,000 ft. folyóvá tétessék. Ehhez Magyarország részéről elölegek kivántatnak, májusra és juniusra külön 300,000 ft. jul. és aug. hóra pedig két-két száz ezer ft. Ezen elöleg a papságra, megyékre és városokra volna kivetendő. — A kancellár erre april 23-kán jelenti, hogy a mit a papság ajánlott s részben már befizetett, kölcsönben 213.300, ajándékokban 12,437 ftra megy. A megyék elölege 537,900 ftot tesz. Abaúj, Bács, Békés Borsod, Komárom, Marmaros, Szala, Ugocsa, Veszprém, Zólyom és Pozsega még nem tettek ajánlatot. A városokra 500,000 vettetett ki, miből már több befolyt 300,000 ftnál. A megyék és városok a termesztményszállítást is pénzzel fogják helyettesíteni. Ezen felül az évi 3.234.770 ft. hadi adóból a nyári hónapokra eső negyed 810,192 ftot teend. A hazai törvények másféle elölegezést nem engednek, s mást nem is merne ajánlani, tudván, hogy az országban nagy kedvetlenségre találna.

Mária Terézia 1761. szept. 16-kán újabban kéziratot intézett Pálfyhoz, melyben előadja, hogy a folyó hadi szükségekre nov. és decz. hóban 7.324,428 ft.mulhatatlanúl kell; és ha az örökös tartományokból várt 2.236,139 ft. szeptember végén pontosan befoly is, még mindig 5.088,289 ftra lesz szükség e két hó alatt, mi máshonnan teremtendő ki. A kincstár e nagy szükségében kénytelen Magyarországot is akkép igénybe venni, hogy tőle egy évnegyedi elöleget vár, mely szerint nov. végével ennek fejében 804,528 ft. lenne Magyarország által befizetendő.

indulatát a nemzet iránt. A királyság díszének emelése végett 1758-ban, a pápa jóváhagyásával, megújítá az „apostoli“ király czímét. melyet hajdan Sz. István nyert vala II Sylveszter pápától, de utódjai nem használtak. Két évvel később nagy örömet szerzett a nemzetnek az által, hogy 1763.

Ezen összegek egyedül országai, tehát Magyarország biztosítására is fordíttatván, reméli, ezt Magyarország sem fogja megtagadni. Felhívja tehát őt, tegyen meg minden lehetőt, hogy ez örökös Magyarországa részéről megajánltassék.

Ezen elölegekből és kölcsönökből mintegy két, az ajándékokból mintegy fél millió gyűlt be Magyarországban; bár itt oly kevés volt a kész pénz, hogy a megyék az előlegezett összegeket jobbára Bécsben vették kölcsön.

1761 nyarán a cseh-osztrák rendek közhitel bizottsága papirpénzt is adott ki, és Mária Terézia ennek Magyarországban is kivánt folyamot szerezni; miért is az említett bizottság nyilt leveleit itt is mennél több példányban kivánta kihirdettetni. Egyszersmind rézpénz is hozatott forgalomba, s midőn a kancellár aug. 28-kán kelt felterjesztésében e miatt aggodalmát fejezte ki, nehogy ez Magyarországban panaszokra adjon okot, a királyné azt írta a felterjesztés hátára, hogy hasonló nyílt levelek máskor is hirdettettek ki, s ebben most is annál kevesebb akadályt lát, minthogy az nem törvény vagy rendelet gyanánt kötelezőleg, hanem csak tudomásul hirdettetett ki a lakosok közt, kogy ezek annál kevesbbé vonakodjanak a papirpénzt elfogadni, mi különben is csak tetszésöktől függ. Panaszra ez annál kevesbbé adhat okot, mivel e pénzjegy az adófizetésnél is elfogadtatik a kamarai pénztáraktól. A rézpénzt pedig, úgymond, teljes joggal veretheti; ez királyi jog, melyben a rendek nem osztoznak. A törvények csak az idegen rézpénz forgalmát tiltják; Csehország pedig nem tekinthető idegen országnak.

Azonban a felszámlált elölegek mind nem lévén elégségesek a hadi szükségletek fedezésére, a királyné újabban is valamely segély gyűjtésére szólítá fel Pálfy Miklós kancellárt. Mire ez nov. 17-én (1761) kelt válaszában előadá, hogy a királyné eléggé tapasztalhatta, mennyire ügyekezik az ország teljesíteni kivánatait, de oly nagy itt a pénz szüke, hogy a megyék az eddigi előlegeket is jobbára Bécsben vették kölcsön. Arra tehát semmi remény, hogy Magyarország, melynek kereskedése nincs, magából adhatna pénzsegélyt. Ő tehát egy új eszmét pendít meg. Magyarország, úgymond, mint állam, még soha sem csinált kölcsönt. Ezt lehetne tehát megkisérleni. Ez ugyan nem lesz könnyü dolog a pénzviszonyokkal ismeretlen és sok előitélettől elfogult országban,

17 udvarában magyar nemes ifjakból, mint már említők, egy királyi testőrsereget alkotott, mely, fényesen fölszerelve, nem kevésbbé nevelte az udvar fényét, mint hizelgett a nemzet hiúságának. Mily nagy örömére vált ezen intézet a fényűzést szerető nemzetnek, eléggé tanúsítja az, hogy felszerelésére s

---

de talán még sem lehetetlen. A megyék annyi szeretetet tanusítottak ő felsége iránt az előlegeknél, hogy kijelentették, adnának többet is, ha valahol többet kaphatnának. Irasson tehát ő felsége egy dicsérő s hizelgő körlevelet a megyékhez s egyszersmind vegye igénybe segélyezési készségüket ilyképen:

1. A megyék adjanak ő felségének hitelt tíz millió forint kölcsönre.

2. Ő felsége bízza ezen művelet végrehajtását a nádorra.

3. A kölcsönlevelek egész országban a nádori itélőmester által iratnának alá s a nádori pecséttel pecsételtetnének meg.

4. A nádor választaná meg az egyéneket pénzszerzésre, s ennek költségeit viselné az ország.

5. Az összegről adna ő felsége az országnak kötelezvényt, mely a törlesztésig az ország levéltárában tartatnék s minden megyéhez küldetnék meg annak hiteles mása.

6. Mind az évi öt vagy hat százalékos kamat, mind a törlesztés fejében a háború vége után hat évre évenkénti egy millióval megkezdendő visszafizetés biztosítására köttetnék le a magyar hadi adó, s ezen felül specialis hypotheka gyanánt a harminczad és sójövedék.

7. Hogy a kölcsön az örökös tartományokban s a külföldön könnyebben megszereztethessék, meg kellene igérni, hogy azon osztrák ki 50,000, — s azon külföldi, ki 100,000 frtot ír alá s kölcsönöz, magyar polgári jogot nyer ingyen, az indigenatus diplomájával, beczikkelyezésével s minden evvel járó jogokkal.

8. Ezeknek a királyné még némely fiscalis javakat is eladhatna.

9. A Magyarország rendeitől kiadandó kötelezvények mind azon kiváltságokkal birnának, melyekkel a bankó kötelezvények felruházvák.

10. E tíz millió s annak évi kamatai szintúgy osztatnának fel a porták szerint, mint a hadi adó, s a nádor az illető összegeket tudná be a contributióba.

11. Mind ennek gyors keresztülvitelére a föispánokat s más befolyásos urakat körlevelekkel, kir. kéziratokkal kellene ösztönözni. E

megyék s városok mindjárt önkéntes adományokkal kedveskedtek a királynénak. De maga az udvar is annyira kedvét találta e párduczbőrös, délczeg magyar lovagcsapat szemlélésében, hogy annak számát Józsefnek római királylyá koronáztatásakorm ajdnem ötszázra emelte. Szintén 1760-ban alapította a királyné a selmeczi bányászakademiát, s kezdette a temesi bánságban is míveltetni a bányákat. De talán mindeneknél inkább hizelkedik vala a nemzet hiúságának a Sz. 1763.

---

levelek a nádor által volnának szétosztandók, valamint azon egyének is kijelölendők, kik a pénzt a váltóházakban előteremtenék.

E kölcsön Magyarországnak is nagy hasznára lenne, mert útat törne többféle üdvös pénzműveletekre.

Mária Terézia e tervet nagy örömmel fogadta nyomasztó pénzszükségében, de csak öt millió kölcsönre akarta eleinte kiterjesztetni; utóbb azonban ő is megnyugodott a tíz millióban, s a levelek még 1761 végén elküldettek a megyékhez. Eleinte azonban a megyék többsége vonakodott elfogadni a tervet, mely által, mind azért, hogy ilyesmi tőlök országgyülésen kivül kivántatik, mind azért, hogy az ország védelmére rendelt hadi adót ilyféle kölcsönbiztosításokra lekötni, s ez által ama törvényes elvet, hogy az adóteher nem a telken fekszik (onus non inhoret fundo) koczkáztatni nem lehet — az ország törvényeit s kiváltságait sértve látták. 1762-ki május 24-kén tehát mind ezen vonakodó megyékhez újabb magyarázó s felvilágosító leiratok küldettek, hogy megegyeztök által semmit sem koczkáztatnak. De mintegy husz megye még ezután is nehézségeket emelt, melyekhez aztán auguszt. 23-kán újabb rábeszélő, sőt szemrehányó és szelíden dorgáló levelek irattak. Némelyeknek, például, Trencsénynek, röviden megiratott, hogy miután a nehézségek, melyek megegyeztöket késleltették a királyi leiratok által már elháríttattak, illetlen volna ezekhez tovább ragaszkodni, és miután a többi megyék már megegyezésüket nyilvánították: nekik sincs más teendőjök, mint a kir. kivánathoz való járulásukkal a közjót előmozdítani. Trencsény ezután szintén meghajólt és szeptemb. 20-kán kelt felirata szerint, bár az ország jogainak sértetlenségét kikötve, megegyezését adta; még, mint látszik, csak Gömör és Borsod állt ellen, de a pénzművelet végrehajtása már ezek nélkül is elhatároztatott. A kancellárnak nov. 17-kén kelt felterjesztése tanusítja, hogy a pénzművelet már minden részleteiben elő volt készítve.

1763. István magyar király díszrendje, melyet MáriaTerézia 1764-ben polgári érdemek jutalmául, 20 nagy, 30 közép s 50 kis keresztre alapított, nagymesteréül magát a magyar királyt, kancellárául pedig a magy. kir. udv. kancellárt tűzvén ki [1]). Ezen évben adta a királyné Erdélynek is a „nagyfejedelemség“ czímét.

[1]) Egy, a Sz. István nevéről czímzett nemes lovagi rend felállítását már az 1741-ki országgyülés alatt indítványozta volt a dömölki apát. Terve szerint az országgyülésnek az aranygyapjas rend mintája után törvény által kell vala azt megalapítani; de Eszterházy József országbiró, kivel a tervről értekezett, bár az eszmét javalta, a törvényes megalapítást nem látá szükségesnek. Ld. Gabr. Kolinovich. Nov. H. Period. 82. kövv. 106. stb. Az eszme azonban a beállott háborús idők alatt akkoron feledésbe merült.

MÁSODIK FEJEZET.

Mária Terézia reformtörekvései.

I.

Bár a nemzet, mint említők, a királyné felszólításaira önként és tetemes segélylyel járult a hét éves háború terheinek viseléséhez; Mária Terézia mindazáltal, e bőséges segedelem daczára is, sajnosan érzi vala a korlátokat, melyek neki Magyarországban nem engedtek oly önkényes rendelkezést az adók és újonczok kivetése tekintetében, mint minőt a német örökös tartományokban gyakorol vala; tapasztalta, hogy egyesek önkéntes adományai, legyenek bár mily fényesek, koránt sem érnek fel a nép millióira vethető adóval. E tapasztalatot még érezhetőbb módon öregbítette az, hogy az államadósság a hét éves háború alatt 200 millió forintra szaporodott; a helyreállott békében pedig, midőn már az önkéntes adományok is megszűntek, új jövedelmi források nem nyíltak az adósság lerovására, vagy legalább kamatainak fizetésére. A hadsereget, melyben hatalmának s külbefolyásának legerősebb támaszát látja vala, tetemesen megcsökkenteni nem vélé tanácsosnak; udvarának, ha nem is az atyjáéhoz hasonló pazar, de még is költséges fényéről, s oly nagy terjedelemben gyakorlott jótékonyságáról, kegyosztásairól, számos hivatalnokai kétszeres díjazásáról stb. lemondania, természeti hajlama, megszokása nem engedé: mulhatatlanul szükségesnek látszék tehát az állam-

1764.

1764. jövedelmek szaporítása. E végett többször buzgóan tanácskozék minisztereivel a módok iránt, melyek által a közvetett adók, vámok, harminczadok stb. kellő szaporodását eszközölhetné; míg azonban az efféle tárgyakban tett, s a mennyire Magyarországot érdeklik, alább általunk is elbeszélendő intézkedései, akivánt gyümölcsöket megteremnék, a közvetlen adók fölemelésétől sem vélte megkimélhetni alattvalóit. És ez volt czélja az 1764-ki országgyülésnek.

Már az 1763-ki junius utolsó napjaiban azon kérdést intézte a királyné gr. Eszterházy Miklós kancellárhoz: „Vajjon hát Magyarország a rendes adózáson kivül semmivel sem fog-e hozzájárulni az adósságok terhének viseléséhez?“ A kancellár jul. 2-kán kelt válaszában arra emlékezteti őt, miképen trónfoglalásakor megigérte légyen, hogy az országot törvényei szerint fogja kormányozni. Fő törvénye pedig ennek az, hogy országgyülésén kivül semmi fontosabb dologban nem bocsátható ki királyi rendelet, hanem országosan határozandó el minden, mi a rendeket közönségesen illeti. A háború folyama alatt ő felsége sokszor igénybe vette az ország segélyezését, s meg is nyerte azt országgyülés nélkül is a papság, a főrendek és a nemesség ragaszkodásától. De midőn ő felsége segélyt kért, mindig hozzátette, hogy abból a jövőre semmi következtetés nem fog levonatni. Ebből pedig az következik, hogy országgyülés nélkül semmit sem lehet remélni az országtól az adósságok fizetésére.

Ha ő felsége e végett országgyülést akar hirdetni, azt tanácsolja, hogy a mit azon kérni akar, eleve senkivel se közölje; mert ha közhírré lesz, a követek oly utasításokkal fognak felküldetni, hogy ne csak adópótlékot ne szavazzanak meg, hanem inkább a terhek leszállítását sürgessék. A mit az országgyülésen kérni lehet, az általán véve vagy a jobbágyadóból, vagy az úri jövedelmekből (dominale) vagy végre a közvetett adókból volna kiállítható. Hogy a jobbágyok túl vannak terhelve, ő felsége maga is tudja. Ezen forrásból tehát alig lehetne valamit más módon kisajtolni,

mint a porták kiigazítása, új felosztása által a megyékben. 1764.
Az úri javakat illetőleg: a nemesség mostani gondolkodásmódja, érzülete egyátaljában nem engedi remélni, hogy a maga részéről valamely állandó adót megajánljon. A ki mást mond, csak azért mondja, hogy kedveset mondhasson; de a következés azt nem fogja igazolni. Végre a közvetett adók, minők a dohány-, fogyasztási stb. jövedék, mik az örökös tartományokban már fenállnak, nálunk a rendek kiváltságaiba ütköznek.

De minthogy a kincstár valamely módon leendő segélyezésének szüksége tagadhatatlanul létezik: a kancellár azt javasolja, adatná elő az országgyülésen ő felsége, hogy az eddigi insurrectio a jövőben a honvédség (Landmiliz) egy neme által pótoltassék. E honvédséget századokba kellene osztani s háború idején a rendes ezredekhez kapcsolni; háború után pedig ismét hazabocsátani. Ekként egy begyakorlott huszárhad képződnék, mely, a kincstár terhelése nélkül, biztosabb védelmi eszköz lenne az insurrectiónál.

Ha azonban ő felsége ilyféle honvédséget Magyarországban nem örömest látna keletkezni: úgy a jövő országgyülésen nem lát mást kérhetőnek, mint fedezését azon adóssági kamatoknak, melyekről kéziratában szól [1]). Úgy hallja ezen fedezetlen adósságok tizennégy millióra mennek, melyeknek kamatai évenként 700,000 frtot tesznek. Ezen összeget elő lehetne állítani a következőkből: 1) A porták új felosztásából s kiigazításából, mi adhatna vagy 200,000 frtot; 2) a sorsjáték felállításából; 3) A papság spoliumjának (a vagyon halál előtti elosztogatásának) megváltásából. 4) Az adakozásra felhivandó urak, nemesek és papok ado-

---

[1]) E kéziratban a királyné fentebb említett kérdése szóról szóra így áll: „Wird denn Hungarn gar nichts extra thun vor den Last deren Schulden, wenn sie kein Geldquantum darvor geben, wenigst ihre Schulden übernehmen zu zahlen, nicht aber Zupusz des Cameralis?“

1764. mányaiból [2]). Ezek nem a kancellaria, hanem a kancellár személyes véleményei valának.

Országgyülés. A kancellárnak e fontos felterjesztése meggyőzte a királynét, hogy ha segélyt akar nyerni az országtól, mulhatatlanul össze kell hívnia az országgyülést, mely már tizenkét év óta nem tartatott. Végzéssé lett tehát, hogy az az 1764-ki jun. 17-re kihirdettessék.

Ezóta számos tanácskozás tartatott az országgyülés tárgyainak előkészítése végett. Az 1751-ki országgyülés alkalmával az lévén egyik főpanasz, hogy a dietát kellő előkészület nem előzte meg: a királyné most a közigazgatás minden ágában tartatott tanácskozmányokat az intézendő reformok iránt. Mind kitünőbb egyesektől, mind testületektől s kormányszékektől véleményt kivánt beadatni a politikai, igazságszolgáltatási, kereskedelmi, hadi stb. ügyekben szükséges javításokról. Az egyesek közől e tekintetben kivált Eszterházy kancellárt, Festetich kamaraelnököt, b. Koller udv. tanácsost tisztelte meg bizodalmával. Mind ezen véleményeket aztán ismét mások által vizsgáltatta felül s adatta maga elébe. Gr. Festetich maga nem csak véleményt, hanem kilencz ilyféle munkálat felett nyujtott be birálatot. Azon roppant tömege a közigazgatás különféle ágaiban teendő reformok s javításoknak, jó és kalandos terveknek, melyek a kancellaria levéltárában léteznek, jobbára mind ezen időben szerkesztettek. Ezek egyikéről, a kor ismertetése végett, bővebben kell emlékeznünk.

A királyné 1764-ki január 11-én egyebek közt kérdést intéztetett a hétszemélyes táblához, hogy a jövő országgyülésen mit és mi módon lehetne tenni az igazság szolgáltatására?

A válasz, mely erre érkezett szomorú tanuságául szolgál e főtörvényszék mély tudatlanságának, hanyagságának s reformiszonyának. ‚1715 előtt, válaszolá e főtörvényszék,

[1]) Kancellariai levéltár.

sok volt az igaszságszolgáltatás ellen a panasz; miért az 1715-ki 24-dik törv. czikk rendelt is ki egy országos bizottságot, mely munkálatát az 1723-ki országgyülésen be is adta, s a törvényhozás akkor meg is alkotta a szükséges reformokat. Az 1729-ki országgyülésen csak némely tudatlanok sürgettek még azok felett némely javításokat. Hasonlókép az 1741-ki és 1751-ki országgyülésen csak néhányan kivántak, magán hasznunk miatt, egynémely újításokat melyek azonban nem vétettek figyelembe. Most sincs ebben semmi lényeges javítani való!' Ennyi elfogultság és lomhaság fészkelte volt be ekkor magát hazánk legfőbb törvényszékébe! Sajnosan észlelték ezt már akkor is egynémely jobbak s világosabban látók, a minthogy írt is erről egy névtelen egy éles levelet a nádornak. 1764.

Az udvar maga is bámulva olvasta a hétszemélyes tábla e feliratát, s nem is késett azt megküldeni a nádornak s a prímásnak. Egynémelyek még sértőnek is találták a főtörvényszék e levelét. Egy magas állású egyéniség ugyanis az uraink közt akkor divatossá vált franczia nyelven írt levelében, ily véleményt mondott e főtörvényszéki felirat felett a nádornak, ki aztán neki, kit „cher frere et fils"-nek czímez, válaszolván mondja, hogy az ugyan semmi sértőt nem, de annál bámulatosabb korlátozottságot foglal magában. A prímásnak arra adott nagy szavú válasza pedig, úgymond, nem más czélból iratott, mint hogy irályának ékességét fitogtassa s megtapsoltassa. De úgy látszik, mondja tovább a nádor, az udvarnál a helytartótanácsnak hasonló kérdésekre adott válaszát sem igen szeretik, mert ez viszont mindent reformálni akarna'. Ő erre csak azon megjegyzést teszi, hogy neki kötelessége volt írni mindenről, a miről gondolható, hogy szóba fog kerülni az országgyülésen. Tanácsolja egyébiránt, ajánlanák a királynénak, hogy minden véleményt tétessen át a kancellariára s ez mind arról, a mit szükségesnek lát, kimerítő munkálatot készítsen, mely aztán az országgyülés elébe terjesztessék. „Én ugyan megvallom

1764. végzi, hogy szükségesnek látom az országgyülést; de valahányszor reá gondolok, mindig szürkébbé leszek, mintsem elébb voltam. Ha még egy esztendőnk volna kihirdetéseig, talán jobban lehetett volna arra előkészűlni; de már csak bele kell harapnunk a savanyú almába. [1])

Mind ezen, résziut jó s czélszerű, részint selejtes tervek s vélemények, a nádor tanácsa szerint is, utóbb csakugyan a kancellárhoz küldettek át felülvizsgálat végett, ki aztán Pálfy, Svetics, Török, Niezky és Farkas udv. tanácsosokkal összeülvén, az országgyülésen felveendő tárgyakról april 16-kán tőn felterjesztést. Ő csak két pontot javasol felvétetni a királyi előadásokba: 1) hogy az eddig fizetett 3,234,770 ftnyi adó felemelése kéressék; s 2) hogy a költséges és még is ezélszerűtlen insurrectio a honvédség fentemlített szerkezetével pótoltassék.

A királyné e felterjesztés folytán meghagyta a kancellárnak, hogy a nádort, prímást, a horvát bánt, a kamaraelnököt, a tárnokot és personalist egy tanácsba összegyűjtvén, velök együtt állapítsa meg a kir. előadásokat. „Már úgymond mind a prímásnak s nádornak, mind a kamaraelnöknek felfedeztem a szükséget, melytől szorongattatom, s mely minthogy valóban nagy, arányos segélyt is igényel. Én el vagyok határozva a következő két pontot venni fel a dieta fő tárgyaiul: tudniillik, az adó jelentékeny szaporítását; és az ország biztosságáról való gondoskodást az insurrectió czélszerű átalakítása által.“ E leiratához a királyné, a kancellár tanácsa szerint mindjárt hozzá kapcsolta a b. Barkóczy Ferencz prímáshoz, a gr. Batthyány Lajos nádorhoz s a többi említett főhivatalnokokhoz a kancellárral való tanácskozás végett intézett kéziratokat is. [2])

Mielőtt e gyülés történetének elbeszélésébe fognánk, egy körülményt kell megemlítenünk, mely kevéssel elébb

[1]) Dat. Rechnitz 1764. marcz 21. Kancell. levélt.

[2]) Mind ezen okmányok a kancellária levéltárában

merülvén fel közéletünkben, nagy mértékben magára vonta 1764.
a közfigyelmet s az országgyülés folyamára is jelentékeny hatást gyakorolt. A királyné, a kényuralomra, — bár azt mindig jótékonyan gyakorlá, jelleménél fogva különben is hajlandó, a hétéves háború bevégezte után keményebben kezdi vala ostromoltatni a magyar rendi alkotmány azon pontjait, melyek neki az adó tárgyában korlátokat szabtak, s még inkább az alkotmány azon újabb kori kinövését, melynél fogva az egyházi s világi rendek, papság és nemesség, magukat a közterhek alól lassankint egészen kivonták, terjedelmes javaikat adómentesekké tették. Ő, miként már fentebb látók, eddig sem mulasztá el ugyan kegyelemosztásai, a nemességre halmozott kedvezései, a kormányszékek rendezése stb. által a kényuralomnak, mennyire az alkotmányos formák engedék, útat nyitni a nemzet politikai s polgári életébe; hatása mindazáltal e tekintetben a hétéves háború kezdete óta tűnik elő világosabban. Ezóta az absolutismus tanai is mind sürűbben merűlnek fel a közéletben.

A kényuralom egynémely eszméivel már elébb is találkozunk ugyan: a kormányszékek által kibocsátott rendeletekben, hol burkoltabb, hol világosabb módon, számos olyféle tanok s elvek foglaltatnak, melyek a nemzeti alkotmány s törvények szellemével ellentétben állanak. Az így elhintett eszmék s tanok lassú ugyan, de annál biztosabb hatásúak valának, mennél kevesebb követeléssel s mintegy mellékesen, rendszer nélkül hintettek el. Hol és midőn alkalom nyilt, a királyné személyesen is terjeszté az ilyféle eszméket. Így például, ő a magyar országgyülést (Reichstag) mindig tartományi gyülésnek (Landtag) nevezte s kivánta maga előtt neveztetni; mi aztán közönségesen szokássá is vált a német beszédben. De ezen eszméket s tanokat, melyek a fejedelmi hatalomteljességet, a rendi alkotmánynak s az aristocratia jogainak s kiváltságainak rovására, védelmezik s magasztalják, az említett korszak óta már tudományos munkákban, rendszeresen is hirdetteti vala udvari publicis-

1764. tái által. Ilyetén szolgálatban működék egyebek köz, Kollár Ádám udvari könyvtárnok tolla is. Ő már elébb írt volt hihetőleg a királynénak a m. évi nov. 27-kén Eszterházy kancellárhoz intézett, s a papságnak az erődítésekre kellő adózásáról szóló, fentebb közlött kézirata következtében egy munkát a királyok kegyúri jogának történelméről és hatósági köréről, mely némi figyelmet ébresztett. A hétéves háború után, 1764 elején, egy más munkát bocsáta ki a törvényhozó hatalom eredetéről s gyakorlatáról Magyarországban, mely udvari censura alatt, s hihetőleg szintén az udvar meghagyásából, legalább tudtával jelent meg. A szerző ebben merészen s leplezetlenül támadja meg a nemesség kiváltságait, melyeknél fogva magát a közterhek viselése alól kivonván, azokat kizárólag a szegény nép vállaira tolta. Az egyházi javakra nézve azon nálunk eddig nem hallott tant hirdeti, hogy a korona teljes tulajdoni joggal bír ama javak felett. Verbőczy Hármaskönyvét, a nyilván és magán jognak ezen százados használat által megszentelt, törvényes tekintélyben álló tárházát, szintén kimélet nélkül ostromolja, s nem is alap nélkül, hiányosnak, a kor kivánalmaihoz képest elavultnak, újjal pótoltatni szükségesnek állítja. A nemesség egyenes adózását mulhatatlan reform gyanánt tűzi ki; bár azonban azt elvileg az örök igazság kivánalma gyanánt mutatja fel: első reformlépéséül mindazáltal a honvédelmi tehernek, s különösen a nemesi felkelésnek igazságosabb szabályozását ajánlja. A könyvnek rendkivüli hatása lett a nemességre s a papságra: miként nemsokára nyilvánossá lőn, alig volt a két osztálynak tagja, mely arra anathemát nem kiáltott volna.

Néhány héttel e munka megjelenése után tétetett közzé az országgyülést kihirdető rendelet. A királyné, bár az országgyüléseket egyátaljában nem kedvelte, azt most nem látá mellőzhetőnek. Az állam szükségei, mint mondók, parancsolólag követelték az adó fölemelését. Ő pedig minden kényuralmi hajlamai mellett is folyton őszintébb hálaérze-

lemmel viseltetett a nemzet iránt, s lelkiösmerete is gyöngé- 1764.
debb vala, mintsemhogy erőszakosan akarhatta volna megsérteni az alkotmányt s megszegni esküjét, melylyel a törvények megtartását fogadta volt. Midőn azonban magát az országgyülés kihirdetésére elhatározta, bár a közügyek minden ágaiban számtalan volt a hiány, mit pótolni, az elavult, mit megújítani, átalakítani, szervezni kellett volna, még is csak két, közvetlenűl a trón érdekére vonatkozó pontot, az adónak egy millió forinttal fölemelését, s a nemesi fölkelés szabályozását, kivánta a királyi előadásokban a rendek tanácskozmányainak tárgyául kitűzni.

Ha létezett is tán elébb a rendekben némi kétség aziránt, vajjon a bécsi kormány megbiztából, vagy legalább annak megegyeztével, hirdette-e Kollár a nemesség kiváltságaival oly annyira ellenkező tanait: a kir. előadások e kétséget teljesen eloszlatták. S nem is megdöbbenés nélkül hallá most ezeket a nemesség. Ennek kiváltságait nem támadják ugyan meg a kir. előadások; de mik azokban a nemesi fölkelés szabályozásának szükségéről mondatnak, oly szoros kapcsolatban állanak a Kollár által szükségeseknek hirdetett reformokkal, hogy mindenki világosan láthatá: miképen e reformokat, melyek csak a nemesi kiváltságok megszorításával hajthatók végre, maga a kormány is óhajtja, s tán már ezen országgyülésen szőnyegre hozandja. Mert bár a kir. előadások a nemesi fölkelésnek csak szabályozását emlegették; mivel azonban a kormány világosan kifejezte, hogy ezen elavult intézet, mindamellett is hogy költséges, rendeltetésének a hadviselés újabbkori rendszere mellett többé nem felelhet meg: ezen állításból természetesen azt kelle következtetni, hogy a kormánynak e kérdés megpendítésében nem más a czélja, mint a czélszerűtlennek bélyegzett nemesi fölkelést elébb-utóbb a nemesség egyenes adózásával pótoltatni; mit különben is az örök igazság kivánalma gyanánt hirdettet Kollár munkájában.

E czélzatok valának rejtett okai azon szellemnek, mely

1764. a rendek közt mindjárt az országgyülés elején észleltetett s melyről egy magas rangú, magyar katonai egyéniség a következő tudósítást küldé fel az udvarhoz: „A szerencsétlen ellenmondási szellem, a nélkül hogy tudná miért, a kir. előadások kihirdetése előtt a megyei és más követeket ezen utasítással küldötte fel: nem adunk, nem adhatunk semmit, sőt könnyebbítését kivánjuk az adótehernek. Ezzel egyszersmind a végzés is már eleve meg volt alkotva, semmit sem tenni a hazáért, sőt azt is megrontani a mi történt. Közönségesen el van terjedve a hit, hogy a magnások Bécsbe hivattak, hogy megvesztegettessenek; meg akarják rontani a törvényeket, eltörülni a kiváltságokat, s a királyi kivánatok harminczkét, az országra nézve káros pontokat foglalnak magokban."

Levelének további részében bizonyítja az iró, hogy a királyné kivánatai s előadásai méltányosak; s élesen kikel az igazságszolgáltatás roszasága s az uralkodó reform iszony ellen. „Még szebb, úgymond egyebek közt, az égbekiáltó visszaélések védelme. „Jobbak a régi hiányok és visszaélések, mint az újítások — szokták mondani. És hogyan élhetnének a prokátorok és patvaristák, ha az eljárási mód megrövidittetnék és szabályoztatnék. S miként lehetne az ifjúságot alkalmazni, ha nem volna annyi per?" —

A papságról sem írhat sok dicsérni valót: „A püspökök jobbára elhanyagolják tisztjöket, mert nincs kellő tudományuk. Legtöbben igen fiatalon jutnak magas állásukba; s aztán csak az gondjuk, hogy jó ebédeket, fényes bálokat adjanak, kitűnő zenekart tartsanak, drága palotákat építsenek, fényes butorokat és fogatokat szerezzenek; a mit az elődök építettek elbontatják s adósságot csinálnak; magokat függetleneknek tartják, s már eléggé lehetett tapasztalni mily messze megy egynémely mások rakonczátlansága. Én úgy hiszem ezt csak még sem lehet a „paupertas, obedientia és castitas votumának" tartani. A klastromok, melyekben a tanulmányoknak kellene feküdni, sem jobbak,

kivéve a jezsuitákat, akik azonban szinte felesleges gazdagsággal birnak. Az alattvalók a püspökök által még inkább nyomatnak, mint a többi papok által; az alapítványok egészen másra fordíttatnak. Vajjon egy apostoli király nem volna-e feljogosítva mind ezt megváltoztatni?" [1]) 1764.

De, hogy az országgyülésre visszatérjünk, mind azon czélzatokat, melyeket Kollár irataiban s magokban a kir. előadásokban látni véltek, mindjárt eleinte kemény ellenzékkel szándékoztak meghiúsítani az ország rendei. Ez okból, bár Kollár munkája a kormány czélzatairól a fátyolt leemelte; s viszont a kir. előadásokból világossá lett, hogy a nemesi kiváltságok s egyházi javak felett e munkában kifejtett elvek tulajdonkép a trón környezetéből származnak: igen óvakodtak a rendek elárulni, hogy ily közösséget látnak e munka elvei s a kormány czélzatai között. Sőt a gyülés kezdete óta el valának tökélve, Kollár könyvét, mint a nemességre nézve sérelmest, a trón előtt egyenesen bevádolni, és szerzője ellen elégtételt követelni: eleve is jól tudván, hogy a harcz könnyebb, a diadal biztosabb lesz egy magán ember, mint az udvar ellen oly ügyben, melynek támogatására számos törvényt s kir. hitlevelet idézhetnek ugyan; de melynek igazságtalanságát önmaguknak is lehetetlen vala nem érezniök szivök rejtekében. A diadalt Kollár ellen annál biztosabban remélhetik vala, mivel félniök nem lehetett, hogy a kormány most, midőn tőlök tetemes adószaporítást kiván, ellenök egy magán embert, egy könyvet védelmébe vegyen. Azt pedig jól tudák, hogy ha egyszer Kollár könyve, a kormány hozzájárultával is, kárhoztatva leend, egyszersmind ennek czélzatai is hosszabb időre háttérbe lesznek szorítva.

E nézetek, e remények indították a rendeket, hogy daczára a királyné ismételt intéseinek: szorítkoznának egye-

---

[1]) A kancellária azon iratai közt, melyek a királyi cabinetből II József alatt „Palfyana" czím alatt tétettek át a kancellariához.

1764. dül a kir. előadások tárgyalására, — Kollár könyvét mindjárt a gyülés elején nagy boszúsággal hozzák szőnyegre, s világiak és egyháziak egyaránt vetélkedő hevességgel keljenek ki a szegény író ellen. Sokan azt javaslák, kéretnék meg a kegyes királyné, hogy a szerzőt, ki magán ember létére az országot — azaz: a nemességet — kiváltságaiban az egész világ előtt megtámadni merészelte, példásan büntesse meg. Néhányan Kollár számüzetését emlegették; mindnyájan a leghevesebb kifakadásokban önték ki ellene mérgöket. Végre abban állapodának meg, hogy bizassék meg egy választmány, mely a könyvből a merészebb, a nemesség kiváltságait sértőbb tételeket kiszemelje, melyek aztán kivonatban kapcsoltassanak a szerző megfenyitését szorgalmazó felirathoz. A bizottmány gyorsan eljárt feladatában; s midőn véleményét a rendek elejébe terjesztette, ezek teremében ismét megújultak a vakmerő író ellen a keserű kifakadások. Taktikájával teljesen czélját érte a nemesség. A királyné nagy kedvetlenséggel értesült ugyan a Kollár ellen folyó vitákról, melyek által egyszersmind a kormány reformczéljait is megtámadtatva látá; mivel azonban az adó felemelése mindenekfelett érdekében feküvék, s e végett a rendeket jó kedvökben megtartani szükséges vala: ama vitáknak röviden véget vetendő, s egyszersmind azt is megelőzendő, nehogy Kollárt a rendek sürgetése szerint megfenyíteni, vagy kivánatukat megtagadni kénytoleníttessék, Kollár könyvét még a felirat felküldése előtt eltiltotta; az írót pedig utóbb egy jószágadománynyal vígasztalta meg. [1]) A rendek ekként kivánatukat legalább egy részben megelőzve látván, a felirat további vítatásával maguk is felhagytak.

A királyné azt hitte, hogy a könyvet sujtó rendelet annál hajlandóbbakká teendi a rendeket az adó kivánt fel-

[1]) A papság Kollár másik könyve ellen is, melynek czíme: De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Hungariae, censurát eszközölt ki Rómában. XIII Kelemen azt ez évi aug. 13-kán a tiltott könyvek közé tétette.

emelésére, mivel még kérelmöket is megelőzte. De csalatkozott. Kollár azon tétele, melyben kiáltó igazságtalanságnak mondja, hogy a kiváltságos gazdagok, magukat minden közterhek alól kivonván, azokat a szegény népre tolják, melynek árva lelkén s testén kivül semmi birtoka nincs, úgylátszik, a lelkek mélyébe hatott az ország rendeinél. Bár az író fölött diadalmaskodtak, szivökben mindazáltal nem tagadhatták állitásának igazságát. Mivel azonban ezt bevallani, érdekök, önzésök nem engedé, legalább azon vádat akarták magukról elhárítani, mintha, maguk az adóban nem részesűlvén, a szegény nép adójának szaporítását igen könnyen megajánlanák. Ez okból mindjárt eleinte hevesen ellenzik vala az adó fölemelését. Mindenekelőtt a sérelmeket és kivánatokat határozták összeszedni, hogy lássák, úgymondák, megengedi-e az ország állapota az adó fölemelését. 1764.

Ezen eljárást, elvileg tekintve, lehetetlen ugyan nem helyeselni, — az államgazdászat egyik főszabálya lévén, hogy az adók kivetésénél necsak a kormány szükségletei, miket minden esetben megszorítani is lehet, hanem az adózók fizetési képessége is figyelembe vétessenek; de a gáncsot még is megérdemlik a rendek, őszinteséghiányuk miatt. A sérelmek és kivánatok tárgyalásából hamar kitűnt, hogy tulajdonkép nem is az adózók állapotának javítása, hanem egyedül az volt légyen czéljok, hogy a kormány kivánatának a nemzet kivánatait állítsák ellenébe, s amazt ezekkel paralisálván, a világgal elhitessék: miképen, bár maguk az adóhoz nem járulnak, annak könnyelmű megajánlása miatt még sem vádolhatók.

Mi a sérelmeket s kivánatokat illeti, melyeket csaknem egy könyv nagyságú feliratban 250 pontra osztva terjesztettek fel: tagadni ugyan nem lehet, hogy azok nagyobb része helyes, hogy azok oly sebeket fedeznek fel a közéletben, melyek a kormánytól méltán igénylenek orvoslatot. Alább, az anyagi érdekek állapotának előadásából alkalmunk lesz bőségesen láthatni, miképen alapos különösen azon

1764. panaszuk, melyben állítják, hogy a kormány az új vámrendszer által az országnak különben is csekély kereskedelmét annyira megcsökkentette, keresetforrásait annyira kiapasztotta, hogy míg e vámrendszer jobbal, méltányosabbal föl nem cseréltetik, addig szó sem lehet az adó fölemeléséről. De lehetetlen nem gáncsolni a rendeket viszont abban, hogy az adózó nép sorsának könnyítésére csak a kormánytól vártak, követeltek engedményeket; maguk azonban, az urbéri viszonyok szabályozása által, mit a kormány kéz alatt maga is sürgetett vala, a nép állapotát javítani egyátaljában nem akarták. Emelkedett ugyan néhány szózat köztök is az urbéri terhek méltányosabb szabályozása iránt; de a többség arról hallani sem akart.

Még a prímás maga is élesen kitört Illésy Ferencz soproni alispán s követ ellen, mivel ez azt merészelte mondani, hogy az ország két millióval is felebb emelheti az adót feltéve, hogy a felosztásban s kivetésben igazságos arány hozassék be. A prímás több követet is ösztönzött, s azon értelemben adta ki utasításait is, hogy ne fogadják el a kir. előadásokat: az adót inkább leszállíttatni követeljék, az insurrectióra nézve pedig ragaszkodjanak az 1741-ki törvényekhez.

Hasonló véleményben voltak, legalább is titkon, miként egy Bécsbe küldött irat tanúskodik: gr. Nádasdy Ferencz bán és tábornagy, Batthyány Ádám, főtárnokmester, Batthyány Imre, Grassalkovics Antal kamaraelnök, Erdődy János helytartótanácsos és fivére, Kristóf püspök, Eszterházy Károly egri püspök, sőt maga Batthyány Lajos nádor is. Ha azonban ezek tartózkodtak is nyilván szólni a kir. előadások ellen: annál hevesebben kikeltek azok ellen gr. Pálfy Károly tábornok, Pálfy Miklós a volt kancellár, Pálfy János. a kir. testőrség alkapitánya, Forgách János csongrádi főispán, Prényi József, Cziráky László a prímás huga fia, Berényi Ferencz, Stehenics püspök; a követek közől pedig a nógrádiak, Balogh és Darvas János, Grassalkovics vé-

denczei; Rakovszky Elek és Beniczky Samu zólyomi követek, Erdődy emberei; a hevesi Sághy Mihály és Hegyi Gábor, kiket Eszterházy Károly püspök kegyelt; az abaúji Tisza Pál; a borsodi Királyi György és Szatmáry, kik Pálfy János uszályhordói voltak [1]). 1764.

Hosszú viták után a rendek végre is oly értelmű feliratot határoztak felküldeni válaszul a kir. előadásokra, hogy miután a szegény nép a fenforgó viszonyok közt több adót fizetni egyátaljában képtelen, sőt az eddigi adó súlya alatt is roskadozik: lelkiösmeretök szerint nemcsak nem szaporíthatják azt, mint a kormány kivánja; hanem még azon adópótlékot is eltörűltetni kérik, melyet az 1751-ki országgyülésen, különben is csak három évre, a jövő országgyülésig, ajánlottak volt meg. A kir. előadások másik tárgyára, a nemesi fölkelésre nézve pedig kijelentették, hogy az a törvények által eléggé szabályozva létezik, s ezeket megváltoztatni nemcsak szükségtelennek, de veszélyesnek is tartják.

E szűkkezüségüket csak avval indokolták ugyan a rendek, hogy a több évi szűk termés, a különféle természeti csapások, a nép által a lefolyt háborúban viselt rendkivüli terhek s a fonák vámrendszer miatt megcsökkent jövedelmi források stb. a népre nagyobb terhet rakni nem engednek. De kétséget nem szenved, hogy az állandó sereg folytonos szaporítása s békeidőben is fentartása szintén aggodalommal tölté el a rendeket. Tudták ugyan, hogy az erőszakos rendszabályoktól idegen, a nemzet iránt jó indulatú királyné kormánya alatt nincs mit tartaniok attól, hogy a hadsereg a nemzeti jogok elnyomására alkalmaztassék. De a bizonytalan jövendő tekintetében, kivált visszagondolva ama véres zsarnokságra, melyet a hadsereg az országon s nemzeten a mult korban elkövetett, lehetetlen volt némi aggodalommal nem tekinteniök a békeidőben is fegyverben tartott nagy számú zsoldos seregre. Óvakodtak tehát könnyelműen na-

[1]) Kancellariai levélt.

1764. gyobbítani a kényuralom eszközéül válható hadak tartására szánt adókat, melyeknek csökkentését aztán soha többé nem remélhetnék.

A királyné e viták alatt is biztatva az udvarhoz ragaszkodással viseltető egyházi s világi urak által, eleitől fogva teljes bizodalommal várja vala kir. előadásainak elfogadtatását a rendektől, kiket annyi kegyelmekkel halmozott. Hogy a rendek, intéseinek daczára, nem az előadásokat, hanem a sérelmeket s kivánatokat tették elébb tanácskozásaik tárgyaivá, némi kedvetlenséggel fogadta ugyan; de bizodalmát a sükerben nem vesztette el: egy ideig az mondatott neki, hogy ez csak azért történik, mivel a rendek látni akarják, mily engedmények által lehetne, a nagyobb adózás fejében könnyíteni a jobbágyok állapotán. És míg e tanácskozások tartának, a pozsonyi várlakban, melyet a királyné nem rég tetemes költséggel újíttatott meg s diszíttetett fel, ünnepély érte az ünnepélyt. A magyar főnemesség vetélkedve nyilvánítá hódolatát s tiszteletét nem kevésbbé urnéjának személye, mint benne a királyság iránt.

Viszont Mária Terézia is számtalan újabb tanúságait adja vala szeretetreméltóságának s gyöngéd hajlamának a magyar nemzet iránt. Az ország zászlósai s más főnemesek gyakran hivatalosak valának az udvari asztalhoz; az estélyeken a megyei követek egy-egy része is megjelent. Eszterházy Ferencz kancellár teljhatalmat nyert intézkedni e meghivások tekintetében. Vendégeinek mulattatására az udvar az olasz operát is lehozatta Bécsből, s váltva játszatá a német szinészekkel. A vidéki főnemesség kastélyaiba gyakran kirándulások intéztettek. Legtöbbször vendége volt a királyné az Eszterházyaknak, Batthyány Lajosnak és a Pálfyaknak Pozsony körüli kastélyaikban, hol tiszteletére fényes ünnepélyek rendeztettek; gyakran ebédelt a prímásnál is. A büszkeség és megelégedés érzelmeivel időzék, s látá maga körül virágzó fiait s leányait a királyné e városban, hol egykoron oly aggodalomteljes napokat élt vala... Leopold, Ferdinánd

és Miksa főherczegek egy izben ezredeik élén, mint azok 1764.
vezénylői vonultak el a felségek előtt. József, Leopold s a szász Albert julius 19-kén a bányavárosokba utaztak. Néhány nappal utóbb a királyné Bécsbe, a császár Holicsba rándult.

De aug. 18-kán az egész udvar ismét összegyűlt Pozsonyban, hol két nappal utóbb, aug. 20-kán, a Sz. István rend ünnepe s a rendjelek kiosztása nagy fénynyel tartatott meg. A magyar urak közől a prímás, a nádor s a kancellár a nagykeresztet, Pálfy Leopold, gr. Fekete György a közép keresztet, Koller, Eszterházy, Forgách, Keglevich stb. a lovagi keresztet kapták szolgálataik jutalmául. Egy héttel utóbb Váczon Migazzi püspököt s cardinált látogatá meg az udvar. A főpap, ki hugának nászát ünneplé egy Sztáray gróffal, a város végén máiglan fenálló diadalkapunál fogadta magas vendégeit. Az esküvőn jelen volt a királyné is, ki aztán a vőlegénynek egy szép gyémánt gyürűt, a menyasszonynak egy drága nyakláncot adott nászajándokul. A násznép a királyi asztalhoz lőn hivatalos. Ebéd után Albert herczeg hadijátékot intézett; estve átalános kivilágítás és tüzmű mulattatá a magas vendégeket. Más nap Mária Terézia a nevét viselő új nevelő-intézetet s az épülőben lévő székesegyházat szemlélé meg; délután a Dunán halászat, estve vizi harczjáték szolgált mulatságul. Aug. 31-kén a királyné férjével, a császárral együtt Budára rándult, megtekinteni a királyi palotát. A német udvari urak különösnek s igén fölöslegesnek találták a nagyszerű palota épitését oly messze fekvő, éktelen városban, hol az udvar aligha fog valaha székelni. Visszatérőben, Váczon még egy napot tölte az udvar, s aztán a Duna jobb partján Győr felé tért vissza Pozsonyba [1]).

De itt nagy kedvetlenség várta a királynét. A nádor

---

[1]) Wolf: Aus dem Hofleben M. T. 241. kövv.

1764. és a prímás szept. 14-kén nyujtá be neki az országgyülés kettős feliratát, melyek egyike a sérelmeket s kivánatokat, másika a kir. előadásokra szóló tagadó választ foglalá magában. A királyné oly nagy boszúsággal fogadta e váratlan választ, hogy első pillanatban az országgyülést azonnal bezárni s elutazni szándékozott. De a nádornak, kancellárnak s más egyházi s világi uraknak sikerült őt még is hajlandóvá tenniök, hogy ott maradását meghosszabbítsa, s egy komoly ugyan, de mérsékelt hangú leiratban válaszoljon az ország rendeinek. Kaunitz herczeg azonnal Pozsonyba hívatott, s a császár is, ki magyar kir. helytartói korából ismerte a rendek szellemét, oly értelemben ír vala Halicsból, hogy várassék meg a tanácskozások lefolyása.

Mária Terézia tehát, bár kedvetlenül, elfogadta a tanácsot s öt nap mulva a leirat is leküldetett a rendekhez. ‚Elismeri ugyan, úgymond ebben, hogy nagy teher fekszik a szegény nép vállain; de mivel az adó fölemelését az állam szükséglete mulhatatlanná teszi: az ország rendeinek más módokról kellend gondoskodniok, melyek által az adózók állapota javíttassék, fizetési képességök neveltessék. Ő felsége a maga részéről semmit sem mulasztand el megtenni, mi által az adózók sorsán könnyíthet; és ha a rendek a maguk részéről is ügyekeznek kellő módon eszközleni a nép javát, az új teher, kivált arányosabban felosztva, a helyreállott békeidőben nem lesz elviselhetetlen.‘ Nem kevesbbé erélyesen sürgeté a nemesi fölkelés szabályozását is, mire, úgymond, a haza szeretete s kellő biztosítása is eléggé ösztönözheti a rendeket. A mód iránt, mely szerint a fölkelés, hogy czélszerűbbé legyen, szabályozandó volna, határozottabban most sem nyilatkozott ugyan a királyné; de átalános kifejezéseiben is eléggé értésére adá a rendeknek, hogy a haza tőlök, az elsőszülöttektől, méltán megvárhatja, hogy a közterhekben bővebben vegyenek részt, mint a mennyi ezekből a jelenleg már ritkábban szükséges fölkelés által háramlik reájok; s a későbbi tanácskozmányokból csakugyan

kiderül, hogy a kormány, legalább részben a fölkelés pénzbeli megváltását tartá szemei előtt. 1764.

A kir. leirat kihirdetése után mind a két tárgy felett újra megindultak a tanácskozmányok. A nyilvános ülések előtt a nádor zárt értekezletre gyűjté össze a rendeket; kik azonban most is mind a két tárgyra nézve tagadó válaszszal oszlának szét. E makacsság megtörése végett, a nádor-e vagy más, nem tudom, azt tanácslá a királynénak: hivatná a nyilvános tárgyalás előtt magához a leghevesebb ellenzékieket, különösen Takács pozsonyi, Bacskády nyitrai, Darvas és Balogh nógrádi, Baranyi bihari, Bezerédy győri, Tiszta abaúji, Ráday pesti, Luby liptai, Forintos és Jaksics zalai Szatmáry borsodi és Dobay szepesi követeket. És hogy ezen csupa ellenzékiek meghivása fel ne tünjék, hivatnának még meg az előadásokat elfogadni hajlandó Sághy és Hegyi hevesi, Csiba mosonyi és Illésy sopronyi követek; azok közől pedig kik nyiltan sem mellettök sem ellenök nem nyilatkoztak: Dőry tolnai, Kojcsy baranyai, Fontay aradi, Ordódy komáromi követek; a kir. táblától Kassay alnádor, Bossányi al-országbiró, Pásztory és Ordódy ülnökök, [1])

De ezen fogásnak sem lett eredménye. A rendek tábláján most is csak az elébb, már szinte unalomig ismételt, érvek, a nép szegénysége, fizetési képtelensége stb. újíttattak meg. Többen még esküvel is erősítették, hogy ezeknél fogva lehetetlen az adót feljebb emelni. „És miután a rendek már hit alatt kijelentették, hogy az udvar kivánatát megadni nem lehet, Istenért! mi egyebet kivánnak még tőlünk?“ — kiálta fel egyebek közt Szüllő, Pozsony megye követe. Hasonló kitartás mutatkozott a rendeknél elébbi véleményökben a nemesi fölkelés szabályozását illetőleg is. És midőn a rendek véleményöket a felsőházhoz átküldötték, Bajzáth kanonok s az esztergami káptalan követe, mint a választmány szónoka, megbízatásán felül ily formán nyilatkozott a

---

[1]) Kancellariai levéltár.

1764. főrendek előtt: „A tek. rendek nem ok nélkül félnek a felkelés szabályozásától; mert akár kész pénzzel váltassék meg a fölkelés, akár állandó katonaság tartassék helyette, mindenkép adózás háramlanék a nemességre, mit az el nem vállalhat. Eleink minden módon ügyekeztek kivívni s ki is vívták ezen elvet, miszerint az adó alapja nem a telken fekszik. De ha a felkelés szabályoztatnék, a teher akkoron mind a személyre, mind a telekre nézve a nemességre fogna nehezedni.“ A rendeknek annyira megtetszett a nyilt előadás, hogy a szónoknak köszönetet szavaztak [1]).

A főrendek azonban, kik elébb a föliratot a rendekkel együtt megszavazták volt, az udvarral tovább nem mervén ellenkezni, a rendektől most rögtön elváltak; s midőn e miatt szemrehányást kellett hallaniok, nyiltan megvallák: hogy a rendekkel elébb csak azon régi szokásnál fogva egyeztek meg, mely szerint a királyi kivánatok mindjárt az első feliratban nem szoktak megadatni. Ők most mindenekelőtt oda fordíták ügyekezetöket, hogy a rendeket rábirják, állanának el az 1751-ki adópótlék eltörlésének kivánatától; miután pedig ebben czélt értek, az adó felemelése tekintetében is fokonkint kezdik vala megingatni a rendek állhatatosságát, mindig magasabbra emelvén ajánlatukat. Ennek elfogadására a megyei követek egy része egyátaljában nem vala reábirható; s újabban is hallatszának az esküdözések, hogy a népet súlyosabban terhelni lehetetlen. De miután ezek a néhány megyeitől is támogatott káptalani s városi követektől legyőzettek; a rendek háza végre megegyezett, hogy az eddigi adóhoz 200 ezer forint ajánltassék pótlékul. Ezt azonban keveslék a főrendek; s ismét megújultak a kicsinyes, kellemetlen viták. A városi s káptalani követek most is elfogadták a főrendek véleményét, s miután néhány

---

[1]) Egy rögtönző pedig e párverssel tisztelte meg őt az ülésben:
Orator Patriae, mytram tibi Patria vovet:
Vox tua vox populi, vox sacra, voxque Dei est.

megyei követ is hozájok csatlakozott, fejenkinti szavazatot sürgettek; mit azonban a megyei követek többsége, mint a nemesség túlsulyára nézve veszélyest, nagy hévvel félrevetett. 1764.

A királyné, ki eddigelé a fejedelmi és női hizelgések s kegyelmek egész tárházát hasztalan merítette ki a hajthatatlan rendekre, most szintén más eszközhöz nyult: a boszúság fegyveréhez, melyet aztán szinte tűntetéssel villogtatott. Mindenekelőtt a magyar testőrséget, melyet négy év előtt nagy részben a nemesség kedvének keresése végett állított fel, s melynek díja eddig a köz hadiadóból fizettetett, most azonban külön százezer forinttal megalapíttatni kivántatott, szolgálatától elmozdította; szeptember végén pedig, a rendek csökönössége miatt egyre boszúsabb, kijelentette, hogy az országgyülést odahagyja s Bécsbe távozik; és midőn a rendek bucsútisztelkedésre mentek fel elébe, közőlök minden szó nélkül, haragos arczkifejezéssel távozott.

A rábeszélések s hizelgések által meg nem hajtható rendek a „kegyes királyné“ haragja előtt végre némileg meghajóltak, s az adópótlékot 310 ezer forintra emelték; de a nemesi fölkelés szabályozását most is határozottan ellenzették. A királyné azonban, mint előre látható vala, a megajánlott összeget, mely által az összes adó 3.500,000 s néhány ezer ftra emeltetett, igen keveselte, s nemcsak azt megtoldatni, hanem a testőrség díjazására is külön alapot kivánt kimutattatni.

E leiratával egy időben, oktob. 9-kén Mária Terézia titkos kabineti titkárát Neny urat is leküldé a nádorhoz, hogy neki a dietai tárgyakra vonatkozó szándékait bővebben kifejtse. A kéziratban pedig melyet Neny magával levitt határozottan kijelenté a nádornak, „hogy feltett szándékától semmi módon nem fog elállani. Legyen tehát gondja a nádornak, nehogy, miként erősen el van határozva, oly eszközökhöz kényteleníttessék nyulni, melyeket ha az ellenkezés tart, legfőbb méltósága igényel.

A nádor oktober 13-kán azt válaszolá, hogy miként

1764. Neny úr is tanúsíthatja, ő minden lehetőt megtett a királyné kivánatának sikerítésére; de mind hiába, a rendek azon okból, nehogy az adózókat mód felett terheljék, tágítani egyátaljában nem akarnak.

Ugyanekkor, úgy látszik, a nádor által felszólítva, a kalocsai érsek személyesen is felment Bécsbe, s ott előadta, hogy ha ő felsége a só árát annyira leszállítaná, mint a diéta előtt volt, úgy remélhető, hogy a rendek megadják még a 300,000 frtot, befoglalva ebbe a gárda költségeit is. Ha pedig nem hajlandó leszállítani a só árát, hanem az adót illető többi pontokban adna kedvező resolutiót, mit a kancellaria véleménye szerint is minden kár nélkül megtehetne, úgy a a testőrség költségeivel együtt még 200,000 frt pótlékot lehetne remélni. Ha végre ő felsége Pozsonyba leküldené a kancellárt s általa egyiknek s másiknak megigértetné, hogy a sérelmek több pontjaira kegyes választ adand, s még az insurrectio reformjától is eláll, úgy talán még öt—hat százezer frt adópótlékot is nyerhetne. Ha az insurectio reformjáról lemondva, egyszersmind kijelentené, hogy szükség esetében a jövőre is bízik a nemzetben, ennek régi lelkesdése is fel fogna buzdulni. [1])

Úgy látszik, e tanácsot követte aztán a királyné, midőn a nemesi fölkelés szabályozásától, mely ellen oly nagy volt az ellenszenv, csakugyan elállott. Az adó tárgyában tehát ismét megújultak a viták; míg végre, számos üzenetváltás után abban egyezett meg a két tábla, hogy az adóhoz még 200 ezer, a testőrsereg díjazására pedig külön száz ezer forint ajánltassék meg. Ezen utóbbi tekintetében lehetetlen meg nem róni a rendeket, hogy ezen ajánlatot a királynénak tudtára adó feliratukban nem szégyelték kijelenteni, miképen e testőr-csapatot is, mely kizárólag az ő fijaik számára állittatot fel, a jobbágyság közadójából kivánják tartatni s díjaztatni, mivel, úgymondák, erre más alapot nem találnak.

---

[1]) A kancellaria levéltárából.

Az adó ezen újabb ajánlattal 3,900,000 forintra emeltetvén, 1764.
a királyné által végre elfogadtatott. Leiratában mindazáltal Mária Terézia a rendeknek szivökre kötötte, hogy az adózó nép állapotáról, melyet maguk is oly inségesnek ábrázolnak, akként gondoskodjanak, miszerint ez tényleg érezzen könynyebbülést, ő felsége pedig megnyugtathassa lelkiösmeretét.

E leirattal egy időben a királyné a kancellárhoz is intézett egy kéziratot, mely fontossága miatt érdemes, hogy egész terjedelmében közöltessék. „A mit én leirataimban az Ön előadására megváltoztattam, mondja a kézirat, látni fogja Ön a leküldött decretumból. Az most a fő dolog, hogy az országgyülés, mely az adózók nagy terhére és az én nem kisebb alkalmatlanságomra annyi hónapon keresztül vontattatott, valahára bezárassék.

„Az urbarium tárgyában egynémely záradékot észleltem, melyekhez semmikép sem járulhatok, mert azok által az engem e tárgyban megillető főfelügyeleti jog vonatnék el tőlem, mi még is oly annyira szívemen fekszik, hogy én, lelkiösmeretem megnyugtatása végett, szükségesnek látom ezen czikhelyben egyátaljában semmi változtatást sem engedni meg. Kellemetlen volna nékem, ha az országgyülés ez ok miatt még hosszabbra nyúlna, miután magoknak a rendeknek is kivánatosabb lehetne, hogy én oly baj ellen, melyet az engem megillető jognál fogva különben is orvosolhatok s orvosolni köteles vagyok, egy az ő megegyeztökkel alkotandó törv. czikkely által akarok gondoskodni.

„Én tehát az Ön ügyességébe és előttem ismeretes tiszti buzgalmába helyezem teljes bizodalmamat s nem kételkedem hogy Ön ezen ügyet oly módon fogja elintézni, hogy biztosan sikert érjen. Kedvetlenül venném, ha az, mi részemről az ország közönséges java végett adatott-elő, nehezségekre találna. Úgy hiszem, hogy én huszonhárom éves anyai kormányom által ily nagy bizalmatlanságra nem adtam okot.“ [1])

[1]) A kancell. levéltárából.

1764. Most lett volna tehát ideje szőnyegre hozni a földes urak s jobbágyaik közti viszonyokat, s miként a királyné óhajtá, és néhányan a rendek közől is már elébb kivánták volt, szabályozni az úrbéri viszonyokat, melyek körűl, a régi törvények felette nagy hiányossága miatt, a földesúr nagy szélességben gyakorolhatá hatalmát, s következőleg önkény és számtalan visszaélés divatozott. De a nemesség, mely a kormány ellenében oly nagy erélyt fejtett ki, hogy jobbágyait nagyobb adótehertől megóvja, a maga önkényének jobbágyai irányában nem akart törvényes korlátokat szabni. De nemcsak a követek zajlongtak: miként az udvarhoz nov. 3-kán felküldött tudósítás tanúsítja, a juratusok és patvaristák is gyakran megzavarták az országgyülés tárgyalásait. Ezek mellett pedig a gúnyiratokban sem volt hiány. Koller Ferencz kir. személynök ismételve sürgette a rendeket; de ezek a kapuk arányosabb felosztásán felül egyébre semmi készséget sem mutattak, hanem, mivel a tél beköszöntött, haza menni kivánkoztak. A királyné azonban nem volt velök egyértelemben és sürgetteté őket hogy, ha már az úrbér szabályzását tárgyalni nem akarják, legalább az igazságszolgáltatás legégetőbb hibáit s hiányait javítsák meg s pótolják ki. Leginkább evvel foglalkodának aztán a rendek az 1765-ki marczius közepéig, midőn a megalkotott 47 törvényczikk szentesíttetvén, az országgyülésnek vége szakadt.

Az országgyülés vége felé jött napvilágra egy röpire melynek czíme: „Vexatio dat intellectum". E könyv egyenat visszatorlásul iratott a nemesség valamely tagja által Kollárnak a nemesség kiváltságai ellen irott könyve ellenében. melyről, mint mondók azon meggyőződés volt elterjedve, hogy az egyenesen az udvar megrendelésére iratott.

A nagy üldözés tárgyául szolgált röpiratot, melyből aligha jutott példány az utódokra, ily módon jellemzi a kancellárhoz küldött feladó levél: „Ezen iratban megtámadtatnak a királyi felség jogai, a királyi tekintély lealáztatik, a felső rendeleteknek minden érvénye tagadtatik, ő felsége

titkos tanácsosai s miniszterei gyaláztatnak, elitéltetik maga a kormányzás alakja. A felségi jog a király és az ország közös jogának mondatik. A rendek ösztönöztetnek, hogy szabadságaikat s kiváltságaikat, a királyi tekintély korlátozására védelmezzék; s mind ez oly módon s azon indokból mondatik, mintha az ősi szabadságot végveszély fenyegetné s a fejedelem részéről a koronázási levél s eskü megszegésétől lehetne tartani. Ha ő felsége minapában eltiltotta Kollár könyvét, mely oly zajt támasztott a rendek közt, mennyivel inkább el kell tiltania ezen istentelen könyvet, mond a vádlevél. S valóban nyomozták is annak szerzőjét minden lehető módon. Maga a királyné is elég fontos ügynek tartá azt arra, hogy deczemb. 16-ról a kamaraelnöknek meghagyja: tetessen a kir. ügyek igazgatója által azonnal lépéseket a szerző ellen, valamint egy másik röpirat szerzője ellen is, melynek ez volt czíme: Reflexiones circa Tractatum et propositiones regias anni 1764. De szerzőjét egyiknek sem sikerült felfedezni. [1]

1764

Az ellenzék, melyet a királyné az országgyülésen tapasztalt, annyira elkeserítette kedélyét, miképen semmi módon sem lőn reábirható, hogy annak személyes bezárása végett Pozsonyba ránduljon; mit is aztán királyi biztos hajtott végre. E bal fordulatot Mária Terézia, női felfogása szerint, azon egyéniségeknek tulajdonítá, kik bár neki az országgyülés megtartását javasolták, befolyásukkal azt jó végre vezetni igérkezvén, titkon mint láttuk, még is a királyi kivánatok ellen küzdöttek. Neheztelése mindenekfelett Barkóczy Ferencz prímást és Batthyány Lajos nádort érte, kikről talán saját biztosításaik után, azt hitte volt, hogy a rendek tábláját kényök szerint igazgathatják. Neheztelését mind a kettővel már a gyülés folytában nyilván is éreztette Mária Terézia. Grassalkovich Antalnak kir. főlovászmesterré kineveztetése s Eszterházy Miklósnak nem rég történt halála

[1]) Kancellaria levéltár.

1865. következtében, mind a két koronaőr méltósága meg levén ürülve, egyikre a nádor Ádám fiát óhajtja vala kijelöltetni az udvar által. De a királyné őt mellőzvén, Pálfy Leopoldot és Keglevich Józsefet —, emez pedig rövidel utóbb szintén meghalálozván, Csáky Jánost jelölte ki, kik aztán a rendek által meg is választattak. A prímásra, mint mondják, boszúságában az irás eme szavait alkalmazta a királyné: „bánom, hogy teremtettem az embert!“ A két úr, néhány másokkal együtt, több jeleit is tapasztalta a királyi neheztelésnek. „Ezen országgyülés jól megismertette velem az embereket, — írá a királyné 1765 elején egy levelében Chotek Jánoshoz, — s ha több hasznom nem lenne is belőle, már ez is nagy nyereség“ [1]), A prímás és a nádor oly annyira szivére vette a királyné kegyvesztését, hogy azóta mind a ketten megbetegedvén, a prímás már junius közepén, a nádor pedig oktoberben megszünt élni. Az elaggott Illésházy is még azon évben letette országbirói hivatalát, mely aztán Pálfy Miklósra ruháztatott. Nyugalomba tétetett Koller kir. személynök is, ki viszont az ország részéről vesztette el hevessége miatt a bizodalmat. A királyné azonban, bár személye iránt épen nem viseltetett rokonszenvvel, szolgálatait nyolcz ezer forint nyugdíjjal jutalmazta.

II.

Ferencz császár halála. Még ugyanezen (1765-ki) évben nagy változás történt Mária Terézia magán életében, melynek a közügyekre is lőn némi befolyása. A nyár közepén az udvar Innsbrukba utazott, Leopold főherczeg menyekzőjét megülendő Mária Luizával, a spanyol király leányával. Ferencz császár Toscanából, melyet elvesztett ősi birtokáért, Lothringenért, a rastadti békekötés alkalmával kapott kárpótlásul, e fija számára egy másod szülöttségi független fejedelemséget alko-

[1]) Wolf: Aus dem Hofleben M. T. a függelékben 250.

tott, melyről ennélfogva az elsőszülött, József, római király, 1765.
még az év első napjaiban ünnepélyesen lemondott volt. A menyekző augusztus elején ment végbe. De alig hangzék el az ünnepélyek zaja, s a vigalmakat már is nagy gyász váltá fel a császári családban: Ferencz császár, aug. 17-kén szélhüdés következtében, hirtelen meghalálozott. Mária Terézia ifjú kora óta a leghőbb szerelemmel csüggött férjén, s ennek váratlan halála annyira megrendíté, oly mély bánatba sülyeszté őt, hogy nemcsak az élet örömeiről, hanem, mit eddig szinte a szenvedélylyel határos tevékenységgel folytatott, még a kormány gondjairól is lemondani látszék akarni. Fiát, II József császárt, nemsokára kormánytárssá nevezte ki örökös tartományaiban, és egy ideig csakugyan végkép visszavonult a közügyektől.

E változás azonban nem sokáig tartott. A mint fájdalmának első heve szelidűlt, úgy ébredezett benne ismét a megszokott uralkodás vágya is. A régiebb s bizodalmasabb udvari tisztjei s miniszterei is, kik József önálló lelkétől s az udvarnál divatozó szellemmel sokban ellenkező elveitől nem ok nélkül féltek, minden módon oda törekednek vala, hogy a császárné uralkodási ösztöneit, féltékenységét ismét felébreszszék. Kivánságuk nemsokára teljesedett: Mária Terézia, bánatában szorongó szivének maga is mindinkább enyhülést, szórakozást kezde keresni a közügyekre fordított tevékenységben; jótékony, nemes kedélye csakhamar megint ellentállhatatlan vágyat érze a hatalom kezelése iránt, mely neki alkalmat nyujta a könyörgőket meghallgatni, az ajánlottakat boldogítani, a valódi vagy színlett nyomor könyűit letörleni, kegyelmeket osztani, igazságot szolgáltatni. És ismét mind a két kézzel megragadta a kormány rudját, császári fiának csak a hadügyek intézésében engedvén szabad kezet. Sőt azontúl lassanként még inkább, mint azelőtt tette vala, a kormányzási foglalkodásokban keresett időtöltést, kivált 1767 óta, midőn arczát bájaitól a himlő megfosztotta, s ő mind ennél, mind a szeretett férjért hol-

1765. tiglan viselt gyászánál fogva, az udvari ünnepélyek s mulatságoktól, miket egyébiránt az ifjú császár is igen szűk korlátok közé szorított, mindinkább visszavonult. Korával együtt látszék nőni szenvedélye is ama tevékenységben, melylyel nemcsak a közügyeket karolta át, hanem alattvalóinak magán családi viszonyaiba is oly örömest avatkozék: egyenlíté ki a viszályokat, házasságokat szerzett, vallásváltoztatásokat, a kathol. egyházba téréseket intézett stb. És valóban az 1765 és 1780 közti korszak mutathat fel legtöbb nyomot Mária Terézia kormányműködéseiből.

Az idegen befolyás növekedése. A kényuralom erősödése.

A királyné, kiben különben is eleitől fogva erős hajlam létezett, miként a német örökös tartományokban, úgy Magyarországban is fejedelmi hatalomteljességgel, jótevőleg ugyan, de kényuralmilag intézni a közügyeket, — az elmult országgyülésen szerzett tapasztalatai után ilyféle meddő országgyülési tanácskozásoktól végkép elidegenedvén, kormánya hátralévő szakában nem is hívta össze többé az országgyülést, hanem a kormányszékek útján rendeletek által ügyekezett pótolni a közéletben feltünő hiányokat szervezni a rendezetlen vagy elavult viszonyokat. És alig van a nemzet politikai s polgári életének ága, melyekben ő e korszak alatt nem bocsátott volna ki ilyféle szabályozó rendeleteket. Tagadni nem lehet ugyan, hogy ezen intézkedések jobbára már igen is érezhető hiányokat pótoltak, szükségeket fedeztek; de az új rend egyszersmind az államélet függetlenségét is mindinkább gyöngítette s mind mélyebb és erősebb alapokra fektette nálunk is a többi örökös tartományok kormányában divatozó kényuralmat. Ekkor gyökerezett meg nálunk is oly annyira a német miniszterek befolyása a kormányszékeknél, hogy ezek, az igazgatás főbb elveit tekintve, úgy szólván csak végrehajtó eszközeivé sülyedtek a német statustanácsban meghányt, meghatározott szabályoknak; ekkor fészkelte be magát kormányszékeinknél ama bureaucraticus szellem is, melylyel aztán oly súlyos harczot kellett az újabb időkben vívnia a felébredt alkotmányos szellemnek;

ekkor fonódtak be oly erősen nemzeti s polgári életünk minden ágaiba, különösen a pénz, had, kereskedelem s köznevelés ügyeinek viszonyaiba a német örökös tartományokban megállapított rendszer elvei, hogy utóbb, midőn nálunk az alkotmányos reform vágya általánossá lett, a nemzet megfeszített törekvése sem érhetett teljesen czélt a nélkül, hogy a monarchia másik felének igazgatási viszonyai is teljesen át ne alakíttassanak; szóval, ezen korban forrasztattak a nemzet lábaira ama béklyók, melyek által aztán, önálló fejlésében megakadályozva, haladási vágya s törekvése daczára is, dísztelen pangásban kényteleníttetett tespedni, ha a német örökös tartományok kényuralmi kormányrendszeréhez simulni nem akart. 1765.

Mária Terézia, annak tudatában, hogy ezen, bár önkényes, de a szükségtől parancsolt intézkedései által az ország javát czélozza, s azt ezek egynémelyike által valóban elő is mozdította, — teljesen igazolva érezhette magát a történelem bírószéke előtt. De annál méltóbban sujtja ennek itélete az ország azon kori rendeit. Ezek vonakodása minden reformtól a kormány mentségévé lett a kényuralom rendszerének terjesztésében s megerősítésében. A nemesség, önző, féltékeny aggodalmában, nehogy kiváltságai valamikép összeszoríttassanak, érdekei, habár a közjó tekintetéből is, sértessenek, önhaszna rövidséget szenvedjen, minden újitást veszélyesnek tart vala; s mély tudatlansággal s elfogultsággal párosult bizalmatlanságában a kormány iránt, csak tárgyalni sem akarta azokat, mik kiváltságaival s érdekeivel kapcsolatban álltak, s mik, — valamint más országokban, e korszak alatt kifejtetvén, a szellemi s anyagi jobblét dús forrásaivá lettek, — úgy nálunk is, ha alkotmányos úton alakíttatnak át, nemcsak új életet hoznak vala a százados, kényszerű tespedés dermettségébe, hanem egyszersmind az önálló nemzeti élet s alkotmányos kormányzat új támaszaivá, erődeivé váltak volna. Ha érezte is egynémiben, aminthogy lehetetlen is volt nem éreznie, a javítás szükségét: tudatlanságában

A nemesség reform iszonya.

1865. nem látta be annak igazi módjait; s nehogy valamikép önhaszna, kiváltsága sérüljön, inkább a régi tespedésbe burkolózva, sem maga semmit meg nem kisértett önzésében, sem azt, mit jobb belátás felűlről megpendített, — mint például az úrbér s az igazságszolgáltatás szabályozását a mult országgyülésen, nem fogadta el, nem tárgyalta féltékeny bizalmatlanságában.

A nemesség ezen megcsontosulása régi kiváltságainak féltésében annál bűnösebb vala, mennél érezhetőbb módon merűltek fel már, a haladó kor terjedező világánál, az elavult állapotok hiányai s hibái a közéletben; mert a kormány annál nagyobb készséggel és sükerrel használta fel kényuralmának szilárditására a szükség által is parancsolt újitásokat, minthogy a rendek, újjáalakítani vonakodásuk által önmaguk szoríták le a kormányt az alkotmányos térről, önmaguk foszták meg erejétől a maguk alkotmányos ellenzését. Hasztalan követeltek alkotmányos eljárást a kormánytól a nemzet iránt: szavuk legtöbb esetben hatástalan maradt; mert önmaguk sem tudtak igazságosak lenni az alsóbb néposztályok iránt. Sőt nem ritkán oly esetek is merűltek fel a közéletben, hogy a rendek felszólalni is alig mertek a kormány önkényes intézkedései ellen, melyekkel az elavult törvényeket, vagy a bevett szokást ugyan megsértette, de az elnyomott néposztályoknak a nemesség önzése s a közjó tekintetében káros kiváltságaik ellen igazságot szolgáltatott.

A tapasztalatok, melyeket a nemesség reformiszonyáról az elmult országgyülésen szerzett, indíták részben Józsefet is utóbb a maga kormánymodorára; a nemesség ezenkori magaviselete az ő belpolitikájának inditó okaihoz is kulcsul szolgál. Utazásaiban, melyeket mint egyéb, úgy magyar tartományaiban is, még anyja életében megkezdett, elég alkalma volt látni, mennyire igazak valának a rendek panaszai az ország szegénysége, a jobbágyosztály sanyarú sorsa s minden állapotok szomorú pangása tekintetében; ezt látván

pedig, mindinkább meggyőződéssé ért nagyratörő lelkében a gondolat, hogy csak az eddigitől egészen eltérő módon, egyedül kényuralmi rendeletek által lehet segíteni a természettől különben gazdagon megáldott országnak sülyedt állapotán. 1765.

Mária Terézia a módot, mely szerint az ország ügyeit ezentúl intézni szándékozik, már az 1765-ki év végén sejdíttetni engedé az által, hogy az októb. 26-kán meghalálozott Batthyány Lajos nádor helyébe Albert szász-tescheni herczeget, kedvencz leányának, Mária Krisztinának férjét, nevezte ki novemb. 11-kén királyi helytartóvá. A herczeg ezóta egészen a királyné haláláig fényes udvart tart vala a pozsonyi várban, hova aztán maga Mária Terézia is gyakran lerándult kedvenczei látogatására. A királyné gyakori jelenléte, a herczegi pár udvarának fénye, mulatságai számos főrendi urat csaltak Pozsonyba s vidékére; a Bécsnek, úgyszólván, külvárosává lett s egészen elnémetesült Pozsony vált az ország fővárosává. Innen folytatta aztán a királyné részint személyesen, részint Albert herczeg közbejöttével, a már fentebb említett németesítést a fő aristocratia körében; innen intézte a helytartónács által, melynek élén Albert herczeg áll vala, azon reformokat, melyek alkalmilag, a fölmerűlt szükségek szerint végrehajtva, a nélkül hogy az alkotmány alapjait felforgatták volna, lassanként egy egészen új rendet alapítottak meg a nemzet úgy polgári, mint erkölcsi életében, szellemi s anyagi érdekeiben.

Albrecht hg. kir. helytartóvá neveztetése.

A lefolyt országgyülés meggyőzte a királynét, hogy a minden reformoktól iszonyodó rendektől a törvényhozás útján nem várhatja a közügyek oly mérvű javítását, a minőt az előrehaladó kor a mindenben elmaradt országban igényel; e reformokat, javításokat tehát királyi rendeletek útján kivánta életbe léptetni. S gondoskodása e tekintetben átkarolta a nemzet közigazgatási s igazságszolgáltatási, egyházi s közoktatási, erkölcsi s anyagi életének minden viszonyait.

Az úrbérek szabályozása.

Gondja volt reá mindenekelőtt, hogy a kormány-

1765 székek, a kancellaria s helytartótanács, a közigazgatást hatáskörük korlátai közt kellőleg ellássák. Nevezetes e tekintetben egy már az 1762-ki jul. 16-kán Eszterházy kancellárhoz intézett kézirata. „Nekem, úgymond, soha sem volt szándékom a magy. kancellariát más kormányszéktől függővé tenni, vagy azon jogától megfosztani, hogy előadásait egyenesen hozzám intézze. Azt mindazáltal kivánom, hogy rendeleteimet az ügyek tárgyalásában mindig a köteles engedelmességgel fogadja, s különösen, hogy a minisztereimmel és más kormányszékekkel tartandó közös tanácskozásaiban azon tárgyalási mód ellen, melyet én az ilyenkor elnöklő miniszternek elejébe szabok, kifogásokat tenni ne merészeljen, hanem kijelentett akaratomat pontosan teljesíteni törekedjék.“ [1])

Legtöbb lévén a hiány és hanyagság a megyei igazgatás körében, ezt kivált a főispáni hivatal buzgóbb eljárása által ügyekezett jobb karba állítani; miért is az 1765-ki aug. 5-kén a főispánokhoz lényegére nézve következő utasítást intézett:

1. Gondoskodjanak, hogy az ifjúság oly helyeken is nyerjen némi oktatást, hol lelkész és rendes tanító nem létezik. Ez iránt a főispán a püspökkel és a földes úrral egyetértőleg intézkedjék. Ezen tanítók fizetését egyedül a seregtartásra szánt adóból nem lehetvén előállítani: kivált a püspökök s kivált a földesurak, kiknek a nép mivelődése szinte hasznokra válandik, vétessenek e tekintetben igénybe. A mennyire így eléggé gondoskodva nem lenne, a tanítókat a lelkészi pénztárból kellend ellátni, miként az eddig is történt. Ezen ügynek valahára jobb karba állíthatása végett, a főispánok irassák össze, megyéikben hol van s hol hiányzik iskola s miként vannak ellátva a tanítók? A tudósítás erről a helytartótanácshoz s onnan a királynéhoz küldendő.

---

[1]) A kancell. levéltárból.

2. A főispán (ellenére a kancellár ez iránti véleményének) intézzen évenként gondosan népösszeirást, kivéve mindazáltal abból a nemességet, nehogy az e miatt, mi eddigelé csak az adózás czéljából történt, azon gyanúból, mintha ez reá is kiterjesztetni szándékoltatnék, bár ezen új összeirás egészen más czélokra fog szolgálni, nyugtalankodni kezdjen. Megjegyezésre méltó e pontnál, hogy a kancellár azért nem pártolta ezen összeirást, mivel, úgymond, sokan azt állítják, hogy a nem-katholikus vallásúak többen vannak a katholikusoknál, s az összeirás ezt nyilvánossá tenné. A királyné erre azt válaszolá, hogy a főispánok külön fogván felküldeni a táblázatokat, a főösszeget csak ő fogja tudni, 1765.

3. Hasson oda a főispán, hogy a megyei ügyészek 100, vagy 150 frtból álló fizetése megkétszereztessék, de ezentúl ne legyen szabad egyszersmind uraságoknál is szolgálniok. A jegyzők szintén szavazat által választassanak s a tisztujitások az 1723-ki 56-dik t. czikk szerint minden három évben rendesen megtartassanak.

4. Köteleztetik a főispán, hogy mind a hadi, mind a házi adó részletes felosztásának kimutatását minden év elején felküldje. Évenként adjon tudósítást arról is, mily rendben tartatik a levéltár.

5. Rajta legyen, hogy a folyó perek, a mennyire lehet évenkint befejeztessenek, s e végett a hol szükséges, többször is tartassék kisgyülés és törvényszék. A büntető jogszolgáltatás gyorsítása s rendezése végett a rabokról is évenként adjanak kimutatást. Időnként a jegyzőkönyveket is küldjék fel.

6. Az útakat jó karban tartassák; de nehogy a jobbágyok azok ingyen készítése által túlterheltessenek, a rájok fordítandó napszámról a kormányhoz előleg jelentést tegyenek; s ügyeljenek arra is, hogy a közmunka pusztán egyes magánosok útainak készítésére ne fordíttassék.

7. Gondjuk legyen a megyei árvákra s azok vagyonára, miként azt az 1764-ki 26-dik t. cz. is rendeli; gondos-

1765. kodjanak, hogy a vagyontalanok is kellő nevelést s alkalmazást nyerjenek.

8. Ügyeljenek, hogy mindenütt egyenlő s hiteles mérlegek használtassanak; hogy a katonaság kellőleg elláttassék, a katonatiszti lakok jó karban tartassanak. — Az erdők pusztítását minden módon gátolják; azoknak mily karban létételéről s a bennök lévő fák nemeiről kimutatást küldjenek fel.

9. Az armalistákról pontos feljegyzést készíttessenek. A zsidoktól, miután a többi nem-nemesekkel egyenlően adóznak, türelmi adót szedetni ne engedjenek. Az adók tekintetében ne csak arra ügyeljenek, hogy a megyék lelkiösmeretesen oszszák fel a reájok eső összegeket, hanem arra is, hogy az illető községekben az egyesekre igazságosan történjék a kivetés, nehogy a szegényck a gazdagabbak által elnyomassanak. E felosztás évenként újból intéztessék novemberben. Az 1752-ben kelt adórendeleteket pontosan teljesítsék. Nagy gondjuk legyen arra, miként bánnak a jobbágyokkal ott, hol az úrbéri szabályzat még nincs behozva. De e tárgyban óvatosak s hallgatagok legyenek, nehogy az új rendezés idő előtt nyilvánosságra jutván, a visszaélés zavart, nyugtalanságot idézzen elő. — Kisebb vét ségekné ne engedjék a jobbágyokat birsággal bűnhesztetni, nehogy adóképességök csökkenjen; a birságot tehát inkább testi büntetés pótolja. — Ügyeljenek, hogy a jobbágyok, ne zsaroltassanak. A megyei tisztviselőknek pedig a városokban is más hivatalt viselni ne engedjenek. [1])

Horvátország beligazgatása tárgyában már az országgyülés folytában (1764 marcz. 24) alakíttatott Stahremberg statusminiszter elnöklete alatt egy udvari bizottság, melyben annak tagjai Blümegen államminiszter, Eszterházy és Feketel kancellárok, Koller, Borie, Farkas, Stupan és Kottmann udv. tanácsosok, e tartomány igazgatásának rendezését nyerték feladatul. Koller egy a magyar helytartótanácshoz

[1]) A kancell. levéltárából

hasonló kormányszék felállítását indítványozá, mely a bán elnöklete alatt két főrúi, egy papi s öt nemes tanácsosból állna. Az indítvány tetszett a bizottmány tagjainak; minthogy azonban a katonai őrvidék határai kitűzve még nem voltak, e végett az udv. hadi tanács és a kamara is bevonatott a hosszan folytatott tanácskozásokba. Ezekben aztán a varasdi és károlyvárosi tábornoki kerületek meghatároztatván, 1767-ki febr. 19-kén a királyné is kiadta végresolutióját. Nem sokára pedig „Consilium regium guberniale“ czím alatt a polgári kormányszék is életbe lépett [1]). 1765.

A királyné, látván, hogy az országgyülés rendei, kivánatának meg nem felelve, a jobbágyok viszonyainak tárgyalását egészen mellőzik, azonnal elhatározta magát, hogy királyi hatalmánál fogva rendezze a jobbágyok állapotát s vessen véget az eddigelé divatozó földesuri önkénynek. E végett Raab udvari tanácsost, ki a német örökös tartományok jobbágyi viszonyainak rendezésében e tárgy körül magának bőséges ismereteket szerzett vala, mindjárt az országgyülés után megbízta, hogy Magyarország számára is dogozzon ki egy úrbéri szabályzatot. A munka már a következő évben készen álla, s a királyné annak életbeléptetését haladék nélkül meg is kezdette. Julius 10-kén adta ki a kancellaria által hosszú tanácskozás után megállapított, de saját kezűleg is számos pontban megtoldott vagy módosított utasítást, mely az urbér tárgyában a megyékbe küldendő kir. biztosoknak irányadóul szolgálna. A sietést azon elégületlenség indokolta, mely a jobbágyok közt számos helyen különféle mozgalmak s kihágásokban tört ki s mind komolyabb jellemet öltött. A biztosok mellé minden nagyobb mérvű zavargás meggátlása végett katonai karhatalom is rendeltetett. A biztos főfeladata volt, a megyei törvényszékeknél az elnökletet elfoglalni s az urbéri pereket elintézni, s az új urbéri szabályzatot kihirdettetni s életbe léptetni. E

Az úrbéri szabályzat.

[1]) A kancell. levéltárából

1765. szabályzat, mely az országban divatos minden nyelveken készült nyilt levelekben is szétosztatott a nép között, a megyei tisztviselők által felolvastatván s megmagyaráztatván, a község vagy a biró házánál is kifüggesztetett.

E szabályzat jelentékeny javítást hozott a jobbágyok állapotába. Mi különösen a jobbágy személyét illeti: szabad költözési joga, melyet a földesúr eddigelé különféle ürügy alatt korlátolhatott, akként lőn meghatározva, hogy, ha egyébiránt tartozásainak eleget tett, fél évvel elébb bejelentett felmondása után bárhova költözhetik; gyermekeit tetszése szerint nevelheti s más életpályára adhatja, a nélkül hogy arra a földesúr megegyezése szükséges volna. Első folyamodási birája ezentúl is az úri szék lesz ugyan; de midőn földesurával van baja, a megyei ügyvéd köteles őt védelmezni; a fölebbvitel a megyei törvényszék elébe intéztetik.

A jobbágyi úrbéres állomány ekként határoztatott meg: minden egész telek után jár két pozs. mérős beltelek; hol ez ki nem telik, a hiány pótoltassék a kültelekben; hol ellenben a belső telek a három mérőt meghaladja, a többlet tudassék be a kültelekbe. Továbbá, külsőségül egy egész telek után jár 18, vagy 20, vagy 22 hold szántóföld, a talaj osztályozása szerint. Kaszáló rét, ott, hol sarjú is szokott vágatni hat szekérnyi, hol pedig sarjú nem vágatik, nyolcz szekérnyi szénát termő föld darab. Oly helyeken, hol a kereskedés élénkebb, hol a keresetnek más módjai is vannak, hol a legelő s faizás elégséges, egy telek után a legjobb földből 16, a középszerűből 18 holdnyi szántóföld, a kaszálóból pedig hat, s hol sarjú is terem, négy szekérnyi szénát adó rét jár. Somogy megyében pedig egy telek 24 holdból és 12 szekér szénára való rétből áll. A legelő használata a földes úrral közös, s ennek erdejében a jobbágy faizással is bir.

Az egész telek fél, negyed, nyolczad részre is osztható. A földesúr e telket jobbágyától el nem veheti, kivéve ha törvényes vizsgálat útján reásüti, hogy kötelezettségei-

nek megfelelni képtelen; de az elvett telket ezen esetben is köteles más jobbágynak átadni. A jobbágyközség Sz. Mihálytól Sz. Györgyig borméresi joggal bir. 1766.

Ezen előnyökért egy egész telek 52 szekeres vagy két annyi kézi robottal tartozik szolgálni a földes úrnak; ezen kivül minden négy egész telek egy hosszú fuvart köteles tenni, mely azonban két napot nem haladhat meg; s végre minden telek egy öl fát vág le s hord be az úr udvarába; hajtó vadászaton pedig három napot szolgál. Adóul a föld minden termékeiből kilenczedet, apró marhájából, minő a juh, méh, ugyannyit, szárnyas marhájából egypárt, stb. fejadóul egy forintot ad urának. A szőlők nem esnek úrbér alá, hanem a bevett szokás szerint fizetik a hetedet vagy nyolczadot. A házas zsellér egy forintot fizet s 18 napot szolgál.

Hat esztendőbe és súlyos munkába került, míg ezen úrbéri rendet valahára az egész országban életbe lehetett léptetni. Az urak sok helyt számtalan akadályokat vetettek annak elébe; sőt néhol tudatlan jobbágyaikat is felizgatták ellene. Mind ezen akadályok daczára 1769 végén Pozsony, Győr, Komárom, Soprony, Vas, Szala, Veszprém, Somogy, Baranya, Tolna, Fehér, Esztergom megyékban már teljesen be volt fejezve, Pest és Nyitra megyékben pedig végéhez közeledett, az úrbéri rendezés. A többi megyékbe, különösen Trencsénybe, Turóczba, Árvába Balogh János-; Hontba, Liptóba, Barsba, Zólyomba Neuhold János ; Nógrádba, Hevesbe, Borsodba Brunszvick-; Biharba, Aradba, Békésbe, Csongrádba, Csanádba és Bácsba Andrássy István volt kiküldve kir. biztosul az összeirás, földosztályozás és a kilencz pontban előszabott vizsgálat végrehajtására. A királyné deczemb. 18-kán kelt rendelete szerint még két biztos volt volna kinevezendő, hogy ekként a hat kir. biztos, (a Galiczia és Moldva határain lévő hat megyét Szepest, Sárost, Zemplént, Ungot, Bereget és Marmarost, kivéve) a többi huszonkét megyében, hol az úrbér szabályozva még nem volt, a jövő tavaszszal mindenütt megkezdje a rendezést.

1766. A kancellaria azonban e rendeletre azon észrevételt tette, hogy miután az orosz és török közt kitört háború miatt nem csak Galiczia és Moldva határain, hanem valószinűleg a temesi tartományban is, és így Árvától egész a Dunáig szükségessé válhatik a katonai őrvonal, s e tetemes számú had ellátása az ország erejét nagyon igénybe veendi; sőt mivel a Törökországban kitört dögmirígy miatt is állítandó őrvonal, mire nagy részben maga a nép volna alkalmazandó, melyet akkor fegyverrel is el kellend látni: e körülmények közt az úrbéri rendezést nem látá tanácsosnak a jövő évben nagyobb terjedelemben eszközölni. Tanácsolja tehát, hogy egyelőre csak ott folytattatnék a munka, hol az már megkezdetett; a hol pedig, mint Bars, Nógrád, Borsod, Arad, Bács és Csongrád megyékben az összeirás, földosztályozás és a kilencz pont szerinti vizsgálat már megrendeltetett, ott is megindíttassék a rendezés.

A királyné helyesnek találá a kancellaria véleményét, s azt megerősítvén csak azzal toldotta meg, hogy a királyi biztosok s a kancellaria az előmunkálatokat minden esetre készítsék el. A biztosok közől egyelőre csak Balogh és Neuhold hajtsák teljesen végre a rendezést, s még Andrássy is küldessék ki a maga megyéibe, mert ott még mi sem történt. Brunszvick akkor menjen ki, mikor alkalmasnak látandja. A többi megyében függesztessék fel a szabályozás. [1])

A körülmények utóbb kedvezőbbekre változván, mindenütt megkezdetett az üdves munka. Lassanként a nép is általában meggyőződött annak hasznosságáról, s megszűnt annak elébe akadályokat gördíteni. A királyné aztán a felmerűlő úrbéri kérdések elintézését a helytartótanácsnak tette feladatává, annak kebléban egy külön úrbéri osztályt állítván fel. Ezen úrbéri szabályzat lőn aztán alapja a jobbágyosztály viszonyainak egészen az 183²/₆-ki ország-

---

[1]) A kanczellária levéltárából.

gyülésig, midőn azt az új törvény sokkal jobb rendszerrel cserélte fel. 1769.

Reformok az igazságszolgáltatás körül.

A törvénylátásban még mind csak Verbőczynek harmadfél százados, a kor szükségeinek már meg nem felelő Hármaskönyve s a külön országgyülések végzéseiben elszórt egyes törvények szolgáltak szabályul; rendszeres polgári s büntető törvénykönyve még nem volt az országnak. E hiányt az idők folytában többször ügyekezett ugyan e század alatt pótolni a törvényhozás; de mennyire tökéletlenek s hiányosak, a közélet megszaporodott szükségeit ki nem elégítők voltak ezen újabb törvények is, eléggé mutatja az, hogy a vármegyék törvényszékei a felmerülő szükség s belátásuk szerint különkülön szabályokat alkottak és szokásokat alapítottak meg a törvénykezésben. De ezen, egymástól sokban eltérő, sőt egymással néha ellenkező szabályok és szokások az egységet az igazságszolgáltatásban annyira megzavarták, hogy ugyanazon ügyben is nem ritkán egymással ellenkező lett a külön megyei törvényszékek itélete. Ezen felül a birói önkénynek és zsarnokságnak is felette tágas volt a tere. Mária Terézia e viszonyokra is kiterjeszté jótékony gondoskodását. Minthogy az 1765-ki országgyülés rendei, kiktől sürgetőleg kivánta volt a törvénykönyv megigazítását, óhajtásainak e tárgyban sem feleltek meg kellőképen, utóbb erre nézve is királyi hatalommal intézkedett.

Mindjárt az országgyülés bezárása után, a főispánok számára aug. 5-kén kiadott s fentebb említett utasításának 7-dik pontjában rendelte, hogy a főispánok a büntető igazságszolgáltatás gyorsítása s rendezése végett a rabokról is évenként adjanak kimutatást. A büntető törvény javítása a mult országgyülésen a rendek kérelmére kibocsátott rendelete szerint a kir. kuriára bizassék. De gond legyen reá, hogy a hétszemélyes tábla ezen üdvos intézkedést meg ne semmisítse, miként a mult évben, az országgyülés előtt, a polgári perekre nézve történt. A kancellária ennek folytában feladatul nyerte, hogy egy készítendő döntvénytár ügyében

1769. tüzetes előadást terjeszszen fel. Így lőn aztán, hogy a királyné 1769-ben gr. Niczky Kristóf elnöklete alatt Vörös Antal s Kelcz József itélőmesterekből s három más törvénytudósból egy bizottmányt alkotott, mely, a királyi főtörvényszék itéleteit egybeszedvén, azok nyomán határozott szabályokat dolgozna ki, melyek ezentúl a törvények által eléggé meg nem határozott, mind polgári mind bűnvádi pörökben minden törvényszéknél vezérfonálul szolgálnának E szabályok, melyek, „Planum Tabulare“ czímet viselnek, bár magukban véve szinte gyarlók, mivel a törvénylátásban még is legalább némi egységet alapítottak meg, az önkénynek pedig gátot vetettek, nem maradtak haszon nélkül; bár egynémely megye rendei azokat, mint nem országgyüléstől származókat, vonakodott is elfogadni. Néhány évvel később (1775-ben) egy rendeletében a bűnök megtorlását gátoló menedékjogot, a középkornak ezen elavult maradványát is, eltörűlte a királyné.

Reformok az egyház körében.

A szellemi s erkölcsi viszonyok tekintetében még sokkal jelentékenyebb volt Mária Terézia hatása az országra. Mióta ő 1758-ban, XIII Kelemen pápa megegyeztével, az „apostoli“ király czímét felvette, fő kegyúri jogánál fogva mind több s nagyobb reformokat intéz vala az egyházi életben. Ő maga, fejedelmi házának hagyományai szerint, nagy buzgalommal viseltetett ugyan a kath. vallás iránt; de a kor eszméi, melyek az egyházi hatalom tekintetében általában ellenségesek, ennek túlságos terjeszkedéseit korlátolni, az egyház és az államhatalom közt fenálló viszonyokat, amannak rövidségével, újabb alapokra fektetni törekedtek, őt sem hagyták érintetlenül, kivált miután főbb tanácsosai, Kaunitz, Chotek, Haugwitz, Van Svieten stb. e század szabadabb eszméinek általában barátjai, reá ezen irányban hatni meg nem szűntek.

Ugyanazon törekvés, mely a politikai életet jellemzi, tünik elő Mária Terézia kormányában az egyházi viszonyokra nézve is: ezekben szintúgy mint amazokban legfőbb

kormányelvül szolgált: az államhatalomnak mennél nagyobb belterjet szerezni, azt a politikai, polgári s egyházi viszonyokban egyaránt mennél szélesebbre terjeszteni, s minden egyéb hatalmat a statushatalomban központosítani. Mária Terézia gyöngéd, vallásos kedélye sokáig vonakodott ugyan megszorítani a hierarchia hatalmát; de kormánytanácsosai, kiket fija, II József császár is támogatott, mind több újításokra birták őt az államhatalom érdekében. 1769.

A vég eredményre azonban csak halkan, léptenként haladt a királyné kormánya. Eleinte csak a megadóztatási engedély kérését mulasztá el; utóbb aztán nyíltan is tudtára adá a római curiának, hogy ezt tennie, teljesen feljogosítva érzi magát fő kegyurasága s királyi hatalomteljessége által. Így történt ez, például, már 1759-ben. A pápai udvar Torreginai cardinál által ismételve kérdést intéztetett a kalocsai érsekhez s tőle kimutatást kivánt a, mint tudjuk, még 1733-ban Károly által alapított lelkészi pénztár állapotáról, kezeléséről s eredményeiről. Az érsek az ügyet az udvarhoz jelentette fel, mely aztán az iránt szeptemb. 1-jén vegyes értekezletett tartatettt. A királyné e tárgyra nézve három kérdést kivánt megoldatni a conferentia által: 1. Teljesíttessék-e általában a római udvar kivánata? 2) Ha igen, mily választ írjon oda a kalocsai érsek? 3) Mivel a pápai curiának ezen beavatkozását kétségkivül a magyar clerus tagjainak Rómával folytatott levelezése okozta, mily rendszabályhoz nyuljon a kormány a papság e levelezését illetőleg?

Pálfy gróf magyar kancellár úgy vélekedék, hogy a római udvarnak ilyféle avatkozása a magyar egyházi ügyek igazgatásába, sérelmére van a király főkegyúri jogának. Mint tudjuk, körülbelül egy századdal elébb [1]) jött nap-

[1]) Inhoffer Menyhért jezsuitának Rómában 1644-ben „Annales ecclesiastici Regni Hungariae“ czímü munkájában. Ld. erről bővebben e munka I kötetének 193 s kövv. lapjait.

1769. világra II Sylvester pápának Sz. István királyhoz intézett bullája, melyben őt a magyar egyház fő kegyúri jogával oly mérvben ruházta fel, minővel a német császárokon kivül egy fejedelem sem dicsekedhetett. S már néhány év óta folyamatban volt azon, kivált a fentebb nevezett államférfiak által megindított eszmeáramlat, mely az államhatalmat az egyházi ügyekben is mind szélesebbre akarta kiterjeszteni. Ezen irányt követte a magyar kancellár is. Ő tehát egyátaljában semmiféle kimutatást nem volt hajlandó adni a római curiának sem a lelkészi pénztárról, sem más egyházi jövedelmekről. Meghagyatni akarta tehát a kalocsai érseknek, hogy vagy teljes hallgatással mellőzze Torregiani cardinal kérdését; vagy csak azt felelje arra, hogy kivánatát kielégíteni nem áll hatalmában. — A harmadik pontra pedig, mely az értekezlet tárgyát képezte, előadá, hogy a magyar törvények javadalom elvesztése alatt tiltják a papságnak a levelezést s folyamodást a római curiához oly tárgyakban, melyek az államhatalom körébe tartoznak. Szükségtelen tehát más rendszabályokhoz nyulni, s elég lesz e törvényeket a papságnak emlékezetébe felidézni.

Kaunitz azonban, bár az egyházi hatalom avatkozása ellenében szint azon szabadabb eszméket vallá, diplomatiaibb lélekiránya szerint nem vélé alkalmasnak az időt oly éles ellentétbe jőni a római curiával. Ő azon szokást, mely szerint, valamint a lelkészi· pénztár felállításakor a pápai udvar engedélyével lett elhatározva, hogy a nagyobb javadalmakat birók e pénztárba tíz évig adózzanak, úgy e végett azután is mindig kikéretett a pápai udvar megegyezése, egyelőre még fentartandónak véleményezé, s arra szavazott, hogy a kalocsai érsek adja meg a curiának az általa kivánt tudósítást a lelkészi pénztárról. Jó alkalom lesz ez, mondá, tudatni a pápával, mily sok új lelkészség állíttatott fel ezen pénztárból s általában megértetni vele, mennyire szivén fekszik az államkormánynak a vallás ügye, miből aztán

maga is levonhatja azon következtetést, hogy semmi szükség sem forog fen a curia ilyféle beavatkozásának. 1769.

A tanácsosok többsége aztán csakugyan Kaunitz véleményét fogadta el, ellenére Pálfynak, ki többé azon javadalmasok megadóztatásának meghosszabbítását sem akarta Rómából kérni, kiknek adózása az engedélyezett tíz évet már meghaladta, hanem ezt egyszerüen a főpatronatusi jognál fogva kivánta elrendeltetni. De a clerusnak Rómával folytatott levelezésére nézve a kancellár véleménye szerint elhatároztatott, hogy az erre vonatkozó magyar törvények ezután is érvényben tartassanak. Végzéssé lett egyébiránt, hogy a kalocsai érsek Torregiani cardinálnak oly választ adjon, hogy miután a prímási szék üresedésben van, neki pedig ez ügyről nincs tudomása, azt az udvarhoz küldötte. Ennek részéről pedig a curiának a magyar kancellár adja meg a kivánt tudósítást, de oly módon, hogy éreztesse, miképen ezt koránt sem kötelességből, hanem csak szivességből teszi, mert örül tudathatni vele a lelkészi pénztár jó karban létét s nagy eredményeit. [1])

De bár ily mérsékelt volt is ez alkalommal azon módozat, melylyel Kaunitz, s tanácsa szerint Mária Terézia

[1]) A kancell. levéltárából. A lelkészi pénztárnak egy 1765-ki aug. 5-röl kelt s kezünknél lévő kimutatása szerint annak évi bevételei a következők voltak:

A pozsonyi kincstárból II és III Ferdinánd alapítványa s Lipót fogadalma czímén	16,000 frt.
Az esztergami érsek évi adója	8,000 „
A győri, váczi, nyitrai s egri püspökök évi 6000 ft. adója	24,000 „
A pécsi püspök	5,000 „
A veszprémi	4,000 „
A zágrábi	2,000 „
A pécsváradi apátság e végre szánt évi jövedelme	2,000 „
A földvári „ „ „ „ „	600 „
A kinsctárnál lévő 260,000 ft. 5%-os tőke kamatai	13,000 „
A bécsi bankó-bizottságnál lévő 80,000 ft. tőke kam.	4,000 „
Összesen	78,000 frt.

1769. korlátolni kivánta a római curia beavatkozását az államhatalom körébe: nem mulasztták el gondoskodni a jövőre arról, hogy az ilyféle tárgyak körül még nagyon elfogult közönségben is mindinkább elterjedjenek s meghonosúljanak azon szabadabb eszmék, melyek szerint az újkori államban a világi s egyházi hatalom egymás iránti viszonyai rendezendők, s az államhatalom lassanként emancipalandó azon gyámnokság alól, melyet az egyház századokig gyakorolt felette. Az ő eszközlésökből jelent meg azután 1762-ben Kollár Ádám csász. főkönyvtárnok e czimű munkája „Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres.“

Kiadások:

Esztergom megyei lelkészek s tanítóknak évenként	11,793	frt.
Kalocsai lelkészeknek	764	„
Csanádi „	1,535	„
Győri „	7,195	„
Váczi „	4,000	„
Egri „	4,072	„
Nyitrai „	2,862	„
Görög kathol. clericusokra Egerben	1,200	„
Pécsi lelkészek s missionariusoknak	4,000	„
Szegniai lelkészek s papnövendékekre	3,742	„
A szegniai püspöknek segélyül	1,500	„
Veszprémi lelkészeknek	6,096	„
Szerémi tanítóknak	1,435	„
A klementinus missionarius atyáknak	238	„
A szerémi püspöknek segélyül	1,200	„
A munkácsi „ „	2,000	„
Munkácsi gör. kath. lelkészeknek	4,000	„
A szvidniczi püspöknek	1,500	„
A tallósi árvanevelő háznak	6,440	„
Összesen	69,670	frt.

Az e kimutatásban írt resolutiójában meghagyja a kancelláriának a királyné, gondoskodjék hol kell új parochiákat emelni s mennyi költség szükséges azokra? — mennyi fordítandó a protestansok közt lévő kath. lelkészek illő fizetésére? A jövőre minden évben kimutatást kiván a lelkészi pénztárról.

E munka nagy erélylyel visszaköveteli az államhatalom számára mind azon jogot az egyházi ügyek körül, melyek Magyarország apostoli királyát megilletik, s melyekkel azok már Sz. István személyében a magyar kereszténység megalapításakor felruháztattak II Sylvester pápa által, s melyek különben is nélkülözhetlenek az újkori államban. A munka azonban e fölött kiterjeszkedik még a nemesi privilegiumok egynémely kinövéseire is, és élesen megtámadja azon visszaéléseket, melyeket a kiváltságos osztály a többi néposztályok, nem különben mint a királyi hatalom rovására magának a századok folytában kivívott s az igazság ellenére törvények által is szentesített. Nem lehet tehát csodálnunk, hogy e munka szerzője egyiránt a papok és nemesek részéről oly heves vihart idézett fel maga ellen az 1764-ki országgyülésen. A királyné, hogy az adónak kivánt felemelését megnyerhesse, mint fentebb láttuk, kénytelen volt azon engedményt tenni a papi és nemesi osztályok önzésének s elfogultságának, hogy a munka árultatását, legalább színre s egy időre eltiltsa. De az elvetett mag lassanként még is kicsirázott, a nyilvánosságra bocsátott eszmék mind szélesebb körben útat törtek magoknak. Maga a megsértett derék szerző pedig, kinek az országgyülésen számüzetését kivánták, pár év mulva megboszulta magát. Még az országgyülés végszakában 1764-ben a következő czímű munkája jelent meg: „De origine et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra", melyben még alaposabban s élesebben kifejti az önző elfogultság által megtámadott, de megczáfolhatlan tanait. 1769.

A kormányhatalom is, részben már a terjedő felvilágosodásra terjeszkedve, lassanként mind szilárdabban kitűzte az egyházi és államhatalom egymás iránti viszonyainak korlátait. A legfontossabb lépés volt e tekintetben a „királyi placetum" behozatala, mely szerint a pápai bullákat s breveket csak a fejedelem megelőző engedelmével lehetett kihirdettetni. II József császár ezt 1767-ben csak a német

1769. tartományokra nézve rendelte ugyan meg; de szokássá vált az utóbb Magyarországra nézve is. A káptalanokban megürűlt székeket eddigelő a püspökök szokták volt betölteni; Mária Terézia a kegyúri jogot a kanonokok kinevezésére is kiterjeszté, a püspököknek csak a kijelölés jogát engedvén át. Az ünnepeket, a pápa megegyeztével, már 1754-ben szabályozta volt, többeket azok közől eltörűlvén, a fentartott főbb ünnepeket azonban szigorúan megülni rendelvén. Elődeinek szokása szerint kormánya elején ő is pápai brevét eszközle ki, midőn a papságot megadóztatni kivánta. De utóbb nem folyamodott többé ily brevekért Rómába; s például, a hétéves háború alatt fejedelmi hatalomteljességgel vetett ilyféle adókat a püspökökre. Az 1768-ki jul. 31-kén kelt kéziratában meghagyta gr. Eszterházy kancellárnak, tanácskoznék a kamarával s nyolcz nap alatt adjon kimerítő véleményt a felett, hogy miként állíttassék vissza teljes hatályába a korona joga az összes papság által fizetendő tizedek tizedére. Ő ezen jogot I Lipótnak 1701-ki april 9-kén kelt azon leiratára kivánta alapíttatni, mely szerint a papságnak mind azon, egy idő óta a kamara birtokában lévő javait s dézsmáit, melyekre nézve hiteles okmányokkal bebizonyíttatik, hogy hajdan az egyházéi voltak, visszaadatni rendeli, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy a koronának ezentúl is joga legyen a tizedeket minden mások előtt haszonbérbe venni, a papság tizedéből pedig a tizedet beszedetni, [1]) — mi aztán szintúgy a katonaság tartására s az erődítésekre lészen fordítandó, miként hajdan a banderiumok felállítására fordíttatott. Néhány hónappal utóbb, 1769-ki január 20-kán pedig rendeletet bocsáta a kancellariához, hogy a mult év elejétől számítva öt évre hosszabbíttasék meg s pedig a római curia megkérdezése.

---

[1]) Ezen adományt Lipót tulajdonkép 1690-ben aug. 11-kén, a török háborúk alatt azok szerencsés lefolyásáért mondott fogadalma következtében tette. Kancelláriai levélt.

s engedélye nélkül a papság adózása az erődítések fentartására. [2]) 1770.

Ő tette szokássá azt is, hogy a kir. kamara minden új püspököt s minden más nagyobb egyházi javadalomra kinevezett egyházit megadóztatott a lelkészi s várerődítési alapok javára.

Az egyházat illető rendeletekben legtermékenyebb volt kormányéletének utolsó tizede. 1770-ben egyre szaporodván a kolduló szerzetek elleni panaszok, azoknak zárdáit s a bennök élő szerzetesek számát egyházmegyénkint összeiratá. A magyar korona területén összesen 3570 kolduló szerzetes számláltatott. Ezeknek számát, mivel nagy részben a lelkészek segedelmére szolgáltak, nem kevesbíté ugyan, de szaporítani is megtiltotta a kormány különös engedelme nélkül. Három évvel később a jezsuita szerzetet, hazánkban is annyi zavarok s belharczok indokát, a pápa megegyeztével, más államok példája szerint, minden tartományaiban feloszlatta.

Az eltörűlt szerzet vagyona ingatlanok s tőkékben roppant összeget képviselt. Az ingatlanokhoz tartozott: Törökbálint Pest megyében, Fehéregyház Pozsony megyében, Vál, Agárd, Bajom, Perkáta, Tape, Pákozd, Sz. Ágota Fehér megyében, Apátfalva, Szamarócz és Szalka Trencsény megyében, Göncsör és Porcsén Baranyában, Tajzat puszta Hevesben, Sövénháza, Szabadpuszta, Vereb, Vámos és több más javak Győr, Komárom, Veszprém, Fehér és Soprony megyékben. Az egész vagyon felette alacsony árban 7,095,937 frtra becsűltetett. Ebből az egyházi javak 1,961,070 frt, a világi javak 1,546,360 frt, a városokban a polgári természetű ingatlanok 608,730 frt értéket képviseltek; az alapítványos tőkék 322,290 frtra, a másként szerzett tőkék 1,657,487 frtra emelkedtek. Kolowrath, a csász. kamara elnöke e javakkal igen pazarul kezdett gazdálkodni,

[1]) E segély összesen 79,599 ftot tőn. Kancell. levélt.

1770. azokat kedvenczeinek olcsón adogatván el. E miatt vád emeltetvén ellene, a királyné kérdést intézett Eszterházy kancellárhoz: való-e ezen vád, és vajjon a törvények szerint szabad-e ama javakat árverés útján eladni? A kancellár erre azt válaszolá, hogy a javakat nem ismervén, nem tudja mit érnek; azokat elárverezni nem szokás, sőt törvényeink szellemében nem is szabad; a kamara tehát őrizkedjék ama vádtól. Legtanácsosabb ugyan eladni e javakat, de nem nyilvános árverés útján, hanem kéz alatt, a legtöbbet igérő érdemes egyéneknek. Az így begyűlendő pénz tanulmányi alapra, vagy más kegyes czélokra volna fordítandó.

A kancellár ezen s gr. Festetics kamarai alelnök hasonló előterjesztésére aztán Mária Terézia az 1775-ki szept. 25-kén oly értelmű rendeletet bocsátott a kamarához, hogy a volt jezsuiták azon jószágai, melyek egykor egyházi javadalmak voltak, e jellemöket ezentúl is megtartván, elidegeníthetleneknek tekintessenek; a többiek pedig, minthogy a koronára szállott valódi fiscalitásoknak tartandók, eladatván, értékök a volt jezsuiták minden egyéb vagyonával együtt, királyi kegyelménél fogva, Magyarország tanulmányi alapjává tétessék. Az elidegenítés módjára nézve elfogadja a kancellár véleményét, hogy t. i. azon javak, melyek eladása iránt szerződés még nem köttetett, mind addig visszatartassanak, míg azok elnyerésére több folyamodók nem jelentkeznek; ekkor pedig aztán, nem ugyan árverés alakjában, de még is a többet igérőknek adandók. [1]). E folyamodók közt találjuk Majláth, Neuhold, Győry, Brunszvik és Ürményi udv. tanácsosokat, magát Festetics kamarai alelnököt, gr. Batthyány Györgyöt, Andrássy Istvánt, gr. Zichy Ferencz és Végh kamarai-, Skerlecz és Bachó helytartósági tanácsosokat, b. Siskovics tábornok szertármestert, Czinderyt, Gaszner s Bieliczky hivatalnokokat stb. kik aztán igen olcsó áron jutottak szép birtokaik-

---

[1]) A kancellaria levéltárából.

hoz. Az eltörlött szerzet tagjainak tartására évenként 1770.
199,248 frt fordíttatott, mi majdnem öt milliót nyelt el a tőkéből. A vallási s közoktatási alapok javára pedig mintegy harmadfél millió frt. maradt. [1])

Apostoli király hatalmának s kegyúri jogainak legkitünőbb gyakorlatára azonban azon intézkedéseiben akadunk, melyek által új püspökségeket alkotott, s más, régi egyházmegyéket újonnan szabályozott. 1770-ben Csolnics Antal, bosnyai püspök, meghalálozván, a megürült püspökséget a szintén üres szerémi püspökséggel kapcsolta össze, s bőségesebben megalapítván, új püspökévé Kerticza Ferenczet nevezte ki. Barkóczy Ferencz prímásnak 1765-ben történt halála után az esztergami szék tíz évig üresen maradt, s midőn a királyné 1776 elején Batthyány József kalocsai érseket prímássá nevezte, egyszersmind a túlságos terjedelmű érsekségből három új püspöki megyét metszett ki: a szepesit, rozsnyait és beszterczeit. A következő évben a veszprémi és győri szintén igen terjedelmes püspökségből is kiszakasztott egyegy részt, s azokból a régiek mellett a fehérvári és szombathelyi püspökségeket alkotta. Az új püspökségek mellé mindenütt káptalanokat is alapított, s ezeknek szintúgy mint amazoknak más egyházi javadalmokból, apátságok s prépostságokból rendelt illendő ellát-tatást.

Miként már atyjának úgy Máriа Teréziának is nagy gondja volt arra, hogy a görög nem egyesűlt vallásúak közől mind többen egyesűljenek a kath. egyházzal. Ebben már Károly is mutathatott fel ugyan egynémi eredményt; de ezen görög egyesűlt egyház megszilárdulása tulajdonképen még is Mária Terézia műve volt.

Az ó-hit, vagy is a görög szertartású vallási felekezet hazánkban, mint tudjuk két ajkú népség a szerbek és oláhok közt volt elterjedve. E bár egy vallású, de külön származású

---

[1]) A kancellária levéltárából.

1770. s nyelvű népfaj, valamint különben is egész jellemére nézve különbözik egymástól: úgy a trón közeléből sürgetett s eszközlött valláscserére nézve sem mutatott egyenlő hajlamot. A szerbek, ráczok magokat már akkor is szabad nemzetnek hánytorgatván, a míg csak lehetett a földmivelést is, mint nem szabad nemzethez illőt kerülték, s azt leginkább csak a határszéleken s a kamarai javakon űzték, nagyobb részök pedig katonáskodásból s kereskedésből élt. Ezeket vallásuk megváltoztatására sem sikerült reábirni királyainknak; mert a rácz nyelvű kathol. vallásúak a mennyiben szintén léteznek az országban, egyátaljában nem szerb, hanem bosnyák és dalmata eredetűek, s nem is a görög, hanem a római kath. egyház szertartásaihoz ragaszkodnak. Az oláh népségből ellenben, mely általában földmivelő volt, s a felülről jövő parancsoknak inkább szokott engedelmeskedni, sokan elhagyták a görög egyházat s egyesűltek a katholikusokkal, csak a szertartást, annak formáit s nyelvét tartván fen régi vallásukból.

A Nagyvárad vidéki oláhság már Károly uralkodása alatt elszánta magát az unióra. mit azonban az Aradon székelő ó-hitű rácz püspök sajnosan tűrt, s canonica látogatás czíme alatt Nagyváradra tett utazásaiban minden módon meghiúsitani törekedett. Károly azonban e visitatiokat 1736-ban szigorúan megtiltotta. Azontúl számos éven át semmi vallási viszály nem támadt a két felekezet között. Nagy akadálya volt azonban az unitus felekezet terjedésének, min a kormány különben nagy buzgalommal dolgozott, a görög szertartású papok és tanítók hiánya. Gróf Forgách nagyváradi kath. püspök nagy erőfeszítéssel oda vitte az ügyet, hogy a negyvenes évek folytában tizenhárom unitus iskola állott fel. Ő néhány unitus papot is alkalmazott, Kovács Melitaeuszt pedig unitus püspökké helyezte be. Az új püspök 1748-ban canonica visitatiót tartott a Bihar megyei oláhságban, mely alkalommal az ó-hitről igen sokan áttértek az unitus felekezetre. Ez azon-

ban szálka volt az aradi rácz püspök szemében, s hogy 1770.
Bihar megyei hiveit az elszakadásban meggátolja, ő is visitatiót tartott Biharban, bár mint mondók, elődének azt Károly szigorúan megtiltotta. A kath. clerus meg is feszítette erejét, hogy a rácz püspököt megakadályozza a visitatio végrehajtásában; de Eppele, lutheranus vallásfelekezetű tábornok pártfogása alá vette a rácz püspököt; s ennek látogatása oly nagy hatású lett az unióra, hogy a később ez ügyben kiküldött vizsgáló bizottság csak 225 család-apát talált az unitus felekezeten; a többi mind visszament a schizmára. Ezen elpártolást az uniótól kivált két paraszt, Gavrila György és Drombó Péter eszközölte, az unitus papot, többekkel együtt erőszakkal kergetvén el.

A királyné nagy óvatossággal akart az ügyben eljárni, s meghagyá a kiküldött kir. bizottságnak, hogy se a papokat, se a népet ne vallassa hitvallásuk iránt, hanem szorítkozzék egyedül arra, hogy előtte minden községben olvastassék fel azon négy pont, melyben a kathol. vallás a görög ó-hitű vallástól különbözik: hogy t. i. 1) a szent lélek az atya és fiú istentől származik; 2) a kovásztalan kenyér az ostyában a régi apostoli egyházból ered; 3) a purgatorium létezik; s 4) a római pápa elsőséggel bir minden más püspökök felett. Magyaráztassék meg aztán a népnek, hogy a ki e négy pontot elfogadja, az tényleg görög katholikus, mert az unió egyátaljában nem feltételezi, hogy más, lényegtelenebb dolgokban is elfogadtassék mnid az mi a kath. egyházban szabály; az unitusok tehát megtarthatják továbbra is az isteni tiszteletben régi szertartásaikat, bőjtjeiket s naptárukat. A királyné felszólítására b. Bartenstein udv. tanácsos 1753-ki szept. 29-kén még más szabályokat és javaslatot terjesztett fel az ó-hitűek uniojának könnyítésére. E javaslatok nyomán rendelte aztán a királyné, hogy ne „egyesűlt görög szertartásuaknak“, hanem „görög katholikusoknak“, papjaik ne „pópáknak“, hanem plébánosoknak, lelkészeknek neveztessenek; e plébánosokat

1770. a római kath. püspökök s papok minden kitelhető módon gyámolítsák; a görög katholikus nemesek s papok fijaira a hivatalok betöltésénél különös figyelem legyen; a görög katholikus iparosok felvétele a czéhekbe lehetőleg könnyítessék. Ezen részint vallási, részint állami okokból tett intézkedések sikerét nem kevéssé nevelte Nagyvárad vidékén az, hogy még szinte 1753-ban Synesius aradi püspök maga is megnyeretett az uniónak s Váradra tette át székhelyét.

Néhány év múlva azonban Sophronius erdélyi ó-hitű püspök izgatásai a magyarországi oláhságban is újabb nyugtalanságokat okoztak. Gr. Károlyi szatmári főispán 1761-ki april 10-kén tudósítá Pálfy Miklós kancellárt, hogy az erdélyi oláhok közt az unió miatt kitört mozgalom a magyar vármegyékbe s különösen Szatmárba is mind inkább átterjed; Sophronius izgató leveleinek következtében már nyolcz község készségét nyilvánítá visszatérni az ó-hitre; négy helységben pedig a felizgatott nép unitus papjait tényleg elűzte, s a templom kulcsait magához vette, daczára a megyei hivatalnokok fenyegető intéseinek. A mozgalom a vallásiakon kivül más dolgokban is növekedik; a nép már azt kezdi hinni, hogy az adótól s tizedektől is felmentetik; a köztök folyton működő izgatók már gyülést is merészkedtek hirdetni. E felterjesztés következtében maga Károlyi bizatott meg a legfelsőbb helyről, hogy a mozgalmat minden módon, de a mennyire lehet zaj nélkül szűntesse meg, az erdélyi határokat folyton őrszemmel tartsa, s az izgatókat fogassa el.

E mozgalmakban az ó-hitű nép között, úgy látszik az orosz kormánynak is nem csekély volt a része, legalább Arad, Szeged s a határőrök vidékein, honnan, valószinűleg az ott gyakrabban megforduló orosz tisztek izgatásai következtében, a nép kisebb nagyobb tömegekben még kivándorlásra is elszánta magát. A királyné ennek tudomására jutván, 1762-ki nov. 19-kén kelt kéziratában meghagyta a kancel-

lárnak, ügyeltessen fel szigorúan, hogy orosz tisztek a fő hadi tanács útlevele nélkül ne tartózkodjanak az országban. — A görög katholikussá lett ó-hitű nép vallási mozgalmainak megszűntetésére azonban leghatékonyabb lőn az, hogy a királyné Nagyváradon és Munkácson görög katholikus püspökségeket alapított. A munkácsi püspökség kanonizatiója iránt a királyné, mikéntʼa gr. Feketéhez nov. 9-kén intézett egy kézirata tanúskodik, már 1770-ben leküldé rendeletét a kancellárhoz. De Eszterházy egri püspöknek Rómában űzött fondorlatai miatt csak három év mulva érkezett meg a pápai kanonizatió. [1]) 1770.

A királyné ezen s hasonló intézkedései, mint látjuk, általában előnyére váltak a magy. kath. egyháznak, vagy a papság javadalmait gyarapítván, vagy a hívek lelki elláttatását, az egyházi szolgálatot rendezvén, szabályozván. Más jellemű volt azonban a királyné hatása a protestans vallásfelekezetekre. Elődei példája szerint, a vallási türelmet ő sem gyakorolta nagy mértékben; s bár az erőszakos üldözéstől tartózkodott is; de rendeletei által, lelkiösmeretének minden gyöngédsége mellett is, nem egyszer sérté meg az igazságot s méltányosságot a másként hivők irányában. A protestans vallásfelekezetek ugyanis nemcsak a miatt emelhettek panaszt, hogy a kath. egyház ünnepeinek megtartására ők is szigorúan köteleztetnek; hogy az ő házassági ügyeik is a kath. szentszékek hatósága alá vettetnek; hogy iskolai könyveiket kath. papok vizsgálata alá adják, gyüléseiket eltiltják; hogy míg a kormány a kath. templomokat, lelkészeket minden módon szaporítani törekedik, őket, hasonló gyámolítás helyett, új templomok épitésében lehetőleg gátolja; nemcsak azt fájlalhatták, hogy a vallásukra való áttérés mindenkinek, még a zsidóknak is szigorúan tiltatik; hogy a kath. lelkészeknek ők is kötelesek megfizetni az úgynevezett stolákat; saját papjaik pedig hivatásuk teljesí-

A protestans vallásfelekezetek.

[1]) Mind ezen adatok a m. kancellaria levéltárából.

1770. tésében a hatalom által sokféleképen korlátoltatnak, vagy gátoltatnak, kath. főesperesek vizsgálata alá vettetnek: hanem, méltán panaszkodhatának azért is hogy, miként például Győrött, Kis-Kéren és számos más helyeken történt, iskoláiktól, templomaiktól, néha még erőszakkal is, megfosztatnak, s igazságot, elégtételt ilyféle sérelmekért még a trón előtt sem mindig nyernek.

A zaklatott protestansok a hollandi, hanoveri s porosz követek közbenjárásában kerestek orvoslatot, kik aztán tettek is érettök némi előterjesztést az udvarnál. 1750-ben követeik által önmaguk is bepanaszlák sérelmeiket a királyné előtt. Mária Terézia a küldöttséget ekkor azon igérettel bocsátá el ugyan, hogy katholikusok s protestansok egyformán alattvalói lévén, ő mindenik vallásbelinek egyenlőkép szolgáltatja ki az igazságot; megkivánja mindazáltal a protestansoktol, hogy panaszaikat ezentúl egyedül neki s ne a kül fejedelmeknek adják elő. Azonban, mivel a vallási viszonyok tekintetében ő sem akart tovább menni azon szűkkeblű szabályoknál, melyek még I Leopold és III Károly korából származtak s a protestansokat, kik a bécsi és linczi békekötésekben nyert, de azóta sokféleképkorlátolt vallásszabadsági jogaikat követelék vissza, egyátaljában nem elégíthették ki: a zaklatást, üldözést, melyet a kath. papok vagy földesurak elkövettek, soha sem szüntette meg egészen. A protestansok tehát ismét a német birodalmi fejedelmeknél s különösen a porosz királynál kerestek védelmet. II Fridrik meg is izente a boroszlói püspök által Biró Márton veszprémi, és Zichy Ferencz győri püspököknek, kik a protestansokat leghevesebben zaklatták, hogy majd ő is hasonló módon fog bánni a maga országában a katholikusokkal. Ugyanazon időben az angol és hollandi követek is erélyesen megújiták közbenjárásukat. E lépések nem kevesbbé, mint ama zavarok, melyeket a protestansok 1754-ben Heves és Csongrád megyékben támasztottak, — melyek azonban, mivel a nemesség részt bennök nem vett, néhány

lázadó kivégeztetése által könnyen elfojtattak, — arra 1770
birták valahára a királynét, hogy az említett két püspököt megintse, mérsékelnék buzgalmukat; s a veszprémi püspök által kibocsátott sérelmes iratot is elkoboztatta.

Ezóta ritkúlt ugyan a protestansok zaklatása; de teljes békének s vallásuk háboríttatlan gyakorlatának azután sem örvendhettek, s még 1773-ban is újabban egy küldöttség járt a két protestans felekezet részéről Bécsben, sérelmeik orvoslatát szorgalmazni. A küldöttség kegyelmes biztatásokkal tért haza; minek következtében a protestans alattvalók a lelkiösmereti szabadság érdekében b. Zay Péter és ifj. Ráday Gedeon által újabb feliratot [1]) intéztek a királynéhoz. Ama követeknek ugyanis egyebek közt azt állítá válaszában a királyné, hogy azon szabadságot, melyet a protestans felekezetek, a bécsi és linczi békekötésekre hivatkozva, követelnek, azért nem adhatja meg, mert kezeit a későbbi törvények s az ezekre mondott kir. eskü kötve tartják. E folyamodásukban tehát most négy pontban ügyekeznek megmutatni a protestansok, hogy: 1) az alaptörvények, melyek vallási viszonyaikat szabályozzák, még soha meg nem másíttattak; 2) a kath. és ev. status közti viszonyok oly ünnepélyes szerződések által szabályoztattak, hogy azokat, természetök szerint, egyoldalú törvény által megváltoztatni nem is lehet; 3) nem létezik törvény, mely a magyar királyt abban gátolná, hogy megcsonkított jogaikat helyreállítsa: tehát a királyok ezt minden eskü és törvénysértés nélkül tehetik, s végre 4) hogy azon állapot, melyben vallásügyeik jelenleg léteznek, rendszernek nem is nevezhető. Kérelmök második részében 18 sérelmet hoznak fel, melyekkel felmutatni akarják a királynénak, hogyan bánik Magyarország lakosainak egyik része a másikkal, s mint sérül a közjó ilyféle üldözések által.

A királyné e folyamodást, mivel benne a történelmi

[1]) Ld. ezt Gross-Hoffingernél: Leben u. Regier.-Geschichte Josephs des II. IV, 18. kövv.

1770. jogokra hivatkoznak, az ezekben nagy jártasságot tanúsított, tudós Kollár Ádámnak személyesen adta át, felhíván őt, mondaná meg arra véleményét. A felvilágosodott, tudós férfiú a következő véleményt nyujtá be:

‚A kérdés a körül forog: vajjon a protestansok követelhetik-e az 1606-ki bécsi és az 1645-ki linczi szerződések pontjainak érvényben tartását? A katholikusok, úgymond, erre nem-mel válaszolnak, mert a bécsi békekötésben ott áll ama záradék: „mindazáltal a kath. vallásnak sérelme nélkül“, melyet azonban a protestansok soha sem tartottak meg, mindig tovább törekedvén terjeszkedni. Ez az oka, mondják a katholikusok, hogy később annyi törvény alkottatott a kath. vallás támogatására, különösen, hogy az 1681-ki 25 és 26, és az 1687-ki 21-dik t. czikkek által ellenmondásuk daczára is korlátoltattak; 1691-ben pedig I Lipót ama vallási szerződéseket egy pragmatikai nyilatkozat által magyarázni szükségesnek látta; ez az oka, továbbá hogy III Károly koronázási okmányában említést sem tesz, mint addig történt, ama vallási szerződésekről, s az 1715-ki 20-dik t. cz. által a közönség nevében szóló folyamodásokat eltiltotta és végre 1731-ben a mostani rendszert megállapította, melyet 1742-ben ő felsége is megerősített.

‚Pártatlanul, részrehajlás nélkül szólva, folytatja Kollár, mind a két rész téved. Mert ha el vannak törűlve a bécsi és linczi szerződések, miért viselhetnek a protestansok még is közhivatalokat s még nádorságot is, mely jogot nekik csak ama szerződések adták? — De hibáznak a protestansok is midőn mondják, hogy a szerződéseket módosítani nem lehet; s nem is reclamálhatják azok minden pontjait; különben bűnös merénylet nélkül sem azt nem mondhatnák, hogy a magyar történet reájok s az általok felidézett zavarokra nézve teli van hazudságokkal; sem pedig azt, hogy a későbbi, reájok nézve kedvező törvények s rendeletek igazságosak és méltányosak.

‚Azon kérdést: igazságosak és méltányosak-e ezen

későbbi törvények s rendeletek? — szeretném, úgymond, 1770.
hallgatással mellőzni. De mivel Felséged tőlem véleményt kiván, bátorkodom azt mondani, hogy nincs s nem is volt kormány a földön, mely az egyszer alkotott törvényeit s rendeleteit örökre jóknak tarthatná. A változó körülmények ezekben is változást kivánnak. Már pedig a protestansokat illető törvények s rendeletek nagy része mai napság sem szükséges, sem hasznos többé. Mert ezek által az ország egyik fele, a monarchia kárára, úgy szólván szélhüdötté van téve; fele a legképesebb egyéneknek elzárva látja maga előtt az útat a közszolgálatra a törvényes esküforma által; s mert sokan közőlök, hogy a zaklatásokat kikerűljék, inkább a zord éjszakra költöznek ki az országból, mert ott tűrelem uralkodik.

‚E bajon alig lehetne segíteni, ha üdvezítő keresztény vallásunk első törvénye nem a felebaráti szeretet volna. Egy jeles egyházi férfiú e szeretetről Felséged előtt nem rég nagyon szép beszédet tartott az udvari kápolnában. Mondá egyebek közt: „mennyire gátoljuk vallásunk diadalát, midőn másokat megvetünk, elnyomunk, csak mivel más isteni tiszteletet követnek, csak mivel nem katholikusok“ stb.

‚E türelem legyen minden keresztény fejedelem fő szabálya. Ezt tiszta lélekkel fogadhatja el statusai javára. E keresztényi szeretettől áthatott bölcs fejedelem azt teszi birodalmában, a mit a természet négy országában naponkint tapasztalunk: az egymással ellentétes elemekből hatalmának, bölcseségének legszebb remekjeit alkotja.

‚Én tehát azt vélem, hogy 1) a protestansokat s görög nem egyesülteket egy külön kir. levélben védelem alá kellene venni azon feltétel alatt „míg a király és sz. korona iránt hívek maradnak“. 2) A megyei s kerületi hivatalokig bezárólag közszolgálatba kellene őket is bocsátani. 3) A Pozsonyban székelő vallási bizottságba a protestansok közől is kellene néhányat kinevezni, hogy az általok benyujtott sérelmek jelenlétökben intéztessenek el.

1770. Kollár Ádám e böles tanácsai nem is maradtak egészen eredménytelenek a hit-buzgalma mellett is igazságos királyné előtt Ő, ki még egy, 1762-ki szept. 6-kán kelt rendeletében is azt hagyta volt meg a kancellár javaslatára, hogy, mivel eddig az országban jobbára protestans egyének foglalják el az ügyvédi állomásokat, ezentúl a városokban, hol üresedés támad, lehetőleg csak katholikus ügyvédek alkalmaztassanak, s a restauratióknál is, a mennyire csak óvatosan lehet, szinte olyanok választassanak meg; sőt a főispánok és püspökök is intessenek meg, hogy a földes urakat is kath. ügyvédek alkalmazására törekedjenek reábeszélni, — ő, mondám, Kollár bölcs tanácsa szerint ezentúl nem ellenzé többé egyes esetekben a protestansoknak is alkalmazását némely hivatalokra. Megengedte hasonlókép azt is, mi több éven át, kivált a háború folytában, egészen el vala tiltva, hogy a protestans tanulók külföldi egyetemeket is látogathassanak. Ezekről mindazáltal minden fél évben pontos kimutatást kivánt magához felterjesztetni [1]).

De bár későbbi kormányéveiben némileg türelmesebbé lett is a királyné, s kivált olyféle nagyobb sérelmektől megőrizte is protestans alattvalóit, melyek miatt ezek a protestans kül udvaroknál zajt üthetnének: az egyes kathol. urak által elkövetett törvénytelen nyomást még is sokszor orvosolatlan hagyta; sőt maga is követett el térítési buzgalmában olyanokat, mik a protestansokat méltó panaszokra fakaszthaták. Ő a katholicismust, elődeinek hagyományai szerint, a fejedelmi kényuralom faltörője gyanánt tekintve, nemcsak azt ápolta minden, hatalmában álló módok és eszközök által, hanem a hol csak lehetett, a többi hitfelekezeteket is ügyekezett gyöngíteni. És meg kell vallani, e törekvésében is nagy kormányzási ügyességet fejtett ki. Mind elődei történelméből, mind a saját kormánya első felében fölmerült esetekből meggyőződvén, hogy a nyilt üldözés

[1]) Mind Kollár Ádám véleménye, mind a királyné említett rendelete a kancell. levéltárából.

czélra nem vezet, s nemcsak nem gyöngíti, hanem még inkább erősíti a megtámadott felekezetet, buzgalmat, lelkesedést ébresztvén annak kebelében: azontúl a protestantismus gyöngítésére is inkább olyféle eszközökhöz folyamodott, miőket a nemesség erkölcseinek átalakítására, szabadságszellemének elfojtására annyi sükerrel tett volt mozgásba. A kegyelmek, czímek, hivatalok, adományok osztásánál a kathdikusok, kivált a más vallásból áttértek, mindig elsőséget nyertek. A ki a kath. egyház kebelébe tért, bizonyos lehetett, hogy vagy jövedelmes hivatallal, vagy évdíjjal vagy gazdag házassággal fog elláttatni. Az áttértekről a helytartótanác által magának évenkint pontos jegyzéket küldetett fel. A házasságok szerzésénél, mit egész szenvedélylyel űz vala, fő gondja volt arra, hogy gazdag protestans hölgyek kathol. férjeket kapjanak. Protestans férfi kathol. hölgygyel csak azon feltétel alett kelhetett házasságra, hogy mind a két nembei gyermekeit kath. vallásban neveltesse. Történt nem egyszer, hogy a királyné e proselitismusa a családi jogokba is beatott: gazdag leányörökösök, kivált árvák, hol jó móddal, hol erőszakkal, ragadtattak ki a család köréből, hogy aztán klastromban katholikussá neveltetvén, katholikus férjhez adassanak. Ez volt az eset, például, egy Bánfy leánynyal, ki után gr. Eszterházy János nejévé lett. De mind e mellett protestans nemesség részéről sem mutatkozott oly ellenséges indulat Mária Terézia iránt, minőt hasonló törekvések miatt elődei tapasztaltak. Az ügyes királyné egyesekre halmozott kegyelmei által ezek közt is jobbára elnémítá a panasz meggátolá az elégületlenség hangosabb kitöréseit; vagy akként intézte a lelkiösmeret szabadságával ellenkező rendeleteit, hogy azok valamely királyi kegyelemmel egy időben, vagy legalább a jó indulat leplébe burkolva jussanak tudomásukra. Így történt aztán, hogy vallási érdekeinek sérelmét még buzgóbb protestans is hajlandó lett megbocsátani a különben oly kegyes királynénak: eltűrte a nap foltjait jótékony melegéért. 1770.

1770.

Közoktatási reformok.

A tudomány s köznevelés tárgyában, miként az egész monarchiát, úgy különösen Magyarországot tekintve is, valóságos korszakot alkot Mária Terézia kormánya. A törvényhozás nálunk eddigelé úgyszólván semmi, a kormány pedig felette kevés figyelmet fordított az iskolákra. A tudomány s köznevelés ezen eszközei inkább az egyház, mint az állam körébe tartozóknak tekintettek s általában szerzetesek kezelése s igazgatása alatt álltak. Mária Terézia kormánya ezen intézetekre is kiterjeszté a statushatalom gondoskodását, hogy azokat, a maga körébe vonván, a maga czéljainak eszközeivé tegye. A katholikus köznevelési intézetek úgy a nagyszombati egyetem, mint a gymnasiumok, jobbára a jezsuiták kezében voltak, kik összesen 18 úgynevezett collegiumot, 19 residentiát és 11 missioházat birtak magyar korona területén; s a nagyszombati egyetemen kivül mindössze 30 gymnasiumot, 12 papnöveldét s kilencz világi convictust láttak el tanárokkal. Mellettök még a nem rég meghonosúlt kegyes-iskolai szerzet tagjai (piaristák tanítottak néhány gymnasiumban. Ezen intézetek is általában hasonló pangásban tespedének, mint politikai közéletünk.

A jezsuiták, midőn nálunk körülbelül eg század előtt meghonosúltak, mind a tanulmányi rendszer, mind a tanítási módszer tekintetében jelentékeny javítást hozak be az iskolákba. De azóta, mint egyébütt, úgy nálnk sem tettek semmi haladást; egy százados pangás pedi ha valamiben, bizonyára a szellemi világban, hanyatlásna tekinthető: annak tartá azt már a század elején is minde felvilágosultabb. II Rákóczy Ferencz, maga is a szerzet növendéke, élesen megrótta tanulmányi rend- és módszerök azon hosszú levelében, melylyel 1706-ban a jezsuitákat rtoló hat vármegye folyamodására válaszolt. A többi örökö tartományokban is, melyek a külfölddel sürűbb érintkesben lévén, mint mi, hátramaradásukat is élénkebben érezték, e régiben maradás, e hanyatlás miatt mind hangosbak lőnek a panaszok. Az elégületlenség tanítási rendszökkel még maguk az

egyháziak részéről is nyilatkozott. Barkóczy Ferencz egri 1770.
püspök, tanrendszeröket nyilván kárhoztatta, midőn megyéje papnöveldéjét, mely eddig Kassán, jezsuiták vezetése alatt áll vala, Egerbe áttévén, világi papok igazgatása alá helyezte, s a tanárokat is ezekből választotta. Hasonlókép Eszterházy Károly püspök 1770-ben megyéje számára Váczon papnöveldét állítván fel, nem a jezsuitákból, hanem domonkosi szerzetesekből választá meg annak tanárait.

E hanyatlás azonban magából tanulmányi rend- s módszerökből is eléggé kitünik. A nagyszombati egyetemben az akademiai s bölcsészeti osztályokban a történelem, mathematika, physika, ethika, dialektika, rethorika, költészet, syntaxis és grammatika taníttatott; de mindezekben sem a rendszer sem a módszer nem vala oly eleven s termékenyítő, hogy az ifjúságot öngondolkodásra ébresztette s ekként kellő gyümölcsöket teremhetett volna. A tanárok rendszerint tollba mondották száraz előadásaikat, miket aztán a tanonczoknak könyv nélkül kell vala betanulniok. A tudomány általában az emlékező tehetség lomtömegévé vált e módszer mellett, kivált miután a gépileg betanult kéziratok tartalma is felette gyarló vala. A theologia egy sovány casuistikánál, a bölcsészet egy haszontalan szőrszálhasogatásnál nem birt feljebb emelkedni. A történelem a háborúk elbeszélésén kivül majdnem kizárólag a fejedelmek s udvaraik életével foglalkodott; s ha néha talán megemlíté is a népek életét, az csak azért történt, hogy a szabadságra törekvést, az alkotmányos nemzeti jogok védelmét utálatos lázadásnak, a nemzet legdicsőbb fiait, kik annak jogai mellett a kényuralom ellen küzdöttek, büntetésre méltó gonosztevőknek ábrázolják; a szellemi s erkölcsi mozgalmakról, az anyagi törekvésekről szó sem vala benne található. A jogtudomány, némi ismereteken kivül a természeti s római jogból, Verbőczy Hármaskönyvének rövid, száraz kivonatából álla. A természeti tudományok mindössze is csak egy, a természeti tünemények leirásával foglalkodó physikára szorítkoztak; az

1770. orvosi tudományok tanszékkel sem birtak az egyetlen nagyszombati egyetemnél. A reáltudományok, egy igen hézagos mathematikát kivéve, egészen elhanyagoltattak. A tanulási szünetek oly hosszúk s gyakoriak valának, hogy szigorúan felszámítva, hatvan tannapnál több alig jutott egy évre, minél fogva egy-egy tanszak öt-hat éven is keresztűl huzódott. A gymnasiumi osztályokban a latin nyelv volt a fő s majdnem egyetlen tanulmány s egyszersmind közlönye is a többi tantárgyaknak: a honi nyelvnek sem mint közegnek, sem mint tantárgynak nem volt helye az iskolában. Csoda-e aztán, ha a honi irodalom majdnem egészen parlagon hevert?

Midőn az örökösödési háború bevégzése után az egész államéletet egy új, haladásra törekvő, tevékeny szellem kezdi vala átlengeni, az lassanként a tan- és nevelőintézetekre is áthatott. Mária Terézia, néhány világos fejű tanácsosától vezetve, kik közt mindenek felett udvari orvosa s egy ideig a bécsi egyetem tanára, Van Swieten Gellért, érdemel magasztalást, ezen intézetekre is kiterjeszté jótékony gondoskodását. Javításait, reformjait, e tekintetben is, nem egyszerre, rendszeresen, hanem a felmerülő szükségek szerint, hol egy hol más szakban léptette életbe, míg lassanként az egész tanulmányi ügy, mind rend- mind módszerére nézve, megifjult életnek örvendhetett. E javitások elébb a bécsi egyetemben hajtattak végre, melynek tanszékei lassanként jeles, részben a külföldről behívott tanárokkal láttattak el, kik aztán a tudomány minden ágaiban jobb kézikönyveket készítettek, melyek jobbára nálunk is tankönyvekül szabattak elő. Minthogy azonban a nagyszombati egyetem még ezentúl is számos éveken át a jezsuiták kezében maradt, kik megszokott rendszerükön nem örömest változtattak, a haladás ebben csak igen lassú volt; miért ifjaink közől is mind többen a bécsi egyetemet kezdik vala látogatni. Ennek növendékei voltak egyebek közt az utóbb híres férfiakká vált Ürményi József, Majlath József, Skerlecz Ádám, Lakics György és többen mások. 1760-ban a császárné egy udvari

tanulmányi bizottmányt állíta fel Bécsben, Migazzi bécsi érsek és Van Swieten vezérlete alatt, melynek indítványai szerint aztán, a helytartótanács kebelében, Magyarország számára is rendezett tanulmányi bizottmány útján, a magyar tanintézetekben is mind több reformok hajtattak végre. 1770—1780.

A királyné eleinte a köznevelési s oktatási reformokat is a törvényhozás által kivánta volna végrehajtatni, remélvén, hogy a nemzet a költségek megszavazásában sem lesz szűkkezű. Az első kisérletet e tárgyban 1763-ban tette a királyné a tallósi árvaház s nevelőintézet megalapításának kezdeményezésével. Ezen intézetet ő a piaristák gondozására bízván, egyelőre husz gyermek nevelésére évi 1400 frtot, a könyvtár s a legszükségesebb mechanikai és más tanszerekre egyszer mindenkorra 1500 frtot adományozott, megengedvén egyszersmind, hogy időnként az egyik vagy másik megüresedett apátság intercalaris jövedelmei is ezen intézet segélyére fordíttassanak. Egyébiránt az országtól magától várván annak szilárdabb megalapítását, meghagyta a kancellárnak, hogy a nemsokára megnyitandó országgyülésen a rendeket ezen intézettel bővebben megismertesse s annak bővebb megalapítására hajlandókká tegye [1]).

Az 1764-ki országgyülés azonban teljesen kiábrándítá a királynét azon reményeiből, hogy a rendek a közmívelődési czélokra az oly igen hátramaradt országban valamit még is hajlandók lesznek áldozni. Ezóta tehát ő, a mennyire a kincstár szűk volta engedé, vagy más közjövedelmek e czélra fordíthatókká lőnek, egyedül királyi hatalmából intézkedett a szellemi érdekek s különösen a közoktatás gyarapítására. Ő már néhány évvel elébb az elhunyt Eszterházy József prímásra bízta volt a magyarországi tanügy rendezését. Ennek halála után pedig, az 1765-ki jul. 1-jén kelt rendeletében elhatározta, hogy az 1723-ki 70-dik t. czikk szerint ezen ügy a helytartótanácshoz tétessék át, és az országbiró elnöklete alatt egy új tanrendszer készíttessék. A

[1]) A m. kancell. levéltárából.

1770–1780. helytartótanács az 1766-ki január 28-kán azt terjeszté fel Bécsbe, hogy a prímás ügyvitele idejéből minden iromány magához vévén, azok közt nem talált e tárgyra nézve egyebet, mint az iskolaigazgatók által beküldött huszonnyolcz táblázatos tudósítást, melyek szinte igen hiányosak.*

A kancellária ennek folytán febr. 5-kén a következő javaslatot terjeszté fel a királynéhoz: 1) szólíttassanak fel minden hatóságok, melyeknek elkülönzött portáik vannak, hogy adják be pontos jegyzékét a keblökben létező középiskoláknak; 2) hagyassék meg a szerzetek főnökeinek jelentsék fel a helytartótanácsnak: hol és hány iskola van szerzetök gondjára bízva; mikor és ki alapította azokat; mily kötelezettséggel s feltételek alatt lett az alapítás; mik az intézetek jövedelmei egyenként; mily tanrendszer dívik bennök; hány s miféle a tanító; s melyek a tanszabályok? Értesíttessenek erről a püspökök is, hogy a kivánt tudósítások felküldését szorgalmazzák. Ha a kérdésekre a válaszok beérkeznek, a helytartótanács azonnal kezdjen a munkához, s a már az 1762-ki deczemb. 23-kán kelt rendelet szerint szabályozza mindenek előtt a nagyszombati egyetemet. A helytartótanács azon véleményben van ugyan, hogy ne csak a kath. hanem más vallásfelekezetek iskolái is hasonló módon rendeztessenek; a kancellária azonban nem helyesli ezen avatkozást a protestansok iskoláiba, nem csak mivel ez valószinűleg nagy elégületlenséget ébresztend e hitfelekezetben; hanem azért is, mivel ez által az eddig csak tűrt vallások iskolái egyenlőkké válnának a kath. iskolákkal, mi sérelmére lenne az uralkodó vallásnak szintúgy, mint az apostoli király intézkedési szabadságának.

A kancellariának ezen ovatosságában szintoly félénk, mint szűkkeblű javaslatát nem fogadta el a királyné; hanem a fentebbi előkészítő rendszabályokat helybenhagyván, egyszersmind határozta, hogy a rendezésbe a protestansok iskolái is bevonassanak, a nélkül mindazáltal, hogy tőlök azon alapítványok kimutatása is követeltetnék, melyekből a kül-

földi iskolákra küldött tanulók tartatnak. A kathol. iskolák minden alapítványairól, s ezek közt a Foglár-, Hrabovszky- és Szirmay-féle alapítványokról is pontos kimutatások kivántassanak be a püspököktől; s általában mind arról kellő tudomás szereztessék be, hogy mily állapotban vannak az iskolák, mire taníttatik az ifjúság s mit kell az 1723-ki 70-dik t. czikk értelmében reformálni s javítani? [1]). 1770—1780.

Mi alatt aztán e rendelet végrehajtása folyamatban vala, a királyné 1768-ban a váczi úgynevezett Theresianumot is megalapította, 150,000 frtot tétetvén le a magy. kamaránál, melynek négy százalékos kamatai minden évnegyedben előre fizetendők lennének, husz ifjúnak az intézetben ingyen nevelésére. Az alapítványlevél 2-dik pontja kiemeli, hogy érdemes szülék talentumos gyermekei vétessenek fel az intézetbe, elsőség adatván a más vallásról a kath. vallásra áttértek s a kamarális tisztviselők gyermekeinek. A 3-dik pont az intézetet a piáristák vezetésére bizza s a bécsi Theresianum szabályaival látja el. A 4-dik pont a tanulmányokat körvonalozza, melyek szerint az intézetnek egy gymnasiumot, egy lyceumot és jogtanfolyamot kellett keblébe fogadnia. Az ingyenes növendékek mellett másokat 130 frtért rendelt felvétetni az intézetbe. Az alapítványlevél egy külön pontja rendelte, hogy a növendékek évenként tizenkétszer gyónjanak [2]).

E közben a kormányszékeknél s az e végre kinevezett bizottságokban egyre folyt a tanácskozás az egyetemes közoktatás reformjáról. Az előhaladó munkáról időnként magához a királynéhoz is tétettek felterjesztések, mind az egyetem, mind a közép iskolák új berendezéséről. 1768-ban a tervek már elkészültek, s ezek szerint, mivel bővebb pénzalapot kimutatni nem lehetett, egy ezen évi juliusban kibocsátott kéziratában már maga a királyné is megegyezett, hogy csak egy, a bölcsészeti, theologiai és jogi karokból álló

[1]) A kancell. levéltárából.

[2]) U. o.

1770–1780. csonka egyetem rendeztessék be újabban. De a derék b. Van Swieten e tervvel semmiképen sem tudott megbarátkozni, s az ő rábeszéléseinek sikerült végre reábirni a királynét, hogy még egy negyedik, az orvosi kar is felállíttassék. Meggyőzte a királynét, hogy, ha a jezsuiták évenkint tíz ezer forinttal járulnának hozzá, mire őket nagy vagyonosságuk mellett annál kevesbbé lenne méltánytalanság reászorítani, minthogy az egyetem legtöbb tanári székét ők foglalnák el, az alap elégséges leend az intézetre; mert a királynétól e végre szánt földvári apátság jövedelmeivel, a többi régibb alapítványokon felül évenként 18,680 frt leend az intézet biztos jövedelme.

Azon udv. bizottság tehát, mely az egyetem reformját tárgyalta s a kancellár elnöklete alatt a alkancellárból b. Van Swietenből, Bajzáth püspök s tanácsosból és Skultety titkárból áll vala, 1769-ki aug. 30-kán lényegére nézve a következő tervet terjesztette fel, melyet aztán néhány nap mulva a királyné is helybenhagyott s megerősített. Az egyetem, melyet némelyek Budán, a már jó karban lévő bécsinek mintájára is terveztek felállíttatni, egyelőre Nagy-Szombatban marad; az új rendszer 1770-ki nov. 1-jével kezdődik. A főfelügyelettel az esztergami nagyprépost helyett, egy helytartósági tanácsos lesz megbízva. Alapjául az eddigi alapítványokon kivül a földvári apátság jövedelmei fognak szolgálni, melyek a f. é. julius 17-től kezdve az egyetemre szállanak. A tanügyet illetőleg: az ékesszólás, a bölcsészet, a világi s egyházi történelem tanai s a theologia a további rendezésig egyelőre a jezsuita szerzet kezében maradnak. A tanmódszer mindazáltal az eddig szokásos szőrszálhasogatás elhagyásával mind a bölcsészetben, mind a theologiában a bécsi egyetemé szerint rendezendő. A jogi karnál a természetjogot a közjog tanára vegye át; a hűbéri és német közjogi tanulmányok egészen elhagyandók. Az intézmények és pandekták tanszéke egyesíttessék; a büntető jogot a magyar jog két tanárainak egyike tanítsa. A kancellár adjon mennél

elébb véleményt, miként lehetne a német örökös tartományokban elfogadott büntető perrendtartás tanát is alkalmazni a magyar körülményekhez. Siettesse a magyar jog már megkezdett javításának bevégzését is, mely szerint aztán az egész magyar jog tanítási módszere is átalakítandó lészen. A jogi karban hat tanár fog előadni. 1770—1780.

A bölcsészeti kar nyolcz tanárból álland, kik a következő tanulmányokat adandják elő: a logikát, metaphysikát és ethikát, a kisérleti természettant, a mathesist, a történelmet, az államgazdaságot, vagyis az akkor úgynevezett politico-camerale studiumot, az ékesszólást, a zsidó és görög nyelveket. Legyenek ezeken kivül német és franczia nyelv-, vivó és táncz-mesterek is. — A theologiai kart hét tanár fogja képezni. Az orvosi karban egyelőre csak az orvosi intézmények, a gyakorlat, az anatomia, a chirurgia, a füvészet és vegyészet tanárai fognak kineveztetni. Mind ezen tanszakok a bécsiek mintája szerint rendeztettek.

Anyagi ellátásukra nézve, az orvosi és jogi kar, továbbá, ha világiakból neveztetnének ki, az ékesszólási és történelmi tanok tanárai 1200 frt, a politico-camerale studium tanára pedig 800 ft díjat nyerendenek; a többi bölcsészeti és theologiai tanárok szerzetesek lévén, a Pázmány-, Lippay- és Lósy-féle alapítványokból húzzák díjaikat.

Az egyetem ekként 1770-ben megnyittatván, gr. Fekete György országbiró neveztetett ki annak első igazgatójává. A tankönyvek valamennyi szakban a kormány által szabattak elő: névszerint, a világtörténelemben Gatterer, a birodalmiban Achenwall, a természeti és népjogban Martini, a politikai tanulmányokban Sonnenfels, az egyházi jogban Riegger, a dogmatikában Gazzaniga stb., általában ugyanazok, melyek Bécsben szolgáltak kézi könyvekül s jobbára a bécsi egyetem tanárai által irattak. — Az ekként berendezett egyetem 1777-ben Budára, az üresen álló új királyi lakba szállásoltatott át.

Azon számos tervek közt, melyek ezen évek alatt a

1770—1780. közoktatás javítása s a tudományok terjesztése iránt a királynénak, ki ezekben nagy érdeket talált és szép buzgalmat fejtett ki, benyujtattak, s melyek aztán II József alatt a cabinetből a kancellaria levéltárába tétettek át, még kettő vonja magára különösebben figyelmünket: az egyik mely a közép iskolákra, s a másik, mely egy felállítandó tudományos társulatra vonatkozik s némileg tükre ezen korszaknak.

Az első a gymnasiumok reformjának tervét foglalja magában, mire nézve a következő két fő elvet tűzi ki irányadóul: hogy az ifjúság értelme, gondolkodás-módja és kedélye összhangzóan képeztessék s míveltessék ki; és e végett az eddig divatos tanulmányok mellett oly tudományok is vétessenek fel s taníttassanak a gymnasiumokban, melyek által az ifjúság egyszersmind az állam czéljaira is teljesen kiképeztessék. A jezsuiták és piáristák által eddigelé kezelt iskolákban csak a hittan, a történetből és földiratból valami, mindenek felett pedig a latin nyelv taníttatott hat éven át. A latin szükséges nyelv ugyan, mondja a javaslat; de, ha más nyelveket egy pár év alatt meg lehet tanulni, miért kell a latinra hat egész évet pazarolni? A poezis és rethorika is ezen nyelven taníttatik; ez jól van, mert a latin irodalom sok remekírót mutathat fel; de a latint meg kellene előznie egy jó német iskolának, s csak ebből kellene az átmenetnek lenni a latinra. De a poezisnak sem kellene annyi időt szentelni: e helyett czélszerűbb lenne a polgári életre szükséges tanokat előadni, a poezist pedig, mely az ötödik évet tölti be, jó német iskolával helyettesíteni. A hatodik évben pedig a kedély és gondolkodásmód kiképzésére egy oly könyvet kellene tanítani, mely az ember és a polgár kötelességeit, továbbá a fejedelem és állam iránti kötelességeket, s végre az ember, különösen az atya, a fiú, a testvér, a jó barát stb. részletes kötelességeit foglalná magában. Ki kellene végül terjeszkedni a gymnasiumi tanulmányoknak az eddig ott elő nem adott természettanra, a felsőbb számtanra és a geometriára is.

A másik okmány egy tudományos társulat terve, mely Pozsonyban, a kir. akademia keblében, ő felsége pártfogása alatt állíttatnék fel a magyar ifjúság sikeresebb kiművelésére, s mely négy osztályból állana. A társaság négyféle tagokból terveztetett felállíttatni: tiszteleti, díjas és rendkivüli tagokból és az akademiai növendékekből. Az első rendű tagok tudós honiakból és idegenekből is lennének választandók; a második rendűek szinte a nemzetiség tekintetbe vétele nélkül neveztetnének ki a tudományok külön ágaiban, kik a nyerendő díjért kötelesek lennének tudományszakukban különféle munkákat kidolgozni; a harmadik rendűek az elébbiektől csak abban különböznének, hogy helyeik, mihelyt elég képzettek találtatnak, csak honiakból lennének betöltendők; a negyedik rendűek végre kizárólag magyarhoniakbol állhatnának, mert épen a magyar ifjúság képzése lenne a tudós társulat czélja. Ezek általában az akademiai növendékek közől vétetvén fel a 2-dik rendnek vezetése alatt munkálnák azon szakokat, melyekre magokban hajlamot éreznek. — A felveendő tagok mind ő felségének megerősítése folytán nyernék helyeiket. Az így szervezett akademia négy tudományos osztályból állana: az első a bölcsészeti —, a második a történelmi —, a harmadik a mezőgazdasági, a negyedik végre az egyetemes tudományokat mívelné. A második és harmadik rendűek rendes díjaikon felül kitünőbb munkáikért még külön is jutalmaztatnának. — A terv azonban nem tudni miért, soha sem lépett életbe [1]). 1770—1780.

Felette nevezetes esemény volt a tanügyben az, hogy a jezsuita szerzet, mint egyébütt, úgy 1773-ban nálunk is eltörültetvén, annak a szerzet tagjai ellátásából fenmaradt mintegy harmadfél millió forintnyi értékű birtoka a királyné által e végre különösen megbizott b. Balassa Ferencz alkancellár véleménye szerint tanulmányi alappá lőn fordítva. A

[1]) Mind ez a kancell. levéltárából.

1770—1780. szerzet tagjainak évdíj rendeltetett; tanszékeik, kivált a gymnasiumokban, jobbára piaristákkal, benczékkel vagy világiakkal is, töltettek be; néhányan mindazáltal, kivált az egyetemnél, mint Katona István, Horváth János, Mitterpacher, Piller, Weiss, a bölcsészeti karban, más szerzetbe vagy a világi papságba sorozva, azután is megtarták tanszékeiket. De úgy ezek, mint a többi egyetemi tanárok, ezóta csak csőd útján nyerhettek tanszéket, minél fogva a tanárságra vágyók megvizsgálására a kormány gr. Fekete György országbiró s egyetemi főigazgató és Ürményi József udv. tanácsos elnöklete alatt egy bizottmányt alkotott. Az új tanárok díja is újonnan rendeztetett, a szerzeteseknek 600, a világi papoknak 800, a világiaknak 1200, a két felsőbb gymnasiumi osztályban hat, a többi, alsóbb osztályokban ötszáz forint rendeltetvén évdíjul.

Különös gondja volt a kormánynak arra, hogy a német nyelv tudása mennél szélesebben elterjedjen az országban; miért is azt nemcsak a papnöveldékben s más magasabb tanosztályokban, hanem még az elemi, úgynevezett normalis iskolákban is, melyeket általában szinte a bécsiek mintájára szerveztetett, taníttatni rendelte. Ezen intézkedés indokául különösen az emeltetett ki, hogy az ipar s kereskedelem Magyarországban is jobbára német ajkúak által űzetvén, e nyelv tudásának terjedése következtében az ipar s kereskedelem a magyar és szláv ajkúak közt is lendületet nyerend.

A köz tan- és nevelésügy körűli intézkedéseit 1776 és a következő évben végre avval tetőztc be Mária Terézia, hogy Ürményi és Tersztyánszky által az egész ország számára új nevelési s tanulmányi rendszert dolgoztatott ki; az országot tíz iskolai kerületre osztotta s mind a főbb, mind az elemi iskolák felügyelésére minden kerületben igazgatókat rendelt; Győrött, Kassán, Nagyváradon, Zágrábban és Pozsonyban akademiákat alapított, a bölcsészetihez még egy jogtani kart is kapcsoltatván.

A bécsi udvari tanulmányi bizottmányból, melynek élén b. Van Swieten állt, eredvén az indítvány azon reformokra, melyek a magyar tanulmányi ügyben végrehajtattak, nem csoda, ha aztán maguk a magyar tanintézetek is a bécsiek mintájára alakíttattak át. Ugyanazon tanulmányi rend- és módszer hozatott be nálunk is, mely Bécsben divatozott, úgy hogy, ha egyébben nem sikerült is előteremteni a monarchia egységét, a tanulmányi ügyben az nagy mértékben megvalósíttatott. Az iskolákat, a bennök előadott tanokat s a belőlök kiáradó szellemet tekintve, csaknem egészen elmosódott azon dualismus, mely különben a kényuralmilag kormányzott német-cseh örökös tartományok s az alkotmányos Magyarország között létezett. A tankönyvek, az előadások, itt is ugyanazok, legalább hasonló szelleműek lévén, mint amott, az iskolák felette sokat hatottak arra, hogy a különszerűség a magyar és osztrák államéletben mindinkább gyöngüljön s elmosódjék, az absolutismus tanai s elvei nálunk is terjedjenek. S e tekintetben annál nagyobb volt az iskolák hatása, minthogy országgyülések e korban nem tartatván, a vármegyékben pedig az élénkebb politikai élet kifejlődve még nem lévén, a nemzeti államélet, nyilatkozhatási tér s alkalom hiányában, igen meggyöngült. És hogy az iskolákból szétterjedő szellem még nagyobb ártalmára nem lett az alkotmányosságnak, csak azon két körülménynek köszönhető, hogy alkotmányunk egészen aristokratiai lévén, annak elemeihez a nemesség kiváltságainak s érdekeinek csorbítása nélkül nyulni nem igen lehetett, a nemesség pedig a maga érdekei s jogai mellett folyvást féltékenyen őrködék; és hogy a protestans hitfelekezetek iskolái a kormánytól nem függvén, az országlakosok egy tetemes része amaz alkotmányellenes tanok és szellem hatásától egészen ment maradt. 1770—1780.

Azt mindazáltal tagadni nem lehet, hogy az ekként újjáalakított tanulmányi rendszer a honi tudományosságnak általában, kivált pedig a bölcsészeti, jogi és történelmi tudo-

1770—1780. mányok körében nagy lendületet adott. A magyar történelemnek különösen Pray György, kit a királyné — igaz csak 400 forintnyi csekély évdíjjal, az ország történészének nevezett ki, Katona, Kollár, Kazy, Péterfi, Haner, Kerchelich, Kolinovich stb. szorgalmas buvárlataik által ezen korban vetették meg alapját, melyre elébb már Bél Mátyás, Timon, Hevenessy és Kaprinay is jelentékeny anyagokat gyűjtöttek. A magyar jogtudományban Huszti, Szegedi, Kollár, Lakits stb. tettek közzé többféle, akkor igen olvasott munkákat. A nemzeti irodalom azonban a latin nyelvű iskolákból, melyekből egészen kizárva maradt, életerőt nem nyerhetvén, dúsabb fejlésnek nem örvendhetett. De Faludi, Bessenyei, Orczy, Barcsay, Ányos, Baróti, Szabó, Révay stb. a kedvezőtlen körülmények közt sem engedték kiszáradni a nemzeti költészet forrásait. S bár dalaik hálátlan korban zengének, midőn az elnémetesedett főnemesség már idegen bálványok felé fordult; de hű ápolásuk a szent lángot megőrizé egy jobb kor számára, melynek hajnala már pitymallani kezd vala.

A tudományos iskolák s a tanulmányi rendszer újjáalakításán kivül, a népnevelés körében is nagy érdemet szerzett magának Mária Terézia kormánya. Elve lévén, hogy „minden alattvalója nyerjen állapotához és hivatásához mért oktatást", a királyné szokott erélyével sürgette a népiskolák szervezését. A főpapokat és földesurakat nem szűnt meg szorgalmazni, hogy a községeknek mennél nagyobb gyámolítására legyenek az elemi iskolák felállításában s fentartásában. „A nép oktatása s felvilágosodása — mondá a kir. helytartótanács egy intézménye, — csak hasznára válhatik a földesuraknak." E végett 1770-ben meghagyta a megyéknek, adnának évenkint tudósítást: hol léteznek eddigelő néptanítók s miként vannak ellátva, hány s mely vallásbeli tanítványt számlálnak iskoláikban; miként lehetne ellátásukról legczélszerűbben gondoskodni? Melyek azon helységek, hol néptanító még hiányzik? A püspököknek pedig

buzgóan ajánlá, hogy főpásztori gondjaikat oda fordítsák, miképen e helységekben is állíttassanak fel népiskolák, s a néptanítóknak a lelkészek pénzalapjából is nyujtassék némi segély, kivált azon helyeken, hol a nép vegyes vallású. Midőn pedig 1776-ban az új tanulmányi rendszert megalapítván, az országot e tekintetben tíz kerületre osztotta volt, ezeknek fő igazgatói mellé, az elemi iskolák felügyelésére is minden kerületben rendelt egyegy igazgatót. 1770—1780.

Reformok az anyagi téren.

A gondoskodást, melylyel Mária Terézia kormánya a politikai, társadalmi, erkölcsi és szellemi érdekeket átkarolta, azokat kifejteni s új irányba terelni ügyekezett, az anyagi érdekekre is kiterjesztve találjuk. Az állam növekedő kiadásai mulhatatlanul szükségessé tették, hogy a bevételek forrásai is gyarapíttassanak, a nép vagyonossága az ipar s kereskedelem emelése által előmozdíttassék. És e tekintetben nem kevesebb mozgékonyságot, újítási s átalakítási törekvéseket látunk e korszakban, mint a politikai és szellemi érdekek mezején. De valamint ezeknek, a minden oldalról előtünő, tagadhatatlan haladás mellett, oly irányt törekedett adni a kormány, hogy a középponti statushatalom, az alkotmányosság rovására szilárduljon s oly fokig emelkedjék, hogy ez végre mindent magába olvasztván, uralmát az öszszes nemzeti életre kiterjeszthesse: úgy az ország anyagi érdekei körül tett intézkedéseiben is oly vezéreszmék, oly irányok tűnnek elő, melyek a szabad kifejlésnek útját állván, iparunk s kereskedelmünk gyarapodását nemcsak e korszak alatt, hanem egy egész századon keresztül meggátolták.

Mária Terézia mind azon hálaérzelemnél fogva, melylyel a nemzet iránt, ennek a maga trónraléptekor tapasztalt hathatós támogatásáért, soha sem szűnt meg viseltetni, mind azért is, hogy az egyre növekedő államkiadások fedezésére Magyarországból is mennél több adót nyerhessen, kétségkívül őszinte jóakarattal kivánta előmozdítani az ország anyagi jólétének gyarapodását. És azon intézkedések, melyek vagy egyenesen tőle vették eredetöket, vagy benn az országban,

1770—1780. akár kormányszékek, akár egyes kormánybiztosok által hajtattak végre, tagadhatatlanul gyarapították is egyben s másban az ország anyagi jólétét. Ezek közé számíthatjuk, például, mindjárt első rendben az úrbéri szabályozatot, mely a jobbágyság viszonyait tetemesen javítván, a földmivelési ipar gyarapodására is jótékonyan hatott vissza. Szintezen eredménye lett azon intézkedéseinek, melyek által az ország elpusztult délszaki vidékeinek megnépesítését lehetőleg elősegítette. A földmivelő osztály ekként szaporodván, s az úri önkény ellen védetvén, terhei, szolgálatai rendeztetvén, sokkal nagyobb mennyiségben állíthatá elő termesztményeit, mint az elmult korban.

Nagy hasznára volt e tekintetben az országnak az is, hogy egyes elmocsárosodott vidékek kiszáríttattak, mások a folyamok kiöntései ellen védgáták által biztosíttattak. Így a Fehér és Tolna megyén keresztül huzódott ingovány, a Sárviz csatornázása következtében termékeny földdé vált; a Kraszna szabályozása által az ecsedi láp nagy részben lecsapoltatott. E munkát Károlyi gróf vezette, ki ahhoz a vidéken fekvő birtokai tekintetéből maga is 30 ezer forinttal járula. De egyébiránt is számos rendeleteket bocsátott ki a helytartótanács által Mária Terézia a mezei gazdászat egyik s másik ágának, például, a selyem, a dohány, burgonya, a festő füvek, a lovak tenyésztésének, az erdészetnek stb. érdekében; utóbb pedig, mivel ezek a megyei hatóságok által nem sikeríttettek elég buzgalommal, földmívelési társaságokat alakíttatott, melyeknek czélja nemcsak az vala, hogy a kormány intézkedéseinek foganatot szerezzenek, hanem az is, hogy a földmívelés tökéletesbítésén egynémit egyenesen is lendítsenek. És, tagadni nem lehet, a kormány ezen s hasonló intézkedései, kapcsolatban a haladó kor mindinkább növekedő ismereteivel s az emberi természet azon sajátságos tulajdonságával, hogy a hol meggyőzhetlen akadályokba nem ütközik, az élet szükségeinek előteremtésében magától is előbbre halad, egynémiben gyarapították

s tökéletesbítették is a földmívelést s általában a mezei gazdászatot. 1770—1780.

Hasonló gyámolításban részesűlt a kézmű s gyáripar is a királyné s magyar kormánya részéről; minek következtében ez is örvendhetett némi haladásnak. A kézműipar tekintetében a mind nagyobb számmal bevándorló iparosok szaporodása, a czéhek szabályozása stb. nagyobb élénkséget hozott elő; és a gyáripar körében is vidorabb életmozgalom kezdé felváltani az eddigi pangást. Több gyapjú- s gyapottkelme, bőr és olaj, üveg és kőedény, sziksó és szappany stb. gyárak, vashámorok s vasmű-gyárak ez időben keletkeztek vagy emelkedtek jobb állapotba. A bányamívelésben szintén korszakot alkotott a Selmeczen felállított bányászakademia, melyet nemsokára külföldiek is sürűen látogatának.

Mind ezen haladás azonban, úgy a mezei gazdászatban, mint a kézmű- s gyáriparban igen szűk korlátok közé szorult ahhoz képest, melyet a külföld előmutathatott, s melyet az ország a hosszú békeidőben, éghajlatának előnyei, földének közmondásossá vált termékenysége, vizeinek bősége stb. mellett tehet vala, ha nem gátoltatik természetszerű kifejlésében. Igazságtalanok, mert részrehajlók lennénk, ha e kifejlést nehezítő akadályokat egy részben nem magának a nemzetnek jegyeznők fel bűnrovására. Mert kétségtelen, hogy anyagi érdekeink életrevalóbb kifejlésének akadályait a nemzetünket ekkoron még általában bélyegző keleties indolentiában és előitéletekben kell keresnünk, melyeknél fogva az ipart, kereskedelmet kicsinylőleg lenézve, az egy földmívelésen kivül, az egész tért idegeneknek, németeknek, görögöknek, zsidóknak engedte át; a honi készítményeket pedig ocsárlólag megvetette, s csak külföldinek tulajdonított becset. Keresnünk kell továbbá ezen akadályokat az ipar körében kellő ismeretek nagy hiányában, — mi, igaz, a kormánytól függő nevelési s tanulmányi rendszer hiányosságából származott; továbbá a közlekedési eszközök rosz állapotában, mit ismét a nemesség azon önzése okozott, melynél

1770–1780 fogva, kiváltságaira támaszkodva, a közszükségekre adózni s az országgyüléseken már annyiszor megvitatott és szükségesnek ismert országos kincstárt a maga megadóztatása által előteremteni vonakodott.

De bármily nehezítőleg, gátolólag hatott is mind ez anyagi érdekeink kifejlésére: ennek legnagyobb akadálya mindazáltal a kormány azon politikájából származott, mely szerint a vámrendszert akként alapította meg, hogy nemcsak a fentebb említett kedvező intézkedések s javítások jobbára megfosztattak várt sikeröktől; hanem az országnak összes ipara s kereskedelme is, úgy hiszszük, a királyné akarata és szándékai ellenére, dermesztő bilincsekbe veretett; és ekképen ama szomorú pangás és szegénység eredményeztetett, mely aztán több nemzedékre kihatva, a nemzet anyagi érdekeit egészen az újabb időkig fonnyadásban tartotta.

Szükségtelen vitatni, mit úgyis mindenki tud, hogy az anyagi érdekek csak ott gyarapodhatnak s fejlődhetnek ki némi virágzatra, hol a közlekedési könnyüség, az élénkebb kereskedelem a szorgalomnak méltányos jutalmat, a munkának arányos hasznot, nyereséget biztosít. Hasztalan ápolja a kormány üvegházi növény gyanánt az iparnak bármely ágát, ha a mellett oly vámrendszert állít fel, mely az iparos szabad mozgalmát meggátolja, őt a munkája után várható nyereménytől megfosztja. Legyen ellenben a vámrendszer akként szabályozva, hogy az iparos a maga termékeit s készítményeit méltányos és biztos nyereménynyel adhassa el: fejlődni, virágzani fog az ipar, bár a kormány egyenesen semmit sem tett annak előmozdítására. Rég elismert s a világ legkifejlettebb nemzetei által gyakorlatba is tett elve a statusgazdaságnak, hogy a kormányok leghasznosabban úgy hathatnak az anyagi érdekekre, ha azok kifejlésének akadályait hárítják el; ezen felül pedig csak arra szorítkoznak, mit a párisi kereskedelmi kamara mondott egykor a franczia kormánynak: laissez nous faire — hagyj bennünket működni.“

És épen itt, a kereskedelmi politika e leglényegesb

szabályának megszegésében feküdt az oka annak, hogy az ország anyagi érdekei ezen korban ki nem fejlődhettek; sőt még azon előny is jobbára elveszett, mely a királyné egyéb intézkedéseiből eredhet vala. Míg a királyné az ipar egynémely ágát félreismerhetlen jó szándékkal ápolni ügyekezett: birodalmának német kormánya azokat bilincsekbe verte, oly vámrendszerrel hálózván körül az országot, melynél fogva a magyar iparos a többi tartományok iparosainak concurrentiáját sehol, még saját hazájában sem állhatá ki, s ekként magát szabadságától s munkája méltányos jutalmától megfosztva tapasztalá. És még tűrhető volt volna e baj, ha egyedül a királyné kormányidejére szorítkozik vala; de e vámrendszer s a belőle folyt, vagy vele kapcsolatban lévő egyéb viszonyok annyira meggyökeresedtek, s a monarchia kereskedelmi s általában statusgazdasági szervezetébe oly mélyen s maradandólag befonódtak, hogy Magyarország általok a többi örökös tartományok irányában merő gyarmati viszonyokba sülyesztetett, s a hazánk életerén rágódó bajokon segíteni utóbb sem lehetett a nélkül, hogy az egész monarchia statusgazdasági viszonyai gyökeresen át ne alakíttassanak. Szóval hazánk anyagi állapota oly függésbe tétetett a monarchia többi részeitől, hogy törvényhozásunk utobb sem volt ura többé a helyzetnek, s anyagi érdekeink természetszerű kifejlése, minden reformvágyak s kisérletek daczára is egy egész századig meggyőzhetetlen akadályokra talált. 1770–1780.

Régi panasza volt a magyar törvényhozásnak, hogy a viszonylagosság a kereskedelemben, mely a Habsburg fejedelmi háznak trónrajutásakor Magyarország s a német örökös tartományok közt fennáll vala, eme tartományok részéről hamar megsértetett. Mint fentebb említők, már Miksa király alatt, az 1567-ki országgyülésen, visszatorlással akartak élni az ország rendei Ausztria és Stiria ellenében, melyeknek kormánya a magyar borok be- s átvitelét megtiltotta. A király nem erősítette meg a törvényjavaslatot, avval biztatván

1770—1780. a rendeket, hogy a nevezett tartományok rendeivel tanácskozni fog ezen ügy elintézése felett. A sérelem mindazáltal nagy részben még aztán is orvosolatlan maradt, s csak az 1608-ki bécsi békekötés alkalmával eszközölhették ki a magyar rendek, hogy a szomszéd tartományokkal űzött kereskedelem a kölcsönös egyenlőség alapjára helyeztessék vissza.

De e viszonyosság megint nem sokára felbomlott. A magyar rendek az 1625-diki országgyülésen már ismét panaszkodnak, hogy a magyar áruk, midőn az osztrák tartományokba be- vagy azokon keresztül vitetnek, a kölcsönösen megállapított vámok felett még fél vámmal terheltetnek. De e panaszok szintúgy sikeretlenek maradtak, mint azok, melyek e tárgyban tiz évvel később, az 1635-ki országgyülésből terjesztettek a közös fejedelem, II Ferdinánd elébe. Midőn pedig a törvényhozás némi visszatorlással akart e bajon segíteni, az osztrák rendek nem csak új, még magasabb vámokat kezdtek szedni, hanem némely magyar kereskedelmi czikkelyeknek, különösen a bornak, be- vagy átszállítását egészen meggátolták. Utóbb, a magyarok számtalan panaszai következtében, megszűnt ugyan a tilalom; de szabaddá, viszonyossá még sem tétetett a kereskedési forgalom, mert csak néha s némely helyekre és meghatározott mennyiségben engedtetett meg a borok kiszállítása, s még így is csak azon súlyos feltétel alatt, hogy a magyar kereskedő, ki borát a Dunán a német birodalomba szállítja, osztrák borból is ugyanannyit tartozzék kiszállítani. Ehhez járult egyebek közt még az is, hogy I Leopold alatt egy kereskedelmi társaság alakult Ausztriában, mely az által, hogy a magyar árukra nézve, midőn a német örökös tartományokon keresztül a külföldre szállíttattak, elővásárlási joggal ruháztatott fel, mit aztán erőszakos eszközökkel is foganatba szokott venni, a magyarokat majdnem egészen kizárta a németországi kereskedelemből.

És e viszonyok a szatmári békekötés után sem javultak; sőt III Károly alatt a régiekhez még újabb terhek s

akadályok is járulának, miután ő 1720-ban Magyarország s annak részei, Alsó-Tótország és a temesi bánság s Erdély közt az osztrák tartományok határszélein fenállóhoz hasonló közbenső vámvonalt huzatott. Az 1741-ki országgyülésen, midőn a nemzet oly nemes lelkesedéssel ajánlotta fel vérét és vagyonát Mária Terézia ősi trónjának megmentésére, a rendek a többiek közt ezen anyagi érdekekre vonatkozó sérelmeket is bizalomteljesen terjesztik vala fel a királynéhoz, remélvén, hogy hűségök s önfeláldozásukért e tárgyban valahára igazságot, elégtételt fognak találni a dynastia megmentett trónjánál. Mennyire teljesedett e reményök mindamellett is, hogy a hálás királyné az anyagi érdekek némely egyes ágait ápolni ügyekezett, a következőkből eléggé ki fog tűnni. 1770—1780.

A birodalom kereskedelmi érdekeinek igazgatására Mária Terézia, 1746-ban Bécsben, német és cseh hivatalnokokból, „Commerzien-Rath" czím alatt, egy kereskedelmi tanácsot alkotott, melynek hatóságát Magyarország külkereskedelmének szabályozására is kiterjesztette. E kereskedelmi tanács czélja nem kevesebb volt, mint hogy a kézmű és gyáripart a német-cseh örökös tartományokban lehető virágzatra emelje; Magyarországot pedig, hogy amazoknak biztos piaczává s élelmi tárává legyen, egyedül a nyers termesztésre szorítsa. E czél elérése végett a vámrendszert akképen szabályozta a kereskedelmi tanács, hogy egy részről a külföldi áruk magyar piaczokra vagy egyátaljában ne, vagy csak oly magas vámmal terhelve juthassanak be, hogy a versenyt az osztrák, bár silányabb, árúval ki ne állhassák, s ekként a magyar piaczokat csak osztrák gyártmányok foglalják el; más részről, hogy a nyers anyagoknak gyári feldolgozására szükséges, de az országban nem találtató kellékek behozatala a magas vámok által annyira megnehezíttessék, hogy a gyáripar kifejlése magában az országban is meggátoltatván, ez folyton az osztrák gyártmányok fogyasztására kényszeríttessék. A magyar nyers termékekkel való

1770—1780 kereskedés tekintetében pedig oly vámszabályok alkottattak, hogy az osztrák örökös tartományok annak uraivá váljanak: a gyári kellékeket a külföldiek versenye nélkül olcsón beszerezhessék, az élelmi szerek beszállítandó mennyisége s ára viszont ama tartományok szükségletei s földmivelőinek érdeke szerint mérsékeltessék. És ekként, minthogy e vámvonal, az egy török határt kivéve, az egész országot körülkarolta: ez, a maga helyrepótolhatlan kárára, miként II József maga nyiltan megvallá, egészen gyarmati viszonyba jutott az osztrák tartományok irányában.

Midőn ugyanis a monarchia, az osztrák tartományok gyáriparának gyors kifejtése végett, a külföld irányában oly magas védvámokkal sánczoltatott körül, hogy a külföldi gyártmányt behozni többé nem lehetett: Magyarország közvetlen kereskedelme a külfölddel egészen meg lőn gátolva. Mert mind azon külföldi árúczikkelyek, melyeket a német örökös tartományok gyárai már elégséges mennyiségben készitettek, az osztrák határokon harmincz százaléktól hatvanig emelkedő vámmal terheltetvén, a magyar piaczokról egészen kiszoríttattak; és viszont többféle magyar termékeknek, melyekre az osztrák gyárakban szükség vala, a külföldre kivitele vagy egészen megtiltatott, vagy oly magas vámmal nehezíttetett meg, hogy azt haszonnal nem lehetett többé kiszállítani. Ily czikkek valának, például, a nyers bőr, csergubacs, sziksó, hamuzsír, gyapjú, len, kender, stb. És így lőn, hogy az osztrák gyáros a maga rosz és még is drága gyártmányaival egyedül foglalta el a magyar piaczokat, s viszont a magyar termesztő, szinte vevők versenye nélkül, az osztrák tartományokban kényteleníttetett eladni a maga termékeit.

De evvel még koránt sincs elmondva mind azon hátrány és kár, mely e vámrendszerből Magyarországra háramlott. E méltánytalan rendszernek a mondottnál nem kevesbbé károssá vált hazánkra azon eredménye, hogy a szomszéd külföld, melynek gyártmányai az osztrák és magyar piaczokról a védvámok által kiszoríttattak, visszatorlással élvén, vi-

szont az osztrák gyártmányokat és a magyar termékeket tiltotta el vagy vámolta meg aránytalanul a bevitelnél. Az osztrák tartományokat e rendszabály egyátaljában nem sujtotta; mert a felett, hogy ezek gyártmányai, minőségük tekintetében, még különben sem igen állhatták volna ki a versenyt a külföldi művekkel, elég nagy és biztos piaczot találtak Magyarországban, úgy hogy még azt is alig láthatták el bőségesebben. De annál károsabb volt ama visszatorlás hazánkra nézve, mely valósággal áldozatává lett az osztrák ipar védvámjának, több oly jelentékeny czikkünk szoríttatván ki a külpiaczokról, melyek a hasonlókkal ellátott Ausztriában sem voltak kelendők, s melyeket ennél fogva itthon kényteleníttetett elpazarolni a termesztő. Például, Poroszország e korszakig jobbára magyar bort fogyasztott; midőn azonban a bécsi kormány a morva és sziléz vászonipar emelése végett a poroszországi kender- és lengyártmányokat a túlságos vámok által Ausztriából kiszorította, a porosz kormány is tilalommal határos vámokat vetett a magyar borra, s azontúl Francziaországból kezdé kielégíteni ebbeli szükségletét. Hasonló szabályhoz nyult az orosz kormány is a magyar bort illetőleg, visszatorlásul bőráruinak túlságos megvámoltatása miatt. Ennek következménye lőn, hogy a magyar bor, Lengyelország felosztása után, ezen eddigelé legbiztosabb s nagy fogyasztású piaczát is elvesztette. 1770—1780.

E vámrendszer súlyát hamar sajnosan kezdi vala érezni Magyarország. Már az 1751-ki országgyülés rendei is keservesen panaszkodnak, hogy „gabonájok, boruk eladására nincsen alkalom; e czikkeknek, mik még is fő termékeik, semmi ára, semmi kelete; a közlekedés, kereskedés mindenfelől elzárva s a szomszéd osztrák tartományok mód felett felcsigázott vámjai által megakadályozva pang . . . Marháikat Bécsen túl hajtaniok, a német birodalmi kereskedőknek azok vétele végett az országba bejőniök nem engedtetik.“ 1747-ig, mondják tovább, nyereséges marhakereskedést

1770—1780. űzött az ország Velenczével; de mióta Stiriában s Karinthiában az átviteli vámok oly magasra emeltettek, Velencze Törökországból kezdé megszerezni a vágómarhát. Még az egyetlen úton is, mely nyitva maradt, Bécs felé, oly magas vám szedetik, hogy minden harmadik marha árát a vám nyeli el. És hasonló módon van megnehezítve a többi termesztményekkel űzött kereskedés is. „Mert a jó szomszédság méltányossága ellenére, — így folytatják, — s daczára a kapcsolatnak, melyben a német örökös tartományokkal állnak, ezek e tekintetben korlátlan önkényt gyakorolnak. Midőn t. i. gabonával, gyapjúval s más termesztményekkel bőségesen el vannak látva, e czikkelyek be- vagy átvitelét megtiltják; midőn pedig azokra szükségök van, a bevitelt megengedik ugyan, de szoros korlátok közt, bizonyos helyekre s időre szorítva, hogy azokhoz olcsón juthassanak.... A gabona vámja annyira felemeltetett, hogy a magyar paraszt, ha négy kocsival viszen be, a negyedik árát e vámok s egyéb ilynemű mellék költségek emésztik fel .... A külföldre többféle termesztményeket épen nem lehet kivinni; például, a cserggubacsot kiszállítani az osztrák timárok érdeke miatt egyátalában nem szabad; s ha néha megengedtetik is, a szabad átmeneti levél díja oly nagy, hogy minden remélt haszon elvesz“ stb.

A királyné egy, 1754-ki febr. 16-kán kelt leiratában maga is elismeri, „hogy az eddigi vámrendszer magyar örökös tartományainak érdekeire nézve sérelmes“; miért azt, a rendeknek a mult országgyülésen kifejezett kérelme szerint is, akként igéri szabályozni s részben szabályozza is, „hogy a külkereskedők beédesgettessenek, s csak a káros és haszontalan árúk behozatala gátoltassék meg, nehogy több pénz folyjon a külföldre, mint onnan az országba“. Nincs okunk kételkedni, hogy a királyné e rendelete által valóban azt czélzá, mit oly régóta s buzgón kér vala az ország: a kivitel könnyebbítését, a külkereskedelem akadályainak elhárítását. De ezen új szabályokat is, melyeknek különben is

nagy hibája volt a határozatlanság, oly annyira a magyar 1770—1780.
kereskedelmi forgalom rovására zsákmányolták ki az osztrák kormányszékek, s különösen a fentebb említett kereskedelmi tanács, hogy a magyar városok kereskedő testületei nemsokára újabb panaszokkal járultak a trón zsámolyához. „Világszerte tudva van, — így nyilatkoznak emlékiratukban,— hogy Magyarországban az isten bő áldása, melylyel kereskedést űzni lehet, nyers teamesztményekből áll, minők: a gabona, bor, gyapjú, fagyú, méz, viasz, dohány stb. De bár bőven áld is meg ezekkel a mindenható, hasznunk abból nincs, miután a kereskedés azokkal meggátoltatik . . . . Mi, kalmárok, kereskedésünk régi szokása szerint, e termesztményeket örömest becserélnők külföldi árukkal, minők azelőtt az országba hozattak, s miknek behozatalából mind a kincstár, a vámok s harminczadokban, mind az ország nagy hasznot húzott, mi pedig megállhatánk kereskedésünkben; de ezen kereskedés tőlünk most egészen elzáratik ama nagy vámok által, melyek a külföldi árúkra vettettek, s melyek következtében a külhatalmak is, visszatorlást gyakorolva, oly magas vámokat szabtak termesztményeinkre, hogy ezek haszonnal többé ki nem vitethetvén, benn pazaroltatnak el. Ezáltal mi egészen megrontatunk s az összes kereskedelem pangásba jut, a kir. kincstárnak s az országnak is nagy kárára".

Azonban, még talán menthető volna a monarchia iparérdekeinek szempontjából a bécsi kereskedelmi tanács, ha csak arra szorítkozik vala a vámrendszer intézésében, hogy az osztrák tartományok iparát, az erősebb, fejlettebb külföldi ipar ellenében, habár Magyarország ideiglenes kárára is, megvédje. De e kormányszék azon árúkra nézve is, melyeknek eltiltását az osztrák ipar védlete egyátaljában nem kivánta, megrontani szándékozott a magyar kereskedést, csak azért, hogy a monarchia összes kereskedelmét s vele együtt az egész hasznot az osztrák kereskedők kezébe játsza, kikre aztán a kormány önkénye szerint vethette az egyenes adót. A külföldi árúk ugyanis, melyek az osztrák iparral

1770—1780. nem versenyeztek, másként adóztattak meg, midőn az osztrák tartományokba, másként, midőn Magyarországba szállíttattak. Az osztrák kereskedő a czikkek különfélesége szerint öt, legfeljebb tíz, a magyar ellenben, ugyanazon czikkekért általában harmincz százalékot köteleztetett vámul fizetni. És hogy az ilyféle szabályok mellett még netalán fennállható csekély magyar kereskedés is elölessék, s a magyarnak kedve se támadhasson a külfölddel közvetlen közlekedésbe ereszkednie: a vámszabályok egy pontja azt rendelte, hogy azon magyar kalmárnak, ki a külárúkat nem első kézből, a külföldiéből, hanem az osztrák kereskedőéből veszi, a harminczadon öt százalék elengedtessék. Innen eredtek az úgynevezett visszafizetési állomások (Zurückzahlungs-Plätze). Magyarországba, az ellenőrködés végett, csak is ezen állomásokon keresztül lehetett behozni a külföldi árúkat.

És végre, az osztrák ipar, hogy még a magyar iparban se találjon versenytársat, Magyarország ellenében is védvámokkal vétetett körül. Ugyanis az osztrák gyártmányok, midőn hozzánk behozattak, igen mérsékelt, egy százaléktól ötig változó vámmal —, a magyar készítmények ellenben, midőn Ausztriába kivitettek, a külföldi gyártmányok vámjának felével, tehát tizenöttől harminczig emelkedő százalékkal rovattak meg. Sőt ha a magyar kalmár az osztrák gyárművet bármi okból, p. o. roszasága miatt, visszaküldötte, még akkor is meg kellett fizetnie a 15 százaléknyi vámot. Hasonló vámszabály létezett a külföldre való kivitelnél: a német örökös tartományi készítményektől, azoknak különfélesége szerint csak egy, két, legfeljebb három százalék, a hasonló magyar czikkelyektől pedig ugyanazon körülmények közt öt és több százalék vétetett meg kiviteli vámul. Ezen felül pedig a legnevezetesb magyar kiviteli czikkelyek még más különféle, részint földesúri (Landgräfliche vagy Stadtwienerische Allodial-Abgaben), részint tartományi (Landständische), részint határszéli (Linien-Abgaben) adókkal terheltettek, s még így is csak korlátozott mennyiségben s

egyedül a kijelölt állomásokon keresztül vitethettek ki. A 1770—1780. Magyarországban kereskedést űző osztrákok sokféle kedvezményekben részeltettek, — például, a lerakodó helyeken szabad volt áruikat tetszésök szerint belfogyasztásra vagy keresztülvitelre kijelölni; a magyar határszéli harminczaddal az eladásig adósak maradhattak, azaz a vámot csak a valósággal megtörtént eladás után köteleztettek megfizetni stb. A magyar kereskedők ilyféle kedvezményekben soha sem részesültek, sőt inkább különféle aprólékos, de boszantó, az űzletet nehezítő rendszabályok által zaklattattak s idegeníttettek el a külfölddel való közvetlen közlekedéstől.

Mi egyéb eredménye lehetett e vámrendszernek, mint a mit a bécsi kereskedelmi tanács annak valóban czéljául tüzött volt ki: a német örökös tartományok iparának s kereskedelmének némi gyarapodása mellett, a magyar ipar s kereskedelemnek pangásban maradása, — s mivel ebben a pangás a hanyatlással egyértelmű, Magyarország anyagi érdekeinek mind szomorúbb állapotba sülyedése! E következmény, miként az ország rendeinek s a városok kereskedelmi testületeinek felterjesztéseiből láttuk, valóban nem sokára be is állott: az országnak kereskedése a külfölddel egyátaljában megsemmisűlt; a belkereskedésnek néhány bécsi ház lett urává; megszűnt az eddig szép haszonnal űzött cserekereskedés, mi által a külföldi gyártmányok és más árúk mód felett megdrágultak, a belföldi termesztmények ára ellenben megcsökkent; a pénzforgalom meglankadt; az ipar természetszerű kifejlésében meggátoltatott, sőt, miként több, nem rég keletkezett gyár megbukta bizonyítja, a magyar városoknak, a kereskedő osztály űzletén, forgalmán alapuló vagyonossága megcsökkent; a hitel elenyészett; az ország a végelszegényedés örvénye felé sodortatott.

E szomorú eredmény adja kulcsát kezünkbe azon, mondhatni, megátalkodott ellenzésnek, melyet az 1764-diki országgyülés rendei az adó felemelése ellen kifejtettek, s azon hittel is pecsételt állításaiknak, hogy az ország népe

1770—1780. nagyobb adóteher viselésére teljesen képtelen. Az osztrák tartományok lakossága, igaz, nagyobb adókat fizetett, mint a magyar; de a kormány jóvoltából s a reájok, mások feláldoztával is kiterjedő gondoskodásából sokkal képesebb is volt a nagyobb terhek viselésére, többel birt, mi adózás alá esett a magyar népnél, mely termesztményei bősége mellett is pénzszegény maradt. Sőt az 1764-ki országgyülés rendei, szept. 14-kén kelt feliratukban nem kételkedtek az adó felemelését szorgalmazó királynénak egyenesen kijelenteni, miképen a vámrendszer oly módon van szabályozva, az ország mondhatatlan kárára, hogy a szomszéd német örökös tartományok adóját is, közvetve, nagy részben Magyarország viseli. Még 1770-ben is a kereskedelmi tanács javaslatára oly rendelet bocsáttatott ki, mely a magyarországi kereskedőknek csak azon feltétel alatt engedi meg a külföldi gyártmányok behozatalát, ha hitelesen kimutatják, hogy a behozott árúk egy negyedét az örökös tartamányokban vásárolták be.

Így pangott a magyar kereskedés s mellette minden anyagi érdek egészen 1775-ig. Ez évben Mária Terézia, leginkább fiának, II. Józsefnek, unszolásaira, a kereskedelmi tanácsot, mely szűkkeblű számításai által a német örökös tartományok iparának s kereskedelmének önálló, életvidorabb kifejlését is gátolá, végre eltörűlte, s az anyagi érdekek igazgatását az udvari kamarára s a miniszteri bankválasztmányra bízta, mely aztán egy újabb vámrendszer kidolgozásába fogott. Magyarországból ez alkalommal a régi rendszer ellen annyi panasz, s egy igazságosabb, a haza javának megfelelőbb vámrendszer alkotásáért annyi kérelem ment fel a királynéhoz; — különösen a magyar kir. kamara s gróf Majláth József oly világosan megmutatták az ország anyagi érdekei méltányosabb és czélszerűbb igazgatásának mulhatatlan szükségét, hogy végre a királyné is meggyőződött, miképen ezen ügyet az ország végelszegényedése, romlása nélkül a régiben hagyni nem lehet. Jó indulata szerint meg-

hagyta tehát a miniszteri bankválasztmánynak, hogy az új 1770—1780. vámrendszert a magyar főhatóságok befolyásával, a magyar érdekeket is kellőleg figyelembe véve, dolgozza ki. De, fájdalom, a jó szándokú királyné rendelete nem nyert valósulást. Annak végrehajtását a bankválasztmány sokáig halasztgatá, s midőn végre kikérte is a magyar hatóságok véleményét, azt mindazáltal, mivel a szintén megkérdezett osztrák tartományi hatóságok véleményével, mint eleve is tudhatták, ellenkezett, figyelembe nem vette, s minden a régi állapotban maradt. És igy gyökerezett meg aztán Mária Terézia kormánya alatt ama méltatlan viszony, melyet néhány évvel utóbb maga II József császár is coloniális, gyarmati viszonynak bélyegzett, mely anyagi érdekeinket egy egész századig bilincsekben tartá; mert miként alább elmondandók leszünk, e viszonyt, némely más czélok elérése végett II József is fentartotta, és miután ennélfogva e viszony a német örökös tartományok adórendszerébe, sőt az egész monarchia financzrendszerébe is mélyen befonatott, azon sem lehetett többé változtatni eme rendszer átalakítása nélkül [1]).

Többet igért az 1775-ki új vámrendszernél a magyar kereskedelem gyarapodásának tekintetében a jó szándékú királynénak egy más, szintezen korbeli intézkedése. A bécsi kereskedelmi tanács és a tőle függő „Intendenza", melynek igazgatása alatt állott vala a monarchiához tartozó egész tenger-partvidék, a magyar kereskedelem önállóságát a tengerparton is megbuktatta volt az által, hogy a magyar termesztményekkel s marhákkal való üzletet Buccari s általában a magyar-horvát révekből a sokfélekép kegyelt Trieszt felé származtatta el, az lévén czélja, hogy mind a magyar termékekkel való üzlet a trieszti kereskedők kezébe jusson, mind azon olaszországi s keleti árúk, melyekre Magyarországnak szüksége vala, Trieszten és Bécsen át szállíttassanak

[1]) Lásd ezen anyagi viszonyokat bővebben az ipar és kereskedelem történelméről írt munkámban.

1770—1780. az országba. Mária Terézia némely magyar tanácsosok, kivált gr. Majláth József bécsi udv. kamarai tanácsos előterjesztései által meggyőzetvén, hogy a magyar, jobbára nagy terjedelmű árúkat e hosszabb s azért költségesebb úton szállítani nem lehet a nélkül, hogy a német tartományok csekély haszna mellett Magyarország tömérdek kárt ne szenvedjen. Ő tehát, József császár tanácsai szerint is, ki e partvidéken több izben utazván, saját tapasztalatából győződött meg, hogy valamint a német tartományok kereskedelmének Laibachon és Trieszten, úgy a magyar árúkkal való üzletnek Károlyvároson s Fiumén kell keresztülvonulni, — Fiumét, mely háromszáz év előtt szakadt vala el a magyar koronától, s azóta mindamellett is, hogy III Károly által 1719-ben szabad kikötői jogot nyert; közvetlen osztrák kormány alatt álla, 1776-ban az alól kivévén, Magyarország koronájához visszakapcsolta. A királyné e végett Majláth Józsefet nevezte ki királyi biztossá, meghagyván neki egyszersmind, hogy e tengerpart jövendőbeli igazgatása iránt oly tervet terjeszszen elejébe, melynél fogva Trieszt és Fiume közt, kereskedelmi előnyök tekintetében, teljes egyenlőség álljon létre.

Majláth az 1776-ki okt. 21-kén, a lakosság örömrivalgásai közt vette át Fiumét Magyarország nevében, s következő szervezeti javaslatot terjesztett a királyné elébe: a város területét, mind polgári mind katonai tekintetben egy kormányzó igazgassa, miben egy aligazgató s három ülnök által segélyeztessék. Törvényszéke, régi szokás szerint ötven patriciusból álljon, honnan az ügyek részint a báni táblához, részint a horvát helytartósághoz, a váltótörvényszéktől pedig a kormányzótanácshoz vitessenek fölebb. A közegészségi s kereskedelmi ügyek igazgatása a kormányzót s a magyar udvari kancellariát illesse. Nehogy pedig a közlekedést a Fiume és Károlyváros közt fekvő, úgynevezett Karolinaúton, más hatóságok a magyar kereskedés rövidségére bármi módon akadályozhassák, azon egész terület, mely a Kulpá-

tól a tengerig, a Karolina-út és Krajna tartomány közt fekszik, egy vármegyévé alakíttassék, melynek neve Szörény vármegye, főispánja mindenkor a fiumei kormányzó legyen. A királyné e tervet helyeselvén, Majláthot fiumei kormányzóvá és Szörény vármegyei főispánná nevezte. Mivel azonban Horvátország rendei ezen intézkedés ellen ismételve tiltakoztak, és Szörény megye is avatkozni akart a fiumei kerület jogkörébe: nehogy az ilyféle viszály a magyar kereskedelemre károsan hasson vissza, Mária Terézia 1779-ki april 23-kán kelt okmányában Fiumét Szörény megyétől különválasztá, és szabad kereskedelmi várossá emelvén, kerületével együtt, mint Magyarországhoz tartozó külön testet kebelezte be Magyarországba. A buccarii kerület azontúl is Horvátország részéül hagyatott meg [1]). 1770–1780.

A magyar anyagi érdekek ápolására fordított ezen anyai gondoskodást még avval tetőzte a jó indulatú királyné, hogy a Szávát és Kulpát, melyeken a magyar termesztmények a Karolina-útra volnának szállítandók, kitisztíttatni s a hajózásra mindenütt alkalmassá tétetni rendelvén, e munkálatokat azonnal meg is kezdette. Hogy a magyar kereskedés mindemellett sem nyert ezen úton mindjárt jelentékenyebb lendületet, nem az ő hibája, hanem részint belső fogyatkozásoknak, részint annak tulajdonítható, hogy kereskedelmi vásárpiaczokat a legkedvezőbb körülmények közt is csak huzamosabb idő alatt lehet teremteni; az őt nemsokára felváltott József alatt pedig a körülmények, mint utóbb elmondandók leszünk, e tekintetben nem valának kedvezők.

III.

És ekként, alig volt valamely ágazata a nemzeti életnek, melyben Mária Terézia, kivált az 176¹/₆-ki országgyűlés óta királyi hatalomteljességgel nem intézkedett volna. A királyné kormánybuzgalma s modora.

[1]) Ld. Szalay: „Fiume a magyar országgyülésen" czímü röpiratát.

1770—1780. De bár, midőn így a nemzetről a nemzet nélkül, a törvényhozás mellőztével rendelkezett, eljárása nem volt is alkotmányos, — miben némileg mentségére szolgálhat a nemességnek minden reform iránt tanúsított idegensége; és bár ezen intézkedéseiben mindig szeme előtt tartá azon eleitől fogva kitűzött czélt, hogy a monarchiája két felének igazgatásában, szokásaiban s erkölcseiben létező nagy különszerűséget, mennyire csak lehet, elsimítsa, az egybeolvadást, egyenlőséget előmozdítsa, — s e végett a magyar ügyekre vonatkozó fontosabb kérdéseket is gyakran német tanácsosaival, a német statustanácsban döntötte el: meg kell mindazáltal vallani, hogy ezen részint önkényes, részint a német tanácsosoktól sugallott intézkedéseiben is nemcsak nem nyult az alkotmányos igazgatás formáihoz, hanem azokat fentartani, az igazságot mindenben lelkiösmeretesen kiszolgáltatni, az ország jólétét, gyarapodását előmozdítani valóban anyai indulattal ügyekezett.

Mióta Albert herczeg, Krisztina kedvencz leányának férje, mint királyi helytartó, a magyar kormány élén áll vala, a szorosan vett magyar ügyekben, melyek a többi tartományok kormányügyeivel kapcsolatban nem léteztek, német minisztereinek tanácsával is kevesebbé szokott vala élni, és minden terveit, szándékait e herczeggel közlé, azok felett a gyakori kölcsönös látogatások alkalmával és sűrű magán levelezéseiben vele tanácskozott, s általa léptette azokat életbe. E levelei közől még igen kevés jutott napvilágra [1]; de ezek is elégségesek meggyőzni bennünket, hogy Mária Terézia holtáiglan a legélénkebb hálaérzelmeket s a leggyöngédebb anyai indulatot ápolta szívében a magyar nemzet iránt. E meggyőződésünket nem kevéssé erősbítheti az, hogy e levelekben kifejezett érzelmeinek őszintesége legkisebb gyanú alá sem eshetik: fija gyanánt szeretett vejéhez

---

[1]) Kiadta ezeket Wolf Ádám: Aus dem Hofleben Maria Theresia's nach den Memoiren des Fürsten J. Khevenhüller. 326. kövv.

lévén azok intézve, ki előtt sem titka, sem oka nem volt 1770—1780.
színleléshez folyamodnia. Valóban, e különben igen hézagos, felhalmazott foglalkodásai közt alkalmilag, s mintegy röptében írt leveleket olvasva, az alkotmányos igazgatás legszigorúbb pártembere is hajlandóvá lehet megbocsátani neki azon önkényt, melylyel reformjait intézte; mert ezen önkényt a leggyöngédebb lelkiösmeretességgel, a leggondosabb országanyai indulattal karöltve láthatja intézkedni az ország jólétének gyarapítására.

Mihelyt Albert herczeg, 1766 elején székhelyét Pozsonyvárban elfoglalta, Mária Terézia szeretetreméltó részletességgel gondoskodik vala még arról is, miként intézze el udvarát, rendezze abban az ünnepélyeket; miként s mikor fogadja a főnemességet; mennyire s miként részeltesse estvélyeiben a közép nemességet, a hivatalnokokat, katonatiszteket és azok s ezek nejeit; miként ügyeljen fel, hogy ezen udvari ünnepélyeken ne hiányozzék a zene és tánez, „mit a nemzet kedvel". Ily ünnepélyeket, úgymond, később, a gyászév eltelte után, legalkalmasb leend Budán rendezni, hogy azokkal mennél többeknek kedveskedhessék. „Én — mondja tovább — e kis ünnepélyeknek igen jó hatását tapasztaltam a dietán, többeket megtérítvén azon elfogultságból, melyet irányunkban némelyek szándékosan szítogatnak, hogy őket a maguk pártján s velünk ellenzékben tartsák" [1]. — Hol a magánosok birtokpereiben egyik vagy másik részen hitte állani a jogot, igazságot, gondja volt reá, hogy a pör mennél elébb annak előnyére döntessék el, itt sürgetvén annak felvételét, amott szavának súlyát vetvén a mérlegbe [2]. — Mind végiglen kiváló gondot fordít vala a hivatalnokokra. Kinevezésökben felette óvatos szokott lenni, nemcsak azt tekintvén, hogy oly egyének kezeibe tétessék az igazgatás, kik fejedelmi háza iránt ragaszkodást tanúsítanak, hanem

[1]) Wolf: e. h 350.
[2]) U o. 351. 364.

1770—1780. ügyelvén arra is, ki mire s hova legalkalmasb, ki bír legtöbb igénynyel s érdemmel, ki hol leend legjobban megelégedve. A buzgalmat számtalanszor kegyelmi pótdíjakkal, az érdemet még olyanoknál is, kiknek személye iránt rokonszenvvel különben nem viseltetett, nyugdíjjal jutalmazta. Így Koller személynök nyugalomba tételében, mit a kancellár régóta sürgetett, a királyné mindaddig nem akart megegyezni, míg ő maga is nem fejezte ki abbeli kivánatát; mikor aztán a szép nyugdíj mellé az első megüresedő zászlósi hivatalt is megigérte neki. „Én ismerem, úgymond, az ő hibáit; s azok senkinek nem okoztak annyi kellemetlenséget, mint épen nekem; de igazságot kell neki szolgáltatni abban, hogy nekem tényleges szolgálatokat tett, s a prímás (Barkóczy), és az országbiró (Illésházy József) irányában, mindig magára vállalta a kellemetlen szerepet“[1]). A kezdeményezést, a kijelölést a főbb hivatalokra soha sem szerette másnak átengedni. Az itélőmesterek elébb jobbára illető főnökük ajánlata szerint neveztettek ki; Nádasdy kancellársága alatt e szokás mellőztetett, mint az udvar érdekeivel ellenkező; s a királyné azóta úgy ezen, mint egyéb hivatalnokok kinevezésében nagy függetlenséggel s általában nagy méltányossággal is járt vala el[2]).

Reformjainak életbeléptetésénél ellensége volt minden elhamarkodás és erőszakolásnak; s „bár — úgymond — nem örömest veszik is azokat, tűrelemmel és szilárd kitartással még is jó végre fognak azok jutni; és ha a tűrelem, sokáig gyakorolva sem vezet czélra, akkor van helye az erélynek“[3]). E tűrelmet ő kivált az úrbér behozatalánál nagy mértékben gyakorolta; s bár pattogott is néha leveleiben azon urak ellen, kik az a miatt támadt zavarokat előidézték, vagy meggátlásukban elég buzgalmat nem fejtettek ki; bár meg volt

[1]) Wolf: e. h. 346. 353.
[2]) Wolf: U. o. 346. 349. 255. stb.
[3]) U. o. 352.

is győződve, hogy a megyékből érkezett ama tudósítások- 1770—1780.
ban, melyek e reform életbeléptetésének lehetetlenségéről szólának, általában kevés a való, az igaz; az erőszakolástól még is mindig óvakodott. S dicséretére válik nem kevesbbé szivének, mint kormánybölcseségének, hogy e tekintetben nem kételkedett vejének, Albert herczegnek kijelenteni, miképen, nem tudván egyelőre, mennyiben valók ama tudósítások, kénytelen némi habozással s tétovával intézkedni, mert „inkább akar gyöngének látszani, mint igazságtalannak, mitől isten őrizze meg őt.“ Gondja volt azonban reá, hogy híven megtudja a dolgok valódi állapotát, s ily esetekben nem szűnt a herczeget ösztönözni, járjon végére, honnan származik az akadály: rosz akarat működik-e abban, a végrehajtók részéről elkövetett hanyagság-e oka a bajnak, vagy az alkalmazott elvek és szabályok hiányossága s helytelensége? Ha egynémely megyében tetemesebb baj, vagy épen zavargás támadt, azonnal királyi biztost külde ki a hely szinére; azt pedig oly nagy gonddal szokta volt megválasztani, hogy már maga ezen egyéniség neve, jelleme, bánásmódja is biztosítsa a baj kiegyenlítését. Midőn ilyféle zavargásokban a katonai karhatalom alkalmazását, mit egyébiránt a meddig csak lehetett, örömest mellőz vala, múlhatatlanul szükségesnek látá, nagy gondja volt reá, hogy minden túlságos szigor és kegyetlenség mellőztessék. „Kevéssé épültem — úgymond egy levelében — Batthyány Ádám első levelein vármegyéje fölött; ő a dolgokat nagyon is borúsan látja; gyalog s lovas katonaságot kiván, hogy ama szegény embereket rendre igazítsa. Úgy hiszem, Brunszwick oda küldetése jó eredményt szülend; különben egy bizottmányt fogok oda utasítani. Legyen önnek (Albert, kir. helytartónak) gondja reá, hogy a katonaság e szegény parasztság ellen könnyelműleg ne használtassék“. De ezen óvatosság, e mérséklet az eljárásban szilárdságát egyátaljában nem csökkentette a kitűzött reform valósításában. „Lelkiösmeretem sugallata szerint kezdvén meg, úgymond, ezen ügyet, s kötelezve érezvén

1770—1780. magamat, azt minden módon jó végre vezetnem, abban semmit sem fogok elmulasztani" [1]). S ki is jelenté, hogy bár mennyiszer írnak is fel a hatóságok az úrbéri ügyben, miután annak elvei igazságosan vannak megállapítva, folyamodásaikra nem hajlik; és inti a helytartót, ügyekezzék odahatni, hogy a helytartótanács is fejtsen ki egy kissé több jóakaratot, s ne írjon fel örökké minden rendelet ellen [2]).

És míg ily mérséklettel, de egyszersmind ily önkénynyel párosult buzgalmat és szilárdságot fejt vala ki a jobbbágyosztály javát czélzó úrbéri rendszer életbeléptetésében: anyai gonddal őrködött a felett is, hogy az országban szállásoló katonaság, ezen osztályon, mint az elmult időkben történt vala, ne zsarnokoskodjék. Mi a katonai szállásolás körébe vágott, mindenről mellék útakon is ügyekezett magának szerezni tudósítást; s egy ízben még Albert herczeg iránt is neheztelését fejezte ki, egy sopronymegyei eset miatt, hogy őt e tárgyban mellőzve, a főhaditanács elnökével, Lascy tábornagygyal ereszkedett levelezésbe. „A sokasodó embertelen katonai kihágások, — írá azonnal vejéhez — melyek Magyarországban előfordulnak, méltán felzaklatják lelkiösmeretemet. E tárgyban annál szigorúbban kell figyelnem, mivel látom, hogy azok meggátlására nem fordíttatnak a kellő eszközök, s még azokat is mentegetni s elpalástolni ügyekeznek, mik valóban súlyosak, s miknek következményeit utóbb maga a katonaság is meg fogja sínyleni [3]).

Azon hajlama mellett, hogy reformjait az alkotmányos törvényhozás mellőztével, egyedül királyi hatalomteljességből szerette végrehajtani, szinte meglepnének bennünket azon elvek, melyeket a katona-szállásolás tárgyalásának alkalmával királyi kötelességeiről s felelősségéről vallott, ha nem

---

[1]) Wolf: U. o. 345. 351.
[2] U. o. 354.
[3]) U. o. 358. kövv.

1770—1780.

tudnók, hogy a kényuralom, melyet gyakorol vala, részben legalább, épen e királyi kötelességeinek magasztos fogalmából s érzetéből eredt, s hol szándokait mások rosz akarata tudtán kivül el nem ferdítette, mint például, a vámrendszernél, e kényuralom mindig anyai, mindig jótékony vala. „Ha a felek mendemondái s birálgatásai által hagynók magunkat elijeszteni, — úgymond egy levelében vejéhez, — semmi sem történnék e világon; ki is bátorkodnék magát kitenni, ha mi is haboznánk magunkra vállalni a felelősséget a jó ügy végrehajtásában, a nélkül, hogy tekintetbe vennők, jónak találják-e azt avagy rosznak? A mit teszünk, az országért teszszük.“ Mondja tovább, hogy bár maga az illető hatóság kivánta a kérdésben forgó elszállásolást, ő még is azt hiszi, hogy az illető kerülotek általa tönkre juttatnak, „miknek fentartása neki szintúgy kötelességében, mint érdekében fekszik.“ Ha a herczeg azt hiszi, hogy ilyféle veszély nem forog fenn, ám hagyja abban az ügyet; de akkor aztán szűnjenek is meg felírni, s tudják meg, hogy a helytartótanács vette magára a felelősséget, melynek legjobban kell tudnia, mi szolgál az ország javára. „Felette csódálkozom, — így végzi be aztán érdekes levelét, — hogy nem fogják fel s eszközlik mindig annak idején az ország érdekeit; miből aztán olyatén bajok erednek, mint a cseh- és morvaországiak. És ha aztán a baj beáll, senki sem akar érte felelős lenni. Kérem tehát önt, szerezzen magának e fontos ügyben kellő értesülést, s aztán ne hagyja magát megzavartatni semmiféle tekintet által; hanem kövesse egyedül a maga belátását és szívét“ [1]).

A temesi tartomány visszakeblezése.

De bár teljes mértékben megérdemli is Mária Terézia e magasztos királyi jelleméért s országanyai gondoskodásáért a történelem magasztalását: kormányának s az ország iránti őszinte jóakaratának fénypontját kétségtelenül a temesi tartomány visszakapcsolásának, az ország épsége teljes

---

[1]) Wolf: U. o. 360.

1770—1780. helyreállításának ügye képezi. Ezen intézkedése s a mód, melylyel azt végrehajtá, nemcsak a törvény és jog iránti tiszteletét s hódolatát, hanem anyai szívjóságát és a magyar nemzet iránti gyöngéd vonzalmát is teljes fénybe helyezi. Említettük, miképen az ország rendei, a királyné hozzájárultával, már 1741-ben törvényt alkottak, hogy mihelyt békésebb idők állanak be, mind az ország belsejében lévő katonai helyek, mind a tótországi és bánsági kerületek az ország testébe visszakebleztessenek. A törvény mint említettük, amazokra nézve néhány év mulva végrehajtatott; de a bánság tekintetében több nehézség merült fel, s bár ez iránt mind az 1751-ki mind az 1764-ki országgyülések újabb kérelmekkel járultak a trón elébe: a temesi bánság még is külön, a bécsi német udvari kamarától és a főhaditanácstól függő igazgatás alatt maradt, vámvonallal is elválasztva az ország többi részeitől. 1777-ben, ama feliratok következtében, melyek a vámviszonyok méltányosabb szabályozását szorgalmazták vala, végre a bánság visszakeblezése is szóba hozatott. Albert herczeg kir. helytartó, ki őszintén ügyekezék előmozdítani az ország javát, pártolá az ügyet, s a királyné végre elhatározta magát, teljesíteni a nemzet régi törvényes kivánatát. Meghagyása szerint Albert herczeg a királyi helytartótanácsot bízta meg: terjesztené elő részletes véleményét a visszakeblezés módja iránt. A munka az év vége felé elkészült; de az ügy ez alatt szükségkép a német miniszterek és udvari kormányszékek által is tárgyalás alá vétetvén, ezek részéről nem csekély ellenzésre talált. Állítván, hogy a temesi bánság a monarchia többi tartományainak hozzájárultával vétetett vissza a töröktől, a visszakeblezést csak úgy vélte megengedhetőnek a német miniszterium, ha Magyarország e tartományért váltságdíjat fizet. A királyné, úgy látszik, erre nézve nem tudott mit válaszolni német minisztereinek, s mielőtt a helytartótanács munkálata felküldetett, ilyképen ír vala Albert herczeghez: „A bánságra vonatkozó iratokat még egy hétig magánál tarthatja,

s engem lekötelezne ön, ha e részletek oly módon hányatná- 1770—1780. nak meg, a mint ön e tárgyból legtöbb hasznot vél húzhatni az állam javára. Én teljes megegyezésemet adom, hogy a bánság bekebleztessék, de oly feltétel alatt, hogy belőle annyi pénzt huzhassunk, mennyit csak lehet, adósságaink fedezésére és a beljavításokra. Kellene, hogy az ország részéről jelentékeny ajánlat tétessék, mi által oly helyzetbe jussak, hogy jó szándokaimat valósíthassam; különben meggyőzhetetlen akadályokba ütközöm. És ezt nem magamra nézve mondom, kit az ügyben sem nyereség, sem veszteség nem érhet; de nem válnék Magyarország javára, ha azt a többi tartományok felett előnyösíteni s kitüntetni látszanám: e kényes helyzet az, mi engem ez ügyben habozóvá tesz, s visszatartóztat határozott akarattal fel lépnem“ [1]).

De Albert herczeg s a magyar tanácsosok buzgó működése, híven gyámolíttatván a királyné jó indulata által, végre legyőzte a német miniszterek részéről felhordott nehézségeket. Tekintetbe vétetvén, hogy e tartományban roppant terjedelmű s értékű, hajdan magán családok által birt javak maradtak a királyi kamara kezén, végre a német miniszterium is megszűnt váltságdíjat követelni. A temesi bánság visszakeblezése tehát határozattá lett. Ezen eseményt, a nemzet sóvár kivánatának félszázad óta tárgyát, alig üdvezlé valaki bensőbb, őszintébb örömmel, mint maga a kegyes királyné: „E mai nap nagy nap Magyarországra nézve! — kiálta fel Albert herczeghez írt levelében [2]). A bánság feletti kérdés el van döntve; a kancellár le fog menni, hogy az ügyet önnel, kedves fiam, véglegesen tárgyalja. Az illyr bizottmány hasonlóképp bekebeleztetett (a kancellariába) és Pálfy (Károly) alkancellárrá neveztetett .... Megelégedésemre szolgál, hogy mind ezen javítások az

---

[1]) Wolf: U. o. 358.
[2]) U. o. 353.

1770—1780 ön kormánya alatt hajtatnak végre, és legalább ezen ország boldogabbnak tartja magát, mint volt az előtt. Én jó magyarnő vagyok; szivem csordultig teli van hálával ezen nemzet iránt. Ez órában elmondhatom: consummatum est (bételjesedett) s nyugton mehetek végső nyugalomra!" Ily öröm, ily magasztos érzelem, mely a lelket annyira áthatja s betölti, hogy a földi élet számadását bevégezettnek tarthatja csak nagy sziveknek lehet jutalma a végrehajtott jó, igazságos, nemes tett után!

A visszakeblezés 1778-ki junius 6-kán gr. Niczky Kristóf királyi-, gr. Zichy Ferencz kamarai-, és Vörös Antal alnádor s királyi táblai biztosok által hajtatott végre. A tartomány Temes, Torontál és Krassó vármegyékre lőn felosztva, melyek elsejének maga a királyi biztos, Niczky, másodikának gróf Győry Ferencz, harmadikának gróf Haller neveztettek ki főispánjaivá; kik aztán megyéikben a municipalis igazgatást a többi megyékével egyenlőleg állították helyre. Mivel a bánságból a majdnem két századig (1552—1716-ig) tartott török uralom alatt a nemesség végkép kipusztult, s a kamarai igazgatás alatt annak kebeléből nagyon kevesen hullongtak vissza, a három új megye hivatalnokai más megyék nemességéből hívattak meg. Gondja volt azonban a királynénak arra, hogy e megyékben is támadjon egy-egy nemesi közönség, mely a megyei hatóságot gyakorolja; miért is 1780-ban közhirré tétette, hogy a terjedelmes kamarai uradalmakból kisebb nagyobb jószágok jutányosan áruba bocsáttatnak, s minden új birtokos, a jószággal együtt, nemesi oklevéllel is megadományoztatik, ha eddigelé nem számíttatott a nemesek sorába.

A bánság bekeblezése s az alkotmányos megyei igazgatás helyreállítása még egyéb intézkedések szükségét is maga után vonta. Az úgynevezett nagy-kikindai illyr ezred, mely a bánság visszafoglalása után a bevándorlott szerbekből alkottatott, s melynek székhelye a Maros torkolatától, a Tisza hosszában, Nagy-Becskerekig terjed vala, feloszlatta-

tott, s az elébb hadi szolgálatot tevő nép némi kiváltságokkal megadományoztatván, polgári állásba helyeztetett; az egész terület pedig a nagy-kikindai kamarai kerület neve alatt Torontál megyéhez kapcsoltatott. Az ekként feloszlatott ezred helyett azonban, a három új megye déli részén, a Tisza torkolatától Erdélyig, a török határszélek hosszában két új határvédő ezred állíttatott fel az ott lakozó, vagy a kikindai kerületből oda áttelepült népségből. 1770—1780.

De nemcsak a volt nagy-kikindai illyr ezred, hanem általában az ország határaiban lakó egész szerb-faj állapotáról is intézkedett ez alkalommal Mária Terézia. Ő azon hadi szolgálatok jutalmául, melyeket e népségtől az örökösödési háború alatt vett, a szerbeknek az elébbi királyoktól nyert szabadságleveleit már 1743-ban megerősítette volt; midőn pedig két évvel utóbb a Bács-Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad és Zaránd megyékben létezett katonai helyek az 1741-diki 18-dik t. czikk értelmében feloszlattattak, s a határőrző szerb katonaság, részben a sajkások titeli kerületébe, részben a Száva mellé, a határszélekre helyeztetett át; a többi szerb népség pedig az említett megyékben polgári állást foglalt: a szerbek belügyeinek intézésére Eszéken egy úgynevezett illyr udvari bizottmányt állíta fel. E bizottmány ügyvitelével azonban a szerbek nem voltak s nem is lehettek megelégedve; mivel az, kebelében egy szerbet sem számlálván, e nép nyelvét, szokásait nem ismerte, kiváltságaikon többféle sérelmet követett el, s ügyeiket mind nagyobb zavarba bonyolította. Az elégületlenek közől néhány ezren Oroszországba vándorlának; a benmaradtak pedig több izben folyamodtak a királynéhoz sérelmeik orvoslatáért. Kérelmök 1769-ben nyert meghallgattatást, midőn a királyné általok, Hadik Endre tábornok s budai hadi kormányzó vezetése alatt, egy szerb nemzeti gyülést tartatott, s az onnan felterjesztett kérelmeik nyomán, 1771-ki jul. 20-kán, minden nem egyesült görög szertartású illyr nemzetbeli alattvalói számára az úgynevezett illyr szabályzatot tette közzé. E sza-

1770—1780. bályzat legfontosabb czikkei azok, melyek szerint a szerb metropolitának eddigelé a világi ügyekben is gyakorlott hatalma megszűntettetvén, rendeltetett: hogy a szerbek ezentúl közpolgárokul tekintessenek, s különösen a katonai rendben lévők hadi tisztjeiktől —; a polgári állásban létezők pedig az illető megyei s városi magistratusoktól s a magy. kir. kancellariától —; a (még akkor vissza nem kebelezett) bánságiak továbbá a csász. kir. kamarától —; mi végre kiváltságaikat, vallási gyakorlatukat, s a papság egyéb ügyeit illeti, mindnyájan az udvari illyr bizottmánytól függjenek; nemzeti congressusokat a király engedelme nélkül nem tarthatnak, s azokon, midőn megengedtetik is, csak egyházi, iskolai s alapítványi ügyeiket tárgyalhatják. E nemzeti gyülések egybehivásában mindazáltal a következő években fukar nem lett a kormány, s 1774-ben és 1776-ban ismét tartattak ilyetén congressusok. Ama rendetlenségek azonban, melyek az utóbbik gyülésen támadtak, arra birták a kormányt, hogy a következő évben egy újabb szabályzatot adjon ki számukra, melyben a congressus illetékességéhez tartozó ügyek határozottabban kijelöltettek; alkotó elemeire nézve pedig megállapíttatott: hogy abban a katonai, polgári és papi rendekből külön-külön huszonöt tag, s így összesen hetvenöt követ vegyen részt, kik mindig csak egy csász. kir. biztos jelenlétében tartsák üléseiket.

A szerbek ügyei akkoron, midőn a bánság visszakebleztetett, ismét tüzetesen tárgyalás alá vétettek a királyné tanácsában; és, miként a királyné fentebb idézett levele tanúsítja, az eddigelé Eszéken székelő illyr bizottmány is bekebeleztetett az udvari kancellariába. Ennek következtében 1779-ben „Declaratorium Illyricum“ elnevezés alatt újabb szabályzat bocsáttatott ki részökre, melyben egyebek közt, a karlóczai metropolitának hatósága a szerbek világi ügyeiben még határozottabb kifejezésekben eltörültetik, s ezen ügyekre nézve a szerbek, papjaikkal együtt, egyenlően az ország egyéb lakosaival, a megyei, városi s földesuri

hatóságoktól, és a magyar kir. udvari kancellariától tétetnek függésbe [1]). 1770–1780.

És ezek valának nagyában ama reformok s alakulások, melyek Mária Terézia kormánya alatt Magyarországban végbementek. A királyné, élete végszakában ezeken keresztül tekintvén, megelégedéssel nyugtathatá szemeit lefutott pályáján, s méltán kiált vala fel egy levelében Albert herczeghez, midőn ez vele valamelyik, általunk fentebb vázolt reform részletei iránt véleményét közlé: „Bizom önben, hogy azt végre is hajtatja; s meg kell vallani, hogy már sok történt ezen országban, tekintve kivált azt, hogy ott minden újítástól iszonyodnak!" [2])

IV.

Lengyelország felosztása.

Míg ekként Mária Terézia, bár egynémiben önkényes, de bölcs, jóakaró, anyai kormánya Magyarországot, a nemesség egy részének elnemzetietlenedése, más részének avas elfogultsága s tespedése daczára is, több tekintetben a haladás pályájára tolta, és ezen javítások és fejlemények által egy megifjúlt, erőteljesb élet küszöbére vezette: — egy szomszéd országnak, mely, a mienkkel korára, hatalmára nézve körülbelül egyenlő, a mult századok alatt, míg erejében virágzott, különféle, de ritkábban ellenséges, többnyire barátságos, sőt testvéries viszonyban, sok oldalú közlekedésben áll vala; — mely velünk együtt századokon keresztűl védfala volt a kereszténységnek a török barbárság árja ellen, halálharangja kondult meg: a büszke, nemes Lengyelországnak kitörlésére az európai államok sorából megtétetett az első végzetteljes lépés! Fájdalom, e katasztrofát nagy részben önmaga, saját bűnei által, idézte elő! Szintoly kevély s

[1]) Szalay: A magyarországi szerb telepek. — Die serbische Bewegung in Südungarn. Berlin 1851. Katona XXXIX, 840. stb.

[2]) Wolf: Aus dem Hofleben Maria Th. 361.

1770—1780. fékezhetetlen, mint elkorcsult, minden csábításra s megvesztegetésre hajló, kicsapongó nemessége, — mely míg felülről semmi féket tűrni, semmi rendszabálynak engedelmeskedni nem akart, s országgyülésein a királyi hatalommal veto-joga által szüntelen daczolt s viszálykodott, a monarchiát a respublikával összeolvasztani akarta, de sem monarchicus, sem republicanus lenni nem tudott; — lefelé a népet rabszolgaságban és butaságban tartá leszorítva, minden hatalmat és szabadságot egyedül a maga számára kobozván el, egy szabad polgárosztály képződését, s vele együtt minden ipar s kereskedelem, tudomány és művészet, szóval, a nemesebb nemzeti élet lényeges feltételeinek kifejlődését meggátolta; — mely kincseit, a szolganép véres verejtékének gyümölcseit, tivornyákra, hiúságokra stb. pazarolta el; mely örökös viszályai s pártoskodásai közt maga hívta be az ellenpárt megbuktatása végett a külhatalmakat, — e nemesség saját kezével ásta meg hazájának sírját. De épen azért, mivel minden szerencsétlensége csak egy osztály bűneiből származott, nem tarthatunk azokkal, kik állítják, hogy Lengyelország a maga sorsát megérdemlette, a maga jogát az életre elvesztette, hatalmas szomszédjait pedig feljogosította, kezeiket ellene a végdöfésre felemelniök. Az ifjút, ki a józan ész szavára nem ügyelve, féktelen tivornyákban veszteget örökségét s dús életerejét, mivel önmaga juttatja magát sírja szélére, senkinek sem állhat jogában, erőszakosan lökni be sírjába, hogy öröksége maradványain osztozzék: a meggyöngült organismusban pislogó életszikra az enyészet szemléletére még feléledhet, a mámorából kivergődött szellem a gyönge, de még fiatal testet kellő ápolás mellett hosszabb életpályára izmosíthatja.

Kétségen kivül ilyetén üdítő fordulaton ment volna keresztül Lengyelország is ama, nem sokára beállott, világesemények hatása alatt, melyek a franczia trónt felforgatták, a hűbériséget s vele együtt a franczia aristocratiát megsemmisítették, s Európa valamennyi államait megrázkodtatva,

egy világrész minden állami s társadalmi viszonyait új alapokra fektették. De midőn ezen nagyszerű események megkezdődtek, Lengyelország már nem volt többé: az önbűne által meggyöngűltet hatalmas szomszédai erőszakosan lökték a sírba, s három részre szakasztva osztozkodtak rajta. Meg kell azonban vallani, hogy az osztrák kormány, kivált maga Mária Terézia csak hosszú sükeretlen ellenzés után, végre is kénytelenségből egyezett meg a felosztásban; mert a körülmények oly neműek valának, hogy más választása nem maradt, mint vagy tétlenül néznie, miként osztozkodik Orosz- és Poroszország maga a szerencsétlen országon, s növekednek mind a ketten az új szerzeménynyel túlságos hatalommá; vagy, a maga érdekeinek nagy csorbultára, egy veszélyes háborút kezdenie a két hatalom ellen. 1770—1780.

Az orosz kormánynak már I Péter czár azon irányt tűzte volt ki Lengyelország irányában, hogy azt, beavatkozásai által, minden alkalommal lehetőleg gyöngítse; vagy inkább, a már magától is felette meggyöngűltet, feloszlása, enyészete felé sietőt, a maga állapotának javításában meggátolja, s ekként magától folyton függésben tarthassa. Ilyféle ravasz, álnok politikai szereplésre Nagy-Péter után senki sem volt alkalmasabb utódai közől, mint II Katalin, az oroszoknak ritka szellemerejű czárnéja, „az éjszaki Semiramis“, miként őt, II Fridrik, porosz király, hizelgőleg szokta volt nevezni. III Ágost lengyel királynak 1763-ki októb. 5-kén történt halála bőséges alkalmat nyujtott a czárnénak, beavatkozni Lengyelország ügyeibe; mit ő nem is mulaszta el megragadni. II Frigyes porosz királylyal, ki az ő szövetségét felette keresi vala, s országát, hatalmát gyarapítani szintúgy vágyódék, mint a czárné, ez, már 1764-ki aprilban, oly szerződést kötött, melynek titkos czikkében a felek arra kötelezték magukat, hogy Lengyelországnak örökös királysággá válását s a királyi hatalom megerősödését, és általában a végbukás felé siető közállapotok jobb karba állását minden módon gátolni fogják.

1770–1780.

A bécsi kormány most is a szász fejedelmi házra, Keresztély Frigyes választó fejedelemre, — s ennek pár hónappal utóbb történt halála után, kiskorú fiára, Frigyes Ágostra, óhajtá szállítani a lengyel koronát. De jelöltjeért a királyné nem akart fegyvert fogni, mint egykoron atyja, Károly császár, II Ágostért emelt vala; s királylyá a czárné pártfogoltja, Poniatovszky Szaniszló, választatott. Az új király gyönge kormánya alatt a vallási szabadság miatt régóta dulongó viszályok még hevesebb lángra gyúltak. A vallási türelmet pártolók, az orosz és porosz hatalmaknál kerestek pártolást, a minden polgári s vallási szabadságot ellenző ósdi párt ellen. A czárné örömmel hajólt a meghivásra, s 1767-ben egy orosz sereg vonult be Lengyelországba, hol ezóta, az árnyékkirály mellett, Repnin orosz tábornok ragadt kezébe minden hatalmat. Nyomása alatt az országgyülés kénytelen lőn oly végzést alkotni, mely szerint a senatus kérelemmel járult a czárnéhoz: hagyná benn továbbra is seregeit az országban. E zsarnokság az ó-katholikus párt tagjait arra indította, hogy az oroszok ellen Barban egymással szövetséget kössenek. A háború még 1768-ban megkezdődött, melynek aztán a nemzeti párt teljes legyőzetése és az oroszok korlátlan hatalma lőn az eredménye.

De e háborúból más bonyodalmak is támadtak. A győzedelmes orosz hadak a lengyelek üzésében mind a magyar mind a török határokat megsértették. Mária Terézia, ki nehéz szivvel nézi vala az oroszok e beavatkozását egy szomszéd országba, de a franczia és angol politika gondatlan s közönyös lanyhasága miatt háborút egymagára nem kezdhetvén, azt türni kénytleníttetett, — határainak kellő védelmet szerzendő, Szepességbe, melynek egy része még mindig a lengyeleknél vala zálogban, hadat küldött s a lengyel részt is megszállatta. Ugyanazon időben II Fridrik, porosz király, kinek féltékenységét az orosz fegyver szerencséj hatalmasan felébresztette, Lengyelország nyugati széleite

szállotta meg. A török határszélek megsértéséből azonban háború nőtte ki magát Orosz- és Törökország között, mely emerre nézve szerencsétlenül folyt. Az oroszok előmenetelei most a bécsi és berlini udvarokat egymáshoz közelebb hozták: II József császár és a porosz király 1769 nyarán Sléziában, a következő évben pedig Morvában személyesen találkoztak, s azt végezték, hogy a hadakozó feleknek közösen ajánlják közbenjárásukat. Thugut, a Konstantinápolyban székelő osztrák követ, ezután oly szerződést kötött a portával, mely szerint emez kötelezte magát a bécsi udvar iránt, hogy egy év folyta alatt husz ezer erszény (mintegy 11 millió frt.) pénzt fizet s Kis-Oláhországot is átengedi, ha ez a békét oly módon kieszközli, hogy az orosz minden foglalásait adja vissza s Lengyelországból is vonuljon ki. De a szt. pétervári udvar nemcsak hogy nyert előnyeiről lemondani nem akart, s e miatt a közbenjárást sem fogadta el: hanem inkább, a bécsi udvart is a maga részére vonni szándékozván, kijelenté, miképen nem ellenzi, hogy Ausztria Krakót s Kis-Lengyelországot a háború végéig megszállja; s e fölött még egy osztályt is indítványozott Törökország tartományaiban, mely szerint míg maga a Krimet, Moldvát s Oláhországot tartaná meg, Ausztria Dalmatiát, Szerviát és Boszniát foglalná el a magát védeni nem képes töröktől. József császár hajlani látszék némileg az indítványra; de Mária Terézia mind Lengyel- mind Törökország felosztását határozottan ellenzette. „Én magamnak egy falut sem kivánok megtartani, melyhez jogom nincsen, — így nyilatkozék egy ízben az angol követ előtt —; és valamint magam nem akarok máséhoz nyulni, úgy tűrni sem fogom, mennyire tehetségem engedi, hogy mások tegyenek foglalásokat. Engem semmiféle osztályterv nem viend kisértetbe; sőt minden ilyféle tervet megvetéssel utasítok el magamtól. És ezért nem is tulajdonítok magamnak valamely érdemet; mert nekem mind az eszély s politika elvei, mind a méltányosság s igazság indokai szerint így kell cselekednem.“ 1770—1780.

1770–1780. A körülmények azonban még sem engedék, így cselekednie. Nemcsak a czárné, hanem már a porosz király is sokkal inkább beleszerettek Lengyelország felosztásának tervébe, mintsem hogy attól háború nélkül elállani hajlandók voltak volna. A szerződést a két hatalom ez iránt már 1770-ben munkába fogta s a következő évben meg is kötötte. Ausztriának, hacsak Török- vagy Lengyelországért háborút viselni nem akar, — azt pedig, mivel a többi hatalmakban támaszra nem talált, kezdeni józanul nem akarhatott, egyéb választása nem maradt, mint vagy a török birodalom, vagy Lengyelország felosztásában megegyeznie. E szűk térre szorúlva, a választásban nem sokáig habozott a bécsi udvar; mert a török birodalom felosztása, mely az oroszt a magyar korona területével közvetlen szomszédságba hozta volna, a monarchiára nézve valóságos veszély leend vala. De bár e tekintetben egy perczig sem habozott Mária Terézia, még is csak hosszú vonakodás után s felette nehezen tudta magát elhatározni, hogy megegyezését adja Lengyelország felosztására, mit, mint nagy igazságtalanságot lelkiösmerete, mint politikájával ellenkező tényt józan belátása, egyaránt roszalt s kárhoztatott.

„Az egész ügy oly kellemetlen nekem, — mondá egy alkalommal, — oly annyira ellenkező elveimmel s kormányéletem egész folyamával, hogy csak reá sem gondolhatok, s annak egész vezetését a császárra, Kaunitz herczegre és Lascy tábornagyra bíztam.“ A császár és Kaunitz szintén nem voltak ugyan hajlandók Lengyelország felosztására; de a két éjszaki hatalom által egyaránt sürgettetvén, abban végre megegyeztek. Ekkor írá Mária Terézia Kaunitznak a következő sorokat: „Midőn minden tartományaim megtámadtattak, s már azt sem tudám vala, hol várhatom be nyugton szülésemet, igaz jogomra s isten segélyére támaszkodva, ellentálltam. De ez ügyben, melyben nemcsak az igazság égbekiáltólag ellenünk, hanem a józan ész és minden méltányosság is ellenünk van, megvallom, oly szorongatta-

tásban vagyok, mint még soha nem voltam egész életemben; 1770—1780.
még láttatni is szégyenlem magamat. Gondolja meg a herczeg, mily példát adunk a világnak, ha Lengyelország vagy Moldva s Oláhország egy nyomorú darabja miatt becsületünket, tekintélyünket koczkára teszszük. De látom, hogy magamra maradtam, s nem vagyok hajdani erőmben; a dolgot tehát, bár felette nagy búsulásommal, menni hagyom a maga útján." És midőn 1772-diki augusztusban végmegegyezése kivántatott, e szavakat írá az előterjesztésre: „Placet (tetszik), mivel azt annyi nagy emberek úgy kivánják; de ha majd én már rég sírban leszek, tapasztalni fogják, mi lesz annak következménye."

A három hatalom seregei ugyanazon időben foglalták el a szerencsétlen országot. A rendeknek tudtokra adatott, hogy a szövetségesek, minden további vérontás elkerülése s a béke helyreállítása végett, megegyeztek légyen, hogy jogaikat némely lengyel tartományokra föleleveníték: kivánják tehát, hogy országgyülés hivassék egybe, melylyel az ország új határai iránt egyezkedjenek. Szaniszló király hasztalan tőn még egy kisérletet, a franczia, spanyol és svéd hatalmaknál, országa megszabadítására: egy hatalom sem tett óvást a felosztás ellen. Az országgyülés 1773-ban Varsóban egybegyűlt; de szabadsága a jelen volt orosz hadak által elnyomva lévén, az osztályszerződvényt szept. 16-kán aláirta. E szerint Oroszországnak mintegy 3000-, Poroszországnak 600 négyszög mérföldnyi tér jutott; Mária Terézia a Zsigmond király óta lengyel zálogban volt tizenhat szepesi várost vette vissza s Lengyelországból mintegy 2000 négyszög mérföldnyi tartományt foglalt el, mely a mai Galicziát képezi. A maradvány, még mindig körülbelül tíz ezer négyszög mérföldnyi térség, négy millió lakossal, Szaniszló királynak hagyatott. De minthogy a belállapotok azontúl is változatlanúl fentartattak: az ország szétbomlása azután is folyamatban maradt: s ezen első fel-

1770–1780. osztást nemsokára egy második, végre 1795-ben egy harmadik is követte [1]).

Megegyezését Lengyelország felosztásában Mária Terézia azon feltételekhez kötötte, hogy a török birodalom épsége, legalább az Al-Dunánál, csorbulást ne szenvedjen. Oroszország ennek következtében megszűnt tovább sürgetni Moldva és Oláhország függetlenségét; s a bécsi és berlini udvarok közbenjárására, 1772 tavaszán, Török- és Oroszország közt fegyverszünet jött létre, mely alatt a béke tárgyaltatnék. De az oroszok túlságos követelései miatt sem a fokSáni, sem a bukaresti alkudozás nem vezetett eredményre. A felek tehát ismét fegyverhez nyultak. A törökök azonban. nagy veszteségeik után, már 1774-ki juliusban, kénytelének lőnek elfogadni a győzedelmes oroszok által elejökbe szabott feltételeket. A kucsuk-kajnardsi béke oly függésbe tette a török birodalmat a sz. pétervári udvartól, hogy ez amazt azontúl csaknem a maga tartománya gyanánt tekintette, s miként Thugut, a Konstantinápolyban székelő osztrák követ írja vala, „katonát, pénzt, sth. belőle kénye kedve szerint huzhatott, s azt a kezeiben lévő kényszerítő eszközök által, ha bár még a szultán nevében is, kénye szerint kormányozhatá, míg majd azt formaszerint birtokába venni jónak látja“ [2]). — Még mielőtt a béke megköttetett, az osztrák udvar, magát az iránt biztosítandó, hogy Oroszország Moldvát és Oláhországot a töröknek visszaadja, a portával kötött szerződése értelmében, ennek egy tartományát, Bukovinát, mint felette fontos strategiai területet, megszállotta. Későbbi alkudozásaiban a bécsi udvar reábirta a portát, hogy e tartományt neki, Kis-Oláhországért cserében, végkép átengedje. A tartománynak, mely hajdan, a XV-dik század végéig, Erdélyhez tartozott s összesen 189 négyszög mér-

---

[1]) Raumer: Beyträge IV, k. Menzel: Neuere Gesch. d. Deutschen XII. k. Hormayr: Taschenbuch für deutsch. Gesch. 1831.

[2]) Hammer: Gesch. des Osman. Reichs IV, 570. köv.

földre terjed, s lakosai közt kilencz magyar helységet számlál vala, Mária Terézia b. Splényi Gábor tábornokot nevezte ki első kormányzójává. 1770—1780.

Végső éveiben, épen akkor, midőn a temesi bánság visszakeblezésének oly fontos ügye forog vala szőnyegen, még egyszer háborús viszonyokba bonyolódott Mária Terézia. Miksa József bajor fejedelem 1777 végén meghalálozván, közelebb rokonok hiányában, Károly Tivadar, pfaltzi választó, lett örökösévé. Ez, szintén gyermektelen, oly szerződést kötött vala titkon a bécsi udvarral, mely szerint öröksége egy részét ennek átengedni igérte; minek következtében, midőn Bajorországot birtokába vette, az átengedett részt, az úgynevezett Alsó-Bajorországot az osztrák hadak meg is szállták. De II Frigyes, porosz király, egyátaljában nem akarta tűrni az osztrák ház hatalmának e gyarapodását déli Németországban, s a bécsi udvarnak háborút izent. Nem tartozik hozzánk bővebben beereszkedni ezen, úgynevezett bajor örökösödési háború történelmébe, melyben, mivel a vérontástól irtózó Mária Terézia fiának, József császárnak, tudta nélkül is, a porosz királynál minden módon oda működik vala, hogy a viszály békésen egyenlíttessék ki, a felállított nagy hadtömegek daczára, külenben sem vívattak jelentékenyebb ütközetek. A bajor örökösödési háború.

Csak egyet említünk, mi Magyarországot s annak ez alkalommal királynéja iránt tanúsított ragaszkodását közelebbről illeti. Mihelyt a háború meg lőn izenve, a vármegyék, a kancellár felszólítására, az egész országban közgyűléseket tartának, a segélyről tanácskozandók, melyet szeretett királynéjoknak nyujtsanak, ki a bánság bekeblezése által épen ez időben teljesíti vala a nemzet régi hő kivánságát. És mind a megyei közönségek, mind egyesek vetélkedve ajánlák fel áldozataikat; amazok újonczokban, a magyar ezredek kiegészítésére, gabonában a sereg élelmezésére; emezek kisebb nagyobb lovas csapatokban, melyeket saját költségeiken fölszerelve, küldének a táborba, mások jelen-

1778. tékeny pénzösszegekben. Lapokat kellene töltenünk, ha akár a megyék, akár egyesek ajánlatait el akarnók számlálni. Legyen elég följegyeznünk, hogy az ekként fölállított magyar gyalog s lovas hadak száma mintegy 20 ezerre emelkedett. És midőn a porosz király a nyár közepén hadaival Csehországba nyomult, az egyházi s világi urak, zászlósak s főispánok Bécsbe siettek, a háború viselésének eszközeiről a királynéval bővebben értekezendők. Tanácskozmányaik eredménye, mely szerint nemcsak a segélygyűjtés folytatását elhatározták, hanem, a királyné által tudtokra adandó szükség esetére, közönséges nemesi fölkelést is ajánlottak, mélyen megillette a királyné szivét. „Kedves fiam uram — így ír vala augusztus 13-kán a táborban lévő Albert herczeghez, — Önhöz utasítom az alkancellárt, hogy megvigye önnek a mi derék s általam oly méltán szeretett nemzetünk nyilatkozatát [1]). Kivánom, hogy ők is meg legyenek velem elégedve, s az insurrectiót, s a segély folytatását csak azon esetre venném igénybe, ha a balszerencse szükségessé tenné. Hallgassa meg ön Pálfyt, . . . beszéljen Hadikkal is, és biztosítsa őt hogy helyeslem eszméjét az insurrectió esetére; mondja meg neki, hogy Nádasdy szinte ég a vágytól azt vezérelhetni. De az én óhajtásom az, hogy ne legyen reá szükség: én inkább kivánok egy sovány békét, mint egy dicsőségteljes háborút, mely engem gyermekeimtől, tábornokaim, katonáim színétől fosztana meg. Így gondolkodni, nemde, egy öreg asszony s anya sajátja; de egyszersmind egy keresztény fejedelemnek s barátjai barátnéjának is kötelessége" [2]). És nem is szűnt meg Mária Terézia, daczára császári fia neheztelésének, oda működni a porosz királynál, hogy a béke minden nagyobb vérontás előtt megköttessék. Ez 1779-ki május 13-kán, Teschenben, Sléziában, ment végbe, s Alsó-Bajor-

---

[1]) „La declaration de notre brave nation, que j'aime a si juste titre."

[2]) Wolf: Aus dem Hofleben M. Theresia's 37?.

ország helyett csak a Duna, Saltza és Inn folyamok közt 1770—1780.
fekvő 40 négyszög mérföldnyi területtel szaporította az osztrák ház birtokát [1]).

A nagy királyné élet-vége.

Helyreállván a béke, Mária Terézia áldásos hatását az ország jólétének gyarapítására ismét háboríttatlanul folytathatta, s a nemzet ragaszkodásának maga iránt nem rég megint oly fényes tanúságát vévén, folytatta is egészen, fájdalom, nemsokára bekövetkezett haláláig. Utolsó életévét még számos közhasznú intézkedések, egyebek közt, az egyházi rend diszére s javára kibocsátott többféle rendeletei teszik emlékezetessé; ilyenek: a kalocsai káptalan tagjainak diszjellel felruházása, a szombathelyi és soproni káptalanok alapítványainak nevelése, a hajdani nyitrai nagyprépostság fölélesztése s megalapítása, a budai középponti papnövelde alapjának nagyobbítása stb.; továbbá Szabadka és Pécs királyi városokká emelése, az eszéki nagyszerű vizgát s a pozsonyi álló híd építése, a Veszprém, Fehér és Tolna megyék ártalmas párolgású mocsárainak a Sárviz szabályozása által nagy részben bevégzett kiszárítása, a tallósi árvanevelő intézetnek Szempczre áttétele, a tudományos egyetemnek s a királyné nevét viselő, elébb Váczon létezett, nemes ifjak nevelő intézetének Budán, a királyi palotába beszállásolása stb.

1780-ki novemberben a mellvizkórság, melynek jelei rajta már régebben kezdenek vala mutatkozni, aggasztó fejleménynek indult, s ugyanazon hónap 29-kén véget is vetett a nagy királyné 64 éves életének. Népeinek őszinte bánata, hálája és szeretete kisérte őt végső nyughelyére, melyet magának, a bécsi kapuczinusok temploma alatt létező nemzetségi sírboltban, férjeé mellett még életében készíttetett vala. Hála és szeretet kisérte őt sirjába különösen a magyar

---

[1]) Ld. az e háborúra vonatkozó levelezéseket s a békeokmányt az illető hatalmak közt Grosshoffinger: Lebens- und Regier.-Gesch. Josephs des Zweiten. IV, Archiv der Urkunden 26. kövv.

1779. nemzet részéről, melyet ő fejedelmi házával nemcsak kibékített, hanem a szeretet és bizodalom gyöngéd lánczai által is összefűzvén, országanyai indulattal boldogítani, százados hányattatásai s balszerencséje után a jólét és míveltség pályáján előbbre vinni őszintén ügyekezett, országos épségében pedig helyreállított. Negyven éves, áldásteli kormányának fentebb előadott történelme leghangosabb magasztaló beszéd a nagylelkű királyné nyilvános életére.

De magán életében is igen érdekes, szeretetre s tiszteletreméltó jellem volt ő. A léleknagyságot keresztényi alázattal, az erényt méltósággal a trónon kivül is szerencsésen tudta ő párosítani. Szíve jóságát alig lehet eléggé magasztalni: utolsó lüktetéséig bő forrása volt az a szeretetnek. Fiatal korában, s míg arczát a himlő 1767-ben bájaitól, sugár termetét az elhizottság könnyüségétől meg nem fosztá, széles birodalmában egyike a legszebb nőknek, élénk, vidor kedélyü, melynek számára családjában is számos rózsa nyilt, kedvelője minden illendő éldeletnek s ártatlan mulatságnak; a női tetszvágytól sem volt egészen ment; a fényes, igéző öltözetben, tánczban, lovaglásban példánya volt udvari hölgyeinek. „Imádott" férjének halála azonban 1765 óta egészen megváltoztatta kedélyhangulatát és szokásait. Azontúl mind szívben, mind külsőleg a gyászoló özvegy példányképe lőn: gyász öltönyét haláláiglan megtartá; az udvari mulatságokban részt nagyon ritkán vőn egypár perczre; s legalább is minden hónap 18-kán, férje halála napján, meglátogatá annak sírját, s ott levetkezve minden földi nagyságból, imában, elmélkedésben tölt vala egyegy órát. A közügyek ellátásában eleitől fogva fáradhatatlan, azokba ezóta még mélyebben elmerült, folytonos munkában keresve magának szórakozást. „El vagyok árasztva a munkától, kezem az irást alig győzi", — írá végével valamelyikében Albert herczeghez[1]). Mindig vallásos kedélyének e hajlama is nőttön nőtt,

---

[1]) Wolf: Aus dem Hofleben M. Theresia's 370.

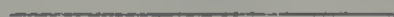
s az áhitatosság külgyakorlataiban is mindinkább nyilvánult, 1779.
özvegységében. A ki előtte, kivált végső éveiben, vallásos alakban mutatkozott, bizonyos lehetett kegyelmeiről, — miket különben is inkább hajlam, mint érdem szerint osztogat vala, bár ezt sem hanyagolta el egyébiránt. E gyöngeségével aztán számosan vissza is éltek. De ezen s más, ehhez hasonló, gyarlóságai bizonyára elenyésznek női s fejedelmi erényeinek nagy száma mellett, melyek által ő, nemzetségének, egyenes vonalban, utolsó ivadéka, valamennyi elődeit túlhaladta, s úgy egyes alattvalóit, mint népeit maga iránt őszinte tiszteletre és szeretetre ragadta, örök hálára kötelezte le.

HUSZONEGYEDIK KÖNYV.

A NEMZETISÉGET S ALKOTMÁNYT

VESZÉLYEZTETŐ ÖNKÉNYES ÚJÍTÁSOK KORSZAKA.

II József kormánya 1780—1790.

I.

II József, Mária Teréziának és Lothringeni Ferencz császárnak fia, a Lothringen-Habsburg dynastia sarjadékainak nyitja meg sorát. A vérkeverés által okozott változás a Habsburg-faj jellemében csak az első nemzedéken feltünőbb; a második nemzedék jellemében már kevés elem létezik, mely a Habsburg nemzetségnek is nem volt volna sajátja. Az új dynastia ugyanazon erkölcsi tulajdonokkal, ugyanazon hajlamokkal, erényekkel s gyarlóságokkal van felruházva, mint anyai törzse; ugyanazon elveket vallja, azon irányt követi, melyek a Habsburg férfi nemzetségnek valának sajátjai: a monarchia birtokával együtt az új ivadék a réginek erkölcsi tulajdonságait is átvette örökségül. — Kivételt csak József és testvére, Leopold képez. . . . . 1780.

József kormányra léptéhez nagy remények, és nem kisebb aggodalmak csatlakoztak Magyarországban. Mind a korban, mind magában az ő egyéniségében volt elég ok, mely mind a kettőre feljogosithatott: ő csodálatos vegyületét tűnteti elő magában egy részről azon hajlamoknak s elveknek, melyek nemzetsége jellemében az alapvonásokat képezik; más részről azon eszméknek, azon szellemnek, melyek épen az ő ifjusága éveiben fejlődtek ki, s néhány évvel A korszellem trónraléptekor.

1780. trónra lépte előtt nevezetes fordulaton mentek át a nyugati Európában.

Az emberi szellemnek azon új iránya, mely a franczia forradalomban oly rendkivüli hatalommal nyilatkozott, s Európa nemzeteit a vérkeresztségen vezette keresztül, József ifjusága korában fejlett ki Francziaországban, s kezdett onnan egyébüvé is elterjedni. Az új, szabad eszmék, melyeket az aristokratia hatalmának gyöngítése végett eleinte maguk az uralkodók is pártolnak vala, nemcsak a bölcsész II Frigyes porosz király, hanem némileg még Mária Terézia udvarában is divatosakká lőnek. Maga Kaunitz herczeg a királyné főminisztere s a franczia szövetség szerzője, számos tanácsnok társaival együtt, kedvelte és sajátjává tette a franczia bölcsészek, encyclopoedisták egynémely szabadelvű tanait; minek nemcsak számos politikai rendelet s keresztül vitt reform, hanem maga a köz nevelési ügy átalakítása is elégséges tanúsága. A szabadelvűség, ha nem is oly terjedelemben, mint a franczia és porosz udvaroknál, némi tekintetben legalább a bécsi legmagasabb körökben is divatossá kezde válni, daczára a kormány kényuralmának.

A franczia szellemi mozgalomnak, mint tudjuk, két fő iránya volt, melyekbe minden egyéb felekezetek egybeolvadtak s melyek Voltaire és Rousseau neveire kereszteltettek. E két fő irány, mely e két nagy ember előtt is századokon keresztül szüntelen harczban áll vala egymással, az emberi természetnek örök dualismusát tűnteti elő: az érzekiséget Voltairrel és az encyclopoedistákkal, az eszményiséget Rousseauval s az oeconomistákkal. Számos évig Voltaire philosophiája, mely a gazdagoknak, az élvvadászóknak annyira kedvezett, volt a divatos tan. De néhány évvel József magánuralkodásának kezdete előtt a szigorú Rousseau tanai kezdének lenni népszerűbbekké. A keresztényi elvek kigúnyolása kiesett a divatból; XVI Lajos trónra lépte óta inkább a kormánynyal, mint a vallással kezdének foglalkodni a szellemek. Ha nem javultak is tán az erkölcsök,

legalább megszűnt a vásottsággal való hetvenkedés, a szabadosság negélyezése. Az erényt nem tették többé nevetségessé, sőt mindenki óvakodék romlottság hírébe jőni. A szűkkeblű önzést undok jellemfoltnak kezdék tartani s gáncsolák mindenfelé: az emberiség, a jótékonyság s kivált az érzékenység s könyörületesség forgott mindenki nyelvén, fűszerezé a napi iratokat, kiséré a terveket, még azokat is, melyek a kormánytól származtak. A legtovékenyebb könyörületesség tölté el a kedélyeket; a gazdagok semmitől nem óvakodtak inkább, mint érzéketleneknek tartatni. Mindenfelé csak a nagylelkűség műveiről beszélnek s jótékony czélokra intéznek vala gyüjtéseket. Még a hidegebb, anyagiabb irányú kedélyek sem maradának mentek az átalános lelkesedéstől. Gazdasági társulatokat alkottak, hogy a mezei ipart, a parasztok sorsát javítsák; az urak jobbágyaik atyjaivá törekvének lenni, a királyi uradalmakban a robot eltörűltetett stb. Ábrándjában azt hitte a világ, az erények arany százada nyilt meg, s oly korszak kezdődik, melyben az emberi nemet merő bölcseség fogja kormányozni. 1780.

Ilyen volt a korszellem, melynek befolyása alatt József férfiúvá érett s elébb a császári, majd az osztrák és magyar trónra lépett. E tanok, ezen uralkodó szellem annál nagyobb hatást gyakorolhattak József lelki irányára, minthogy ő nemcsak távulról nagy figyelemmel kisérte a külföld fejleményeit, hanem 1777-ben a XVI Lajos nejévé s francziа királynévá lett nővérének Mária Antoinettenek látogatására menvén, april 18-kától máj. 31-kéig időzött Párisban, s ottléte alatt nagy érdekkel tanulmányozá a közintézeteket, az igazgatást, az uralkodó szellemet. Hogy ezt annál fesztelenebbül tehesse, gróf Falkenstein neve alá rejtőzve, s minden fejedelmi fényt s ünnepélyességeket mellőzve, csekély kiserettel jelent meg a francziák fővárosában; köz vendéglőben szállt meg, egyedül vagy egy-két vezető kiséretében vegyűlt a nép közé, s észlelé, vizsgálá mind azt, miből magának tanulmányt, tapasztalatot szerezhetett. Ott mulatásának

József lelki iránya.

1780. naplója [1]) mutatja, hogy semmi sem kerülte el figyelmét, mi arra bármi tekintetből érdemes vala.

De ezen külbefolyások mellett, mikhez még szomszédjának II Fridrik porosz királynak nagy hatású példáját is hozzáadhatjuk, magának Józsefnek szellemi s erkölcsi tulajdonaiban is keresnünk kell annak okát, miért csatlakoztak annyi remények s aggodalmak egyszersmind hazánkban József trónraléptéhez. Ő a természettől kitünő észtehetséggel, élénk s gyors felfogással s nagy emlékező erővel vala felruházva, melyeket azonban hozzá nem értő, pedans tanítói, kik Batthyány Károly fő udvarmestere felügyelése alatt, gyermek korában melléje adattak, az épen nem fejedelmek neveléséhez alkalmazott, félszeg tanrendszer által inkább elborítani mint kifejteni törekedtek. Hogy csak egy példát hozzunk fel, a helyett, hogy a történelmet nagy vonásokban adták volna elő, s az abban uralkodó szellem érdekes fejtegetésével vonták volna ki a tanulságokat, melyek belőle egy nagy birodalom leendő fejedelmének számára meríthetők, annyira elhalmozták őt az egyes, apró részletek hosszú, unalmas előadásával, hogy szinte csömörletessé tették előtte e különben, kivált fejedelmeknek oly szükséges tanulmányt. S ily formán történt egyéb tudományok betanításával is; minek aztán az lőn következése, hogy József a tudományokat és tudósokat egész életében nem becsűlte s méltányolta kellőképen, s utóbb azok segedelme nélkül, inkább gyakorlati úton, önállólag fejtette ki szellemét. E ferde tanmódszernek nagy befolyása lőn egy erkölcsi tulajdonsága kifejlésére is, mely utóbb kormánya balfogásaiban nagy szerepet játszott: természetes makacssága kifejtésére. Batthyány, s kik mellette az ifjú főherczeg nevelését intézék, korán észrevették ugyan benne e sajátságot; de a helyett, hogy azt oly módon ügyekeztek volna irányozni, miszerint egykor férfias szilárdság váljék belőle, magától az anyától is gyámolítva,

[1]) Ld. ezt Gross-Hoffingernél: Lebens- u. Regierungs-Gesch Joseph d. II. Archiv. IV, 130. köv.

inkább megtörni iparkodtak az önfejűséget, kényszerítvén 1780.
őt, hogy saját, nem ritkán helyesebb nézetei s véleménye ellenére, az övéikhez simuljon; mi természetesen még inkább nevelte makacsságát. Midőn nevelői figyelme alól kikerült, némileg anyja vette át az elébb általok játszott szerepet; ő is keményebben szokta vala éreztetni vele tekintélyét, mint többi gyermekeivel, s gyakran oly kivánatait is ellenzé, mik a fejlődő ifjúra különben üdvösen hatottak volna. Egyebek közt a hétéves háború alatt egyátaljában nem engedé meg, hogy, miként József kivánta volt, a táborba mehessen, nehogy igen harczias szellem fejlődjék ki a hadügy iránt különben is nagy előszeretettel viseltető főherczegben. Azontúl a balsors csapásai is korán próbára tették József kedélyét. Huszonegy éves korában nőül vette Mária Izabellát, a spanyol Fülöp pármai herczeg leányát; de a forrón szeretett nőt már három év mulva kiragadta karjai közől a halál. Két gyermeke közől a második csak egy nap élt, az első nyolcz éves korában halt meg. Második házassága a bajor Jozefával nem volt szerencsés: József nem szerette a sem szép, sem élénkebb szellemű nőt, kivel, csak anyja akaratának engedve, kelt egybe. De két év mulva ezt is a sírba kisérte. József ezentúl nem nősült többé, eltökélve, csak a kormánya alá jutandó népeinek élni.

Mert a fonák nevelés nem oltotta ki kedélyében a jószivűséget, melyet a természettől nyert; s a tanulmányi rendszerének hiányossága daczára is kifejlett lángész magas fogalmakat képezett magának uralkodói hivatása felől. Maga azon viszony, mely közte s elébb nevelői, utóbb anyja, a császárné, közt létezett, míg egy részről makacsságát s magába zárkozottságát neveli s mások iránt bizalmatlanná teszi vala, más részről arra ösztönzé őt, hogy önerejéből fejtse ki szellemi tehetségeit; mi által aztán korán rendkivüli érettségre jutott. Midőn atyja halálával 1765-ben a császári trónra lépett, s a mély búba merűlt anyja által a német örökös tartományokban kormánytárssá neveztetett, a huszonhat éves

1780. férfiú ezen érettséggel az emberiség iránt oly hő szivet, népei boldogítása iránt oly élénk vágyat s munkakedvet párosított, s hivatása felől oly magas fogalmat hordott kebelében, minő a világtörténelemben is kevés, Magyarországban Hunyady Mátyás óta nem ékesítette a fejedelmi széket.

Említők, hogy Ferencz császár halála után úgy látszik, mintha a mély búba merült Mária Terézia lemondani akart volna a kormány gondjairól, s az ifjú József nagyratörő lelkének egész erélyével ragadta meg a kormány rúdját, s az udvar életén is sokat változtatott, sokban eltérvén a megszokott szertartásoktól, általában egyszerűséget állítván azok helyébe. Említők azonban azt is, hogy az udvaronczok, a bureaucraták, a régi kormány emberei, — kik rémülettel látják vala az élénk, szinte nyugtalan kedélyű s újitásokra hajló József lelki irányát, s hamar meggyőződtek, miképen az ő kormánya alatt vége lesz befolyásuknak, vége a sok kegyelmi díjnak, rokonaik előléptetéseinek s egyéb kegyosztásoknak, melyeket a császárnétól oly könnyű vala kieszközleni, — hevesen felzúdultak József ellen, s mindaddig ingerlék Mária Terézia uralkodási vágyát s féltékenységét, mígnem ez, különben hajlamaitól is vonatva, ismét maga vette át a megszokott kormányt, fiát attól egészen eltávolította; sőt, kegyenczei által ösztönöztetve, vele néha szigorúbban is éreztette a maga tekintélyét [1]).

József ezóta meggyőzhetetlen akadályokat lát vala gördíttetni munkavágya, lánglelkének tervei elébe; de anyja iránt példás tisztelettel viseltetvén, óvakodék okot adni a családi meghasonlásra; visszavonult tehát, várva az időt, midőn majd teljes hatalommal intézkedhetik. Az udvari cselszövények azonban, melyek háta mögött ellene mozgásba tétettek, a kormányszabályok, melyek az ő nézeteivel ellenkeztek, a hibák s hiányok, melyeket, látva bár, tűrni kényteleníttetett, káros hatást gyakoroltak jellemfejlésére: ama-

[1]) Ld. Wolf: Aus dem Hofleb. M. T. 309. kövv.

zok még magába zárakozottabbá s bizalmatlanabbá tették 1780.
őt az emberek iránt, kikkel dolga volt; emezek tehetségeinek öntudatát, önbecsülését egészen az önhittség s elbizakodottságig fokozták; mi aztán nem ritkán nyilatkozott is mások lenézésében, véleményeik megvetésében. Anyjának, kormánya végszakában, még inkább mint az előtt, néha a túlságig menő kegyosztásai szintén hátrányosan hatottak kedélyére, benne, a természeténél fogva különben szintén igen jószivűben, némi keménységet fejtvén ki, mely utóbb néha az igazság, sőt még a szigor határain is túllépett. A kormányügyekre kevéssé folyhatván be, s részint, mivel saját nézeteit nem igen érvényesítheté, befolyni nem is akarván, munkásságát ezen időben kiválólag, mondhatni egészen a hadügyre fordította, melyet anyja egészen reábízott. De az igazgatás ezen ágában volt is látszatja hatásának: a hadügyet ő, kivált Lascy tábornagy s főhaditanácsi elnök segélyével, az erő s kiképzettség oly fokára emelte, milyenen az még nem volt a monarchiában. A világosság azonban itt is árnyék kiséretében tűnik előnkbe: későbbi kormány s igazgatási modorára aligha nem volt annak is jelentékeny befolyása, hogy férfi korának legszebb éveiben, 25 éves korától 40-ig, majdnem kizárólag egy oly osztálylyal foglalkodék, melynek első s legszükségesebb szabálya a föltételetlen engedelmesség.

Azonban, egyedül a hadi szemlék s gyakorlatok, a sereg szervezése s várak építése, szóval a hadügy igazgatása koránt sem elégítheté ki József élénk, munkavágyó lánglelkét, s mind nyomasztóbbnak érzé helyzetét, mely őt, a hatalom forrásánál állót, abból meritnie nem engedé. Lelkében nagyszerű tervek derengének, a monarchia átalakítására vonatkozók. Szive, kedélye, első szeretett nejének halála óta kielégítetlen, némi keserűséggel telt el. Ösztöneitől a tevékeny élet színpadára űzetve, szellemének csak azon gondolatokban s tervekben talált táplálatot, melyek az államnak egykoron általa kifejtendő erejére s hatalmára, népeinek

1780. boldogítására vonatkoztak. Szűknek érezte a tért Bécsben maga körül s csaknem minden évben utazásokat intéz vala majd a külföldre, majd a monarchia országai s tartományaiba. Minden készület, minden eleve kitüzött irány nélkül, csekély kisérettel, kelt útjaira s járta be a monarchiát, hogy népei hiányait, szükségeit, kivánatait személyesen lássa, hallja és tanulmányozza. A régi kormány emberei, megszokva a fejedelmet mindig fénynyel környezve látni, nem kevéssé duzzogtak ezen egyszerű utazások ellen, melyeket a fejedelem méltóságával megférhetetlennek tartának; de ő avval mit sem gondolt, e gáncsokért elég kárpótlást találván a meglátogatott népek magasztalásaiban, melyek benne egy új boldogabb kor csillagát üdvözlék. Így utazta be egyebek közt Magyarországot is két izben, 1768-ban és 1773-ban, minden irányban. Figyelmét ezen útain a közigazgatás egy ága, a népállapot legcsekélyebb részlete sem kerülte ki; s azon szokása, miszerint kiséretétől gyakran elválva, magánosan utazott, s a szegények kunyhóiba is belépett, sok oly dolog ismeretéhez juttatá őt, mit különben a felség fénye elől elrejtettek volna. És így történt, hogy ez útain számtalanszor lőn alkalma, az erényt jótékony működéseiben, a hanyagságot mulasztásaiban, a gonoszságot sötét tetteiben, a tisztviselőket eljárásaikban meglepni, s velök jutalmazó kegyelmét vagy büntető igazságát éreztetni; más részről az emberi szivet, alattvalói jellemét, polgári, anyagi s erkölcsi viszonyait, szóval országai mindennemű állapotát megismerni; s ezen magas érdekeken kivül az út fáradalmaiért magának néha víg kalandok, vagy a jótékonyság s kegyosztás öröméldelete által kárpótlást szerezni. Számtalan ily kalandjára vagy más tetteire vonatkozó monda forgott s forog talán ma is a nép száján [1]). Magyarországon s a többi örökös tar-

[1]) Ime egypár ezek közől: 1773-ban az alföldön utaztában egy körösi paraszt az országúton egy szép fölnyergelt paripával várakozék reá, hogy avval őt megkinálja. Végre megérkezik József, egészen ma-

tományokon kivül, a külföld több országait is beutazta József. Már fentebb említők, hogy 1777-ben hat hetet töltött vala Párisban. Még elébb, 1769-ben, szintén gr. Falkenstein neve alatt járt Olaszországban; meglátogatta testvérét, Leopoldot, Florenczben, Karolina hugát Nápolyban; volt Romában, Turinban, Velenczében. Öt évvel később egy második útat is tett Olaszországba. Lengyelország felosztásának idejében kétszer találkozott II Frigyes porosz királylyal, kit, rég látni óhajtván, már első magyarországi utazása alatt is meg akart látogatni Slézia határain, hova a király épen ez okból tett vala kirándulást; de Mária Terézia akkor ebben, diplomatiai tekintetekből nem egyezett meg. Ezen külföldi utazások ellen, mint Khevenhüller főudvarmester a maga 1780.

gánosan, egy középszerü postalovon. „Kire várakozol?" Kérdé tőle: „A császárra — lön a válasz - lovamat akarom alája adni." — ‚Te balga, kell is a császárnak a te lovad, add azt én alám, látod, mily rosz gebén kell nyargalnom.' — „Én adjam a lovamat az úrnak? Abból semmi sem lesz; nem ily embernek való e szép ló; ezen a császár fog ülni." — ‚Tudom már mi a bajod, mondá erre József — nesze két arany, s add alám a lovat.' — „Tartsa meg az úr aranyait; hátha egész árát lefizetné od'adnám-e!" — ‚Ej te bohó ember, hát nem ismersz, hiszen én vagyok a császár?' — „Higye a ki bolond; biz' ilyen is a császár! Menjen az úr dolgára." — ‚No nézd hát' — mondá József felső öltönyét kigombolván, s mellén a csillagot megmutatván. „De evvel biz' el nem bolondít engem az úr; ilyen csecsebecsét eleget láttam én már a városban; s azok csak nem voltak megannyi császárok." — E közben megérkezett végre József kiserete, s a paraszt meggyőződvén, hogy csakugyan ő a császár, lábaihoz borulva esdekelt bocsánatért, kérvén őt egyszersmind fogadná el lovát. A császár teljesíté kérelmét, s gazdagon megajándékozta őt ragaszkodásáért. — Erdélyben Medgyesen jártában, egy paraszt asszony, ki katona fijának elbocsátásáért könyörgendő, járult elejébe, így szólítá meg őt: „Jó napot császár uram! Kivánom, hogy még sokáig egészségben legyen. Mit csinál édes anyja, egészséges-e még?" József mind e kérdésekre szokott leereszkedésével válaszolt, s őt megajándékozván mondá, hogy útjaiban még soha senki más nem intézett hozzá kérdést édes anyja felől. Kikérdezvén őt aztán fia iránt, megigérte neki, hogy az pár hét mulva szabad leszen, mi valóban teljesült is. stb.

1780. naplójában tanúskodik, eleinte sokat beszéltek a régi kormány emberei; de miután Kaunitz herczegnek semmi kifogása sem volt ellenök, a többiek is elhallgattak. Egy ily, akár a külföldön, akár a monarchiában tett útjáról sem tért meg József a nélkül, hogy nem öregbedett volna benne a reformok, átalakítások szükségének érzete, s hogy azokra némi terveket nem hozott volna magával.

De mennél inkább szaporodtak e reformtervek, annál kinzóbb lett reá nézve a tétlenség, melyre magát kárhoztatva érezte, annál élénkebb a vágy nagyratörő, dicsőséget s népei boldogítását szomjazó keblében, teljes hatalommal ragadhatni meg valahára a monarchia kormányát. Százada nagy fejedelmeinek, I Péter czárnak, s még inkább II Frigyes királynak, kiket magának példányul tüzött ki, fényes kormánytörténete, Pombal miniszternek Portugálban, Struenseenek Dániában, Tourgotnak, Neckernek Francziaországban megkezdett nagyszerű reformjai tűrelmetlen vágygyal töltötték el lelkét, követhetni példájokat a reformatori pályán. Meghittjei több izben hallottak tőle ilyféle türelmetlen nyilatkozatokat. De egészen negyven éves koráig kellett magába fojtania a heves ösztönt, mely őt reformátori terveivel a világ nagy színpadára űzé. Vele született hevességén felül e körülmény lőn aztán leginkább annak okává, hogy midőn végre a trón birtokába jutott, oly sietve fogott nagyszerű reformjaihoz, oly könnyelmű gyorsasággal rontotta le a közigazgatás egész fenálló gépezetét, s egymásra halmozott rendeletei által oly hirtelenkedve akarta előteremteni az új kormányszervezetet; mintha érzette volna, hogy a végzet igen rövid időt hagyott neki roppant terveinek végrehajtására. A hevesség és tűrelmetlenség, elhamarkodás és erőltetés jellemzi egész reformatori pályáját: ő, kinek csak vetnie kell vala, arató is akart lenni; kinek csak csemetéket kell vala ápolnia, erős, nagy fákat óhajtott elővarázsolni, hogy azoknak árnyában még maga is nyugodhassék. Országainak átalakításával is úgy akart ő bánni, mint a béesi Prater nevű

sétahelylyel, hova mindjárt felnőtt nagy fákat ültetett; feledé, hogy az erkölcsi természetet sokkal kevesbbé lehet mintába szorítani, mint az anyagit, s hogy a kényszerítés, erőltetés mulhatatlanul ellenhatást okoz, és a különben tán legüdvösebb újitást is megfosztja sikerétől. 1780.

A czél, mely József szemei előtt lebeg vala, s melynek valósításához mindjárt a kormány átvétele után hozzáfogott, nem volt csekélyebb, mint annyiféle elemekből álló országait s tartományait egy szorosan összefüggő, erős, gazdag, hatalmas állammá tenni, melyben egyenlő alkotmány, egyenlő törvény, egyenlő igazgatás, egy nemzetiség legyen; mely a szellemi felvilágosodás, ipar és kereskedelem virágzata által az erő, jólét és függetlenség lehető legmagasb fokára emelkedjék; és ezen roppant állam igazgatása az igazságszolgáltatás és financzügy lehető legnagyobb egyszerűsítése s központosítása, a hivatalok szervezése s egymásközti ellenőrködése, a nevelésnek csaknem gépies egyenlősítése által oly rendszeressé s könnyűvé váljon, hogy a középpontból egymaga, legfölebb néhány tisztviselő segedelmével elláthassa a nagy egésznek minden egyes részeit, s azoknak kellő mozgalmát puszta intések, rövid parancsok által igazgathassa; és ezen ekként összefüggő, ily gépiesen szervezett, egyedül az ő akaratának hódoló, felvilágosodott, gazdag, erős néptömeggel minden külakadályokat is, melyek akaratának útját állanák, biztosan és könnyen legyőzhessen. Kormányának czélja.

Ha meggondoljuk, hogy azon országok és tartományok, melyeket ő ilyetén egységes, centralisált állammá szándékozott átalakítani, tíz vagy tizenkét, egymástól szokások, erkölcsök, míveltség, uralkodó eszmék s előítéletek, nyelv, nemzetiség s történelmi kifejlés tekintetében egészen különböző népekből álltak: meg fogunk győződni arról is, hogy e terv, e czél nemcsak maga nagyszerű és merész; hanem szerzőjének kényúri hajlamairól, sőt zsarnoki jelleméről is, teszen tanúságot, oly egyéniségnek mutatván fel őt, ki bár népei jóllétét, anyagi s erkölcsi kifejtését tűzte ki zászlajára,

1780. azoknak nyugalmát, megelégedését még sem kételkedik felforgatni, a maga dicsvágyának s uralkodási s reformatori szenvedélyének feláldozni. Mert ha ilyféle terv általában valósítható volna is, nem egy ember rövid kormányéletének, hanem hosszú időn keresztül következetes kormányok ügyes, óvatos törekvésének lehetne csak eredménye. A ki ilyesmit rövid idő alatt erőszakolni akar, mulhatatlanul zsarnokká kell válnia; s legyen bármily lángész, bármily mestere a kormánytudománynak, ha rövid időre talán teremt is némi látszatos eredményt, elébb vagy utóbb de elmaradhatlanul oly ellenhatást ébreszt, mely egész művét s avval együtt tán őt magát is megsemmisíti.

Józsefnél ennek annál mulhatatlanabbul be kellett következni, minthogy minden óvatosság s a szükséges előkészületek nélkül fogott a nagy munkához, s hanyat-homlok vágtatva akart a czélhoz jutni. Erejét túlbecsűlve s egyedül szándokai tisztaságára s jóságára támaszkodva, előleg sem elégséges munkasegédekről, sem arról nem gondoskodott, hogy a földet, melybe a magot elvetendő vala, előkészítse, a magot foganzásra, gyümölcsözésre alkalmassá tegye. Ő mindenben csak egyszerű parancscsal, s hol az elégtelen volt, kényszerítéssel akart czélt érni a nélkül, hogy a népeket kellőleg felvilágosítsa, a tervezett reformot azok érdekeivel összekapcsolván, kivánatossá, uralkodó eszméihez, körülményéhez simítván, lehetővé tegye. Mi egyéb lehetett aztán ezen eljárás eredménye, minthogy újitásait, bár azok nagy része magában véve igen jó s üdvös vala, nemcsak a nép, melynek felfogásával, eszméivel, sőt néha magasabb érdekeivel is ellenkezett, hanem maguk a hivatalnokok is, kik által azokat végrehajtatni akarta, gyűlölték és sikerüktől megfosztani törekedtek. Az ellenzéssel azonban ő nem sokat gondolva, makacssága ösztönétől nem kevesbbé, mint szándokai jóságának öntudatától kényszerítésre, erőszakolásra ragadtatott. És, nemcsak az önzést, elfogultságot, előitéleteket akarta tervei szerint erőszakolni, hanem, miben őt nem

gáncsolni lehetetlen, még a történelmi jogot és birtokot, az állam alapjait képző szerződéseket s alaptörvényeket, a népektől szent ereklyeként becsben tartott alkotmányt, nyelvet, nemzetiséget sem tisztelte s méltatta figyelmére reformatori pályáján. Kényuralmi ösztöneitől, minden áron boldogítani vágyától elragadtatva, gyakran az emberek, helyzetek, viszonyok kellő ismerete nélkül, kiméletlenül rombolt le mindent, mi képzelt épületébe nem illett, még olyanokat is, mik tervei mellett bizvást fenmaradhattak volna. És így lőn, hogy a miként hatáskörét tágította, újitásait mind szélesebbre terjesztette vala, az ellenhatás is mind erősebbé, mérgesebbé lett; e harcz pedig őt végre oly tömkelegbe bonyolította, melyből sem jó szándoka, sem fáradhatlan munkássága nem volt képes őt kivezetni; s rendkivüli tevékenységének csak nyugtalanság, keserűség, népboldogító törekvéseinek gyűlölet, ellenszegülés, lázadás lett mindenfelé eredménye, mely őt, a tantalusi munkába belefáradtat, végül arra kényszerítette, hogy sírja szélén önmaga semmisítse meg egész kormányéletének annyi áldozatba került művét. 1780.

II.

Kormányát József Magyarországon azon leirattal kezdette meg, melyet a királyné halálát követő napon a megyei hatóságokhoz intézett. Az ország alaptörvényei szerint az új királynak első kötelessége országgyülést hirdetni s magát legfeljebb hat hónap lefolyta alatt sz. István koronájával megkoronáztatnia. Igen felötlő volt ennél fogva, hogy József az országgyülésről, koronázásról, miként különben szokás vala, említést sem tett a királyi levélben. A királyi hatalomgyakorlatnak századok óta erkölcsi bár, de határozott korlátokat vetett a felavatási hitlevél, melyet az új király, megkoronáztatása előtt kiadni s az alkotmány és törvények fentartását esküvel fogadni köteleztetett. És ez volt oka, hogy Kormányra lépte.

1780 a koronázást a nemzet mennél elébb végrehajtatni oly aggodalmasan kivánta, miszerint ugyanazon alaptörvény érvénytelennek hirdeti a király rendeleteit, míg magát törvényesen meg nem koronáztatja. József azonban, ki már trónra lépte előtt elhatározta volt magát a magyar alkotmány átalakítására, sem kezeit a koronázat alkalmával mondandó eskü által megkötni, sem lelkiösmeretét az esküszegés bűnsulyával terhelni nem akarván, egyszerűen mellőzni szándékozott a koronázatot. E szándokát ugyan a nemzetben talán még senki sem gyanította; felötlő volt mindazáltal az országgyülés és a koronázat megemlítésének mellőzése; s csak az nyugtatta meg némileg az ország rendeit, hogy József e leiratában kijelenté, miképen „minden udvari s országos kormányszékeket ugyanazon hit, kötelesség és eljárási utasítás mellett, melyek azokat eddig is kötelezték, megerősíti, s az ország rendeit jogaik, szabadságaik s kiváltságaik sértetlen fentartásáról biztosítja.“ De az élesebben látókat, kik József újitási hajlamait ismerték, aligha már ekkor nem tölté el aggodalommal az, hogy míg az országgyülést s koronázatot, az alkotmány megtartását s a törvényes kormányzatot egy szóval sem említi leiratában, nem feledi el szivökre kötni a rendeknek, hogy a megerősített kormányszékek által kibocsátandó rendeleteit engedelmességgel fogadják, s a maguk előterjesztéseit ugyanazon kormányszékek által juttassák fel a trón elejébe. Utóbb mindenki meggyőződhetett, hogy e királyi körlevél bevezetésül szolgált nagyszerű reformjaihoz. — Erdélyben József a három nemzet hódolatának átvétele
1781. végett 1781-ki aug. 21-kén, Preuss táborszernagy kir. biztossága alatt rövid országgyülést is tartatott [1]).

Takarékossága.

Legelső rendeletei a nagyratörő császár jellemét, népboldogító szándokait híven tükrözik előnkbe s örömmel tölthették el alattvalói nagyobb részének szivét. A kincstárt József igen kimerült állapotban, sőt tetemes adósságokkal

[1]) Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde II, 1, 190.

terhelve találta, mit részben legalább, Mária Terézia udvartartásának fénye, a számtalan kegyelmi, év- s pótdíjak okoztak. József ezt is, amazt is, mindjárt az első hónap folytában, szűkebb korlátok közé szorította. A szertartásoknak, pazar fénynek különben is ellensége, a javítást saját udvarán kezdte meg. A túlságos fényt onnan száműzte; az udvari személyzet számát tetemesen leszállította, az elbocsátottaknak érdemeik és szolgálatéveik arányában nyugdíjat rendelvén; a császári istállókban ápolt felesleg lovakat részint elajándékozta, részint eladatta[1]). 1781.

A takarékosság példáját udvarában ekként felállítván, az év- s nyugdíjak rendezése s az alaptalan kegyelmi s pótdíjak eltörlése által egyéb szükségtelen költségektől is megmentette a kincstárt. 1781-ki april 13-kán oly rendeletèt bocsáta ki, mely takarékosságának nem kevesbbé, mint igazságszeretetének becsületére válik. A rendelet tartalma röviden következő: ‚Miután ő felsége észrevette, hogy a nyug- és kegyelemdíjak tárgyában nagy aránytalanság létezik, s míg férjes nők, gyermekek s más különben is eléggé ellátott egyéniségek kegyelemdíjakat huznak, az alatt sokan, kivált katonák, érdemlett nyugdíjat sem kapván, méltatlan nyomorban sanyarognak: ez okból a díjak iránt minden tartományaira nézve következő szabályok állapíttattak meg ő felsége által: 1) A boldogult anyjától kiszabott szolgálati díjak változatlan maradnak ugyan; de 2) mind azon személyes pótdíjak s mellékes járulékok, melyek a hivatal vagy szolgálat rendszerinti díját meghaladják, a következő juliustól kezdve eltörűltetnek. 3) Hasonlókép megszűntetnek akkor minden nyugdíj-pótlékok is, melyek a szabályos mennyiséget felülmúlják, valamint azon egyének nyugdíja is, melyek

A nyugdíjak rendezése.

[1]) „Istállómban még tizenegy csődör van, írá egyebek közt a kancellárnak — melyeket Magyarországba szántam a lónemesítés végett; vitesse el ön tehát azokat, és osztassa ki azok közt, kik a lótenyésztés körül legtöbb buzgalmat fejtettek ki.“ József kézirata gróf Eszterházyhoz. Udvari államlevélt.

1781. érdemhiány miatt arra képesítve nincsenek. 4) Nyugdíjra ezentúl senki sem fog képesítve lenni, ki legalább tíz évig nem szolgált; s ezen esetben, ha nyugalomba lép, csak egy évi díjával, ha meghal, özvegye annak negyedével elégíttetik ki egyszer mindenkorra. 5) Kik huszonöt évig feddhetetlenül szolgáltak, mind maguk mind özvegyeik szolgálatdíjok harmadát —, kik 25 évtől 30-ig, annak felét, kik 40-ig két harmadát —, ezentúl egész szolgálati díjokat huzandják nyugpénzül; magában értetvén, hogy a kik rosz viseletök által lettek hivataluk folytatására képtelenek, a nyugdíjtól elesnek. 6) Két hivatal díját senki sem huzhatja; ki azonban megfeszített szorgalma által két, különben szükséges egyén hivatalát tölti be, az a kevesbbé díjazott hivatal jutalmának felét is huzhatja. 7) A havonként vagy naponként díjazott hivatalnokok özvegyei nyugdíjra képtelenek; 8) úgyszintén azoké is, kik hivatalaikat önhibájok miatt vesztették el[1]). A magán pénztárt, melyből Mária Terézia a kegyelmi díjakat osztogatni szokta, mindjárt trónra léptekor eltörűlte.

A rendelet nem csekély zajt ütött a nyug- és pótdíjasok nagy seregében. Mária Terézia a számtalan pótlékdíjak daczára sem birt a hivatalviselőkben nagyobb tiszti buzgalmat felkelteni; József ellenben egyszerű díjak mellett is ernyedetlen munkásságot követelt, s nem akarta tűrni a henyeséget, mely érdemetlenül hizlalja magát a birodalom zsirján; míg azonban ezt szigorúan sújtani szokta, elismert szorgalmú tisztviselőit érdem szerint nagyobb díjakkal is jutalmazta[2]). Hogy pedig e körül tévedésbe ne essék, nem

[1]) A. F. Geissler: Skizzen aus dem Character und Handlungen Josephs des II. Halle. 1783. II, 37.

[2]) A császári kabinetben dolgozó titkárok díja csak 2000 forint vala. Egykor József elővévén a kabineti jegyzőkönyvet, ezt írá bele: „Szorgalmuk s titoktartásuk jutalmául titkáraim díját mától fogva 3000 frtra emelem." S a könyvben, melyet szótlanul tőn félre, csak pár nap multával olvasták tisztjei a császári kegyelem-nyilatkozatot.

az avatatlan rokonok s pártfogók ajánlatai után indult [1]); 1781.
hanem jól kiösmerni ügyekezett hivatalnokait. E végett már 1781 első napjaiban parancsot bocsáta minden elnök s igazgató tisztviselőhöz, miszerint kötelességökké tétetett, hogy alattvalóikról ezentúl minden fél évben viseleti jegyzéket küldjenek fel hozzá, melyben a tisztviselő minden viszonyait, házas vagy nőtlen állapotát, gyermekei számát, díjmennyiségét, szolgálat éveit, megfutott tiszti pályáját, erkölcsi viseletét, hivatalbeli szorgalmát, hajlamait, képességeit, nyelvekben való jártasságát s egyéb tehetségeit is följegyeztetni kivánta.

Még nagyobb figyelmet és közönségesebb zajt okozott József egy másik rendelete, mely szintén 1781 elején bocsáttatott napvilágra. Egész terjedelmében méltányolta ő az ember jogait a társadalomban; s miután emberszerető szive

---

[1]) Egy magas születésü nőnek ki gyermekei előléptetését sürgeté, így válaszolt: „Asszonyom, tudja ön, hogy én a nők társaságát csak pihenésül keresem dolgaim közt, s elveimet a szép nemnek soha fel nem áldozom, ajánlataikat ritkán s csak akkor hallgatom meg, midőn azok tárgya valamely érdemes férfiú, ki előttem úgy sem marad sokáig ismeretlen. Az ön két fia közöl az idősb, ki csak 20 éves, már kapitány, az ifjabb kanonok Köllnben. Mit akar ön még? Talán bizony az egyiknek hadvezérnek, a másiknak püspöknek kellene már lenni?.. Őszinteség az udvarnál, szigor a táborban, komolyság keménység nélkül, nagylelküség gyöngeség nélkül, igazság mindenben. Ezek az én elveim asszonyom.“ — Még jellemzőbb egy levele Fürstenberg Károly Egon tartományi gróf nejéhez: „Asszonyom, az ön férje rom. birod. fejedelem s egyike az ország legtekintélyesebb férfiainak, — de Csehország kormányzója nem marad tovább . . . . Hogy erre okom van, elgondolhatja ön! — Nálam mindenkinek a maga helyén kell lennie . . . Általában mondanom kell még önnek, hogy Ausztriában ezentúl nem lesz úgy, mint hajdan vala. Én kül herczegeket nem türök udvaromnál, s egy némely nemesnek meg kell elégedni a hadnagyi ranggal, kinek ősei marsali botot birtak s nagy hadakat vezettek. Férjét biztosítsa hajlamaimról s emlékeztesse, hogy államügyekben egyenesen kivánok magamhoz iratni, s nem szokásom országügyekben nőkkel levelezni.“ Grosshoffinger: IV, 143. 147. 156. stb.

1781. népei iránti kötelességeit is mélyen érezte: ellensége volt mindennek, mi az emberek szabadságát szükség nélkül korlátolja. A szellem felszabadítása egyike volt a kor kedvencz eszméinek. A közvélemény azt Franczia- és Németországban már hangosan követelte. Az osztrák birodalomban s Magyarországban ennek szükségét még nem érezte ugyan a kevésbbé kifejlett közönség; József mindazáltal, ki hírnevére a nagyvilágban sokat tartott, s egy felvilágosodott, szabadelvű, igazságos fejedelem hírét különösen igényelte: 1781 elején egy új sajtótörvényt hirdetett ki, melynek czélja volt a szellemet bilincseiből felszabadítani. E rendelet, mind a mellett is, hogy gyakorlatilag tekintve hiányos és határozatlan, József érdemkoszorújának egyik legfényesebb gyöngye. Az előleges könyvvizsgálatot egészen nem törűlte ugyan el; a könyvvizsgálati hivataloknak mindazáltal, melyeket, mint általában az egész sajtó-ügyet összes birodalmában, Chotek tanácsos felügyelésére bízá, szabályul tűzte ki, hogy ezentúl egyedül a jó erkölcsöket, a vallást s az államot sértő s általában olynemű iratokat akadályozzanak meg a nyilvánosságra jutásban, melyek csak gúnyolnak és rontanak, de a felvilágosodást nem terjesztik, a tudománynak s államnak semmi hasznára sincsenek. Szabad nyomtatást engedett ellenben a kritikának, gáncsnak, nemcsak irodalmi munkák, szokások, intézetek, rendeletek, hanem személyek felett is, ha bár saját magas személyét illetnék is azok: egyedül azt szabván feltételül, hogy a szerző magát megnevezze s állításaiért, ha szükség, a feleletterhet magára vállalja. „Ha rosszak e kritikák — úgymonda egykor, midőn panaszt hallott a szabad sajtó ellen, — maguktól feledésbe merűlnek, ha ellenben jók, mindnyájan tanulhatunk belőlök.“

Az új sajtórendelet.

E nyilatkozat maga is elég tanúsága annak, hogy a császár csak jót czélzott rendeletével. Népei azonban még nem voltak megszokva leplezetlenül hallani a szabad szót. A magyar nemesség, melynek képviselői, mint fentebb emlí-

tők, az 1761-ki országgyülésen Kollár Ádámnak csak némely nemesi kiváltságokat megrovó munkáját is oly heves kitörések közt kárhoztatták, a gondolatszabadságnak ily korlátlanságára még épen nem volt megérve. Ez azonban nem volt volna baj, a szabad sajtó maga szokván beforrasztani az általa ejtett sebeket. Több kellemetlenség származott onnan, hogy az új sajtórendeletek igen hiányosak, a könyvvizsgálóknak adott utasítások pedig felette határozatlanok lévén, ezek önkényének nagy szélesség engedtetett. A censorok azonban eleinte egyátaljában nem voltak szigorúak, minél fogva a napi iratok nem sokára gombaszaporasággal árasztották el az irodalmat. És nem tagadhatni, azok nagy része üdvösen hatott a közönségre, az élet különféle viszonyaiban uralkodó előitéleteket, balvéleményeket s visszaéléseket korbácsolván. Voltak azonban olyanok is, melyek még a vallás szent tárgyait, a legtisztesb férfiakat s magát a fejedelem személyét is kiméletlenül sujtották. József maga, ebben is jó példát adva, annyira túlemelkedett e gúnyiratok fölött, hogy azokat még akkor is tűrte, ha, mint a legtöbbel történt, névtelenül jelentek meg, és szerzőik ellen sem tétetett nyomozást. Egy ízben egy ilyetén gúnyírót, mivel előtte vádoltatott, végre maga elébe hivatván, ekképen szólítá meg: „Ha ön az állam ellen írt volna, kénytelen lennék fejét leüttetni; de mivel csak személyemet támadta meg, azért megbocsátok önnek. Hogy azonban tehetségeit ezentúl hasznosabbra fordíthassa, önt ezennel kabineti fogalmazómmá nevezem ki.“ 1781.

De mások, kivált a püspökök, mind több panaszt emeltek az írói szabadság féktelensége ellen, s annak korlátozásáért ostromolták a fejedelmet. József végre engedett sürgető kérelmeiknek, s a könyvvizsgáló hivatalokat szigorúbb eljárásra intette; minek azonban csak az lett következménye, hogy a könyvvizsgálati ügyben még nagyobb önkény és zavar álla be. Történt nem ritkán, hogy mit egy censor eltiltott, más azt szabadon bocsátotta; legkárosabbá vált

1781. pedig az, hogy míg apróbb iratok a vizsgálaton könnyen átestek, a terjedelmesebb munkák nem ritkán hosszabb ideig hevertek a vizsgálónál, mint a mennyi alatt készültek. Nevelte a bajt még az is, hogy a könyvvizsgáló hivatalok, kétségkivül helyesen, hatósággal felruházva nem lévén, a rendes törvényszékek pedig, melyeknek elébe a sajtó körüli panaszok kerűltek, számos esetekben kellő tárgyismerettel nem birván, gyakran igen méltánytalan itéleteket mondtak az írókra. De mind ezek mellett is csak az elfogultság tagadhatná, hogy a szabadabban mozgó sajtó számtalan hibát, visszaélést s előitéletet szűntetett meg, sokféle jónak és szépnek hintette el magvait s általában hatalmas lökést adott a nemesebb szellemi fejlődésnek.

Elvei az egyházat illetőleg.

Az újabb kor azon nagyszerű eszméje, mely a szabad államban szabad egyházat tűzött ki az emberi törekvések egyik fő czéljává, s melyet máiglan is egyedül az éjszakamerikai statusokban láthatunk megvalósítva, II József trónraléptekor még nem volt megszületve; vagy ha létezett is már a XVIII század valamelyik bölcsészének irataiban, a kor annak alkalmazására nem vala megérve. Mindenütt létezett még államegyház a maga előjogaival, kiváltságaival, s a kor fejleménye csak addig terjedt, hogy az egyház, mely eddigelé többé kevesbbé független hatalommal birt a fejedelmek s kormányaik mellett, a minden más hatalmat elnyelt s magába olvasztott statushatalomnak szintén alája vettessék, s különösen a katholikus országokban, Róma korlátlan uralma alól minden külviszonyaira nézve felszabadíttassék. E műtétel, mint említők, már az elébbi kormány alatt megkezdetett; még nagyobb mérvben alkalmazá azt József központosítási törekvéseiben. Az ő nézetei azonban az egyház tekintetében sokkal tágasabbak, czélja magosabb volt mint melyet Mária Terézia kormányában észlelhetünk. Ő nem elégedett meg avval, hogy az egyházat minden külföldi befolyás, különösen Róma uralma alól kivonja s a statushatalomnak alája vesse; ő azt egyszersmind a felvilágosodás, a

népmíveltség iskolájává is szándékozott tenni, s e végett annak kebelében mind azon intézeteket is eltörűlni, megsemmisíteni ügyekezett, melyek a felvilágosodásnak útját állják, s melyeket nem vélt hasznosíthatni a köz míveltség és jólét előmozdítására. E czélokat ő világosan kijelölte ama levelében, melyet az 1781-ki októberben a Rómában székelő követéhez, Herzán Ferencz bíbornokhoz, intézett; s kijelenté egyszersmind azt is, miképen gondja leszen reá, hogy a kormány felügyelése alatt felállítandó közös papnöveldékben, az épületnek, melyen munkálkodik, tartósságot szerezzen, tartományaiban az egyház a felvilágosodás iskolájává, a papság annak buzgó apostolává legyen. „Így, — úgymond egyebek közt — megvagyunk győződve, valódi keresztényekké leendenek, s még unokáik is áldani fognak, hogy őket a kevély Róma hatalmának elnyomó súlya alól felszabadítottuk.“ 1781.

Ezen újitásaiban József leginkább azok tanácsai után indult, kik, Hontheim Miklós elveihez ragaszkodva, a püspökök hatóságát a pápai hatalom ellenében erősíteni óhajtották, s evvel együtt a jezuitismust, fanatismust és a szerzetesi előitéleteket bátran megtámadták. Ilyenek valának az egyháziak közül Rautenstrauch, de Terme, Vittola, a világi rendből Molinari statustitkár, Sonnenfels és Born tanácsosok stb.

Az egyházi viszonyokat szabályozó rendeletei.

Az említett czélt illetőleg József, 1781 tavaszától kezdve, számos rendeleteket [1]) bocsátot ki, melyek nemcsak alattvalóit, hanem egész Európát bámulatra ragadták, s amazokat e felett elégületlenségre, panaszokra is ébresztették. Mindenekelőtt birodalma egyházmegyéinek és szerzeteseinek viszonyait Rómával fogta szabályozás alá. „Azon hatalomteljességnél fogva, — így szól a marcz. 24-kén kiadott rendelet — melylyel az egyházi ügyekre nézve, kivált Magyar-

[1]) Ld. ezeket: Collectio Resolutionum regiar. in mater. Commiss. ecclesiast. elszórva az I és II kötetben.

1781. országban, mint apostoli király, felruházva van, a közjó tekintetéből eredő igen fontos okokból, tetszett ő felségének, hogy azon kapocs, mely a tartományaiban lakó szerzeteseket a külföldi szerzetes házakkal s elöljárókkal, nevezetesen a Rómában létező szerzetbeli főkormányzóval eddig összekötötte, a jövőben végkép megszünjék, s a szerzetek kizárólag az illető megyés püspökök kormánya s hatósága alá tartozzanak.“ Megtiltotta ennélfogva a szerzeteseknek mind a pénzküldeményeket külföldi elöljáróikhoz, mind az egyházi könyvek behozatalát, s ezeknek ben az országban nyomtatását rendelte meg. Követé ezt néhány nap mulva más, még fontosabb rendelet, melyben parancsolja, hogy a római szent széktől kibocsátott minden bullák, brevek s más okiratok, mint melyek az államra kétségtelen befolyást gyakorolnak, a királyi helybenhagyás, az úgynevezett „tetszvény“ megnyerése végett kihirdetésök előtt ezentúl a kir. helytartótanács által ő felsége elejébe terjesztessenek. Utóbb azon két pápai bullát, melyek kezdő szavaikról „In Coena Domini“ és „Unigenitus“ czím alatt ismeretesek, mint a melyek a fejedelem és püspökök jogait s tekintélyét lényegesen sértik, nemcsak eltiltotta, hanem az egyházi könyvekből is kitépetni parancsolta, rendelvén egyszersmind, hogy azokról se támadólag, se védelmezőleg senki szót se tegyen. Másrészről pedig felszólítá a püspököket, hogy a hivataluk természetéből folyó jogaikat, a római curia hatalomterjeszkedései ellenében, szabadon s erélyesen gyakorolják, s Rómába ezentúl se bűnbocsánati, se házassagi ügyekben engedményekért s más kegyelmekért és czímekért ne folyamodjanak. Azon eskü formája helyett végre, melyet az újdon kinevezett püspökök a pápa iránt letenni szoktak volt, új esküformát szabott, mely szerint az illetők ezentúl ne a pápa, hanem a király iránt kötnék le magukat hűségre s engedelmességre; a pápa irányában csak az egyházi törvény által előszabott, canonica engedelmesség fogadalmát hagyván épségben.

Azt hitte József, hogy a püspökök ezen rendeleteket, melyek a római curia által rég megkorlátolt hatalomkörüket helyreállítják, kedvesen veendik; nem csekély boszúsággal olvasta ennélfogva azon nagy terjedelmű feliratot, melyben Batthyány József bíbornok s esztergami érsek, a maga s társai nevében, a sajtó s egyházi ügyekre vonatkozó királyi rendeleteket czáfolva s gáncsolva, kijelenté, hogy, bízva a felség kegyelmében, azokat eddigelé ki nem hirdették, s meggyőződésük és lelkiösmeretük sérelme nélkül, ki sem is hirdethetik. De József kérlelhetetlen maradt, s oly értelemben válaszolt, miszerint „rendeleteit komoly megfontolás s több jámbor és bölcs egyházi férfiú javallása után bocsátotta közre. Távol van tőle, hogy alattvalói lelkiösmeretét kényszerítse; s azért, mint már egyébkor, úgy most is újra kijelenti, hogy azoknak, kik lelkiösmeretöket a kiadott rendeletek iránt megnyugtatni, azoknak teljes készséggel engedelmeskedni nem képesek, szabadságot ad hivatalaikról lemondani s tartományaiból kiköltözni. Egyébiránt ismételve kijelenti akaratát, hogy ama rendeleteket megyéikben haladék nélkül hirdessék ki; mert el van tökélve azokon semmit sem változtatni.“ E végett a püspököknek újabban is megküldette a kérdésben forgó rendeleteket, egyszersmind némely újabbakat is kapcsolván hozzájok a szerzetesek igazgatása, fegyelmök s gyülekezeteik tárgyában. 1781.

A püspökök azonban annál kevesbbé lőnek hajlandók engedelmeskedni a császár parancsának, mivel időközben ennek egy más rendelete is érkezett hozzájok, mely kedélyeiket még inkább felháborítá, amazoknál, véleményök szerint, még sérelmesebb lévén a kathol. egyházra. A protestansok, felbátorítva Józsefnek az egyházi ügyekben tett intézkedései által, folyamodást nyujtottak be hozzá, könyörögvén: vetne valahára véget az ő százados sérelmeiknek is, és helyezné őket vissza hajdani törvényes jogaik élvezetébe. József, válaszul e folyamodásra, 1781-ki októb. 25-kén ama A türelmi rendelet.

1781. híres türelmi rendeletet [1]) tette közzé, melyben, előrebocsátván, hogy a lelkiösmereteket kényszeríteni a legigazságtalanabb s ártalmasabb dolog, a keresztényi szeretet szűlte kölcsönös türelemből ellenben mind az egyházra, mind magára a vallásra nézve is csak haszon áradhat: kijelenti, hogy e türelmet birodalmában megalapítani elhatározott akarata. A rendelet főbb pontjai ím a következők: 1. A két evangelika és a görög n. e. vallásfelekezetek hívei ezentúl ott is szabadon tarthatják istentiszteletöket, hol az eddig a törvények s kir. rendeletek értelmében tilos vala. E végett, hol közőlök száz család él, mindenütt építhetnek imaházakat, lelkészlakot és tanodát. 2. Az evang. vallásfelekezetűek ezután mindenütt lakhatnak, szerezhetnek házat s telket, nyerhetnek polgárjogot s hivatalt; vallásukkal ellenkező esküformára pedig sehol sem kényszeríttetnek, lelkészeik a kath. püspököktől függetlenek. 3. A vegyes házasságoknál minden hitkötelezvények megszűnnek: ha az apa katholikus, minden gyermeke az ő vallását kövesse; ha pedig protestans, a leánygyermekek az anya vallásában neveltessenek. 4. Az evang. lelkészek a kathol. egyház fejeitől ezentúl semmi függésben sem lesznek. 5. Vallása miatt senkit semmi módon nem szabad háborgatni. 6. Hol iskolájok nincs, gyermekeiket járathatják kath. iskolába. Panaszaik az új tanrendszer ellen meg fognak vizsgáltatni.

E türelmi rendelet igen felizgatta a kathol. egyház főnökeit; s nemcsak újabb feliratokat intéztek ellene a császárhoz, hanem miután, azokat sükeretleneknek tapasztalták, annak életbeléptetését is tehetségök szerint gátolni, legalább nehezíteni ügyekeztek. A püspökök s káptalanok közt

[1]) A rendeletet eredetileg a kancellaria készítette, de József azt több e végett megkérdezett államtanácsos véleménye és saját érzelmei szerint sokban megváltoztatta; az így átalakított rendeletet pedig három nappal kibocsátása előtt még egyszer közlé gr. Eszterházy Józseffel. A császár kézirata a grófhoz. 1781. októb. 22. Udv. államlevéltár.

sürű levelezés keletkezett, s úgy azok és más papok, mint a szerzetesek a világiakat is felizgatni törekedtek. Nemsokára tehát ezek közől is számosan annál hangosabb panaszokat emeltek a türelmi s egyéb vallásügyi rendeletek ellen, mivel a türelmi rendelet a hivatalokra a protestansoknak is akadálytalan útat nyitott. Több vármegyék, kivált a melyekben püspökök viselték a főispáni hivatalokat, panaszos feliratokban jelentették fel aggodalmaikat, melyeket bennök az uralkodó kathol. egyháznak nem különben, mint az ország törvényeinek e rendelet által vélt megsértése támasztott. 1781.

De nemcsak a katholikusoknál talált ellenszenvre a türelmi rendelet; a protestansok sem voltak avval egészen megelégedve. Ők azt reménylik vala, hogy a szabadelvű császár mind azon korlátokat szétszórandja, melyekkel vallásgyakorlatuk egy század óta megszoríttatott; mi azonban nem valósult. Sokakban már maga a rendelet homlokán lévő türelem szó is aggodalmat keltett; nem örömest hallák, hogy vallásuk, mely országos törvények által bevettnek neveztetik, a rendeletben csak tűrtnek czímeztetik. Nevelé aggodalmaikat az, hogy a helyreállott szabadságot sem látták a jövőre eléggé biztosítva, mivel József elődeinek ellenkező rendeleteit nem törűlte el forma szerint, s e kedvezéseket csak kivételek gyanánt, s nem is törvény ereje által, hanem egyedül királyi kegyelemből adta nekik. Némely szemet szúró terheik továbbá, — minő volt például a stóladíj, melyet a protestansok is fizettek a kath. lelkészeknek, az új rendelet mellett is fenhagyattak. Panaszosan említék végre azt is, hogy a türelmi rendelet a kedvezések mellett olyanokat is parancsol, mikhez a nyert szabadságok árán sem valának hajlandók simulni: szabadságot nyertek, például, iskolákat állítani, de oly feltétel alatt, hogy azokat a kormány által szabályozott kathol. tanodák mintája szerint rendezzék; hol pedig tanodák nincsenek, gyermekeiket a kathol. iskolába küldjék.

A helytartótanács maga is késedelmeskedett kihirdetni

1781. a türelmi rendeletet, s hogy azt végre megtegye, ismételt parancsnak kellett hozzá küldetni. Végrehajtása azonban egyháziak s világiaktól egyaránt sokfélekép megnehezíttetett, nem ritkán meg is gátoltatott. Szepes, Hont, Nyitra, Trencsény és Pozsony megyék nyiltan kijelentették, hogy azt végrehajtatni nem engedik. Mind e megyékben, mind másutt is nem egyszer történt vala, hogy midőn a protestans községek a királyi rendelet engedménye szerint imaházat, paplakot, iskolát építeni szándékozván, engedelemért, mint kell vala, a helytartótanácshoz folyamodtak; a kormányszék pedig a község lakosainak számáról s tehetségeiről az illető megyei hatóságtól tudósítást kivánt: ez oly értelemben írta meg azt, hogy a kormányszék a folyamodók kérelmét a kir. rendelet értelme szerint visszautasítani kényteleníttetett. Hasonlókép Horvát- s Dalmátország, úgyszintén több kir. város is makacsul ellenszegűlt annak, hogy kebelökben protestansok telepedjenek le s házat, telket szerezzenek.

Azonban József az egyháznak nemcsak azon viszonyaira terjeszté ki szabályozó rendeleteit, melyekben azt az állam, a római curia s a többi vallásfelekezetek irányában találta; ő az egyház fegyelmét, szertartásait is több tekintetben reformálni szándékozott. E részben a vallási fogalmak tisztítása, az előitéletek, az ábrándos vakhit megszűntetése állott czélul szeme előtt. Rendelte egyebek közt, hogy a vallási meneteknél szokásban lévő, de a vallás komolyságával és szentségével meg nem férő túlságos pompa, s kivált a czéhbeli iparosoktól e meneteknél viselt, inkább szinházi mulatsághoz, mint istentisztelethez illő, szeszélyes ruházat, a zászlaik körül csinált inkább világi, mint egyházi zene a jövőre megszűnjenek. Egy más rendelete által még ugyanazon 1781-ki év végén meghagyta a püspököknek, hogy az egyházi búcsúk (indulgentiae) tárgyában a szerzetesektől elkövetett visszaéléseket tüstént szűntessék meg; a népet a búcsúkról az egyház valódi értelmében oktassák s világosítsák fel. Hasonlókép az úgynevezett tertiariusok, a Jézus

szivéről czímzett s más ilynemű társulatokban divatozó visszaéléseket belátásuk szerint, ha szükség volna, még karhatalommal is, szűntessék meg. 1781.

Józsefnek az egyházi ügyekben eddigelé kibocsátott rendeletei sokakban, kivált az egyház fejeiben nagy aggodalmakat ébresztettek, nem ugyan mindig maga a rendelet lényege miatt, minek hasznos voltát a vallásra s egyházra nézve szintúgy nem lehetett kétségbe vonni, mint szükségességét az állam tekintetében, hanem inkább a modor miatt, melylyel ezen újitásokat végrehajtotta. S e modor valóban nem is volt alkalmas arra, hogy az újitások iránt rokonszenvet ébreszszen s azok keresztülvitelét könnyítse. Ha József a maga terveit a püspökökkel előleg s egész terjedelmökben közlötte s őket akaratának teljesítésére szelídebb módok által ügyekezett volna megnyerni, annyi ellenzésre s a végrehajtásban annyi akadályra bizonyosan nem találand vala részökről. De így, mint tőn, bár rendeleteit mindig okokkal támogatá, az önkény vádját el nem kerülhette. S e tekintetben míg József tiszta és jó szándokainak, népeit felvilágosítani s boldogítani vágyó szivének igazságot szolgáltatunk: másrészről az egyház fejeinek aggodalmait is szükséges méltányolnunk. A szokatlan hatalomgyakorlat, melylyel ő e rendeleteiben az eleve meg sem kérdezett, folyamodásaikban soha meg nem hallgatott püspököket meglepte, — bár ezeknek sem hatalomkörét eddigelé nem korlátolá, sőt a pápa irányában még inkább tágította is; sem anyagi érdekeiket nem sérté, — elmaradhatlanul ellenzést kelt vala fol, mely aztán minden elutasított feliratnál szükségkép növekedett s ellenszegülésre ébresztett. Ehhez járult, hogy az egyház körüli újitásait ő nem egyszerre s egész terjedelmökben, hanem külön időkben, rendszertelenül kibocsátott egyes rendeletekkel kisértette meg; mi a papságban szintúgy mint más katholikusokban gyanút ébresztett, hogy a fejedelem nem éretten átgondolt terv, hanem szeszély szerint, könnyelműen rendelkezik. Kik vallásukhoz buzgón ragaszkodnak

Oppositio a vallási rendeletek ellen.

1781. vala, nem ismervén a fejedelem egész tervét, nem látván a határt, a meddig haladni szándékozik s a melyen túllépni nem akar, feljogosítva érezék magukat, a meggyőződésök szerint törvénytelen hatalom túlcsapongásai ellen védeniök egyházukat. Hasonlókép a szerzetesek, kiket a Rómában lakó főigazgatójok iránt eskü kötelez vala, inkább hajlának, esküjökhöz híven, ennek mint a császár parancsainak engedelmeskedniök; minél fogva összeköttetéseiket római elöljáróikkal, bár titkon, még azután is folytatták; sőt a székely tartományi ferenczesek, Erdélyben, a szerzet törvényei által előszabott gyülekezetöket is nyilván a Rómában lakó fönök nevében hirdették ki. A szerzetesek ilyféle engedetlensége ellen szigorral lépett fel ugyan József; de mivel rendeletei sükerében mind addig maga sem bizhatott, míg ezek főnökeiknek mondott esküjöktől fel nem oldatnak: mind ezt, mind egyéb rendeleteinek jóváhagyását újabban is sürgetteté a pápánál.

A pápa látogatása.

József ezen s hasonló újitásai senkire sem hatottak érzékenyebben, mint magára VI Pius pápára. Ő szentségének legfájdalmasabban esett az, hogy József a Lombardiában s más olaszországi birtokaiban létező püspökségek, apátságok s prépostságokra nézve a kinevezési jogot, mit eddigelé a szent szék gyakorolt vala, szintén magához ragadta. Ezen újitásokat a pápa úgy levelei, mint a bécsi udvarnál lévő követe, Garampi bíbornok által eleitől fogva nem szűnt meg ostromolni; miután pedig meggyőződött, hogy ez úton czélt nem érhet, eltökélte magát, személyesen Bécsbe utazni József látogatására. Deczember 15-én kelt levelében tehát tudtára adá, hogy vele, mint atya fiával, személyesen kivánna értekezni azon újitások felől, melyek keserűséggel töltik el
1782. atyai szivét. A császár erre január 11-kén 1782-ben oly értelemben válászolt, hogy e rendkivüli látogatást ő szentsége különös jóvoltának jeléül fogadja ugyan; egyébnek azonban nem tekintheti azt, mint, hogy a pápa e látogatás által egyszersmind annak is bizonyítványát akarja adni, mily buzgón

kiván vele közreműködni abban, hogy tartományaiban a vallás, az isteni tisztelet s a népoktatás gyarapodásnak induljon. Kijelenti egyszersmind azt is, miképen azon intézkedésekben, melyeket a vallás előnyére, az egyházi fegyelem javítására, jogos fejedelmi hatalmából, érett megfontolás után tett, oly annyira helyes elvekből hiszi magát kiindultnak, hogy azokról őt lebeszélni s más irányba tereltetni nem tartja lehetségesnek. A pápa mindazáltal, kinek ékesszóllásától s rábeszélő tehetségétől a bibornokok testülete, a császár e nyilatkozatának daczára is, jó eredményeket várt, szándékánál megmaradván, útra kelt. A császár őt marczius 22-kén Németújhelynél, a lehető legnagyobb tisztelettel fogadá s kiséré be székvárosába. A magas vendég négy hétig időzék Bécsben, hova a magyar püspökök közől is tizenhárman jelentek meg tiszteletére. Ő több ízben személyesen óhajt vala értekezni a császárral; de József arra nem hajlott, s a miniszterek által, vagy irásban kivánta folytattatni az ügyek tárgyalását. Az értekezletekben jelentékeny részt vőn Batthyány prímás, Patachich kalocsai érsek s Eszterházy Károly egri püspök is. József velök annyira meg volt elégedve, hogy a pápának april 21-kén történt elutazása után harmad napra a prímást Sz. István rendjének gyémántos csillagával, a kalocsai érseket ugyanazon díszrend nagy keresztjével ajándékozta meg. Czélját a pápa minden törekvései daczára sem érte el: József a dolgok lényegét illetőleg szilárdul megmaradt a maga rendszerénél, csak némi mellékes kérdésekben hajlott némi engedményekre, vagy módosításokra, úgymint: megegyezett, hogy a püspökök engedményezési hatalmat, a rokonságban lévő házasulókra nézve, egyszer mindenkorra szerezzenek maguknak a római széknél, — mi által ez jogát legalább a jövőre megmenteni vélte; megegyezett abban is, hogy az újdon kinevezett püspökök esküt a pápának is mondjanak, de egy újonnan készült forma szerint; nem ellenzé azt sem, hogy a szerzetesek tartományi főnökei a maguk megválasztatását tudtára adhassák

1782.

1782 a Rómában lakó főigazgatónak, de ettől semmi jogot vagy hatalmat nem kérhetnek, nem fogadhatnak el, stb.

Egyéb rendeleteit mindazáltal a császár újabban is megerősítette s végrehajtatni parancsolta. Ezek közé tartozik egyebek közt némely szerzetek eltörlése a birodalom határaiban, mi iránt még januárban (1782) kiadta volt parancsait. Ezek szerint elébb a kamalduliak, karthausiak, tertiariusok, a klarisszák, kapuczinák, augusztinák s a ferenczes apáczák; utóbb aztán a benczék, prémontreiek, cisterciek, karmeliták, paulinusok szerzetei is eltörültettek. Magyarországban összesen 134 férfi szerzetes kolostor —, melyekben 1484 szerzetes, és hat apácza-zárda, melyekben 190 szűz élt, törűltetett el [1]. Az eltörűlt szerzetek ingó vagyona, azon kivül, mit a szerzetesek nyugdíjok mellé személyes szükségeik fedezésére magukkal vihettek, úgy a templomi ékszerek s más eszközök árverés útján adattak el. A begyűlt pénz [2], valamint az ingatlan vagyon is, egy vallási pénztár alapítására fordíttatott, melynek czélja volt, az eddig eléggé el nem látott s nagy számmal alapított újdon lelkészségek díjainak fizetése.

Egyéb vallási tárgyú rendeletei

A szerzetek eltörlése azonban nemcsak az érdekelt szerzetesekben s apáczákban, — kiknek kolostoraikban élvezett kényelmét a számokra kirendelt csekély évdíjak nem pótolhatták, hanem a világiak vallásosabb részében is rémületet, zúgolódást ébresztett. Sérté sokak vallásos érzetét, hogy a magukat istennek szentelt férfiak s nők kolostoraikból kiűzettek és szétzaklatott nyájként bolyonganak; hogy a templomi szentelt ruhák s edények és más eszközök, keresztek, kelyhek, képek, ereklyék stb. nyilvános árverésre bocsátva,

[1]) Maradt még egy 1787-ki jul. 25. készült kimutatás szerint 3736 kolduló s 988 nem kolduló szerzetes és 337 apácza.

[2]) Földjegyezve találjuk, hogy egyedül Sz. Pál remetéi gazdag, magyar szerzetének 37 házából ingó vagyonban tíz millió, a szerzet ingatlan javainak évenkinti jövedelméből pedig 203600 forint folyt a vallási pénztárba.

zsidók által is körülhordoztattak, rendeltetésökkel ellenkező 1782.
czélokra fordíttattak. És miután József, a kolduló szerzeteket meghagyván, csak a javakkal gazdagon ellátottatakat törülte el, — bár a február 28-kán kibocsátott rendeletben kijelentette, hogy a szerzetek javaiból világi czélokra semmit sem fordítand, hanem összes vagyonukat, a lelkészek illőbb díjazására, a vallási pénztárba téteti, a gyanút mindazáltal még sem háríthatta el magától. Még gúnyképek is jelentek meg, azt ábrázolók, miként foly át a pénz a vallási pénztárból a hadügy pénzes ládáiba. Mások, kiknél az eltörlött szerzetek tőkéi kamatra letéve voltak, a kölcsönt most lefizetni —, s többen közőlök, készpénzök híjában jószágukat is eladni kényszeríttetvén, panaszokkal tölték be az országot.

Ezen s az 1782 folytában kibocsátott egyéb egyházi tárgyú rendeletek annyira felizgatták a vallás buzgóbb híveit, hogy a császárt vallástalanságról vádló szózatok már nyilván is hallattak. Mások azt híresztelték, hogy a császár avval mit sem gondol, bár mily vallást kövessenek alattvalói; sőt kedvére volna, ha a katholikusok is az evang. vallásra térnének. Hogy ily s hasonló beszédek a népben már hitelre találtak s háborgatták a lelkiösmereteket, eléggé bizonyítja az, hogy József kényszerítve érzi vala magát azoknak ellenmondani s a május 24-kén (1782) közzétett okmányában kijelenteni, hogy „e szózatok merő rágalmak, s ő az uralkodó és egyedül üdvezítő kath. vallást mindenkor anynyira szivén hordja, miszerint, bár a másként hivőket arra kényszeríteni épen nincs szándokában, még is nagy örömet okozna neki, ha minden alattvalói meggyőződésből katholikusokká lennének". De ezen nyilatkozat sem a kedélyeket nem volt képes megnyugtatni, sem a császár iránti véleményeket nem változtatta meg a közönségben; sőt most meg a protestansok kezdének panaszkodni, hogy vallásuk iránt méltánytalan, s elfogultnak, hitábrándosnak kiáltozák őt.

És valóban nem is lehet Józsefet vallástalanságról vagy csak vallási közönyösségről is vádolni; sőt az újabb kor

1782. fogalma szerint még igazán szabadelvűnek sem mondhatni őt a vallás tárgyában. Igaz, hogy ő ellensége volt a hitábrándnak s a középkor sötétségéből leszármazott előítéleteknek; annyira mindazáltal még sem emelkedett fel, hogy a különböző vallásfelekezetek egymás iránti viszonyait az egyenlőség alapjára fektette, vagy épen a szabad államban szabad vallást akart volna. Ő nem egyedűl a polgárt, hanem az egyik vagy másik hitfelekezetnek tagját is tekinté alattvalóiban, s a vallás különfélesége szerint a jogot és igazságot is külön mértékkel osztogatá nekik. A katholika vallást, bár némi előítéleteket eltiltott s Róma befolyását, politikai czélokból, korlátolta, ő is még mindig uralkodó statusvallásnak s egyedűl üdvezítőnek nevezte, míg a más vallásbelieknek csak türelmet biztosított. A franczia bölcsészeket is, bár némely politikai és statusgazdászati tanaikat elfogadta, épen vallástalanságuk miatt gyűlölte. Előszeretetéről a kath. vallás iránt, fentebb idézett szavain kivül, elég tanuságot tesznek ama rendeletei is, melyeket a hitváltoztatás tárgyában kibocsátott; s melyek egyszersmind azt is világosságba helyezik, mennyire külön mértékkel élt a különböző vallásuak iránt. A kathol. egyházba térést némi formaiságok mellett még a kiskorúaknak is megengedte; ellenben az e vallásból kitérők gyermekeit nagykorúságokig a kathol. vallásban neveltetni, magukat az áttérőket pedig, bár az elébb divatban volt pörös kereset s méltatlan bánásmód alól fölmentette, az áttérés megnehezítése végett, még is valamely kolostorban, vagy más alkalmas helyen, a kathol. vallásban való hat héti oktatás alá vettetni parancsolá; a deistákhoz, azaz, a sz. háromságtagadókhoz s egyéb, a türelmi rendeletben nem jogosított felekezetekhez csatlakozni akarókat pedig épen 24 botcsapással büntettette. Míg azonban ekként a kath. egyházat a többi felekezetekkel szemközt mindenben előnyösíté, voltak egynémely rendeletei, melyek minden felekezetben egyaránt elégületlenséget és zajt keltettek. Ilyen p. o. az a rendelete, mely szerint, az enyészet

gyorsítása s fakimélés végett, a halottakat ezután, koporsók helyett zsákokba dugva, parancsolta eltemettetni. Ezen rendeletet mindazáltal, melynek közzétételekor Józsefet még a legértelmesbek s elfogulatlanabbak is méltán arról vádolták, hogy újitási szenvedélyében kicsinységekkel is bíbelődik, s rendeleteinél a nép erkölcsi állapotát, műveltségi fokát, hiedelmeit nem veszi tekintetbe, — a nép zajos ingerültsége miatt nemsokára visszavonta, nyiltan megvallván, miszerint nem hitte volna, hogy a nép még oly kevéssé van felvilágosodva. 1782.

Egyébiránt József, azon meggyőződésben, hogy szándokai tiszták, czéljai üdvösek, minden panasz és zúgolódás daczára, rendületlenül haladt előre, az egyházi ügyeket illetőleg, reformatori pályáján. És azok közt, melyek egyik vagy másik felekezet véleményeibe vagy érdekeibe ütközvén, szóval és irásban gáncsoltattak, találunk oly intézkedéseket is, melyek, valamint az egykorúak osztatlan tetszését megnyerték, úgy az ő magas lelkének s alattvalói boldogítását szomjazó szivének is fényes bizonyítványai. Ilyen egyebek közt első rendben a falusi lelkipásztorság s általában a köznép oktatásának szent ügye, minek előmozdítása egyikét teszi vala József kedvencz foglalkodásainak. Ez forgott szeme előtt, midőn a nép vallásboli oktatásának könnyebb vezérlete s az arra való gondosabb felügyelhetés végett, az igen nagy terjedelmű pécsi és zágrábi püspökségekből, még az 1781-ki febr. 16-kán kelt rendeletében, egy-egy darabot kiszakasztván, avval a bosnyai és szerémi püspökségeket nagyobbította, melyeket aztán káptalanokkal s bőségesebb jövedelemmel is ellátott. Mennyire szivén feküdt a köznép oktatása, még inkább kitetszik az 1782-ki febr. 15-kén és 22-kén kelt rendeleteiből, melyekben kijelenté, hogy a nép szellemi szükségeit, hol kivántatik, újdon felállítandó s az eltörült szerzetek javaiból megszaporodott vallási pénztárból ellátandó lelkészségek által is kielégíteni, s e végett a plebániákat akként szándékozik felosztani és szabályozni,

Gondoskodása a népnevelésről.

1782. hogy a nép isteni szolgálatra s oktatásra ezentúl minden nagyobb nehézség nélkül megjelenhessen, s lelkészeitől kellőleg taníttathassék[1]). Felszólítá e végett a polgári hatóságokat, adják be pontos jegyzékét azon helységeknek s környékeiknek, hol a nép száma, vagy a templom távolsága, vagy a közlekedés nehézsége új plébániák, vagy legalább helybeli káplánságok felállítását teszi szükségessé. A püspökök pedig tudósítsák a kormányt: hány szerzetes szükséges azon városokban s vidékeken, hol kolostorok vannak, a lelkészek segedelmére? hány lélek jut egy szerzetesre? hány templom tartandó nyitva? hogyan rendezendő el azokban az isteni szolgálat s oktatás, hogy a nép lelki szükségeinek megfeleljen? Ezeken kivül még a szerzeteseknek, mielőtt lelkipásztorkodásra kiküldetnének, alkalmas voltok felőli megvizsgálása, a plebániák pénztárainak kezelése, a házassági eljegyzések törvényes erejének megszüntetése, a házasságkötéseknél szükséges tanúlevelek, a szerzetesek koldulása, a bucsújárások ritkítása és szabályozása s több más egyházi tárgyak iránt számos más rendeleteket bocsáta ki az év folytában.

Vallási bizottság. József e közben maga is észrevette, hogy a rendszertelen mód, melylyel az egyházat illető rendeleteit eddigelé közzétette, mivel szeszélyesnek látszik, elégedetlenséget s ingerűltséget szűl; látá, hogy akarata ennélfogva ismételt parancsok után sem teljesíttetik mindenben; hogy a zavar, mely a rendszer hiányából származik, s az aggodalom, mely a kedélyeket, az újitások határának be nem látása miatt, megszállotta, naponkint növekedik: e hiányon tehát segítendő, mind hogy az eddigi rendeleteknek pontosabb végrehajtást szerezzen, mind hogy a jövőben több sükerrel folytathassa újitásait, szeptember 10-kén kelt rendelete által, a

---

[1]) Egy 1787-ki kimutatás szerint volt az országban összesen 3629 kath. lelkész és 746 papjelölt s növendék, ide nem értve a szerzeteseket, kiknek számát fentebb közöltem.

kir. helytartótanács kebelében az egyházi ügyek közvetlen igazgatására egy állandó bizottmányt alkotott. Volt e kormányszéknél már elébb is egy, még Mária Terézia által alakított, úgynevezett „vallási bizottság"; de részint mivel ennek hatáskörébe minden egyházi ügy eddigelé nem tartozott, részint mivel az más tárgyak, mint kórházak, nevelőintézetek, kegyes alapítványok stb. igazgatásával is terhelve volt, ezeket pedig József a tisztán egyházi ügyekkel összevegyíteni nem akarta: a régi helyett egy új „egyházi bizottmányt" alakított, melynek a prímás elnöklete alatt néhány helytartósági, egyházi s világi tanácsos lőn tagjává. 1782.

Az okmány, melyben József e bizottságot megalkotta, az egész reform tervét magában foglalja, melyet ő az egyház körében létesíteni szándékozott, és sokkal inkább kitűnteti kormányzói buzgalmát s gondosságát, mintsemhogy annak kivonatát közlenünk ne kellene. Kiszabván a bizottmány ügykezelési modorát, az ülések idejét, a jegyzőkönyv vezetésének s a feliratoknak módját stb. részletesen meghatározza a tárgyakat is, melyek a bizottmány hatáskörébe tartoznak. Alája rendeli mind azt, mi a római és görög kathol. egyházat, a papságot, a szorosan vett egyházi alapítványokat, a kül egyházi fegyelmet, az isteni tiszteletet illeti; nevezetesen: kezébe adja a törvényalkotási hatalmat az összes egyházi ügyekben, s ennélfogva hatáskörébe rendeli a püspöki megyék rendezését, a régiek felosztását s újak felállítását, azok jövedelmeinek megállapítását, s viszonyukat a római curiával; az egyházat illető kir. rendelvények kihirdetését; a püspöki hatóság alóli kiváltságok ügyét; az egyháziak végrendeleteit s örökösödéseit; a házassági engedélyeket; a kegyúri jogok körüli kérdéseket; a bucsúk, egyházi menetek, csodatévő képek s helyek, vallásos társulatok stb. körüli kérdéseket; a papfelavatások, papi törvénytelenségek s felfüggesztések tárgyait; a káptalanok, s papnöveldék szabályozását s jó karban tartását; a püspöki hatalommal való visszaélések kérdéseit; a szerzetesek szabályait s fegyelmét

1782. a szükségtelen szerzetek s kolostorok eltörlését, a fenhagyottak fentartását, a kolduló szerzeteknek a vallási pénztárból ellátattatását stb. Szivére köti különösen a lelkipásztorkodás ügyét, a fenálló plébániák rendezését, újak felállitását, s úgy a lelkészek, mint az iskolamesterek díjazását; — mire nézve szabályul tűzte ki, hogy miután ezek tiszte s kötelessége mindenütt egyenlő, a helykörülmények szerint díjaik is arányosak legyenek. Kijelentette, hogy mihelyt a helytartótanácsnak egyesítése a kamarával, mint tervben van, végrehajtatik, az eltörlött szerzetek javainak igazgatása is e bizottmányra szálland, s azzal egy világi tanácsos külön foglalkodandik; hasonlókép átveendi a kegyes alapítványok kezelését is, s megvizsgálandja, nem lehetne-e ezek egy részét, nagyobb szükség idején, a lelkipásztorkodásra fordítani s a lelkészi pénztárhoz kapcsolni, melynek forrásait, jövedelmeit szaporítani különben is feladatává tűzte a bizottságnak.

Ugyanazon évben, októb. 7-kén e bizottságot illetőleg még egy más kir. rendeletet is bocsát vala közre, melyet a benne kimondott elvek igen nevezetessé tesznek. Mondatik ugyanis benne, hogy az összes egyházi birtok, annak eredetét, czélját s az egyháznak az iránti valódi elveit tekintve, nem egyéb, mint a hívek lelki üdvességének előmozditására szánt hitbizomány (fideicommissum), melynek az egyházi személyek s testületek csak annyiban haszonvevői, a mennyi állapotjokhoz illő elláttatásukra szükséges; a fölösleges jövedelmeknek pedig ama főczélra fordíthatása a fejedelemnek, mint az egyház legfelsőbb kegyurának, védjének, jogaihoz tartozik [1]). Ő felsége tehát, ezen elvből indulva ki, apostoli királyi hatalomteljességénél fogva változhatatlanul elhatározta, hogy valamint a német örökös tartományokban, úgy Magyarországban s kapcsolt részeiben is, az egyházi

[1]) Az egyházi udv. bizottság 1787-ki jul 25-kén készült kimutatása szerint a világi papság összes jövedelme a püspököktől a káplánokig tőn 2.919.880 frtot, a szerzeteseké és apáczáké pedig 1.099,192 forintot.

javak jövedelme, a mennyiben az alapítvány czéljára teendő költségekből s a papság illető ellátásából még fölösleg maradna, egyedül a hívek lelki üdvösségének előmozdítására s a vallás gyarapítására lészen fordítandó, a nélkül mindazáltal, hogy a magyar papság nemesi jogai, melyek azt birtokaira nézve illetik, s melyekben azt ő felsége szintúgy fentartani szándékozik, mint a világi nemességet, e miatt bármi csorbulást szenvednének. A fölösleg jövedelmeknek az egyház ezen legfőbb czéljára fordítását pedig annál méltányosabbnak látja ő felsége, mennél kevésbbé lehet kétségbe vonni, hogy a püspököknek s más egyházi személyeknek a sz. canonok, egyházi törvények által is kiszabott kötelességök, fölösleg jövedelmeiket az egyházra s a szegények segélyezésére fordítani. Hogy tehát e fölösleg jövedelemrész annál bizonyosabban fordíttassék a mondott czélra, ő felsége tudósíttatni kivánja magát a bizottság által: mennyire megy az országban s kapcsolt részeiben az egyházi személyek száma, mennyit tesznek az összes papság ingó s ingatlan javai, mennyi szükséges az alapítványok czéljaira s a papság illő ellátására, s ezeknél fogva mennyit lehet a jövedelmek fölöslegéből a hívek lelki üdvének gyarapítására s más ily szent czélokra fordítani? — Hasonló bizottságot alapított József az erdélyi kormányszék kebelében is az egyházi ügyek igazgatására; s mind ezt, mind a magyart az egész monarchiára nézve Bécsben felállított közp. udv. egyházi bizottságtól tette függővé. 1782.

E rendeletet azonban már Eszterházy kançzellár is megsokalta, ki aztán egy hosszú felterjesztést intézett ellene a császárhoz. Érzékenyen panaszkodik a kanczellár, hogy ő felsége gyökerökben meg akarja ingatni az ország alapjogait s törvényeit, lealacsonyítani s egy külföldi tanácsra bízni Magyarország első rendének, a papságnak, igazgatását, a királyi kegyúri jog gyakorlását s minden jogot, melyet az egyház irányában eddigelé alkotmányosan a kanczellária gyakorolt, sőt ezt magát is alá akarja annak rendelni. Idézi

1781. a törvényeket, melyek a kanczellária s helytartótanács jogkörét körülirják, függetlenségét biztosítják. Védi az egyházi javakat, melyek törvények által biztosíttatnak minden külföldi avatkozás ellen, s csak e törvények szerint kezeltethetők. Végűl kéri a császárt, ne támadja így meg Magyarország alkotmányát, ne vesse azt az örökös tartományokkal ugyanazon szabályok alá, s távoztassa el tőle e katasztrofát, mely életében a legszomorúbb emlékű napot fogná neki szerezni, s melyért nemzete előtt nem is vállalhatja magára a felelősséget. Ha szándékától semmikép sem akarna elállaní, hívja meg magához értekezletre legalább a prímást s az országbirót. De József e kérelemre sem hajlott.

Részint ezen magyar egyházi bizottságok hozzájárultával, részint különben is, a már megalapított elvekből indúlva ki, a következő években még számos rendeleteket bocsátott ki József az egyházi ügyek tekintetében, melyek közől azonban, rövidség végett, csak néhány nevezetesbet említünk. 1783-ban a szerzeteseket házi fegyelmökre nézve közvetlen a püspökök felügyelése alá vetette; a kolostorokban a vétkes szerzetesek büntetésére létező, titkos, földalatti börtönöket, melyek körűl borzasztó visszaélések födöztettek fel, eltörűlte, használatukat szigorúan eltiltotta. Két évvel később (1785. febr. 10.) azon nevezetes rendelvényt tette közzé, mely szerint két egyházi javadalmat egy személynek, legyen az bármily rangú, birni tilos; minél fogva aztán Migazzi bíbornok, bécsi érsek s váczi püspök, ezen utóbbi püspökségről, minden vonakodása daczára is, lemondani kényteleníttetett. Utóbb, a házaknak Vízkereszt napján szokásban levő beszentelését, az égiháborúk alkalmával divatozó harangozást, a csodatevő képekhez stb. az erkölcsökre károsan ható zarándoklatokat tiltotta el, s az ilyféle helyeken létező ezüst és arany fogadalmi adományokat összeszedetvén, a pénzverdébe vitette, rendelvén egyszersmind, hogy hálájokat a hívek a vett kegyelmekért, nevöknek a templom ajtajára függesztendő fekete táblákra irásával nyilvánítsák stb.

Mind ezen s más hasonló egyházi intézkedések a kanczellár elnöklete alatt létező udv. bizottság útján adattak ki. Mily erélylyel járt el e bizottság a püspökök iránt is, tanúsítja b. Andrássy rozsnyai püspök esete. A bizottság egy, 1786-ki nov. 28-kán kelt felterjesztésében a püspököt, mivel Ragályi Imre és Éva házasúlandókat a rokonsági akadálytól felmenteni s egybeadatni ismételt felszólitásra sem akarta, jövedelmei élvezetétől felfüggesztetni, s ha még egy hónap folytában is vonakodnék engedelmeskedni, püspökségétől is megfosztatni javasolta, mit aztán a császár is helyben hagyott. A püspök erről értesűlvén, azonnal Bécsbe sietett s engedelmességet igért. De József ezzel már nem lőn megelégedve s büntetésűl makacsságáért 500 arany lefizetésére itélte, hozzáadván, hogy ismételt engedetlenség esetében azonnal megfosztatik javadalmától. Az aranyok mireforditását majd akkor határozandja meg, ha a kanczellár azoknak végrehajtott lefizetését feljelentendi.[1]) 1782.

A vallásnak s egyházi életnek minden egyéb részletei közt azonban mind haláláig legtöbb gondot fordított József a nép oktatásának ügyére. Kormányra léptekor a rendes lelkészek száma, Magyarországban, ötödfél millió katholikus közt csak 2465-re, a segéd lelkészeké 1113-ra ment; József ernyedetlen munkássága a lelkipásztorok összes számát 3578-ról kormánya végső éveig 4767-re emelte; az újdon alapitott vagy az eddigelé eléggé nem díjazott régi lelkészségek ellátására a vallási pénztárból évenkint 133,600 frtot fordíttatott. Főelve e tekintetben az volt, hogy a hol százan együtt laknak, s a környéken egy mérföldnél közelebb templom nem létezik, ott vagy a kegyúri joggal biró földesúr, vagy a vallási pénztár épitsen templomot; s ha ebben az anyatemplom lelkészi személyzete az isteni szolgálatot s oktatást rendesen el nem láthatja, mindenütt helybeli káplánság alapíttassék.[2])

[1]) A kanczellária levéltárából.

[2]) Egy 1787-ben kelt rendelete szerint intézkedett, hogy a hol minden felekezetnek nincs temploma, katholikus és protestans ugyan-

A papok nevelésének rendezése 1783.

A plébániák szaporítása azonban magában véve még nem volt volna elég a kitűzött szent czél elérésére, ha azok egyszersmind jól nevelt, példás erkölcsű, tudományos készületű, felvilágosodott egyházi férfiakkal nem láttatnak el. Erre tehát különösen nagy gondja volt a császárnak. Eleinte, hogy a sürgető szükség fedeztessék, az eltörűlt szerzetek képesebb tagjait is megengedte ugyan alkalmaztatni az új plébániákra; utóbb azonban a papokká avattatandó ifjak nevelésére nagy figyelmet fordít vala. A világi papok elébb a püspöki székvárosokban levő saját intézeteikben, a püspökök által kiszabott rendszer szerint, a szerzetesek pedig zárdáikban neveltettek. Józsefnek e nevelési rendszer a maga czéljaira nem látszék alkalmasnak. Észrevette, hogy a a mint a püspökök s káptalanok különböző szelleműek, úgy a papnevelő intézetekben is, melyeknek tanítókarát s más elöljáróit ők választják, különböző szellem honosúl meg. Ő pedig czéljai létesítésére egy, az ő eszméje szerint képzett, felvilágosodott papságot óhajt vala előteremteni, melyet az egész országban ugyanazon jó szellem lelkesítsen, egyenlő józan elvek vezéreljenek. E végett már 1783. elején elhatározta, hogy oly közönséges papnevelő házakat állítson fel, melyekben az egész hazai mind világi mind szerzetes papság egyesítve képeztessék, s mind fegyelem, s erkölcsök, mind tanulmányokra nézve egység uralkodjék; s melyekből aztán az ifjak, tanulmányaik bevégeztével, a megyékben felállítandó külön papházakba (presbyteriumokba) menjenek át a megyei szokásokat s a lelkipásztorkodás gyakorlati részét megtanulni. Ily közönséges papnevelő intézeteket elébb Budán, Kassán és Pécsett szándékozott állítani; de utóbb azok helyéül Budát, Egert és Zágrábot tűzte ki, hol aztán a neveldéket 1783. és a következő év folytában fel is állí-

azon templomban végezze az isteni tiszteletet. És hogy a felekezeteket erre rá lehessen bírni, ily helyeken templomépítésre nem kell adni segédkezet. Ez, úgymond, így van Németországban is. Kanczelláriai levéltár.

1783.

totta, részint az eltörlött szerzetek házait, részint más középületeket jelölvén ki számukra. Tervét azonban még egyszer megváltoztatván, a budait nemsokára Pozsonyba, az e végre átalakított várba tette át; az egrit és zágrábit pedig 1786-ban Pesten egyesítette. A püspökökhöz aztán rendelet küldetett, hogy papokká csak azon ifjakat avassák fel, kik ezen intézetekben végezték tanulmányaikat.

A népnevelés közoktatás rendezése.

De nemcsak a papokat képző, hanem általában valamennyi nevelő s tudományos intézetekre, s tanodákra is egyaránt kiterjedt József gondoskodása. Jól tudván, hogy az ifjúság neveltetése az alap, melyre népei jobblétét építheti, ezen alap megvetésén annál nagyobb buzgalommal munkálkodik vala, minthogy egyéb nagyszerű újitásainak is csak a felvilágosodás terjedésének föltétele alatt igérhetett gyarapodást s állandóságot; sőt miután a jelen nemzedékben annyi megrögzött, reformjait minden lépten akadályozó vagy nehezítő előitéletekkel, érzelmekkel és szenvedélyekkel találkozék, azoknak teljes sikerűltét, mint egykoron a héberek bölcse, Mózes, csak az általa nevelt jövő nemzedéktől remélheté vala. Különös gonddal ápolta ő e végett a népiskolákat, melyek által a nép nagy tömegére hathatott. Ezeket már, részben az ő, mint kormánytárs, sürgeteseire is, Mária Terézia szintén szaporítá s jobb karba állítá vala; József maga pedig aztán haláláiglan ernyedetlen buzgalommal munkálkodék azok terjesztésén s javításán. Hol új plébániát emelt, ott egyszersmind népiskolát is alapított, s azokban mind a gondosan megválasztott tanítók, mind a tanítványok szorgalmát jutalmakkal is ösztönzé. A tanulmányok s módszer tekintetében új rendszert hoz vala életbe, mely szerint a protestansok iskoláit is átalakítani kivánta.

A főbb iskolákra nezve, azon újitások következtében, melyeket 1783-ban a kormány- s itélőszékek körűl valósítani megkezdett, a tudományok egyetemét Budáról Pestre helyezte át, s vele három év mulva, midőn a papnöveldét szintezen városba szállíttatá, a theologiai kart is egyesítette.

1783. A papnöveldéken kivűl más nagy nevelő-intézeteknek nem lévén barátja, valamennyi ilynemű növeldét, magát a bécsi Theresiánumot is eltörűlte s alapítványaikból tanulmányi pénzalapot alkotott, melyből aztán a nyilvános tanodákban nevelt szegényebb ifjaknak rendelt év- s ösztöndíjakat, hogy azok ekként magán-házakban lakván, gyermek koruk óta idomíttassanak a világhoz, melyben majd élniök, munkálkodniok kellend. Különben, valamint az egyházi úgy a tanulmányi ügyek igazgatására is, 1784-ben, a helytartótanács kebelében, külön bizottmányt állíta fel, melyet a már elébb Bécsben alakított s három magyar ülnökkel is ellátott középponti udvari tanulmányi bizottság alá rendelt s a könyvvizsgálattal is megbizott. E tanulmányi bizottmány első elnökéül Klobusiczky Pétert nevezte ki, ülnökökül az egyetemi karok, a budai főgymnasium s nemzeti iskolák budai kerületének igazgatóit rendelvén melléje. E bizottmány lőn az összes tanulmányi ügy középpontja, melynek főfeladatává tétetett, a közoktatást, a Bécsből veendő rendeletek szerint, az országban egyenlően szabályozni s igazgatni. És hogy e tisztében minél sikeresebben járhasson el, 1785-ben Pozsonyban, Kassán, Nagyváradon, Pécsett és Zágrábban kerületi tanulmányi igazgatóságokat alkota, közvetlenül a budai bizottmány alatt működendőket. Az egész közoktatási és nevelési ügy főigazgatását végre Magyarországban s kapcsolt részeiben gróf Niczky Kristófra bízta.

E főigazgató felügyelése alatt a budai bizottmány, s különösen annak két tagja, Szerdahelyi és Makó a Mária Terézia alatt megállapított nevelési rendszer helyébe egy újat készíte, mely szerint a köznevelés igen szabad szellemben szabályoztatott. Egyebek közt a jezsuitákról fennmaradt különszerű áhitatosság-gyakorlatok és fegyelmi szabályok kiküszöböltettek, a máriai társulatok (congregationes marianae) s azon askétai könyvek, melyek eddig az ifjúság kezein forognak vala, eltiltattak. Rendeltetett továbbá, hogy az ifjúság a hónaponkénti gyónásra ne hajtassék, hanem a

szentségekkel való élés mindenkinek szabad akaratára s a szülők vezérletére hagyassék; a szinházak, táncztermek s egyéb nyilvános mulató-helyek látogatása viszont megengedtetett. Általában az egész nevelési rendszernek oly irány adatott, hogy az ifjúság a világi viszonyok surlódásai közt nőjön fel s készíttessék el a férfiúi pályára. Meglepő volt a közönségre nézve azon rendelet is, mely szerint nem csak minden tűrt vallású ifjaknak megengedtetett a kathol. főiskolák látogatása, hanem még a tanszékek betöltésénél is, az egy theologiai kart kivéve, egyedül a képességnek kell vala figyelembe vétetni, minden tekintet nélkül a vallásra. — De valamint e köznevelési rendszert zúgolódással fogadták a vallásosabb kedélyűek; úgy hangos panaszokra fakasztotta a szüléket általában s több megye feliratainak tárgyaúl is szolgált ama rendelet, mely szerint, az 1784-ki tanulmányi évtől kezdve, minden iskolába járó ifjú tanpénzt kötelezteték fizetni. E tanpénz a latin iskolákban évenkint 12 forintra, a bölcsészeti és sebészeti iskolákban, úgy a jogiakban és a lyceumok s akadémiákban 18 ftra, az egyetemben pedig 30 ftra szabatott. Az ekként begyült összeg aztán nagy részben a jelesebb szegény tanulók évdíjaira lőn fordítva. — Ezek után, ha nem mondjuk is, érteni fogja az olvasó, hogy a tanintézetekben maguk a tudományok is szabadon, oly tankönyvek szerint adatának elő, melyeket az új kor szelleme leng vala át.[1]) 1783.

III.

Mialatt az egyházi s nevelési ügyeket ily módon rendezi vala, az ország politikai s igazgatási állapotát illetőleg is roppant újitásokat kisérle meg József császár. Koronáztatásának mellőzése által már eleve is elég világosan elárulta Politikai reformok. 1782.

[1]) Lásd ezen egyházi reformokról a következő munkákat: Collectio Resolut. Regiar. in mater. Commiss. ecclesiast. I. és II. köt. Katona: Hist. Crit. R. H. XL. köt. Geissler III. köt. Kereśztury: Introd. in Opus Collet. normal. Resolut. Josephi II.

1782. ő e szándokát; mert ezen ünnepélyes felavattatásnak semmi más akadálya nem forogván fenn, mindenkinek hamar át kell vala látnia, hogy azt csak azért mulasztja el, mivel kezeit a mondandó eskü által megkötni nem akarja. A nemzet aggodalmas feszültséggel néze a jövendő események elébe.

A politikai reformokat illetőleg, két czél lebeg vala József szeme előtt. Ezek egyike abban állott, hogy Magyarországnak független államéletét s alkotmányát, a mennyiben az elődeiről még reászállott, eltörülje, kormányát az összes monarchia számára tervezett összpontosítás és bureaukratia szerint átidomítva, a többi osztrák tartományokéval egybeolvaszsza; szóval: Magyarországot, jog és igazgatás tekintetében, az egységes osztrák birodalomnak, a többiekkel mindenben egyenlő tartományává tegye. Második czélja volt, a nemesi kiváltságoknak, legslább egy részben, eltörlése, alattvalóinak az államterhek tekintetében egyenlősítése, s az ország anyagi jóllétének felvirágoztatása.

Ezen reformok vívták ki Józsefnek a felvilágosodott, szabadságszerető fejedelem hírét s ama magasztalásokat, melyekkel őt demokratiai hajlamú kortársai nem különben, mint az utóvilág elhalmozták. Szükség tehát, hogy e reformok felett, mielőtt azok részletes elbeszélésébe fognánk, a történelem birószéke is hallassa pártatlan itéletét. Az első czélra irányzott reformok tekintetében, merőben nyilvánjogiak lévén, főleg a jogosság kérdését kell figyelembe venni; mire nézve kevés, de annál határozottabb a mondani való. József, a Habsburg fejedelmi ház nőágának első ivadéka, miként már anyja is, Mária Terézia, azon alaptörvény erejénél fogva lépett az ország trónjára, melyet nagyatyjával, III. Károly királylyal, 1723-ban kötött volt a nemzet. Ezen alaptörvény, mint a maga helyén eléggé kifejtetett, ama viszonylagos szerződést foglalja magában, mely szerint egyrészről a nemzet, a fejedelmi ház férfiága kihaltának esetére lemondott a királyválasztásnak őt törvényesen illető s kétségbe nem is vont jogáról, s a trónörökösödést a leányágra is kiter-

jesztette, feltételül kötvén ki, hogy az ország alkotmánya, 1782.
jogai, törvényei, más tartományokétól független alkotmányos igazgatása a fejedelmi ház ezen új ágából származandó királyok által is teljes épségben fentartassanak; másrészről a szerződő fejedelmi ház, a nőág örökösödését e föltétel alatt elfogadván, lekötelezte magát s a trónra jutandó nőágat, hogy e föltételt teljesíteni fogja, az ország alkotmányos függetlenségét, törvényeit s igazgatását minden csorbítás nélkül fentartandja, s ezt minden új trónörökös hittel is fogadandja. Mária Terézia, mint láttuk, esküjéhez híven teljesítette a föltételt, mely alatt a trónra jutott, és tulajdonképeni csorbát az alkotmányon minden kényuralmi hajlamai mellett sem ütött. Ugyanez volt volna feladata Józsefnek is, ha jogát a magyar koronához fentartani kivánta, melynek birtoka az alaptörvény által feltételhez van kötve. Bár milyen előnyössé válhatott volna is tehát különben a monarchia hatalmának kifejlésére annak olyforma egyesítése és öszpontosítása, a minőn például XIV Lajos egy század előtt Francziaországot keresztülvitte: miután Magyarország a maga függetlenségéről s alkotmányos kormányáról lemondani nem akart, fejedelme által pedig arra jogosan nem kényszeríttethetett, a reform, mint jogtalan s törvénytelen felett a történelem kénytelen pálczát törni; s itéletének igazságos voltát maguk a József halálával bekövetkezett események is czáfolhatatlanul bizonyítják.

Mi a másik czélt illeti: ha József e reformok egynémelyikét alkotmányos úton, a nemzet törvényhozásának hozzájárultával hajtja végre, csak magasztalást érdemelne, örök dicsőséget vívott volna ki a maga nevének. Mert lehet-e csak képzelni is szebb feladatot egy XVIII-dik századbeli fejedelem számára, mint eltörűlni a nemességnek jobbára a középkor ököljogából származott azon kiváltságait s előjogait, melyek mig a nép nagy tömegének szabadságát korlátolák, az állam kellő kifejlését s gyarapodását lehetetlenné tették; mint széttörni a jobbágyosztály szolgai bilincseit, visszaadni a népnek haj-

1782. dan erőhatalommal elrablott statuspolgári s emberi jogait; az országlakosok közt arányosan osztani fel az államterheket; hatalmasabb lendületet adni az anyagi s erkölcsi érdekek kifejlésének? De ha ennél fogva senkinek sem juthat eszébe, gáncsolni a valóban nemes, humanus, nagyszerű czélt, melyet magának József kitűzött, s melyért méltán magasztalta is őt a világ; lehetetlen mindazáltal őt meg nem róvni, hogy e czélt alkotmányos nemzetnél a törvényhozás mellőztével, kényuralmi úton akarta elérni. Igaz ugyan, hogy a még általában vége elfogult, önző nemességtől, mely ellenszenvét az ilynemü újitásoktól már az elébbi kormány alatt is eléggé elárulta, várni alig lehetett, hogy a részéről áldozatokkal járó reformokat önként szavazza meg országgyülésein; de e körülmény, ha csökkenti is a beszámítást, a törvényszegést ki nem mentheti, kivált miután József, kinek számos, hatalmas eszköz volt kezében, e reformokat törvényes módon is keresztülvinni, azokat meg sem kisérlé, s eleve is kényuralmi eljárásra határozta el magát. És még azok is, kik a czél jóságával az eszközök törvénytelenségét kimenteni hajlandók volnának, kénytelenek megvallani, hogy a császárnak e reformokban nyilvánított szabadságszeretete igen egyoldalú, s a népboldogítás felszíne alatt korlátlan uralkodási vágy is rejlik. Ő nem akarta tűrni, hogy a kiváltságos osztály, bár századok óta birt, de igazságtalan előjogaival szolgai állapotban tartsa a nép alsóbb osztályait, gátolja az állam anyagi s erkölcsi érdekeinek kifejlését: ő tehát lerontani szándékozott a választó falakat, eltörűlni akarta a kiváltságokat, s legalább is a közterhek tekintetében egyenlőséget kivánt megalapitani minden alattvalói között. És eddig dicső a szándék, szabadelvű s minden magasztalásra méltó a terv. De a szabadságnak, mint tudjuk, két oldala van az államban: nem elég, hogy egyik osztály el ne nyomja kiváltságaival s előjogaival a másikat; szükség, hogy minden osztály a kormányhatalom önkénye és zsarnoksága ellen is biztosítva legyen. E nélkül csak a szolgaság közös, csak ebben létezik egyenlő-

ség. Ő pedig a státuspolgári jogokat a trón irányában semmiféle intézménynyel nem biztosította; egyenlőséget akart, de nem a jogban, hanem csak a fejedelmi önkény irányában úgyannyira, hogy szinte feljogosítva érezheti magát az ember kérdeznie, mely indok vezérlé őt tulajdonképen a kiváltságok eltörlésében: az-e, hogy az osztályok közti viszonyok igazságtalanságát megszüntesse; vagy, hogy a királyság korlátait az előjogok megszüntetésével lerontván, a trón irányában minden alattvalóit aránylagos teher s egyenlő önkény alá vesse? Ő maga ezen önkényes hatalmat szigorú lelkiösmeretességgel, csak alattvalóit jóllétének gyarapítására akarta ugyan gyakorolni; de ezek biztosításáról a jövőre nem gondoskodott. Ezen egyoldalúság lőn aztán oka, hogy a különben oly jótékony reform már keletkeztében magában hordta a halál csiráját: a kiváltságaiban megrövidített nemességet maga ellen zúdította; a többi néposztályokat pedig az önkény ellen még sem biztosítván, szövetségeseivé tenni elmulasztotta. A reform még csak a pártatlan igazságszolgáltatás és az egyenlő jogosultság érzetét sem keltette föl, mi a kedélyekben kiengesztelődést szűlhetett s némi kárpótlást nyujthatott volna az erőhatalommal eltörlött történeti jogért. József, egész eljárásával csak új tanúságát adta annak, hogy a fejedelmi önkény, midőn a népek véleményével s kivánataival ellenkezésben van, a legjobb szándékkal sem emelhet tartós épületet. 1782.

Mi József czéljainak elsejét illeti, mely szerint Magyarországot, alkotmányos igazgatásától megfosztva, az egységes osztrák birodalomba beolvasztani szándékozott: e tekintetben, mint tudjuk, már elődei is régóta többféle útakat kisérlettek volt meg; Józsefnek azonban ezek egyike sem tetszék. A nemzet szándékos fellázításától, hogy aztán fegyverhatalommal kényszerithesse a kényuralom elfogadására, a felett hogy már több izben sikertelennek mutatkozott vala, vissza borzadt az ő igazságérzete, s népeit valóban boldogítani vágyó emberszeretete. A másik modor, mely szerint Mária

1782. Terézia negyven éven keresztül símogatva, magához édesgetve ügyekezett a nemzetet, ha nem is alkotmányától megfosztani, legalább elnémetesíteni, a kényuralom elfogadására hajlandóbbá tenni, ellenkezett nyiltabb kedélyével, nyugtalan, türelmetlen, rögtönözni szerető természetével. Ő tehát, bár nagyobb óvatossággal s több rendszerességgel, mint az egyházi reformokban, de mégis nyiltan lépett fel politikai újitásaival is, az értelem felvilágositása s meggyőzése, népboldogító szándokainak bebizonyítása által akarván czélt érni. Eleinte csak oktató, felvilágosító s rábeszélő leiratokat bocsátott ki; utóbb egyes reformokat tényleg is életbeléptetett; végre azonban midőn tapasztalta, hogy a nemzet fényes igéretekért, szép szavakkal ábrázolt anyagi jobblétért alkotmányát, nemzeti jogait cserében adni nem hajlandó, szintén kényszerítéshez, katonai karhatalomhoz nyult.

A beligazgatás átalakítása. A beligazgatás átalakítását, hogy a nagy tervek végre hajtására mennél elébb munkasegédeket nyerjen, felülről lefelé, a főkormányszékeken kezdette meg. Első rendeletei e tárgyban nemcsak elégületlenséget nem ébresztettek, hanem, mivel általok a nemzet régi sérelmeit látja vala orvosolva, bár országgyülésen kivül keltek, oly kedvező véleményt terjesztének József igazságszeretetéről s kormányának méltányosságáról, hogy e miatti örömében a nemzet még a koronázás elmulasztása s a már elébb megkezdett egyházi reformok miatt támadt aggodalmait is feledni látszék. Számtalanszor ismételt, százados panasza volt a nemzetnek: hogy a német udvari kamara nemcsak a magyar királyi kamarára, hanem az ország egyéb hatóságaira s ügyeire is törvénytelen befolyást gyakorol ; és hogy Erdély, bár a királyok közvetlen kormánya alá jutott, az anyaországgal még is, szorosabban, miként az elszakadás előtt létezett, össze nem kapcsoltatott. József, nem ugyan a nemzet régi panaszaitól indíttatva, hanem mivel az összes kormánynak czélba vett egyszerűsitése ugy kivánta, hogy a kamarai ügyek a politikaiakkal, mint egymással különben is kapcsolatban állók,

ugyanazon kormányszéknél egyesíttessenek, s ekként az eddig fenállott két külön kormányszék csaknem mindennapi surlódásainak vége szakasztassék: ennélfogva tehát 1782-ki máj. 17-kén kelt rendelete által a bécsi német udvari kamarát eltörűlte, s annak ügyeit, a mennyiben Magyar-, Cseh- és Osztrákországot külön illették, ezen országok udvari kancellariáihoz tette át. 1782.

Ugyan ekkor már a többi, később megindított reformokat is érlelgeté elméjében. E végett egy felvilágosodott, értelmes magyar urat is fölvenni kivánt az államtanácsba. „Ezuttal nem mint miniszteremtől, hanem mint barátomtól kérek öntől tanácsot e választásra nézve" — írá május 17-én Eszterházy József kancellárhoz.[1])

A magyar és erdélyi kancellária egyesítése.

Az erdélyi kancelláriát a magyarral, mint tudjuk, már I Leopold szándékozott volt egyesíteni, mivel azonban Erdély rendei ezt akkoron hevesen ellenzék vala, a tervezett egyesítés abbanhagyatott. Magyarország rendei ezt mindazáltal utóbb is gyakran sürgették, s Mária Terézia az 1741-ki 18-dik t. czikkben meg is igérte volt a nemzetnek. József tehát most annál kevesebbet gondolt az erdélyiek részéről támadható panaszokkal, minthogy a két kormányszék czélba vett egyesítése, mint egy leiratában kijelenté, mind Erdélynek, kivált kereskedelme tekintetében, hasznos, mind a magyarok ohajtásaival megegyező. A két kancelláriát tehát 1782-ki aug. 14-kén kelt rendelete által valóban egyesítette, úgy intézkedvén, hogy az egyesült kormányszék, midőn magyarországi ügyekben rendelkezik magyar, midőn pedig Erdély viszonyait intézi, erdélyi kancellária czímét viselje. Mivel azonban ekként a magyar udv. kancellaria hatásköre tetemesen tágult, dolgai meggyültek, annak személyzetét egy másod alkancellárral s négy tanácsossal szaporította meg; némely ügyeket pedig, melyeket eddig e kormányszék kezelt, minők: az egyháziak, közoktatásiak, kegyes alapítványiak

[1]) Udv. államlevéltár.

stb. attól elválasztván, mint említettük, külön bizottmányok kezelése alá adta. A rendelet szerint, az ekként szervezett magyar udv. kancellária lőn a magyar korona minden tartományait illetőleg a legfelsőbb kormányszék, mely egyedül jogosíttatott fel közvetlen érintkezésre a fejedelemmel.

A helytartótanács szervezése.

Így lévén szervezve a kir. udvari kancellária, a magy. kir. helytartótanácsot is szükségkép újonnan kell vala rendeznie. József ezt a következő 1783-dik esztendőben hajtá végre. Hogy e kormányszék a maga rendeleteit az ország minden részeibe egyenlő gyorsasággal küldhesse szét, azoknak végrehajtása felett könnyebben őrködhessék, s ügyeiket előtte az ország hatóságai s egyes polgárai is olcsóbban s kényelmesebben végezhessék: e kormányszéket mindenek előtt Pozsonyból Budára, az ország közepére helyezte át, hova egyszersmind a királyi táblát, a következő évben pedig a főhadi kormányt is leszállította [1]). A helytartótanácshoz

[1]) Kereszturу: Introductio in Opus normal. Constitut. 22—76. Benkö: Transilvania II. Cap. 8. Midőn a helytartótanács Budára szállíttatott, ennek polgárai az ebből rájok háramló haszonért hálájokat tanúsítani akarván, kérik vala Józsefet, engedné meg, hogy tiszteletére városukban emléket állítsanak. A császár ilyféléknek nem barátja, a feliratra ekként válaszolt a város tanácsának: „Ha majd az előitéletek kiirtva, a valódi honszeretet s a monarchia közjavát illető helyes fogalmak megállapodva s elterjedve lesznek; ha az állam szükségeire, biztosságára s felvirágzására mindenki arányosan s örömmel adózandik; ha a felvilágosodás, a megjavított tanulmányi rendszer, a papság helyesebb nevelése, s az igazán vallásos fogalmaknak a polgári törvényekkel való kapcsolata által elterjedve; ha a pontosabb igazságszolgáltatás, ha a megszaporodott népesség s megjavított földmivelés által a közvagyonosság, ha az urak s alattvalók közti valódi érdekek megismerése, az ipar s kereskedés az egész monarchiában megalapítva s kifejtve lesz, mint én azt bizton remélem: akkor fogom megérdemleni a díszszobrot; nem pedig most, midőn egyedül Buda városa nyer némi hasznot borainak bővebb eladásából s a házbér emelkedéséből azáltal, hogy a kormány s törvényszékeket az ügyek könnyebb kezelése végett oda áthelyeztem. Bécs, 1784-ki jun. 23. József." — Geissler: Skizzen aus dem Character und Handlungen Joseph des Zweiten. Halle 1786. V. 214.

kapcsolta itt, mint már említők, mindenekelőtt a már meg- 1783.
alapított egyházi bizottmányt, a következő évben pedig a közoktatás vezérletére felállított tanulmányi bizottmányt is, oly módon mindazáltal, hogy bár e bizottmányok a helytartótanács nevében bocsátanák ki intézményeiket; de valamint maga a helytartótanács alája van rendelve az udvari kancelláriának, úgy e bizottmányok is fiókjai lennének az illető udvari bizottmányoknak. Nemsokára ezután a magyar kir. kamarát is eltörülvén, az eddig általa kezelt gazdasági ügyeket a felélesztett hajdani kir. kincstartói hivatalra bízta; ezt pedig szintén a helytartótanácsba kebelezte. Újonnan rendezte továbbá a királyi jogok igazgatóságát, s a fő tartományi biztossági és számvevői hivatalokat; s ezeket is, nem különben mint a vegyes polgári s hadi bizottmányt szintén a helytartótanácshoz kapcsolta. Az így rendezett s központosított kormányszék igazgatására, mellőzvén a nádori s kir. helytartói hivatalokat, gróf Niczky Kristóf tárnokmester személyében egy főelnököt s melléje két alelnököt rendelt; ezen utóbbiak elsejére ruházván egyszersmind a felélesztett kincstartói czímet is. E három elnök alá sorozott aztán, a beligazgatás külön ágai szerint felosztva, tizennyolcz tanácsost, ugyanannyi titkárt s fogalmazót egyéb alárendelt tisztviselőkkel együtt. Az erdélyi kormányszékre hasonló szervezési szabályok alkalmaztattak.

Utazásai az országban és Rómába.

Mialatt József a kormányszékeket ekként szabályozza vala, az ország némely vidékein a nyomor panaszhangjai emelkedének: egyrészről Komárom, Buda, Pest s egyéb dunamelléki városokban april 22-kén (1783-ban) földrengés pusztított; egynémely más vidékeken pedig a mult évi silány termés következtében a lakosokat éhség sanyargatá. József tehát, mind hogy a nyomor enyhítésére a helyszinén czélszerűbben intézkedhessék, mind hogy az ország anyagi s igazgatási szükségeit újabban is szemügyre vegye, april 25-kén Magyarországba indula. A Duna vidékét megtekintvén, a magyar tengerpartra, innen Tótországon és a Bánságon ke-

1784. resztül Erdélybe intézte útját; és miután ott is számos várost meglátogatott, az éhségtől leginkább sanyargatott Mármaroson s más északi megyéken keresztül jul. 11-kén tért vissza Bécsbe, könyörületes szívének s országatyai gondoskodásának mindenütt fényes emlékeit hagyván maga után s az enyhített nyomor áldásait, emberiséges tetteinek legszebb jutalmát, vivén magával császári lakába. — Ez év végén viszonozta VI Pius pápának mult évi látogatását is Rómában; mely utazásáról azonban, mint a mely Magyarországot közvetlen nem érdekelte, légyen elég csak annyit említenünk, hogy az egyházi reformoktól a sz. atya által e második találkozáskor sem engedte ugyan magát eltéríttetni; de Azara lovag spanyol követnek eszélyes előterjesztései, melyekkel őt meggyőzni ügyekezék, hogy nagy változásokat a népektől szenteknek tartott dolgokban csak akkor lehet veszély nélkül végrehajtani, midőn azok a kor művei, s a népek lassanként megtisztult belátásának gyümölcsei gyanánt tekinthetők, — reá még is oly hatást gyakoroltak, hogy elébbi tervein ezóta sokat változtatott és szelíditett.

Ezen utazásai közben József egy perczig sem vesztette szeme elől a megkezdett politikai reformokat. Az e korszakba eső rendeletei tanusítják, hogy utazásai alatt is éber, a kormányügyek legapróbb részleteit is átfogó gond és buzgalom tölté el lelkét épen úgy, mint midőn bécsi kancelláriájában dolgozott titkáraival. A csekélyebb érdekű rendeletek elősadásával nem fogjuk fárasztani az olvasót, s csak azon egyet említjük, melyet olaszországi útjáról visszatérvén, 1784-ki márcz. 8-kán a tisztviselőkhöz intézett. E körlevél, mint József jellemének, gondolkodásmódjának s elveinek hű tűkre, magas lelkének fényes bizonyítványa, emberi szeretettől áthatott, egyedül népei boldogításáért verő szívének kétségtelen tanúja, de egyszersmind tanúja annak is, mily nagy nehézségekkel kell vala küszködnie, és mily kovés segédkezet talált maga körül az átalakítás nagyszerű munkájában, kiválólag megérdemli figyelmünket. Ime tehát annak némely pontja.

Körlevele a hivatalnokokhoz.

„Harmadik éve már — úgymond — hogy országaim kormányát átvettem. Ez idő alatt elveimet, nézeteimet, czéljaimat nem kevés fáradsággal eléggé nyilvánítottam. Nem elégedtem meg avval, hogy valamit egyszer parancsoltam; én azt rendszerint magam ki is dolgoztam, s megmagyaráztam; miket a meggyökerezett előitélet homályba borított, felvilágosítottam s okfőkkel, érvekkel támogattam; szeretetemet, melylyel a közjót átfogom s forró buzgalmamat annak szolgálatában minden tisztviselőbe átönteni ügyekeztem. Az elnökök iránt bizodalommal viseltetém, hatalmat adván nekik, hogy mind az alájok rendelt tisztviselők kedélyére, mind egyébként is tettel hathassanak. Feliratokat, ellenokokat nemcsak a főnököktől, hanem bárki mástól is örömmel fogadtam. Ajtaim nekik mindennap, minden órán nyitva álltak, részint hogy előadásaikat meghallgassam, részint hogy kétségeiket eloszlassam. Most tehát mind tisztem, mind azon hűség, melyre magamat a közügy iránt mindenkorra lekötelezteni, kivánják tőlem, hogy komolyan követeljem végrehajtását s teljesítését mind azon rendeleteknek s elveknek, melyeket eddigelé elhanyagolva szívfájdalommal látok. Innen van, hogy parancsot parancsra halmoztak, a nélkül hogy sikerökről gondoskodtak volna; dolgaikat jobbára csak gépileg kezelik, s arra nem ügyelnek, hogy a czélzott jó sükeríttessék s az emberek arról kellőleg értesíttessenek; csak anynyira felelnek meg tisztöknek, hogy épen törvényszék elébe ne állíttassanak. Ily gépies, szolgai eljárással lehetetlen a közügyet hasznosan igazgatni. A ki tehát bármely kormányszéknél előljáró s igazgató akar maradni, legyen pap, vagy világi, a következőkre köteleztetik: 1784.

„Minden, általam eddigelé kibocsátott, szakmáját illető, általános szabályozó rendeleteket a levéltárból kiszedvén s átvizsgálván, azok czélját s értelmét lehetőleg helyesen felfogni ügyekezzék. — A tapasztalás, fájdalom azt bizonyítja, miképen sokan a helyett hogy azt, mi a leiratban foglaltatik, fölkeresnék, annak igazi értelmét kinyomoznák s a már is-

1784. mert elveim s akaratom szerint buzgóan végrehajtanák, a leiratokat fonákúl, csak kellemetlenebb oldalaikról tekintik, kihirdetésöket, mennyire csak lehet, halasztják, kellő magyarázatokkal nem kisérik, vagy hozzájok csak zavart, elégtelen értelmezést kapcsolnak, mi által aztán csak haszontalan zajt ütnek. És ekként nem alkalmazzák magukat ahhoz, hogy míg a fejedelem parancsai által csak czéljait, szándokait nyilváníthatja, az udvari vagy tartományi kormányszékeknek áll tisztében, az ő akaratát világosan kifejezni; a módokat, melyek annak mennél gyorsabb és pontosabb végrehajtására vezethetnek, kikeresni; az akadályokat elmozdítani; létesítésök fölött őrködni, tudhatván, hogy azoknak csak egész és pontos végrehajtásából származhatik a czélzott haszon. Valóban ily czél, ily eljárás nélkül a legroszabb gazdálkodás volna, annyi udvari s tartományi kormányszékek s hivatalok fenntartása; mert így a roppant költség oly emberek díjazására fordíttatnék, kik az ügyeknek inkább megzavarására s meghiúsítására, mint előmozdítására és sikerítésére szolgálnának. Ha e kormányszékek csak az anyaghoz ragaszkodnak, s nem hatnak kellőleg, úgy semmi gazdaságosabbat nem lehetne tenni, mint valamennyit eltörűlni, s az által milliókat megtakarítani, mik, az adóból elengedtetvén, az alattvalóknak sokkal nagyobb hasznára lennének, mint most a rosz igazgatás mellett a tisztviselők roppant száma stb. Ha pedig, mint a jövőre hiszem, s kieszközleni is tudandom, a kincstárból díjazott mind ezen tisztviselők, kötelességök szerint minden erejökből fognak ügyekezni parancsaimat teljesíteni, a reájok bizottakat kifejteni s igazgatni, a jót mindenkép végrehajtani s fentartani: úgy az ő számokat s díjokat atyai gondviselés rendeletének lehet tartani, mely az állam minden tagjára hasznot áraszt.

„Ebből következik, hogy mindennek, ki közhivatalt visel, a reá bizott ügyekben oly lelkesedéssel kell eljárnia, hogy a közügynek felajánlott szolgálatát s dolgait ne órák, ne napok és lapok szerint mérje, hanem minden erejét oda

fordítsa, hogy midőn dolga van, azt a közvárakozás és tisztének igényei szerint minden halasztás nélkül pontosan hajtsa végre; midőn pedig dolga nincsen, azon lelki nyugalmat és örömet élvezze, melyet a kötelesség teljesítésének tudata méltán felfokozhat. Kiben a haza s polgártársai szolgálata iránt szeretet nincs, ki a közjó fentartása iránt buzgalomtól nem hevíttetik, az ügyvitelre nem alkalmas s nem méltó, hogy tiszti czíme legyen s díjat huzzon." 1784.

Kikelvén továbbá az önzés különféle nemei ellen, kijelenti, „hogy azon főnök, ki azt alattvalóiban eltűri, esküjét szegi meg, mely ellen semmi könyörűletnek, semmi melléktekintetnek nincsen helye. Azon alárendelt hivatalnok pedig, ki önzésen kapott elöljáróját nem adja fel, fejedelme s polgártársai iránti kötelessége ellen vétkezik. A ki, úgymond, szolgálni akar s tényleg szolgál, annak az önzésről, önhaszonkeresetről le kell mondania, s minden tetteiben csak a közjó által kell vezéreltetnie. Semmi mellékes ügy, semmi magán-foglalkodás, vagy mulatság, semmi rangvita vagy udvarlás stb. ne tartóztassa őt tiszte pontos teljesítésében. A ki a főczél elérésében legbuzgóbb, a ki alattvalói közt legjobb rendet tart, az az első s legelőbbkelő. Megtartatnak-e a külső szertartások, bókok, czímezések, így vagy amúgy öltözködve végzi-e kötelességét a tisztviselő, mind ennek okos ember előtt, ki csak tisztjét hordja szivén, közönyösnek kell lenni. . . Kicsinységnek semmit se tekintsen, mi lényeges; s mi nem az, tekintetbe se vegye. Az ilyen elöljáró lesz igazán helyén. . . Valamint mindenkinek kötelessége hiteles tudósításokat adni, minden tényt a főelvek szerint itélni meg, s véleményét a felett szabadelvűleg függeszteni hozzá: szintúgy kötelessége minden tisztviselőnek, hogy önmaga is gondoskodjék a visszaélések elnyomása, a parancsok lehető legjobb módon teljesítése, az azokat áthágók fölfedezése, szóval, mind az iránt, mi polgártársai javát előmozdítja; mert ezek szolgálatára vagyunk mi mindnyájan hivatva s rendeltetve. . . .

1784 „Miután a jó minden ügyben csak egy lehet, az t. i. mi az egész közönségnek, vagy legalább a nagyobb számnak hasznos, s miután a birodalom minden tartományai szintén csak egy egészet tesznek, tehát csak ugyanazon egy czélra törekedhetnek: szükség ennélfogva, hogy szünjék meg minden előitélet, mi eddig a külön tartományok s nemzetek, sőt a kormányszékek közt is létezett s annyi haszontalan irkálást okozott. Meg kell már valahára győződni, hogy mint az emberi, úgy az álladalmi testben is, ha nem minden részek egészségesek, akkor valamennyien kölcsönösen szenvednek; s azért a legcsekélyebb bajnak orvoslatára is valamennyinek kell egyesűlni. A nemzetiségnek, vallásnak ebben semmi különbséget, meghasonlást nem szabad okoznia, hanem mint ugyanazon birodalom tagjai s testvérek, egyaránt kötelesek egymásnak kölcsönösen hasznára lenni.

„Hibásan zavartatnak össze a birodalom s a kormány külön részei s ágai egymás között. A fejedelemtől kezdve, közönségesen az tartja magát legmérsékeltebbnek, a ki az álladalom s alattvalói javát nem tekinti, mint sokan, a maga tulajdonának, s nem hiszi, hogy a gondviselés a millió embereket ő érette teremtette; de e mellett eszébe sem jut, hogy ő ezen milliók szolgálatára van rendelve s állítva a maga helyére. Hasonlókép a miniszterek közt az tartja magát a leglelkiösmeretesbnek, a ki az országos jövedelem szaporítását nem azért teszi főczéljává, hogy fejedelme kegyében növekedjék. Mind amaz, mind ezek azt hiszik, teljesítették tisztöket, ha az országos jövedelmeket oly kamatok gyanánt tekintik, melyek őket az ország belgazdaságának tőkéjéből jogosan illetik; s míg ennek fentartására ügyelnek, egyszersmind arra is minden lehető gondot ráfordítanak, hogy a jövedelem minden részeiben növekedjék, s tőkéjök mind nagyobb százalékot adjon. Lejebb menve, a polgári rend a katonaságot csak hódításra, az ellenségnek a határoktól távoltartására valónak, de béke idején az adózók nadályának

tartja; a katona viszont feljogosítva hiszi magát az ország- 1784.
ból mennél több hasznot húzni stb.

„Én azonban a pénzügyet, mit a fejedelem közvetlen vezérel, nem a föntebbi szempontból tekintem, mint a nagy tömeg; hanem megfontolom e körül, hogy miután az adók kivetése s mirefordítása a fejedelem s pénzügyi kormánya önkényétől függ: minden adózó, midőn vagy fekvő javakkal, vagy valamely keresetmóddal bír, az őseitől reászállott, vagy szorgalma s verítéke által szerzett vagyonát vak bizodalommal hagyja a fejedelem önkényére, fölteszi egyszersmind, hogy mindenki csak annyira fog megadóztatni, menynyire az állam tekintélyének s biztosságának elkerűlhetetlen szüksége, továbbá az igazság kiszolgáltatása, a rend fenntartása, s az államnak, melynek mindenki egyegy részét teszi, gyarapítása kivánja; felteszi továbbá, hogy az állam a maga jövedelmeit e főczélokon kivül semmi egyébre nem pazarolja, s e mellett az adók a legolcsóbb és biztosabb módon szedetnek be, s az államra minden tekintetben kellő gond fordíttatik. És ennélfogva tartozik is a fejedelem mind ezekről a közönségnek, sőt egyeseknek is számot adni; nem szabad neki a közönséges, őt tulajdonul nem illető államjövedelmek kezelésénél sem személyes hajlamtól egynémelyek iránt, sem könyörűletességtől az inségesek iránt vezéreltetnie, habár ez egyik legszebb erénye is a vagyonosnak; hanem ha magának a jótékonyság által gyönyört akar szerezni, azt csak saját, mint magán embert illető vagyonából teheti. Ha pedig a fejedelem az állam minden részeinek és szükségeinek kellő ellátása után a kiadásokat megkevesbítheti, akkor köteles a bevételt is ugyanannyival csökkenteni; mert minden polgár az államnak csak szükséges és nem fölösleges költségeire adózik.“ És ezen elvet lefelé is alkalmazva így folytatja tovább nevezetes okiratát:

„A vámigazgatónak a vámokat csak a kereskedelem és belipar csatornáiul kell tekintenie s meggyőződnie, hogy a hiány, mely e jövedelemforrásnál netalán nyilatkozik, bőven

1784. helyreüttetik azon haszon által, melyet a benn megszaporodott keresetmódok s az ipar emelkedése áraszt a lakosokra; minélfogva oda kell főleg irányoznia figyelmét, hogy az ilyféle keresetmódok gyarapodására károsan ható csempészetet s túlnyomó idegen kereskedést meggátolja stb. Szintúgy a biró is, ne az alakot, formaságot, hanem az igazság kiszolgáltatását vegye fő szempontjául; s mintán e szó: igazság, egyszersmind a legnagyobb méltányosságot is magában foglalja, azért az igazságszolgáltatásnak a gyorsaságra s olcsóságra is kell ügyelnie.

„A személyes rokon- vagy ellenszenvnek legkisebb befolyással sem szabad lennie az államszolgálat ügyeire. Valamint a polgári társaságban külön jellemű s gondolkodású embereket szorosabb barátságra kényszeríteni nem lehet; úgy ellenben a közügyeknél, melyeknek előmozdítása s gyarapodása a szolgálattevők egyedűli czélja, az legméltóbb a szeretetre és becsülésre, ki legügyesebb, legszorgalmasabb... Az önszeretet egy szolgálattevőt se vakítson meg annyira, hogy mástól, legyen az egyenlő, vagy kisebb, tanulni szégyeljen. A jó módszert, melyet egyik vagy másik a végrehajtásban, az ügyek vezetésében fölfedezett, épen úgy köteles társaival közölni, mint ezek azt tőle elfogadni, miután a közszolgálat java mindegyiknek czélja. . .

„Miután minden attól függ, hogy a parancsok jól megértessenek, s az e végre használt egyének képessége jól kiismertessék, s azok e szerint alkalmaztassanak, mellőzhetlenűl szükséges, hogy vagy maga az elnök, vagy az általa megbizandó egyének minden évben, sőt valahányszor csak gyanú támad, hogy az ügyek egy vagy más tartományban rendetlenűl, vagy lassan, vagy czélszerűtlenűl folynak, a tartományi vagy hadi kormányhoz tüstént leutazzanak, s a körülményeket a hely szinén megtekintvén, az illető egyéneket vizsgálat alá vetvén, a hibát a létező szabályzat szerint azonnal megigazítsák, vagy azt a fontosabb ügyekben hozzám terjeszszék fel, s az alkalmatlan egyének elmozdítása tekinteté-

ben is intézkedjenek. Szintezen módon bánjék el a tartományi kormányszék is a maga alárendeltjeivel; a vármegyéket vagy alsóbb hadi parancsnokságokat az elnök vagy maga vagy megbizotta által évenkint vizsgálja meg s ugyanazt tegye, mit az udvari főkormányszék teszen a tartományinál; gondja legyen őket kivált a jegyzőkönyvek rendes vezetésére, s az utasítások és parancsok pontos teljesítésére reászorítani. E vizsgálatoknál a már szokásba hozott viseleti rovatok is igazíttassanak ki, s azon vélemény is nyomoztassék ki s jegyeztessék föl, melyet a közönség a tisztviselő iránt táplál. A kapitányok, fő-, és alispánok hasonlókép kötelesek a hadi biztosokat, szolgabirákat s azon uradalmakat megvizsgálni, melyek tiszti gondviselésökre bízattak. És ezen alkalommal készíttessék a kerületben minden főtisztviselőről vagy uradalmi igazgatóról is viseleti jegyzék, miben kivált két pontra kell ügyelni: vajjon t. i. pontos-e a rendeletek megtartásában s általában méltányos ember-e? — mert azon földesurak, kik jószágaikat nem maguk igazgatják, s ennélfogva a rendeleteket maguk végre sem hajthatják, hanem főbb tisztjeikre bízzák, érettök jótállani, s rendetlenség esetében őket a közjó végett elbocsátani kötelesek. 1784.

„Az állam minden becsületérzettel biró szolgájának minden közügyi javaslatok s javításoknál, melyek akár az adó kivetését s behajtását, akár más közgazdászati ág hasznosabb, egyszerűbb, rendesebb kezelését nézik, soha sem szabad magára, személyes érdekeire, kényelmére tekinteni, s a javítást, mert talán neki alkalmatlan, ellenezni, vagy csak azért pártolni, mert neki hasznos; hanem mindig azon nagy elvhez tartsa magát, hogy ő csak egyszerű egyén, s a nagyobb tömeg java az övét, mint általában minden magánosét, sőt még a fejedelemét is megelőzi; meg kell gondolnia, hogy abban, mi a közönségnek, melynek ő maga is részét teszi, hasznára van, a jövendőben bizonyosan ő is résztveend.

„És ezek röviden az én elveim s nézeteim; hogy ezek valósítására engem tisztem s meggyőződésem ösztönöz, sza-

1784. vaim s példáim bizonyítják; és hogy én azokat gyakorlatba is fogom tenni, mindenki meggyőződhetik.

„A ki tehát velem egyezőleg gondolkodik, s magát a közügynek, a meddig azt szolgálja, minden mellékes tekintetek nélkül szenteli: az kifejtett elveimet megértendi s azok végrehajtását szintoly kevéssé tartandja terhesnek, mint én; a ki ellenben csak a hivatalhoz kapcsolt hasznot vagy tiszteletet szereti, az állam szolgálatát pedig csak mellékes dolognak tekinti, az inkább eleve nyilatkozzék s lépjen ki a tisztségből, melyre sem nem méltó, sem nem alkalmas, s melynek viselése a közjóért hevűlő szívet s önmagáról és minden kényelemről való lemondást követel.

„És ez az, mit mindenkinek ki akartam jelenteni, hogy az államkormány oly fontos ügye mindenkitől, ki arra alkalmaztatik, lényeges czéjára vezettessék. József.“

Ily elvek, melyek szerint a nagylelkű fejedelem magát nem az állam felett álló határtalan kényű félistenűl, hanem az ország első tisztviselője gyanánt tekinti, kinek legszorosabb kötelessége minden erejét s tehetségét az állam szolgálatára szentelni, a gondviselésére bízott népek boldogságát minden lehető módon, a maga kényelmének feláldozásával is, előmozdítani; — ily elvek, melyek szerint azt hirdeti, hogy a gondviselés nem ő érette teremtette a millió embereket, hanem ő van e milliók szolgálatára rendelve, kiknek a reájok vetett adókért számolni is köteles; — ily elvek, mondom, minőket József fejedelmi kötelességeiről felállít, a XVIII. században még nem hangzottak fejedelem ajkairól s egy legújabb kori alkotmányos királynak is becsületére válnának. Azon lángoló buzgalom, melynél fogva ezen elismert s nyilván kimondott kötelességei teljesítésében semmi munkát soknak, semmi fáradalmat nagynak nem tart vala; azon önfeláldozásig hevülő szeretet, melylyel magas tisztét s népeit átöleli; azon kifogyhatlan gondosság és fáradhatatlan munkásság, melylyel magát s minden tehetségét népei boldogítására szenteli; melynél fogva semmi kellemetlenségtől s áldo-

zattól vissza nem retten, s tisztviselőinek önmagában állítja fel a hű, gondos, fáradhatatlan tisztviselő példányképét, — kevés mását találja a világ történelmében, s méltán teljes rokonszenvet, tiszteletet és bámulatot érdemel, s lehetetlen hogy azt alattvalóiban is ne ébresztett volna. 1784

Az ellenzék. Ha meggondoljuk, hogy a kormányszéki hivatalnokok, kiktől József tiszti kötelességeik teljesítésében a magáéhoz hasonló ügyszeretetet s buzgalmat követel vala, jobbára még ugyanazok valának, kik Mária Terézia alatt minden kegyelmi s pótdíjak daczára is megszokták a hanyag, legalább kényelmes eljárást, a merő formaiságokhoz való ragaszkodást, a közjövedelmek pazarlását: nem fogunk csodálkozni, ha e tiszti kar, melynek nagy részét a díj-, czím- s kényelemvágy vitte a hivatalos pályára, most önkényről, zsarnokságról, sőt szellemi elfogultságokban némelyek még rosz szándékról is vádolták az általok fel nem fogott, nem értett, az önzést kíméletlenül sujtó, szigorú fejedelmet. És e tiszti karban találta aztán József bár alattomos, de legelkeseredettebb ellenségét reformátori pályáján; nem ütött ugyan ez oly nagy zajt, nem ostromolta őt feliratokkal s ellenmondásokkal, mint a vármegyei hatóságok; de titkon az akadályozta leginkább s hiúsította meg a reformok sükerét.

Azonban nemcsak a tiszti kar, s nem is csak az elfogultak és önzők ellenzik vala e reformokat; az értelmesek, a jók, a buzgó hazafiak sem örülhettek azon áldásnak, mely József népboldogító törekvéseiből, fáradhatlan munkásságából eredhet vala a közjóra; sőt épen a legszabadelvűbb, legtüzesebb hazafiak által emelteték a leghevesebb ellenzék. Számos intézkedései az igazgatásban megegyeztek ugyan az ország régi, sokszor ismételt kivánataival; másokból, mint például, a kormányszékek rendezéséből, a helytartótanácsnak s a főtörvényszékeknek Budapestre áthelyezéséből stb. félreismerhetlenűl csak haszon áradt az országra. De ezen reformok mellett olyanok sem hiányoztak, mik méltó aggodalmakat ébresztenek vala minden hazafi keblében. Ilyenek

1784. valának: a koronázásnak sokféleképp magyarázott elmulasztása; a nádori hivatalnak, melyet a nemzet mindenha szabadsága, törvényei őréül tekint vala, mellőzése; az országbírónak, kire nádor nem létében a helytartótanácsi elnökség nézett, ezen elnöklettől elmozdítása; a hadi kormánynak Horvátországban a báni hivataltól elválasztása; a hadi foglyoknak a vármegyék közti felosztása stb. De mindeneknél inkább aggasztható a hazafiakat az, hogy József a törvényhozás mellőztével kezdte meg s látszék egyebekben is folytatni akarni reformjait; hogy rendeleteit érvekkel, okokkal, támogatva ugyan, de egyedül fejedelmi hatalomteljességből meríti s még egyéb újitásokra is onnan szándékozik meríteni. Lehetetlen vala nem látniok már az eddig végrehajtott reformokból is, hogy ő, az alkotmányt mellőzni, Magyarországot a német örökös tartományokkal együtt ugyanazon törvények s igazgatás alá vetni, az ország független kormányát, önálló statuséletét megsemmisíteni szándékozik. Az urak ugyan, kiket Mária Terézia mákonyhatású kormánya s kegyosztásai magyarságukból, nemzeti érzelmökből kivetkőztettek, az alkotmányos szabadság szeretetétől megfosztottak, nagy részben némán szemlélik vala ezen újitásokat; de annál hangosabban riadának fel a vármegyék nemesi testületei. Miként felirataikból kitünik, ezek is elismerték ugyan a nagy fejedelem őszinte szándokát s lángbuzgalmát népei boldogításában, s kivált eleinte, elég biztosítást véltek látni jellemében, hogy Magyarországot illető rendeleteiben is egyedül ennek java által engedendi magát vezéreltetni; de miután a fejedelmek is halandók, s az erényt néha a trónon is önzés vagy más szenvedélyek váltják fel: az ország üdvének biztosságát egyedül a törvények szentségében, az alkotmányos igazgatás szigorú megtartásában látván, mély aggodalommal s elégületlenséggel fogadták minden, különben bár mi üdvös rendeletet, mely a törvényhozás mellőztével, egyedül a fejedelem önkényes akaratából származott. Az elégületlenség aztán nyíltszivű s erélyes, sőt mind hevesebb

és keserűbb feliratokban tört magának útat a trón zsámolyához, kivált 1784-től kezdve, mióta a nemzet érzékenyebben tapasztalá vala, hogy József, megfeledkezve fejedelmi szaváról, melylyel a nemesség jogait s kiváltságait — mikkel magát az alkotmányt is a legszorosabb kapcsolatban láták, kormányra léptekor sértetlenűl fentartani igérte, olynemű rendeleteket bocsát ki egymásután, melyek a nemesség jogait, az alkotmányt, sőt magát a nemzetiséget érzékenyen sértik, megsemmisítéssel fenyegetik. [1]) 1784.

IV.

A főkormányszékek szabályozása után, mely 1784 folytában teljesen be lőn fejezve, az igazgatás organumait illető reformok tekintetében némi szünet álla be. A császár, úgy látszik, bevárni akarta az eddig megállapított új rend s igazgatási eljárás megerősödését, mielőtt azon százados intézményekhez nyúlna, melyekhez, minthogy az alkotmány s nemzeti jogok lényeges részét alkották, a nemzet nagy előszeretettel s féltékenységgel ragaszkodék. Mialatt azonban e reformokon dolgozik és dolgoztat vala, még az 1784-ki év folytában három olyatén rendeletet bocsátott ki, melyek által a legsúlyosabb próbára tette a nemzet türelmét s engedelmességét. Ezek ketteje, melyek a koronát s az ügyvitel hivatalos nyelvét illetik, az álladalmi függetlenségen, sőt magán a nemzeti léten s nemzetiségen is halálos sebet ejtett; harmadika a katonai összeírásra s a házak megszámozására vonatkozik.

A korona Bécsbe szállítása.

Királyi koronáját a magyar nemzet nyolczadfél százados, viszontagságteljes élete folytában megszokta úgy tekinteni, mint nemzeti kincset, nemzeti ereklyét, melyre csak a

[1]) Keresztury: Introd. in Op. normal. Constitut. Josephi II. — Collectio ordinationum Jos. II. et Repraesentationum divers. Reg. Hung. Comitat. Dioszegini 1790. Katona eml. köt. Geissler: Skizzen aus dem Charact. stb. V. köt.

1784. kegyelet szent érzetével gondolt, s melynek az általa felidézett keserédes emlékezetek, az érette s függetlenségéért vívott számos harczok oly becset kölcsönöztek minden jó hazafi előtt, hogy azt szinte életével, szabadságával, nemzeti lételével azonosítja vala. József azonban a nemzet ezen hő ragaszkodására e kincséhez mitsem hajtva, april 7-én (1784) leérkezett parancsában meghagyta a helytartótanácsnak, hogy miután a pozsonyi várat papnöveldévé alakítani szándékozik, az ott őrzött koronát addig is, míg számára más alkalmas hely készíttetnék, a koronaőrök s négy magyar kir. testőr kiséretében Bécsbe szállítsa, hol az a császári kincstárban egyéb országainak koronái mellé fog letétetni.

A korona elviteléről már egy idő óta szárnyalának némi hírek, de hitelre nem igen találtak. Annál nagyobb fájdalommal lepte meg tehát a rendelet magukat a helytartótanács tagjait is, minthogy a papnöveldének Pozsonyba helyezése nem látszék elégséges oknak a nagy fontosságú tényre, melynek végrehajtása, mint eleve is meggyőződtek, köz elégületlenséget s talán veszélyesebb mozgalmakat is felidézendő lészen az országban. Ez iránti aggodalmukat tehát april 8-án kelt feliratukban érzékenyen kifejezték a császár előtt, buzgóan kérvén őt, vonná vissza e rendeletét, mely a felett hogy szükségtelen, eleve el sem látható bajoknak válhatik forrásává. De József kérlelhetetlen maradt, s a kormányszék felterjesztésére a horáczi szavakat írván ; „risum teneatis amici,“ — elébbi parancsát ismételte. A szent korona tehát s a többi ékszerek gróf Csáky János országbíró s a helytartóság tanácsosai jelenlétében megszemléltetvén s jegyzékbe vétetvén, Keglevich József és Balassa Ferencz grófok s koronaőrök által april 13-kán Bécsbe szállíttattak. „A trójaiak, mond egy német egykorú, midőn a palladiumot elvesztették, nem voltak vala levertebbek mint a magyarok, midőn koronájok elvitetett.“ Történetesen nagy zivatar vonúlt át Pozsony felett, midőn a koronaőrök a szent ereklyével útrakeltek ; a nép ezt az ég szavának s a bekövetkező bajok elő-

jelének tartván, sírás és jajgatás közt vált meg nemzeti kincsétől. Meggondolván, mily szigorral hajtotta végre József az egyházi ügyekben kibocsátott rendeleteit, s eddigi nyilatkozataiból, kifejtett elveiből sejtvén, a politikai téren is mit szándékozik tenni, sokan az alkotmány, a szabadság és a haza veszedelmének kezdetét láták a korona elvitelében. Érezni látszék maga József is e tettének fontosságát, mely őt a magyarok szeretetétől s bizodalmától mindigre megfosztotta: mivel a koronaőrök az ereklyéket rejtő szekrény megromlott zárának felnyitásával sok időt töltöttek s azon órában, melyben váratának, Bécsbe nem érkeztek meg, rendkivűli nyugtalanság szállotta meg őt, s türelmetlen izgatottságban, békétlenűl jára fel s alá termeiben mindaddig, míg a korona megérkeztének hírét nem vette. 1784.

Mihelyt a vármegyék a helytartótanács körleveléből az eseményről értesűltek, szíveik keserűségében tüstént gyüléseket tartanak vala; s mivel a feliratok egy új rendelet szerint nem egyenesen a felséghez, hanem a helytartótanácshoz valának intézendők, panaszaikat ennek siralmas hangon adták elő. „Annál fájdalmasabb — úgymond egyebek közt Soprony megye — a koronának e váratlan kivitele, minthogy az az országbíró hozzájárúltával, s a helytartótanács jelenlétében, melytől leginkább kellene várunk a törvények fentartását, s maguk a koronaőrök által hajtatott végre. Valóban nem érdemeljük, hogy a kik jobbágyi hűségünket már annyi példák által tanúsítottuk, kik ő felségéért, midőn még az anyai ölben fekszik vala, a mindenünnen fenyegető ellenségek ellen vérünket s életünket felajánlottuk, s neki a legszorongatóbb körülmények közt mindenünk veszélyeztetésével siettünk segedelmére, most ily bizodalmatlanságot tapasztalni kényteleníttetünk. . . . Ő felsége jogát az ország szent koronájára alattvalói tisztelettel elismerjük; de egyszersmind törvényeink iránt köteles hűségünknél fogva ki kell jelentenünk, hogy az ország csak azon feltétel alatt adta át a felséges ház első szülöttének örökösen a koronát, hogy

1784 összes kiváltságaink, szabadságaink s törvényeink szentűl fentartassanak.“ Kérik tehát ő felségét, hogy necsak küldje vissza a koronát, melynek őrzésére illendő hely az országban is van, hanem avval magát mennél elébb koronáztassa is meg. Mert „bármi legyen is oka annak — mond feliratában Temes megye — hogy a szent korona iránt az ország ily aggodalmas gonddal viseltetik, — akár mivel magát e szentséges ereklyét tiszteli, akár mivel általa jelenteni akarja, hogy a legfőbb országhatalom a király és a rendek közt megosztva van, akár mivel azt oly kapcsúl tekinti, mely a királyt a nemzettel összeköti: annyi bizonyos, hogy eleink mind maguk úgy éreztek, mind nekünk utódaiknak örökségként hagyták hátra, hogy arra üdvünknél is nagyobb gondot viseljünk. Tudjuk ugyan, s hisszük, eleink is tudták, miképen a király s alattvalók közti polgári kapcsolat szentsége s ereje nem külső jelekben létezik; de bizonyos az is, hogy miután érzelmeiket az emberek egyedül küljelek által nyilváníthatják, s a köteles hűséget még a veséket vizsgáló isten iránt is csak küljelek által kell bebizonyítaniok, a korona örökké szent s alattvalói hűségünk s kötelességeink jelképe maradand előttünk.“

József azonban kérlelhetetlen maradt; sőt az ország panaszaira választ sem adván, nyilván kijelenteni látszék, hogy a koròna kivitele csak mintegy bevezetés a szándéklott többi reformokhoz. Ezt egy kevéssel utóbb kibocsátott újabb rendelete világosan tanúsítá. Főczéljának elérésére, miszerint az annyi elemekből, oly különböző nemzetiségekből álló monarchiájában egységet, egyenlőséget, összpontosított igazgatást szándékozik vala megalapítani, az ügyviteli hivatalos nyelv egyformaságát lényegesen szükségesnek látván, a német nyelvet Magyarországra is reáparancsolta. Ő e kényes ügyben is szokott önkényes modorával, de nem azon nyiltsággal járt el, minőt egyéb reformjainál nyilvánított; mi által nyilván elárulá, miképen maga is érzi, hogy e rendelete által a legszentebb, legelidegeníthetlenebb nemzeti jogot

sérti meg. Szokása ellenére, ezen ügyben még ravaszsághoz nyúlni sem látá magához méltatlannak, mintha a honi nyelv mellőztével egy idegennek a nemzetre ráparancsolása, bármi módon hajtatik is az végre, nem volna a nemzet valóságos megrablása legszentebb tulajdonában, s a beszámítást a szándékosan elkövetett bűnnél csökkenthetné némi ravasz fogás. 1784.

Hivatalos nyelvvé a németet teszi.

A régiebb századokban, mint tudjuk, részint a róm. kathol. egyház által közönségessé tett európai divatból, részint az országban lakó külön nemzetiségek kíméletéből, — miben a magyar eleitől fogva szinte túlságos vala, a közélet némely nyilvánulásaiban a latin tétetett hivatalos nyelvvé. A törvények, okmányok már az Árpád házbeli királyok alatt is jobbára latinul írattak. A nemzeti magyar nyelv megtanulásában hanyag osztrák házbeli királyok korszakában, a bécsi kormány, felhasználva a nemzetnek ebbeli engedékenységét, épen akkor, midőn más országokban a hivatalos latin nyelv a nemzetivel ismét felcseréltetett, nálunk lassankint minden kormányszékeknél, sőt gyakran az országgyülési teremben is mind uralkodóbbá tette a latin nyelvet. Hogy ez egyenesen a bécsi kormány műve volt, ha Erdélyt nem hozzuk is fel érvül, senkit sem hagy kételkedni az, hogy valahányszor a nemzet a bécsi kormánytól ideiglen elszakadt, nemzeti nyelvének divatát is helyreállította: a nemzeti felkelések korában úgy a kormány ügyviteli, mint az országgyülések tanácskozási nyelve Bocskaytól kezdve II Rákóczy Ferenczig, majdnem kizárólag a magyar volt. Mária Terézia kormánya alatt, midőn a főaristocratia nagy része annyira elkorcsult, hogy nemzete nyelvét is elfeledte, a latin nyelv a nemzetit olyannyira kiszorította a közéletből, hogy a magyar szó alig talált már menhelyet, néhány vármegye tanácstermében; a határozatok, jegyzőkönyvek pedig még ezekben is rendszerint latinul szerkesztettek.

József, kinek külföldi utazásaiban elég alkalma volt tapasztalnia, a közértelmességnek, a műveltség haladásának

1784. mily hatalmas rugonya a mindenki által értett élő nemzeti nyelv, a latint méltán a szellemi fejlődés akadálya gyanánt tekinté; miért határozottan el is tökélte magát, monarchiájából azt egyátaljában kiküszöbölnie. Hogy azonban annak helyébe nem mindenütt a nemzetit, hanem eleitől fogva a németet szándékozott állítani hivatalos nyelvvé, kételkednünk sem lehet, ha meggondoljuk, hogy a kormányt egész monarchiájában egyenlővé tenni s összpontosítani, a nemzetiségeket lehetőleg egybeolvasztani legfőbb czélja volt törekvéseinek. Kit ezen ok meg nem győz, meggyőzheti azt magának Józsefnek mindjárt közlendő levele. Nehogy azonban erőszakkal látszassék a nemzetre tolni a kevesektől értett idegen nyelvet, — ebben maga is a legszentebb tulajdoni jog sérelmét látván, ez ügyben, mint mondók, szokása ellenére, némi ravaszsághoz folyamodott; mi aztán csaknem közönségessé tette ama véleményt, hogy az igazgatásban eleinte koránt sem szándékozta mellőzni a magyar nyelvet, hanem arra egyenesen a kormányszékek által kényszeríttetett.

Ő ugyanis kérdést intézett a magyar kancelláriához s általa a helytartótanácshoz: vajjon alkalmasnak látják-e az ügyvitelre a magyar nyelvet? És miután a kormányszékek tagadólag válaszoltak; ő pedig a holt latint tovább tűrni egyátaljában nem akarta: annak helyébe tehát a németet kell vala emelnie hivatalos, tiszti nyelvvé. A tény, hogy a kormányszékekhez eziránt kérdést intézett, kétségtelen; de a modorból kell mérnünk annak értékét. E kérdést ő ugyanis csak azután tette a kormányszékeknél, miután eleve értesítve volt az adandó felelet minőségéről. Pálfy kancellár, kivel ez ügyben tanácskozott, erről eleve is képes volt őt biztosítani, jól tudván, mily nehézségekkel jár egy kormányszéknél az ügyviteli nyelv megváltoztatása, s ismervén a már jobbára megélemedett tanácsosok kényelemvágyát s irtózását attól, hogy a megszokásnál fogva, már szinte önként nyelv és toll alá eső latin curialis írmodor s tiszti formák és kifejezések helyett most újakat tanúljanak, anyanyelvökön ugyan, de a

melytől többen közőlök húzamos bécsi laktok alatt már egészen elszoktak, s mely, tagadhatatlan, a százados elhanyaglás következtében, minden képzékenysége mellett sem volt még ügyviteli nyelvvé idomítva, melyben tehát a szokásos tiszti kifejezéseket, hivatalos formákat s czímeket, okmányi műszavakat még csak alkotni kellett volna. Nem lehetett ennél fogva kételkedni, hogy ezen, nemzetiségök iránt részben elhidegűlt urak a császár ama kérdésére: alkalmas-e a magyar nyelv ügyvitelre? — tagadólag fognak válaszolni, kivált miután a német nyelv távolról sem érintetett, s ama kérdés horderejét csak a megszokott latin és szokatlan magyar nyelv közti választásra vélték kiterjedni. Ha József ez ügyben egész nyiltsággal jár el, s világosan kijelenti, hogy a holt latin nyelvet kiküszöbölni elhatározott akarata, a tanácsosoknak tehát a magyar és német nyelv közt kell választaniok: hihetetlen, hogy a kormányszékek tagjaiból annyira kiveszett volna már a hazafiság, hogy nemzetiségök, nemzeti nyelvök iránt árulókká aljasodjanak. De, ha minden hihetőség ellenére, annyira sülyedtek már, hogy a fejedelem szándokait, a német nyelv behozatala iránt, világosan tudva is, képesekké váltak volna mellőzni a nemzeti nyelvet: ez nemcsak ama néhány hűtlen hazafinak, hanem az egész nemzetnek lévén elidegeníthetetlen tulajdona, a császár semmivel sem nyerhet vala több jogot arra, hogy a nemzeti nyelv mellőztével az idegen németet, melyet az aristocratia egy kis részén s néhány százezer betelepedett városi polgáron s más lakoson kivül senki sem értett, erőszakosan tolja a nemzetre. 1784.

Azonban, hogy a kormányszékek előleges megkérdezése nem volt egyéb fogásnál, melylyel a császár, ki eleitől fogva el vala tökélve, Magyarországban is a német nyelvet tenni hivatalossá, csak e súlyos jogsértést ügyekezett elpalástolni, minden kétségen felülemeli magának Józsefnek egy levele, melyet e tárgyban 1785-ki juniusban intézett valamely magyar úrhoz, ki előtte a német nyelv s más intézke-

1784. dései ellen előterjesztéseket tett vala. „Minden előterjesztésnek, mely hozzám intéztetik, akár egyes ember boldogságát, akár egy egész nemzet jogait illesse az, — úgymond — az ész megczáfolhatatlan érveivel kell támogatva lenni, hogy az engem a már megtörtént elhatározás megváltoztatására indítson. De én az ön nemzetének tüntetéseiben semmi ilyest nem látok. . . . A német nyelv egyetemes nyelve az én birodalmamnak; miért engedném tehát én a törvényeket s más közügyeket egyetlen tartományban annak nemzeti nyelvén tárgyaltatni? Én a német birodalom császára vagyok; minél fogva azon többi államok, melyek birtokomban vannak, csak egyes tartományai azon egy testet képező államösszeségnek, melynek én vagyok a feje. Ha Magyarország volna első s legfontosabb birtokaimban, úgy annak nyelvét tenném tartományaim fő nyelvévé; így azonban másként áll a dolog."

Az álokoskodást, melylyel Magyarországot oly könnyeden varázsolja át a Németbirodalom tartományává, úgy hiszszük, elég csupán kijelölni; az állítás helytelensége czáfolat nélkül is világos. Azon keserű gúnyt mindazáltal nem mellőzheti hallgatással a történelem, melylyel József a május 18-kán kiadott rendeletében a nemzetet illetve, lovagiatlan méltánytalansággal tetézte jogsértését. „Ha valamely nemzet, — úgymond — holt nyelvet használ, minő a latin, azáltal eléggé bizonyítja, hogy a felvilágosodás bizonyos fokát még nem érte el, mintegy hallgatva tanúsítván, hogy vagy nincs a nemzetnek saját nyelve, vagy a polgárok nem tudnak azon írni s olvasni, s csak a latin tanúlmányokban jártas tudósok képesek gondolataikat iratba foglalni. . . . Bizonyítja e tétel igazságát az, hogy a latin nyelv Európa minden művelt nemzeteitől rég száműzetett a közéletből, s az még csak Magyarországban s kapcsolt részeiben és Erdélyben divatozik." Eddig a rendelet. És ezt olvasva, nem önként tolakodik-e mindenki elébe ama kérdés: hogy hát nem épen a Habsburg fejedelmi házból származott királyok s bécsi kormányaik tették-e oly közönségessé az országban a latin nyel-

vet? Nem ők verték-e e holt nyelv bilincseibe a magyar 1784.
nemzet szellemét, melynek nyelvét maguk nem tudták, s megtanúlni nem akarták? Valahányszor a magyar nemzet a bécsi kormánytól egy-egy időre elszakadt s önsugallatát követheté, nem törte-e szét mindig s azonnal közügyeiben az idegen, holt nyelv bilincseit, s nem helyezte-e vissza természetes jogaiba a nemzeti nyelvet úgy a megyei, mint országgyülési tanácskozásaiban s közügyeinek igazgatásában? Úgy tudjuk, hogy Bocskay, Tököly, Rákóczy idejében csak nemzeti nyelven folytak az ország közdolgai; s csak akkor kezdé megint a holt latin bitorlani a nemzeti nyelv jogait, midőn a nemzet s a bécsi kormány közt a béke helyreállott; mert a bécsi kormány a nemzeti nyelvet nem tudván, ismét a latint tette az igazgatás közlönyévé. Kell-e még azt is említenünk, hogy Erdély nemzeti fejedelmei alatt mindig magyar nyelven alkotta törvényeit s igazgatta közügyeit, s csak midőn 1692 óta a nemzeti fejedelmek a tartomány kormányáról erőhatalommal leszoríttattak, terjesztetett ki rája is mindinkább a szellemsorvasztó idegen nyelv nyűge olyannyira, hogy a hol egy század előtt még csak a magyar nyelv hangzott, József korában már mind a törvényhozás, mind a kormányszék termeiben csak a latin volt divatban? Az európai nemzetek rég száműzték közéletükből a latin nyelvet; de azok nemzeti fejedelmei nemcsak tudták, hanem pártfogolták is nemzeti nyelveiket. Spanyolországban még maga a Habsburg fejedelmi ház is spanyollá lett nyelvére nézve, míg nálunk annak egy ivadéka sem volt annyi méltánylattal az önként kormánya alá bocsátkozott nemzet iránt, hogy annak nyelvét megtanúlta volna. E királyaitól erőszakolva, s azok kedvéért volt a nemzet századok alatt oly engedékeny az idegen, oly bűnösen hanyag a nemzeti nyelv iránt. Ezen engedékenységeért, e hanyagságaért meg is lakolt eléggé; de azt bizonyára nem érdemelte meg, hogy ezért azon királyok egy ivadékától még gúnynyal is illettessék. Nem érdemelte meg kivált Józseftől, ki maga is oly ellenséges indulattal

1784. viseltetett a magyar nyelv iránt, melyet nem értett, hogy sem új tanulmányi rendszerében nem tette azt tantárgygyá a köziskolákban, sem a Révay Miklóstól kiváltképen e nyelv művelése végett tervezett magyar tudós társaságot nem pártolta, nem engedte létrejőni.

A nemzet jogát oly mélyen sértő rendelet egyébiránt, melyet május 6-kán (1784) küldött le a helytartótanácshoz, lényegesebb pontjaiban ím a következő: „Miután a latin nyelvet bizonyos idő alatt minden, kormányszékileg s nyilván tárgyaltatni szokott ügyekre nézve az ország s kapcsolt részei minden hatóságainál kiküszöbölni, s helyébe a németet, mint a birodalom nyelvét, állítani, s ennek használatát a törvényszékekre is kiterjeszteni szándékozunk, . . . ; ennél fogva tehát kegyelmesen rendeljük, hogy három esztendő lefolyta után (mely időhatárnak a körűlmények szerint szükségessé válható meghosszabbításától azonban idegenek nem vagyunk) az ország s kapcsolt részeinek minden hatóságai s törvényszékei minden ügyeket, melyek akár első folyamodás, akár felebbvitel útján jutnak hozzájok, egyedül német nyelven tárgyaljanak s előadásaikat az ügyvédek is azon tegyék. . . . Az ország törvényei azonban még latin nyelven hagyatnak stb.“ Pár héttel később pedig (máj. 18-kán) ez iránt következő szabályokat tétetett közzé a helytartótanács által: 1. A magyar kir. s erdélyi kancelláriánál a f. é. nov. 1-jétől kezdve minden ügyek — kivéve az egy évig még azontúl is latinul folytatható törvénykezést, — német nyelven tárgyaltassanak, s mind e főkormányszékhez intézendő föliratok, mind ettől a tartományi kormányszékekhez bocsátandó leiratok e nyelven, — de a vármegyékhez 1785-ki nov. 1-jéig még latinul írassanak. 2. A tartományi kormányszékek a f. évi nov. 1-jétől kezdve, mind kebelbeli ügyeikben, mind a felriatokban egyedül a német nyelvet használhatják; az alárendelt hatóságokkal azonban még latinul fognak levelezni. 3. Az 1785-ki nov. 1-jétől kezdve a vármegyék, sz. kir. városok, kerületek és székek, úgy az alárendelt kamarai

hivatalok is, mind belügyeik kezelésében, mind felirataikban 1784.
s egymás közti levelezéseikben a német nyelvet kötelesek használni. A magyar-erdélyi udv. kancellária az erdélyi alárendelt hatóságokhoz a jövő évi novemberig egyedül latin, azután két évig, hasáblag német és latin, azontúl egyedül német nyelven küldendi leíratait. Ugyanezen szabály kötelezi a tartományi kormányszékeket is az alárendelt hatóságok irányában. 4. Három év múlva minden fő- s altörvényszékek is németül tárgyalják az elejökbe vitt pereket, s az ügyvédek is e nyelven tegyék előadásaikat. 5. Hivatalra ezután sem a kormányszékeknél, sem a vármegyéknél, sem az egyházi rendbe senki sem juthat, a ki németül nem tud; mi a kormányszékeknél mindjárt, a vármegyéknél egy, a kisebb polgári s egyházi hivataloknál három év múlva fog szabálylyá lenni. 6. Az országgyülés nyelve is német leszen; s azért három év múlva követűl oda nem küldethetik, ki németül nem tud. 7. A folyó évi novemb. elejétől fogva latin iskolába csak azokat szabad fölvenni, kik németül írni s olvasni tudnak. A német nyelvnek az iskolában való használata iránt azonban ő felsége még bővebben fog intézkedni. „Ez tehát — így végződik a nevezetes rendelet — ez tehát ő felségének érett megfontolás és teljes meggyőződése után a magyar nemzet h a s z n á r a és d i c s ő s é g é r e kiadott rendelete, mely által azonban a nemzeti nyelvet kiirtani épen nem szándékozik; és nem is saját kényelme miatt akarja ezt létrehozni, hanem egyedül oda czéloz e rendelettel, hogy a közügyek tárgyalásában a latin helyét a német foglalja el, s az ifjúság is ezt tanúlja ama helyett. Ő felsége e rendeletétől semmi fölirat által nem engedi magát elmozdíttatni."

E rendelet, a vármegyékbe megérkezvén, villámként sújtá a korona kivitele s egyéb törvénysértések által különben is megsebzett kedélyeket; s bár József eleve kijelentette, hogy rendeletét semmi esetre nem hajlandó visszavonni, alig volt még is megye, mely vagy a fájdalom s elkeseredés, vagy a leghevesebb ingerűltség hangján nem tett

1784. volna felterjesztést a rendelet ellen, s a megsértett nemzetiség hatalmasan fölébredt érzésétől ihletve, áradozó lángszavakban nem rótta meg a kiáltó igazságtalanságot, mely által a fejedelmi ház kormánya alá önként s feltételesen hajlott, hű nemzetre idegen nyelv tolatván, a nemzeti létel életerén halálos seb ejtetik. „Az idősbek — így ír fel egyebek közt Zemplén megye, — kik közt még számosan élnek azok közől, kik Mária Terézia koronázásán jelen voltak, s kik midőn ellene egész Európa agyarkodik vala, ő felségét még a magyarok hűségében bizakodó anyának ölében látták, érette köz felkiáltással életöket s vérüket felajánlották, hűségöket a világ bámulatára, dicső haditettekkel tanúsították, érette sebeket s fogságot szenvedtek vala, — ezen idősbek most keserű könyhullatással hallák a parancsot, mely őket, a német nyelvben járatlanokat, a közügyekből kirekeszti; siránkozának, hogy hazájokban ezentúl mintegy számüzve lesznek, kénytelenek látni, mielőtt sírjokba szállanának, miképen vesz el nemzetök, miképen alakúlnak át unokáik más nemzetté.“

Mások, a tűzre olajat öntendők, azt híresztelik vala, hogy a császár csak azért erőszakolja reájok a német nyelvet, mivel német tisztviselőket akar küldeni a vármegyékbe. — Hittek is sokan e híresztelésnek, minek következtében még magasabb fokra hágott az ingerültség. A vármegyékben mindenfelé rendkivüli gyülések tartatának, s újabb és újabb feliratokkal ostromlák a rendeletet, panaszlák a nemzet veszedelmét, miszerint a nyelv változtával a nép szokásai s erkölcsei is megváltoznak, a nemzet szelleme sőt maga a nemzet is veszendőbe megyen. Mások, inkább az önérdektől vezéreltetve, azon igazságtalanság ellen emelének panaszt, mely szerint a haza és királyi ház szolgálatában megőszült, érdemdús férfiak, kik a még pólyákban volt császárért életöket sem kételkedtek vala felajánlani, az általok nem értett idegen nyelv behozatala következtében hivatalaikból kiesvén, szomorú inségbe sülyednek. Valamennyien fejtegetik e rendelet sükerítésének lehe-

tetlenségét oly országban, hol a német nyelvet néhány úron s egy maroknyi néptöredéken kivül senki s általában véve azok sem értik, kik eddig a megyei hivatalokat viselték. Fejtegetik a zavart, mely támadni fog, ha az élemedettebb érdemes tisztviselők a nyelv nem tudása miatt lelépni kényteleníttetvén, a megyei igazgatás és igazságszolgáltatás tapasztalatlan ifjakra, vagy épen idegenekre bízatik. Előadják, miképen e parancs felforgatja az egész kormányformát, melynek fentartását ő felsége elődjei szentül igérték, s a nemzettel kötött viszonylagos szerződés erejénél fogva fentartani ő felsége is köteles. Hevökben némely megyék még ama balfogást is elkövették, hogy a latin nyelvet védelmök alá fogadták, mint a magyar nemzet műveltségének annyi századok óta fő eszközét, s közéletök organumát, melyen írvák a királyok oklevelei, a nemzet története, maguk a törvények s a családok birtokjogai, s mely az országban anynyira el volna terjedve, hogy holtnak, idegennek nem is mondható, hanem, más nemzetek csodálkozására, mintegy második sajátja a magyarnak; ha ez most a némettől kiszoríttatnék, a közigazgatásban szintúgy mint a birtokviszonyokban a legnagyobb rendetlenségek és csalások fognának történni. 1784.

A latin nyelv e túlbuzgó védőinél hasonlíthatlanúl jobb térre léptek azon megyék, melyek felirataikban a nemzeti nyelv mellett küzdve, kiemelik, hogy az már maga is szebb virágzatnak indul, s mint e nép nagy többségének sajátja, kellő művelés alatt rövid időn teljesen ki fogna fejleni; holott, ha a német válnék hivatalos nyelvvé, bár ő felsége mondja is leiratában, hogy a magyar nyelvet kiirtani nem akarja, de miután az egész Európában csak a nép ajkán forog, nemcsak kifejlésében meggátoltatnék, hanem lassankint ki is veszne, ha a nyilvános életből, hol a latin mellett is mindig használtatott, kitiltatnék. És e mellett egész nyíltsággal emlékezetébe hozzák a császárnak, hogy a magyar nemzet nem meggyőzetve s leigázva, hanem önként s azon világosan kimondott feltétel alatt hajúlt úgy 1526-ban,

1784. mint az örökösödés megállapitásakor 1687-ben s 1723-ban az osztrák ház kormánya alá, hogy szokásaiban s jogaiban fentartassék, s ne más tartományok módjára, hanem saját törvényei szerint kormányoztassék; méltán félnek pedig, hogy a német nyelvvel a német tartományok kormánymodora is behozatik, ellenére a nemzet s az uralkodó ház közt fenálló szerződésnek: e szerződés mind a két részt egyaránt kötelezi, és a fejedelemnek épen oly szent kötelességévé teszi a nemzet jogainak sértetlen fentartását, mint a nemzetnek a hűséget. Mert jaj volna az emberi nemzetnek, ha a fejedelmek fogadalmai kevesebb érvénynyel birnának, mint az alattvalókéi. Figyelmeztetik a királyt, hogy új szokások behozatalára nem három év, hanem legalább is egy emberkor, új nyelv megalapitására pedig századok szükségesek; eszébe juttatják azon önmaga által is kimondott elvet, hogy nem a milliókból álló nemzet van a fejedelemért, hanem ez amazért. Kijelentik, hogy a német nyelvnek oly alapos megtanulása miszerint három év múlva az ország közügyeit azon lehessen kezelni, erkölcsileg lehetetlen; azt pedig ellenkezni hiszik ő felsége igazságszeretetével s fejedelmi kötelességeiről ápolt magas fogalmaival, hogy e nemzetet, melyet annyi balszerencse, annyi bel- s külháborúk viharai megtörni nem bírtak, most a béke ölében vesse idegenek kormánya alá. Mit fogna rólok mondani az utókor, ha őseik nyelve s nemzetisége most az ő hanyagságuk s gondatlan engedékenységök miatt enyészne el? S minő honpolgárok volnának ők, ha ezt megtörténni engednék? Nem kellene-e őket, mint nemzetök hűtlen, holt tagjait, magának ő felségének is megvetnie? S lehetnének-e hívek fejedelmök iránt, ha nemzetök, hazájok tekintetében ily közönyösek s hűtlenek volnának? Ők hűségöket a fejedelmi ház iránt nem egyszer vérökkel is pecsételték; maga a felséges ház legmakacsabb ellensége, a porosz király, úgy jellemzi őket munkáiban, mint a kik véröket s életöket szinte pazarolják királyaikért. És valóban, mikor nem voltak készek áldozatra, midőn őket királyaik arra szólították? Ezt

ók ezentúl is készek tenni; de viszont ő felségétől is követelik, hogy őket ősi jogaik és szokásaikban megtartsa, s vonja vissza a parancsot, mely, nem mint a leiratban, szinte gúnykepen mondatik, javára és dicsőségére, hanem veszedelmére s gyalázatára van a nemzetnek. Végre kérik őt, hogy ha eltökélt szándéka mellőzni a latin nyelvet, annak helyébe ne az idegen németet, hanem a nemzeti nyelvet állítsa, mely a köz tanácskozások s levelezésekben eddig is használtatott, hogy ekként a magyar nyelv is más művelt európai nyelvek színvonalára emelkedhessék. [1]) 1784

A buzgalom ébredése a nemzeti nyelv iránt.

De József, azt hivén, hogy a felzajlott indúlatár idővel majd lecsöndesedik, e feliratokra mitsem hajtott, s csak azon gyanút ügyekezett magától elháritani, mintha a kormányzatot a magyarok mellőztével németek kezébe akarná átjátszani; e végett egy leiratában ünnepélyesen kijelentette a vármegyéknek, hogy bár állhatatosan fentartani s végrehajtatni kivánja a tiszti nyelv iránt kiadott rendeletét, a tisztségeket, hivatalokat mindazáltal nem szándéka németekre ruházni. A király szilárdsága azonban a nemzet hasonlíthatlanul nagyobb részében ellentétét szűlte annak, mit József czélzott: ő a nemzetet, melynek főnemesi osztályát már anyjának nagy részben sikerült elnémetesíteni, erőszakkal is beolvasztani akarta a németségbe; de a nemzet most a kényszerítés által fölingereltetve, csak mélyebb gyűlölettel kezd vala viseltetni a német nyelv és népiség ellen; s daczra keményedve, a reátolt nyelvet tanúlni épen nem akarta. József, bár rendeletében tagadta, legalább a műveltebb osztályok köréből kétségkivül kiirtani óhajtá a magyar nyelvet, midőn nemcsak a közigazgatás, hanem még a közoktatás és nevelés nyelvéül is a németet szabta elő: a nemzet ellenben mintegy a gondviselés büntetését vélte látni királyának ezen intézkedésében ama bűnéért, hogy saját nyelvét elhanyagol-

[1]) Lásd különösen Zemplén, Temes, Szabolcs, Szatmár, Bars, Torna stb. megyék feliratait. Collect. Constitut. et Repraesent. Dioszeghini. 62. kövv. Katona: e. k. 380. kövv.

1784. ván, annyi ideig idegent pártfogolt, s most kétszeres buzgalommal kezdé művelni és ápolni nemzeti nyelvét. Bessenyei György, Baróti Szabó Dávid, Péczely József, Révay Miklós, Kazinczy Ferencz, Báróczy, Ányos, Bacsányi, Dugonics és több más szorgalmas írók, számos szépirodalmi s tudományos munkák közzététele által czáfolták meg azt, mi a kir. rendeletben a magyar nyelv műveletlenségéről s az ügyvitelre alkalmatlan voltáról állíttatott. Bessenyei, ki a magyar nyelvnek a tudományokban való fölvételét már 1778-ban sürgette volt, 1781-ben egy magyar tudós társaság tervét dolgozta ki. E tudós társaság felállítása iránt Révay 1784-ben személyesen is nyujtott be a császárnál folyamodást, de sükeretlenül. Ugyanekkor alapítá meg Ráth Mátyás Pozsonyban az első magyar hírlapot, a „Magyar Hírmondót". Még inkább egyesítette az erőket a pozsonyi „Magyar Muza" s a Baróti, Kazinczy és Bacsányi által alapított és sok jeles erőt magához vont kassai magyar társaság folyóirata a „Magyar Muzeum", mely Kazinczy indítványára 1788 elején indúlt meg.

Voltak azonban kiket jellemgyöngeség vagy anyagi érdekek, hivatal- s kegyvadászat hajlékonyakká tőnek a parancsnak engedelmeskedniök; és ezek tettek is egynémi, a német külföldtől is megtapsolt előmenetelt a német nyelvben. Munkácson, például, mind a reformált, mind a görög n. e. hitfelekezet önként állított iskoláiban tanszéket a német nyelvnek; Marosvásárhelyen pedig 1785-ki márcziusban a főispán gyermekei több ifjú nemesekkel még színdarabot is játszottak német nyelven, ennek gyakorlata végett. De ezen s más hasonló tények korántsem valának a közvélemény kifejezései. Hívebben tükrözteti ezt vissza az említett íróknak mind szélesebbre terjedő buzgó munkássága, s még hívebben s erélyesebben Bihar vármegyének közönsége ama körlevelében, mely által a többi megyéket is felszólítá, írnának nemzeti nyelvök védelmére újonnan a felséghez, és szoros összetartásuk által vetnének gátot ama jogtalan rendelet lé-

tesülésének, csak így remélhetvén, hogy szavok kellő súlylyal birand az udvarnál. 1784.

A megyék levelezéseinek eltiltása.

E levelezés következményeit azonban korán előre látta a kormány, s a vármegyék egymással való levelezését, mi a már izzó tüzet lángra gyújthatná, 1784-ki aug. 30-kán a helytartótanács által eltiltatta. Bihar megye azonban, melyet ezen intézmény különösen érdekelt, a főispánhoz írt levelében, e kormányrendeletet is törvénysértőnek, kényuralminak nyilatkoztatá, tagadván, hogy a megyéket ezen ősi, lényeges joguktól megfosztani lehessen kivált most, midőn országgyülés annyi idő óta nem tartatik s a nemzetnek semmi más módja nincs közvéleménye nyilvánítására. Az újabban kibocsátott más tárgyú kir. rendeletek azonban a figyelmet nemsokára elvonták a nemzeti nyelv sérelmétől; feliratok legalább ez ügyben többé nem intéztettek a kormányhoz: de a kedélyek ezért egyátaljában nem lőnek nyúgodtabbakká, s ha ezután szótlanúl tűrék is az idegen nyelv igáját, még is számtalan alkalommal világosan elárulták, hogy el vannak határozva azt, mihelyt magukat elég erőseknek érzendik, ha másként nem lehet, erőszakkal is lerázniok a nemzetről, s addig is a passiv ellentállás fegyvereivel védendik nemzetiségöket [1]).

V.

A népösszeírás.

Hogy a magyar aristocratia ezen korban, midőn a csak utóbb, a franczia forradalom által elterjesztett democratiai eszmék s elvek még alig ismertettek, a több századosélvezet által szentesített történelmi jogon alapúló kiváltságaihoz még tán erősebben ragaszkodott, mint nemzetiségéhez s alkotmányhoz, alig fog bennünket meglepni: így volt az még

[1]) Lásd különösen Zemplén, Temes, Szabolcs, Szatmár, Bars, Torna stb megyék feliratait és Geissler V. VI. VII. köt. Manch Hermaeon, Statist. Aufklaer. Göttingen 1795. I. köt.

1784. akkor egész Európában; s kivételt a magyar nemesség sem képezett még. Meggondolván tehát, hogy a nemesség az eddigi újításokból s a szabadabban mozgó sajtóból mindinkább sejteni kezdé a végczélt, melyre a császár törekszik, mindinkább meggyőződik vala, hogy ő, miután már a nemzetiségen oly súlyos sebet ejtett, a trónra léptekor tett ígéretek daczára, a nemesi kiváltságokat sem kimélendi: igen természetesnek találandjuk a nemességnek mind hevesebbé váló ellenzését olyan rendeletek irányában is, melyek tulajdonképeni jogot s kiváltságot nem sértettek, de ellenkeztek az eddigi szokásokkal, melyek a kiváltságokkal némi kapcsolatban léteztek. Ez volt az eset különösen azon rendeletre nézve, melyet a császár 1784-ki aug. 16-kán a népösszeírást s a házak megszámozását illetőleg kibocsátott.

A rendelet ím a következő: „Az állam gazdagságát s tekintélyét leginkább a nép száma s ezzel kapcsolatban létező kereskedelem állapota tényezi; minél fogva oda kell gondját fordítani a kormánynak, hogy a nép száma s az államnak ettől feltételezett ereje s boldogsága naponkint gyarapodjék. Már pedig, hogy meg lehessen határozni, mi eszközök által érhető el ezen köz czél, mindenek előtt szükséges, hogy az egész nép száma, s annak az ország külön részeiben időnkénti szaporodása vagy fogyása, — egy osztályt sem véve ki, világosan tudassék. . . . E végett rendeli ő felsége, hogy az országban s kapcsolt részeiben, a katonai rendnek hozzájárultával, mely a német tartományok népének összeírásánál a szükséges ismereteket s gyakorlottságot magának e tárgyban már megszerezte, minden törvényhatóság, a vele közlött példánytáblák szerint, népösszeírást intézzen. . . . A munka november 1-ső napjával vegye kezdetét, s mennél rövidebb idő alatt hajtassék végre. . . . . A törvényhatóságok adják tudtára a népnek, hogy ezen összeírás nem újonczszedés, hanem egyedül a közjó végett intéztetik, mi a népszám ismeretét szükségessé teszi; s egyátaljában azon legyenek, hogy az összeírandók elméjéből ez ügy tekin-

tetében támadható minden balvélemény kiirtassék. Kijelenti 1784.
ő felsége azt is, hogy a hadi rend hozzájárulta a jogokat legkevesebbé sem csorbítandja, a maga idején intézendő újonczállítást pedig tetemesen megkönnyítendi. Az összeírók, kik a katonai rend s a törvényhatóságok részéről együtt működendnek, különbség nélkül minden ház személyzetét irják fel, a házakat pedig folyó számmal jegyezzék meg; mitől a főrendek s nemesek is annál kevésbbé vonakodhatnak, minthogy magának ő felségének palotája is hasonló számmal van megjelölve. ... Azon megyei tisztviselőket, kik e munkát legrövidebb idő alatt, s lehető legjobb módon végzendik be, ő felsége magának névszerint följelentetni kivánja."

A nemesség összeírása oly szokatlan vala, s a nemességnek ha kiváltságaival tulajdonkép nem is, de büszkeségével oly annyira összeütközött, hogy József maga is kételkedék annak jószerével végrehajtásán; miért is, míg az abban gyorsan eljárni kész megyei tisztviselők számára valamely királyi kegyelmet tőn vala kilátásba, szükségesnek vélé más részről némileg a kedélyeket is megfélénkíteni s minden zavargásnak elejét venni: e végett tehát hadi szemle s gyakorlatok ürügye alatt nagyszámú katonaságot küldött az országba, mely aztán téli szállásokra is itt helyeztetett el. De e rendszabály korántsem csilapította, sőt inkább nevelte az ingerültséget, miután a király e bizodalmatlanságában mindenki annak bizonyságát látá, hogy az összeirásnak a katonaság hozzájárúltával rendelt végrehajtását maga is törvénytelennek tekinti. De nemcsak a katonaság e szokatlan s törvénytelen beavatkozása az igazgatásba, hanem maga az összeirás is elégséges volt még inkább fölzaklatni a német nyelvet illető rendelet által már különben is mélyen megsebzett kedélyeket. Közönséges volt ugyanis a vélemény, hogy bár a császár az összeirás megrendelését az ország anyagi jólétére vonatkozó szándokaival indokolja, az mégis nem egyéb, mint előzménye a hadügy olyképeni szabályozásának, mint az a német örökös tartományokban már fenállott s

1784. mely szerint József a nemességnek az ősi fegyverrekelést illető kiváltságait is eltörűlni, s mindenkit osztálykülönbség nélkül hadi szolgálatra kötelezni szándékozik. Az ingerűltség e miatt valóban majdnem erőszakos kitörésig emelkedett a nemességben.

A vármegyék egymást tüzes körlevelek által szólítják vala fel a nemzeti jogok s ősi törvények erélyes védelmére, s három-négy megye kivételével valamennyien, némelyek az ősi szabadság lángérzelmeinek túláradó hevével, a legerősebb kifejezésekben írtak fel a császárhoz. „Az úgynevezett népösszeirás — írja Trencsén megye — melybe a főrendek s nemesek is befoglalandók, s a házaknak különbség nélküli megszámozása ellenkezik a Felséged saját kezével aláirt azon nyilatkozattal, melyben 1780-ki nov. 30-kán jogainkat és szabadságainkat szentül és sértetlenül fentartani igérte. — Biztosítva hitték akkor magukat az ország rendei Felséged királyi szava által; de már elkeseredve kell tapasztalniok, hogy azóta igen sok történt, mi törvényeinkkel homlokegyenest ellenkezik. Oly célból közeledünk tehát most Felséged magas trónjához, hogy a rajtunk ejtett bántalmakat érzékenyen bepanaszoljuk, biztatva a reménytől, hogy igaz, őszinte panaszaink által fölszentelt fejedelmi méltóságát nem tartandja megsértettnek. Még nem hegedt be a mély seb, melyet rajtunk szentséges koronánk kivitele által ejtett; még nincsenek teljesedve annak visszaadása iránt ápolt forró reményeink, s mind eddig nem vettünk tudósítást arról, mikor fogja magát Felséged megkoronáztatni, mikor fogja szabadságaink fentartására letenni a törvények által parancsolt királyi esküt; Felségednek a német nyelv iránt kihirdetett, jogainkkal, alkotmányunkkal olyannyira ellenkező szándékának emlékezete sem törűltetett még ki lelkeinkből. És ámbár e sérelmek még mind orvoslat nélkűl maradtak, már is újabbal fenyegeti jogainkat és szabadságainkat a kihirdetett összeirás. . . . Távol legyen tőlünk, hogy Felségedet királyi szavának szentségére emlékeztessük, mert tudjuk, hogy az

adott királyi hitszó, nemcsak alattvalók, hanem, a népek törvényei szerint, még ellenségek irányában is megtartandó. 1784.
De kérjük Felségedet annak mindeddig elmulasztott beváltásáért s ama sérelmeink orvoslásáért. . . . Az összeirásnak kihirdetett modora annyira ellenkezik az ország alkotmányával, a katonaság hozzájárúlta pedig oly aggodalmat ébreszt bennünk, hogy szinte nem győzünk e rendeleten eléggé csodálkozni, melyhez hasonló ez ideiglen hallatlan volt szabad országunkban. És méltán, Felséges urunk, mert tudjuk, hogy a katonaság befolyása az országnak minden, polgári kormányát illető ügyeibe az 1741-ki 30-ki t. cz. által világosan tiltatik; minél fogva mi ezen intézkedést, már a végrehajtás modora miatt is oly törvénytelennek s igazságtalannak tartjuk, hogy az összeirás és házszámozás ellen nem is mulasztjuk el tiltakozásunkat. Jól tudja népünk, mi eredménye lett hasonló, szokatlan összeírásnak a szomszéd csehmorva tartományokban, s annak már csak hírétől is borzad. Ismeri népünk az ország azon szabadságát is, melynélfogva akarata ellen senkit sem lehet kényszeríteni hadi szolgálatra . . . . Ha az ország rendei jobbágyaikkal egyenlően vettetnének ezen összeirás alá, ez meggyalázása lenne nemesi előjogainknak. . . . Mert ha annak minden indokait s eredményeit megfontoljuk, úgy látjuk, hogy általa mi is, kik a drága szabadság ölében születtünk, a szolgaság szomorú állapotába, s a német örökös tartományok alkotmánytalan kormánymodora alá vettetnénk; — de mielőtt annak alája hajolnánk, készek vagyunk életünket is feláldozni, inkább kivánván az édes szabadságban meghalni, mint méltatlan szolgaságban élni.“ Kijelentik végül reményöket, hogy a császár e rendeletet visszavonandja, s eltökéltségöket, mely szerint ők azt sem el nem fogadhatják, sem végrehajtásához nem járulhatnak, és semmi olyasban meg nem egyezhetnek, mi minden javaiknál s életüknél is többre becsült szabadságukra nézve sérelmes.

Hasonló értelemben, de kissé higgadtabb hangon írt fel

1784. októb. 5-kén Temes vármegye. „ . . . Azon indokok, mondják, melyek Felséged kegy. leiratában e rendeletet nézőleg felhozatnak, birnának talán némi súlylyal oly népnél, mely vak engedelmességhez szokott; de Magyarország karait s rendeit, kik a kormányban a királylyal törvényesen osztoznak, nemcsak meg nem nyugtathatják, sőt inkább méltán gyanakodókká teszik. Kegyelmesen kijelenti Felséged törekvését az ország jólétének gyarapítására: mi ezen legkevésbbé sem kételkedünk; de alázattal kérjük, hogy az eszközökről, melyek által e jólét valósítható, méltóztassék eleve tanácskozni az ország rendeivel, kiket a törvények s alapszerződések kormánytársakká tesznek. Mert mit használ Felségednek, mit az országnak s nekünk, ha Felséged az ország boldogítására oly eszközökhöz nyúl, melyek által mi magunkat bizonyos romlásunkra látjuk vezettetni; mit használ, ha Felséged minket boldogoknak tart is, míg mi magunk felett siránkozandunk? . . . Felséged engedelmével legyen mondva, mi nem látjuk át, mit használ akár a népesség, akár a kereskedelem tekintetében az összeirás; s félünk, hogy egészen más czéloztatik, kivált ha meggodonljuk, hogy az összeírás módja iránt előszabott utasításban a férfiak kora, termete, testi hiányai is felrovatni parancsoltatnak, miután még is világos, hogy ezek sem a népességre sem a kereskedelemre befolyással nincsenek. . . . Bocsásson meg azért kegyelmesen Felséged, ha bennünk rendeletei a jövendő miatt aggodalmakat ébresztenek. Felséged trónraléptekor szentül igérte, mire törvényeink szerint a magyar király köteles, s minek megtartását esküvel is kell pecsételnie, hogy jogainkat, kiváltságainkat, szabadságainkat fentartandja. Már negyedik éve foly, mióta Felséged a kormányt igazgatja, s a törvények rendelete szerint sem nem koronáztatta meg magát, sem az alapszerződéseket nem erősítette meg esküjével; sőt az ország koronáját . . . . is kivitette; a közügyek tárgyalására a latin helyett a német nyelvet parancsolta behozatni, hogy . . . a honi kormánymodort külföldire változtassa. Most

az összeirást szokatlan módon, hadi tisztek segélyével, vagy inkább, hadi tisztek által a megyei hatóságok hozzájárúltával parancsolja megtétetni, bizodalmatlanságot árulva el a rendek ellen, mire mi okot nem adtunk." Mondják azután, hogy maguk is szükségesnek tartják ugyan az összeirást, de a katonai rend közbejötte nélkül. A népösszeirás eddig is évenkint rendesen végrehajtatott, s ha tán némi hiányt vagy hibát lát benne ő felsége, készek azt maguk is helyrepótolni s kiigazítani, sőt a néppel együtt a nemességet is megszámolni. „De fájdalmasan esik mindnyájoknak, hogy ámbár a polgári rend Magyarországban a törvényalkotást s a közjó eszközlését tekintve a legfőbb hatalomban osztozik, ... ő felsége a rendek hitelét e parancsa által még is gyanúsítja." Kérik tehát őt, mellőztesse a katonaságot az összeírásnál, mit a régi mód szerint maguk is becsületesen megteendenek; ha új modorban kivánja azt megtétetni, hirdesen országgyülést, hol az meghatároztassék. Ha pedig szándékától nem áll el, s az összeirást csakugyan katonatisztek által s mint látszik, a végre téteti meg, hogy az újonczszedés Magyarországban is úgy szabályoztassék, mint Csehországban van: figyelmeztetik őt, „hogy nem volt ily összeirás az országban, midőn boldog emlékezetű anyját a mindenfelől feltámadt ellenségek koronáitól megfosztani törekedtek, és, bár élénk emlékezetben voltak az udvar s a nemzet közt lefolyt viszályok, még is föllángolt a hű magyar szív, s megmentette a reászállott koronákat" stb. 1784.

Merészebb hangon ír Nyitra megye, kijelentvén, hogy ezen összeírásnak, mely divatos ugyan a kültartományokban, de azok népeire is tűrhetetlen szolgaságot hozott, a törvényeken alapúló előjogaik szerint, mik nélkűl élni sem akarnak, a saját törvényei szerint kormányzandó országban helye semmi módon sem lehet. Ők készek a királyért javaikat, életüket feláldozni, ha kell; de nem kevésbbé készek azt törvényeikért is feláldozni. Ezen ország népe a fegyverszolgálatra soha sem kényszeríttetett, mi most az összeírás által czéloz-

1784 tatik; s e kényszerítést tiltják is egyformán a hazai mint a természeti törvények. . . . . Ha mindazáltal törvényeik s kérelmeikre nem hajolva, rajtok erőszakot tenni akarna, „nyílt szívvel kijelentik, hogy készebbek életüket s minden javaikat elveszteni, és a legkegyetlenebb kínokat is tűrni s azok alatt bátran kimúlni, mintsem szabadságuk veszte miatt síránkozva tengetni életöket.“

József az összeirásról kibocsátott parancsa után nemsokára Magyarországba jött, a több helyen összegyűjtött katonaság gyakorlatait megszemlélendő. Ez alkalommal számos hazafi sietett hozzá mindenfelől, remélve, hogy szóbeli előterjesztés által sükeresebben fognak reáhatni. József többekkel hosszas beszélgetésbe eredt, sérelmeik feletti panaszaikat nyugodtan kihallgatá; de azon egyen kivül, hogy a német nyelv alkalmazását a törvényszékeknél egy évvel későbbre halasztotta, mint elébb a feliratok, úgy most e szóbeli kérelmek által sem vala reábirható, hogy parancsait módosítsa vagy épen visszavonja. Sőt a helytartótanács által (okt. 11-kén) tudtára adatá a vármegyéknek, hogy feliratаikat, melyekben annyi helytelen érveket halmoznak fel, kedvetlenséggel fogadta, s újabban is kijelenté, hogy csupán a közjót czélzó rendeleteinél továbbra is megmarad, nem kételkedvén, hogy a tisztviselők, kik hivatalaikat megtartani kivánják, paranesainak gyorsan engedelmeskednek, jó szándokairól a népet, a lelkészekkel egyesűlve, értesitendik, s annak aggodalmait megszüntetendik; mert ha valahol zavar, rendetlenség támad, ő a tisztviselőket, lelkészeket s földesurakat idézendi számadásra, tőlük függvén, csak igazán akarják, a nép felvilágosodása. Kijelenté végre, hogy nem a törvényes jogok gyöngítését, hanem egyedűl a közjólét gyarapítását fogta czélba e félreértett rendelete által.

De ezen leirat nem nyugtatá meg a felháborodott kedélyeket, s több megye újra folyamodék a császárhoz, kijelentvén, hogy feliratаikra egyenesen ő felségétől vártak légyen választ, nem a helytartótanácstól, melyet az nem

illet. „Hihetetlennek látszanék előttök, hogy ily értelmű le- 1784.
irat bocsáttatott volna ki ő felségétől, mint a minőről a kormányszék által értesíttettek, ha más részről szinten nem volna hihetetlen, hogy a kormányszék megmásítani merje a kir. leiratot. Hihetetlennek pedig azért mondják e leiratot, mert úgy vélekednek, hogy midőn egy, magát megsértettnek, elnyomottnak panaszló nép szót emel, azt süket füllel mellőzni még oly fejedelemhez sem illik, ki fegyverrel meghódított, vagy akár miként kényuralom alá hajtott népnek önkénye szerint szabhat törvényt; annál kevésbbé illik tehát azon fejedelemhez, ki oly nemzetet kormányoz, mely elődeit szabadon s bizonyos feltételek alatt hívta meg a trónra, a maga alkotmányos szabadságát, s részvétét a közügyek intézésében továbbra is fentartván. Újabban is sürgetik tehát, vonja vissza rendeletét, mely jogaikat sérti.“ Más megyék daczot vetvén a királyi önkény ellenébe, nemcsak elmulasztták a népet az összeírás czélja s módja iránt felvilágosítani, hanem a munkára kirendelt katonáktól megkezdett előkészületeket is gátolni ügyekezének. József tehát októb. 29-kén saját aláírása alatt bocsáta ki egy újabb leiratot, melyben az ügyet csak hátráltató feliratok miatt kedvetlenségét nyílvánítván, az országot újra is biztosítá, hogy ezen összeírás a nemzeti jogok s kiváltságokat csorbítani egyátaljában nem fogja; parancsolja egyébiránt, hogy a munka haladék nélkül kezdessék meg, „különben az előtte tudva levő eszközök által kényszeríteni is fogja az engedelmeskedni vonakodókat.“

A császárnak e szilárd eltökélete több megyében megváltoztatá a hangulatot. Némelyek a hatalomszóra egészen elnémúltak s meghajolának a kénytelenség előtt; mások például Temes, kijelenték feliratukban, „hogy ha csak gyaníthatták volna is, hogy így akar velök bánni ő felsége, hallgatva engedelmeskednek vala a parancsnak. De ők azt hivék, törvény szerint akar velök bánni, s ennélfogva a törvény, a haza s maga a felség iránt tartozó hűségből s lelkiösmeretességből tették fölterjesztéseiket. Így azonban engedelmes-

1784. kedni fognak készségesen ugyan, de nem önként, nem jó akarattal, mert meggyőződésöket, lelkiösmeretöket megváltoztatni nem áll hatalmukban. . . Engednek a kénytelenségnek hazaszeretetből; mert látják, bár mi módhoz nyúlna is ő felsége, az mind neki magának, mind a hazának kárára válnék. A közjó kára nélkül még soha sem használtatott kényszerítés a belügyek igazgatásában : erre csak a törvény alkalmas, melynek hasznosságát mindenki átlátja s önként engedelmeskedik. Fájdalommal értesűlnek ő felsége boszankodásáról feliratuik miatt : ők ezek által csak hűségöket akarták bebizonyítani s bizodalmokat tanúsítani igazságában s kegyelmében. . . Ők hívek hazájokhoz s törvényeikhez, s ezért hívek ő felségéhez is; mert győződjék meg ő felsége, hogy azok, kik nem hajtván hazájokra, melyhez régibb és szentebb kötelékek által kapcsoltatnak, helyeslik s pártolják ő felsége parancsait, azt csak hízelkedésből teszik, és sem ő felsége, sem hazájok, hanem csak a maguk hasznát keresik.“

Azonban ily kénytelen-kelletlen engedelmességre sem talála mindenütt a fejedelem. Pozsony, Vas, Nyitra, s több más megyék erélyes főispánjaiktól gyámolíttatván, az összeirást, midőn az november elején megkezdetett, folyton ellenzik vala. De József tényleges ellenszegülésnek még kevésbbé szokott engedni, mint a fölterjesztéseknek, s elhatározta magát, foganatba venni ama módokat s eszközöket, melyekről októb. 29-kei leiratában említést tőn. Utasítása szerint a helytartótanács okt. 31-kén kelt intézvényében közzé tette, „mikép ő felsége, a Nyitra s Pozsony megyékben tapasztalt ellenszegüléstől indíttatva, megparancsolta légyen, hogy e vármegyékben katonaság vonassék egybe, mely az összeirást végző tiszteknek a munkát lehetővé tegye, a szolgabírákat és esküdteket, ha a munkában résztvenni jó szerével nem akarnának, arra erőhatalommal is kényszerítse. Ha valamely földesúr, vagy nemes vagy akárki más az összeirásnak ellenszegűlne s házát elzárná, és illő megintés után sem en-

gedne, háza nyittassék meg, s az összeírás csöndesen végre- 1784.
hajtatván, háza a folyó számmal jelöltessék meg. A hol a fölírt szám a házról letörűltetik, oda néhány közlegény szállásoltassék be, mindaddig ott maradandó s ingyen élelmeztetendő, míg a ház ura a számot maga nem íratja föl. Ha pedig valaki erőszakkal állana ellen, vagy a parasztságot lázítaná, legyen az bárki, erőhatalommal fogassék el s küldessék fel Bécsbe; az erőszak hasonlóval veressék vissza, mígnem engedelmesség eszközöltetik. Ugyanazon időben Izdenczy udvari tanácsos vezérlete alatt Nyitrába bizottság küldetett, mely három zászlóaljtól fedve az összeirást, ha máskép nem megy, erőszakkal is megkezdesse. Forgách Miklós főispán, kit a császár Pozsonyban nem rég saját asztalánál is vendégül látott, de engedelmességre semmi módon nem hajthatott, hivatalától megfosztatott; a vármegyének pedig kijelenteték, hogy, ha tovább is ellenszegűl, hatósága végkép eltörűltetvén, a szomszéd megyék közt osztatik fel. Hasonló jelenetek folynak vala le Vas megyében is, hol Batthyány Lajos szintén megfosztatott hivatalától.

Ily módon sikerűlt végre az összeirást és házszámozást november elején az egész országban megkezdeni. De bár némely, az udvart minden áron pártoló urak, például Eszterházy Miklós herczeg, másoknak az engedelmességre példát adandók, palotáikra saját kezeikkel jegyezték fel a számot, eleinte még is sok nehézségre találtak az összeírók; mert az urak s előbbkelő nemesek példái s beszédei által felbujtott köznemesek és parasztok, azon hitben, hogy katonákká iratnak össze, több helyt erdőkbe s hegyek közé futottak; máshol összecsoportozván, ellentállással fenyegetőzének, néhol, mint a Zágráb megye túrmezei kerületében, valósággal fellázadtak. A közbejött katonaság végre mindenütt engedelmességet eszközölt ugyan; az indulatoknak, érzelmeknek azonban semmi hatalom nem vala képes más irányt adni, s míg azok, kik az összeiráshoz önként hozzájárúltak s azt elősegítették, nyilván gyaláztatának és szitkokkal illetteténék, Forgách és

1784. Batthyány hivatalvesztésök daczára is dicsőíttetni tapasztalták magukat a közvélemény által. [1])

VI.

Míg Magyarországban ennyi ingerültséget, ennyi zavargást szült a népösszeirás és házszámozás, Erdélyben azalatt az oláhság tömeges fellázadásának a katonai összeirás lőn némi indokává. De valamint minden néplázadás nem azon látszólagos okokból, melyek a kitörést közvetlen megelőzik, hanem a társadalmi viszonyok hibás állapotából származik : úgy az oláhok e lázadása is a népállapot viszonyaiban mélyen gyökerező okokból vette eredetét, s anyaga már rég össze volt gyűlve. Az összeirást illető rendelet közhírré tétele csak a kitörést sietteté, csak a gyújtó szikrát vetette a gyulékony anyag közé. És e szikra annál könnyebben gyujtott, minthogy az újítások miatt a kedélyek Erdélyben is általában rendkivüli izgatottságban voltak. Miként b. Bruckenthal kormányzó ez év tavaszán jelenté, még a székelyek közt is, kivált Háromszékben, különféle mozgalmak észleltettek, gyülésezések tartattak. Mire aztán József april 16-kán kelt kéziratában meghagyta a kancellárnak, küldene oly rendeletet a kormányzóhoz, hogy a kit ilyesben rajtakap, „legyen az mágnás, nemes, vagy bárki más, minden folyamodás, kiváltság és törvény mellőzésével (cum derogamine omnium istantiarum, privilegiorum et legum) fogassa el s őrizet alatt küldje fel Bécsbe.“ [2])

Az oláhság lázadása Erdélyben.

Az oláh népnek Erdélyben, bár e tartomány legrégibb, és számra nézve is túlnyomó lakosa, legtöbb oka lehetett a panaszra. Míg a magyarok, székelyek és szászok, kik hajdan,

---

[1]) Collectio Ordinat. Josephi II et Repraesent. 97. kövv. Geissler e h. V. és VI. köt. Hübner : Lebensgesch. Joseph des II. 255. Katona : XL. 393.

[2]) A bécsi államlevéltár.

a törökök betöréseinek korában, — mint a maga helyén elbeszélők, a haza védelmére összeszövetkezvén, mint külön, törvényes nemzetek, külön alkotmányos és helyhatósági jogokkal birnak vala, az oláhok semmi ilyféle jogoknak nem örvendhetének. Voltak ugyan köztök is szabad birtokosok, és nemesek, de ezek külön politikai testületet, külön nemzetet nem képeztek, hanem, birtokaik fekvése szerint, a három törvényes nemzetiség valamelyikében olvadtak fel: az oláhság, mint nép, semmi jogokkal nem birt s örökös jobbágyságra vala kárhoztatva. Még azon kevesek is, kik belőle nemesi kiváltságaik és szabad birtokuk, vagy, mint a papok fiainak egy része, egyéni míveltségök által a mély tudatlanságba s majdnem állati vadságba sülyedt nagy tömegből kiemelkedtek, nemzetiségöket szinte szégyelve, maguk is megtagadták semmi politikai jogokkal nem biró fajukat, s nem oláhoknak, hanem magyaroknak vallák magukat. 1784.

Ehhez járúlt, hogy az oláh nép még vallása tekintetében is sok igazságtalanságot tapasztalt mind a többi kiváltságos nemzetek, mind a kormány részéről: amazok, míg a maguk katholikus, evangelikus, reformált és unitarius felekezetének törvényes egyenlőséget, szabad gyakorlatot kötöttek vala ki, a görög nem egyesűlt vallás, mint politikailag nem jogosúlt jobbágyosztály vallása csak tűretett, s némi lealázástól még a törvényekben sem kiméltetett. És míg a többi kiváltságos nemzetek mind politikai, mind vallási tekintetben ily igazságtalan nyomást gyakoroltak az oláh népre, maga a kormány sem volt iránta méltányosabb vallási tekintetben: kivált Mária Terézia alatt gyakran még erőszakkal is kényszeríttetett a római egyházzal való egyesűlésre.

Azonban, bármi igazságtalannak látszik is ma mind ez, élénkebben nem igen hatott a nép kedélyére azon korban, midőn a nemzetiség érzete épen nem s a jogegyenlőség vágya is csak gyöngén vala fölébredve az oláh népben, s a po-

1784. litikai nemzetiség jogának hiányát talán senki, a vallási sérelmeket pedig legfölebb néhány, valamennyire műveltebb pap, milyen egyébiránt köztök felette gyéren találkozék, érzi vala élénkebben. Sokkal nagyobb lehetett hatása a nép kedélyére, érzelmeire annak, hogy még azon földnek, melynek a nem nagyon rég múltban jobbára ő volt szabad birtokosa, a Királyföldnek, birtokából is lassanként egészen kiszoríttatott a szászok által; minek következtében e nép szabad birtokú osztálya, kivéve a nemeseket, kik azonban oláhoknak tartatni sem akartak, mindenütt, mondhatni, egészen megszűnt lenni, s mindnyájan az örökös jobbágyság igája alá jutottak. Bár a szászok a törvény előtt kimutathatták is birtokaik jogalapjait, nem hihető, hogy az oláhok közönyösen nézték légyen kezeikben e szép földeket, melyek elébb az ő apáik birtokai vallának; nem hihető, hogy e hagyományok emlékezete kétszeresen keserűvé ne tette volna nekik a jobbágyság reájok nehezedett igáját. E szolgasági járom pedig még sokkal súlyosabban nehezedett az erdélyi oláh, mint a magyarországi jobbágyra, még az úrbér behozatala előtt is. „Az oláh nemzet, — mondja maga az Approbata — csak propter bonum publicum admittáltatott az hazában, mindazáltal nem veszi eszében állapotjának alacsony voltát.“[1]) Az oláh tehát csak haszonért tartatott, mint az állatok. Bizonyítják ezt a rólok alkotott külön törvények is. Ezek egyike [2]) azt mondja: „a földesurak az oláh papok fiait, ha nem papok, mint más jobbágyokat repetáltassák; sőt ha mint gyermekek vagy nőtlen legények apjok mellett találtatnak, megfogattassanak.“ Más törvények szerint az oláh parasztot a magán nemes ember is puszta gyanúból is elfogathatta; [3]) lovakat csak a földesúr engedelmével tarthatott, posztó ruhát, nadrágot, csizmát, „dupla és forintos süveget“

[1]) Approb. P. I. Tit. X. art. 1.
[2]) U. o. Tit. VIII. art. 3.
[3]) U. o. P. III. Tit. XLVII. art. 3.

gyolcs inget viselnie tiltatott; [1]) a meghalt jobbágy ingó javaiban az özvegy csak harmados, két része a földesuráé. [2]) A jobbágyok szolgálatát, robotját a földesúr puszta önkénye szerint, súlyos büntetés terhe alatt teljesítendő napi parancs által határozta meg. E jobbágyi állapot, mely egyébiránt azon magyar fajúakra is egyaránt kiterjedt, kik a nemesség jószágain laktak, még sokkal nyomasztóbb volt az oláhra nézve annak folytán, hogy ez terméketlenebb vidéken lakott, s különböző, igen elhanyagolt hitfelekezeténél fogva még sokkal kevesebb oktatásban részesűlvén, műveletlenebb s tunyább volt a magyar jobbágynál, s mint ilyen súlyosabbban érzé magára nehezedni az úri önkény igáját is, melyet még azon kímélet sem enyhített, mely a magyar jobbágyra nézve a fajrokonságból eredhetett. És ezen inséges állapotában még a keresztényi türelemre s önmegadásra indítható vallási vígasztalás forrásai sem igen csörgedeztek a mindenkép elhanyagolt, elnyomott oláh nép számára: papjaik, kik e hivatalt pénzszomjas püspökeiktől majdnem kivétel nélkül alku szerint vásárolják vala, maguk is jobbára oly tudatlanok, hogy épen nem tartozék a ritkaságok közé, a lythurgiai könyveken kivűl mást olvasni s írni nem tudókat találni közöttük,— a keresztelésen s némi imádságokon kivűl a kereszténység áldásaiból alíg juttatának valamit közéjök. E szomorú polgári s erkölcsi állapotában az úri önkény járma alatt szolgai engedelmességhez szokott az oláhság. De az ily népek türelmének is meg van a maga határa, melyen ha egyszer átléptek, szilaj árként tör ki az elvadult lelkek indulata s féktelenül rombol és pusztít, mint egy iszonyú boszúeszköz a megsértett, elnyomott emberiség nemezisének kezében. És ez történt az erdélyi oláh néppel is. 1784.

[1]) Approb. P. V. Edict. XLVII.
[2]) U. o. P. III. Tit. XXX. art. 1.

1784. Az erdélyi oláh jobbágyok ezen szomorú állapotán József mindjárt kormánya elején ügyekezett ugyan segíteni, s már 1781-ki deczemb. 5-kén közlé Eszterházy József kancellárral az Erdély számára készült új úrbéri munkálatot, hogy a felett véleményt adjon s oly egyént nevezzen meg neki Erdélybe küldendő biztosul, a ki a felett, hogy a magyar úrbérrel jól ismeretes, legalább a magyar, német és latin nyelvben is jártas legyen. [1]) Midőn pedig 1783-ban Erdélyben útazott, junius 4-kén, Nagy-Szebenben ki is adta a jobbágyi nevet s kötelezettségeket eltörlő, s a személyes szabadságot biztosító kéziratot, melynek alapján azonban csak 1785-ki aug. 22-kén tétetett közzé a rendelet, mit aztán utóbb az egész úrbéri szabályozás követett.

De ezen távolabbi okokon felül, melyek a jobbágyok általános állapotából eredtek, más közelebbi okok még hatékonyabb tényezők valának az oláh lázadás kitörésében. Ilyenek különösen a zalatnyai kincstári uradalom jobbágyainak sérelmei; a topánfalvi kihágás túlságosan szigorú megtorlása s a katonai összeírás.

A zalatnyai kincstári uradalomban már régóta több féle sérelmeket szenvedtek a jobbágyok, melyek miatt azok Mária Terézia idejében is panaszosan járúltak a n.-szebeni kormányszékhez. Az 1778-ban ügyök megvizsgálása végett tartott úri szék azonban sérelmeik orvoslása helyett a topánfalvi és magyarósi községek több lakosait súlyosan lakoltatá. 1780-ban az uradalom jobbágyai magok közől néhányat, köztök később a lázadás fejévé lett Hórát és Kloskát is Bécsbe küldték, s általok „különböző sérelmek és pénzcsikarások miatt“, melyek az uradalmi tisztek által rajtok elkövettettek, az udvarhoz két folyamodást nyujtottak be. A kérelemlevelek, legfelsőbb kézjegygyel is ellátva, az év vége felé az erdélyi kormányszékhez küldettek le; a jobbágyok azonban orvoslást nem nyervén, a következő három év foly-

[1]) József kézirata. Államlevéltár.

tában többször is megújították panaszaikat. Miként a későbbi „zalatnyai törvényes vizsgálatból" kitűnik, panaszaik igen súlyosak voltak. Például: az offenbányaiak adó és földesúri díjak fejében az elébb fizetett 614 ft. helyett 2600 ft., a bucsumiak 300 ft. helyett 3400 ft. adó lefizetésére kényszeríttettek. E felett az összes uradalom jobbágyainak a bormérési jog miatt is volt panaszuk. E jogot elébb mérsékelt díjért magok a községek gyakorolták; 1781 óta azonban az uradalom azt évi 12,000 ftért bérlette ki két örménynek, kik aztán a jobbágyokat mód felett zsarolták. E zsarolások a topánfalviakat 1782-ben tettleges ellenszegülésre és erőszakoskodásra ingerlék, melyek aztán súlyos testi büntetésekkel s birságokkal bűnhesztettek. Hóra, ki a kihágásnál szintén jelen volt s abban részt vett, futással menekült a büntetés elől; utóbb pedig a jobbágyok panaszaival néhány társától kisérve Bécsbe, 1783 vége felé ismét Bécsbe ment s a császártól is nyert kihallgatást. József a panaszosoknak igért ugyan orvoslatot; de a kormányszék s a megyei hatóság, melyhez az ügy megvizsgálás végett leküldetett, oly hanyagul jártak el, hogy a jobbágyok nem csak semmi javítást nem nyertek állapotjukban, védelmet a zsarnok tisztviselők ellen; hanem kivált azok kik Bécsben jártak, még újabb üldözések tárgyaivá is lettek; miért aztán Hóra folyton bujdosásban tölté életét. 1784.

József reformjai, mint az eddig elbeszéltekből látók, nagy zajt ütöttek az úri, nemesi osztályban, mely azok által részben már is sértve, részben még inkább fenyegetve érezé a maga előjogait. E zaj, ezen újitások híre az oláhok közé is elhatott; sőt ezek egynémelyike, mint például az új igazgatási forma, mely szerint Erdély 1784 nyarán tizenegy megyére osztatott, s még inkább a halálos büntetésnek már elébb kihirdetett eltörlése, őket, kik közt halálos büntetés elég gyakran hajtatott végre, közelebbről is érdekli vala. Mind ez, természetesen annál élénkebb reményt keltett föl e népben állapotának javúlása iránt, minthogy a császárnak a

1784. nép iránti szeretetéről sokat hallottak, s azt egynémiben tapasztalták is annak mult évi utazása alatt tartományukban. A szászok és székelyek kedvezőbb sorsa régóta irígységet s vágyat ébresztett bennök szintén olyanba jutniok. És e reményekkel, e vágyakkal együtt nőttön nőtt állapotjuk súlyának érzete; nőtt az eddig szíveik mélyében szunnyadó gyűlölet is uraik ellen; és minthogy közöttük izgatók sem hiányoztak, mindinkább közhiedelemmé kezd vala válni, hogy az utazása közben oly kegyesnek, emberszeretőnek mutatkozott császár, ki a Bécsben már négy ízben fenjárt panaszosoknak is állapotjaik javítását igérte volt, már számokra is több kedvező rendeletet bocsátott ki, melyeket csak az urak s nemesek nem engednek végrehajtatni. E hit mind lázasabb állapotba hajtá a kedélyeket, s már az 1784 nyár kezdetén szokatlan elégületlenség, s nem ritkán dacz lőn észrevehető a különben szolgai engedelmességű, minden merészebb érzelemből kivetkezettnek látszott népben. Az engedetlenekre rótt sürűbb, jobbára önkényes, büntetések csak olajt öntöttek az izzó parázsra s még inkább elkeserítették a kedélyeket. A nép forrongásának világos jele volt az is, hogy a rablást, orzást, mi köztök azelőtt sem volt ugyan szokatlan dolog, most még merészebben kezdik vala űzni.

Épen midőn ekként a sérelmeiknek orvoslatot nem nyerhető oláh jobbágyok közt az elkeseredés folyton növekedőben vala, hirdettetett ki Gyula-Fehérvár s más városok piaczain egy legfelsőbb parancs, mely mind azon jobbágyokat, kik magokat a katonai besorozás alól testök szándékos megcsonkítása által kivonni akarják, a szekerészetnél teendő szolgálatra rendelé alkalmaztatni. Az oláhok, kik e rendeletnek tudomására jutottak, ebből azt következtették, hogy a felség az ország valamennyi lakosát katonai összeirás alá akarja vetni. E rendelet valószinűleg kapcsolatban is volt József azon más rendeletével, mely által az anyja alatt 1765-ben végrehajtott erdélyi határőri intézményt tovább fejleszteni kivánván, a hadi parancsnokságnak meghagyta,

hogy azon községek, melyeknek a határszéli vonalba bevonása hasznos volna, próbaképen, katonailag összeirassanak. E végett Bécsből egy tábornok is küldetvén le Erdélybe az összeirás a hajdani Szebenszékhez tartozó Talmács és Boicza helységekben 1784 nyarán végre is hajtatott. 1784.

A kincstári oláh jobbágyok látván, hogy a kik ekként a császár szolgálatába felvétettek, az oly terhes jobbágyságtól megszabadúlnak, s tapasztalván azt is, hogy sérelmeik annyi évi sürgetések után sem enyhíttetnek, magok is a határőri katonaságba lépés által kivántak szabadúlni zaklattatásaik alól. Az eszme azonban nemcsak a kincstári, hanem a velök többé kevésbbé ugyanoly sorsban levő úri jobbágyok közt is gyorsan elterjedt, „s így a fegyver fölvétele s az által a jobbágyi igának lerázása lett azon jelszó — mondja Szilágyi Ferencz — mely az erdélyi oláhság nagy részét akkor egy érzésbe, egy reménybe egyesíté. Annak országszerte tudása, hogy a császár a szegény, elnyomott földnépét felszabadítani akarja, ezt említett szándékának elérésére még inkább ösztönözte.“

Midőn Kloska az udv. kancelláriának 1784-ki april 13-kán kelt s a Bécsben járt Hóra által lehozott válaszával, mely a kincstári jobbágyok panaszainak orvoslatát hagyta meg a hatóságoknak, julius elején nehány társával N.-Szebenbe a kormányszékhez ment, s ettől báró Kemény Simon alsó-fehérvári főispánhoz utasíttatott, innen pedig több határidő eltelte s háromszori ott járásuk után végre is azon válaszszal küldettek haza, hogy „a dolognak már vége van és abból semmi sem lesz“ — Kloska, mondom, hat társával együtt egyenesen Gyulafehérvárra, az ottani hadbiztoshoz ment s neki a Bécsből hozott választ is megmutatván, azt kivánta, hogy az oláh jobbágyság katonailag irassék össze s vétessék fel a császár szolgálatába. Körülbelül ugyanazon időben Herepe alsó-fehérmegyei oláh községből is tíz követ érkezett Gyulafehérvárba Ortmayer fő hadi biztoshoz

1844. azon kérelemmel, hogy községüket a határőri szolgálatra írja össze.

A hadbiztos az ajánlat elfogadására késznek nyilatkozott, s ez iránt a katonai kormánytól is vévén rendeletet, a nála pópáival együtt újra megjelent községet össze is írta. Ennek híre gyorsan elterjedt az oláhságban, s csak hamar négy más község, majd Alsó-Fehér, Hunyad, Küküllő, Torda és Zaránd megyék mind számosabb községe iratta magát össze, úgy hogy néhány hét alatt már 81-re ment az összeírott oláh faluk száma. A mint pedig valamely község összeírva lett, annak lakossága azonnal felmentve hitte magát minden úri szolgálat alól, s az engedelmességet urainak s a megye tisztviselőinek megtagadta, sőt, miként Hunyad megye aug. 23-kán a guberniumhoz intézett fölterjesztésében írja, a nép „nyilván és mindenütt rablások, gyilkolások s gyujtogatások elkezdéséről beszél, a tisztviselők, kivált az adószedők, hivataluk teljesítésében gátoltatnak, s a közbiztosság annyira megcsökkent, hogy ha orvoslat gyorsan nem érkezik, a kis szikrából nagy tűz fog támadni.“

De nem csak a megyék, hanem a fő hadi parancsnokságtól is érkezének a guberniumhoz tudósítások az oláh népség veszélyes mozgalmairól. Pfefferkorn tábornok és Karp alezredes jelentéséből értesült a gubernium, hogy például, az alsó-bajomi jobbágyok azért kivántak határszéli katonák lenni, mivel a tiszttartó őket csaknem halálra botoztatja; hogy a szántóhalmi földesúr, Macskásy Ferencz, a maga jobbágyait, mivel hogy magokat szintén összeíratták, kegyetlenül vereti, birságolja, marháikat, gabnájokat elveszi, magokat Dévára börtönbe hurczoltatja, gúnyosan biztatván őket, hogy majd eljön a császár őket kiszabadítani, másokat telkükről is kihányat; hogy b. Bornemisza János tiszttartója is hasonló módon zaklatja, sőt halállal is fenyegeti ura jobbágyait, stb.

A gubernium, ennyi felől sürgetve, végre idejét látta a maga részéről is tenni valamit. Egy részről intézkedett a

megyékben, hogy ezek a földesurak kihágásait gátolnák meg, a jobbágyok sérelmeit pedig megvizsgálván, lehetőleg orvosolnák; mind ennek azonban a létező viszonyok közt már kevés, vagy épen semmi eredménye sem lett. Más részről Halmágyi Istvánt, Marosszéknek újonan kinevezett fő királybiráját, kormánybiztosi minőségben Gyulafehérvárra s Enyedre küldötte ki oly meghagyással, hogy a katonai összeirás viszonyait megvizsgálván, azt, mint az oláhság mozgalmának főokát szüntesse meg, s a guberniumot mind erről mennél elébb tudósítsa. 1784.

Midőn Halmágyi Gyulafehérvárba érkezett, ott épen két vagy három száz oláh jobbágyot talált a vidékről, kik oda a maguk feliratása végett jöttek vala. Ő tehát a jobbágyokat azonnal maga elébe hívatá s a várparancsnok és több katonai tiszt jelenlétében kihirdeté nekik, hogy az összeírás ezentúl nem csak folytattatni nem fog, hanem mivel azt sem ő felsége, sem a gubernium, sem a fő hadi parancsnokság nem rendelte volt, azokra nézve is érvénytelen, kik magokat már felíratták; menjenek tehát haza békében, teljesítsék jobbágyi kötelességeiket, mire különben katonai karhatalommal fognának szoríttatni; sérelmeik orvoslatát a rendes úton a megyék hatóságainál keressék, — s mind ezt mondják meg azoknak is, kikkel hazatértükben találkozni fognak. Ugyanez egy más ízben s a vásár alkalmával Tövisen is ismételtetett, s az oláh papoknak is mindenfelé meghagyatott, hirdetnék ki a népnek. És ebből állott mind az, mit Halmágyi kormánybiztos a nép lecsöndesítésére mívelt; s midőn ő új hivatalába való beigtatása végett hazatért, b. Bruckenthal Sámuel kormányzó szept. 1-jén azt írá a kancellárnak, hogy a biztos czélját érte. Halmágyi távozta után b. Bánffi Farkas tartományi főbiztosnak hagyatott meg a forrongó oláhokra való felügyelés. Ő azonban szept. 5-kén írt tudósításában bár nem tagadhatá, hogy Halmágyi elútazása óta is több rendetlenség történt, Fehérvárt, Déván és Maros-Solymoson pedig folyton foly az összeírás, s a köznép sok daczosságra vete-

1784. medett, oly jelenségek még is nem mutatkoznak, melyekből a jobbágyok felkelését lehetne következtetni.

Míg azonban a kormányhatóság magát ilyféle reményekkel áltatá, az oláh nép forrongása, melyet az összeírást vezető katonatisztek elnéző engekékenysége szintúgy mint papjaik nem szünő izgatásai folyton neveltek, mind nagyobb mérveket öltött. Szeptember első tizedében a Hunyad megyei oláhság már oly ingerültségben volt, hogy b. Bornemisza János főispán és Karp alezredes, kik a nép lecsöndesítése végett két zászlóalj katonaságot czirkáltattak a megye egy részében, a nép daczos magaviselete miatt nem látták tanácsosnak e katonai körútat tovább folytattatni. Zeik János alispán gr. Telcky Károly kincstárnokhoz szept. 24-kén kelt tudósításában aggódva jelenti, miképen a Hátszeg vidékén falunként kihirdettetett ugyan, hogy a katonai összeírás érvénytelen; de annak mi haszna sincs, mert a nép több hitelt ad a hátszegi katonatiszt előtt véghez ment felíratásnak, mint e hirdetéseknek; a polgári tisztviselőket már számba sem veszik, sőt a fejedelem iránti indúlatjok is nagyon kétséges, mert vannak községek, hol már a katonaságot is kuruczvilággal és rebellióval fenyegetik; az alsó-szilvási jobbágyok nem csak daczosan kijelentették ragaszkodásukat a katonai összeíráshoz, hanem még azt is nyilvánították, hogy ha a császár nekik fegyvert adni nem akarna, eleget kapnak azt más hatalmasságoktól.

A polgári hatóságok ezen nép-lecsöndesítési ügyekezetét leginkább a katonaság magatartása fosztá meg minden eredményétől. A gubernium nem múlasztá ugyan el már augusztusban felhívni a fő hadi parancsnokságot, tiltaná meg a maga részéről is az összeírás folytatását s hatna a nép lecsöndesítésére; s a fő hadi parancsnokság aug. 19-kén és 25-kén írt válaszaiban biztosítá is a guberniumot, hogy a gyulafehérvári s más katonai hatóságoknak szigorúan meghagyatott, szüntetnék meg végkép a katonai összeírásokat s hol az kivántatnék, adnák meg a nép féken tartása végett

szükséges karhatalmat is: az összeírás azonban, ha tán nem 1784.
is oly nagy nyilvánossággal még szeptemberben is folyt; Karp alezredes pedig Bornemisza főispán több ízbeli megkeresése után sem akart a nép féken tartása végett Hátszeg vidékére katonaságot küldeni. Mind ez kétségtelenné teszi, hogy a katonai kormány valamint jogtalanul járt el az összeírás megkezdésében, úgy aztán sem tanúsított jóakaratot a polgári hatóság irányában, mintha káröremmel nézné ennek növekedő bonyodalmait. Bornemisza főispán szept. 12-kén a guberniumhoz intézett tudósításában nyilván kijelenti, hogy saját tapasztalásából tudja, miképen a katonai hatalom, ha most elismeri is, hogy az összeírás nem helyesen történt, de annak teljes érvénytelenségét ki nem hirdette. Ez ha nem is egyenesen rosz akaratra, de legalább arra mutat, hogy a katonaság restelte magát a nép előtt compromittálni, s érvénytelennek hirdetni azt, mit elébb, az összeirást megkezdve oly meggondolatlanul s jogtalanul cselekedett. Karp alezredesre nézve kétségtelen, hogy az oláhságot maga is lázította a földesurak ellen. Miként Hunyad megye az Erdélyben utóbb kir. biztosként működött gr. Jankovicsot tudósítá, a nevezett főtiszt az összeírás alkalmával a népet avval kecsegtette, hogy az összeírás által nem csak felszabadúl, hanem földjeinek birtokában is megmarad. Utóbb pedig nem csak ki nem hirdette az összeírás teljes megsemmisítését, hanem a népet csak arra inté, maradna csendesen, míg a fegyvert netalán megkapja.

B. Bruckenthal kormányzó ennél fogva újabban is megkereste a fő hadi parancsnokságot, intené Karpot a felsőbb rendeletek pontosabb teljesítésére, tiltaná meg neki afféle feltételes nyilatkozatok által ápolni a népben azon reményt, hogy végre mégis felvéteti a határőri katonaság közé. Megkéretett a hadi kormány továbbá arra is, hagyná meg a katonaságnak, hogy a rend fentartására a megyei tisztekkel őszintén fogjon kezet; s a nép zavargásának meggátlása végett küldene Hunyad megyébe négy zászlóalj gyalog-

1784. ságot és egy osztály lovasságot. A fő hadparancsnokság azonban, miként azt utóbb Hunyad megye gr. Jankovics kir. biztosnak bepanaszlá, mind ezekből semmit sem teljesített.

Az udv. kancellária a guberniumtól vett tudósítások szerint szept. 23-án tett ezen erdélyi állapotokról felterjesztést a császárnak. De vagy maga sem tudosíttatott egész hűséggel a körülmények veszélyességéről, vagy mivel az erdélyi fő hadi parancsnokságot kimélni akarta, [1]) felterjesztése által a császárt koránt sem világosította fel kellőleg az erdélyi állapotokról, sőt olyformán ír, mintha a tett intézkedések már minden veszélyt megszüntettek volna. „Miután, úgy mond, formaszerinti lázadásra nem ment a dolog s lehet remélni, hogy az eddig helyesen tett intézkedések az ohajtott sikert eszközlendik,“ a nép irányában szelid elbánást javasol, s csak a fő lázítók és gyilkosok szigorúbb megbüntetését s az összeírásért felvett pénzeknek az illető községek adójába való beszámítását látja szükségesnek.“ A katonaság magatartásáról pedig alig megfogható elnézéssel csak azt mondja, hogy „a fő hadi biztosnak nagyobb szerénysége az összeírás sürgetésében, kivált pedig a főhadparancsnokság jobb előrelátása a rendeletek kibocsátásában, minden anyagát elfojtotta volna a nép kihágásainak.“ A császár e felterjesztés után egy ideig csakugyan azt hitte, hogy a zavargás már teljesen lecsöndesíttetett. „Miután a dolog — így hangzik legfelsőbb határozata — immár bevégeztetett s lecsilapíttatott, semmi további nyomozást nem szükséges intézni. A fő hadi parancsnokság s a fehérvári hadi biztos nem hibásabbak, mint a balvéleménytől elfogúlt alattvalók. Meg

---

[1]) Ezt látszik bizonyítani gr. Hadik udv. hadtanácsi elnöknek sept. 1-én a katonai összeírás ügyében a kancelláriához intézett átirata, melyben a kormányszéknek némi szemrehányást teszen; az erdélyi kormányzót pedig vádolja, hogy az ottani fő hadparancsnokság ellen bizalmatlansággal viseltetik. Szilágyi Ferencz: A Hóravilág Erdélyben. Budapesti Szemle VII. köt.

kell azonban hagyni az elöljáróságoknak, hogy az alattvalókkal emberiebb módon bánjanak, nehogy őket állapotjok megváltoztatására kényszerítsék." 1784.

Míg azonban a felsőség már elfojtottnak hitte, vagy legalább minden veszélyesebb kitörés nélkül rövid időn bevégzendőnek remélte az oláhok mozgalmait, azok alattomban a lázadásig érlelődtek. Az összeírás folytatásának tilalmai csak zárkózottabbá tették az oláhságot, s a katonákká létel által a jobbágyi viszonyból való szabadúlhatás reményének tünedezése, párosúlva egyesek növekedő izgatásaival a magokba zárkózottak kedélyét csordúltig keserűséggel töltötték el. Az izgatók közt a főszerepet Hóra viselte, ki már elébb is annyit fáradt a jobbágyok sérelmeinek meg nem nyert orvoslásában, most pedig a topánfalvi események miatt büntetésre kerestetvén, bujdosva s izgatva tölté életét. Látván, hogy sem panaszai által az elöljáróság közbejöttével, sem a katonaság által indított s folyton legyezett összeírással nem enyhítheti a maga és osztályrokonai sérelmes állapotát, nem törheti szét a súlyos jobbágyi igát, összeesküvésre, nyílt lázadásra kezdé izgatni oláh testvéreit.

Eddigelé egy Szalisz nevű míveltebb egyéniségnek tulajdoníttatott az összeesküvés kezdete, kinek azonban csak az lett volna titkos czélja, hogy a jobbágyoktól pénzt zsaroljon ki, melylyel aztán, midőn a dolog komolylyá lett, megszökött volna. Az újabb történetnyomozás azonban kiderítette, hogy létezett ugyan ily nevű egyén, ki ép ez idő tájban, magának a császárnak, Prágában szept. 16-án Bánffi kancellárhoz intézett parancsa szerint, elfogatás és bünhesztés végett köröztetett; bűnül azonban nem az erdélyi oláhok összeesküvésére való izgatást, hanem Magyarország és Erdély határain az alattvalóknak kivándorlásra ösztönzését tulajdonítja neki a császári kézirat. Őt csak a semmi hiteles alapon nem nyugvó népmonda, s az ennek nyomán írt német munkák, de egy hiteles okmány sem szerepelteti az oláh-lázadásban, melyben valósággal semmi része sem volt. A bécsi

1784. rendőrség hirdetése szerint porosz alattvaló s igazi neve is nem Salis, hanem Herzog volt, miből aztán a népmonda származására nagy urat csinált.

A lázadás indítói s végiglen vezérei, a már fentebb említett s többször Bécsben járt Hóra, igazi nevén Ursz Miklós, 54 éves kamarai jobbágy s fia János, továbbá Kloska János, kerpenyesi 30 éves jobbágy, és az 52 éves szintén odavaló Krizsán György, Gyulai ezredbeli kiszolgált közkatona valának. Hóra rendeletéből jött össze október 31-kén Nyirfalván (oláhul Mesztakon) egy csoport oláh, Krizsán vezetése alatt. A tömeg másnap Káposztafalvára (ol. Kurety) ment; állítólag onnan Gyulafehérvárra indulandó, hogy ott mint határszéli katonák a fegyvert felvegyék, s a császár szolgálatába állva, a jobbágyságtól megszabadúljanak. De a fehérvári út csak ráfogás volt; mert Káposztafalvára csak azért ment a tömeg, hogy ott még többekkel egyesűlvén, összeesküdjenek. Krizsán itt, bujtogató beszéd közben egy iratot mutatott fel nekik, melyben mint mondá a fegyver felvétele volna nekik meghagyva.

Hollaky, Zaránd megyei alispán, az oláhság nyírfalvai gyüléséről egy hű jobbágy, Kara Péter által tudósíttatván, hogy őket ott meglephesse, személyesen oda sietett; de az oláhok ekkor már Káposztafalvára mentek volt. Az alispán tehát Gál és Naláczy szolgabirákat küldé utánok néhány hajdú kiséretében, a főlázítók elfogása s a többiek szétoszlatása végett. A szolgabirák éjjel érkeztek Káposztafalvára s Krizsánt azonnal el is fogták. De a zajra összefutott nép vezérét a szolgabirák kezeiből kiszabadítván, ezeket a pandúrokkal együtt agyonverte.

A lázadás tulajdonkép e véres tettel tört ki. A vér látásától neki dühödt tömeg nov. 2-kán Kőrösfalvára, másként, Kriscsórba ment át, s a kriscsóri földesúri családot, Jancsó reformatus lelkészt nejével, két leányával, Pakot Mihály szolgabirót, számszerint mintegy tizennyolcz egyént kegyetlenül agyon verte s félelevenen a földbe ásta. Az ol-

követett vérengzéstől vérszemet kapott nép dühe nem ismert 1784. többé korlátokat. Még az nap délután átmentek Brádra, s ott a Brády és Nemes családok tagjait, több másokkal együtt számszerint tizenhármat irgalom nélkül a halál kínos nemeivel leöldösték. Itt újabb dühös csoportokkal szaporodván, két részre oszlának. Egy csapat nov. 3-kán korán reggel Nagy-Ribiczét lepte meg. Az ott lakott magyarok közől sokan Ribiczei József volt kincstári pénztárnok házába menekűltek; de az reájok gyújtatott s mindnyáján, számszerint negyvenketten agyonverettek. A másik csapat ezalatt Mihályfalvára tört s ott sok kínzással a Csiszár családot mészárolta le. És miután Zaránd megyében még más kilencz helységben gyilkoltak és dúlongtak, november 4-kén átmentek Hunyad megyébe s ott Hóra és Kloska csapatjaival egyesűlvén, mind vérengzőbb dühösséggel gyilkolták az urakat és családjaikat. Pár nap alatt Zaránd és Hunyad megyékben 133-ra ment az áldozatok száma. A Maros mentében s Hátszeg vidékén, kevés kivétellel minden kastély, nemesi udvar, kath. és reform. templom elpusztíttatott, a házak, csűrök, pinczék kiraboltattak, úgy hogy rövid idő alatt a Maros két partján 80 helységben 232 nemes udvar feküdt romjaiban. Lakosaik közől, kik ideje korán elfuthattak, Déván, Vajda-Hunyadon, Hátszegen, Szász-Sebesben, Gyulafehérvárt és N.-Szebenben kerestek menedéket.

A megrémült megyei hatóság a lázadást már novemb. 3-kán följelentette a kormányszéknek s katonai erőt kért. De a kormányzó, báró Bruckenthal, s a fő hadi parancsnok, Preuss altábornagy, arról, mit személyesen találkozva, egy óra alatt elvégezhetnek vala, négy napig leveleztek, míg végre határozattá lett, hogy küldessék ugyan ki némi katonaság, de oly útasítással, hogy újabb parancs vételéig csak néző szerepet viseljen, s a lázongókat csak jelenléte s intések által ügyekezzék lecsillapítani. A kiküldött csapatok ennélfogva a megyei tisztviselők minden kérelmei és sürgetései daczára is tétlen nézik vala a lázongók dúlásait, kik ezt vi-

1784. lágos bizonyítványáúl vévén Hóra azon hiresztelésének, hogy ő felsége a nemességet általok kiirtatni ohajtja, még iszonyúbb dühösséggel gyilkolák a nemeseket, s pusztíták azok lakjait. Midőn a rabló nép száma már az öt ezeret is meghaladta, csapatait Hóra, a Maroson átkelvén, nov. 7-kén Deva megtámadására vezeté; de a lakosságtól, mely maga ragadt fegyvert s a hozzájok csatlakozott mintegy 80 főnyi katonaságtól megveretett. A megfutamodott oláhok közől mintegy hetvenen elestek, negyvennégyen pedig kik elfogattak, a rögtön itélő biróság által kivégeztettek. Egyébütt is a nemesség látván, hogy a katonaságtól nem védetik, a lázadás pedig Zaránd, Hunyad, Fehér, Torda, Kolos és Szeben megyékben mindinkább terjed, több megyékben fegyverre kelt s a lázongókat néhol vissza is verte, az elfogottakat rögtön kivégezte. De e visszatorlás még inkább felfokozá a lázongók dühét. Egy osztályuk, mintegy hat ezernyi dühös nép, Abrudbányát rohanta meg s dúlta fel és gyilkolta le magyar lakosait. Hasonló sors érte Offenbányát, Szolcsvát, Toroczkót, Igenpatakát, Magyar-Igent, Alvinczet, Borbereket s több más községet. Egy más csapatjok nov. 8-kán és 9-kén Magyarországba is áttört s Arad megyében több helységet szintén fellázított; de innen a tüstént kirendelt katonaságtól hamar visszaűzettek. Krassó és Arad megyék keleti részeiről Erdély határszélei éjjelenkint tűzárban látszának. November 10-kéig már több százra emelkedett a felkonczolt nemesek száma. Kegyelem az elfogott férfiaknak, sőt fiú gyermekeknek sem adatott; a nők s hölgyek közől azonban többen életben tartattak, de görög szertartás szerint megkeresztteltetvén, nőtlen oláhoknak adattak feleségűl; kik ebben megnyugodni nem akarának, miután rajtok állati ösztöneiket kielégítették, mint férfi rokonaik, szintén kegyetlen kínzásokkal ölettek le. A nemesek iránti gyűlöletbe vallási ábránd is vegyűlt: a katholikus papok, kik kezeikbe kerűltek, a nemesekkel egyenlő sorsban részesűlének, a templomok ki-

raboltatának, az egyházi edények méltatlansággal illettetének, a szentelt ostya lábbal tiportaték. 1784.

A kormányzó, b. Bruckenthal, a helyett hogy eleitől fogva erélyesen lépett volna föl, a császártól kére utasítást, s míg ezt futárai meghoznák, csak intések, fenyegetések által, de süker nélkűl, ügyekezett elfojtani a mind tovább terjedő lángot. De nemcsak más biztosai, különösen az oláhok közt nagy tekintélyben álló Molnár János szemorvos, hanem maga az általa szintén kiküldött ó-hitű püspök is hasztalan jártak a lázadóknál; eredménye azon kiáltványainak sem lett, melyekben húsz forintnyi díjat hirdetett minden főbb czinkos fejére. És míg ekként az erélyesebb rendszabályokkal késedelmeskedék, a nemesség neheztelését is magára vonta. Ez ugyanis látván a kormányszék és katonaság tétlenségét, mindenfelé fegyvert ragadt a maga védelmére; de a kormányzó attól tartván, hogy a nemesség és oláhság összeütközése, a kölcsönös bosszúállásnak még tágasabb kaput nyitand s a vérengzést még inkább növelendi, a nemességet ezen, minden felsőbb rendelet nélkűl intézett fegyverrekeléstől letiltotta; nehogy pedig annak panaszait, mintha szándékosan tétetnék ki a lázongók dühének, igazolni látszassék, egyszersmind Schultz alezredes alatt a székely huszárokat is kirendelte a lázadók ellen. Mivel azonban ezek időközben már több ezerre szaporodtak s magukat nagy részben fegyverrel is ellátták, Schultz a vérontást lehetőleg mellőzendő, Hórát találkozóra hívta fel a két tábor között, s a békés szétoszlás feltétele alatt igéretet tőn az oláhoknak, hogy bűneikért bocsánatot, panaszaiknak részrehajlatlan vizsgálatot, s ha alaposak, orvoslást eszközlend ki a császártól. Hóra az igéretben megnyugodni látszék, s a népet hazatérésre bírni igéré. De ebben sem neki nem volt őszinte szándoka, sem a felzajlott nép nem hallgatott már a mérséklet szavára.

Mi szándoka volt légyen Hórának, nyilván kitünt

1784. azon iratából, melyet nov. 10-kén a mező-solymosi sótiszt által Hunyad vármegye tiszti karához intézett. Kivánná egyebek közt, hogy a nemesek valamennyien az ó-hitre térjenek, jogaik eltörűltessenek, javaikban a parasztok is osztozzanak stb. A válasz határnapjáúl nov. 14-két tűzte ki, avval fenyegetőzvén, hogy különben Dévát ostrom alá fogja. Azonban pártfeleinek roppant száma, s azon tekintély, melyet ezek előtt neki a Schultz ezredessel folytatott alkudozás kölcsönze, már merészebb vágyakat is költött fel a rablóvezér lelkében. E találkozás óta nemcsak hívei nagyobb tisztelettel viselteténck iránta, hanem önmaga is sokkal fontosabb embernek kezdé tekinteni magát, kivel még a császári had vezére sem átall alkudozásba ereszkedni. Arról kezde tehát némely okmányok tanúsága szerint álmodozni, hogy az egész oláh népet egy független nemzetté alakítsa, önmagát emelvén annak fejedelmévé. Naponkint növekedő ereje a kivitel lehetőségén, úgy látszik, kételkedni sem hagyá a fejedelmi fény s hatalom ábránd képeitől megigézett lelkét; s kevéssel a Hunyad vármegyéhez küldött irata után az összes nemességhez is intéz vala levelet, melyben nekik békét igér, ha előjogaikról lemondván, javaikat az oláhokkal megosztani, az ó-hitre térni s őt főkapitányul elismerni hajlandók. Főbb czimborái közt pedig akként nyilatkozott, hogy az oláhországi s moldvai felekkel szándékozik szövetséget kötni, mert kitűzött czélja, egy független Oláhország megalapítása. A tömeggel azonban még veszélyesnek látá közölni elszakadási szándokait, s annak csak ingerűltségét ügyekezék szítogatni az urak s nemesek ellen. Alvezérei által e végett azt hirdetteté seregében, hogy a császár már rég megjelent volna közöttük, ha a nemesek vele el nem hitetik vala, hogy az országban mirígyhalál dúl; három-négy hét múlva mindazáltal bizonyosan köztök leszen s megmondja nekik, mit kelljen tenniök a magyarok végképeni kiirtására.

A ravasz ember ezen s hasonló fortélyok által bámula-

tos hitelt s tekintélyt szerze magának a tudatlan s hiszékeny tömegben. Hazug híresztetéseit, miszerint a császárral folytonos összeköttetésben állana, és szándokait ez helyeselné, a katonaság tétlensége is eléggé igazolni látszék. Az elcsábított nép, melynek számát némelyek már mintegy 30 ezerre teszik, mindinkább szabadítóját, megváltóját tekinté vezérében. De az okosabb résznek nemsokára megnyilának szemei. Hunyad megye válasza helyett annak híre érkezett a táborba, hogy Schultz egy székely határőri zászlóaljjal erősödvén, Déva vidékén a kalandozó oláh csapatokat szétverte. Az eddig tétlen s azért velök tartani látszott katonaság felléptének híre többeket annyira lehangolt, hogy a tábort azonnal elhagyták. Hóra ezt észrevévén, pártfeleit avval bátorítá, hogy azok nem császári katonák, hanem átöltözött magyarok; nehogy azonban a távozottak példái számosabb követőkre találjanak, táborával mélyebben a Hunyad és Zaránd megyék hegyei közé vonúlt. Érzé azonban Hóra, hogy a puszta hitegetéseknél már hatalmasabb olyféle indokokra is van szüksége, melyek a népet anyagi érdek által kapcsolják hozzá szorosabban. E végett tehát a nemességtől elhagyott Hunyad és Zaránd vármegyék nagy részét hívei közt osztá fel, a királyi javakat s épületeket, mikhez eddig nem nyúltak, kiraboltatá, Kőrösbányán pedig a bányapénztárt is lefoglalá. 1784.

Uralma mindazáltal e vidéken sem tarta sokáig. A császár, mihelyt a lázadásról értesűlt, azonnal czélszerű intézkedéseket tőn annak elfojtására. Preuss helyett Fabri altábornagyot küldé be a tartomány hadi kormányára, meghagyván neki, hogy a lehető vérkimélettel ugyan, de erélyesen vessen véget a zavargásnak; a megtérni készeknek bűnbocsánatot, de Hóra fejére 300 arany díjat hirdessen. Továbbá, Bruckenthal kormányzót gondatlansága miatt megróván, gróf Jankovics Antalt és Papilla tábornokot teljhatalmú biztosokul küldé a tartományba; addig is, míg ezek működésöket megkezdhetnék, meghagyá a kormányzónak, hogy a

1784. felkelt nemességet tüstént oszlassa szét, s legfelsőbb kir. roszalását tudassa vele nem engedélyezett fegyverrekelése miatt; a véritéleteket pedig az elfogottak felett halaszsza el a kir. biztosok megérkeztéig.

E rendeletek novemb. 26-kán Szebenbe érkezvén, a bűnbocsánat a megtérőknek azonnal kihirdettetett. A kormányszék e végett az ó-hitű püspököt küldé a lázadókhoz; de ezek már főpapjoknak sem adának hitelt, s csak kevesen hagyták el a tábort. Fegyverhez kelle tehát nyúlni, mi aztán nem is maradt hatás nélkül. Az elcsábított nép midőn látá, hogy már a katonaságtól sem tapasztalja az elébbi kiméletet, kételkedni kezde vezére hitegetéseiben s csoportonkint tére vissza engedelmességre. A lázadók azon része azonban, mely elkövetett nagyobb bűnei miatt a kihirdetett bűnbocsánat daczára is retteg vala a reá mérendő büntetéstől, noha már éhséget is kezdett szenvedni, állhatatosan megmaradt táborában; de vezérét, ki iránt bizodalmát mindinkább elveszté, nehogy elillanjon, gondosan szemmel tartá.

E szorultságában egy újabb tervtől reményle szabadulást a rablóvezér. Tudván, hogy a nemesség a császár iránt nem különben újitásai, mint a katonaság elébbi tétlensége miatt nagy ingerűltséggel viseltetik, avval kecsegteté magát, hogy a kiknek elébb irtó háborút izent, most, ha szövetséget ajánl, őt készséggel gyámolítandják. Decemb. 8-án tehát gróf Csáky Zsigmond Fehér megyei főispánhoz, ki a megyei nemesség dandárával, a legújabb királyi rendelet daczára is, még mind Kolozsvár vidékén táborozik vala, azt üzené egy követe által, hogy nemcsak békét kötni hajlandó a nemesekkel, hanem, ha a császár ellen feltámadni akarnának, egész táborával hozzájok csatlakozandik. De néhány nap múlva, midőn meggyőződött, hogy a nemesség szövetségére nem számolhat, s annak is hírét vette, hogy Fábri, az új hadi kormányzó decemb. közepén Szebenbe a kir. biztosok pedig Dévára érkeztek, s e fölött tábora ellen a katonaság

minden felől közeledik, a rablóvezér minden reményét elvesztvén, tanácslá pártfeleinek, fogadnák el, míg ideje van, a bűnbocsánatot s térnének haza lakjaikba; őt pedig, ki kegyelmet nem remélhet, engednék megszökni. 1784.

A lázadók hajlának a tanácsra, s mindnyájan engedelmességre tértek, csak Kloska és Krizsán, kik alvezéri szerepöknél fogva a kegyelemre nem véltek számíthatni, maradnak vala Hóra mellett. A szökés azonban nem sikerült nekik; néhány pártfeleiktől elárultatván, mind a hárman Kray székely alezredes kezére kerültek. Hóra a törvényes vizsgálat alatt semmit sem akart vallani, s egyátaljában a császár eleibe kivánta magát vezettetni, kinek, mint mondá, fontos dolgokat fogna fölfedezni. Kivánata azonban nem teljesíttetett; hanem 1785-ki febr. 29-kén Kloskával együtt, lábaitól kezdve, kerékbe törotett, Krizsán a börtönben fojtotta meg magát. Az esztelen lázadásnak összesen 80-nál több feldúlt s fölégetett falu, mintegy harmadfélszáz nemesi udvar, és körülbelül 4000 emberélet esett áldozatául, mind a mellett is, hogy a lázadók közől, kik a komolyabb megtámadtatáskor, vagy megfutottak, vagy kegyelemre adták meg magukat, alig hullott el másfél ezer[1]). 1785.

József a zavargások következtében már december 2-án (1784) meghagyta Eszterházy kancellárnak, hogy „miután a zalatnyai uradalomnak oly sokáig elhanyagolva maradt sérelmeiből látja, miképen az arra vonatkozó irományok számos hónapon keresztül hevernek a bánya-osztálynál: ő az ennél uralkodó visszaélések forrására akar jutni. Beszéljen tehát a kanczellár Kolowrat gróffal s mind a ketten külön

[1]) A bécsi államlevéltár. Szilágyi Ferencz: A Hóravilág Erdélyben. A Budapesti Szemle VI. és köv. köteteiben s önállólag is. Gr. Teleky Domokos: A Hóra-támadás története. Geissler: VI. 124. kövv. 165. 222. Species facti de lanienis per gentem valachorum is C. Hunyad et Zaránd commissis, a Commissario R. Com. A. Jankovics exhibita. Collect. et Repraesent. 149. kövv. Bécsi Ujság. Katona: XL. 431.

1785. nevezzenek ki egy-egy tanácsost, kik a helyszinén váratlanul megjelenvén, vizsgáljanak meg minden referendát, registraturát s a hol elintézetlen ügyek hevernek, a kezelésben hibák vannak, jelentsék fel azonnal minden tekintet nélkül a személyekre.“ A mi pedig a földesurakat illeti, a megkárosult nemeseknek minden lehető kárpótlást, segedelmet igért, s némelyeknek mindjárt ki is fizettetett némi összegeket. A nemesség azonban mindemellett sem fojtbatá el boszúságát a császár ellen, kit ama gyanúval terhelt, hogy a lázadást, melynek a katonaság gyors és erélyes közbelépte által könynyen elejét lehetett volna venni, szándékosan hagyta érni a kitörésig s dúlongani is egy ideig. És valóban a lázadásnak épen akkor, midőn ereje tetőpontjára ért, oly könnyen sikerűlt elfojtása nem is hagy kételkedni, hogy azt egy kevés jó akarattal s erélylyel a kormányzó s katonaság részéről minden nehézség nélkül meg lehetett volna gátolni. Nevelte a nemesség e gyanúját az, hogy, bár az utóbbi vizsgálatból Bruckenthal kormányzóra s Preuss fő hadi parancsnokra kétségtelenül rájok bizonyúlt a hanyagság s gondatlanság vádja, mindazáltal a mulasztási vétkökből eredt súlyos következmények arányában egyikök sem bünhesztetett, holott mindenki tudta, hogy a császár ilyféle tiszti mulasztások körül különben mindig nagy szigorral szokott fellépni. S ennélfogva, daczára a jóakaratnak, melyet a császár a lázadás elfojtása után a megkárosúlt nemes családok iránt tanúsitott, a nemesség nem szünt meg akként vélekedni, hogy az annyi nemes életébe került hanyag s engedékeny eljárás a zavargások ellen, legalább némi részben felsőbb befolyásnak tulajdonitandó. Tudta ugyanis már a nemesség, hogy a császárnak elhatározott akarata, a jobbágyok s földesurak közti viszonyokban, emezek jogainak s hatalmának csorbításával, jelentékeny reformokat intézni, a minthogy eziránt nemsokára ki is bocsátotta szabályozó rendeleteit : közönséges volt ennél fogva a vélemény, hogy valamint nem minden bújtogatás nélkül támadt a lázadás, úgy az, miután kitört is,

1785.

szándékosan hagyatott dúlongani egy ideig a végett, hogy a jogaihoz oly makacsúl ragaszkodó nemesség azoknak további tarthatatlanságáról kézzel fogható módon meggyőzessék, s ama már munkába fogott reformok keresztülvitele, melyek a legkényesebb nemesi jogok s kiváltságok ellen terveztetnek, ekképen megkönnyíttessék.

Az úri és jobbágyi viszonyok rendezése.

Azonban, bár mennyi légyen is e gyanúban, e véleményekben a való; annyi bizonyos, hogy az oláh lázadás a jobbágyok felszabadításának kérdését nemcsak az előtérbe tolta, hanem annak megoldását is tetemesen megkönnyítette. Mária Terézia úrbéri rendeletei kedvezőbb állapotba helyezték ugyan a jobbágyokat, mint a minőkben elébb, uraik önkényének védetlenül kitéve, századok óta sínylenek vala. De mivel ezen, már magukban véve is hiányos, rendeletek sem valósíttattak meg egészen oly módon, mint az a jóakaratú királynénak szándokában vala; a jobbágyság még koránt sem jutott oly állapotba, minőben József a nép e legszámosabb osztályát akár természetjogi, akár politikai, akár közgazdászati tekintetből látni óhajtá. Mindamellett, hogy az ország közterheit kizárólag ez viselte, még sem személy-, sem birtokjoggal nem vala oly mértékben felruházva, mint akár a politikai súlyarány és hasznossági elv, akár a földmivelés érdekei kivánták. Ez volt oka, hogy a jobbágyosztály panaszai a földesurak ellen Mária Terézia urbéri szabályzata után sem szűntek meg soha egészen; sőt mióta József újításai következtében a jobbágyok szemei is mindinkább nyíladoznak vala, egy méltányosabb, emberhez illőbb állapot iránt mind forróbb vágyak ébredezének kebleikben, s a létező viszonyokkal mind hangosabban nyilatkozék az elégületlenség. Így, épen ez évben (1785), huszonhat helység jobbágyai támadtak fel Kis-Hont megyében az urak robot-zsarolásai miatt, kik aztán a rimaszombati szolgabírót felkeresvén, fenyegetve követelnek vala tőle igazságszolgáltatást, s csak is a katonaság közbejötte s azon igéret által valának lecsöndesíthetők, hogy ügyök a király elébe fog vitetni.

1785. Ezen s több hasonló események következtében József 1785-ki aug. 22-kén főbb pontjaiban következő rendeletet bocsátott ki az urak s jobbágyok közti viszonyok tárgyában : „Kormányunk kezdetétől fogva oda fordítottuk minden ügyekezetünket s atyai gondjainkat, hogy az alattunk lévő népek boldogságát, tekintet nélkűl vallásukra, nemzetiségökre s osztályukra, lehetőleg gyarapítsuk s megalapítsuk. Mivel e czélt a földmivelés javítása s az ipar emelése által érhetni el legsükeresebben; ez pedig csak úgy történhetik, ha a személyes szabadság, mely a természeti s polgári jog szerint minden embert megillet, a jobbágyokra is általában kiterjesztetik, és a birtoksajátság, mennyire a jobbágyokat érdekli, biztossá tétetik : rendeljük ennélfogva : 1. A jobbágyi állapotot, a mennyiben a lakosok eddigelé örökösen a földhöz kötve léteztek, a jövőre egészen eltörűljük, s a jobbágy nevet ez értelemben többé használtatni nem akarjuk. Ennek következtében minden országlakosoknak, bármi vallás- és nemzetbeliek legyenek, személyökre nézve szabad költözködést engedünk, s parancsoljuk, hogy ez nekik mindenütt megadassék, maga a természeti jog és a közjó is így kivánván. Ebből következik, hogy minden megváltási pörök azonnal megszünjenek. 2. Minden paraszt, földesura megegyezte nélkűl is tetszése szerint szabadon házasodhatik, magát tudományos vagy más pályára szánhatja, kézműveket s müvészeteket tanulhat s azokat mindenütt gyakorolhatja. 3. A paraszt családok egy tagját sem lehet kényszeríteni az urak udvari szolgálatára, szabadon hagyatván mindenkinek ily szolgálatot tetszése szerint vállalnia, s az iránt a földesúrral szerződnie. 4. Szabadságában áll minden lakosnak, minden ingó és szerzett javait, s földjeinek, szőlleinek, malmainak használatát tetszése szerint eladni, elajándékozni, elcserélni, elzálogosítani, gyermekeire, rokonaira vagy akárki másra átörökíteni ; úgy mindazáltal, hogy a földesurak törvényes örökjoga ezentúl is fenmaradjon, s a földeken fekvő minden terhek, a mennyiben a földesurak által el nem törűl-

tetnek, az utódokra is átszálljanak. 5. A jobbágyok vagyonának biztosítása végett rendeljük, hogy elegendő törvényes ok s az illető megyei hatóság vizsgálata nélkül, telkeikről sem ők, sem utódaik el nem űzhetők, sem az egyik vármegyében fekvő úri jószágból a másik megyében létezőre akaratuk ellen át nem szállíthatók. 6. Egyebekre nézve a jobbágyok magukat a már létező rendeletekhez tartsák; és ha netalán zaklattatnának, segedelmet a megyei ügyvédtől kérjenek, ki őket védeni és sérelmeik orvoslatát törvényesen kieszközleni kötelességének tartandja.“ 1785.

Ezen emberiséges királyi rendelet által véget ért valahára a parasztosztály földhöz kötött szolgasága, mely azt az 1514-ki kuruczháború óta sanyargatá, a földmivelési szorgalmat, mezei gazdászatot kifejlésében s gyarapodásában gátolá. Érzé ugyan József, hogy a parasztok személyes szabadságának s telkeik haszonvételének biztosítása által még nem tett meg mindent, mi e tekintetben a földmivelési ipar kifejtésére szükséges: mert nem lehete nem tudnia, hogy csak a dézmától és robottól szabad föld adhat birtokosának elegendő ösztönt s időt a szorgalmas munkára s beruházmányokra; de többet ez időben nem engedtek tenni a körülmények. Bár mennyire ohajtja vala is széttörni ama bilincseket, melyekkel a tized és robot az ipar felvirágzását akadályozá, a parasztok szegénysége a megváltást még lehetetlenné tévén, azok megszüntetését akkorra kellett halasztania, midőn az ipar s kereskedelem gyarapodása következtében a parasztok majd tehetősebbekké válandnak; más részről az urak is átlátván az örökváltságból reájok nem kevésbbé, mint a parasztokra háramló hasznokat, azt többé nem fogják ellenzeni. Azonban addig is példája által óhajtván érlelni e fontos reformot, az örökváltságot a kamarai s alapítványi uradalmakban minden lehető módon elősegítette.

Az úri osztály, mint előrelátható vala, nagy kedvetlenséggel fogadta a jobbágyokra vonatkozó rendeletet, mely által magát birtokjogaiban vélé megsértetni. És számosan

1785. annyi nehézségeket, akadályokat gördítének annak végrehajtása elébe, hogy a jobbágyok 1786-ban ellenök több helyt feltámadtak, s a megzavart közbékét csak katonai erő állíthatta helyre. Ez történt például Liptó megye négy helységében; ez Tótország több helyein, melyekből a nyár derekán hatvan paraszt személyesen ment Bécsbe, panaszait a földesurak ellen a királynak előadandó. Volt azonban számos oly eset is, melyben nem a földesúr, hanem a rendeletet félreértett vagy felbujtott jobbágyság okozá a zavargást, némely uradalmakból, mielőtt kötelezettségének eleget tett volna, csoportosan kiköltözvén, vagy, mint egy Bethlen-féle uradalomban történt, úrbéri tartozásait megtagadván. Az ilyféle esetek következtében József számos újabb rendeletet bocsáta ki, melyek által aztán a költözés módját s átalában az urak s jobbágyaik közti viszonyokat bővebben kifejtette s pontosabban meghatározta [1]).

Volt az országban egy, a parasztoknál mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben még sokkal alantabb álló néposztály, mely — mint több ethnograph állítja — Egyiptomból, mások szerint a pariák hazájából, Indiából származván, a pariák sorsában itt is osztozott. Értem a czigányokat, kik minden polgári jogoktól megfosztva, vándor életmódjokban csak a fogyasztók számát emelték a nélkűl, hogy bármi hasznára volnának az államnak. Ezeket illetőleg már Mária Terézia is több szabályozó rendeletet bocsátott volt ki, melyeknek Magyarországban lett is némi sikerök; de Erdélyben a vad nép konokul ragaszkodék ősi életmódjához. József, midőn a jobbágyok állapotát rendezi vala, ezeket is méltatá figyelmére. Az állandó lakhely lévén a polgárosodás első feltétele, mindenek előtt a vándor élettől akará őket elszoktatni. Mivel a tapasztalás bizonyítá, hogy a kézműipar nem eléggé alkalmas eszköz megszelídítésökre, a földmívelés

---

[1]) Geissler: VI. 84. 198. XI. 109. Katona: e. k. 467. 511. Kereszturу: I. 320. Magyar Hirmondó 1786. 117. 144.

által kivánja vala őket állandó lakokhoz szorítani; mi tekintetben többféle rendeleteket bocsáta ki irányukban: osztálynevöket ,új-parasztokká vagy új-magyarokká' változtatta, összeházasodásukat a többi lakosokkal megengedte; gyermekeiket a magyarok közt szétosztatván, közköltségen iskolázásra s földmívelésre szoríttatni parancsolta. Voltak is példák, melyek ezen intézkedések sikerét tanúsíták: Magyarországban egy helyt, szüleiktől távol, tizenhárom czigány gyermek nevelteték; Erdélyben egy hittudományt is tanul vala; s összesen már mintegy tizennégy ezer család hagyta el a vándor életet s állandó lakokba telepedvén, magát a földmívelésre vagy más iparágra szánta. De egy rész folyton ellenszegűlt; sok czigányfiút kötve kelle vinni a tanodába; s Erdélyben még egyedül a kamarai jószágokon ezernél több család él vala sátorok alatt, üstfoltozás, szitakötés, kovácsolás és lókereskedés színe alatt orzásból, kik közől igen keveset sikerűlt állandó lakokba letelepíteni [1]). 1785.

VII.

Az eddigelé végrehajtott újításoknál szerzett tapasztalatok, különösen a népösszeírás alkalmával a tisztviselők részéről annyiféleképp mutatkozott ellenszegűlés, vonakodás, hanyagság, meggyőzték Józsefet, hogy átalakítását a megyei igazgatás mellett sikeresen tovább nem folytathatja. Az eddigi újítások leginkább csak az erkölcsi érdekekre, igazgatási formákra vonatkoztak; a nemesség anyagi érdeke, talán az egy jobbágyszabályozást kivéve, azok által még nem vala illetve. És ha már ezek is oly ingerűltségre, annyi ellenszegűlésre ragadták a vármegyéket, hogy egynémely rendeletének csak katonai erőhatalommal szerezhetett végrehajtást: mit lehet vala várnia, ha majd a már munka alatt lévő adórendszerre kerűlend a sor, mely által a fizetéshez A közigazgatás átalakítása.

---

[1]) Geissler: IV. 112, 205. V. 53. köv. 205. VI. 43.

1785. nem szokott, az adómentességet fő jogának tartó nemesség erszényét is igénybe venni szándékozék. A vármegyék municipalis önkormányzata képezvén az alkotmány s független államélet egyik fő tényezőjét, a megyei igazgatás rendszere különben sem férhetett meg öszpontosítási s egybeolvasztási rendszerével, melynek következetes életbeléptetését még is fő feladatának tűzte volt ki reformatori pályáján. A megyék ellentállásából látá felmerűlni eddig is a legtöbb akadályt újításainál; miből eléggé meggyőződhetett, hogy míg az alkotmány s független államélet e bástyái fenállanak, műve állandó mindaddig nem lehet; s ha mindenben sikerűlne is erőhatalommal eszközölnie engedelmességet, az erőszakos nyomás tágúltával, minden ismét az elébbi kerékvágásba térne vissza. Nem ezen, a nemzeti élettel oly szorosan egybeforrott ősi institutio kimélletéből történt tehát, hogy azt eddig meg nem támadta; hanem egyedül azért, mivel a fő kormányszékekben sem találván őszinte, buzgó munkasegédekre, az új igazgatási terv részleteit még nem készíthette el. A hétszemélyes főtörvényszéknek, például, már régóta meg volt hagyva, készítene tervet az első folyamodási, eddigelé a megyéktől gyakorlott, törvényszékek átalakítására; de e főtörvényszék a munkálatot eddig, minden sürgetések daczára sem készítette el. József tehát megunta a várakozást, s önmaga fogott a roppant munkába. S ez az oka, hogy e reformot sem egyszerre egész terjedelmében, hanem csak részletenkint, szoros rendszer nélkül tette közzé, s kezdi vala végrehajtani.

Tömérdek dolgai s gondjai közt hamar meggyőződve, hogy e rendszeres nagy munkát minden részeiben még sem mondolhatja titkárai tolla alá, mint például a kir. biztosok számára adandó útasítással tőn, aug. 12-kén meghagyta a kancellárnak, hogy „miután a törvénykezési rendszert Magyarországban mennél elébb saját elvei szerint akarja megalkotni, küldjön hozzá egy, e munkára alkalmas tanácsost, kivel a maga fogalmait közölhesse, kibe az igazi értelmet

beönthesse: különben ennek dolgozata is könnyen téves fogalmakra fektetve készülhetne, mi, úgymond, csak hasztalan szaporítaná az irkálást.“ [1]) 1785.

E reform egyébiránt, miként az József agyában él vala, roppant terjedelmű volt, magában foglaló az országnak a legalsóbb rétegekig terjedő összes politikai igazgatását, kamaralis és igazságszolgáltatási ügyeit. Ő az igazgatás e három ágát, melyek kettcje, a polgári igazgatás és igazságszolgáltatás, eddigelé a megyei törvényhatóságban vala egyesítve, egymástól egészen különválasztá, s kiszabván mindegyiknek a maga határait, mindegyiknek egyszersmind a maga középpontját is kijelölé, melybe a hasonnemű igazgatási ügyek az egész országból összefolyjanak. Különösen a polgári és kamarális igazgatás középpontjáúl a már elébb átalakított helytartótanácsot tűzte ki, melylyel, mint tudjuk, a királyi kamarát is egyesítette volt; az igazságszolgáltatás középpontját pedig a hétszemélyes törvényszékben helyezte.

Az alkotmány s közigazgatás reformjának tervét, de még csak nagyában 1784 vége felé készítette el József. „Ide csatolva közlöm önnel, — írá novemb. 13-kán Eszterházy kancellárhoz — az én jelenleg még csak kidolgozatlan alakban összeállított eszméimet a Magyarország alkotmányának állapotáról, a végett, hogy azt mind maga átnézze, mind az alkancellárral s talán valamelyik udv. tanácsossal közölje, s aztán véleményt adjon, vajjon és mennyiben helyesek azok. A módokról, miként kelljen az alkotmány efféle igen feltünő gyarlóságait sikeresen orvosolni, más alkalommal bővebben szándékom nyilatkozni. [2])

Reformját a polgári igazgatáson, azon rendelete által kezdette meg, melyet 1785-ben marcz. 18-kán intéze a kormányszékekhez s főispánokhoz. E szerint a főispánokat me- A tíz kir. biztos hivatala.

[1]) Bécsi csász. államlevéltá.

[2]) U. o.

1785 gyéik tényleges igazgatásától fölmentvén, csak czímeiket s azon jogukat hagyta meg, melynélfogva az országgyűlésen, hivataluk után, üléssel és szavazattal birának; működésökkel együtt azonban a megyei házi pénztárból húzott díjakat is megszüntette. Az országot továbbá tíz kerületre osztá, melyek mindenike néhány megyét foglala magában. A kerületek ím a következők: a g y ő r i (Soprony, Mosony, Vas, Győr, Komárom, Esztergom és Veszprém m.); a p e s t i (Pest, Pilis, Zsolt, Fehér, Nógrád, Heves, Borsod m. és Kiskúnság); a n y i t r a i (Trencsény, Nyitra, Pozsony, Bars m.); a b e s z t e r c z e i (Zólyom, Turócz, Liptó, Árva, Gömör és Hont m.); a k a s s a i (Abauj, Torna, Zemplén, Sáros és Szepes m.); a m u n k á c s i (Ung, Bereg, Mármaros, Ugocsa és Szatmár m.); a n a g y v á r a d i (Bihar, Szabolcs, Nagy-Kúnság, Hajdúság, Békés, Arad, Csanád és Csongrád m.); a t e m e s i (Krassó, Temes, Torontál és Bács m.); a p é c s i (Baranya, Tolna, Somogy, Szerém és Verőcze m.); és a z á g r á b i (Szala, Pozsega, Zágráb, Varasd, Kőrös és Szörény m.) E kerületek mindenikét egy külön főnök igazgatására bízá, kit, a mennyiben a kerületéhez tartozó megyék főispáni hivatalát látja el, működő főispánnak, — a mennyiben pedig más körben is forog, kir. biztosnak akart neveztetni. E czímhez még titkos tanácsosi rang és hat ezer forintnyi évdíj járúla.

E királyi biztosnak azonban nem a tulajdonképeni igazgatás, — mi ezután is az alispán kezében maradt, hanem a felügyelés, ellenőrzés, indítványozás, tervezés lőn feladatává mindenben, mi a kerületében fekvő megyék s városok politikai s polgári ügyeit és anyagi érdekeit illeti. Kötelességévé tétetett tehát felügyelni s intézkedni, hogy a felsőbb rendeletek pontosan végrehajtassanak, a rend, közbátorság meg ne zavartassék, az iskolák, az országutak, erdők stb. jó karban tartassanak, az ipar, kereskedelem, kellő folyamatban legyen s lehetőleg emelkedjék. És mivel mind ezek tekintetében a fejedelem iránt felelőssé tétetett, hatalommal ru-

háztatott fel, a hivatalnokok felett tetszése szerint intézkedni, azokat kinevezni és letenni. Kötelességévé szabatott továbbá a megyék s városok állapotáról a kormányszékeket is kellő tudomásban tartani, s e végett a helytartótanácshoz az ügyek mikénti folyamáról tudósítást, a hivatalnokok viseletéről jegyzéket minden két hétben egyszer intézni; a netalán szükséges újabb intézkedéseket s rendeleteket kikérni s indítványozni; az anyagi érdekek emelésére terveket késziteni; s hogy mind ezekben kellőleg járhasson el, kerületét gyakran beutazni, s állandólag annak kebelében tartózkodni. Tiszti személyzetül egy titkár, egy könyvvivő, egy sorjegyző s két irnok adatott melléje. 1785.

Ezen, minden biztosra egyaránt kiterjedő szabályokon kivül, mindegyiket még külön utasitással is ellátá a gondos fejedelem. Olvasván ezen, nem sokára nyomtatva is megjelent utasításokat, lehetetlen nem csodálnunk József lángeszét, magas fejedelmi tulajdonait, ismereteinek az ország minden ügyeire s állapotaira kiterjedő bőségét; lehetetlen meg nem hajolnunk azon népboldogító jóakarat s országatyai gondosság előtt, melylyel a közjólétet átfogta, emelni s előmozdítani törekedék. Őszinteségéről ezen iratban nem lehet kétségünk: ő azt a legnagyobb titokban, részenkint mondolta egyes titkárai tolla alá, s a kir. biztosokon kivül csak legmeghittebb embereivel közölte; s hogy a titoktartás nem volt puszta játék, tanúsítá a benne ritkán tapasztalt nagy ingerültség, midőn ezen okmány akarata ellenére s tudtán kivül még is közzé tétetett [1]). Nagy pontossággal van ezen

[1]) Az illető részeket a biztosok számára lemásoltatván, József az egész iratot lepecsételve a magy. udv. kancellária levéltárába tétette le. De mily nagy vala meglepetése, midőn az nemsokára nyomtatva vitetett hozzá! Tüstént nyomozást intéztetett az iránt, mi módon s ki által került ez irat sajtó alá? A vizsgálat eredménye lett, hogy Grossinger, napdíjas, visszaélvén Bisztriczey levéltárnok bizalmával, lopva másolta le azt, József az irat árúltatását aztán nem tiltá ugyan meg, s

1785. iratban jellemezve, minden megyének, vagy legalább kerületnek földminősége, termékenysége, a fogyasztás és termelés fő helyei; a mező-gazdasági, kézművi s kereskedelmi ipar foka, rugonyai s akadályai, az állapotok helybeli okai, a folyamok, utak mily karban léte; a kerületet lakó különféle népségek jelleme, hajlama s mire való alkalmas léte; a közigazgatás, népnevelés, iskolák, lelkészségek állapota, a javítás akadályai s módjai stb. Nagy biztossággal s mély belátással határozza meg, mely vidéken mily iparágakat lehet legkönnyebben s legsikeresebben előmozdítani; a hely különfélesége szerint mily eszközök s módok által emelhető a földmívelés, ipar, kereskedelem, merre vonandók az országutak, mire alkalmazandók leginkább a lakosok; mit kell a biztosnak a különféle népségek kormányában leginkább szem előtt tartania? stb. [1])

Grossingert is szabadon bocsáttatá; de az öreg levéltárnokot hanyagsága miatt hivatalától elmozdítván, díja harmadával nyugalomba tette.

[1]) Ime némi kivonatok az érdekes iratból, melyet hosszasága nem enged egészen közlenünk: A pesti kerület termékeny lévén, s termékeit a Dunán könnyen eladhatván, az adó főkép földmivelésből hajtandó be; az ipar és népesség úgy is csekély. Igen alkalmas ló s baromtenyésztésre. Pest szerfeletti növekedését nem kell előmozdítani, nehogy még több kezet vonjon el a földmiveléstől. A Duna s Tisza kiöntéseinek meggátlása más kerületekkel egyetértőleg intézendő; a sárréti vízi munkák szorgalmasan folytatandók. E kerület képezvén az ország középpontját, számos utakkal ellátandó, melyeknek maga jelölte ki irányaikat. A fának e kerületben nagy a hiánya, tenyésztése tehát minden módon elősegítendő. E kerület lakosai a legjobb fajból valók, magyarok és németek; de az igazgatásban sok a panasz kivált a Jászság és Kúnságban, s a vallás miatt Heves megyében. Jó tiszti személyzetről kell tehát gondoskodni. Az itt lakó ráczok kereskedelme minden zaklatás ellen védendő. Budapest kevés gyárai lehetőleg gyámolítandók. stb.

A győri kerületben, melyen keresztül megy az Ausztriába vonuló kereskedés, az útakat, hidakat, legelőket jó karban tartani, a dunai hajózást minden módon könnyíttetni kivánja. Győrött a városi tisztviselőkre, vallási türelmetlenségök miatt sok a panasz, mi orvoslandó.

A királyi biztosok hivatalba lépése jun. 1-jére (1785) tűzetett ki, s mind ez, mind a biztosok felelősségével meg nem férhető megyei gyülések felfüggesztése a helytartótanács april 2-kán kelt intézménye által tétetett közhirré. 1785.

Veszprém megyében a juhtenyésztés, előmozdítandó; Vasban az urbéri ügy újra rendezendő. Mind itt, mind Soprony megyében a nép a katonaság aránytalan elhelyezése által igen nyomatik: ezen segíteni kell. A papság itt jó szellemü; a lakosok békések, s jó katonákká válnak. Kivánatos lenne, hogy Komárom, melyet a földrengés annyiszor pusztít, a Duna jobb partjára épülne inkább stb.

A pécsi kerület gazdag tenyészetü, de kézműben szegény, az adó tehát a földtermékből szedendő; Verőcze és Szerém megyében a selyem és lótenyésztést kell sürgetni. Megvizsgálandó, ha nincs-e Tolna megye tulságos adóval terhelve? A Drávahajózás, a fa, kivált gyümöcsfatenyésztés ápolandó. A földesurak s megyei tisztviselők ellen, az urbér s méltatlan bánásmód miatt sok a panasz, a betelepült németeknek adott szavukat nem váltották be. Mind ez a biztos közbeléptét kivánja.

A nyitrai kerületben Pozsony megye az adóval mindig hátramarad; ennek oka megvizsgálandó. Bazin, Sz. György, Modor, Tapolcsán és Trencsény városok, hol sok a visszaélés, újra rendezendők. Az érsekújvári dunaág hajózhatására ügyelni kell; az erdők fentartása is gondosságot igényel; a szőlő s bortermesztés javítására s a borkereskedésre kiváló gondja legyen. A vidék a juhtenyésztésre alkalmas, az tehát, s úgy a fonás is, mire a sásvári gyár alkalmat nyujt, gyarapítandó. E kerület tót lakosai henyélésre s verekedésre hajlandók, s a hadi pályára még sem örömest lépnek. Bars megyében a nép kissé nyugtalan. Mivel Pozsony megyében a Pálfy, Trencsényben az Illésházy család örökösen tartja a főispánságot, s a tisztviselőknek beiratos javakat is osztogat, ezek túlságoson szítanak ama családokhoz, sokszor a nép kárával; e szoros összeköttetést tehát meg kell szakasztani. stb.

A beszterczei kerület lakosai leginkább bányászatból élvén, ez nemcsak kamarai, hanem politikai okokból is kitelhetőleg gyarapítandó; gondja legyen tehát a biztosnak az erdők, utak, vizvezetések fentartására s az eleségkészletre. A városi tisztviselők sok kivánni valót hagynak fen; a türelmi rendelet több helyt nem hajtatott végre; mind ezekre gondja legyen. A megeyi tisztségek Hontban épen roszul van-

1785. „Miután a tapasztalás tanusága szerint — mond az intézmény — czéljaiknak a megyei közgyülések nem felelnek meg, s csak az ügyek halogatására s a felsőbb rendeletek bal értelmezésére szolgáltatnak okot s alkalmat; ezentúl minden

---

nak betöltve, mint az emberevők botrányos peréből kitünik. A hradeki erdőség, honnan az ország nagy része szerzi az épületfát, gondosan ápolandó. A kerületben divatos fonás-szövés gyarapítandó, stb.

A kassai kerületben sürgetni kell az összeírást. Élelmét itt a lakosság kézműiparából s kereskedelméből meríti, ezek tehát gyarapítandók. A városokban és Szepes megyében a tisztviselők ellen számtalan a panasz; az igazgatás tehát javítandó, a tisztviselők gondosan választandók. Zemplényben a nemesség a mily számos oly daczos. E vidéken a fonás-szövés, fuvarozás és a hanyatlani kezdő hegyaljai bortermesztés minden módon gyarapítandó. stb.

A munkácsi terméketlen kerületben az adó beszedése sok bajjal jár; a kézműipar, a bányászat, a tiszai és szamosi talphajózás, mi az alvidéket fával látja el, minden gonddal ápolandó. A tisztviselők nem a legjobbak. Bereg megye nemessége az oláhzavargás alatt büntetésre méltólag viselte magát: banderiumokat állított, szolgáit fölfegyverzé, a néptől a fegyvert elszedte, s még Galicziában is izgatott. Mármaros tele van panaszszal a megyei s kamarai tisztviselők ellen: a jobbágyok valóban rabszolgák módjára nyomatnak. Jobbára rusznyák és oláh népe henye és tudatlan; bár a derék munkácsi püspök mindent elkövet, mezei papságát még sem vihette messze a felvilágosodásban; ebben tehát neki segedelmet nyújtson, a népnevelést lehetőleg mozdítsa elő a biztos. stb.

A nagyváradi kerület népszáma aránylag csekély, városa kevés, szorgalma nagyon alant áll. Itt a baromtenyésztésre s földmivelésre legyen fő gond; s a fatenyésztes is elősegítendő, hogy a népesség szaporodhassék. A ló és szarvasbarom mellett a juhtenyésztést is gyarapítani kell; legalább egy posztógyár alapítandó; a debreczeni kézművekre is kiváló gond legyen. Lakosai vegyes vallásúak levén, ügyelni kell a türelmi rendelet elveire. A megyei tisztviselők tudatlanok; az Arad megyei oláhok rabszolgákként nyomatnak. Innen s a közoktatás elhanyagolásából származik a sok rablás. Szabolcs megye nemessége az országban legfejesebb; a tisztválasztás tehát nagy gondosságot igényel. Bihar már jó rendnek indúlt, ez legyen példánya a többinek. E kerület lakosai magyarok és oláhok, az elsők valamennyi ezredben legjobb katonákká válnak, akár huszárok, akár gyalogok; élénk lelküek, s ha nem szolgai-

megyében évenkint csak egy közgyülés fog tartatni, s ennek is egyedül a pénztári számadások megvizsgálása, a kisgyülések jegyzőkönyveinek hitelesítése stb. szolgáland tárgyáúl. Ezen kivül közgyülés csak a felség különös enge- 1785.

lag kormányoztatnak s az iskolák által felvilágosíttatnak, tőlök nagy haladás várható. Az oláhok annyira megszokták a szolgaságot, hogy lakhelyeik iránt is közönyösek, érzéketlenek, kicsapongók. Itt jó iskolák, buzgó s értelmes papok, a földesurak s elöljárók részéről emberiséges bánásmód szükségesek. stb.

A temesi kerületben az adót más szabályok szerint kell kivetni, mint egyébütt, a parasztság még nagy kiméletet érdemel. Hiba, hogy a lakosok több földet vállalnak, mint a mennyit jól mivelhetnének, s magukra ekként nagy adóterhet vonnak. A település ügye itt egyik fő gondja legyen a biztosnak. A benszülöttekből s törökországi ráczokból olcsóbban is, hasznosabban is lehet új települőket nyerni, mint a külföldről: a német telepekre tett költség nem gyümölcsözik remény szerint. A sík vidékeken, melyekhez Bács is tartozik, a ló és baromtenyésztés még a földmívelésnél is gondosabban ápolandó; a hegyes vidékeken kivált a bányászatot kell elősegíteni. A vizek kiöntéseinek meggátlása bővebb tanulmányozást igényel. A kevés város, kivált Temesvár gonddal ápolandó. A robot megváltását lehetőleg elő kell mozdítani; az eladásra kitüzött jószágokat olyanoknak kell eladni, kik benlakni s fogyasztani fognak, nem pedig, mint eddig történt, csak jobbágyaikat zsarló künlakóknak. A hegyeken a juhtenyésztés sikeres; néhány gyapjúgyár igen kivánatos. Itt három népség lakik: oláh, rácz és német. Az oláhokkal való bánásmód igen szolgai, innen vadságuk s hajlamuk a lopásra. Az iskolák, a gyümölcsfatenyésztés, házaik rendesebb építése különösen elősegítendők. Hiba, hogy más települők kedvéért legjobb földjeik elvétettek, s faluik máshova tétettek át, holott ők a legrégibb lakosok. Ezek panaszai tehát lehetőleg orvoslandók. A ráczok ügyesek s ravaszok; jó katonákká válnak, de kereskedésre még több a hajlamuk. Szaporításuk Törökországból kivánatos. Papjaik nagy befolyással birnak köztök. A három bánsági megyében még kevés a földesúr, a megyei tisztviselők is másunnan vitettek be; köztök sok a kis zsarnok; gr. Jankovics biztos ott már sok jót mívelt; de még elég a teendő, kivált az új földesurak fékentartása tekintetében. A magyar és rácz lakosok közt, fájdalom, nagy a gyülölség; s hogy ez legalább is gyöngíttessék, a tisztviselőktől nagy ügyesség s eszély, buzgalom és mérséklet kivántatik. A fatenyésztés emelésére minden lehető kisértessék meg. Az ali-

1785. delméből s azon esetekben tartható, midőn országgyülési követek lesznek választandók s útasítandók, vagy a törvényhozásban teendő változtatásokról s a törvényekben meg nem határozott tárgyakról fog kikéretni a rendek véleménye. E gyülések pótlásáúl, a tisztviselők közől néhánynak kötelessége leend, folyton a hatóság székhelyén tartózkodni, hogy mintegy állandó kisgyülést képezve, az előforduió ügyeket halasztás nélkül bevégezhessék. Hogy az alispán minden pártbefolyás nélkül teljesíthesse fontos tisztét, hivatalában, miután egyszer a rendek által megválasztatott, örökösen megmaradand" [1]).

E nagy reform létesítése ne volt könnyű feladat. Magok a működő főispánok s biztosok, sőt még a kancellaria is számos felterjesztést intézett az iránt, a császárhoz. A biztosok nem tudván eligazodni a nyert utasításokból, a kancellária által sürgették az útbaigazítást. A kancellária maga is több ízben felterjeszté kételyeit, nehézségeit a császárhoz. „Lehetetlen ugyan — irá egy felterjesztésében egyebek közt a kancellária — el nem ismerni a fáradhatlan országatyai gondoskodást az alattvalók javára, vagy félreérteni a közjóra czélzó legmagasabb szándékot. Meg kell mindazáltal azt is vallani, hogy úgy az elnökség, mint az újonnan nevezett működő főispánok, s kir. biztosok előterjesztései alaposak voltak, melyekhez maga a kancellária is annál inkább hozzájárúlt, minthogy ezen új határozatok által a közigaz-

---

bunári salétromfőzés, az Omor vidéki rizstermesztés és turfaásás szintén gyarapítandó. stb.

Ezen s hasonló, a helyviszonyokhoz alkalmazott utasításokon felül a lelkészeti s népiskolai ügy gyámolítását, a vallási türelem meggyökeresítését, az erdők s utak fentartását s hol újak szükségesek, építését — melyeknek mindenütt maga szabja ki vonalait, továbbá, a robot megváltásának elősegítését, szóval a lakosság mind szellemi s erkölcsi, mind anyagi érdekeinek ápolását minden biztosnak egyiránt szivére kötötte.

[1]) Collect. Ordin. et Repraesent. 207.

gatás rendszere, s az ügyek kezelése nagy változtatást szen- 1785.
ved, melyet, Felséged által egy országgyülésen előadva a rendek is a leghálásabb érzelemmel fogadhatnának; míg ellenben a hűséges magyar rendek ezen, az alaptörvényeket is érintő újítást nem fogják aggodalom nélkül nézhetni." [1])

És valóban, a megyék ezen újításoknak tudomására jutván, azonnal gyüléseket tartának, s bár József e tárgyban minden feliratot eleve megtiltott, még is jobbára éltek ezen, mint hiszik vala, puszta hatalomszóval el nem törűlhető, ősi jogukkal, s keserű panaszt emelének a rendelet ellen. Megvallák e felirataikban, hogy ő felségében a legjobb szándékot veszik ugyan észre az ország javának gyarapítására: de alkotmányos szabadságuk biztosságát megingatva látják az által, hogy reformjait az ország meghallgatása nélkül intézi. A vakság homálya, melyben őket létezni hiszik, az ő szemeikről is rég eltünt már, miszerint a jót a rosztól megkülönböztetni, ő felsége szándokait megérteni, s a kor viszonyaitól igényelt újításokat megtenni maguk is képesek. Kérik tehát őt, hogy híven az alkotmány ama főelvéhez, mely szerint a közügyeket a fejedelem csak az ország befolyásával intézheti, halaszsza ezen s más hasonló újításait az országgyülésre, s mentse meg őket a kir. biztosoktól, kik eddigelé mindig veszedelmére váltak az országnak, s kiket most is még nagyobb sérelmek, előpostáiul tekintenek. [2])

De József, azon öntudatában, hogy szándoka jó és tiszta, s csak a közjólétet czélozza, nem tartá szükségesnek a rendek tanácskozásait oly ügyben, melyet jobban vélt érteni mint ezek, s egyátaljában nem akart kitenni egy országgyülési szavazás esélyeinek: nemcsak el nem állott tehát szándokától, hanem a feliratokat válaszra sem méltatván, a királyi biztosokat junius elejével valóban működésbe léptette. A kancelláriának és a helytartótanácsnak már elébb

[1]) A bécsi udv. államlevéltár.
[2]) Collect. Ordin. et Repraesent. 229.

1785. meghagyta volt, adnának véleményt a megyei igazgatás újjáalakítása iránt; mivel azonban e kormányszékek munkálatai az ő e tárgy körüli eszméit egyátaljában nem közelítették meg, azokat ő maga közlé egy igen érdekes leiratban a kancelláriával. E leirat, míg egyrészről népboldogító törekvéseinek tagadhatatlan bizonyítványa, más részről egyszersmind tanúsítja azt is, hogy kényuralmi elfogúltságában az alkotmányos igazgatásról általában balvéleményeket ápola, a vármegyei institutióról pedig különösen hibásak s helytelenek voltak fogalmai. Ime a leirat, mely az egész új igazgatási rendszert magában foglalja:

A megyék új szervezete.

„Hogy egy alkalmas megyeszerkezetet s abban az ügyek kezelésének módját meghatározni lehessen, mindenekelőtt éretten s részrehajlás nélkül megvizsgálandó: mi tulajdonképen a vármegye, s miben állnak az annak vezérletére rendelt alispán kötelességei? ... Úgy látszik, a kancellária s a helytartótanács ezt nem fontolá meg részrehajlás nélkül. A vármegye egy kis része az országnak; kicsinynek nevezem, nem mintha valóban csekély volna, hanem mivel az ország mintegy 55 olyan részre oszlik. Ezen részeknek tehát általában az egésztől kell az irányt vennie. Valami szörnyeteggé lenne az alkotmány, — s az valóban ilyen is volt eddig, — ha mind ezen részek külön tartományok gyanánt tekintetnének, s a köztörvényhozásból kifolyó rendeletek felett, midőn a vármegyékkel közöltetnek, ezeknek még véleménye, fölterjesztése, óvása vagy feltétele is tűretnék, holott azok csak engedelmeskedni s végrehajtani kötelesek. Hogy ezen képtelenség mindeddig fenállott, két okból magyarázható. Ezek egyike: maga az őskorból számazó, bel s külháborúk által történetesen alakúlt megyei felosztás, melybe, a nélkül hogy tudták volna miért? az alkotmány jóságát látszának helyezni. A másik ok pedig az, hogy maguk a királyok is pártolák vala ezen sok részű felosztást; vagy azért hogy a vármegyék véleményére s végzéseire magán úton, különféle eszközök s az udvaronczok segedelmével gyakorolt befolyás

által pillanatnyi előnyöket s egyes ajánlatokat, az országgyülésen pedig előadásaik pártolására több szavazatot nyerjenek; vagy mivel e sok részre szakadás s az onnan származó véleménykülönbség által trónjok erősítését, hatalmok s jövedelmeik növesztését czélozták. 1785

„Mindenki, s különösen a kancellária megfoghatja, mert magam is eléggé tanúsítom, hogy ily nyomorú czélokat s eszközöket én nem vallok a magaméinak. Nekem a lelki megnyugváson s örömön kivül semmi másban nincs szükségem biztositásra; mert átalános czélomúl rendíthetetlenül csak a közjó áll előttem.

„Ezekből az következik, hogy mind annak, mi e szavakkal: Nos universitas kezdődik, s elől vagy hátul azokra vonatkozik, ezentúl a vármegyénél meg kell szünni. Többes számban csak ez létezik: Nos status Regni Hungariae, — Mi, Magyarország rendei. Ezek királyukkal országosan összegyűlve mondhatják: statuimus, rendeljük stb. De a vármegyék egyes számok, melyek ama többes számnak engedelmeskedni egyátaljában kötelesek. És csak azon egyedüli esetben, midőn az országgyülésre követeket választanak, tarthatnak a vármegyék rendkivüli gyüléseket. Az alispán nem egyéb, mint a királytól a vármegyébe rendelt tisztviselő, kinek kötelessége: minden tudósítást pontosan megtenni, minden parancsot kellőleg végrehajtani. Meg kell tehát neki mindent adni, mi ezen, kizárólag végrehajtó, hivatalára szükséges; s ellenben reá semmit sem bízni, mi őt abban gátolná, s neki kormányszéki színt s alakot kölcsönözne; mert különben ő ismét csak formaságokkal s irkálásokkal lenne elfoglalva, s a felelősséget a táblabirákkal kényteleníttetnék megosztani, mint ez a legfőbb kormányszékeknek ismert, gépies szokása. Tisztének teljesítésében csak oly alárendelt segédjei legyenek, kik őt a vármegye külön részeiben történtekről értesítik, helybeli vizsgálatokat tesznek, a parancsokat s rendeleteket kihirdetik s azoknak teljesítésére felügyelnek, a jobbágyot minden zaklatás ellen védik, a

1785. katonaságnak segédkezet nyújtanak, az adó beszedésére ügyelnek, a közcsendet, bátorságot és rendet mindenütt fentartják.

„Ezen alárendelt tisztviselők biztosoknak, szolgabiráknak, vagy akárminként nevezhetők; osztályrészök is akár kerület, akár járás czímet viselhet: a név közönyös, csak a dolog lényege maradjon. A legidősb vagy a legügyesebb szolgabirát mindig maga mellett, helyben tartsa az alispán, hogy betegsége idején s utazásai alatt, miket a megyében évenkint gyakran kellend tennie, vagy akármi okból történt távollétében helyét pótolhassa.

„Továbbá még egy titkár s néhány írnok is szükséges mellette, kik levelezéseit s naplóját kezeljék. Egész irodai munkája mindázáltal csak e naplóból álljon, melybe minden vett rendelet s beküldött panasz kelte napról napra pontosan bejegyzendő. Az átellenben lévő lapon meg a rendelet köröztetését, a panaszos ügyben való eljárás napját, — mit az illető szolgabiró rövid jelentésben köteles tudtára adni, kell feljegyezni. Azon tudósításokat, üzenetek s fölterjesztéseket illetőleg, melyeket a helytartótanácshoz intéz, csak a fogalmazatot tartsa magánál; mi azonban a naplóba, felküldetése napján, kivonatilag bejegyzendő. Táblabirói tanácskozás, jegyzőkönyv vitele, reánézve mind csak idővesztő dolog lenne. — És ezekkel eléggé kifejtve volnának már ebbeli szándokaim. De még azon összefüggést akarom bővebben meghatározni, melynek a megyei alispán s a kir. biztos közt kell létezni.

„A biztosokban általam oly férfiak vannak kitűzve, kik elveimet, szándokaimat ismerik s értelmezni, terjeszteni, végrehajtani kötelesek. Ezek tehát a vármegyék s a helytartótanács közt mindaddig közép szervet fognak képezni, míg az előitéletek jobban kiirtva, a jónak ismerete szélesebben elterjedve, s a közigazgatás minden ágai, a politikai, kamarai adó- s kereskedelmi ügyek egymással szorosabb összeköttetésbe helyezve nem lesznek. Akkoron majd az ő tisztök is

nélkülözhetővé válik; mit azonban csak a jövő nemzedékben lehet reményleni. 1785.

„E rendeltetésökből természetesen következik, hogy a biztosoknak nem kell oly irodákat képezniök, hol a bejegyzésen s átnézésen kivül semmi sem történik. A helytartótanács és vármegye közt minden ügynek rendes folyamatban kell maradni, mintha kir. biztos nem is volna az országban. A kancellária és vármegye közt ellenben az egyenes s közvetlen levelezésnek nincs helye, kivéve az olyan titkos és sürgetős eseteket, melyekben az ügy fölfedezés vagy halasztás által veszélyeztetik; mi azonban csak igen ritkán történhetik.

„A kir. biztos joga tehát csak annyira terjed ki, hogy a hatósága alá rendelt alispántól azon naplókat s fogalmazatokat kivánhatja, melyekre szüksége van. Az ő tiszte: meghallgatni s megitélni a megyei tisztek ellen emelt panaszokat, felvilágosítani a panaszlókat, vizsgálat alá vetni a bepanaszlottakat, s orvosolni minden visszaélést. Ő rendes tudósításokat nem köteles tenni, hanem ha a helytartótanács előtt valami hasznosat indítványozhat, vagy a kibocsátott rendeletekben és a szolgáló személyzetben változtatásokat látna szükségeseknek; ez utóbbit azonban csak a végrehajtás után köteles följelenteni.

„A kancelláriával közvetlen csak azon esetekben kell leveleznie, midőn a helytartótanácstól ki nem adható, valamely átalános rendeletet gyorsan kellene a közjó tekintetéből kieszközleni, vagy midőn a kancellária elnöke tőle valamely tudósítást kiván. Jól meggondolva mondám e szót: ‚elnöke'; mert maga a főkormányszék csak a helytartótanácscsal, ez pedig a vármegyékkel levelez közvetlen; hanem a kancellária és helytartótanács elnökei, a közjó iránti buzgalomtól lelkesedve, kötelesek az arra vonatkozó rendeletek végrehajtása s minden hátrányok s akadályok mellőzése végett, magán levelezést is folytatni a biztosokkal; miben kivált azon részletekre kell kiterjeszkedniök, melyek a rende-

1785 letek könnyű s kedvező értelmezésének s végrehajtásának módját illetik. A biztosok ellenben tudósítsák az elnököt azon panaszokról, melyeket hallanak, azon javításokról, melyeket kerületeikben hasznosaknak látnak; szóval testvérileg s barátságosan közlekedjenek egymással, s a közjót közös buzgalommal gyarapítsák. Könnyebb s kényelmesebb dolog ugyan az előforduló ügyekben az elnöki tekintélylyel élni s az intézkedésekben a kormányszékek régi fonák szokásait követni, minden gond s tekintet nélkül arra, vajjon megtörténik-e s miképen a rendelet által czélzott jó? De ha a biztosok is csak így járnának el; s ugyanezt tennék az alájok rendelt alispánokkal, ezek pedig a szolgabirákkal, s végre ezek a helységek biráival: úgy az állam tovább is csak azon papir-alkotmányban fogna maradni, melybe eddigelé úszik, hol t. i. végtelenül sok íratik s majdnem semmi sem történik.

„És ezekkel eléggé kijelentém, ha megérteni akarnak, véleményemet s akaratomat a polgári ügyek igazgatásának módja felett. Ezeket pedig ezentul minden törvénykezési ügyektől egészen s mindigre el kell választani. Bevárhatnám ugyan erre nézve a hétszemélyes táblától kivánt s már anynyiszor sürgetett tervet; de mivel gyanítom, hogy az nem azon elvekre lesz alapítva, melyek nekem látszanak az egyedül igazaknak: azért a kancelláriának e tárgy iránti gondolkozásomat bővebb megfontolás végett előre is a következőkben nyilvánítom.

„Az igazságszolgáltatás lényege mind a polgári, mind a bűnvádi ügyekben, véleményem szerint, abban áll: hogy az első folyamodási székek, melyek a tényeket fölveszik s egyedül állíthatják kellő világba, jó karban legyenek; mert igen helyes a régi mondás: ‚adj nekem esetet, adok neked törvényt.‘ Azon intézkedések által, melyek a hétszemélyes és a kir. táblánál tétettek, a pörlekedők elégségesen el vannak látva a fölebbvitel s végső fölülvizsgálat tekintetében; s a hétszemélyes tábla is igen alkalmasan felügyelhet az

egész igazságszolgáltatásra. Még tehát csak az első folya- 1795
modási törvényszékekre kell gondot fordítani.

„Egy részről a felek kényelme, más részről azok biztossága különféle rendszabályokat kiván, melyek egymással némileg ellenkeznek. Amaz minden vármegyében, minden kir. városban szükségessé teszen egy törvényszéket; a biztosság ellenben egy kiképzett törvényszéket igényel, melynek tagjai jól megválasztva, ügyesek s elegendő számmal legyenek, milyen például most a megjavított öt kerületi tábla. Ennélfogva csak olyan terv lehet helyes, mely szerint vagy minden megyében s kir. városban rendeltetik egy oly állandó szék, mely minden pört s bűnvádat, legyen az csekély, legyen fontos, fölvegyen s tárgyaljon, s melytől a fölebbvitel a kir. táblához vegye útját; vagy eltörűltetik minden megyei s városi, úgy a polgári mint bűnvádi ügyeket tárgyaló szék, s helyettök annyi kerületi tábla alakíttatik, mennyi a kir. biztosi kerület (tehát öttel több, mint már létezik), melyek aztán első folyamodasban minden ügyet tárgyaljanak. E kerületi táblának aztán a polgári s bűnvádi ügyek szerint, bizonyosan két tanácsra kellene oszolnia.

„Melyik legyen már e két törvényszéki terv közől a helyesebb, — és ha a megyei s városi törvényszékek nyernének elsőséget, miként lehetne ezeket túlságos költség nélkül, alkalmas egyénekkel kellőleg ellátni, — mikor aztán a fenálló öt kerületi tábla eltörlendő lenne: az iránt bővebb munkálatot s költségvetést várok.

„E mellett azonban tekintetbe kell venni, hogy az összes megyei tisztviselőknek, kik, szintúgy, mint a kir. biztosok, egyedül politikai s kamarai ügyekkel foglalkodnak, az igazságszolgáltatással semmi közük; kivéve az egy kegyelmezési jogot, mely a biztosokra, mint királyi felhatalmazottakra, ruháztatott által. Az sem vesztendő szem elől, hogy az úrbéri panaszok s jobbágyzsarlási ügyek, bárminemüek is azok, törvényszék elébe soha sem terjesztendők, hanem

1785. egyedül a polgári hatóságok megvizsgálása s eligazítása alá tartoznak.

„Ezen szándokaimat a kancellária mind a helytartótanácscsal, mind a biztosokkal közölje, hogy felőlök, mennyire a politikai és kamarai igazgatást illetik, véleményt adhassanak. Ide zárom, a dolog könnyebbítése végett, azon utasítást is, melyet e tárgyban a német tartományok kerületi hivatalaihoz bocsátottam.“

1786. A megyei igazgatás.

Miben állapodott meg József. a kir. biztosoktól s a kormányszékektől néhány hét mulva beérkezett vélemények megvizsgálása után, s miként rendezte a megyei igazgatást s az első folyamodási törvényszékeket, tudtunkra adják azon több rendű leiratai, melyeket e két ügyben az 1786-dik év folytán közrebocsáta. Ezek szerint a rendek tisztválasztási jogát egészen eltörűlvén, az alispánt igen megtágított hatáskörrel, közvetlen a király,— a többi tisztviselőket a kir. biztos kinevezésétől tette függőkké. A hivatalok az illetőkre életfogytiglan ruháztattak; ha a rendek velök megelégedve nem volnának, panaszaikat az országgyülésen, követeik által adhatják elő. A vármegyéknek nemcsak az elébb évenkint egyre szorított köz-, hanem kis-gyüléseit is eltörűlvén, az ősi megyeszerkezetet ezen végső maradványaival együtt egészen megszűntette.

A polgári ügyek igazgatását, melytől a törvénykezést elválasztá, a megyében egészen s egyedül az alispán kezébe tette le, ki abban a királyi biztostól veendő utasítás szerint, felelősséggel járna el. Az alispán hatásköre ekként íratott körül: tiszte leend a törvényeket s felsőbb rendeleteket kihirdetni s végrehajtani; a jobbágyokat az urak zsarlása ellen védeni, az úrbéri panaszokat elintézni; a közbátorságot, békét, rendet fentartani, a katonaságnak mindenben segédkezet nyújtani; a polgári okmányokat, melyek eddig a megyei közgyülésből keltek, kiadni; szóval mindaz, mi eddigelé közpolgári ügyekben a megye hatósága alá tartozott. Mivel továbbá a sz. kir. városok s a helytartó-

tanács közt az eddig divatos közvetlen levelezés megszünt, 1786.
az alispán hatósága a városokra is kiterjesztetett. Az alispán közvetlen a helytartótanácscsal s a kir. biztossal álland levelezésben: amattól a rendeleteket, emettől az utasításokat veszi. A mit csak rendel a helytartótanács, azt ő hajtja végre, ő tudósítja e kormányszéket is a megyéjében történtekről. Hogy a kir. biztos is tudja, végrehajtatott-e az és miként, a mit a kormányszék rendelt, az alispán minden, előtte megfordult ügyekről rendes naplót vezetend, s annak mását minden 15-dik napon átküldi a biztoshoz. Hogy pedig megyéjét az alispán tökéletesen ismerje s tudja: minők a nép jelleme, indulata, uralkodó bűnei; mik a szükségek, hol s milyen segély nyújtandó; mi s miképen megelőzendő; a tisztviselők miképen járnak el tisztökben? — megyéjét legalább egyszer évenkint járja be. Az alispáni hivatalhoz kir. tanácsosi czímet s 1200 ftól 1500-ig emelkedő díjat kapcsolt s mind magukat, mind özvegyeiket nyugdíjképeseknek nyilatkoztatta.

Segédekül mellé a következő hivatalnokok rendeltettek: egy másod alispán, kinek kinevezése szintén a királynak tartatott fen, egy fő s egy aljegyző, egy kiadó s levéltárnok, s két-három írnok; továbbá: egy ügyész, ki az úrbéri ügyeket kezelje, s a polgári vétkeseket pörbe idézze; egy orvos s egy mérnök. Ezeken kivül némely megyékben egy selyemtenyésztési igazgató és egy lovászmester is rendeltetett. E központi tisztviselők mellett minden járásban egy fő s egy alszolgabiróra bízatott a polgári ügyek igazgatása, kik az alispántól függvén, naplójok mását neki minden két hétben egyszer megküldjék. Minden járásban még egy sebész és szülésznő is rendeltetett.

Mi az adók kezelését illeti: József az eddig külön kezelt hadi s házi adót összekapcsoltatván, minden kerületbe egy fő- s minden megyébe egy-egy alpénztárnokot és ellenőrt, az adó beszedésére pedig járásonkint egy adószedőt rendelt. A megyei számvevőség eltörűltetett, s a számadá-

1786. sok átvizsgálása a helytartótanácshoz kapcsolt királyi főszámvevői hivatalra bízatott.

A katonaság élelmezése alól, mi eddig nagy terhe volt mind az adózóknak, mind a megyei tiszti karnak, ezt egészen fölmentvén, úgy intézkedett, hogy ezentúl mind a legénység, mind a lovak számára maga az ezred kormánya piaczi áron szerezze be az élelmi szereket. Könnyíteni akar vala József még azon terheken s bajokon is, melyek a katonaság beszállásolásából származnak; s e végett elhatározván, hogy az ezredek állandó laktanyákba szállásoltassanak, azok felosztása s emezek építése iránt még az összeirás alkalmával kiadta rendeleteit [1]).

Oly fájdalmat s keserűséget a megyei nemességben Józsefnek még egy újítása sem keltett föl, mint a megyei igazgatásnak ezen új rendszere, mely által az önkormányzat, s magának az alkotmánynak egyik főtényezője, az ország függetlenségének pedig legerősebb biztosítéka, az ősi megyerendszer eltörűltetvén, Magyarországnak a német örökös tartományokkal való egybeolvasztására oly döntő lépés tétetett. Nem is késtek a megyék rendei panaszteljes feliratalkban tiltakozni s elkeseredettségöket kijelenteni a császár előtt; de ő úgy vélekedék, hogy azokra nincs oka többet hajtania, mint az orvosnak a keserű gyógyszertől iszonyodó gyermek vonakodására. Ő a formákat, melyek szerint valamely nép igazgattatik, lényeges dolognak nem azon szempontból tekinté, hogy alkotmányosak-e azok vagy sem; hanem csak abból, hogy alkalmasak-e a nép boldogítására? Ez volt előtte a lényeg; a formára, modorra ő különben nem

[1]) Geissler: XI. 78. kövv. Keresztury: Collect Constit. 81. kövv. Collect. Ordin. et Repraes. 247. 284. A kir. biztosok valának: a győriben gr. Győry Fer., a pestiben Majláth József, a nyitraiban Ürményi Józs., a pécsiben elébb Jankovics Antal majd Széchenyi Ferencz, a zágrábiban Szécsen Sándor, majd Balassa Fer., a n. váradiban Teleki Samu, a beszterczeiben Prónay László, a munkácsiban Révay Simon, a kassaiban Sz. Iványi, a temesiben Bacsó János.

sokat ügyelt. És mihelyt meggyőződéssé vált benne, hogy valamely institutio vagy jogállapot az ország jólétbeni gyarapodására káros hatással van, s azon intézményt jobbal cserélheti föl: tüstént el is határozta magát az átalakitásra, bár évezredes jogba, szokásba ütközött is, mit a régi helyére akart állítani. Ő annak érzetében, hogy a nép boldogítására jó szándokkal működik, semmi ellenzék által nem engedé magát eltávolíttatni czéljától, mely oly szépnek s jónak mutatkozott lelki szemei előtt, olyannyira eltölté s megnyugtatá kedélyét, hogy még azt is elfeledé magától valaha komolyan kérdezni: van-e joga így, ezen úton törekedni a nagy czél felé, van-e joga erőszakolni egy alkotmányos nemzet közvéleményét, s követelni, hogy lemondva minden jogáról, melylyel a közügyek intézésében törvényesen bir, vakon kövesse kényúri parancsait? Bizonyára többet kivánt, mint mennyit egy még el nem korcsult, öntudatát el nem vesztett nemzet bármily jószándokú fejedelemnek is megadhat. 1786.

A városi igazgatás.

Ugyanazon időben, midőn a megyék új igazgatási rendszere megállapíttatott, evvel kapcsolatban a sz. kir. városok állapota ideiglen a régiben hagyatott, s csak az 1786-ki decemb. 21-kén kelt kir. rendelet hirdette ki a városokban a következő évi márczius 1-jén életbe léptetendő új igazgatási rendet, melynek lényegesb pontjai ím a következők: 1. A városok hatósága eltörűltetik, s azok, mint a vármegyék részei, polgári tekintetben a kir. biztos és alispán alatt állanak, s velök épen oly viszonyba lépnek, mint a megyei járások; az egyenes összeköttetés tehát a város és helytartótanács közt megszűnik, s amaz ennek rendeleteit az alispán által veszi. 2. A városi tanács, mint eddig volt, úgy ezután is intézkedő marad a város polgári, gazdászati s törvénykezési ügyeiben, kivéve mégis a bűnvádi pereket. 3. A főbirák, kiket a kir. biztos nevez ki, hivatalukat holtiglan viselik. Minden egyéb hivatalt a polgárok választás által töltenek be a kir. biztos által kijelölt egyénekből.

1786.

A kamarai ügyek igazgatása.

A megyékben s városokban ekként rendezett polgári igazgatás mellett, de attól egészen külön választva, szerveztetett az ország tíz kerületében a kamarai ügyek igazgatása. Minden kerületben egy kamarai helytartóság állíttatott fel, melynek hatásköre valamennyi koronai s kamarai, alapítványi s megürűlt egyházi jószágok, nem különben a sz. kir. városok és jász-kún s hajdú kerületek gazdászati ügyeinek igazgatására kiterjedt. Minden ilyetén kamarai helytartóság élén egy, kir. tanácsosi czímmel felruházott kamarai helytartó áll vala, ki a helytartótanácscsal s a kir. biztossal a maga szakmájára nézve épen oly közvetlen összeköttetésben létezett, mint az alispán a megyei polgári ügyek tekintetében, s az említett jószágokat kisebb-nagyobb számú kamarai gazdatisztek által kezeltette. E kamarai helytartók kormánya alatt álltak a városok mindennemű gazdászati ügyei is; miért ezekre nézve a városi tanácsok közvetlen csak velök leveleztek, s általok vették a helytartótanács rendeleteit.

Az igazságszolgáltatás átalakítása.

A polgári, igazgatási s kamarai ügyeknek ily módon történt rendszerezése az igazságszolgáltatás átalakítását is szükségkép maga után vonta. Ebben is a kezelési gyorsaság és öszpontosítás volt a császár vezérelve. A polgári igazgatás organumai, a kancellária, helytartótanács, kerületi biztosság s alispánság mellett párhuzamos, amavval hasonló hierarchiai rangfokozatban látjuk az összes igazságszolgáltatásra nézve rendezve a törvényszékeket, névszerint: a hétszemélyes, a királyi s a kerületi táblákat és az altörvényszékeket.

Az összes igazságügy élére helyezé a hétszemélyes táblát, mely legmagasabb fölebbviteli s törlesztő udvari főtörvényszék czímet nyert; ülnökei udvari tanácsosokká emeltettek. Miként a polgáriakban a kancellária, úgy az igazsági ügyekben e főtörvényszék bízatott meg a fölügyeléssel s igazgatással. A királyi pecsétet, mely eddig a királyi személynök kezében létezett, József e főtörvényszéknek adatá

át s rendelé, hogy kiadványait az alatta levő többi törvény- 1786.
székekhez királyi rendelet alakjában, a király nevében intézze, s hozzá is minden folyamodvány oly alakban tétessék, mint magához a királyhoz. E főtörvényszék körébe rendelte mind azon törvénykezési parancsok kiadását, melyeket elébb a kancellária s az ország rendes főbirái szoktak volt kiadni. Hatalommal ruházta fel azt az altörvényszékek biráinak kinevezésére s a többi törvényszék ülnökeinek kijelölésére. Más részről kötelességévé tette, hogy az alája rendelt székek elnökeitől pontosan bekivánja az ország valamennyi igazságügyi tisztjeinek magaviseletéről szóló rovatos jegyzékeket, mik általában igen fontos szerepet játszanak vala József kormányrendszerében. E főtörvényszék tiszte lőn felügyelni, hogy az igazságszolgáltatás kellő folyamatban, a börtönök jó karban legyenek az egész országban; mi végett az alsóbb székeknél a maga biztosa által, valahányszor szükségesnek látá, vizsgálatot intézhetett. A bűnvádi perek e főtörvényszék elébe csak kegyelem utján vitethettek feljebb; miért az életkegyelmezési joggal is felruháztatott. Személyzete tizenkét udvari tanácsosból s néhány alárendelt tisztviselőből állott, Csáky János országbiró főelnöklete alatt.

A királyi tábla, ugyanazon rangban, melyben a polgári igazgatás tekintetében a helytartótanács áll vala, egyedül fölebbviteli törvényszékké alakíttatott át mind azon pörökre nézve, melyek az első folyamodási székeknél lefolytak; az elébb e tábla előtt kezdett birtok- s politikai perek a kerületi táblához tétettek át. E törvényszék birái, számszerint tizennyolczan, kir. tanácsosi czímmel ruháztattak fel, s minden más elébb divatos táblafőpapi, táblabirói, alnádori, itélőmesteri stb. czímek eltörűltettek. E tábla két tanácsra oszlott, melyek mindenike hetenkint háromszor, zárt ajtóknál tartá üléseit; az ifjúság a kerületi táblához utasíttatván. E tábla főnöke Végh Péter vala.

Már ez is mutatja, hogy a kerületi táblák hatásköre az

1786. új rendezés szerint sokkal szélesebbre terjesztetett, mint minő az előtt vala. Ugyanis e tábla azokon kivül, mik elébb birósága alá tartoztak, illetékességet nyert mind azon ügyekre is, melyek elébb első folyamodásban a királyi tábla, s itélőmesteri székek előtt folytak; ez előtt tétettek az ügyészi vizsgálatok s általa adattak ki az azt illető okmányok. E törvényszék, melynek ülnökei tízre szaporíttattak, s ugyanazon rangra emeltettek, melyben elébb a kir. tábla birái álltanak, szintén két tanácsban tartá üléseit; tudósításait pedig a hétszemélyes táblához, s ennek rendeleteit a kir. tábla által vette s küldötte fel. Ily kerületi tábla, mint elébb, úgy ezután is öt létezett az országban.

Az eltörlött megyei törvényszékek helyett, a nemesek s más nem-jobbágy osztálybeliek polgári— és minden bármi osztálybeli országlakosok bűnvádi pöreinek megitélésére az ország külön vidékein harmincznyolcz altörvényszék alakíttatott, melyek mindenikével egy elnök, négy ülnök s két bűnvádi ügyész lőn alkalmazva; gyakorlat végett a tanulmányait bevégzett ifjúságnak is szabad bemenet engedtetvén. Az itt befejezett ügyek a királyi táblához vitettek fölebb; de egyébiránt e szék csak a kerületi táblával volt közvetlen összeköttetésben, ez által vette a királyi rendeleteket, ehhez küldte az előtte leforgott perek jegyzékét. Valamint a többi, úgy ezen altörvényszékek is hetenkint háromszor, meghatározott napokon tarták üléseiket, s e hivatalos czímet viselték: „Magyarország N. (p. o. dunántúli) kerületének N. (p. o. veszprémi) altörvényszéke.“

A királyi városokban az igazságszolgáltatás a polgári igazgatástól, oly szigorúan mint a megyékben, nem választatván el, a bűnvádi keresetek kivételével, — mik innen is szintén a megyei altörvényszékekhez utaltattak, minden más polgári ügyek megitélése a városi tanácsnál hagyatott. A fölebbvitelt azonban — minthogy a tárnoki és személynöki székek eltörűltettek, a városi biróságtól a királyi táblához kellett intézni. — Az úriszékek körül végre csak azon lénye-

gesebb változás történt, hogy e székek egyedül a jobbágyok 1786.
úrbéri s polgári ügyeiben maradtak illetékesek, s tőle az úrbériekben az alispánhoz,, a polgáriakban a királyi táblához ment a fölebbezés; a bűnvádi keresetek végre kivétel nélkül a megyei altörvényszékek elébe utaltattak.

Hogy a törvénykezési új rendszer ismerete mennél elébb szélesebb körben elterjedjen, József 1785. végén oly rendeletet bocsáta ki, hogy mind azon táblabirák s ügyészek, kik az új törvényszékeknél alkalmaztatni kivánnak, a kezelési mód betanúlása s tapasztalatszerzés végett Bécsbe utazzanak, hol e rendszer már kellő folyamatban vala. 1786 elején pedig Kéler Zsigmond jogtanárt Budára küldé, hogy e törvénykezési rendszerről előadásokat tartson. Közzé tétetett egyszersmind, hogy birói hivatalt csak azok nyerhetnek, kik maguknak vagy Bécsben, vagy Kéler előadásaiból szereztek elegendő kezelési tádományt. A hivatalvágy igen látogatottakká tette Kéler előadásait.

Az igazságságszolgáltatás ezen új rendszerét azonban, melynek szerkezete jobbára Skerlecz helytartósági tanácsos műve volt, József, részben legalább, csak ideiglenesnek tekinti vala; mert elhatározott szándoka volt, hogy mihelyt az új rend eléggé megerősödik, a hétszemélyes táblát a központosítás tökéletesbítése végett, a birodalom egyéb részeire nézve fenálló bécsi fő udvari törvényszékbe olvasztja be. [1])

Mind ezen közigazgatási újításokat úgy a polgári s kamarai, mint igazsági ügyekben egyenlőkép kiterjeszté József a szomszéd Erdélyre is. Mindenekelőtt a három törvényes nemzet külön municipalis jogait s igazgatását eltörűlvén, a tartományt tizenegy megyére, ezeket pedig három kerületre osztotta. A szász királybirák 1784-ki septemberben tartják vala Szebenben utolsó gyülésöket számadásaik

---

[1]) Keresztury: Collect. Const. II. 34. kövv. Geissler: VIII. 26. 92. 179. 197. Katona: e. h. 489.

1786. rendbehozatala végett. Majd, miután az oláhok zavargása lecsilapíttatott, 1786-ki máreziusban itt is egész terjedelmében közzé tétette s életbe léptette az új igazgatási rendszert, mely egészen a magyarországi mintájára készült, azon egyet kivéve, hogy az új rend megerősödéseig, a legfőbb birói hatalmat, melyet Magyarországban a hétszemélyes tábla viselt, ott ideiglen a kormányszékre ruházta. [1])

Az igazgatás öszpontosítása

Mialatt József az ország kormányát ekként rendezgeti vala, igen gyakran látogatá udvari kancelláriáinak üléseit. Tanácsosai közt nem ritkán hét-nyolcz órát is töltvén, a fenforgott tárgyakról gyakran véleményét is nyilvánítá, s még többször jegyezgetett. Eleinte ezt mindenki oda magyarázá, hogy a buzgó fejedelem csak bővebben akarja elveivel, nézeteivel megismerkedtetni tanácsosait. De nemsokára kitünt, hogy József az igazgatási szervezetre nézve még egy reformot forgat elméjében. Ő monarchiája kormányában két dolgot tüzött ki magának föladatúl : az egyenlősítést, egybeolvasztást és központosítást. Az egyenlőség, mennyire csak a létező nemzetiségi s tartományi viszonyok közt lehetséges vala, a felállított igazgatási rendszer által már éreretett; de a központosítás tekintetében még sok kivánni valót láta. Az egyes tartományokban már létezett ugyan bizonyos mértékben, de az egész birodalomra nézve még hiányzott e központosítás, mind a polgári igazgatásban, mind az igazságszolgáltatásban : amannak az udvari kancelláriák, emennek az udvari fő törvényszékek még két külön középpontját képezvén a monarchia Lajthán innen s túli részeire nézve. Hogy József e fő kormány- s törvényszékeket is egybeolvasztani szándékozik, nem kételkedhettek a mélyebb felfogásúak; úgy látszék mindazáltal, hogy művének e betetőzését akkorra halasztja, midőn a felállított kormánygépezet már kellő, biztos járásban leend. Eszterházy Ferencznek, ki bár a horvátországi bánságban működék, a fő

---

[1]) Geissler : V. 33. VI. 36. VIII. 27. X. 34.

kancellári czímet is viseli vala, 1785-ben történt halála után azonban közhirré kezde válni, hogy a császár az udvari kancelláriákat egybeolvasztani szándékozik oly módon, hogy a magyar-erdélyi kancellária, közvetlenül két alkancellártól igazgatva, egy osztályát képezze az egy főkancellár alatt létező közönséges udvari fő kormányszéknek. 1786 elején e hír annál valószinűbbnek látszék, minthogy a magyar főkancellári méltóság nem is lőn betöltve; s áprilban híre szárnyala, hogy József a kancelláriák egyesítésének tervére vonatkozó munkálatát már befejezte. Augusztus és december hónapokban, midőn József ismét igen sürűen látogatá a kancelláriák üléseit, a tanácskozások e fontos tárgy felett csakugyan meg is kezdettek, s az egyesítés felől alig lehetett tovább kételkedni. A terv mindazáltal szintúgy nem nyert valósúlást, mint a hétszemélyes táblának a bécsi fő udvari törvényszékbe szándéklott beolvasztása: a kormányügyek mind növekedő bonyodalmai, majd a török háború gondjai sokkal inkább igénybe vették József idejét s figyelmét, mintsem hogy efféle újításokkal még foglalkodhatott volna. 1786.

Mi már a történelemnek e reformok feletti itéletét s a belőlök eredő tanulságot illeti: mind a kettő oly tisztán s világosan áll előttünk, hogy a felett a tétovának egyátaljában nem lehet helye. Minden állami társadalomnak csak egy lehetvén igazi czélja, t. i. a jólét a szabadságban: a központosítás felett, mely az igazgatásban több rendet s pontosságot alapít ugyan meg, de avval együtt rendesen a kényuralmat is a népek nyakára hozza, elvileg határozottan pálczát tör a józan s független közvélemény. Ezen elv mindazáltal csak az értelmileg már kifejlett, önlábukon járni tudó népekre alkalmazható minden megszorítás nélkül. Mert kétségtelen, hogy a népek alacsonyabb míveltségi fokán, midőn még sem az értelem nincs eléggé kifejlődve az előitéletek béklyóinak széttörésére s a kellő haladás indítványozására, útjainak s módjainak kijelölésére; sem a kedélyek nem eléggé

1786. önzetlenek kikiáltani s megalapítani az egyenlőség elvét: a központosítás bizonyos mértékben, nagy előnyére válhatik a népeknek, kifejlődésök, előhaladásuk tekintetében. Hogy azonban a központosítás, még ilyenkor is igazi áldást, megelégedést hozhasson a népekre: óvakodnia kell megsemmisíteni ezek egyéniségét, történelmi fejleményeit, s a szabadságnak ezekben rejlő feltételeit; nem szabad ellenkeznie azoknak sem erkölcseivel, jellemével, sóvárgásaival, sem alapszerződéseivel; szóval, nem szabad túllépnie a határokon, melyek minden józan nevelés eszközeinek kitűzve vannak.

József azonban e reformoknál épen azon nagy hibát követte el, hogy a nevelési eszközt czél gyanánt tekintve, e határokon túllépett, s míg az igazgatásban nagyobb rendet s pontosságot alkotott, nemcsak az előitéleteket s az önzést takarítá el a haladás pályájáról, hanem egyszersmind a történelmi fejleményeket, az ősi alkotmányt s az alapszerződéseket is halomra döntötte, a nép erkölcseit, jellemét, egyéniségét is erőszakosan megváltoztatni akarta. A municipalis megyei hatóságok, miként azok a nemzet ezred éves közéletéből kifejlettek, mint az önkormányzat fő tényezői, az alkotmány egyik életgyökerét képezték, melyből, akár hányszor nyomatott is el a lefolyt századok viharai között, a nyomás megszüntével mindannyiszor ismét felsarjazott a nemzeti államélet s alkotmányos szabadság. Így azonban, a megyei rendszer eltörlése után, alig lehete reményleni, hogy valaha ismét békés úton állíttassék helyre az alkotmány. És miután a nemzet egész súlyában érezé vesztesége nagyságát, melyet önkormányzata eltörlése miatt szenvedett; József pedig sem az utolsó megyei gyülésekből hozzá intézett felterjesztésekre, sem a mindinkább mutatkozó izgatottságra s ingerültségre nem ügyelt: önmaga fosztá meg művét még azon jó eredményektől is, melyek abból kétségtelenül eredhettek volna; s a bekövetkezett európai viharokban, melyeknek vészfölllegei Francziaország felett már tornyosodnak vala,

alig is kerülte volna el a nemzetnek erőszakos visszahatását, ha halála rést nem nyit az alkotmánynak békés úton helyreállítására. 1786.

VIII.

József, országai s tartományai anyagi jóllétének, s ez által összes monarchiája tekintélyének s hatalmának emelését tűzte volt ki eleitől fogva kormánymunkássága egyik főczéljául. A nagy czél az egész országgazdászat eddigi hibás rendszerének megváltoztatását s egy oly új rendszer megalapítását tette szükségessé, mely szerint az adó birtok- s jövedelemarányban vettessék ki mindenkire s az ipar és kereskedelem, minden akadályai elmozdíttatván, lehető virágzatra fejtessék. Igazságérzete visszaborzadt a hűbéri idők fonák intézményeinek azon még fenálló maradványaitól, miszerint egy osztály az államból kiáradó minden javak s kedvezések kizáró birtokát élvezze, terheket pedig ne viseljen; míg a másik, hasonlíthatlanul számosabb osztály, minden személy s birtokjog nélkül, elnyomatva tengjen, s még is egyedül viselje az állam minden közterhét. Más részről, éles szeme világosan látá, hogy az ipart, kereskedelmet lehetetlen virágzóvá tenni oly rendszer mellett, mely szerint a birodalom némely részeiben, más részek rovására, korlátoló vámok s tilalmak állanak fen; mert az ekép elnyomott, elszegényített rész gyöngesége az egész birodalomra lankasztólag s bágyasztólag hat vissza. Az elnyomott néposztálynak tehát polgári jogokat adni, az adókat s minden terheket az élvezett előnyökkel s tehetséggel igazságos arányba állítani, a közbenső vámok korlátait lerontani elhatározott akarata s buzgó ügyekezete volt a nagy fejedelemnek. Örökké kár, hogy a modort ebben is eltévesztvén, népboldogító szándokai tudatában oly kiméletlen kezekkel nyúlt a százados előitéletek s kiváltságokhoz, hogy a megtámadt önzés felzajlott indulatviharában e szép reformtervnek is ha- Adóreform.

1786. jótörést kellett szenvednie; mi különben nagyobb óvatossággal, az emberi gyöngeségeket kimélőbb, eszélyesebb modorral, az alkotmányos jogok tisztelete mellett, ha nem is minden küzdelem s ellenzés nélkül, de végre kétségen túl még is sikerűlhet vala.

Az új adórendszer tervét, melyet az úgynevezett physiokratiai elvekre épített, József már 1783-ban kifőzte volt magában. Kevéssel a pápa látogatására Olaszországba indulta előtt, decemb. 3-kán saját kezével írt levelében kijelenté a kancelláróknak, miképen elhatározott akarata, mind a magyar mind a német tartományokra nézve új adórendszert alkotni, mely szerint minden földbirtok arányosan rovassék meg. „A föld lehet csak — mond ezen több tekintetből igen nevezetes, egy kényúrban felette meglepő, nagy elveket tartalmazó okmányban, — a föld lehet csak állandó alapja az adónak ; . . . . ebből pedig következik, hogy az úri s jobbágyi, kamarai és papi föld közt teljes egyenlőség létezzék, és azt területének nagysága, termékenysége s a termény vidéki ára szerint kell megróni. Ha az eddigi törvények s intézmények ellenzik is ezt, de annak igazságát nem gyöngítik, hogy ezen elv életbe léptetését az állam java mellőzhetetlenül igényli. Nem balgaság-e azt hinni, hogy az urak elébb birták tulajdonul földeiket, mintsem azokat a jobbágyok megszállották, s hogy ezeknek a magukét adták volna oda bizonyos foltételek alatt! Épen oly képtelenség ez, mint minő az volna, ha a fejedelem azt képzelné, hogy az ország az övé, s nem ő az országé, hogy a millió emberek csak ő érette vannak s nem ő a milliókért, hogy nekik szolgáljon. . . . Valamint pedig az állam szükségeinek fedeztetniök kell, szintúgy nem szabad azokat mérték felett szaporítani : az állam jövedelmeinek mire fordításáról becsülete, lelkiösmerete s tiszte szerint számolni köteles a fejedelem a közönségnek“ [1]). Ily elveket a kancellária tanácsosai még nem

[1]) Geissler : V. 121. kövv.

hallottak egy fejedelem ajkairól; s ha már azon okirat is meglepte, bámulásra ragadta őket, melyet az erélyes császár — mint föntebb előadtuk — nem rég a tisztviselőkhöz bocsátott ki: ezen okmány oly szédelgésbe ejté fejöket, hogy a terv életrevalóságáról egyátaljában nem tudtak meggyőződni. 1786

Olaszországi útjáról megtérvén, az új adórendszer tervét komolyabban munkába fogta József. 1784-ki májusban azt már nemcsak hírlapok hirdetik vala, hanem közelgő foganatba vételét néhány, avval kapcsolatban lévő vámszabályok is kétségtelenné tevék. Részleteinek kidolgozására májusban egy külön udvari bizottmány is alkottatott, melynek a fentebb említett okmány tűzetett ki irányadóul. E szerint József mind a jobbágyi mind az úri telkeket, legyenek azok magánosak, papok vagy a korona birtokai, terjedelmök, termékenységök s a termék közel piaczi keletárának arányában egyenlően kivánta megrovatni. Közadóul, hozzávetőleg, a jövedelem negyven százalékát tűzte ki, mit úr és jobbágy egyaránt fizetne; a jobbágyok úrbéri adózását, de még szinte csak hozzávetőleg, húsz százalékra tette, a robotra nézve eleinte még szabadságára hagyván a jobbágynak, azt akár pénzül váltani meg, akár természetben szolgálni le. E mellett egy második főelvül állítá fel a kereskedelemnek a monarchia határaiban teljes felszabadítását s minden közbenső vámok s harminczadok eltörlését.

Százados panasza volt a magyarnak, hogy kereskedelme a német tartományok javára felállított vámrendszer által oly annyira béklyóba veretett, miszerint az szilárdabb folyamatba nem indulhatván, a belszorgalom s közvagyonosság az ország roppant természeti gazdagságának daczára is szánakozásra méltó fokon áll. József teljesen igaznak találta s kellőleg méltánylá is a nemzet e panaszát. És meggyőződve lévén, hogy összes birodalma csak a kebelében kincseket rejtő Magyarország kellő kifejlése által juthat az erő, nagyság és hatalom azon fokára, melynek képein oly örömest le-

1784. gelteté lelki szemeit: el is tökélte magát e bajon segíteni. Mert azon felül hogy, mit nem tagadhatni, alattvalóinak boldogságáért szíve egyaránt hőn érzett s erre nézve sem nemzetiségi sem más melléktekintetek által nem engedé magát vezéreltetni: itt még átalános státusczél is forog vala fen, mi előtte mindig s mindenben döntő súlylyal bírt vala. Az ipar s kereskedelem körében egyébiránt is minden szűkkeblű korlátozás ellensége, le akarta ő rontani e korlátokat is, melyek a magyar ipart s kereskedelmet oly dermedt pangásba lökték.

A fenálló vámviszonyok azonban sokkal mélyebben be voltak már szőve az egész monarchia financz-ügyeibe, mintsem hogy e szándokát feltételek s az egész financzügy átalakítása nélkül végrehajthatta volna. Úgy látá, hogy Magyarország földjének kétharmada, mint nemesi birtok, adóval terhelve nem lévén, a magyar olcsóbb árt szabhat termesztményeinek, mintsem hogy a mellett a szomszéd német-cseh tartományok adóval súlyosan terhelt termesztői fenállhatnának. S ez volt oka, hogy a kormány már régóta vámok által védi vala az osztrák tartományokat Magyarország olcsóbb termesztményeinek versenyzése ellen. József is csak úgy látá tehát lehetségesnek e védvámok eltörlését, ha a birodalmi költségek egy részét az osztrák tartományoktól Magyarországra tévén át, az egyensúlyt a termékek árára nézve birodalmában helyreállítja. Ezt ő már azon okmányban is nyiltan kijelentette, melyet 1783 végén intézett a magyar kancelláriához; most pedig, mialatt e reformterven komolyabban munkáltat vala, szándokát nyilvánítá, hogy a közbenső vámokat s harminczadokat már november elejétől (1784) kezdve eltörli, feltéve mindazáltal, hogy az új adórendszer Magyarországra is kiterjesztetik. E végett már azon alkalommal, midőn az év nyarán a Rákos mezejére gyűjtött sereg felett szemlét tart vala, több magyar úrral bővebben is értekezett: de mivel ezekben arra semmi hajlamot nem talált; azt pedig még kevésbbé remélheté, hogy a nemesség

alsóbb rétegei készségesen mondjanak le nem adózási kiváltságukról, szándékát a vámok eltörlése tekintetében nem valósíthatta meg. Egyébiránt is az oláhok lázadása, s a jobbágyoknak e miatt sürgetőssé lett felszabadítása, mindenek felett pedig a közigazgatás új rendszere, melyet ekkoron vett munkába, s az adóreform sükerítése végett is a teendők sorozatában elébbvalónak s minden tekintetben halaszthatatlannak lát vala, jelenleg egész munkásságát igénybe vette. 1786

Józsefnek csüggedést, sőt ekkoron még ernyedést sem ismerő erélye azonban csak elhalasztotta, s koránt sem vetette el a fontos tervet, mely reformjainak tulajdonképen egyik alapkövét képezé.

E terv valósulásától látván függeni az ország anyagi kifejlődését s birodalma hatalmát, annak fényoldalaitól anynyira el volt fogúlva, hogy azt, ha másként nem megy, még némi kényszerítéssel sem kételkedék életbe léptetni. Idő közben mindazáltal más eszközöket is ügyekezék megkisérleni, hogy a nemességet annak önkéntes elfogadására reábirja. Egy részről, hogy a jobblét lehetőségét alattvalóival megismertesse, s kebleikben az iránt még hőbb vágyakat ébreszszen: az ipart s kereskedelmet az ország határain belül, miként a tíz kerület kir. biztosainak adott utasításból is látók, minden lehető módon ügyekezék vala gyarapítani; más részről ellenben a már különben is nyomasztó közbenső vámok szabályait ideiglen akként módosította, hogy az ország még élénkebben érezze e vámviszonyok káros voltát, még inkább vágyakodjék azoktól szabadúlni. E czélból számos czikkelyek kivitelét az osztrák tartományokba, valamint az egyenes érintkezést is a külfölddel még inkább megnehezítette, azt hivén, hogy a nemesség, ha látni fogja, miképen a forgalom pangása csak e közbenső vámoktól függ; miképen a galicziai méz, viasz, gabona s marha Bécsben, mivel vámot nem fizet, jutányosabb, kelendőbb mint a magyar; miképen a fiumei kikötő a gyorsan felvirágzó trieszti mellett örö-

1786. kösen pang; miképen az árúk, melyek Triesztből a jó utakkal ellátott osztrák tartományokon keresztül hozatnak az országba, a nagy kerülésnek daczára is olcsóbbak, mint melyek a magyar földön sokkal rövidebb útakon szállíttatnak stb. — : azt hivé, mondom, hogy a nemesség, ezeket látván, végre még is hajlandó lesz megalkudni a körülményekkel, s elszegényítő adómentességét egy virágzó ipar s kereskedelemnek gazdagsággal s kényelemmel kinálkozó előnyeiért önként árba adja.

E reményben az adórendszeren, az e végett kinevezett udv. bizottmány által, 1785-ben is folyton munkáltat vala; a kancellária ülésein, hol a tárgy szintén többször szőnyegre került, maga is gyakran megjelent s fejtegeté nézeteit; dec. 30-kán pedig önkezeivel írt Pálfy alkancellárhoz egy hosszú levelet, melyben egész terjedelmökben előadá e tárgy körüli szándokait. ‚Fejedelmi kötelességét mulasztaná el, — mondja egyebek közt, — ha a közönségesen oly hibásnak s igazságtalannak ismert adórendszert Magyarországban gyökerestül meg nem változtatná; mert oly rosznak látja azt, hogy rajta javítani nem lehetvén, az egészet kénytelen elvetni, a helyébe állítandó új rendszernek következő elveket tűzvén ki alapjáúl:

‚Az államban csak azon adózások igazságosak s legkevésbbé terhesek, melyeknek a föld s annak terjedelme és jövedelme szolgál mértékül: minden földet tehát nagysága s jövedelme szerint kell megadóztatni. Ellenben mindaz, mi egyenesen iparszülemény, az adótól ment maradjon. A fogyasztást is csak a nagyobb, zárt városokban lehet megróni a különben is vagyonosabb polgárok nagyobb terhelése nélkül. Az eddigi adómennyiség tehát, mi a háziadóval együtt 5.440,000 ftot tesz, ezen elvek szerint vetendő ki. E végett szükséges mindenekelőtt, hogy az ország földterülete birtokonkint fölméressék, s a föld jövedelmezése, a termesztményeknek a külön megyékben létező piaczi közép ára szerint határoztassék meg. Valamely megyének vagy városnak e

mérleg szerint kiszámított összes jövedelme aztán az egész 1786.
adóösszeggel elosztva, százalékát fogja kimutatni annak, mit minden megye s város adózni köteles a közszükségek fedezésére. A részletes felosztás a községekben azokra magukra hagyathatik. A nemesség majorsági telkei e felmérésből s jövedelmi becslésből szintén nem maradhatnak ki, mivel a közös adózás reájok is annál méltányosabban ki lészen terjesztendő, minthogy ezen osztályt, kárpótlásul, a személyes fegyverrekelés szintoly nyomasztó, mint az államra nézve haszontalan terhétől fölmenteni, s e fölött még a kamarától eddig minden magszakadás esetében gyakorlott fiskalitási jogot is, melynél fogva egy család sem tökéletes tulajdonosa a maga jószágainak, megszűntetni, s a nemeseket ekként jószágaik teljes birtokjogával felruházni szándékozik. „Különben is, úgymond, a nemesség vagy nemzet szabadságai a világ minden országai s köztársaságaiban nem abból állanak, hogy a közterhekhez nem járulnak; — sőt azok megadóztatása, mint például Angliában s Hollandiában, nagyobb mint bárhol másutt; hanem egyedül abban állanak, hogy a közállam igényelte terheket önmaguk vetik ki magukra, s azok fölemelése vagy leszállítása csak az ő megegyeztökkel történhetik. A személyek szabadságát meg kell különböztetni a birtokétól, melynek tekintetében a birtokos nem mint nemes, hanem csak mint földmivelő s baromtenyésztő, az országuton és a réveknél mint utazó vagy átkelő jöhet számításba; mely esetekben, a szabad s csak is ekkor hasznos verseny fentartása végett, birtokaikra nézve a többi polgárokkal s lakosokkal nekik is egyenlőeknek kell lenniök. Ha tehát a nemesség az adót birtoka arányában elvállalja; ő felsége is eltörlendi fiskalitási jogát, s fölmentendi őt az insurrectio sulyos terhétől. Ellenkező esetben, mit azonban nem vár a nemesektől, szigorúan megkivánná, hogy a fegyverben magukat évenkint gyakorolván, képesekké legyenek honvédelmi kötelességöknek pontosan és czélszerűen megfelelni. Ezenkivül pedig, hogy az adóval terhelt jobbágyi és az adómen-

1786 tes nemesi telek termékei közt, azok árára nézve, egyensúlyt szerezzen, kénytelen lenne, a jobbágyok úrbéri tartozásainak kevesbítése által, a termesztést a földesúrnak költségesebbé tenni; nehogy különben a semmit sem fizető nemes, az eladásban az adózó jobbágygyal versenyezve, túlságos előnyben legyen, mi által emennek az adózási kötelesség pontos teljesítése is megnehezíttetnék. Ezen eszközökhöz mindazáltal csak akkor nyúlna, ha más módot nem találna a teher alatt sülyedező jobbágy megmentésére a kiváltságos nemesség tulsúlyától.

„Mindez azonban — így folytatja tovább levelét a császár, — csak az eddigi adómennyiség arányosabb felosztását s a nemesség említett két terhének (az insurrectionak és fiskálitásnak) hasonértékét illeti. Ha pedig az ország rendei készek lennének az eddigi adómennyiséget felebb, a német örökös tartományokéval arányos mennyiségre emelni: azon esetre ő felsége is hajlandó a birodalom határain belül minden vámot és harminczadot megszüntetni, a kézmű- és gyáripart, mi eddig szándékosan nyomatott el Magyarországon, szintoly hatékonyan előmozdítani mint a német tartományokban; és végre még a katonai élelmezésnél eddigelé szenvedett károsodást (deperditákat) is megszüntetni. Miután pedig a német tartományok adórendszere épen most van munkában, s a rájok vetendő adómennyiség meghatározása attól függ, hogy mennyivel járul a közköltséghez Magyarország: tudni kell, hajlandó-e a magyar nemesség elfogadni a kifejtett adórendszert. Ennek ezen elhatározásától függ most, egyenlő kedvezéseket nyerjen-e kereskedelmében ama tartományokkal Magyarország; vagy mint merő gyarmat tekintessék, melyre nézve az legyen feladattá, hogy gyáriparának kifejlése s meggazdagodása — mi által csak a többi tartományok károsúlnának, ezentúl is lehetőleg gátoltassék; az élelmi szerek pedig, a katonaságnak mennél olcsóbb elláthatása végett, alant árakon tartassanak.“ Meghagyja ennélfogva Pálfynak, hogy mind a kormányszékektől,

mind a kir. biztosoktól tudja meg: megértették-e jól e 1786
rendszert, meggyőződtek-e annak hasznairól, s biznak-e magukban, hogy arról másokat is meggyőzendenek s azt annak idejében keresztül is viendik? Végül pedig az udv. adóbizottmányhoz utasítja őt a szükséges adatokért, melyek szerint a földek katastralis felmérése s jövedelmezésök fölbecslése a következő (1786) májusban minden esetre megkezdendő lészen.' Megküldte ezen iratot január 3-kán gr. Teleki Sámuel n.-váradi biztosnak is, míg a dolog megérne, neki róla hallgatást parancsolván, s véleményét az adóreform terve fölött három hét alatt bekivánván.

Mennyi előszeretettel csüggött József lelke e fontos ügyön, már csak abból is kitünik, miképen attól tartván, hogy nézeteit talán még sem fejtette ki oly világosan, hogy félre nem értethetnék, öt nap mulva újra saját kezével ír vala Pálfy alkancellárhoz, elébbi iratának némely pontjait bővebben értelmezendő. „Fő dolog, úgymond — hogy e tárgy részleteit azok, kiknek megfontolására bízatott, össze ne zavarják, hanem kellőleg külön időszakokra oszszák. Az semmi meghányást nem igényel, vajjon kell-e s miképen kell a jobbágyoktól eddig szedett hadi s házi adót reájok ezentul igazságosabban kivetni: nekem e tekintetben semmi szükségem nincs a rendek megegyezésére, az iránt magam is fejedelmi hatalmamnál fogva rendelkezhetvén. Mi a felmérést s jövedelembecslést illeti: azt egyátaljában a német örökös tartományok telekadójának szabályai szerint akarom elrendelni; mi végett, hogy a munkát május elején minden esetre meg lehessen kezdeni, a magyar-erdélyi kancellária két tanácsosa, kik az ebbeli előmunkálatokat készítendik, a gróf Sinzendorf elnöklete alatt fenálló udv. adószabályozó bizottmány üléseit ezentul szorgalmasan látogassa. E fölmérésnél s becslésnél a nemesség jószágai is fölveendők. Értésére kell adni a birtokosnak, hogy e fölmérés és becslés semmi rövidségökre nem leend; hanem csak a végre szolgáland hogy, ha vagy a fegyverrekelés terhe, vagy akármi más teher lenne

1786. megváltandó: mind a király tudhassa, mennyit kivánjon, mind ők is láthassák, mennyit ajánlhatnak összesen s mennyi esik egyenkint mindnyájokra? Ettől tehát, mit én szintoly közönyös dolognak tartok, minő az összeírás vala, én egyátaljában nem állhatok el. A felmérésnek s becslésnek ennélfogva egyaránt minden nemesi s jobbágyi telekre ki kell terjedni: ebben semmi szükségem a rendek meghallgatására s megegyeztére; mert én ezt teljes joggal királyi hatalmamnál fogva akarom s fogom is végrehajtani. Ez értelemben kell tehát kibocsátott parancsomat a kormányszékeknek s vármegyéknek megmagyarázni. Titkot ebből nem kell s nem is lehet csinálni; hanem nyiltan megmondandó az illetőknek, hogy a bizottmányokat az előmunkálatok végrehajtására mennél elébb ki lehessen nevezni. És csak ha majd az egész felmérés és becslés kezeimnél leend, fogom a fegyverrekelési teher megváltásának vagy czélszerűbb szervezésének és a fiskalitási jog eltörlésének kérdéseit eldönteni, csak akkor lévén képes felszámítani, mennyit tartoznék adózni, a közönséges adó szerint, gyümölcsöző telkeitől minden nemes. Minden egyéb úri jogok, minők a bormérés, húsvágás, őrlés, vadászat stb. az adózástól mentek maradván, a bevallásból kihagyandók.“

„Már most azon kérdés támad; vajjon az eddigi adómennyiségen felül, reá lehetne-e a felmérendő telkekre vetni azon összeget is, melylyel az államjövedelem a vámok s harminczadok eltörlése esetében kevesbednék, valamint azt is, melyet a szomszéd örökös tartományok adójából elengedni kellene, ha azokban a magyar termékekkel való kereskedés egészen felszabadíttatnék? Méltányos és szükséges, hogy e két pont meghatározása a magyarok és erdélyiek megegyeztével történjék. Azon néhány személyek, kiknek véleményét e tárgyban jelenleg kivánom, csak a következő kérdésekre nyilatkozzanak: 1. Meg vannak-e győződve úgy a szabad kereskedésnek, mint a fegyverrekelés megváltásának s a fiskalitási jog eltörlésének — következőleg a teljes birtoksa-

játsági jog megalapitásának hasznos voltáról? 2. Bíznak-e magukban, hogy ezen meggyőződésüket, mind az illető megyék kitünőbb egyéniségeire, mind a kisebb nemesség tömegére kiterjeszteni képesek lesznek? 3. Mi módok s eszközökhöz fognak nyúlni, hogy a nemesi telkekre is alkalmazandó felmérésből származható balmagyarázatokat s bizalmatlanságot megelőzzék, s azt nem csak ártalmatlannak, hanem szükségesnek is tüntethessék elő, s így a dolgot mindenkinek megfoghatóvá, a megérteni akarókat engedelmesekké tegyék?" [1]) 1786.

A mennyire ő maga személyesen hathatott, semmi alkalmat nem mulaszta el, hogy terveit mások előtt mennél kedvezőbb világba állítsa : 1786 január 24-kén meghagyá a kancellárnak, hogy Horváth és Hadrovics udv. tanácsosok ezentul mindig jelen legyenek az udv. adóbizottság ülésein, hogy ez ügyben kellő jártasságot nyervén, utóbb azt a magok részéről is helyesen vezethessék. S február hónapban egy ideig majdnem naponkint látogatá a kancelláriákat s reggeli kilencz órától négyig értekezik vala tanácsosaival. A válaszok mindazáltal, melyeket kitűzött kérdéseire a kormányszékektől s a kir. biztosoktól vőn, nem mind úgy hangzának mint óhajtja vala. Teleki ugyan igenlőleg válaszolt; a többség azonban ilyforma értelemben nyilatkozék : ‚Miután a nemesség célbavett adóztatásának s az insurrectio megváltásának kérdése az alkotmány lényeges pontjaira vonatkozik, miket a nemzet hozzájárulta nélkül megváltoztatni nem lehet; s miután azon összeg is, melylyel Magyarország adója, a kereskedelem felszabadításának fejében, megtoldandó lenne, az udv. adóbizottmány számítása szerint kilencz millió forintnyi roppant teherre emelkedik : e fontos kérdéseket országgyülési határozatok nélkül jó szerével eldönteni lehetetlen : annál sürgetősebb tehát az országgyülés egybehivása, mivel a nemesség a megyei igazgatás megvál-

[2]) A bécsi államlevéltár és Geissler : VI. 251. IX. 103.

1786 toztatása, a német nyelv behozatala s más újítások miatt oly izgatott állapotban létezik, hogy ha még az adó tárgyában is kényszerítő szabályok alkalmaztatnának, az elkeseredés valóságos lázadásban törhetne ki [1].'

József azonban, — noha már a németalföldi tartományaiban is növekedni látá a zavart, s különben is eléggé tapasztalhatá vala, hogy ilyféle intézkedéseknél, melyeknek sikerét egyedül a nép meggyőződése s jóakarata biztosíthatja, felette veszedelmes dolog, kényszerítő módok által eszközleni engedelmességet, — csak annyiban hajólt tanácsosai véleményére, mint már eleve kijelentette volt: azt ugyan nem ellenzé, hogy mihelyt a telkek fölmérve s fölbecsülve lesznek, az adó közösségének elhatározása, s az insurrectio, fiskalitás és a határvámok megváltása végett országgyülés tartassék, — mit egy, kevéssel utóbb kibocsátott, a megyei gyülésekre vonatkozó rendeletében meg is igére [2]; de a telkek fölmérésének és becslésének kérdését, mit királyi hatalmánál fogva önmaga által is jogosan eldönthetőnek vélt, már csak azért sem akará országgyülési tanácskozás tárgyává tenni, mivel az adó egész kérdése felett csak is akkor lehetne sükerrel tanácskozni s határozni, midőn már a telekfölmérésből kitudandó adatok kéznél leendenek. A telekfölmérést tehát 1786-ki febr. 10-kén kelt rendeletében csakugyan megparancsolta, határozottan kijelentvén, hogy ha, mit azonban föltenni sem akar, valaki ezen, egyedül a közjót czélzó rendeletének, mely által csak az adó igazságos kivetésére szükséges adatokat kivánja megszerezni, ellenszegűlni bátorkodnék, magának tulajdonítsa a következményeket, melyek szerint engedelmességre keményebb módok által is fog kényszeríttetni. Pálfy alkancellár pedig márcz. 14-kén többeknek írá, hogy ő felsége egyelőre nem az adóztatást, hanem csak az új adórend-

---

[1]) Geissler: X. 18. XI, 16.

[2]) „ . . . tempore Comitiorum, quae dehinc saepius celebrabuntur." Collect. Ordin. et Repraes. 285.

szer előkészítését a földfelmérést s jövedelem-bevallást kivánja eszközöltetni, de ezt minden áron, ha kell, katonai karhatalommal is foganatosíttatja. 1786.

Miként előrelátható vala, a nemesség nagy kedvetlenséggel fogadta a királyi rendeletet, s bár abban ki volt is jelentve, hogy a császár akarata megmásolhatatlan, még is több vármegye rendei kötelességöknek tartják vala, feliratаikban kérni a császárt, halasztaná ezen, az ország törvényeivel oly annyira ellenkező parancs végrehajtását az országgyülésig, melyen aztán mind az adó, mind a fegyverrekelés szabályozásának módja közakarattal határoztassék el; mert csak így lehetséges, mind a közigazgatás hibáit megorvosolni, mind a rendek jogait épségben tartani. Egyébiránt több megye a császár kivánatainak sikerét is kilátásba helyezé, kijelentvén, „miképen nem ragaszkodnak oly vakon régi törvényeikhez, hogy azokban szükség szerint változtatni hajlandók nem volnának." [1])

E felíratokat egyébiránt jobbára már egészen más hangulat lengi át mint amazokat, melyek az újítások kezdetén készültek. Eme régiebbeket a féltékeny szeretettel átfogott törvényes jogok s kiváltságok sérelme által a kitörésig fölizgatott, mindenre kész elkeseredés, fenyegető dacz jellemzi; nyelvök a szenvedély viharától hányatott, bátor, elszánt kedély ömledezése, melyen láthatólag vonúl át azon eszme, hogy a nemzet ily nagy sérelmeit valamint eleik nem hagyták, úgy ők sem hagyhatják ellenszegülés, visszatorlás nélkül. Az újabb feliratokat ellenben az elcsüggedés hangulata szinezi, mely azt látszik kifejezni, hogy bár nincs reményök a meghallgattatásra, de panaszaikat még sem mulasztják el nyilvánítani, hogy lássa az utókor, miként szabadságaiktól nem minden védelem nélkül engedték magukat megfosztatni. A sikeren kétségbeesett, elbúsult kedély csak azért emeli bátortalan szózatát, mert egyéb eszközt védelmére lehetet-

[1]) Ld. Bihar feliratát. Collect. Ordin. et Repraes. 276.

1786. len megragadnia; engedelmességet igér ugyan, ha meg nem hallgattatnék, de nyiltan kijelenti, hogy csak kényszerítve engedelmeskedik. Az elébb majdnem a szakadásig túlfeszült húrok megernyedtek; a vulkán, mely kitöréssel fenyegetve, már szikrákat szór vala, csak tompa mély morajjal hirdeté, hogy a tűzanyag még forrong kebelében s csak alkalmat vár a kitörésre.

E kedélyváltozás több bel és kül okokból származott. A fejedelem rendkivüli erélye, mely minden tetteiben, egész kormányában uralkodó vala; rendíthetlen akarata, szilárdsága, mely semmi, terveibe ütköző panaszra, kérelemre nem hajólt; az elhatározott, fenyegető hang, mely rendeletei iránt feltételetlen engedelmességet követelt, annyival csüggesztőbb, félénkítőbb hatást gyakorol vala a nemzetre, minthogy a vármegyei gyülések s levelezések eltiltatván, a szenvedélyek tüze ápolást nem nyerhete, az egyetértés szilárdítására az alkalom hiányzék, s az új kormányrendszer alatt az erkölcsi erő sem fejlődheték ki, mely a nemzeteket csak akkor szállja meg hatalmasan s válik megtörhetetlenné, midőn a sürűbb közlekedés, a kölcsönös buzdítás a nemzet tagjait az egyetértés iránt bizonyosokká teszi. Ehhez járula, hogy voltak sokan, kik József legtöbb újitásainak czélszerűségéről, hasznosságáról lelkök mélyében meggyőződtek s hallgattak. Másokban azért ernyedt meg talán az ellentállási erély, mivel, ha bár törvényekkel támogathatták is megtámadott kiváltságaikat, lehetetlen volt nem érezniök, hogy az ököljog ezen maradványai az új kor eszmevilágában nem állják ki a tűzpróbát, s a szabadság csak akkor érdemes e névre, akkor termékenyít, fejleszt, boldogít nemzeteket, midőn mindenkire egyaránt kiterjed, nem pedig csak egy osztály kiváltsága a nép rovására. De mindenek felett kétségkivül leginkább abban keresendő e hangulat oka, hogy József már 1784-ben oly nagy számú katonaságot rendelt be s osztott szét a vármegyékben, hogy ellentállásra gondolni sem lehetett. Ezen állandólag bentanyázó hadakon kivül pe-

dig némely fontosabb, az izgatottságot még inkább felfokoz- 1786.
ható rendeletek kibocsátásakor, hadi gyakorlatok és szemlék örve alatt még több katonaságot is küldött az országba. Így történt ez most is, midőn a megrendelt földfelmérés miatt élénkebb mozgalmaktól tartván, Pesten 80 ezernyi hadsereget gyűjtött össze tábori szemle s gyakorlatok végett [1]. Ennyi erő láttára a nemességnek természetesen annál kevésbbé lehetett kedve valamely mozgalomra, minthogy a császár reformjai következtében többféle előnyökben részesűlt tömegek támogatására sem lehete számolnia.

A nemesség ingerűltségéről felérkezett tudósításokat ennélfogva nem is méltatta nagyobb figyelemre. Például, Pálfy kancellár 1787-ki január 16-kán felterjeszté, hogy a helytartótanács alelnöke, Széchen, jelentette légyen neki, miképen gr. Klobusiczky nizsai tiszttartója azt híreszteli, hogy az urak nem fogják megengedni a földfelmérést, s annak meggátlása végett ez év elején 200 ezer emberrel készülnek felkelni. A tiszttartó ezt urától hallotta volna. József ezt írá a felterjesztés hátára: „Bár valószinűtlen, hogy a tiszttartó ilyfélét beszélt volna; de még is tudassék meg a való. Ha Klobusiczky ilyesmit csakugyan mondott, örökre képtelennek nyilváníttassék hivatalviselésre. Ha a tiszttartó magától beszélt, kellőleg bünhesztessék.“ [2])

József a maga népboldogító szándokai tisztaságának teljes tudatában, legkevésbbé sem látszék kételkedni, hogy reformjai hasznát, miről maga oly annyira meg vala győződve, végre a nemesség is átlátandja s helyeslendi. E reményében megerősíté őt, úgy látszik, az is, hogy a megyék feliratai gróf Niczky Kristóf, a helytartótanács elnöke által egyszerűen visszautasíttatván, a közvélemény hangulatáról nem lehete eléggé értesűlve [3]. Ebből fejthetni meg részben,

---

[1]) Geissler: X. 133.
[2]) A kancelläria levéltárából.
[3]) Collect. Ordin. et Repraes 295. kövv.

1786. hogy a közhangulat daczára, mind nagyobb hévvel haladt előre reformátori pályáján. Épen ezen korba esnek számos, a tárgyak összefüggése végett már föntebb előadott rendeletei mind az egyházi, mind a polgári ügyekre nézve; ilyenek például azok, melyek szerint több egyházi rendet eltörlött, a türelmi szabályokat mind szélesebben kiterjeszté, a lelkészi s népoktatási ügyet bővebben kifejté; ilyenek továbbá, melyek a német nyelvnek az iskolákban való használatára, a törvényszékek szervezésére, s a katonaság élelmezésének rendezésére stb. vonatkoznak. Ezen, legutóbb említett reformokról legyen elég annyit mondanunk, hogy a had élelmezését a kincstárra tevén át, az úgynevezett deperditák megváltásául a megyék közt arányosan felosztandó ötszázezer forinttal toldotta meg a hadi adót.

A telekfölmérést illetőleg József 1786 tavaszán a hadmérnöki karból 750 tisztet oly rendelettel küldött az országba, hogy a munkát a megyei tisztviselők hozzájárultával haladék nélkül megkezdjék. A roppant munka technikai igazgatása az ügyes, szorgalmas Neu ezredesre bízatott. Junius végén, részint e nagy fontosságú ügy előmozdítása, részint a kereskedelem gyarapítására teendő intézkedések végett, maga is útra kelt. Gréczen, Zágrábon, Károlyvároson keresztül menvén, meglátogatá a tengerpartot, onnan a határőri kerületeken át Péterváradjára, — melyet a maga Gibraltarjának nevezett, s innen Zimonyon, Titelen, Szegeden, Aradon, Nagyváradon keresztül Erdélybe vette útját; és miután ott az új igazgatási rendszer s földfelmérési munkák mibenlétét szemügyre vette, Bukovinába s Galicziába kerüle; innen megint az országba jövén, Kassán keresztül Pestre utazék, hol aztán a földmérések tárgyában többekkel tanácskozván, s a helytartótanács, a tudományos egyetem, az épülőfélben lévő nagy katonai laktanya, az úgynevezett Újépület stb. állapotát megvizsgálván, augusztus végén tért vissza székvárosába. Útja közben a mondottakon kivül még a folyamok szabályozása, csatornák s útak vonalainak meg-

határozása, s az eddig készült tervek megszemlélése, a népnevelés ügye stb. veszi vala leginkább igénybe a fáradhatlan fejedelem figyelmét. [1]) 1786.

Saját szemeivel látá ez útjában József a tömérdek nehézségeket, melyek az új adórendszer körül minden lépten-nyomon támadnak; a régi rendszert mindazáltal egyátaljában tarthatatlannak itélvén, kitartó küzdelemre szánta el magát minden felmerülhető akadályokkal. A physiokratiai adórendszer fényoldalaitól elfogúlva, kifeledé számításaiból mind azon nehézségeket, melyek a külön vidékek sajátságos viszonyaiból származnak, s melyek az elvontan szépeknek látszó elvek gyakorlati alkalmazását lehetlenné, vagy czélszerűtlenné, sőt igazságtalanná is teszik. Ezekhez pedig még számtalan más nehézségek is járulának: a nemességen kivül eleinte még a félrevezetett nép is több helyt ellenszegűlt. [2]) Voltak ugyan, kivált a hivatalviselők közől többen, kik mint gr. Széchenyi Ferencz kir. biztos, jószágaikon a munkát önként elősegíték; de ezek példája kevés követőre talált, bár szándékosan hiresztelik vala, hogy József az adórendszer megállapítása végett, a felmérések bevégzése után, mindjárt hirdetend országgyülést. [3]) Nagy nehézségeket okoz vala kivált az, hogy a mérnökök koránt sem valának elegendő számmal; mert a beküldött 750 mérnökkari tiszt s a szolgálatukat felajánlott néhány hazai mérnökök annál kevésbbé felelhetének meg a várakozásnak, mivel a tervei, munkálatai

[1]) Geissler: XI. 118.

[2]) Egy 1786-ki okt. 18-kán tett kancelláriai felterjesztés szerint Szentiványi kir. biztos Malonyay Imre Zemplén megyei nagybirtokost lázadási szándoka miatt, melyet papirjai is bizonyították, maga is bevallott, elfogatott. A kancellária javaslá, hogy az eperjesi kerül. tábla, mint judicium delegatum, bizassék meg felette itéletet mondani, ha, úgymond, az ember különben ép eszű; mert nyoma annak sem hiányzik, mintha zavart elméjü volna.

[3]) Geissler: XI. 16.

1786. sükerét azonnal élvezni óhajtó császár a telekfölmérés és becslés egész katasztralis munkáját befejezve óhajtá látni október végével. Neu ezredes nyiltan kijelenté ennek lehetetlenségét; hogy mindazáltal a türelmetlen császár kivánatának, mennyire lehet, megfeleljenek, nyakra-főre siettették a munkálatot, s miután az előmunkák augusztusban valahogyan elkészültek, némileg betanított falusi jegyzők, iskolamesterek, irnokok, sőt néhol maguk a parasztok is alkalmaztatának a földmérésekre.

E tudatlan földmérőknek egész serege lepte el a földeket és mezőket; ezer meg ezer ívek írattak be táblákkal, tervekkel, bevallásokkal; a lakosok erszényéből pedig roppant összegek tűntek el a rosz munkára. Itt jóakarat, amott idő, legtöbb helyt a kellő tudomány s ügyesség hiányzék; s midőn a mérnökök e kontárok munkáit megvizsgálván, itt-ott utánmértek, számtalan hibákra akadtak. A kerületi s megyei biztosságoknak, melyekre aztán a munka felülvizsgálása bízatott, szörnyű dolgokat, a birtokosok részéről pedig, nagy költségeik miatt, végetlen panaszokat kelle hallaniok. A felmérések ezen elhamarkodott, hiányos végrehajtása nem kevesebb elégületlenségre adott vala okot, mint maga az adóügy, melynek e munkára kellett volna alapittatnia. A munka még 1787-ben is, de lassabban
1787. folyt, ámbár a birtokosok részéről, kiknek figyelmét a háborús körülmények s az ezek folytán felmerűlt egyéb kérdések élénkebben vonják vala magukra, már kevesebb akadályok támasztattak. 1787. ápril 2-kán állíttatá fel József Budán a fő telekkönyvi hivatalt, melynél minden birtok, mi eddigelé csak az első folyamodási törvényszékeknél könyveztetett, az egész országból bevezettetnék. Ezen év utolsó hónapjaiban végre valamikép még is befejeztetett a földfelmérés roppant munkája s József egy bizottmányt nevezett ki mely az adórendszer elveinek a kataszter-táblákra alkalmazását dolgozná s az adóösszegeket számítaná ki. Az úto-

sítás azonban, melyet e bizottmány számára írt vala [1]), ez ügyben utolsó munkája volt Józsefnek: a nem sokára bekövetkezett török háború miatt, mely egész figyelmét s idejét igénybe vevé, e kedvencz tervét is kénytelen lőn elhalasztani, míg végre kora halála előestéjén többi reformjaival együtt ezt is önmaga semmisítette meg. [2]) 1786

IX.

1784 Államgazdasági politikája.

Azok után, miket József minden népei iránt egyenlő szeretetéről s gondoskodásáról mind szóval hirdetett, mind némi részben tettel is tanúsított vala, azt kelle várni, hogy miután Magyarországot önálló nemzeti életétől, alkotmányától megfosztotta, s a kényúri hatalommal kormányzott német örökös tartományokkal egyenlővé tette, ezekkel azt kedvezéseiben s jótéteményeiben is egyenlőleg részesítendi. Várni kelle, hogy ama megbecsűlhetetlen erkölcsi javakért,

[1]) Ld. ezt Geisslernél: XIV. 41. Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde II. 1. 130.

[2]) József jellemzésére szolgál a következő adat. A kancellár 1786-ki nov. 6-án kelt felterjesztésében előadja, hogy a hamburgi politikai journalban okmányok jelentek légyen meg a földfelmerésről és a megyei igazgatás átalakításáról, de helytelenül, mert azon módosítások nélkül, melyekkel e rendeletek a kir. biztosokhoz küldettek. Mondja, hogy Colloredo hg. németbirodalmi alkancellár által lépéseket tétetett ama journal szerkesztőségénél a közlő felfedezésére, de siker nélkül, mert a szerkesztő azt megtagadta. Kérdezi tehát a császárt: nem kellene-e lépéseket tenni a dán udvarnál, miután Schirach szerkesztő dán kir. államtanácsos?

József e felterjesztésre ezt írá: „Miután az ellenem mind irásban, mind nyomtatva is, oly gyakran szétterjesztett személyes gyalázások és hazudságok miatt soha sem érdeklődtek oly aggodalmasan, mint a jelen esetben a kancellária és más kormányszékek részéről: maradjon tehát ez is abban, miután itt 'egy általam Magyarország rosz alkotmányáról mondott igazságról van szó, bár az nem volt is a nyilvánosságra szánva; a vétkes felfedezésére tehát semmi lépést sem kell tenni.“ A magy. kancellária levéltárában.

1784. melyeket tőle az ünnepélyes kötmények s alaptörvények ellenére, erőhatalommal elvett, a nemzeti függetlenségért, alkotmányért, önkormányzatért legalább az anyagi érdekekben nyujtand kárpótlást, s teljesen megszüntetendi azon igazságtalan nyomást, melyet ezen érdekekre a bécsi kormány századok óta s különösen a Mária Terézia alatt megalapított vámrendszer által az elébbinél is súlyosabb módon gyakorolt vala.

És nem is lehet tagadni, hogy az anyagi jólét gyarapítása tekintetében Magyarországra is nagy gondot fordíta József mindenha s mindenekben. Hazánknak ő különösen a földmívelést tűzvén ki elvileg fő foglalkodásává, ezt ügyekezett mindenek felett előmozdítani. Több rendű utazásai alatt a hazában látván, mily gyér még némely, kivált délszaki vidékeken a lakosság, [1]) s mily nagy területek hevernek munkás kezek hiánya miatt parlagon, nagy áldozatokkal segítette elő a külföldiek, kivált a munkás németek bevándorlását s megtelepedését a hazában. A helytartótanácsnak egy 1785-ki október végén készült kimutatása szerint ez ideig Arad vidékén 315, Temesvár vidékén 2709, Bács megyében 3000, az ország több más vidékein, Földvár, Pécsvárad, Czegléd stb. táján összesen mintegy 1000 család telepíttetett meg a német birodalmi bevándorlók közől, melyek mind jelentékeny segélyben részesűltek a kormány részéről, mezei gazdasági űzletök megkezdhetésére. [2]) S menynyire szívén feküdt általában a földmívelés s baromtenyésztés előmozdítása, eléggé feltünteti a tíz kir. biztosnak s működő főispánnak adott utasítás is, melyben azoknak a mocsárok kiszárítását, az erdők s legelők jó karban tartását, a szeder s gyümölcsfák tenyésztésének gyarapítását egyik fő feladatává teszi. Ezen utasításból meg kell arról is győződ-

---

[1]) Egy 1785-ki kimutatás szerint az ország összes lakossága csak 7.008,574 lélekből állott.

[2]) A kancellária levéltárából.

nünk, hogy ő hazánkban nem egyedül a földmivelést, de 1784.
némileg s némely vidéken legalább az ipart és kereskedést is fejleszteni törekedett, ha csak azért is, hogy a nép itt is vagyonossá s gazdaggá legyen s a birodalom közterheinek viseléséhez a többiekkel együtt arányosan járulhasson. Sőt, olvasván ama jóakaró, igazi országatyai indulatból eredt intéseket, melyeket 1783-ban a tisztviselőkhöz átalában intézett, s az említett utasításokat, melyekben a biztosoknak, a helykörülmények szerint, majd egyik majd másik ipar s kereskedelmi ág fejlesztését, utak, csatornák építését stb. oly annyira szívökre kötötte: a felett sem igen lehet kétségünk, hogy emberszerető szíve egyenlő indulattal fogta át, egyformán akarja vala boldogítani fajkülönbség nélkül valamennyi népeit.

A történelem azonban mindemellett is czáfolhatatlan adatokkal tanúsítja, hogy Magyarország még sem részesült a kormány gondoskodásából kifolyó jótéteményekben egyenlőleg a többi örökös tartományokkal; sőt, hogy még inkább József mint Mária Terézia kormányintézkedései lettek okaivá azon pangásnak, melyben a legújabb időkig tengének anyagi érdekeink. Igaz ugyan, hogy e kártékony hatást nem József indulatának, hanem az általa követett hibás rendszernek kell tulajdonítanunk; de az a dolgon nem segít: az eredmény, bármi volt is oka, súlyosan nehezedett az országra, majdnem egy századig szomorú sorvadásra kárhoztatván anyagi érdekeinket.

Mária Terézia alatt, — mint fentebb látók, a bécsi kormány csak azon elvre alapította az új vámrendszert, hogy Magyarország, közvetve, az önkénytesen megróható többi örökös tartományok adójának is viselje egy részét. Ide czéloztak a közbenső vámvonal mind azon szabályai, melyek egyenes érintkezésünket a külfölddel oly annyira megnehezítették, s úgy ki- mint bevitelünk hasznának egy részét az örökös tartományok gyarapodására szivárogtatták. József, miként az összes monarchia külön részeinek egyesítésében

1784. átalánosan, úgy az anyagi érdekek tekintetében is gyökeresebb rendszabályokhoz nyúlt. És ha valami, úgy épen ezen érdekek körüli intézkedései tüntetik elő világosan, mennyire hibás, a monarchia két részének minden érdekeivel mennyire ellenkező vala egybeolvasztási törekvése. Ő már nemcsak arra törekedett, mi Mária Terézia alatt tűzetett ki czélúl, hogy Magyarország a többi tartományok adóját is segítsen viselni: ő egyesítési törekvéseiben Magyarország érdekeit végkép s egészen alárendelte a többi örökös tartományok érdekeinek. Az ő kormánytörténetében ennélfogva nemcsak a közbenső vámok, hanem az összes monarchiának általa szintén reformált vámrendszere is figyelembe veendő, hogy az ő hatását Magyarország anyagi érdekei tekintetében kellőleg méltányolhassuk.

Mi elébb is a közbenső vámokat illeti: József még több adalékokkal pótlá és szigorúbban is alkalmazá ama szabályokat, melyeknek czélja volt, hogy az osztrák adó egy része közvetve Magyarországra háruljon. Gondja volt reá ennélfogva, hogy mindazon termények, melyek a német tartományokban hiányoznak és azok gyáriparát tekintve hasznosak, vám nélkül, vagy alig érezhetőleg terhelve, vitessenek be Ausztriába; azon termények ellenben, melyeknél a magyar az osztrákkal versenyez, a határoknál súlyosabb vámmal rovassanak meg; hasonlókép a magyar gyártmányok a kivitelnél, a külföldiek gyanánt 20—30 százalékkal terheltessenek, míg ha azok viszont Ausztriából hozatnak be, semmi vagy csak igen csekély vámot fizessenek; szóval: hogy Magyarország Ausztriának minden szükséges élelmi s gyári kellékeket olcsón szolgáltasson, s ennek gyártmányait fogyaszsza, saját gyáripara pedig ki ne fejlődhessék.

Igaz ugyan, hogy Józsefnek nem volt szándokában e közbenső vámokat megörökíteni, és csak azért sulyosbítá egy időre azok szabályait, hogy a nemességgel e viszonyok súlyát még inkább éreztetvén, azt tervezett adórendszeré-

nek elfogadására annál hajlandóbbá tegye. Igaz, hogy ő az 1785-ki dec. 30-kán Pálfy kancellárhoz írt levelében világosan kijelentette, hogy e közbenső vámokat azonnal eltörlendi, mihelyt Magyarország, az új adórendszert elfogadva, aránylag szintannyi adót fizetend, mint a német örökös tartományok és csak akkor fogná Magyarországot e többi tartományok irányában egészen „gyarmati" viszonyba helyezni, s annak anyagi felvirágzását továbbra is meggátolni, ha a magyar rendek az új adórendszert elfogadni nem akarnák. A tények azonban mind a mellett is azt bizonyítják, hogy ő, az anyagi érdekek tekintetében, vagy nem akarta Magyarországot a német örökös tartományokkal egyenlőleg kegyelni s felvirágoztatni, vagy maga is felette csalatkozott számításaiban. Mert, habár mellőzük is itt ama kérdést, hogy mi joggal köthette ő Magyarország anyagi érdekei természetszerű kifejlődésének megengedését, vagy meggátlását oly feltételekhez, melyek ezen ország alaptörvényeivel, a nemzet s fejedelmi háza közt létező szerződésekkel ellenkeznek; — sőt, habár felteszszük még azt is, hogy a rendek az új adórendszert elfogadják; ő pedig ennek következtében, a közbenső vámvonalt s a Magyarországot sujtó többi vámszabályokat, igérete szerint, eltörli: még ez esetben is czáfolhatlan marad, hogy ő Magyarországot a többi tartományokkal egyenlő anyagi kedvezésekben mind addig nem részesítette s a legjobb akarattal sem részesíthette volna, míg vagy egybeolvasztási s központosítási törekvéseivel egészen fel nem hagy s Magyarországnak minden jogait vissza nem adja, vagy a monarchia határain a külföld irányában felállított vámrendszert lényegesen át nem alakítja. Lehetett-e pedig várni tőle, hogy lemondjon-e kedvencz terveiről, melyeket élete czéljául tüzött ki? 1785.

A védvámrendszer.

Ugyanis az új vámrendszer, melyet József az összes monarchia számára, a külföld irányában alkotott, lényegesen védvámrendszer vala, melynek alkotásánál, mondhatni, kizárólag a német örökös tartományok kézmű- s gyáriparának

1785. felvirágoztatása lebegett a tervező szeme előtt. A birodalmát anyagi tekintetben is virágzónak, hatalmasnak s az előrehaladottabb nyugottal versenyzőnek képzelni szerető fejedelem elbusúlt lelkében, midőn az osztrák tartományok fejletlen, szegény iparát s ennél fogva igen korlátolt, csekély kereskedelmét a nyugati országokéval összehasonlítá. S a türelmetlenség egy neme szállta meg őt, valahányszor financziáira gondolva, látnia kell vala, hogy széles birodalmának jövedelmei a kis Hollandéival sem versenyezhetnek s összes bevétele nem sokkal több, mint az aránylag kicsiny Poroszországé. Élénk vágy és szilárd elhatározás támadt tehát lelkében, segíteni e bajokon, kifejleszteni az anyagi érdekeket, az ipar s kereskedelem felvirágoztatása által gyarapítani népeinek adózási képességét, szaporítani a vám- s más indirect adókból származó jövedelmeket.

E czél elérésére két módot s eszközt választa, melyeknek ugyanazon eredményben kell vala összefolyniok. Mi ezek egyikét illeti: ő az anyagi érdekeket is oly szigorú rendszer mintájába akará szorítani, mint a közigazgatást. Miként ebben az államélet mozzanatait, a status funktiokat egymástól élesen elválasztotta, s mindeniknek szorosan meghatározta a maga körét, kiszabta a módot, mely az eljárásban követendő; mindeniknek kitűzte a pályáját, melyen haladva, a maguk tartományi középpontjában egyesűljenek; hol aztán az összes gépezetet ő maga kevés segédekkel tehesse mozgásba: oly formán szándékozék ő szabályozni az anyagi érdekeket is monarchiája külön részeiben. Minden egyes tartománynak, sőt minden egyes vidéknek ki akará szabni, mivel s miképen foglalkodjék; a földmivelést, a kézmű- s gyáripart, a kereskedelmet szerepenként akará felosztani népei közt. E szerepfelosztásban ő a német-cseh örökös tartományoknak a kézmű- s gyáripart és kereskedelmet, Magyarországnak a földmívelést és baromtenyésztést tűzte ki különösen osztályrészül, a műiparból itt csak az első szükse-

gekkel foglalkodó mesterségeket, a kereskedelemből a bel- 1785.
forgalmat akarván pártolni.

Bármi ferdének, a korlátokat nem tűrő ipar s kereskedelem természetével bár mennyire ellenkezőnek látszik is e terv, senki sem fog annak valóságáról kételkedhetni, ha megolvassa azon, fentebb említett utasításokat, melyeket József a felállított tíz kerület biztosaihoz intézett. A földmívelés, baromtenyésztés, s mi ezekkel kapcsolatban áll, mocsárok kiszárítása, erdők, legelők jó karban tartása, a szeder és gyümölcsfák tenyésztésének gyarapítása stb. gondosan szivére köttetik a biztosnak; az iparról, kereskedelemről ellenben szó is alig tétetik, kivéve talán az egy kassai kerületet, melynek lakosai jobbára ezen iparágból nyerik élelmöket s fizetik adójukat. Sőt a pesti kerület biztosának egyenesen meghagyja, hogy Pestváros nagyobbodásán ne munkálkodjék, „mert, úgymond, a városok, túlságos növekedésök által a földmivelési ipartól vonják el a munkás kezeket".

A másik eszköz a védvámrendszerből álla. Az 1784-ki augusztus 27-kén kelt rendeletében oly vámrendszert állapíta meg József az összes monarchiára nézve, melyet önmaga is elszigetelési rendszernek (Isolirungs-System) nevezett. E rendszer szerint, melynek az osztrák tartományok gyáriparát a lehető legrövidebb idő alatt ki kellett fejtenie, mind azon iparczikkek külföldről behozatalát, melyeket benn készíteni lehetett, vagy egészen eltiltotta, vagy a tilalommal felérő magas vámokkal terhelte meg. A nyers termékeket e czikkelyek készítéséhez Magyarországnak kellett szolgáltatni; s hogy az osztrák iparos azokat olcsón, a külföldiek versenye nélkül szerezhesse be, e kellékeknek viszont a külföldre vitelét tiltotta vagy terhelte meg magos vámokkal. És hogy a gyári tevékenység e czikkekre nézve az osztrák tartományokban mennél elébb megkezdessék, szigora annyira ment, hogy a rendelet kihirdetésekor már bennlévő efféle czikkeket mind összeíratá s ellenőrség alatt árultatá. Gondja volt végre arra is, hogy a szerepek, miként ő azokat

1785. felosztotta, valamikép fel ne cseréltessenek: a gyártás t. i. csak az osztrák örökös tartományokban fészkelje meg magát; Magyarország pedig a gyári nyers kellékek szolgáltatásánál egyébre ne is törekedhessék: az osztrák készítményeket még a magyarországiak ellen is védvámmal biztositá, a közbenső vámvonal szabályait akként módositá, hogy az osztrák gyártmányok, Megyarországba hoaatván, semmit, vagy igen keveset fizessenek, a hasonló magyarországi készítmények pedig, ha Ausztriába vitetnének, szintúgy mint a külföldiek magas vámmal rovassanak meg.

Az ekként rendezett vámviszonyok gyorsan megtermék a czélzott eredményt: üdvöst az osztrák tartományokra, átkost Magyarországra nézve. Az osztrák tartományok gyár- és kézműipara bizonyos fokig rendkivüli sebességgel fejlett ki; — bizonyos fokig, mondám, mert miután e rendszer a monarchiát a világkereskedelemből majdnem egészen kizárta, s a külföld versenyét, az iparnak e leghatékonyabb emeltyűjét, megsemmisítette, az ipar magasabb tökélyre emelkedése ama tartományokban is felette késleltetett. Míg azonban e rendszer az osztrák iparnak bizonyos fokig rendkivüli lökést adott, az alatt Magyarországnak nemcsak műiparát s kereskedelmét megsemmisítette, hanem földmivelési kifejlésének is nagy akadályokat vetett elébe, az országot valóságos gyarmati viszonyba sülyeszté, melynek még a közbenső vámok netaláni eltörűltetése esetében is szükségkép mindaddig fen kellett maradnia, míg az elszigetelési vámrendszer jobbal fel nem cseréltetik.

E vámrendszer káros következményeinek mulhatatlanul s gyorsan kelle mutatkozniok Magyarország összes anyági érdekeiben; mert épen legjelentékenyebb czikkelyeinket sujtotta az osztrák ipar védelme. Ugyanis a külföldiek piaczainkról kiszoríttatván, némely fő termékeink, melyek tudniillik az osztrák gyárak kellékeiül szolgálhatának, vagy melyek az osztrák tartományokban létező élelmi hiányt pótolák, egyedül az osztrák iparosokban találtak vevőkre; kik

aztán, részint mivel kezdő iparuk termesztésünk mennyiségénél, kivált eleinte, sokkal kevesebbet fogyaszt vala, részint mivel verseny nélkül, egy maguk lőnek a vevők, kényök kedvök szerint nyomták le termesztményeink árát. E sors érte például: a magyar vasat, kendert, lent, faggyút, selyemgubacsot (minek kivitele utóbb egészen eltiltatott) és a baromféléből az ökröt, juhot, sertést, minek a külföldre szállítása a tíz százaléknyi vám által felette megnehezíttetett; továbbá a gyapjút, melynek mázsájától, midőn Ausztriába viteték, csak 15 krajczár, ha külföldre szállíttatott 12 ft vala fizetendő; a nyers bőrt, csergubacsot, hamuzsirt, borkövet stb., mik a külföldre vitelnél husz—harmincz százalékkal terheltettek; a dohányt, mi különben az amerikai szabadságharcz idején nagy kelendőségre találhat vala egész Európában; továbbá a nyúlbőrt, ökör és más szarufélét stb., miknek kiszállítása a hatvan százaléknyi vám miatt egészen lehetetlenné lőn. S ekként a Magyarországnak jutott szerep, mely szerint ő lett szállítmányosa a többi örökös tartományok gyárkellékeinek, termesztményeinket a világkereskedelemből kizárván, mondhatatlan kárára vált az országnak. 1786.

A külföld visszatorlása

De nem kevésbbé sujtá e vámrendszer azon termesztményeinket is, melyekre a német örökös tartományoknak szüksége nem lévén, a kiviteltől nem tiltattak el magas vámok által. Mert miután József a külföldi gyártmányokra oly magas vámokat vetett, hogy azok az egyenes tilalommal, is felértek: a külhatalmak is visszatorlásra ingereltetvén, hasonló vámokkal s tilalmakkal gátolták az osztrák termékek s gyártmányok bevitelét a maguk országába, s máshonnan kezdék kielégíteni ezek szükségeit. A német örökös tartományok e visszatorlások miatt semmi kisebbséget nem szenvedtek; mert gyártmányaik s kézművеik, melyeknek kedvéért e rendszer alkottatott, biztos vásárt találnak vala Magyarországban s melléktartományaiban, hol külföldiek versenye nélkül maguk lettek a piacz uraivá: e gyár- és kézműveken

1786. kivül pedig Ausztriának alig volt más kivihető czikkelye. A visszatorlások súlya tehát egészen s egyedül Magyarországra nehezedett, mely ama terményeit, miket elébb a külföldre is jutányosan szállíthat vala, ezentúl vagy benn vagy Ausztriában csekély áron kényteleníttetett elpazarolni. E termények közől, rövidség okáért, csak az egy bort említem, mely bősége s jósága mellett valamint eddig szép öszvegeket hozott vala az országba, úgy ezentúl, méltányos vámrendszer mellett, valóságos kincsforrásává válhatott volna hazánknak. A mult korban e czikkelyünkből Porosz-, Lengyel- és Oroszország oly jelentékeny mennyiséget szokott volt vásárlani, hogy az érte befolyt hollandi aranyoknál semmiféle nemes érczű pénznem sem találtatik vala bőségesebben a magyar forgalomban. De miután Poroszország az Ausztriából kiszorított posztó s vászongyártmányai, Lengyel s Oroszország pedig bőrművei miatt visszatorlással élvén, e termékünk bevitelét felette megnehezítette: hazánk e pénzforrása is kiapadt, szőlőhegyeink mívelése hanyatlásnak indula. És így az osztrák tartományok gyáriparának gyarapodása végett azon termesztményeink is kiszoríttattak a világkereskedelemből, melyekre Ausztriának nem vala szüksége.

Mi végre az elszigetelési vámrendszerből, s a szomszéd országoknak az általa kihívott visszatorlásból kézmű és gyáriparunkra háramló következményeket illeti: azok csak gyászosak lehettek s lettek volna még azon esetben is, ha József eleve nem tűzi vala ki hazánknak ama korlátolt szerepet, hogy csak földmivelő s baromtenyésztő ország legyen. Ő a visszatorlásokra kétségkivül már eleve is számot tartott, s tudhatá e mellett még azt is, hogy osztrák tartományainak fiatal, fejletlen ipara, műveinek tökéletlensége miatt sem fog versenyezhetni a világkereskedelemben. Múlhatatlannak látá ennélfogva a fejlődő osztrák iparnak biztos piaczot szerezni Magyarországban, kivált miután ily piaczot Törökországban s egyéb keleti tartományokban ismételt kisérletek után sem sikerült szereznie. És ez volt kiváltképen oka és czélja azon

új vámszabályoknak, melyekkel védvámrendszerét József 1788-ban még bővebben kifejtette, s a magyar ipar ellenében is szigorúbban foganatba vette. E pótlékszabályok közt ugyanis olyanokra is akadunk, melyek egyrészről azon gyárkellékek behozatalát, melyek Magyarországban nem találtattak, — minők például: a gyapot, festék stb. oly magas vámmal terhelék, hogy a magyar iparos az osztrákkal a versenyt többé saját hazájában sem állhatá ki; másrészről a magyar kézmű- s gyárkészítményck Ausztriába vitelét is lehetetlenné tették, azokat részint egyenesen eltiltván, részint oly magos vámokkal sujtván a közbenső vonalnál, hogy az a tilalommal egészen egyenlővé lett hatásában. S így történt aztán, hogy kézmű s gyáriparunk is megakadt azon természetszerű fejlődésében, melynek a két elébbi kormány alatt helyreállott belbéke ölében indulni kezd vala; és Józsefnek az anyagi érdekeket illető, többektől annyira magasztalt, intézkedései mellett is nemcsak a már létező gyárak s kézművek nem igen gyarapodhatának; hanem még azok is egymásután enyészetnek indulának, melyek Károly vagy Mária Terézia korában keletkeztek volt. Így bukott meg egyebek közt, például, a mosonyi, s a Batthiány Tivadar-féle vasi, így a munkácsi, kassai és pozsonyi posztó-, a cseklészi karton, vagyis gyapotkelmegyár stb. 1786.

Meg kell még említenünk, anyagi állapotaink ezen hézagos vázolatának némi kiegészítéseül, hogy az elszigetelési rendszerből a mondottakon kivül még egyéb sorvasztó körülmények és hátrányok is származtak anyagi érdekeinkre nézve. Az oly nagyszámú czikkelyekre vetett tilalmak, hogy csempészet s másféle csalások által ki ne játszathassanak, szigorú ellenőrködést tettek szükségessé. Ennélfogva a magyar árúk eladására bizonyos állomások tűzettek ki, melyeken kivül azokat máshova vinni nem engedtetett meg. Hasonló állomásokra kell vala a behozható külföldi árúkat is szállítani. Minthogy pedig ezen állomások a monarchia határszélein, vagy Bécsben valának kijelölve, s azon árúkkal A kereskedelmi útak korlátozása.

1786. benn külföldinek tilos vala kereskedni: Magyarországba minden ilyféle czikkely, például, minden gyarmati árú, csak osztrák kereskedők által, tehát csak második- harmadik kézből juthatott be hozzánk. Ehhez járult, hogy egynémely árúkkal csak az arra kiváltságot nyert bécsi kereskedők folytathatnak vala üzletet. E rendszabályok következtében pedig, melyek az elszigetelési rendszernek jobbára szükséges járulékai valának, Magyarország gyarmati állása a német örökös tartományok irányában még határozottabb jellemet nyert. Azon árúkat, melyeket maguk e tartományok elő nem állíthatának, kereskedőik által külföldről hozatták, s drágán adták el Magyarországnak, mely azokhoz más úton nem juthatott; ellenben, ha Magyarország több terményt szállított Ausztriába, mint mennyire ennek tulajdonképen szüksége volt, a fölösleget ismét ennek kereskedői —, s mivel velök senki sem versenyezhetett, olcsón vették meg, nagy haszonnal adandók el azt a külföldön; mert a magyar kereskedő a vámvonalnál annyi nehézségekre s faggatásokra talált, hogy, ha a maga árúit kivinni egyszer megkisérlette, kedve, azt ismételni, bizonyosan nem támadt többé. Hogy pedig e rendszerből semmi sem hiányozzék, mi nyomasztó s hátrányos Magyarországra nézve, még számos magyar eredetű czikkely is, például, a hegyi zöld, czinober, s majdnem minden más bányatermékek első kézből az országban egyátaljában nem valának megszerezhetők, s kinek azokra üzletében szüksége volt, a bécsi raktárakból kényteleníttetett azokat az országba visszaszállítani [1].

Ezekből, úgy hisszük, eléggé kitünik, hogy nem egyedül a közbenső vámvonal, mint azt Mária Terézia s még inkább József szabályozta, volt oka azon szomorú pangásnak, mely anyagi érdekeinket sorvasztá, hanem az összes monar-

[1]) Lásd ezen anyagi állapotok történelmét bővebben „Az ipar és kereskedelem története Magyarországban a három utolsó század alatt" czímü munkám 212. s kövv. l.

chiára nézve elfogadott kereskedelmi politika is oly ártalmasan hatott e tekintetben, hogy ez maga, a közbenső vámok nélkül is, elégséges volt volna megzsibbasztani az ország anyagi érdekeinek természetszerű kifejlését. Hiú volt tehát József részéről azon igéret, hogy mihelyt a rendek a tervezett adórendszert egész terjedelmében elfogadják, s az ország aránylag annyi adót fizetend, mint a többi örökös tartományok, amannak anyagi gyarapodását minden tekintetben egyenlőleg kegyelendi s mozdítandja elő emezek gyarapításával. Míg ő az elszigetelési rendszerhez ragaszkodék, addig ezen igéretét, ha teljesíttetik is a feltétel, soha sem valósíthatja meg. Hogy pedig e rendszert, mely legkedvenczebb eszméihez tartozott, valaha megváltoztassa, egyátaljában nem volt valószinű. 1786.

És mind ezen szintoly szomorú, mint méltánytalan viszonyoknak, melyeknél fogva Magyarország anyagi jóléte s természetszerű kifejlése a német örökös tartományok java miatt feláldoztatott, mi egyéb volt a forrása, mint a központosításnak ama fokig túlhajtása, hogy Magyarország a monarchiába teljesen beolvadjon? Végzetszerű a tények logikája, mely ellen emberi ész s akarat, ha oly felsőbb rendű is az, minő Józsefé vala, örökké sikeretlenül fog küzdeni. Tekintve azt, mily magas fogalmakat ápola ő lelkében s valla is nyiltan fejedelmi kötelességeiről fajkülönbség nélkül minden népei iránt; tekintve igazságszeretetét s méltányosságát, melynek kicsiny és nagy dolgokban egyaránt annyi tanúságait adta: egy perczig sem lehet kételkednünk, hogy ő Magyarország javát s felvirágzását, — mi nélkül monarchiája jólétét, erejét, hatalmát különben sem képzelheti vala azon fokon állónak, melyen ő azt látni ohajtá, őszintén kivánja vala eszközleni. De mihelyt valamennyi országai s tartományai egy egységes birodalommá összeolvasztásának ama szerencsétlen ábrándeszméje lelkét annyira megszállotta, hogy csak abban látva népeinek általa oly hőn óhajtott, oly országatyai kedélylyel munkált üdvét, azt tényleg életbe is

1786. léptetni megkisérlé: szükségkép azonnal, legjobb akarata ellenére, az anyagi érdekek tekintetében is igazságtalannak s méltánytalannak kellett lennie a monarchia egyik fele iránt. Mert nemcsak faji, politikai s erkölcsi, hanem anyagi tekintetben is oly annyira különszerűek e monarchia két felének viszonyai, érdekei és szükségei, hogy azt egy mintába önteni, egységes birodalommá átalakítani egyátaljában lehetetlen, egyik félnek teljes elsorvasztása nélkül.

És ha, az érmet túllapjára fordítva, elgondoljuk, mivé válhatott volna Magyarország egy oly szent szándékú, népei boldogítását oly annyira szomjazó, oly munkás, fáradhatatlan, erélyes fejedelem kormánya alatt, minő az egyedül népeiért élő II József vala, ha ő ezen ország alaptörvényeit, önállóságát, alkotmányát, mint kell vala, tiszteletben tartva, nem ábrándosan képzelt, hanem igazi érdekeit oly szempontból fogja fel s munkálja, mint azt egy jóakaratú nemzeti kormány tette volna: nem kell-e kétszeresen elszomorodnunk és sajnálnunk, hogy ezen egységes birodalom csábító ábrándképei által oly tömkelegbe engedé vezettetni különben élénk, sokban helyes tapintatú szellemét, melyből a szabadulásra szivének jósága, szándokainak tisztasága, népei boldogítását áhítozó sovárgásai sem nyujthattak neki ariadnei fonalat! Pedig ő mennyire hivatva volt különben a maga lángszellemével, kora eszméinek szinvonalára emelkedett értelmével és szent akaratával a közjólétet, a népek boldogságát előmozdítani, őket a haladás pályáján előbbre lökni; mennyire jogosúlva vezetni, irányozni a közvéleményt, sőt uralkodni is a felett a mérséklet korlátai között! Igen, ő hivatva volt uralkodni a tudatlanságában s elfogultságában önző nemesség szűkkeblű szelleme fölött, s annak ellenére is megkezdeni a nemzetnek oly igen szükséges átalakítását. A nagy szélesség mellett, mivel nálunk a királyi hatalom bír vala, ezt ő, daczára az aristokratia zúgolódásának, könnyen végre is hajthatta volna, ha kényuralmi hajlamait mérsékelve, a nemzeti jogokat, alkotmányt s önállóságot tiszteletben

tartja, s mit a rendek országhatalmából elvett, a helyett, hogy vele a korona hatalmát korlátlanná tegye, a nemzet többi osztályai közt arányosan osztja vala fel. A magyar nemesség eleinte valóban is azt látszék hinni, hogy ő az egész nemzet tulajdonává szándékozik tenni azon alkotmányos jogokat, melyek elébb kizárólag a rendek birtokában léteztek; s míg ezt hivé, ha zúgolódott, tiltakozott is, nem mer vala tényleg lázongani, és csak akkor kezde gondolkodni a fölkelésről, midőn meggyőződött, hogy nemzetiségét, önállóságát a birodalmi egységben, alkotmányát a fejedelmi kényuralomban akarja felolvasztani. 1786.

X.

A bécsi udvar s a fényes porta közt 1782-ben élénk diplomatiai viták folytak a határok miatt. József ezek kikerekítése végett Bosnyaország egy részének átengedését követeli vala a portától: ez tagadólag válaszolt, s a háború valószinű kitöréséről mind több hír kezd vala szállongni a közönségben. E hírek azonban Józsefnek 1783-ban végrehajtott utazása alatt megváltoztak. Zimonyban létekor a császár némi tudósításokat vett konstantinápolyi követétől, melyek okul szolgáltak arra, hogy a boszniai határok tárgyában folytatott alkudozásokkal felhagyjon s annál sürgetőbben követelje a kereskedelem s hajózás szabadságát a Dunán s Feketetengeren, — miből birodalmára nézve sokkal több hasznot remél vala, mint Boszonia egy részecskéjének különben is talán csak költséges háborúval megszerezhető birtokából. [1])

1787. Viszonyok a törökkel.

A magyar s osztrák kereskedőknek közlekedése az Aldunán és a Feketetengeren, szintúgy mint Törökország szárazföldi tartományaiban elég kedvezőleg volt ugyan már szabályozva a passzaroviczi és belgrádi békekötések által; de

[1]) József levele Kaunitz hghez. Geisslernél: XI. 66.

1787. a török barbárság mindamellett is számtalan akadályokat gördített a vállalkozók elébe. Egyebek közt a magyar s osztrák hajók Bodonon túl nem mehettek, hanem rakmányaikat ott török hajókra kell vala áttenniök a tengerre szállítás végett. A kellemetlenségek és károk, melyeket kereskedőink árúik átrakásánál szenvedtek, az átrakodás költségei, az önkényleg szabott túlságos vitelbér, a vámtisztek zsarlásai, a szándékos késleltetés s egyéb ilyféle zaklatások, mik csak nagy ajándékok által valának mellőzhetők, annyira megnehezíték a kereskedést az Aldunán, hogy ha valaki ez uton a különben nyereséggel kinálkozó árúszállítást egyszer megkisérlette, azt ismételnie bizonyosan nem támadt többé kedve. Ehhez járult, hogy a török tartományok majdnem mindenikében léteztek egyedárusok, kik a bevitt árúkat a többet igérőnek eladni kiváltságaiknál fogva nem engedték. József tehát, kinek a dunai s feketetengeri kereskedelem virágzatra emelése kedvencz eszméi közé tartozék, a török földön való kereskedés ezen akadályainak elhárítása végett lemondott igényeiről Bosznia követelt részére, s a kereskedelem szabadsága iránt kezde alkudozni a portával. A czélzat sikerült: 1784-ki február 24-kén Szined czím alatt oly szerződés jött létre a két kormány között, mely szerint a hajózásnak és szárazföldi közlekedésnek nemcsak minden eddigi akadályai elhárítandók volnának; hanem a magyar s osztrák kereskedőknek mind azon kedvezések is biztosíttattak a török birodalomban, melyeket ott az orosz alattvalók s más legtöbb előnyökkel biró nemzetek éldelnek vala. Nemsokára kitűnt mindazáltal, hogy e szerződés sem biztosítja eléggé kereskedőinket a török földön. Gollner Bálint, ki 1785-ben két hajóval tőn az Aldunán s Feketetengeren kisérletet, egyik hajóját már az Aldunán elvesztette. A szerencsétlenségnek leginkább a török vadságban s fonák állampolitikában találták az okát; mert az eset megvizsgálására kiküldött királyi biztosság nyomozásaiból kisült, hogy a török kalauz egyenesen a suppancki török igazgató parancsára sülyeszté el a hajót. Mi-

ként elgondólható, József nem nézte közönyösen az esetet, 1842.
hanem követe által erélyesen sürgeti vala a portánál mind Gollner kárpótoltatását, mind a kereskedelmi szerződés valamennyi pontjainak szigorú teljesítését. A tárgyalások azonban mindjárt eleinte igen feszes hangulatban kezdenek vala folyni a porta részéről. A török ugyanis, ki a krimi félsziget elfoglalása miatt — melynek a rusztsuk-kajnárdsi békepontok szerint a tatár khán alatt függetlennek kell vala maradni, melyet azonban II Katalin czárnő, egy nyilatkozványa által, Kubánnal együtt egyszerűen orosz tartománynak kiálta ki, — az oroszszal több év óta ellenséges viszonyokba vala bonyolódva, nem titkolhatá el neheztelését Józsefre, ki barátságát a szentpétervári udvarral gondosan ápolá. A feszültség ezen okokból József és a porta közt is folyton növekedék, s végre is azt eredményezte, hogy midőn a háború a török s orosz között kitört, a császár emennek pártjára kelt.

József találkozása a czárnéval Krimben.

II Katalin megérkezettnek vélé már az időt, melyben elődeinek a mind nagyobb gyöngeségbe sülyedt Törökország elfoglalása iránt szőtt terveit foganatba vehetni. Nemcsak figyelembe nem vette ennélfogva a porta sürgetéseit, melyek által Krim függetlenségét helyreállítani kivánná; hanem, Törökországnak görög s más keresztény alattvalóival is titkos összeköttetésekbe lépvén, s ezeket felkelésre ösztönözvén, a háború okait mindinkább szaporítá. A czárné 1787-ben Krimbe utazott, s a török ügyek feletti tanácskozás végett ott Józseffel is óhajt vala találkozni. A császár elfogadta a meghivást, s april 11-kén (1787) gróf Falkenstein neve alatt indult meg, Kinszky tábornok kiséretében, a hosszú utra. Május 23-kán ment be a czárnéval Chersonba, hol egy diadalív eme felírata: „Erre visz az út Konstantinápolyba“ — nyilván hirdeté az orosz politika czélzatait. Időzése azonban a czárné udvarában rövidebb vala, mint eleve tervezte volt: a Belgium fellázadtáról vett sürgönyök visszatértét szorgalmazák; melyekre hajólt is aztán jun. máso-

1787. dik felében, bámulatos sebességgel, hetven s néhány óra alatt tévén meg a roppant utat.

Ha József a németalföldi lázadást előre látta volna, hihetőleg elkerűli vala a török háborút; de a hír e tekintetben későn érkezett: a szövetség mely szerint arra kötelezte magát, hogy a törököt ő is egész erejével megtámadandja, már meg volt kötve. József tehát, e körülmények közt Holland, Angol és Poroszország ellenszövetségétől is tarthatván, legalább halasztani kivánta a háború kitörését s a czárné hevét minden módon ügyekvék mérsékelni. De a török, kit az angol, porosz és svéd követek is izgatának, az orosz követet, ki a Krim kiadása iránt elébe adott okmányt aláírni nem akarta, a héttoronyba záratván, a czárnénak maga üzente meg a háborút. József, bár örömest látta volna is a háború elhalasztását; de azt egészen mellőzni egyátaljában nem kiváná, jó alkalomnak tekintvén azt, visszavenni a töröktől a hajdan Magyarország felsősége alatt volt tartományokat; mert a háború ezen eredményéről egy perczig sem kételkedett. Meglepő látni, hogy József, ki a magyar nemzet történelmi jogait semmibe véve, azokat kényekedve szerint dönté halomra, e nemzet koronájának történelmi jogaira még is oly sokat tart vala. „Már kardot rántottam, — így irá ő a porosz királynak, ki a viszályok kiegyenlítésére közbenjárását ajánlotta fel, — s elébb nem is teszem azt vissza hüvelyébe, míg az birtokomban nem lesz megint, mi eleimtől elvétetett. Felséged fejedelem, s mint ilyen ismeri a királyok jogait. S vallion mi más az ozmánok elleni vállalat, mint viszonkereset azon tartományokra, melyek koronámtól elragadtattak? A törököknek, s tán nem is egyedül nekik, az az elvök, hogy mit a balszerencsében elvesztettek, az első kedvező alkalommal visszavegyék; más szóval: folyni hagyja az ember a végzetet s alája veti magát a gondviselés rendeleteinek. . . . Eleim kénytelenek voltak az utrechti békében Spanyolországot, a bécsiben Nápolyt és Siciliát, néhány évvel utóbb Belgrádot, Sléziát, Pármát stb. átengedni. S tett-e ezekért

más szerzeményt Ausztria e század folytában? Igen, Lengyelország egy részét, — de Poroszország itt is jobb osztályrészt nyert vala, mint én. Remélem, Felséged nagyon világosnak látandja elhatározásom okát, melynél fogva a portával háborúskodom, s nem fogja félreismerni igényeim igazságát“ [1]). 1787.

A háborút József egész erejével szándékozván folytatni, Lascy tábornagy fővezérlete alatt mintegy 180 ezernyi sereget s ebben 42 ezer magyart indíta a török határokra. Lascy az orosz hadak megérkeztéig csak védő háborút tervezett, s a törökök betöréseit megakadályozandó, Bukovina határaitól az Adriáig, majdnem kétszáz mértföldnyi hosszú vonalon osztá szét seregét a helyett hogy, mint a különben mindenben oly gyorsan működni szokott császártól várható vala, tétova nélkül támadta volna meg a még fel nem készült török tartományait. A főtábor Futaknál foglalt állomást. Az ellenséges működés azonban tényleg ez évben nem kezdetett meg, s a háborút is csak az 1788-ki februárban üzente meg József forma szerint a portának. Ez arra egy emlékirattal válaszolt, melyben fejtegeté a császárnak, mennyire tartózkodott, több európai hatalmak minden izgatásai daczára, felhasználni a maga részéről azon alkalmakat, melyeket neki az elmult időkben az osztrák udvar gyöngesége s elfogultsága nyujtott vala annak megtámadására. 1788. A háború kezdete.

A császári had még mindig az említett hosszú vonalon elhelyezve, 1788 tavaszán összesen kétszázezer emberből s két ezer nagy lőszerből álla. József, miután az őrvonalt hosszában megszemlélte, márcz. 14-kén maga is a futaki főtáborba szállott. Derékhadunknak Futak és Zimony közti táborozása azon véleményt támaszt vala a törökben, hogy a császár Belgrádot szándékozik megtámadni. Ő azonban rögtön Sabáczra fordítá seregét s azt hat nap múlva (april 24) meg

[1]) József levelei gyüjteményében és Hübner: Lebensgesch. Jos. II. 466. kövv.

1788. is vette. Most már ideje volt volna, mindenfelől komolyabban megkezdeni a támadást; de Lascy, ki husz évi működése alatt egy minden tekintetben jeles hadat teremtett elő, csak szervező vala, s most nem tudá felhasználni a rendelkezése alatt lévő roppant erőt.

A főhadiszállás ismét Futakra tétetett vissza; hova aztán nemsokára híre érkezett, hogy horvátországi hadtestünk Dubiczától visszaveretett. Lascy fővezér szinte megátalkodott vala azon véleményében, hogy a támadó munkálatok mind addig elhalasztandók, míg az oroszok is előre nem nyomulnak Moldva határain. De erre hiába várakozának a mieink, mert miután III Gusztáv svéd király az oroszokat hirtelen megtámadta, ezek hadainak nagy része Moldva széleiről a svédek ellen rendeltetett vissza; és így a kétszáz ezernyi gyönyörű sereg az egész nyáron át tétlen vesztegle. A rendkivül meleg időben ragályos nyavalák kezdének dúlni táborunkban; s az elébb harczvágytól lelkesült vitézek közé, midőn a kórházakban ezreket látának elhullni soraikból, lehangoltság lopódzék be.

A nagyvezér Bodon és Gladova közt egy ideig szinte munkátlanul kémleli vala a császári had mozgalmait; de midőn azt folyton vesztegleni látá, augusztus első tizedében a Dunát Orsova alatt áthidalván, a bánságba tört, s az ott táborozó Papilla tábornokot visszanyomta, tizenkét ágyúját elvette. József, erről értesűlvén, negyvenezer emberrel siete bánsági hadainak segélyére; de szeptemb. 20-ka sötét, zivataros éjjelén a császári hadak, Lugos és Karánsebes között megfoghatatlan tévedésből egymást támadták meg, s József, midőn a futamlókat megállítani s rendezni törekedék, az iszonyú zavarban maga is, majdnem életveszélyben, ragadtaték tova az egész török sereget hátukon vélt csapatokkal. A tévedés csak hajnal hasadtával derűlt fel; de harmincz ágyú az eseményen bámuló törökök kezébe jutott. Hadaink ezután Karánsebes mellett szállának táborba, szemközt a törökökkel; de támadni egyik fél sem akart, s a törö-

kök pár hét mulva ütközet nélkűl vonultak viszsza a Dunán. 1788.

Több ügyességet tanúsíta Horvátországban a derék Loudon, kit József ott Lichtenstein megbetegedte után állíta a sereg élére. Az eddig némi fondorlatok következtében mellőzött hírneves tábornok megjelenése rögtön kedvező fordulatot hozott a hadviselésbe. Seregét ismét Dubicza alá vezetvén, miután a vár segedelmére jött török hadtestet visszaverte, pár nap mulva a várat is feladásra kényszeríté. Hasonló szerencse kiséré őt Novi alá, melyet, a vár segélyére jött török had szétugrasztása után, rohammal ejte hatalmába. Moldvában ez alatt Koburg herczeg s az orosz Szuvarow Choczim várát vette meg. A seregekben, midőn október végével téli szállásokra osztattak fel, a ragályos nyavalák következtében mintegy 45 ezernyi hiány mutatkozék. József, ki az egész táborozás alatt éjjenkint országos dolgaival foglalkodék, nappal a seregben osztá parancsait, s vele tűrt minden fáradalmat és nélkülözést, szintén betegen érkezett vissza december elején székvárosába.

A hadi szükségletek megszerzése végett tartott gyülések.

Mialatt a határszéleken ily lankadtan foly vala a háború, az ország belseje minden eddigieknél hevesebb mozgalmak szinhelyévé lőn. Midőn a háború 1787 nyarán már határozattá vált vala, József, újonczok állítása végett a vármegyékben közgyüléseket hirdettetett, s egyszersmind, nehogy a sör- és pálinka-főzés a különben is szűktermésű évben a gabona-készletet fogyaszsza, ez iparágakban egyidőre szünetet parancsolt. Említők, miként a nemesség felszines lecsöndesültének nagy részben az volt oka, hogy közgyülések már két év óta nem tartatván, hiányzik vala az alkalom, melyben a nemességnek az újítások miatt ingerűlt kedélye nyilatkozhatott volna: annál hevesebben tört ki a keblek mélyébe fojtott indulat most, midőn a rendek valahára ismét összegyűltek. A vármegyék nagyobb része oly értelemben válaszolt a királynak, hogy miután törvényeik, alkot-

1788. mányuk szeriut a honvédelemre szükséges segedelem tárgyalásába a megyék külön-külön nem bocsátkozhatnak, hirdessen ő felsége országgyülést, hol az ügy köztanácskozásban hányassék meg, s közakarattal mondassék ki a határozat. De József ebben is mellőzé a nemzet jogos, törvényes kivánatát, s a kir. biztosoknak hagyta meg az újonczszedést: mit azok, bár nem minden nehézség és zavar nélkül, végre is hajtottak.

Újoncz szedési és gabna szállítási parancs.

A hiány, mely 1788 folytában a magyar ezredekben támadt, s a császári magtárak mindinkábbi ürülése újabb segélyezést igényel vala az ország részéről. József már május 8-kán kelt rendeletében parancsolá, hogy minden magyar ezredhez 400 újoncz szedessék; a hadak élelmezésére pedig minden országlakos, a papokat s nemeseket sem véve ki, jószágai arányában bizonyos mennyiségű gabonát a folyó piaczi árak feleért szállítson a magtárakba, hol a díj fele azonnal kész pénzzel fog megfizettetni, másik fele azonban, negyedfél százaléknyi kamattal, kölcsönkép marad az államnál, s csak a béke helyreállítása után részletekben toríttetik meg. Meghagyta egyszersmind a kir. biztosoknak, hogy vármegyéikben a rendelet kihirdetése végett közgyüléseket tartsanak, s a szállítandó gabona mennyiségét legfölebb auguszt. 15-kéig pontosan följelentsék.

A megyék országgyülést sürgetnek.

E közgyülések junius és a következő hónap alatt folytak le. Az együttlét, érzelmeik kölcsönös közlése s azon körülmény, hogy a fejedelem, ki mult évi törvényes fölterjesztéseiket figyelemre sem méltatta, ismét rájok szorul, a rendeket bátrakká hangolá. De, ingerültségök daczára, a tisztelet s hódolat nyilvánítását sem tagadhatták meg a fejedelemtől, ki táborozásával újabb bizonyítványát adá annak, mennyire kész meghozni minden személyes áldozatot népei javáért. És a feliratok, melyek e gyülések eredményei lőnek, sajátságos vegyületben tüntetik előnkbe egy részről e mély tiszteletet a nagy fejedelem iránt s a fájdalmat, hogy épen tőle, kinek egyébiránt oly örömest ismerik el magas

tulajdonait, épen tőle kell a nemzeti jogoknak szenvedni any- 1783.
nyi sérelmet; más részről az e sérelmek által felmagasztalt nemzeti érzetből kifolyó erőt, melynél fogva szilárd elhatározottsággal követelik megsértett jogaik, törvényeik, alkotmányuk helyreállítását: ha ez megtörténik, mindenre készek nagy fejedelmökért; ha megtagadtatik, ők is kénytelenek megtagadni az engedelmességet. „Szomorú dolog, — mond egyebek közt Szabolcsmegye — hogy ily nagy fejedelemnek, ki mellőzve, megvetve minden életkényelmet, felséges személyét is veszélyezteti a haza védelmében, ki, érezve, hogy alattvalói millióinak boldogítására született, a haza javának gyarapítása végett még a szükséges nyugalom óráit is feláldozza, — szomorú dolog, hogy ily fejedelemnek, népei boldogítására irányzott szándokai a közjó néhány gonosz elleneitől közromlásra fordíttatnak.“ Kérik őt, törülje el eddigi újításait, annyi panasz méltó okait, s hirdessen országgyülést, melyben velök közreműködve, közös értelemmel pótolja az alkotmány s törvényes igazgatás hiányait, javítsa gyarlóságait. Ha kérelmök meghallgattatik, a páratlan hűségű nemzet, melyet nem szolgai félelem, hanem szeretet szokott indítani, minden áldozatra kész királyáért; nemcsak a kivánt gabonát s újonczokat örömmel megadja, hanem fiai vérét és életét is felajánlja. Kérelmeik sükerét remélve, kijelentik aztán, hogy ők maguk, tiltva a törvények által, nem ereszkednek ugyan a katonaállítás tárgyalásába; de nem ellenzik hogy, ha a seregpótlást az országgyülésig halasztani nem lehetne, ő felsége ezen egy esetben, minden jogképezés nélkül a jövőre, tisztviselői által a szükséges újonczokat kiállíttassa. Mi a gabona szállítását illeti: ámbár leendő készleteik mennyiségét aratás előtt biztosan nem tudhatják, készek mindazáltal a hazai szükség fedezése után fenmaradandó mennyiséget hozzávetőleg felszámítani. Kérik azonban ő felségét, hogy miután a mult évi silány termés a népet nagy szegénységbe ejtette, az árakat a piaczi folyam szerint s ne csak felében, hanem egészen fizettesse ki.

1788.

A kényszerű gabnaszállítás az ingerültséget neveli.

Így Bihar, Szabolcs és több más megyék. De mivel e feliratok is válasz, s a bennök kifejezett kivánatok meghallgatás nélkül hagyattak, a gabnaszállításnál nagy nehézségek fejlének ki. Sulyosbítá a bajt maguknak a tisztviselőknek elégületlensége is a miatt, hogy díjaikból, nagyságuk arányában hattól tizenöt százalékig emelkedő hadi segély vonaték le. A birtokosak egy része egyenesen ellene szegűlt a királyi parancsnak, s gabonáját a kiszabott féláron szállítani egyátaljában nem akará, József ekkor erőszakhoz nyúlt: a makacs birtokosak magtárait feltöreté, s a gyüléseken rájok kivetett mennyiséget a kir. magtárakba szállíttatá. Az ingerültség e miatt annál nagyobbá, a panaszok annál hangosabbakká lőnek, minthogy a szállítandó gabona mennyisége előleg csak hozzávetőleg lévén felosztva, sokan a rájok kivetett mennyiséget, a reméltnél silányabb termés következtében, a legjobb akarattal sem állíthaták ki saját családjaik rövidsége nélkül. Ehhez járultak a roppant károk, melyeket a nép a gabonaszedők csalásai, az igen roszul díjazott fuvarozás, s az a körűli rendeletek hiányossága vagy gyakori változása miatt szenvedett. Gyakran történik vala, hogy az ezernyi fuvarozók, az elébb vett parancsok ellenére, út közben más felé irányoztattak; minek következtében útjok néha több nappal is meghosszabbúlván, a pénzzel s élelmi szerekkel el nem látott szegény parasztok marhája éhen veszett. Ugyanaz volt következése a magtári tisztek hanyagságának vagy kényelemvágyának, melynélfogva az ezernyi szekereket lerakodásukban napokig várakoztaták. A marháitól ekként megfosztott paraszt nemcsak hogy kárpótlást nem nyert, hanem, a sor rákerűlvén, ismét fuvarra hajtatott, s ha maga nem tehette, pénzen kelle sokszorta nagyobb díjon mint a mennyit a kincstárból maga kapott, helyettest fogadnia [1]). Mily sürűk s alaposk valának az ilyféle zaklatások miatti panaszok, tanúsítják az 1787-ben meghalt gr.

[1]) V. ö. Collect. Repraesent. et Protokoll I. 263.

Niczky Kristóf helyébe lépett Zichy Károly országbiró levelei a kancellárhoz. „Általában — úgymond ezek egyikében — ha azon rendetlenségeket és zaklatásokat, melyeknek a parasztok a raktáraknál kitéve vannak, fölterjeszteni akarnám, meg vagyok győződve, nem nézné azokat közönyösen ő felsége. . . Elhallgatom a számtalan levonásokat és csalásokat, — melyeknek már próbái is vannak . . .; még inkább szívemen fekszik a fuvarozó jobbágyok feltartóztatása. Például Váczon az eléggé nem értesített, s e miatt a szállítmányt átvenni vonakodó tiszt néhány száz szekeret több napig feltartóztatott; Temesvártt az átvétel elhalasztása miatt ezernél több szekér hosszan vesztegelt; Futakon mintegy 150 szekér öt napig tartóztaték a tisztek által, mi az embereket s marhákat éhenhalás veszélyének tette ki“ stb. [1]). Ehhez járula, hogy a szállított gabona árának másik felét is kész pénz helyett, mint igértetett, gyakran szintén csak kötelezvényben kapták ki, s volt nem egy eset, hogy az ekként csalatkozott szállító marháját is elprédálni kényteleníttetett. [2]) 1788.

Az év folyamára a kényszer-gabonából 750,000 mérő kiállítása volt meghagyva a helytartótanács elnökének. Zichy Károly február elejéig, miként a kancellárnak feljelentette, hétszázezer mérőt már összegyüjtött. A hiányzó ötvenezret is remélé ugyan beszerezhetni, de a rosz termés miatt már csak nagy bajjal. Február elején azonban újabb rendeletet vőn a seregélelmezési bizottságtól, hogy még 250 mérő szükségeltetik. Zichy tehát egyenesen a fejedelemhez tőn egy felterjesztést, melyben előadá, hogy ezt már maga is lehetetlennek tartja összegyüjteni. Midőn pedig József őt e miatt a kancellár által kegyelemvesztéssel fenyegette, febr. 18-kán újabban is egy erélyes felterjesztést intézett József-

[1]) Kelt 1788-ki jan 26-kán.

[2]) U. a. 1788 febr. 7-ről. Mind a kettő a Jancsó-féle gyüjtem. V. k. Collect. Repraes. et Prot. I. 260.

1788. hez, melyben bár igéri, hogy minden emberileg lehetőt kész megtenni a császár akaratának teljesítésére, e mellett azonban magát is erősen védi s élénk színekben ábrázolja a sanyarú állapotot, melybe a mult évi rosz termés és a népre rótt hadi terhek sülyesztették az országot. [1])

Ennyi zaklatás, urak s jobbágyok ennyi károsodása a nép türelmét sok helyütt kimerítette és zavargást okozott. József ezeknek lecsilapítása végett némely megyékben, hol az ingerültség leghangosabban tört vala ki, még az év folytában gyüléseket tartatott és szelídebb hangon inté a rendeket kivánatai teljesítésére. De ezek e gyülések megtartásának engedelmét olybá vevén, mintha a király csak panaszaik kiöntésére akart volna alkalmat szolgáltatni, felirataikban ismét csak az alkotmányon s törvényeken ejtett sérelmek orvoslatát, s e végett az országgyülés mennél elébbi kihirdetését sürgeték, de a multkorinál nem több sikerrel. [2])

1789. Az 1789-dik évben nagyobb munkásságot szándékozik vala kifejteni József; terveiről az év elején ekként íra Károly nassaui herczegnek: „Tavaszszal seregeim feladata lészen Bendert megvenni, s a Duna balpartján annak torkolatáig nyomulni; a jobb parton Nándorfehérvárt foglalom el és Szerviába terjeszkedem. Nissza, Bodon s a Száva folytában Brebir, Bányaluka és Kosztainicza elfoglalása oly feladatok, melyek augusztusig be fognak végeztetni. Ha a nagyvezér a Dunánál elémbe, vagy az oroszok elébe jövend, kénytelen lesz megütközni, s megveretvén Szilisztria ágyúi alá vonulni. Októberben congressust tartok; mely után az ozmán a gyauroktól békét kérend. Ennek megkötésében követeimnek a karloviczi és passzaroviczi kötmények fognak irányt adni. Choczim várát Moldva egy részével is magamnak tartom. Oroszország Krim birtokában marad; Oczakow-

[1]) A kancell. levéltárából.
[2]) Teleki József gr. beszéde Nógrád megye rendeihez, 1788-ban.

nak le kell rontatnia. — A svéd Károly Kurland herczegévé, 1789.
a florenczi nagy herczeg római királylyá leend. Ekkor egyetemes béke álland be Európában; — addig Francziaországban is eligazodnak az ügyek: és — — a többi urak igen sokat gondoskodnak önmagukról s igen keveset Ausztriáról."

Abból, mit József a háború folyamára nézve megjósla, majdnem minden pont megvalósult ugyan; de magát a háború szükségét és czélját illetőleg, az övétől nagyon eltérő vala alattvalói véleménye. Ez időben egy röpirat tétetett közzé, mely nagy számú olvasói részéről mondhatni átalános helyesléssel találkozott, s ennélfogva a közvélemény hű viszhangjának tekinthető. Az irat határozottan pálczát tör a háború czéljai, szükségessége fölött. „A népek — mond egyebek közt — melyek boldogúl élnek vala hazájok kebelében, békés hajlékaikból kiragadtatnak, s a határszélekre vezettetnek, hogy öljenek vagy megölessenek. . . . S miért ez? Hogy a korlátlan egyedurak ábrándjaikat létesíthessék . . . . A haszon, melyet e hadjáratból várhatunk, abból áll, hogy egy darab földdel több lesz uralkodó házunk alatt. És a kár? Egy millió ember, ezer tonna arany, kizsarlott tartományok, a munkára s nemtenyésztésre legalkalmasb férfiak levágatása, négy-öt elpusztult ország, hogy egy országgal többet birjunk! Szép nyereség! Ellenségünkké teszszük a törököt egy szövetséges fejedelemnő miatt, . . . kinek rettentő hatalma nemsokára magunknak is fejére nő. Ha szerencsések leszünk, az egész világot ellenségünkké teszszük. Poroszország résen áll, míg mi játszunk, s koczkavetése aligha nem lesz szerencsés. Mindig elébbre halad; a német tenger kereskedelmét mindinkább elfoglalja, s Ausztriának oly súlyt vet ellenébe, melyet ez csak egész hatalmának megfeszítésével képes fentartani. . . . És ha Oroszországban egy, könnyen megtörténhető trónváltozás áll be, ki fog akkor bennünket segíteni? Káros békét kell majd kötnünk, vagy egyedül vívnunk a rettentő ozmannal. József még a gonosztévőket sem öleti meg: miként engedheti tehát lemészároltatni ártatlan

1789. alattvalóit, hogy zsirjokból egy mécset tápláljon, melynek neve: hiú dicsvágy?" stb.[1])

József olvasta e nagy zajt ütött röpiratot, s megemlékezvén a tábori nyavalyák miatt elhullott ezrekről, a fölemésztett roppant pénz- s eleség-mennyiségről, mik miatt annyira felingerli vala maga ellen alattvalóit, felsóhajta olvastában, mert a rajzot valónak kellett találnia. A betegség, melyet a táborból magában hozott, s melyből soha többé nem üdült fel egészen, kedélyét is ingerlékenyebbé s fogékonyabbá tevé mások szenvedéseinek méltánylására. Fájt érzékeny szivének, hogy népeiben ő, ki csak értök akar vala élni, ily érzelmeket, ily vélemenyt ébresztett e háborúval, melynek fő czéljáúl ő népei anyagi érdekeinek, kereskedelmének gyarapítását tűzte volt ki. S a közvélemény e szava, a táborban látott sokféle nyomor emlékezetével párosúlva, oly elhatározásra birta őt, hogy, mint a nassaui herczeghez írt, fentebbi leveléből kitűnik, mihelyt a nyerendő haszon az áldozatokkal némi egyensulyba jő, sietend a közbékét helyreállítani.

Lascy, betegsége miatt s tán a seregvezérletre képte-

[1]) Hihetőleg ezen iratra vonatkozik Pálffy kancellárnak még a mult évi jun. 26-kán kelt felterjesztése, melyben jelenti, hogy az e czim alatt: „Patriotische Vorstellung an den Monarchen" megjelent röpirat a mint a Zichy Károly országbiró által intézett nyomozás tanúsítja, Lipcsében gr. Forgách Miklós által nyomatott. Tanácsolja a kancellár, hogy példányai, melyek jobbára hihetőleg még a szerzőnél lesznek, elkoboztassanak, maga Forgách pedig Ürményi biztos által a király nevében szigorúan megdorgáltassék

József e felterjesztés hátára a következő resolutiót írta:

„Dieser Schrift ist vollkommen freier Lauf zu lassen, so wie es mit jenen geschehen ist, die mich allein betroffen haben und weit ärger waren. Graf Zichy hat übrigens ganz recht gethan, die Sache zu erheben; jedoch ist dem Graf Forgách kein Verweis darüber zu geben, da man einen Mohren mit dem Waschen nicht weiss macht; und wenn er es zu toll macht, ich ihm sein Plätzchen schon anweisen werde. Joseph. m. p" A kancell. levéltárából.

lensége érzetében, a fővezérségről lemondván, 1789-ben a hős, de már 78 éves Hadik Endrére bízatott. Horvát- s Tótországban Loudon, Moldvában Koburg tarták meg a vezényletet. A munkálati terv ez évben helyesebb, s a szerencse is kedvezőbb lett mint a mult évben. Nagy súlyt vetett a mérlegbe, hogy jelenleg Szuvarow orosz tábornok is jelentékenyebb erővel rendelkezék. A hadjáratot Loudon nyitá meg Brebir megvételével. Hasonlóan kedvezett a szerencse Koburgnak, ki Szuvarowval egyesülve, az oláh vajda fölött juniusban Foksánynál tökéletes győzedelmet vívott ki, mely után a tartományba mind belebb nyomúlt. Nemsokára Hadik a bánságban magukat ismét megfészkelni szándékozó ozmánokat is kiverette Vécsey tábornok által; maga pedig Nándorfehérvár megszállására tőn készületeket. De agg kora augusztuson túl nem bírta tovább a fáradalmakat s a fővezérlet valahára a legjelesebbre, Loudonra szálla.

1785. A háború folyama.

E hősnek gyors munkálatai még fényesebb sükert biztosítának a császári fegyvereknek. Több szerencsés csatározat után szeptemberben végre Nándorfehérvárat is megszállá, ugyanazon sánczokban foglalván állomást, melyekből hajdan szavójai Eugen oly fényes diadalt vívott ki. E közben Koburg és Szuvarow a nagyvezért, ki Havasalföldön, Martinestye mellett 90 ezernyi sereggel táborozik vala, sept. 22-kén ütközetre kényszeríték. A harcz tíz óra hoszszant vívaték, míg végre a kétszerte számosabb ellenség, mintegy öt-hat ezer emberét vesztvén, futásnak eredt, mely alatt az őt hevesen űző keresztények fegyvere, s a folyam hullámai még sokkal több emberét emészték fel, mint maga az ütközet. Az egész tábor, száz zászló s nyolczvan ágyú lőn a győzedelmesek martaléka. Splényi, Karacsay, Horváth, Mészáros, Képiró, Blaskovics, Szentiványi, Eötvös, Bezerédy s más magyar tisztek, mint elébb az oláh vajdán nyert diadalban, úgy itt is újabb dicsőséget szerzének a magyar névnek. A győzedelem híre Nándorfehérvár ostromára is döntőleg hatott : az elcsüggedt törökök szept. 30-kán a kül-

1789. várost, kilencz nap múlva pedig, melyek folytában a falak egy része rommá lövetett, magát a várat is feladták, avval együtt 456 ágyút, 65 hajót s 6000 mázsa lőport hagyván a császáriaknak martalékul. Loudon ezután még Vég-Szendrőt és Szerviának a Gimokig nyúló részét is hatalmába ejté. Havasalföldön Hohenlohe tábornok még egy győzedelmet nyert októb. 8-kán Kara Musztafa seregén; minek következtében Koburg az Olt folyamon átkelvén, Bukarestet is megvette. Más részről az oroszok Neszter-Fehérvárt (Akiermant), Galaczot és Bendert foglalták el.

XI.

De ezen győzedelmek már sem a magyarok elkeseredett kedélyét nem valának képesek megnyugtatni, sem Józsefnek nem adhatták vissza egészségét és kedélyvidámságát. Ő már ápril 4-kén oly nagy mértékben kezdett vért hányni, hogy magát a haldoklók szentségeivel is elláttatta. Utóbb időnként némileg enyhűlni látszék ugyan nyavalyája, melyet a mult évi táborozásból hozott magával, de nem szünt meg az rágódni életerején, kivált miután testi bajait folyton növekedő s kedélyét mindinkább dúló erkölcsi szenvedések is öregbítik vala. Látni kezdé, hogy a nagy reformmű, melynek életét áldozá, az évek folytával nemcsak meg nem gyökerezik, hanem mind nagyobb ingerűltséget, viszszahatást szűl a népek között; — hogy magok a tisztviselők is, kiket munkatársakul, segédekül választott, hütlenül hagyják el őt s esküdnek össze reformjai ellen; — hogy Belgiumban a lázadás mind hevesebb lángra gyúl, Tyrolban az izgatottság már-már kitöréssel fenyeget, s Magyarországon is mind veszélyesebbé válik a közhangulat.

Zichy Károly országbiró egyebek közt már a múlt év tavaszán jelenté Józsefnek, hogy a vett hírek szerint a nemesség mindenfelé oly ingerűlt, hogy szinte felkelésről kezd

gondolkodni s e szándokát már a porosz királynak is felfe- 1789.
dezte s attól támogatást kért. A feladó, kit Agranynak nevez, jelenti továbbá azt is, hogy Aradon és Temesvárt már annak is nyomát fedezte fel, hogy némely magyar ezredek is be vannak az ügybe avatva. Ő, az országbiró, e híreket vévén, a pesti rendőrigazgatót a tiszántúli vidékre küldte légyen ki, de ez a jelzett rosz hangulatnak sehol sem jött nyomába.

A gyanús hangulatról szóló hírek azonban 1789-ben mind sürűbben s határozottabb alakban érkezének a kormányhoz. Egy feladás szerint a mármarosi kerület öt megyéjében a nemesség titkon már forma szerint összeesküdött, magát a fegyverben gyakorolja s egyenruhával látja el. Czéljok az volna, hogy a török győzedelmének esetében, vele szövetséget kössenek, és segedelmével az alkotmányt helyreállítsák. Rosenfeld biztos újabban kivált az által vonta magára a közönség gyűlöletét, mivel gyermekei tanítóját másod alispánná nevezte.

Az engedetlenség, forrongás az év nyarán, midőn újabban is ujonczszedés rendeltetett és gabnasegélyezés kéretett, mind szélesebben elterjedt az országban. A kancellár ez iránt vett hírei szerint számos felterjesztést intézett a fejedelemhez. E felterjesztések egyikére, mely julius 30-kán kelt, József ezen resolutiót írta: „Nem a hosszú vagy rövid kabátok, sem a keskeny vagy széles kardok (melyekkel t. i. a nemesség magát állítólag ellátja) a fő dolog. Úgy látszik, az illetők csak ezen külső tüneményekre fordítják figyelmöket, míg a lényeges dolog, minő a szaporodó merész beszédek, a sokasodó gyülekezetek, a parasztok felizgatása s titkos pénzgyüjtések, a mikre leginkább kellene ügyelni, figyelmen kivül hagyatnak. [1]) Nagy lelki gyöngűlést tanúsít Józsefben, hogy a ki elébb ilyféle vádakra nem szokott hallgatni, a hozzá érkezett feladásokra mindinkább fület nyitott s azok

---

[1]) A kancellária levéltárából.

1789. nyomán vizsgálatokat intéztetett. De tanúsítja ez egyszersmind azt is, hogy már maga is érzé, miképen a mód mely szerint kormányoz, s legújabban a hadi szükségleteket kiállíttatni kivánta, kényuralmi, törvénytelen. Más részről pedig a folyton szaporodó feladások [1]) kétségtelenné teszik, hogy az ingerültség, forrongás nagy és átalános volt az országban.

Bár azonban e hangulat Magyarországon már oly világosan s tartalék nélkül nyilatkozék, hogy azt sem ignorálni sem félreismerni nem lehetett többé: József mindamellett is bár el nem rejthető tünődéssel s kikitörő keserűséggel, de folyton tovább haladt a reformpályán. Jelleme, lelkének iránya, a kormányélotének kitűzött magas czélok, a kilencz munka- s fáradalomteljes évnek egyébiránt bármi tökéletlen s hézagos eredményei, egyaránt logikai kényszerűséggel hajtják vala őt előre az újítások mezején; és bár ezen mind nagyobb nehézségek akadályozák is őt haladásában: az átléphetlen gát, mely őt megállítaná s visszatérésre kényszerítené, még nem tünt fel szemei előtt. Minthogy szenvedő állapota őt 1789 folytában a táborba menni nem engedé, annál több ideje maradt megkezdett reformjainak folytatására. Eddigi újításai jobbára a közjogra vonatkoznak, s mint látók, azt majdnem egészen felforgatták megsemmisítették; 1789-ben a magánjog alapjait is megingatni kezdé egy, február 28-kán kelt rendelete által.

József 1787 tavaszán egy főtelekkönyvi hivatalt állíta fel az ország számára, Budán, a helytartótanács kebelében, melynek feladatául tűzte ki, a katasztralis felmérésekből kitudott birtokállapotokat az egyes birtokokon fekvő terhekkel együtt följegyezni s a birtokváltozásokat, örökbevallásokat, betáblázásokat stb., a hitel szilárdítása végett, foly-

---

[1]) Egyik fő feladó volt egy Strohmayer nevű pesti könyvárus, ki, mint szabadkőműves, egynémely mozgalmak titkaiba bepillantván, azokat mindjárt fel is adta.

ton kellő világosságban tartani. E különben igen hasznos reform következtében József 1789-ki febr. 28-kán kelt kiadványában azt rendelte, hogy a káptalanok s más hiteles helyek levéltárai október végeig az egész országból Budára, az eltörlött ferenczesek zárdatemplomába, szállíttassanak át; s miután mind azon működés, mi eddig a hiteles helyek kötelessége vala, ezentúl a fő telekkönyvi hivatal tiszte leend, a hiteles helyek, mint olyanok, létezni szünjenek meg. 1789.

E rendelet a birtokjog tekintetében sokkal nagyobb fontosságú vala, mint talán első pillanatra látszik. Az ősiség, fiskalitás és a múlt század vége felé a kormány által önkényesen felállított újszerzeményi (neoacquisticai) jog a magyar birtokjogokban régtől fogva számtalan bonyodalmakat szült vala. A nemesek nagy része mind egymással mind a királyi fiskussal számtalan pört folytat vala egy vagy más birtokjoga fölött. És minthogy az e birtokok s jogokról szóló oklevelek nagy részben e hiteles helyek levéltáraiban őriztettek: könnyen elgondolható, mily aggodalmakat keltett föl e rendelet a birtokosokban, nehogy miután alkotmányos és nemzeti jogaikban annyi s oly súlyos sérelmeket szenvedtek, most okleveleiket elvesztvén, végre birtokjogaikban is háborgattassanak. Az annyi királyok esküjével pecsételt nemzeti alaptörvények és szerződések oly kiméletlen megsértése s felforgatása, a kényuralomnak oly korlátlan hatalmaskodása, minőt hazájokban kilencz év óta tűrni kényteleníttettek, minden közhitelt, minden bizodalmat megsemmisített a törvények szentsége iránt az ország rendeinek kebelében; s kiktől az ősi közjogok, minden előterjesztéseik s tiltakozásaik daczára, erőhatalommal elvétettek, magán jogaikra nézve sem érzék magokat biztosságban.

A vármegyék ennél fogva élénk, elszánt hangú feliratokban sürgeték a rendelet visszavételét. Maga a hétszemélyes tábla, vagy, miként már neveztetni szokott vala, a fő udvari törvényszék s a helytartótanács is nyomatékos észre-

1789. vételekkel gyámolíták e feliratokat. A főtörvényszék különösen, mint az országos igazságügy őre, egy feliratában egyebek közt kimutatá, hogy a hiteles helyek, melyek az összes magán birtokjog alapjait, az okleveleket őrzik, a sarkalatos törvények védelme alatt állanak; s emlékezteté a császárt azon igéretére, hogy a sarkalatos törvényeket sérteni nem akarja, nem fogja. Fejtegeti, hogy valamint csak az alkotmányos törvényhozás állíthatott fel hiteles helyeket: úgy jogosan ezentul is csak az rendelkezhetik ezek felett. Ha tehát ő felsége azok körül változtatást kiván, hirdettessen országgyülést. „Különben is — így folytatja feliratát a főtörvényszék, — nem is említve a jogot, mely a nemzetet országgyülés tartama iránt illeti, s a nemzet és fejedelmi háza közt létező szerződvényeket: magából a dolog természetéből foly, hogy az alkotmányról, nemzeti jogokról, törvényes szokásokról s az ország összes állapotáról tökéletes ismerettel biró országos gyülekezet ezélszerűbb intézkedéseket tehet, mint néhány, az országot nem ismerő, külföldi tanácsos (a reformok kidolgozásával megbízott udvari választmány tagjai), kik a köztök jelenlévő két magyar udvari tanácsost többségökkel mindig leszavazzák.“ Fejtegeti tovább, mily zavar és rendetlenség, az egyesekre nézve pedig, kiknek birtokjogai a hiteles helyeken őrzött okmányokon alapúlnak, mily veszélyek és károk, s végre a kezelést illetőleg mennyi költség s idővesztesség, és mily nehézségek támadnának, ha az összesen tizenhat káptalan s öt monostor által őrzött roppant számú irományok az ellenség pusztításának, tűzvésznek s egyéb baleseteknek kitett egyetlen helyen halmoztatnának össze. Végül tervet nyújt be, miképen lehetne az új fő telekkönyvi hivatalt a hiteles helyekkel öszhangzásba hozni; s az összes ország nevében kéri a császárt, álljon el a hiteles helyeket illető paranesától, és a forrongó kedélyek megnyugtatására hirdessen mennél elébb országgyülést. Mit határozott légyen József e feliratokra, bizonytalan; csak annyit tudunk, hogy a rendelet teljesítése

legtöbb helyt mind addig halasztatott, míg azt végre József többi újításaival együtt eltörűlte. 1789.

Az adótervet illetőleg, mely iránt a telkek felmérése után, 1788-ban semmi újabb intézkedésnek nincs nyoma, a háború gondjai s mindinkább elhatalmazó nyavalyája nem engedték ugyan Józsefnek ténylegesen megkisérleni annak életbeléptetését: de ez idő alatt is ügyekezék legalább előkészíteni a nagy fontosságú kérdés megoldását, eloszlatni a nemességnek az iránti nehézségeit, s meggyőzni őt a reform szükségéről. E czélja volt Józsefnek azon röpiratban, melyet „Ignoti nulla cupido neque metus“ czím alatt készíttetett s 1789 elején egy német körlevél kiséretében a kir. biztosokhoz s általok a vármegyékhez intézett. E röpiratban a császár magokból a nemesi fölkelést tárgyazó, időszaki rendben fölidézett törvényekből ügyekezik vala meggyőzni a nemességet, hogy régi modorú fölkelése a jelen körülmények s állapotok közt a honvédelemre már elégtelen és czélszerűtlen lévén, annak megváltását maga a hon s nemesség érdeke egyaránt sürgetőleg kivánja. Az irat azonban nem tette meg a czélzott hatást az ingerűlt kedélyekre; sőt mindenfelől oly czáfolatok írattak s tétettek közé ellene, melyek a kormánynak semmi reményt sem nyujthatának az iránt, hogy a nemesség a közteherviselést fölkelési kötelessége fejében jó szerével fogadja el s a közbenső vámvonalt, mint terveztetik vala, a német tartományokéval egyenlő adómennyiséggel váltsa meg.

Valamint pedig ebben nem érte czélját, úgy az iránt is csalatkozott számításaiban József, hogy a közigazgatást, törvénykezést, s a hivatalos nyelvet illetőleg végrehajtott újításait a nemzet idő folytával megszokja s azok czélszerűségéről meggyőződik. Semmi sem tüntetheté világosabban József szemei elébe e számítás valótlanságát, mint a sereg ellátására szállítandó szükségletek iránt kiadott rendelet. Mihelyt ez a helytartótanácshoz leérkezett, annak elnöke,

1789. gr. Zichy Károly, szept. 15-én azonnal felterjesztést intézett a kancellárhoz, kérvén őt, adná elő a császárnak, hogy kivánatait a szállítmányokra nézve, nemcsak mivel a nemesség jogaiba ütköznek, hanem még inkább, mivel az idei rosz termés következtében mind zab, mind széna oly kevés létezik az országban, teljesíteni lehetetlen. Szomorú, így ír egyebek közt, a felterjesztés, melyet a helytartótanács a közszükségről tett, de az koránt sem ábrázolja egész mérvben a még szomorúbb valóságot. Ő csak azt óhajtja, hogy vizsgáltassa meg ő felsége részrehajlás nélkül az állapotot. Honnan adjon az ország, miután sem úrnak, sem parasztnak nem termett annyi sem, a mennyi saját szükségletét fedezhetné. Még súlyosabbá teszi az állapotot az, hogy a sónak (mázsájától 1 ft. 40 krral) felemelt ára által az adó két millió fttal növekedett. Kéri a kancellárt, terjeszsze ezen inséget ő felsége elébe, hogy atyai szíve alattvalóinak e terhelésétől elálljon. A mult évben, u. m. midőn a termés szintén szűk ugyan, de az ideinél kétszerte jobb volt, sokkal kevesebb termesztmény kivántatott az országtól, kenyérnek való gabonában 1.380,699, zabban 3.195,694 mérő vettetvén ki reá, miből utóbb 209,439 mérő buza és 607,377 mérő zab elengedtetett. Hite szerint, ha csak a legszükségesebb belfogyasztásra való mennyiség is erővel nem vétetik el, a sereg számára kivánt mennyiség harmadánál, azaz 682,000 mérő buzánál és 1.500,000 m. zabnál többet lehetetlen a raktárakba szállítani. S a megyei gyülések ezen inségben annál kevésbé lesznek hajlandók a kivánt mennyiséget kiállítani, minthogy a törvények szerint csak országgyülésen lehet segélyt kérni. A hiányzó mennyiségnek pénzül behajtását, úgy mond tovább, szintén nem birja meg az ország; mert a buzát a piaczi ár szerint négy, a zabot 2 ft 30 krral számítva, ezen adó kész pénzben 6.500,000 ftra rugna, holott kárpótlásúl csak 2.500,000 ft. igértetik papirokban, tehát négy milliót tényleg vesztene az ország. — Ha ő felsége egyátaljában nem akar országgyülést hirdetni, legalább országos concur-

sust kellene tartani, mely talán fogna valamely módot találni a legfelsőbb akarat keresztül vitelére. 1789.

Az ügy e szerint adatván elő a császárnak, ő a felterjesztésre a következő kemény resolutiót írta: „Az örökös felterjesztéseknek valahára meg kell szünni s a dologhoz látni. Kell, hogy a seregnek élelme legyen, s ennek megszerzésére semmi eszköz sem felette kemény, ezt a világon semmi sem gátolhatja. Én csak termesztményeket kivánok, s mivel az állíttatik, hogy azokban Magyarország s Erdély szűkölködik, tehát teljes joggal pénzül követelem azt, a mivel a szükséglet külföldről való előállítása többe kerül. Ettől én nem állhatok el s minden eszközt reáfordítandok, hogy a sereget éhezni ne hagyjam, vagy a pénzt megszerezzem, ha termesztmény nem szállíttatik. Az újonczok tekintetében érett megfontolással kiadott rendeletemtől sem állhatok el; egyelőre mindazáltal hajlandó vagyok, a minden egyes ezred számára havonként kiállítandó 150 főnyi pótlékot százra leszállítani. József s. k."

A rendelet tehát ily értelemben szept. 24-kén kiadatott. A felosztás szerint ezen adó buzában 89,000, rozsban egy millió 275,334, zabban 3.076,423 mérőt tett. Ebből a buza egészen, a rozs és zab felében volt termesztményben beszállítandó, másik felét pénzűl, a rozsot három, a zabot két forintjával lehetvén megváltani, minek ára 4.989,424 ft. a háború végéig papirosokban fogna leszámíttatni. [1])

Nehány megye, mintegy megszokva már az alkotmányellenes parancsokat, melyeknek eddigelé hasztalan, s csak kárával szegült ellene, s a kir. biztosoktól megfélemlítve, vagy más valamely módon reábiratva, ellenmondás nélkül teljesíté a királyi rendeletet. A megyék nagyobb része azonban a rendelet kihirdetése végett októberben lefolyt közgyüléseken még csak tárgyalásba fogni sem vala hajlandó a királyi kivánatot; hanem az elkeseredés merész hangján pana-

---

[1]) A kancellária levéltárából.

1789. szolván el a nemzet jogain és szabadságain ejtett halálos sebeket, határozottan kijelentette: hogy miután a rendeknek honi törvényeik szerint országgyülésen kivül semmiféle segélyt nem szabad megajánlaniok, annál kevesebbé felelhetnek meg a kir. kivánatoknak, minthogy a házi adónak, a törvénykezési díjaknak s a só árának (mázsájától 1 ft. 40 krral) önkényes felemelése, nem különben az eddigi gabonaszállításoknál történt tömérdek károk, s az elviselhetlenségig felcsigázott hadi kéznapszámok és fuvarok, melyekre a nép a legtávolabbi megyékből kimélet nélkül hajtatik stb. már is annyira növeszték a nyomort és inséget az országban, hogy hozzá hasonlót a kurucz háború óta nem szenvedett a jobbágyság. Az egyébiránt is fölösen meggyült bajok és sérelmek tehát mulhatatlanná teszik az országgyülés mennél elébbi megtartását.

„Nem tanácsos pedig, — mondja feliratában egyebek közt Bihar megye, — megtenni azon szomorú kisérletet, melynek következtében aztán magok az események tanúsítsák, hogy a bajok orvoslata, a nép üdve annak idején az országgyülés által még eszközölhető volt volna. . . . És valljon elvesztette-e az ország, s mikor, miért s miképen vesztette el az országgyülés tartásánk jogát? Ha ezt elvesztette, mindent elvesztett volna. Ha nem vesztette el, miért nem engedtetik meg élnie jogával, mely különben is olynemű, hogy ha soha törvényben kifejezve, soha szokásban nem volt volna is, nem kevésbbé elvitathatlan s tetszése szerint gyakorolható jogát képezné a nemzetnek? Minden független nemzet egyedül önjava végett s nem más okból lépett társaságba; és ennél fogva legfőbb joggal is önmaga bir maga fölött. A magyar nemzet tehát, mely Ázsiából magával hozott szabadságát ezer éves viszontagságai közt fentartani tudta, most, e felvilágosodott században, midőn más nemzetek a hajdankorban elvesztett jogaikat is visszavívják, most sülyedjen-e alá polgárilag a nemzetek nagy társaságában? . . . Ki mondhatja pedig, hogy szabad azon nemzet,

mely országgyülés tartásában gátoltatik?... És míg ez annyi 1789
évek óta bizonytalan időre halasztatik, és míg a nemzet egy része hon, más része a táborban hűségének és vitézségének annyi bizonyítványait adja: az alatt minden törvényei, melyek a magán és köz jogokat biztosítják, a nemzet tudta s megegyezte nélkül eltörűltetnek; új törvények alkottatnak, melyek szerint a nemzetnek birtokáról, jogairól, sőt magáról életéről tanácskozni s határozni sem adatik engedelem; az oklevelek a káptalanok s monostoroktól, melyeknek őrizetére azokat, a törvények védpaizsa alatt, magok a birtokosok bízták vala, ezek tudta nélkül s akaratjok ellenére elvitetnek; a kegyes alapítványok, a birtokjog nagy sérelmére, elkoboztatnak; a papság jószágai a kamara által elfoglaltatnak; a gyermekek oktatásaért oly magas tandíj szedetik, hogy a miatt a szegényebbek a tanodákból kizáratnak s a tudatlanságnak tág mező nyittatik; új s mind súlyosabb terhek, adók és szolgálatok vettetnek a nemzetre puszta parancsok által a nélkül, hogy azok iránt valaha meg is kérdeztetnék; a nemzeti nyelv sérelmére az iskolákban, közigazgatásban, törvénykezésben a nem értett német nyelv erőszakoltatik a nemzetre, s a miatt hivatalaiktól a legérdemesb férfiak minden kárpótlás nélkül s a közjónak is sérelmére, megfosztatnak; ... föliratai, melyekben sérelmeiket elpanaszolják, elsikkasztatnak vagy válasz nélkül hagyatnak. ... A hol országgyülés nincs, ott a rendek kötelességeiket nem teljesíthetik; ott a törvények többé nem léteznek: országot pedig törvények, rendek s azok gyülései nélkül képzelni sem lehet. Az országgyülés megtartását a háború nem gátolhatja: hajdan, mikor az ellenség a hon kebelében dúlt is, tartattak országgyülések" stb. Kérik tehát ő felségét, vigasztalja meg valahára hű nemzetét egy mennél elébb Budára kihirdetendő országgyüléssel. [1])

---

[1]) Collect. Repraes. et Protoc. II. SS. et OO. R. H. Pestini, Budae et Cassoviae. 1. 90. I. 252.

1789. De puszta kérelmekkel, melyeknek eddigelé semmi sükerét nem látják vala, már nem elégedett meg az ország rendeinek ingerültsége. Több vármegye tehát egyszersmind az országbirót is felszólítá, hogy azon esetben, ha a királyt az országgyülés kihirdetésére legfölebb a következő 1780-ki májusig reábirni nem sikerűlne, tiszténél s az 1608-ki koronázat előtti 3-dik törvényczikk által reáruházott hatalmánál s kötelességénél fogva ő hirdessen országgyülést. Egymást pedig sürű levelezés által buzdítják vala kitartásra.

A köz hangulat általában már fenyegetőbb, a körülmények, a külügyek tekintetében is, veszélyesbek valának, mintsem hogy József akár, szokása szerint, egyszerűleg mellőzhette volna e feliratokat, akár egyenesen tagadólag válaszolhatott volna azokra.

Deczember 17-kén tehát, midőn életerejét már mindinkább kimerűlni érzé, egy kéziratában felszólítá a kancellárt, terjesztene elejébe egy leiratot, mely a fenforgó ügyben válaszképen szólna a megyékhez naponként szaporodó feliratаikra. A kancellár még az napon teljesíté a császár parancsát, lényegében a következő felterjesztést nyújtván neki át :

„A megyék feliratai különfélék. Némelyek teljesítették Felséged kivánatait a gabonaszállítás és újonczok iránt egészben, vagy, tehetségök szerint, csak részben, s örömmel látja a kancellária, hogy ezek száma nagyobb, mint azoké, melyek állítják, hogy a törvények szerint subsidiumot országgyülésen kivül adni nem szabad az egyes megyéknek, az újonczügyet pedig az 1741-ki 63. t. cz. szerint tárgyalni sem lehet, és ennélfogva meg is tagadták a kir. kivánatot. De még ezen megyék is kijelentették, hogy országgyülésen készek minden lehetőt teljesíteni.

„Az elsők osztályába tartoznak : Bars, Baranya, Arad, Zágráb, Pozsega, Bács, Kőrös, Varasd, Tolna, Zala, Mármaros, Sáros, Liptó, Árva, Szerém, Krassó, Temes, Trencsény, Gömör, Kis-Hont, Somogy, Veszprém, Hont, Bereg

és Ugocsa. Ide tartoznak még azon megyék, melyek részint 1789.
a hiány, részint mivel állítják, hogy a reájok vetett mennyiség aránytalanul nagy, jelentékeny gabnamennyiséget igértek, kijelentvén, hogy többet nem adhatnak. Ilyenek Turócz, Zólyom, Győr, Soprony, Mosony, Vas, Esztergom és Komárom.

„A második osztályba tartoznak: Pozsony, Nyitra, Nógrád, Pest, Békés, Csongrád, Csanád, Bihar, Szabolcs, Ung, Borsod, Abaúj, Torna, Szepes, Zemplén, Heves és Fehér. De még ezek egynémelyikében is, p. o. Pestben, a földes urak a gyülés után jelentékeny ajánlatokat tőnek; másutt is hajlandók ugyanarra; csak a beszterczei és munkácsi kerületek megyéiben kellett katonai executióhoz nyúlni.

„E megyék eljárását koránt sem helyesli ugyan a kancellária, de kötelessége megjegyezni, hogy e tárgy valóban csak országgyülés elébe való, mint már többször kijelenté valamennyi kormányszék. Fájdalmasan vették továbbá a megyék, hogy panaszaikra soha sem adatott enyhítő válasz. Ezért tanácslá már elébb a kancellária, hogy legalább igértessék meg nekik az országgyülés megtartása; és mivel Felséged ezt nem akarta, a megyei gyüléseket megrendelő leirat kibocsátásakor is kétségét fejezte ki a jó sikerben. A megyék, való igaz, nem menthetők, de indokaik még is számot tarthatnak felséged atyai szivének figyelmére.

„E vármegyék sérelmei a következők: 1. Hogy a felavatási hitlevél, koronázat és eskü elmaradt, úgy szinte a nádorválasztás és országgyülés, sőt Felségednek trónraléptekor tett igéretei sincsenek még teljesítve. 2. A megyei gyülések, tisztújítások és választások eltörültettek s a törvényes főispánok működése megszüntettetett. 3. A törvényes birák és törvényszékek s a régi perrendtartás helyett önkényesen újak állíttattak. A hiteles helyek eltörültettek s a családi okmányok azokból egy helyen halmoztattak fel. 4. A büntető törvény megváltoztatása által a közbiztosság ve-

1789. szélyeztetett. 5. A német nyelv a nemzetre erőszakoltatott s az azt nem tudók a hivatalokból kizárattak, bár azokra a legalkalmasabbak voltak is. 6. A földfelmérésnek a rendek megegyezte nélkül történt megrendelése az urakat s parasztokat egyaránt nagy költséggel s fáradtsággal terhelte. A deperditák és katonaszállásolás váltsága fejében törvényhozáson kivül 620,000 ft vettetett az országra; hasonló módon emeltetett fel a só ára. 7. A gabonaszállítás és többféle úrbéri ügyekben megsértetett a nemesség joga.

„Valamennyi megye országgyülést kiván. Ezt tekinti a helytartótanács is az egyetlen eszköznek az elkeseredett kedélyek megnyugtatására. Ezt javasolta többször s legutoljára szept. 20-án a kancellária is; de Felséged azt válaszolta, hogy országgyülést tartani m o s t sem nem tanácsos, sem nem lehetséges. Ezen engedelmes kancellária tehát bizodalmasan és tiszteletteljesen várja Felséged kegyelmétől és jobbágyai iránti gondoskodásától azon időpont meghatározását, midőn az országgyülést megtartani s a fejedelem és nemzet közti bizodalom meglazult kötelékét megerősíteni lehetend. Az önkényes újítások, melyek a törvényekkel ellenkeznek, csaknem kétségbe ejték a kedélyeket, s a megyék még sem kapnak választ keserves panaszaikra. Attól félnek, hogy már nyoma sem marad fen az alkotmánynak.

„Felséged kézirata azon biztató s vigasztaló kilátást nyújtja a kancelláriának, hogy eszközlője, közvetítője leend a kedélyek megnyugtatásának s örömmel teszi ezen előterjesztését.

„A vármegyék sérelmi panaszaira csak általánosan kellene felelni s így e kancellária a következő értelemben javasolja szerkesztetni a megyéknek adandó választ :

„Ő Felségének kezeihez jöttek mind a most, mind a mult évben tartott gyülésekből kelt feliratok s azokba foglalt sérelmek; s miként ő hű alattvalói javát mindig szivén viseli s azt tekinti királyi buzgalma egyetlen céljának : szintúgy mennél elébb elérni óhajtá azon időpontot, midőn

egy törvényes országgyülésen mind a kir. előadásokat, mind 1789.
a rendek kivánatait köztanácskozás alá venni s közremüködésök által a nemzet közjavát állandó módon megalapitani lehessen. De minthogy a jelen háborús körülmények oly országgyülés megtartását nem engedik, melyen a természetök szerint oda tartozó közügyek kellő érett megfontolás alá vétethetnének: ő Felsége, szivének hajlama ellenére, kénytelen a rendek által oly sováron óhajtott országgyülést békésebb, a tárgyak fontosságához illőbb időre halasztani. De királyi szavával biztosítja a rendeket, hogy mihelyt a béke helyreálland, a törvényes országgyülést azonnal összehivandja s azon mind a kir. előadásokat, mind az ország rendeinek kivánatait tárgyaltatni fogja s hű országrendeivel mind a kettő iránt a közjót czélzó határozatokat megalkotandja. Reméli azonban ő Felsége, hogy valamint ő csak a köz jólétet tartja minden nyilvános rendeleteinél szabályozónak: szintúgy az ország rendei is egyedül a nemzet javát czélzó igazi hazafiúi buzgalomtól lelkesedve, csak ezt veszik zsinórmértékül kivánataik s kérelmeikben; s ennél fogva ő Felségének a közjót czélzó szándokból eredt rendeleteit egyedül ezen szempontból tekintendik s kivánataikat is e szerint intézendik. Ő Felsége ellenben eleve is nyilvánítja hajlandóságát a köz megnyugtatás és megelégedés végett ezen országgyülésen oly változtatásokra, melyek a közjóra szükségeseknek fognak találtatni. De viszont avval kecsegteti magát, hogy ha a jelen háború, minden várakozás ellenére, még tovább tartana, a rendek is készek lesznek a hadsereg szükségleteinek fedezésére megkivántató segélyt erejök mértéke szerint megadni."

„Azon vármegyékhez — így végzi felterjesztését a kancellária — melyek a kir. kivánatokat a terményszállításokra s újonczokra nézve eddigelé csak részben, vagy épen nem teljesítették, még az lenne írandó, miképen ő Felségének felette kellemetlenül esett, hogy ezen megyék az általa a sereg fentartására kivánt eszközöket megtagadván, őt ezek

1789. beszerzése végett szigorúbb eszközök alkalmazására kényszerítették. Reméli azonban ő Felsége, hogy most már ezen vármegyék is követni fogják azok példáját, melyek a közjó tekintetéből a kir. kivánatoknak oly dicséretesen megfeleltek.

„Ily értelmű leirat, hasáblag német és magyar nyelven nyilvánossá téve, bizonyosan jó eredményt fog szűlni.

„A mi végre azon vármegyéket, — névszerint Bihart, Szabolcsot, Zemplényt, Ungot, Borsodot, Szepest, Abaújt és Tornát — illeti, melyek az országbirót felszólították, hogy az 1608-ki 3-ik t. cz. értelmében azon esetre, ha ő felsége az ország közkivánata szerint most sem hirdetne országgyülést, azt tiszte szerint az országbiró hirdesse ki : bár e lépés, első tekintetre vakmerőnek látszik, de, tagadni nem lehet, törvényes, mert az idézett törvény csakugyan ezt rendeli."

E felterjesztéshez kapcsolta a kancellár azon leiratot is mely, hasonlólag magyar és német nyelven, volna a megyékhez szétküldendő. A leirat szövege szóról szóra ime következő :

„Második József, Isten kegyelméből választott római császár, a birodalomnak mindenkor gyarapítója, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- és Tótországoknak apostoli királya, Ausztria főherczege stb.

„Tisztelendő, Tisztes, Tekintetes és Méltóságos, Vitézlő és Nemes kedves hiveink!

„Midőn a múlt szeptember 24-dik napján Hozzátok bocsátott királyi levelünkben hadi seregeinknek élelmére szükséges gabonának adására és új katonáknak állítására intézett kivánságunkat Nektek jelentettük volna, vártuk Tőletek minden bizonynyal, hogy Ti a Hazához (melynek védelmét Nektek szintén úgy mint Nekünk szívelleni kell) való szeretettől gerjesztetvén, a Reátok intézett gabonának az általunk meghatározott illendő feltételek alatt megadására, nem

különben a katonáknak kiállítására is tökéletes készségeteket megmutatni el nem mulasztjátok. 1789.

„Váratlan volt tehát utolsó közönséges gyüléstekben lett végzésetek, mely által kivánságunknak rendes felvételét elmellőzvén, buzgóságtokat csak abban határoztátok meg, hogy ezen vármegyének földes urai a magok szükségétől megmaradó gabonájoknak a hadi sereg számára leendő általadására felserkentessenek, mely szerint a földes urak adományának mértéke bizonytalan lévén, az attól függő hadsereg élelme is csupán bizonytalanná tétetik. Parancsoljuk tehát Nektek, tegyetek olyan rendeleteket, hogy az ezen vármegyére esett gabonának száma a felebb említett és szept. 24-dik napján kelt kir. levelünknek intézése szerint beszedessék és az arra rendelt helyekre beszolgáltassék, nem különben a magyar kir. helytartótanács által tett rendeletek szerint az új katonák is kiállíttassanak.

„A mi pedig a vármegyéknek azon panaszaikat illeti, melyeket mind a most mind a mult esztendőkben tartott közönséges gyülésekből oly kéréssel terjesztettek Előnkbe, hogy Mi azoknak orvoslásokra országgyülést hirdetnénk: még eddig ugyan sem megkoronáztatásunk (mivel mindenféle közbenjárult nevezetes történetek által abban hátráltattunk) végbe nem mehetett, sem pedig országgyülése nem tartathatott, mivel azon dolgok, melyeknek végső elintézésök az országgyüléstől függ, annyira el nem készíttethettek, hogy az ország Statusainak és Rendeinek elejekbe készen terjesztethettek volna; és a mostani háború is az országgyülésének tartását meg nem engedi: igérjük mindazáltal Nektek a Mi királyi szavunk erejével, a melynek megértésére Mi Titeket itten összegyülekeztettünk, hogy mihelyt a békesség mindenütt a Mi tartományainkban helyreállíttatik, önnön Magunk azonnal a törvénynek tartása szerint való országgyülését hirdetni és ott azon panaszokat a Mi Híveinkkel az ország Statusaival és Rendeivel együtt tanácskozásainknak tárgyává felvenni, és a nemzetnek állandó javát

1789 munkálni úgy fogjuk, hogy az állandó oszlopokon nyughassék.

„Valamint tehát Ti ezen eltökéllett szándékunkban azon szüntelen való atyai gondoskodásunknak, melylyel a haza javához viseltetünk, tanúbizonyságát megismerni fogjátok : úgy megvárjuk Tőletek, hogy Ti is azon esetre, ha a háború reménységünkön kivül még tovább is tartana, egész tehetségteknek reászánásával Nekünk a haza javára szükséges segedelmet nyújtani készen lesztek.

„Egyébiránt Titeket Hozzátok hajlandó császári királyi kegyelmünkről bizonyosokká teszünk. Kelt főherczegi városunkban Ausztria Bécsben, deczember 18-dik napján 1789 esztendőben.“

József e felterjesztésre a következő határozatot adta ki : „Hogy a megyék felterjesztéseire válasz adassék s ennek, mint a királyi szónak meghallgatására a megyék rendei gyülésre hivassanak egybe, megegyezem. Azon megyéket azonban, melyek az országbiró által kivánták kihirdettetni az országgyülést, az által akarom büntetni, hogy azokban ily gyülések ne tartassanak. Ebből semmi kár sem támad, mert azért ezek is tudomására jutnak a resolutiónak.

„A leirati mintát helyeslem ; a szöveg rövid, nem indulatos, de férfias és atyai ; helyeslem azt is, hogy hasáblag németül és magyarul szerkesztessék oly módon, hogy kifejeztessék, miképen az előadásban elszámlált sérelmek az alaptörvényekkel nem ellenkeznek, mert a bepanaszolt újítások csak ideiglen, míg az országgyülés azokat jóvá nem hagyja, hozattak be ; vagy csupán előkészületek, hogy majd a tárgy az országgyülés elébe bocsáttassék ; mind az országgyülés mind a koronázat is eddigelé csak azért nem tartatott meg, mert a tárgyak e végre nem voltak előkészitve, s ebben engem a közbejött különféle események gátoltak.

„Az ideiglenes rendszabályok közé tartoznak különösen azok, melyek a főispánok hatáskörét s a megyei gyüléseket illetik ; melyek, továbbá az igazságszolgáltatás formá-

jára s a törvényszékekre, a deperditák s katonaszállásolások 1789.
megváltására vonatkoznak, s csak jóságuk bebizonyúlta után várják az országgyülés sanctióját. Előkészületeik a következők: a büntető perrendtartás, a telekfelmérés, az okmányoknak a hiteles helyekből Budára az országos telekkönyvi hivatalba átvitele. Mihelyt a telekkönyvek elkészülnek, minden család elvitetheti eredeti okmányait, s épen ez által lesznek azok biztosítva a tűzvész ellen, mert az eredeti okmányok és a telekkönyvek külön helyeken lesznek. Megelőző telekfelmérés, bevallás és becslés nélkül hogyan lehetett volna megállapítani az adórendszert? A felemelt sóárt is csak a háború nagy költségei indokolják, ennek végével az is meg fog szünni.

„Így tehát s azon biztosítással, hogy mihelyt a béke helyreáll, az országgyülést magam is kivánom egybehivni, fejezendő be a leirat, melynek szövege azonban még egyszer elémbe terjesztendő. Gr. Zichy válaszolhat ama két vármegyének, de csak miután leiratom köztudomásra jutott; s mind a helytartótanácsnak, mind a működő főispánoknak meg kell írni, miért nem tartom én őket méltóknak válaszra, kik annyira félreismerték atyai érzelmeimet. József s. k."

Hogy József e határozatára nagy befolyást gyakoroltak azon mind számosabb tudósítások, melyek az ország forrongó állapotáról s az elégületleneknek már a poroszokkal is titkon megkezdett fondorlatairól hozzá érkeztek, kétséget nem szenved; a főindokot azonban mégis, úgy látszik, közelgő halálának érzete s azon kivánat képezte, hogy halála esetén népeit békében, csöndben hagyja örökösére. Ezt tanúsitja legalább azon bizodalmas kézirat, melynek kiséretében ő e határozatait a kancellárnak tudtára adá, s mely így szól: „Itt küldöm át önnek határozataimat s értelmemet, mely szerint, a mint vélem, szerkesztendők volnának ezen leiratok; én azoknak jó sükerét remélem. Én a még kissé távolabb jövőre könnyen tehetek igéretet, nem mintha azt megtartani nem akarnám, hanem mivel, minden valószinűség

1789. szerint, én ezen mélységbe nem fogok többé bele tekinteni.[1]) E roham (mely őt e napokban érte) oly erős és oly nemű, hogy én szerencsés létet nem igérhetek többé magamnak. Valeas. József s. k.“

A leirat a fentebb közlött szövegben azonnal szétküldetett a megyékbe, hogy azoknak eleve kihirdetett közgyülésein közzététessék. De a sokáig elfojtott, s most a közgyüléseken valahára ismét lehetővé vált eszmecsere, szintúgy mint a megyéknek egymáshoz küldött, egyetértést ápoló körlevelei által is hatalmasan fölébresztett indulatok tüzét már nem olthatta el a király ezen igérete, mely az országgyülést oly távol s bizonytalan időre tette kilátásba. Nevelé a kedélyek forrongását az is, hogy a kir. biztosok az újonczállítást és gabonaszedést, felsőbb utasítások szerint, némely megyékben fenyegetésekkel, itt-ott erőszakkal is tényleg megkezdették. A kir. biztosoktól elkövetett ezen hatalmaskodások az idegeket egészen a szakadásig feszítették; sőt néhol annyira felviharzának a kedélyek, hogy a császár által megállapított rendszer ellen tényleg felzendültek, s a törvényes tért, melyről erőhatalommal szoríttattak volt le, a törvény s alkotmány meg nem semmisíthetett erejénél fogva önhatalmokból foglalák vissza. Néhol a rájok tukmált hivatalnokokat tisztségeikből rögtön letették s nyomban alkotmányos tisztviselőkkel pótolák; másutt a kihirdetett tisztújításig a létezőket meghagyták ugyan, de a megyei határozatok végrehajtására esküvel kötelezték, s nehogy azok megszegésére s ellenkező kir. rendeletek végrehajtására

[1]) Ich kann in die etwas noch entfernte Zukunft leicht versprechen, nicht weil ich es nicht halten wollte, aber weil nach allem Ansehen ich nicht mehr in diese Tiefe hineinsehen werde. Dieser Anfall ist so stark und von einer solchen Gattung, dass ich mir keine glückliche Existenz mehr versprechen kann. Valeas.“ Pálffy kancellár e bizodalmas kéziratot, nehogy valamikép másnak is tudtára essék, azonnal lepecsételte. S így, lepecsételve találtam azt még én is a kancellária levéltárában.

újabb parancsok s fenyegetések által rászoríttathassanak, melléjek a magok kebeléből egy bizottmányt választának, mely állandó kisgyülést képezne, hatalmat adván neki, szükség esetén rendkivüli közgyülést is hirdetnie. A törvényszékeket, melyeket a régi állapotba rögtön visszahelyezni zavar nélkül lehetetlen volt volna, néhol az országgyülésig — melynek egybehivását, ha a király azt májusig elmulasztaná, az országbirónak ismét szivére kötötték, — jelen állapotjokban hagyták ugyan, de a tisztújításra kihirdetett közgyülésig minden működéstől eltiltották, sőt néhol levéltáraik átadására is kényszerítették. A német nyelvet az igazgatásban megszüntették; az adószabályozási albizottmányt eltörülték, a földek felmérésében készült irományokat a megye házában elzárták, vagy az illető birtokosok közt osztották szét; az újonczszedést és a gabonaszállítást az országgyülésig felfüggesztették; a királyi városokat a megyei hatóság alól fölmentették; az adópótlékot, melyet az ország rendei még az 1765-ki, utolsó országgyülésen, különben is csak a három év mulva tartandó újabb gyülésig ajánlottak volt meg, ha az országgyülés a jövő májusig ki nem hirdettetnék, megtagadandónak határozták; új megyei pecsétet metszetének; a helytartótanácsot pedig megkérték, hogy intézvényeit ezentul vagy latinul vagy magyarul írassa. És mind ezen határozataikat vagy tényleges intézkedéseiket feliratatikban a királynak is tudtára adván, sérelmeiket újabban is lángszavakban panaszlák el, s azoknak orvoslatát, a törvénytelen újítások eltörlését, az alkotmányos kormány helyreállítását, — mi nélkül országgyülést sem lehetne törvényszerűleg tartani, mindenek felett pedig ennek mennél elébbi egybehivását, jogaik érzetében, a legerősebb kifejezésekkel, majdnem fenyegetve követelék; határozottan kijelentvén egyszersmind, hogy addig a kivánt segedelmet megadni nem fogják, s hogy valamint ő felsége szentséges személyéért életöket is készek feláldozni: úgy ősi jogaik s törvényeik védelmében is minden lehetségest megkisérteni legszentebb 1789.

1789. kötelességöknek tartják. „E veszedelmekben — mondá feliratában Bihar — a fejedelem és haza iránti hűség és kegyelet lelkesít bennünket, hogy magunkat s nemzetünket el ne hagyjuk; hanem mint bátor férfiakhoz s hű rendekhez illik, a népet védelmezzük, annak Felséged előtt gyámjai, szónokai legyünk, s a nemzet java, üdve, szabadsága s méltósága védelmét s fentartását magunkra vállaljuk. Mely szent s igaz ügyünkben annál erősebben bízunk az igaz ügyet elhagyni nem szokott mindenható istenben, minthogy e czélunk elérésére egyedül törvényes eszközt választunk, tudniillik az országgyülést“ [1]).

Még hevesebb kifejezésekben követeli Nyitramegye 1790-ki január 25-kén tartott közgyüléséből az újítások eltörlését, a megsértett jogok s törvények helyreállítását, s az országgyülés egybehivását. „Ellenkező esetben, úgymond, alázatosan tiltakozik, nem vak konokságból, hanem a szent igazság és közjó iránti erélyes ragaszkodásból, hogy országgyülésen kivül, a mint kivántatik, segedelmet nyújtani sem nem akarnak, sem nem fognak. Meg nem foghatják, miként történhetik, hogy míg ő felsége a szólás szabadságát megengedi, az ennél fontosabbat, az élet és cselekvés szabadságát gátolni akarja. Nehogy tehát mind a két részről veszélybe döntessenek s véginséget kelljen tűrniök, kénytelenek leszneк magokat a netalán megkisérlendő erőszakos zsarlások és hatalmaskodások ellen a vétlen védelem mérsékletével óltalmazni, jövendő sorsukat a királyok királyára, az uralkodók uralkodójára bízván“ [2]).

Hasonló értelemben írt fel Pest megye is, egyebek közt állítván, hogy az országgyülés elhalasztására a kir. leiratban felhozott ok, az adórendszer előmunkálatainak el nem készülte, nemcsak nem elégséges, sőt már magoknak ezen előmunkálatoknak az ország tudta s megegyezte nél-

---

[1]) Bihar felírata Collect. Repraes. et Prot. I. 270. kövv.
[2]) U. o. 29.

küli készíttetése is oly sérelem, mely a legmélyebb aggályt 1789.
ébresztheti a rendek keblében. „Nehogy tehát e részben köteles hűségök s őszinteségök ellen vétsenek, alázatosan és bizodalmasan kijelentik ő felsége előtt, miképen őket soha semmi sem fogja arra bírhatni, hogy alkotmányos jogaik s kiváltságaikról önként lemondjanak." Ugyan ezen megye egy magyar nyelven fogalmazott feliratában szivére köti a helytartótanácsnak, hogy addig is, míg a sérelmek orvosoltatnának, mindenekben a törvényekhez, s nevezetesen az 1723-ki 102-dik törv. czikkhez tartsa magát [1]).

Pozsony megyében még gróf Eszterházy Ferencz udvari kancelláriai tanácsos is hevesen kikelt a kormány ellen a nemesi jogok védelmében; miért hivatalától nyomban meg is fosztatott. Nógrád egyenesen a király személye ellen fordul, midőn feliratában megjegyzi, hogy ő felsége igér ugyan országgyülést; de miután a kormánya elején adott szavát megszegte, igéretében bízni többé nem lehet. Miért, ha változhatlan akarata, országgyülést csak a háború bevégezte után hirdetni, igérete zálogául, legalább a sérelmeket orvosolja tüstént az újítások eltörlése által; kijelenték egyébiránt, hogy megyéjökben azokat ők tényleg eltörülték, s helyreállították az alkotmányos igazgatást [2]). Hasonló módon tett és írt fel Hont megye is január 28-kán tartott közgyülésén, egyebek felett még azt is határozván, hogy a magyar nyelv a jövő országgyülésen a maga természetes jogaiba törvény által is helyeztessék be; ő felségét pedig kérvén, hogy Izdenczy udvari tanácsost, ki minden újítások fő tanácslója s kovácsa, hivatalából mozdítsa el. — E gyülésekből a megyék nemcsak a felséghez, hanem Kaunitz herczeg fő kancellárhoz, Laudon fő hadvezérhez, az esztergami bíbornokérsekhez, az udvari kancellárhoz s az országbiróhoz is intéztek feliratokat, kérvén őket, lágyitanák meg ő felségének né-

[1]) A Jancsó Imre-féle gyüjtem.
[2]) U. o és Coll. Repraes. II. 187.

1789 mely álnok honellenségek által megkeményített szivét, s eszközölnék ki befolyásukkal törvényes kivánataik teljesítését [1]).

Az ország rendei e határozott, merész felléptének oka többféle körülményekben keresendő. A kedélyek ingerültségéből csupán azt nem lehet származtatni. Ingerültség, elkeseredés már rég létezett a nemzetben, s mint az 1784-ki s következő évi feliratok tanúskodnak, a mostaninál nem csekélyebb. Mivel azonban József akkoron seregeinek nagy részét az országban helyezte el, hasonló ellenállásról, melynek, ha a császár nem enged, múlhatatlan belharcz lett volna eredménye, józanon gondolkodni sem lehetett. Most azonban a seregek az egész országból a török határszéleken, vagy épen a török tartományokban táborozának, honnan azokat a nyert előnyök feladása, a hadjárat sükerének meghiúsúlta nélkül visszahívni s a zavargó rendek ellen fordítani nem lehetett.

A külviszonyok hasonlóképen mind kedvezőbben alakúlának a végre, hogy a nemzet megsértett jogainak, alkotmányának helyreállítását Józseftől kidaczolhassa. Tyrol az újítások miatt szintén nyugtalankodni kezdett. Belgiumban,

---

[1]) U. o. II. elszórva. Laudon levele, melylyel az ót közbenjárásaért kérő Pongrátz, Pest megyei táblabirónak válaszol, megérdemli, hogy a többiek közöl kiemeljük. Miután egyebek közt kijelentette, hogy ő felségétől soha egy szót sem hallott, mely a magyar nemzet iránt ellenséges indulatot vagy a rendek jogainak csorbítására törő szándékot árult volna el, bizonyossá teszi őt, hogy ő felségétől sokszor a leggyöngédebb atyai indulat nyilatkozatait hallotta Magyarország iránt. „Mint méltányosan gondolkodó magyart szólítom fel önt, itélje meg, lehet s kell-e azért megróni ő felségét, hogy benne az országgyülési tárgyalások lassú menetének emlékezete, s az ellenmondás daczos szelleme, mely azokon oly gyakran uralkodik vala, aggodalmat s talán igen hirtelen ellenszenvet gerjesztett? Semmi sem szomorúbb Európa mai ország- s hadszerkezete mellett a fejedelemre nézve, mint ha terveit, számításait, rendeleteit annak idejében meg nem teheti" stb. A Jancsó-féle gyüjtem.

mely ugyanazon okokból már 1787-ben fegyvert fogott, a lázadás oly haladásnak örvend vala, hogy rendei az osztrák háztól való függetlenségöket is kikiáltották. A fölkeltek ezen előmeneteleinél pedig nem kevésbé ösztönző példájok követésére a magyarokat is ama körülmény, hogy József, ki elébb az előterjesztésekre, kérelmekre ott sem hajlott, most, a szükségnek engedve, újításait az 1789-ki novemb. 25-kén kelt nyilatkozványában ünnepélyesen visszavonta. Hasonló eredményt véltek tehát remélhetni a magyarok is, ha annyi sikeretlen kérelmeik után valahára szintén merészebben lépnek föl, s fenyegetve követelik, mit könyörögve meg nem nyerhettek. 1789

És erre a többi külviszonyokban is mind több bátorító körülményt látának kifejleni az ország rendei. Francziaországban az óriási forradalom, mely a világ politikai s társadalmi viszonyait gyökerestül feforgatandó vala, már tényleg kitört; a felkelt párisi nép a bastillet megvette, a királyt Versaillesből Párisba menni kényszeríté; a nemzeti gyülés minden hatalmat magához ragadott: e szövetségesére tehát Józsefnek semmi esetben nem lehetett többé számolnia. Holland, Angol- és Poroszország aggodalmokat a császári fegyverek szerencséje miatt Törökországban el nem titkolhaták, s az európai egyensúly fentartásának szükségét adván okul, a fényes kapu ügyében mind a bécsi, mind a szentpétervári udvarnál mind erélyesebben léptek föl. Sőt Poroszország, miután az általa igényelt Danczka, Thorn s más lengyel birtokok elfoglalására a bécsi udvar megegyezését kieszközölnie nem sikerült, egy részről a törökkel január 16-kán (1790-ben) forma szerint szövetséget kötött, s az osztrák birodalom határaihoz hadakat küldvén, oly fenyegető állást foglalt el, hogy József még a török ellen harczoló seregeinek egy részét is kénytelen lőn Slezia, Morva széleire fölrendelni; más részről titkos ügynökei által Magyarország-

1789. ban is folyton szítogatá az elégületlenség tüzét, fegyveres felkelésre ösztönözvén a nemességet [1]).

Az izgatások gyulékony anyagra találtak a különben is ingerült, elkeseredett urak s nemesek kedélyében. Egy titkos összeesküvés kezd vala terjedni az országban, s tagjai a felkelés szervezése, a nyerendő segély iránt mind sűrűbb levelezésbe ereszkedének a porosz kormánynyal; s már követek is járnak vala Berlinben, onnan oly igéreteket hozók vissza, hogy mihelyt az ország, Németalföld példájára, függetlenségét az osztrák háztól kikiáltja, porosz segedelemre azonnal számot tarthat. És hogy e tervek mind szélesebb terjedelemben fejlődének, hogy a visszahatás a kényuralom ellen a kitörés pontjához sebes léptekkel közeledék; sőt, hogy a lázadás, bár még csak fegyvertelenül, tényleg is kitört: ama daczos feliratok s több megyének azon lépései, melyeknél fogva a törvénytelen reformokat eltörűlvén, a régi, alkotmányos igazgatást tényleg helyreállították, minden kétségen felül emelik. Némely megyékben már a fegyverrekelést is kezdik vala titkosan szervezni; és hogy ez még csak kisebb körre terjedt s nyiltabbá nem lett, oka csak abban rejlék, hogy a két részről is annyira elfoglalt katonaság fellépésétől félniök még nem lehetett, s a többség abban bízék, hogy József a nemzet forrongásáról a történtekből meggyőződvén, mivel nagyobb haderőt az országba küldeni nem képes, nálunk is szintúgy el fogja magát határozni újításainak visszavonására, mint ezt Belgiumban a nov. 25-kén kibocsátott okmányában cselekedte: nem akarák tehát a szükség beállta előtt hadi zajjal eltölteni az országot.

[1]) Leopoldischen Annalen. Ein Beitrag zur Regierungsgesch. Kaiser Leopold des II. I. 124. Versuch einer Geschichte der protest. Religion in Ungarn Zürich, 1797. 73.

1790.

XII.

És mind ez akkor történt, midőn József ereiben már gátolhatatlanul dúl vala a halál hatalma. Mióta 1788. végén a török határszéleken lévő táborból betegen hazatért, egészen soha nem épülhetett fel többé nyavalyájából. Az időnkint beállott enyhüléseket mind öldöklőbb rohamok válták fel, kivált miután nyugtalan természete s munkaszenvedélye betegségében sem hagyta el s nem engedi vala őt pihenni, vagy csak tágítani is megszokott, folytonos munkásságán. Nyavalyája ennélfogva mindinkább öregbedék, s a test épségével a lélek erélye is lehangoltabbá lőn. Ily körülmények közt találták őt a vármegyék idézett feliratai, s a kir. biztosok tudósításai a bennök uralkodó hangulatról. A bátor, daczos, kihívó hang, mely azok nagyobb részét átlengé, s még inkább azon elszánt lépések, melyeknélfogva több megyék az új igazgatási rendszert önhatalmukból megszűntetvén, a régit tényleg helyreállították, s annak védelmében mindenre készeknek nyilatkoztak, megdöbbentették az ily beszédhez nem szokott autokratát. Látá ezekből, hogy ama reménye, miszerint reformjaival a nemzetet valahára mégis megbarátkozandónak vélé, teljesen meghiúsult. Nyavalyájának öregbedése, mely közeledő halála előérzetét naponkint erősbíté, s a mindinkább bonyolódó külviszonyok azon kilátástól is megfosztták őt, hogy, ha jó szerével nem megy, erőszakkal fogja kényszeríteni a nemzetet akaratának teljesítésére. Voltak kétségkivül némi tudósításai a porosz izgatásokról s azon összeköttetésekről is, melyek a nemzet s a berlini kabinet közt szövődnek. S mind ezekből azon meggyőződésre jutott, hogy a nemzet, ha követelései ki nem elégíttetnek, visszatarthatlanul lázadásba rohan.

Ezen meggyőződés 1790-ki január 24-kén őt már teljes engedékenységre hajlítá a nemzet iránt. „Miután a vármegyéknek nem rég nyilvánított szándékaim, így szól egy kézirata ezen napról Pálffy kancellárhoz, — nem csak jó

1790. hatást nem szültek, mit még is jogosan várhattam, hanem a legtöbb megyék gyülései magokat megint igen illetlenül viselték; e rendetlenséget pedig ideje már valahára megszüntetni: tartson Ön gr. Bánffy (erdélyi kormányzóval) s más tanácsosokkal értekezletet, melyben a statuskancellária is részt vegyen, s tanácskozzék velök ez ügyben, de gyorsan."

Az értekezletet, melybe Bánffyn kivül Pásztory és Mikes tanácsosokat hívta meg, Kaunitz-Rittberg herczeg álamkancellár pedig Spielmann udv. tanácsost küldé, január 26-kán tartá meg a kancellár, melynek aztán következő lőn végzése. „Ha, így szól az innen a császárhoz felküldött előterjesztés, — a megyei gyülésekről felérkezett nyilatkozatokból itélni lehet, az országban oly nemű már a hangulat, hogy az izgalom okainak megszűntetésével nem lehet eléggé sietni, a törvényteleneknek tekintett rendeleteket még a megigért országgyülés előtt meg kell szűntetni. Ezen intézkedések következők volnának:

1. A korona visszaküldése Budára.

2. A megyék és városok hatóságának helyreállítása, tisztválasztások a rendes főispánok alatt. Ezek nélkül úgy sem lehet országgyülést tartani.

3. A német nyelvnek az ügyvitelben feladása; az igazságszolgáltatásnak, legalább részben, a régi modor szerint helyreállítása, a családi okmányoknak a hiteles helyeken meghagyása.

4. A földfelmérés felfüggesztése, vagy mivel már jól előre haladt, az azt vezető főbizottságtól elvétele s a kamara alá helyezése.

5. Végre, mivel a főpanasz minden megyénél az, hogy a törvények hatályon kivül tétettek, s helyöket szabályok, rendeletek foglalták el, mi azon aggodalmat ébresztette, hogy a rendek a törvényhozásból kizárattak: nyilatkoztassa ki ő felsége, hogy jogaikat s az alkotmányt fentartja.

Ezen pontok iránt, melyekre a feliratok legnagyobb súlyt fektetnek, egy latin nyelvű leiratot küldhetne ő fel-

sége, mit a magyarok nagy becsben tartanak. Ha ő felségé- 1790.
nek e nyelv nem tetszenék, a leiratot hasáblag magyar és német nyelven lehetne szerkeszteni. De ezt mennél elébb, hogy ő felsége saját jó szántából eredtnek tűnjék fel a leirat. Ezt az is javasolja, hogy miután az országra vetett termény-szállítás négyhatod része már biztosítva van, s az újonczállítás is jól megindult, a hadsereg szükségleteit a gyülöletes kényszereszközök nélkül is ki lehetend állítani. Ha azonban rendkivüli segélyre lenne szükség, azt csak országgyülés útján lehetne várni, s így is csak, ha e pontok előleges megadása által ő felsége eleve is tanúsítja atyai indulatát, s nem csak minden okot megszűntet a bizalmatlanságra, hanem a nemzetnek fejedelmei iránt megszokott szeretetét is felébreszti annak keblében.

„Szükség egyébiránt, hogy ő felsége a prímást, Zichy országbirót, és Ürményi personalist Bécsbe rendelje fel s tudassa velök az országgyülés elébe terjesztendő kir. előadásokat, hogy azok felett tanácskozván s az előmunkálatokat elkészítvén, a czélt sikeríteni lehessen.

A kancellár e felterjesztést másnap Kaunitz herczeggel is közölvén, annak támogatására őt is felszólítá. „Herczegséged bölcsessége s érdekeltsége az állam java iránt — így szól az átirat — azon vigasztaló reményt biztosítja nekem, hogy közreműködése következtében oly eredménynek nézhessek elébe, mely mind ő felsége legmagasabb személyére, mind a nemzetre nézve kivánatos.“

A herczeg, ki Spielmann tanácsosa által már elébb is hasonló véleményt terjesztett a császár elébe, örömmel engedett a kancellár kérelmének, s január 28-kán a következő felterjesztésben közlé a maga tanácsát a császárral:

„A magyar-erdélyi kancellária, melynek értekezletében részt vettem, közlé velem ennek eredményét a felségedhez e hó 26-ról intézett felterjesztés által.

„Azt látom abból, hogy a kancellária, lényegét tekintve, ugyanazt tanácsolja Felségednek, mit én már elébb

1790. Spielmann tanácsos által szóval tanácsolni kötelességemnek tartottam.

„Én tehát a kancellária előadásával teljesen egyetértek s csak azt kivánom, hogy javaslataink rögtöni keresztülvitele elégséges legyen azon eredményeket előállítani, melyeket remél. De mivel a kedélyek oly igen fel vannak ingerűlve, a bizodalom pedig teljesen elveszett, s ennélfogva az ellenkező is lehetséges; én aggodalmamat nem hallgathatom el, hogy avval alig fognak megelégedni, ha egyszersmind az országgyülés is még ez évre, talán junius 1-jére ki nem tűzetik; s a nemzettől időközben jó szavakkal s jó előterjesztésekkel nem ügyekeznek megnyerni mind azon sürgetős segélyt, mely utóbb az országgyüléstől törvényesen lenne megnyerhető.

„Méltóztassék felségednek megemlékezni, hogy Németalföldjét immár elvesztette, talán visszanyerhetetlenül elvesztette, egyedül csak azért, mivel 1787 junius 20-kán hozzá intézett jól megfontolt előterjesztésemet nem csak kedvetlenül fogadta, hanem inkább azóta mindenben épen az ellenkezőt rendelni jónak találta.

„S nagyon félő, hogy a monarchia ugyanazon szerencsétlenséget fogja tapasztalni legelébb is a magyar nemzet részéről, melynek nem fog hiányozni külsegélye, ha az én mostani véleményem nem lenne szerencsésebb az akkorinál.

„Esedezem tehát felséged előtt, mint oly becsületes ember, ki fejedelmének javát kivánja, legalább mind azt kivétel nélkül elrendelni, mit Önnek a magyar-erdélyi kancellária tanácsol.

„Adja Isten, hogy Felséged erre határozza magát; s e buzgó kivánatommal ajánlom magam Felséged legfelsőbb állandó hajlamába, melyet ötven év óta törekedtem megérdemleni felséges házától.“ [1])

---

[1]) Mind ezen okmányok részint a magyar kancellária, részint a bécsi csász∙ államlevéltárból vétettek.

József helyzete valóban kínos, lélekölő vala. A török 1790.
ellen működő seregből lehetetlen volt tetemesb erőt elvonnia, ha csak eddig nyert előnyeit koczkáztatni nem akarja. Viszonyai a poroszszal annyira elmérgesedtek, hogy minden pillanatban várható a háborúüzenetet, s avval együtt a porosz hadak betörésének hírét. Németalföld felkelt népe, miután a függetlenséget s az osztrák háztól való elszakadást kikiáltotta, Genfet is megvévén, Brüssel ellen indula; minek következtében a császári helytartóság a tartományt odahagyni kényteleníttetett. Tyrol a nyílt lázadás küszöbén álla, szintúgy mint Magyarország, kész minden pillanatban fegyvert ragadni, ha az újítások el nem törűltetnek. Önmaga semmisítse-e meg ifjúsága ezen álmait, nagyratörő lelke e kedvencz terveit, tíz évi munka s fáradalomteljes kormányéletének annyi szeretettel s buzgalommal, annyi nélkülözéssel s áldozattal ápolt eredményeit? Valóban, látva őt e lélekölő küzdelemben, nem tagadhatjuk meg tőle a részvét érzelmeit; hiszen ő, ha tévedt is, szeretett, boldogítani akart; hibája a nemes lélek túllángolásából, a jóért, az emberiség haladásáért buzgó szív túláradásából származott inkább mint hiú dicsvágyból! S tán e végső küzdelemben is nem annyira kormánydicsőségének féltése, — mert öntudata, hogy jót akart, s a haladást szolgálta, megnyugtathatták őt a jövő kor s a történelem itélete iránt, — mint annak meggondolása áraszták el szivét keserűséggel, hogy népei, kikért keble oly tiszta s önzetlen szeretettel lángol vala, kiknek boldogítására szenteli vala munka s fáradalomteljes életét, végperczeiben tőle ennyire elfordulnak, atyai szeretetét s gondjait ily daczczal viszonozzák!

József a súlyos lelki harczban sem tagadta meg szellemi nagyságát és szíve jóságát. Egy hiú, önző fejedelem daczczal viszonozta volna a háborgó nemzet daczát: ő koporsója szélén, meggyőzve önmagát, egy tollvonással semmisíté meg a maga művét, élete fáradalmainak egész eredményét. „Ily körülmények közt — mondá már január 26-kán

1790. egy miniszterének — ily körülmények közt semmit sem lehet félig tenni. Én tehát a magyar és erdélyi rendeknek minden kigondolható, a méltányosságnak csak szinét is viselő panaszaikat egyszerre meg akarom szűntetni.... Szívemből kivánom, hogy Magyarország boldogságában s a jó rendben ez által annyit nyerjen, mint én rendeleteim által kivántam neki szerezni minden ügyeiben."

E hozzá méltó elhatározása következtében József a m. kir. udv. kancellária által mindjárt január 28-kán (1790) következő rendeletet bocsáta az ország minden megyéihez: „Miután a közönséges országgyülést, melynek megtartását minap, a lefolyt évi decemb. 18-kán, királyi szavunk lekötésével igértük, az 1723-dik évi II-dik t. cz. értelme szerint, törvényes megkoronáztatásunkkal és hitlevelünk kiadásával szándékozánk kezdeni, s azon ennélfogva személyesen megjelenni akaránk: ez az oka, hogy annak egybegyüjtését békés időre kivánók halasztani, azt hivén, ha hajd a háború gondjaitól megmenekszünk s a betegség miatt most meggyöngült erőnket visszanyerjük, magunkat egészen az országgyülés ügyeinek vezetésére szentelhetendjük. Nehogy azonban benneteket az országgyülés idejének bizonytalansága által tovább is aggályban tartsunk, elhatároztuk magunkat, hogy ezen országgyülést a következő 1791-dik éven túl nem halasztandjuk. Minélfogva benneteket ezennel királyi szavunk által biztosítunk, hogy a következő évben a közönséges országgyülést bizonyosan kihirdetendjük s a törvények által kiszabott módon meg is tartandjuk.

„De atyai indulatunk gyöngédségének a magyar nemzet iránt evvel még nem szabunk határokat, s hogy azon rövid idő alatt is, mely az országgyülés megtartásáig lefolyand, kivánságaitoknak egészen eleget tegyünk, önként és saját szivünktől indíttatva, kegyelmesen határoztuk, hogy az ország politikai s igazságügyi igazgatását, a jövő május elejétől kezdve, egészen azon állapotba helyezzük vissza, melyben 1780-ban volt, midőn a felséges özvegy császárné s apostoli

királyné, felejthetetlen anyánk, halála után az ország kormányát átvettük. Miután ugyanis jónak láttuk, a közigazgatás némely intézményeit, kormányunk elejétől fogva, a közboldogság előmozdítása iránti buzgalomból s azon reményben megváltoztatni, hogy azok nektek, ha majd tapasztalásból megismeritek, tetszeni fognak; most azonban bizonyosakká tétettünk, hogy ti a régi igazgatási modort inkább akarjátok s csak abban keresitek s találjátok boldogságtokat: nem késünk ebben is megfelelni kivánságtoknak; mert miután a kormányunkra bízott nemzeteknek egyedül boldogságát óhajtjuk, annak elérésére azon út legkedvesebb előttünk, melyet biztosabban oda vezetőnek a nemzet köz megegyeztéből értünk. 1790.

„Ez okból, midőn az ország valamennyi vármegyéit, mind a közönséges és kis gyüléseken tárgyalandó ügyekre, mind a tiszti karnak törvényszerű választására nézve, régi törvényes hatóságába visszahelyezzük; s a sz. kir. városoknak s külön kapukkal biró kerületeknek elébbi törvényes hatóságát is visszaadjuk: ezennel egyszersmind a kormányunk kezdetétől fogva kibocsátott azon rendelvényeket is eltörlötteknek s érvényteleneknek nyilatkoztatjuk, melyek köz értelem szerint a törvényekkel ellenkezni látszanak; akarván mindazáltal, hogy addig, míg azoknak részletes eltörlése iránt már kiadott további rendeleteink hozzátok leérkeznek, nehogy a közigazgatás megzavartassék, önkényleg semmit se változtassatok, valamint szintén addig, míg a főispán, kit tisztségének visszavétele iránt hasonlókép bizonyossá teszünk, törvényes hatalmának gyakorlatába léphet, magatokat a mostan hivatalkodó főispán rendeleteihez tartsátok.

„Egyébiránt elhatároztuk, hogy az úgynevezett türelmi rendeletünk, valamint azok is, melyek a lelkészségek szabályozását, s a jobbágyokat mind a velök való bánásmódra, mind a földesurak iránti viszonyaikra nézve illetik, teljes épségben s érvényben maradjanak; mert ezeket úgy is mind

1790. a törvényekkel meg lehet egyeztetni, mind a természeti igazság követeli; a lelkészségek szabályozását pedig tőlünk fő kegyúri tisztünk is követelte; s különben is azt hiszszük, hogy ti ezen rendelvényekben, méltányosságtok szerint, magatok is teljesen megnyugodtatok.

„Végül, nehogy kivánalmaitok összegéből valamit hiányozni engedjünk, az ország szent koronáját s többi ékszereit, melyek ideiglen császári kincstárunkban tartattak, Budára, királyi várunkba átvitetni, s ott a törvény rendelete szerint őriztetni határoztuk, s megparancsoltuk, hogy azoknak eltételére alkalmas hely tüstént készíttessék.

„Az általunk ekként a törvények szerint rendeltekből újabb tanúságait veszitek atyai indulatunknak, melylyel a magyar nemzetet átkaroljuk; és veszitek egyszersmind kétségbe vonhatatlan s örök időkre érvényes bizonyítványát annak is, hogy mi a törvényalkotó hatalmat illetőleg, mivelhogy az az ország alaptörvényei szerint a fejedelem és az ország karai s rendei közt egyenlően megosztva vagyon, a rendek ezen jogát sértetlenül fentartandjuk, és valamint azt mi magunk őseinktől átvettük, szintazon módon utódainkra is sértetlenül teszszük által; remélvén, hogy a segedelmetekért esdő hazának, mind gabonával a hon biztonsága felett őrködő katonaság számára, mind újonczokkal, kiket az általatok legalkalmasbnak találandó módon állíthattok, a folyó évi hadjárat alatt ti is segedelmére lesztek. Kelt Bécsben jan. 28-kán 1790-ben. József."

Követék e minden tekintetben nagy fontosságú rendelvényt a kanczellária, a helytartótanács s az országbiró körlevelei a vármegyékhez, ezeket lecsillapitani, a kir. szó szentsége által megnyugtatni s a kivánt hadi segélynek, már nem az elébbi parancs által kiszabott alakban, hanem önmaguk által meghatározandó módon, önkéntes ajánlatképen kiszolgáltatására reábirni ügyekezők. Írt Kaunitz herczeg is azon vármegyékhez, melyek közbenjárását kérték volt, örömét jelentvén a felett, hogy a nemzet bizodalmának meg-

felelhetett, s reményét fejezvén ki, hogy a nemzet a maga méltányos gondolkodásmódját, melyért ő felsége előtt kezességet vállalni sem kételkedett, mind azokban, mik a királyt s közügyet illetik, tettei által a jövőben is tanúsítandja [1]). 1790.

Valóban nagy ideje volt, hogy József nagylelkű elhatározása oly gyorsan elküldetett a megyékhez. Ezeknek főispánjaitól mind aggasztóbb levelek, melyek azonban még a január 28-kai leirat vétele előtt keltek, érkezének fel Bécsbe. Gr. Zichy Károly országbiró jan. 29-én írja a kancellárnak, hogy Nógrád megye minden áron el akarja törűltetni az újításokat az országgyülés egybehivása előtt. A megyei gyülések hozzá érkezett jegyzőkönyveiből azt látja, hogy mindenütt egyaránt izgatott a hangulat. Már csak az országgyülés mennél elébbi egybehivása segíthet a bajon. Trencsény megye azt határozta, hogy ha a gabnaszállítás erőszakkal kisértetnék meg, fegyveresen veri vissza önvédelmi jogánál fogva az erőszakot. Prónay László beszterczei működő főispán január 30-ról írja, hogy inkább ő felsége lábaihoz teszi le hivatalát, mintsem hogy ily hangulatban, minő Hont megyében nyilatkozik, szigorúbb eszközökhöz nyúljon. Ott ugyan is a január 26-kán tartott közgyülésen a hivatalnokok részint önként, részint kényszerítve mind lemondtak. S azután oly feltétel alatt bízattak meg az igazgatás folytatásával, hogy azt alkotmányos módon, a törvények szerint kezeljék. Az adószabályozó bizottság eltörűltetett; a német nyelv hivatalos használata eltiltatott; az elébbi megyei pecsét vétetett elő. Hasonló hírek jöttek Ung, Abaúj, Sáros stb. megyékből.

Az országbiró egyenesen a felséghez is írt e hangulatról január 29-kén. ‚A rendek panaszai, úgymond, az újítások miatt mindenütt egyértelműek. Sürgetik haladéktalan eltörlését több rendeleteknek, kivánják minden késedelem

[1]) Collect. Repraes. Prot. I, 117.

1790. nélküli kihirdetését az országgyülésnek. A kedélyek már oly izgatottak, hogy nincs mód azokat lecsöndesíteni, hanemha kivánságuk teljesíttetik. Eddigi előterjesztéseiben állíthatta, hogy az újítások ellen nem egyértelmü s általános az ellentállás. De a körülmények egy idő óta megváltoztak; s nem teljesítené kötelességét, ha híven nem ábrázolná azon, bár ijesztő képet, melyet most a magyar tartományok kivétel nélkül mutatnak. A franczia és belga forradalom kitörése óta általában hangosabban szólal fel a nemesség: olyan, mintha álomból ébredt volna fel. Nyilatkozata mindenütt erős, egyértelmű a törvény és szabadság mellett. A jobbágy, kit harmad évben terhel a háború súlya, elégedetlen, ingerűlt. Egy szikra is lángra gyújthatja, kivált miután tudja, hogy a rendek már siker nélkül emeltek szót gyüléseikben a háború terhei ellen.

‚Az ellenség mindenünnen fenyeget. A törökön kivül hihetőleg még a poroszok és lengyelek ellen is hadat kellend küldeni. Belgium lángban áll. A seregek mindenütt a határszéleken vannak; benn az országban semmi haderő, az elégületleneket féken tartani. Pedig mily könnyen lángra gyúlhat itt is nemes és paraszt egyaránt! Borzad, ha a veszélyekre gondol.

„A legmelegebb érzelemmel tehát Felséged java, dicsősége iránt, sürgetve kérem Felségedet, hirdessen ki haladéktalanul országgyülést. S hogy a kedélyek némileg addig is csöndesedjenek, küldje vissza a koronát, függeszsze fel az új büntető törvényt, vonja vissza a családi okmányok Budára szállításáról szóló rendeletet, állíttassa be a földfelmérési munkálatokkal kapcsolatos executiókat, s rendelje meg a követválasztást.

‚Ha ez történik, vidám szívvel fognak a rendek megjelenni az országgyülésen s Felséged a nemzettől, mely egy idő óta oly sokat haladt a felvilágosodásban, teljes áldozatkészséget várhat. [1])

[1]) A kancellária levéltárából.

A kir. rendelet kihirdetése végett, hogy a kedélyek mennél elébb lecsöndesedjenek, a megyékben azonnal megtartattak a közgyülések. Zichy Károly országbiró ezekről már febr. 5-én tudósítást adott a kancellárnak. ‚A szellem s hangulat, úgymond, mindenütt ugyanaz. Az altörvényszékek eltörűltettek, a közgyülési és sedrialis tárgyalások megkezdettek; az egész megyei igazgatás régi lábra állíttatott, a német nyelv használata eltiltatott, a helytartótanács ily nyelvű leiratai visszaküldetnek, a levelezés a többi megyékkel megindíttatott; a városok is elébbi szerkezetökbe s hatóságukba helyezkedtek; a protestansokra nézve a bécsi békekötés szabályai helyreállíttattak; a német elemi iskolák bezárattak, az executiókra kiküldött katonaság elutasíttatott, a papság hatósága a házassági ügyekben helyreállíttatott stb. Egy némely megye még azt is végezte, hogy erőszakot erőszakkal ver vissza. 1790.

Mind ez vészt jósol, ha gyorsan le nem csilapíttatik az ingerültség. Egyhangú a szózat, hogy nem csak eltörlendő minden újítás addig is, míg az országgyülés összehívatik, hanem arra nézve is, hogy ezt semmi oknál fogva nem lehet elhalasztani. Ez tehát az egyedüli eszköz a forrongó kedélyeket lecsöndesíteni.‘

Pálfy kancellár febr. 7-kén kelt válaszában nagyon bánkódik, hogy a megyék ily szélsőségekre ragadtatnak, holott a felség engedményei után tőlök is remélni lehetett volna, hogy várjanak egy kissé, miként azt a felség s a közügyek állapota kivánja. Ő valamint nem merné tanácsolni ő felségének az országgyülés rögtöni összehivását, úgy hiszi, hogy honfitársai is méltányolni fogják a súlyos körülményeket s elállnak kivánatuk rögtön teljesítésétől. Hasson tehát az országbiró ez értelemben; neki meg lesz gondja reá, hogy a főispánok mennél elébb kineveztessenek s megyéikbe menvén, közreműködjenek, hogy ő felsége kivánatai végrehajtassanak.‘ Ő csakugyan már 5-kén valamennyi megyére nézve

1790. fel is terjesztette a kinevezendő főispánokat, mire József csak e szavakkal válaszolt: „Tegye ön azt, mit legjobbnak itél.“ [1])

Megegyezett néhány nap múlva abban is, hogy a korona Budára levitessék. A koronát tehát Keglevich József és Nádasdy Mihály grófok s koronaőrök február 17-kén a többi ékszerekkel együtt átvévén, a következő napon vele hat magyar kir. testőr kiséretében az országba indulának. Leirhatatlan az öröm és lelkesedés, melylyel a nemzet e szent ereklyét, hat évi számüzöttsége után fogadta. A megyék, melyeken keresztűlvitetett, tisztelgő bizottmányokat s nemesi zászlóaljakat küldének elejébe határaikhoz. Gróf Forgách Miklós, ugyanaz ki 1784-ben az összeírás ellenzése miatt főispáni tisztétől megfosztatott, egy egész nemesi haddal Budáig kiséré a nemzeti kincset. A nép az útat, melyen a korona átvitetett, csoportosan, majdnem szakadatlan lánczban állá el; a városokban, megyei s városi bizottmányok, polgári zászlóaljak, ünnepileg öltözött czéhtestületek, nappal virágfüzérekkel, éjjel fáklyákkal tisztelgő szűzek serege, harangzúgás, ágyúdörgés s az eget verdeső „éljen a magyar szabadság!“ felkiáltások közt fogadták azt kebelökbe. Harmad napon végre ötszáz ágyúlövés üdvözlő dörgése alatt tétetett le Budán, hova annak őrizetére a közelebbi országgyülésig ott maradandó nemesi zászlóaljakat küldöttek a megyék. Diadalünnepe volt ez a hatalmasan fölébredt független nemzetiségnek s alkotmányos szabadságnak, ezerféle alakban nyilatkozó az ország egész területén. [2])

Mily mélyen fel, volt háborítva József önkényes kor-

[1]) Valamennyi okmány a kancellária levéltárából.

[2]) Collect. Repraes. et Prot. I. 123. Péczely József: A magyar koronának rövid históriája. Komárom 1790. Győrbe a korona éjjel érkezvén, Révay Miklós egyebek közt, a következő transparenteket alkalmazá iskolája ablakaira: „Napunk virradása. Egünk derülése. Törvényünk ereje. Hazánk újulása. Szabadság épsége. Nemzetünk élete.“

mánymodora által a nemzet kedélye, kitünik abból hogy, 790.
miként az országbiró is jelenté, de még jobban kitünt magoknak a megyéknek felirataiból, már a király engedékenysége sem csilapíthatta le azonnal mindenütt az indulatok forrongását. A rivalgó öröm közt, mely a királyi leirat hallattára kitört, a multak miatti elkeseredésből származó dacz is több helyt nyilatkozék. Némely vármegyék örömüket s hálájokat jelentvén a kir. határozat felett, jobbágyi alázattal kérik vala ő felségét, hogy miután hadi segélyt megyei gyüléseken a törvények sérelme nélkül nem adhatnak, hirdesse ki haladék nélkül az országgyülést, s ha azon betegsége miatt maga jelen nem lehetne, küldje le a koronaörököst, Leopold főherczeget, vagy más főemberét kir. biztosul. Mások az országgyülés azonnali kihirdetését daczosabb, kihívóbb hangon követelék, az országbirót, s ha az nem akarná, a fő tárnokmestert újabban is felszólítván, hogy, ha az udvar május elejéig azt ki nem hirdetné, tisztök szerint, ők hívják egybe; különben a megyék minden meghívás nélkül is egybegyűlendenek, hogy a szükséges rendszabályokat mind a haza védelme iránt, miről a megyei gyüléseken, ha csak a törvényszegés bűnét elkövetni maguk is nem akarják, határozniok nem szabad, mind a közigazgatás régi törvényes lábra állítása iránt megalkothassák. Mert némely megyéknek az udvar szavában, az országgyülés megtartását illetőleg, már nem vala bizodalmok [1]); mások a törvényes igazgatás helyreállítására a király leiratát, kit arra csak a körülmények kényszerítettek [2]), nem láták elégségesnek. Bihar megye épen úgy vélekedék, hogy ámbár a törvénytelen rendeleteket eltörűlte, a régi rend helyreállítását mindazáltal törvényesen nem eszközölheti a kir. leirat; mert az alkotmány nem függ annak önkényétől, ki a nemzetet szabadságaitól, bár nem jogosan, de tényleg megfosztotta: épen

[1]) Így Gömör felirata. Collect. Repraes. I, 75. Zemlpéné u. o. 105.
[2]) U. a.

1790. abban fekszik, mondá a legnagyobb sérelem, hogy, mi egyedül az ország határozatától függhet, e rendeletben a király akaratától függesztetik fel [1]). Némelyek egyenesen kijelentették, hogy miután ő felsége, kilencz évig nem hajtván a nemzet kérelmeire, magát a törvényeken felülemelte, a törvényétől s királyától megfosztott nemzet iránta többé semmire sem köteleztetik [2]). Az igazgatás törvényes rendének visszaállítására kitűzött határidőt egyébiránt egy vármegye sem vélte bevárandónak; hanem miután a tisztviselők hivatalaikról mindenütt lemondottak, a régi rend azonnal ténylog helyreállott. A földek felmérésére vonatkozó irományokat néhol a földesurak közt osztották fel; másutt, „hogy a fejedelem és nemzet közt támadt bizalmatlanság s meghasonlás ezen, egyik fő okának, még csak emléke se maradjon fen,“ az indulatok őrjöngő mámorában, örömrivalgás, zene s taraczkdurrogás közt megégették, poraikat szélnek eresztették, s az esemény emlékére, mint nagyobb ünnepélyeken divatos, a nép számára nyilvános helyeken bort csapoltattak. És végre „hogy utódjaik a rosztól óvakodni, a jót becsűlni tanulják,“ mind ezen eseményeket a szenvedett sérelmekkel együtt jegyző könyveikbe igtatták [3]).

Midőn azonban a megsértett nemzeti érzelem ekként, részint nyugodt de erélyes elhatározottsággal nyilatkozik—, részint a felzajlott indúlatok viharában túlzásra ragadtatik vala, József, a nagy ember, a jó szándékú, de szerencsétlen fejedelem, már az örök álom nyughelyén pihente ki életfáradalmait. Február 1-től fogva az álmatlanság, vérhányás, száraz hurut szemlátomást emésztik vala életerejét, melyen a politikai bonyodalmak, bú, gond s erkölcsi fájdalmak is mind erősebben rágódnak. A leplet, mely életfolyamának titkát fedé, febr. 5-kén önmaga lebbenté fel. Többi orvosaitól ha-

---

[1]) Colleet. Repr. I, 294.

[2]) Igy Gömör felirata. Collect. Repraes. I. 72

[3]) U. o. II. 68. 102.

tarozott nyilatkozatot állapota felett nem nyerhetvén, Guarin orvosát nem szünt meg faggatni, míg ez neki könyek közt ki nem jelentette, hogy számára nincs többé gyógyulás [1]. József csüggedés nélkül fogadta a halálos itéletet s nagy léleknyugalommal néz vala feloszlása elébe. Önkezével írt bucsút családja minden tagjainak s mind azoknak, kik neki kedvesek valának. Leopold öcscsének, s toscanai nagyherczegnek, ki koronáit öröklendő vala, kivánságát nyilvánítá, vele még személyesen szólani. De Leopold, ki bátyjával néhány év óta viszályban él vala, nem fogadta el a meghivást. A kormány ügyeivel egészen halála napjáig oly buzgón foglalkodék, hogy elmondhatni róla, miképen tisztének — mely iránt szivében oly magas fogalmakat ápol vala, — tisztének teljesítésében szenderűlt át az örök nyugalomra. Elhatározottság s nyugalom jellemzé minden szavát s tettét e végnapokban, melyeket kivált forrongó népei megnyugtatására ügyekvék fordítani. 1790.

Február 13-kán a haldoklók szentségeivel elláttatván, siránkozó híveit maga vígasztalá; s testvéreinek a franczia és nápolyi királynéknak önmaga írta meg közeledő halálát. Seregétől az agg Hadik tábornagy, a fő hadi tanács elnöke által bucsúzott el [2]. Más nap egy miniszterének e nevezetes szavakat mondá: „Nem tudom, igaza van-e a költőnek, midőn mondja: Du trône au cercueil le passage est terrible (a trónról a koporsóba rettentő az átmenet); de én nem sóhajtok a trónért; nyugodtnak, s csak kissé keserítettnek érzem magamat, hogy annyi életbajjal boldoggá oly keveset, hálátlanná oly sokat tettem; de hiszen ez a trón embereinek sorsa!“ Utolsó napjait azonban váratlanul megkeserítették

[1] Nyiltságáért Guarin bárói czímet s tízezer ftot kapott. Geissler: XV. 215.

[2] A hős aggastyánnak oly igen szivére hatott József bucsúszava és kézszorítása, hogy pár hét mulva, márcz. 9-kén, maga is utána ment az örökkévalóságba.

1790. Erzsébet főherczegasszonynak, Ferencz főherczeg nejének, kit atyailag szeretett, szerencsétlen szülés következtében történt halála, és azon tudósítások, melyek hírül hozák, hogy a porosz udvar titkos izgatásai miatt nemcsak Magyarországban, hanem Csehországban is nőttön nő a forrongás. E híreket hallván, ellágyúlva mondá : „hiszen én mindent örömest megadok nekik, csak hagyjanak békével síromba szállanom!“ Még február 19-én is számos felterjesztést hallgatott meg s rendeleteket jegyzett alá, és csak esti tíz órakor bocsátá el titoknokait. Más nap reggel, öt órakor, élete 49-dik évében, megszünt élni [1]).

Vég napjai egyikén e szavakat hallák tőle környezői : „Óhajtanám, ez írassék síromra: itt nyugszik egy fejedelem, ki jó és tiszta szándokai mellett is elég szerencsétlen vala látni, hogy minden tervei hajótörést szenvednek.“ Valóban keserű poharat tartott fen a végzet Józsefnek végső napjaira. Annyi buzgalom s oly szent szándék mellett ily kevés sikert aratni, egy munka- s áldozatteljes élet végén ama lélekölő helyzetben látni magát, hogy ez életnek szívvérén kiküzdött minden eredményeit, fáradalmai s virrasztásai minden gyümölcseit sírja szélén önmaga legyen kénytelen megsemmisíteni ; látni, hogy népei, kiket csak boldogítani óhajt vala, szeretetét hálátlansággal viszonozzák: valóban gyilkoló fájdalom lehetett! Kisértetbe jöhetnénk igazságtalanságról vádolni a kezet, mely a népek és fejedelmek sorsa felett intézkedik, ha eszünkbe nem jutna: hogy a leverő fájdalom, mely e nagy ember nemes szívét élete estvéjén elfogta, csak viszonzása volt a nemezisnek azon sebekért, melyeket minden boldogítani vágyó törekvése mellett is, nem rosz szándékból ugyan, de bizonyára könnyelműleg s kiméletlenül, jó szándokaiban felette elbizakodva, saját erejét s belátását túlbecsűlve, a közvéleményt megvetve, ejtett alattvalói kedélyén. Népeit merő lelketlen, érzéketlen anyagnak tekinté, melyet

[1]) Geissler, Pezzl, Hübner, Canova s több névtelen életírója.

kénye-kedve, hogy ne mondjuk, szeszélye szerint idomíthat s alakíthat át parancs szavával : s népeinek megsértett erkölcsi természete megboszúlta magát rajta. Nem elégedett meg avval, hogy népeit fejlesztve, s a korszerű haladás feltételeit előkészítve, kimélettel vezesse a haladás pályáján ; ő e felett, részben ábrándos, semmi jó reményt nem igérő kisérletekkel erőszakolni is akarta népeit az általa képzelt jólét s haladás ösvényére; s népeinek szabadságszeretete fellázadt ellene. A gondviselés szerepébe nyúlt, midőn jó szándokkal ugyan, de korlátlanul akarván intézkedni a népek hiedelmei, hajlamai, érzelmei és sorsa felett, őket eddigi természetes fejlődésökkel, hagyományaikkal, történelmökkel ellenkező irányban, egy általa kimutatott új ösvényre lépniök kényszeríté : s a gondviselés nem mulasztá el őt végperczeiben korlátolt emberi erejének megismerésére vezetni, fenyítésül azt rendelvén, hogy önmaga semmisítse meg annyi fáradalommal épített kedvencz művét, önmaga helyezze vissza a kényszer alatt nyögő népeit azon pályára, melyen egyéniségök természete szerint fejlődhessenek, haladhassanak előbbre. 1790.

Midőn azonban József kormánytörténelmének e, reá nézve oly szomorú, végében az osztó igazság kezének működését kényteleníttetünk felismerni : lehetetlen nem sajnálnunk, hogy a katasztrof mind azon jót és helyest is elnyelte, mit reformjaiban találunk. De csodálkozni ezen sem fogunk, ha meggondoljuk, hogy a főeszme, melyből összes reformjainál kiindúlt, melyet az általa megkisérlett egész átalakítás alapjává tőn, már csirájában férges, szükségkép magában hordja vala az enyészet magvát. E főeszme, ezen alap, mint tudjuk, a központosított osztrák birodalmi egységben létezett, mely szerint annyiféle, egymástól fajokra, nyelvökre, történelmökre, erkölcsi s politikai tulajdonságaikra, nemzetiségi s anyagi érdekeikre és sóvárgásaikra oly igen különböző népeit, országait, minden tisztelete nélkül a történelmi jognak és birtoknak, minden kimélete nélkül a népektől leg-

1799. nagyobb becsben tartott erkölcsi javaknak, erőszakosan egybeolvasztani, egygyé alakítani törekedett a centralisált kényuralom tégelyében. De a vegyületben semmi vegyrokonság nem létezett: a műtételnek tehát szükségkép meg kellett hiusúlni. Ő reformjai által forradalmat akart előidézni, monarchiájának nemzeti, politikai és társadalmi viszonyaiban; de mivel a föltételeket, melyek a népek készséges hozzájárulását s evvel együtt a forradalom sükerét biztosíthatták volna, a nemzeti elemet és szabadságot, számításaiból kifeledte, művének vele együtt menthetetlenül buknia kellett.

Bár azonban e mű romba dűlt: mivel a jólét s haladás több lényeges elemeit is magában foglalta, enyészete daczára is több tekintetben nagy hatást gyakorolt a jövő korra. Az erőszakosan lenyomott rugony a nyomás megszüntével hatalmasabb erővel pattant föl, s a nemzeti életnek elébb munkátlanul tespedő kerekeit gyors mozgásba indította. A nemzetre gyakorolt kényszerítés, a Mária Terézia mákonyhatású kormánya alatt álomba merűlt vagy épen elkorcsúlt nemzeti erőket fölébreszté s meggyógyitá, az enyészetnek indúlt nemzeti érzetet hatalmasan föleleveníté, ellenhatást, tevékenységet, életet önte a nemzeti test elpetyhüdt ereibe. És bár a felháborodott indulatok forrongásának első stadiumában, s azon kevés világsugár halovány fényénél, mely a szellemeken borongó homályt eléggé fel nem deríthete, e felfokozott életműködés szabályos nem lett is mindjárt; bár az eszmék ellen, melyeket József a nemzetre erőszakosan feltolni akar vala, s melyek a kedélyeket oly formán sértették, mint rögtön szétözönlő fényár a gyönge szemet, — eleinte élénk visszahatás, ingerült harcz keletkezett; a haszon még is felszámíthatlanul nagy, mely József kormánytörténelméből Magyarországra származott. Üdves tanulságot, nyomatékos intést hagyott az hátra egyaránt a kormányzóknak és kormányzottaknak: amazoknak egy törvény s alkotmányszerű, nemzeties kormányzat —, emezeknek a reformok s korszerű haladás mellőzhetlen szükségességéről.

És emezek nemsokára elég tanulékonyak is lőnek hasznokra fordítani az üdves tanulságot. Mert bár József reformjai, egy ideig még halála után is zajosan gáncsoltatának, s indulatosan romboltatának le; bár az elkeserített nemzet minden lépést, melyre erőszakosan hajtatott, boszúsan huzott vissza indulata hevében: de mihelyt heve csilapodott s az indulat mámorát higgadt megfontolás váltotta fel, a régi állapotok hibáit s hiányait maga is mind világosabban kezdé látni; a meggyőződés az átalakulás szükségéről benne mind mélyebb gyökeret ver vala s törekvése is mind komolyabbá lőn, magát s intézményeit, a történelmi alapon, a világ új rendének, uralkodó eszméinek s igényeinek újmutatása szerint átalakítani. A mulhatatlan szükség érzetétől indíttatva, a nemzet azontul önmaga kivánja és sürgeti vala a reformokat; és bár, a szerepek fölcseréltetvén, e század folytában viszont a demokratia rémalakjától megijedt kormányzók ellenzék a nemzeties reformokat, s haladásában sokáig akadályozák is a nemzetet: ez végre még is kivívta elavúlt állapotai átalakúlását s nemzeti újjászületését. A sor most a kormányzókra kerűlt, hogy hasznukra fordítsák s kövessék a József kormányéletéből felmerűlő üdves intést s tanulságot. És bízunk a történelmi szükségesség törvényének erejében: ama tanulság, öntapasztalataik által is igazolva, ezekre sem marad örökké hatástalan, bár mennyire küzdenek is még ama törvények logikája ellen. 1799.
